

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ

ਪੁਸਨ-ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਯੋਗਦਾਨ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕਰੋ ।

ਉੱਤਰ-ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਨਵੀਆਂ ਲੀਹਾਂ 'ਤੇ ਪਾਇਆ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਛੋਟੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਤੇ ਮਹਾਂ-ਕਾਵਿ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਵਾਰਤਕ ਵਿਚ ਨਾਵਲ, ਨਾਟਕ, ਇਤਿਹਾਸ, ਜੀਵਨੀਆਂ, ਲੇਖਾਂ, ਸਾਖੀਆਂ ਤੇ ਟਰੈਕਟਾਂ ਆਦਿ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਨ ਦੀ ਪਹਿਲ ਕੀਤੀ ।

ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ 5 ਦਸੰਬਰ, 1872 ਈ: ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਫਾ: ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ । ਆਪ ਦੇ ਘਰਾਂਦੇ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀਵਾਨ ਕੌੜਾ ਮੱਲ ਨਾਲ ਸੀ । ਆਪ ਦੇ ਬਾਬਾ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਮੰਨੇ-ਪ੍ਰਮਨੇ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਅਕਤੀ ਸਨ ਤੇ ਨਾਨਾ ਪੰਡਤ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਮਹਾਨ ਵਿਦਵਾਨ ਸਨ ।

ਆਪ ਨੇ ਦਸਵੀਂ ਦਾ ਇਮਤਿਹਾਨ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਭਰ ਵਿੱਚੋਂ ਛਸਟ ਰਹਿ ਕੇ ਪਾਸ ਕੀਤਾ । ਆਪ ਨੇ 1898 ਵਿਚ 'ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ' ਅਖਬਾਰ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਇਕ ਸਾਲ ਬਾਅਦ 'ਨਿਰਗੁਣਿਆਰਾ' ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ।

ਆਪ ਨੇ ਭਾਵੇਂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੀ ਉਚੇਰੀ ਵਿੱਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਆਪ ਨੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ, ਛਾਰਸੀ, ਉਰਦੂ, ਗੁਰਥਾਣੀ, ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਫਲਸਫੇ ਆਦਿ ਨੂੰ ਖੁਬ ਵਾਚਿਆ । ਆਪ ਦੀ ਬਹੁਤੀ ਰਚਨਾ ਸਿੱਖੀ ਪਰਚਾਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦੀ ਹੈ ।

ਇਸ ਸਮੇਂ ਈਸਾਈ ਮਿਸ਼ਨਰੀਆਂ ਦੇ ਪਰਚਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿਕਰਮ ਵਜੋਂ ਅਹਿਮਦੀ ਤੇ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀ ਲਹਿਰਾਂ ਉੱਤਰਦੂ ਤੇ ਹਿੰਦੀ ਰਾਹੀਂ ਪਰਚਾਰ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ । ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ, ਬੋਲੀ ਤੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਚੁੱਕੀ ਸੀ । ਪਰ ਇਸ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਹਿੱਸਾ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਾਇਆ । 1930, ਤਕ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਉੱਪਰ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਹਾਨ ਸਖਸੀਅਤ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਰਿਹਾ ।

ਆਪ ਦੀਆਂ ਸਾਹਿਤਕ ਸੇਵਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ 1949 ਵਿਚ ਡਾਕਟਰ ਆਫ਼ ਓਰੀਐਂਟਲ ਲਹਨਿਗ ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਭੇਟ ਕੀਤੀ । 1952 ਵਿਚ ਆਪ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਲੈਜਿਸਲੇਟਿਵ ਕੌਂਸਲ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਨਾਮਜ਼ਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ । 1950 ਵਿਚ ਆਪ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਵਿੱਦਿਆਕ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਅਭਿਨੰਦਨ ਗ੍ਰੰਥ ਭੇਟਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ । ਆਪ ਦੀ ਪੁਸਤਕ 'ਮੇਰੇ ਸਾਈਆਂ ਜੀਓ' ਨੂੰ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ ਪੁਰਸਕਾਰ ਮਿਲਿਆ । 10 ਜੂਨ, 1957 ਈ: ਨੂੰ ਆਪ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਧੁਨਿਕ ਕਵੀ ਹੋਣ 'ਤੇ ਵੀ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਪੂਰਾ ਤਿਆਗ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ । ਆਪ ਦੀਆਂ ਕੁੱਝ ਆਰੰਭਿਕ ਰਚਨਾਵਾਂ, ਜਿਵੇਂ 'ਨਨਾਣ ਭਰਜਾਈ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆਦਾਇਕ ਵਾਰਤਾਲਾਪ' ਅਤੇ 'ਭਰਥਰੀ ਹਰੀ ਦਾ ਨੀਤੀ ਸਤਕ' (ਅਨੁਵਾਦ) ਨਿਰੋਲ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਗੁਪ ਤੇ ਸੈਲੀ ਦੀ ਗੁਆਹੀ ਭਰਦੀਆਂ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸੁਧਾਰਵਾਦੀ ਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਤਮਕ ਰੂਚੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ । ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਬੈਂਤ ਛੰਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੈ ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਆਧੁਨਿਕ ਕਵਿਤਾ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ 1905 ਵਿਚ ਰਚੇ ਆਪਣੇ ਮਹਾਂ-ਕਾਵਿ 'ਰਾਣਾ ਸੂਰਤ ਸਿੰਘ' ਨਾਲ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਇਸ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਕਥਾ-ਵਸਤੂ ਲਈ ਕਿੱਸਾ-ਕਾਵਿ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਮਹਾਂ-ਕਾਵਿ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਵਿਚ ਸਾਂਤ-ਰਸ ਲਈ ਸਿਰਖੜੀ ਛੰਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਤੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਆਦਰਸ਼ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਧਾਰ ਗੁਰਮਤਿ ਦਰਸਨ ਹੈ । ਰਾਣਾ ਸੂਰਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕੌਮੀ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਿੱਛੋਂ ਉਸ ਦੀ ਪਤਨੀ ਰਾਣੀ ਰਾਣ ਕੌਰ ਉਸ ਦੇ ਵਿਛੋਤੇ ਵਿਚ ਵਿਆਕੁਲ ਹੋਈ ਤੜਫਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਦਰਦ ਨੂੰ ਮਿਟਾਉਣ ਲਈ ਕਈ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਅੰਤ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ

ਸਹਾਰਾ ਉਸ ਨੂੰ ਆਤਮਿਕ ਸੁਖ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਮਹਾਂ-ਕਾਵਿ ਦਾਤੇ ਦੇ ਦੈਵੀ ਸੁਖਾਂਤ (Divine Comedy) ਤੇ ਮਿਲਣ ਦੇ ਖੁਸ਼ੇ ਸਵਰਗ (Paradise Lost) ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਘੱਟ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਵਿਚ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਾਫ਼ੀ ਅਦਭੂਤ ਹੈ। ਇਹ ਸ਼ਾਂਤੀ ਤੇ ਗਿਆਨ ਦਾ ਵਹਿੰਦਾ ਦਰਿਆ ਹੈ। ਦੇਖੋ ਨਮੂਨਾ—

ਬੱਦਲ ਰਹੇ ਬਿਰਾਜ ਪਰਬਤ ਉਪਰੋ ।
ਕਾਲੇ ਰੂਪ ਵਿਸਾਲ ਬੈਠੇ ਐਕੁਰਾਂ ।
ਜਿਕਰ ਹਾਥੀ ਹੋਣ ਬੈਠੇ ਥਾਉਂ ਥਾਂ ।
ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੱਦਲਾਂ ਕੇਰੇ ਕਿਗਰੇ ਉਘੜੇ ।
ਨਾਲ ਸੁਨਹਿਰੀ ਭਾਲ ਚਮਕੇ ਲਾਲ ਹੋ ।
ਸੋਭਾ ਬਣੀ ਅਪਾਰ ਉੱਚੀ ਚੋਟੀਆਂ ।
ਪੁਰਿਓਂ ਲਾਲੀ ਭਾਹ ਚਮਕਾਂ ਮਾਰਦੀ ।
ਲੁਕੀ ਬੱਦਲਾਂ ਹੇਠ ਬਣ-ਬਣ ਪੈ ਰਹੀ ।
ਭਾ ਲਾਲੀ ਦੀ ਫੇਰ ਪੁਰਿਓਂ ਪਸਰਦੀ ।
ਵਧਦੀ ਅੱਗੇ ਆਇ ਤੇਜ ਵਧਾਉਂਦੀ ।

'ਲਹਿਰਾਂ ਦੇ ਹਾਰ', 'ਮਟਕ ਹੁਲਾਰੇ', 'ਬਿਜਲੀਆਂ ਦੇ ਹਾਰ', 'ਪ੍ਰੀਤ ਵੀਣਾ', 'ਕੰਬਦੀ ਕਲਾਈ' ਤੇ 'ਮੇਰੇ ਸਾਈਆਂ ਜੀਓਂ' ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਛੁਟੇਰੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਵਿਸੇ ਤੇ ਰੂਪ ਦੀ ਕਾਫ਼ੀ ਵੰਨਰੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਮੰਡਲ ਦੀ ਗ੍ਰੰਜ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੁਧੀ-ਮੰਡਲ ਦੀ ਕੈਦ ਨਾਲੋਂ ਵਲੋਵਲੇ ਦੇ ਦੇਸ ਦਾ ਵਿਸਮਾਦਮਈ ਅਨੁਭਵ ਪਿਆਰਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੁਦਰਤ ਵਿਚ ਰੱਖਤਾ ਦਾ ਭਲਕਾਰਾ ਦਿਸਦਾ ਹੈ। 'ਮਟਕ ਹੁਲਾਰੇ' ਵਿਚ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀ ਸੁਦਰਤਾ ਦਾ ਰੁਮਾਂਟਿਕ, ਰਸਮਈ ਤੇ ਰਹੱਸਮਈ ਵਰਣਨ ਹੈ। ਚਾਨਣ ਤੇ ਖੇੜਾ ਇਸ ਦੇ ਮੂਲ ਤੱਤ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਅਨੁਮਾਨ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਅਧਿਆਤਮਕ ਧਾਰਾ ਦੇ ਮਹਾਨ ਕਵੀ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਧਿਆਤਮਵਾਦ ਨੂੰ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਨਵ-ਅਧਿਆਤਮਵਾਦ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਪੁਕਾਰਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਦਰਸਨ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰ ਤੇ ਵਿਆਖਿਆਕਾਰ ਹਨ। ਪਰ ਆਪ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਵੇਦਾਂਤ ਤੇ ਸੂਝੀ ਰਹੱਸਵਾਦ ਦੀ ਭਲਕ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਰੁਮਾਂਟਿਕ ਪ੍ਰੇਮ-ਕਥਾਵਾਂ ਆਪ ਦੀ ਮੌਲਿਕ ਕਿਰਤਾਂਤੀ ਸੂਝ ਦੀ ਸਾਖੀ ਭਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਰੁਬਾਈ ਤੇ ਗੀਤ ਲਿਖਣ ਵਿਚ ਆਪ ਨਿਪੁੰਨ ਸਨ। ਆਪ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਆਨੰਦ ਦਾ ਅਥਾਹ ਸੋਮਾ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰ ਆਪ ਦੀਆਂ ਦੇ ਸਤਗੁਆਂ ਹੀ ਮਹਾਨ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ; ਜਿਵੇ—

ਪਿੱਠੇ ਤਾਂ ਲਗਦੇ ਮੈਨੂੰ ਛੁੱਲਾਂ ਦੇ ਹੁਲਾਰੇ,
ਜਾਨ ਮੇਰੀ ਪਰ ਕੁਸਦੀ ।

'ਪ੍ਰੀਤ ਵੀਣਾ' ਵਿਚਲੀ ਰੁਮਾਂਟਿਕ ਕਥਾ ਤੇ 'ਬਾਰਾਮਾਹ ਕੰਤ ਮਹੇਲੀ' ਵਿਚਲੀ ਸਰੋਦੀ ਹੂਕ 'ਮੇਰੇ ਸਾਈਆਂ ਜੀਓਂ' ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਸਹਿਜ ਟਿਕਾਓਂ ਵਾਲਾ ਰੰਗ ਫੜਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੀਤਮ, ਅਦਿੱਖ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਭਾਲ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਛੋਹ ਦੇ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਆਨੰਦ ਦਾ ਵਰਣਨ ਹੈ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਣਾਨ ਵਿਸਾਕਾਦਰ ਦੀ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਉਪਾਸਨਾ ਹੈ। ਆਪ ਨੂੰ ਉਸ ਵਿਚ ਕਾਦਰ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਲਿਸਕਾਰਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਸੁਦਰ, ਨਿਰਵੈਰ ਦੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਸੁਭਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅਧਿਆਤਮਕ ਮੰਨ ਕੇ ਉਸ ਰਾਹੀਂ ਅਟੱਲ ਸਚਾਈਆਂ ਨੂੰ ਬਿਆਨਿਆ ਹੈ। 'ਮਟਕ ਹੁਲਾਰੇ' ਪੁਸਤਕ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿਚ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਵਰਣਨ ਮਿਲਦਾ ਹੈ—

ਵੈਰੀ ਨਾਗ ! ਤੇਰਾ ਪਹਿਲਾ ਭਲਕਾ, ਜਦ ਅੱਖੀਆ ਵਿਚ ਵੱਜਦਾ ।

ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਕਾਦਰ ਦਾ ਜਲਵਾ, ਲੈ ਲੈਂਦਾ ਇਕ ਸਿਜਦਾ ।

'ਬੀਜ-ਬਿਹਾੜੇ ਦੇ ਬੁੱਢੇ ਚਨਾਰ ਨੂੰ', 'ਜੀਵਨ ਕੀ ਹੈ', 'ਨਿਸਾਤ ਬਾਗਾ' ਤੇ 'ਨੂਰ ਜਹਾਨ' ਆਦਿ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕੁਦਰਤ ਤੋਂ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।

ਰੂਪਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵੀ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਨਵੀਨਤਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਅੱਪ ਨੇ ਰੂਪਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਬਚੀ ਉੱਚੀ ਕਵਿਤਾ ਰਚੀ ਹੈ; ਜਿਵੇ—

ਆਪੇ ਨੀ ਅੱਜ ਰਾਤ ਸੱਜਣ ਨੇ, ਸਾਨੂੰ ਵੜ ਘੁਟ ਰੱਖਿਆ ।
ਵਸਲ ਮਾਹੀ ਦਾ, ਮਿਹਰ ਮਾਹੀ ਦੀ, ਅੱਜ ਆਸਾਂ ਨੇ ਲੱਖਿਆ ।
ਜਿਦੜੀ ਸਾਡੀ ਅੰਗ ਸਮਾ ਲਈ, ਦੇਖ ਦੇਖ ਭੁਸ ਹੋਵੇ ।
ਕਿਉਂ ਸਈਓ ! ਕੋਈ ਸਵਾਦ ਸਜਨ ਨੇ, ਛੁਹ ਸਾਡੀ ਦਾ ਵੀ ਚੱਖਿਆ ?

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਲੰਮੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵੀ ਰਚੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਛੋਟੀਆਂ ਵੀ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਖੇਰੇ ਸਫਲਤਾ ਛੋਟੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਲਿਖਣ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਹੈ। ਆਪ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਕਾਵਿ-ਰੰਗ ਸੁੰਦਰਤਾ', 'ਵੈਗੀ ਨਾਗ ਤੇਰਾ ਪਹਿਲਾ ਭਲਕਾ', 'ਚੜ੍ਹ ਚੱਕ ਤੇ ਚੱਕ ਘੁਮਾਨੀਆਂ' ਤੇ 'ਇਲਮ ਅਤੇ ਅਮਲ' ਆਦਿ ਛੋਟੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਉੱਤਮ ਨਮੂਨੇ ਕਹੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਜਜ਼ਬੇ ਤੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਜੋ ਬੱਥਵਾਂ ਪ੍ਰਗਟਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹੈ, ਉਹ ਲੰਮੇਰੀਆਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ।

'ਬਾਰਾਂਮਾਹ ਕੰਤ ਮਹੇਲੀ' ਤੇ 'ਮੇਰੇ ਸਾਈਆਂ ਜੀਓ' ਆਪ ਦੀਆਂ ਅੰਤਲੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਹਨ। 'ਬਾਰਾਂਮਾਹ ਕੰਤ ਮਹੇਲੀ' ਵਿਚ ਅਧਿਆਤਮਕ ਪੰਧ 'ਤੁਰਦੀ ਬਿਰਹਨ ਜੀਵ-ਆਤਮਾ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ-ਪਤੀ ਦੇ ਮਿਲਣ ਦੀ ਤਾਂਘ ਦਾ ਵਰਣਨ ਹੈ। 'ਮੇਰੇ ਸਾਈਆਂ ਜੀਓ' ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਧਿਆਤਮਕ ਤੇ ਰਹਸ਼ਵਾਦੀ ਕਾਵਿ-ਯਾਤਰਾ ਦਾ ਸਿਖਰ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਉਪਦੇਸ਼ਾਤਮਕ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਹਜ਼ੂਰੀ ਅਵਸਥਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਅਨੁਭਵਮਈ ਵਰਣਨ ਹੈ ਅਤੇ ਅਨੁਭਵੀ ਸਹਿਜ-ਪ੍ਰਵਾਹ ਇਸ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧੁਨੀ ਹੈ। ਅਨੁਭਵੀ-ਮੰਡਲਾਂ ਵਿਚ ਵਿਚਰਨ ਕਰਕੇ ਇਸ ਵਿਚਲੀਆਂ ਕਈ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਛੰਦਾਂ ਦੀ ਬਾਹਰਮੁਖੀ ਕੈਦ ਤੋਂ ਵੀ ਮੁਕਤ ਹਨ ਤੇ ਕਈ ਬਾਈ ਨਿਰੋਲ ਗੱਦ-ਕਾਵਿ ਦਾ ਰੰਗ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ; ਜਿਵੇ—

ਮੇਰੇ ਗੀਤ

ਮੇਰੇ ਸਾਈਆਂ ਜੀ ਦੇ ਗੀਤ ਸੋਹਿਲੇ ।
ਹਾਂ,

ਪਰਤ ਆਓ, ਪਰਤ ਆਓ, ਸੁਹਣਿਓ ।

ਕੱਸ ਦਿਓ ਆ ਕੇ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵੀਣਾ ਦੀਆਂ ਤਾਰਾਂ ਤਰਬਾਂ ।
ਕਰੋ ਫਿਰ ਨਿਰਤਕਾਰੀ ਕੱਸੀਆਂ ਉੱਤੇ,

ਛੇੜ ਦਿਓ ਸੁਰਾਂ ਦਿਲ ਖਿੱਚ

ਤੇ ਨਗਾਮੇ ਦਿਲ ਚੀਰ

ਵਿਨ੍ਹ ਦਿਓ ਫੇਰ ਤਾਂਘਾਂ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਮਨ,

ਉੱਠਣ ਤਰੰਗਾਂ ਸਾਗਰੋਂ ਆਈ ਪੋਣ ਵਾਂਗੂ

ਛਿੜ ਪਏ ਮੇਰਾ ਚੁਪ ਗਲਾ, ਥੋਲਦੀ ਬੁਲਬੁਲ ਵਾਂਗ

ਹਾਂ ਬਾਲ-ਗਲੇ ਦੀਆਂ ਬਿਥਕਦੀਆਂ ਬਿਥਕਦੀਆਂ

ਤਾਨਾਂ ਜਹੀਆਂ ਪਹੁੰਚ ਪੈਣ

ਤੁਸਾਂ ਮੇਰੇ ਸਾਈਆਂ ਜੀਓ ਦੀ

ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ।

ਜੀਵਨ-ਯਾਤਰਾ ਦਾ ਅੰਤ ਸਮਾਂ ਨੇੜੇ ਆਉਣ ਕਰਕੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਆਤਮਾ ਵਿਚ ਰਹਸ਼ਵਾਦੀ ਜਗਿਆਸਾ ਮਿਲਾਪ ਦੀ ਤਾਂਘ ਨੂੰ ਹੋਰ ਤੀਬਰ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਕੁਕ ਉੱਠਦੇ ਹਨ—

ਤੂੰ ਸਮਰਥ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਵਾਲਾ

ਜੇ ਚਾਹੋਂ ਕਰ ਸਕੋਂ ਸੁਖਾਲਾ

ਫਿਰ ਤੂੰ ਮਿਹਰਾਂ ਤਰਸਾਂ ਵਾਲਾ

ਕਰ ਛੇਤੀ ਸਿਲ ਵੇਲਾ ਉੰ ।

'ਲੱਗ ਗਈ ਸੀ ਬਾਲੀ ਉਮਰੇ', 'ਰਸ ਰਸੀਆਂ ਰਸਾਲ', 'ਵਡਮੁੱਲੀ ਦਾਤ', 'ਜਾਂਦਾ ਆਪ ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੂਆਰੇ', 'ਹੰਸ ਫੇਰੀ', 'ਕਿੱਥੇ ਹੈ ?', 'ਹੱਥ ਕਾਰ ਵਲ ਰਸਨਾ ਉਚਾਰ ਵਲ' ਤੇ 'ਮੇਰਾ ਸੰਦੇਸ਼' ਆਦਿ ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਤਾਂ ਲਾਗਿਸਾਲ ਹਨ। ਇਹ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਆਪ ਦੀ ਰਹਸ਼ਵਾਦੀ ਮੰਡਲਾਂ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਸਹਿਜ-ਟਿਕਾਓ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖਦਿਆਂ ਗਿਣਾਤਮਕ ਤੇ ਗੁਣਾਤਮਕ ਪੌਲੀਂਚੀ ਰੜਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ।

۲۷۵

(ਅਟਕ ਦਰਿਆ ਉੱਤੇ ਪੁਸ਼ਨ ਤੇ ਅੱਗੋਂ ਉਸਦਾ ਉੱਤਰ)

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਫ਼ੀ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪੰਜਾਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

- (੮) ਸੁਗਾਂ ਤੋਂ ਤੂੰ ਆਵੇਂ ਜਾਵੇਂ,
 ਤਿੱਖਾ-ਤਿੱਖਾ ਫੁਰਿਆ ਜਾਵੇਂ,
 ਪਲ ਛਿਨ ਰਹਿਰੇਂ ਨਾਹੀਂ,
 ਲਗਾਭਾਰ ਚਾਲ ਪਾਈ ।
 ਅਟਕ ਹੈ ਨਮ ਤੇਗ,
 ਅਟਕਯਾ ਕਦੇ ਛਿੱਠਾ ਨਾ,
 ਅਟਕਯਾ ਕਿਸੇ ਕੌਥੋਂ ਤੂੰ,
 ਅਟਕਯਾ ਕਦੇ ਹੈ ਨਹੀਂ ।

(Pbi. Uni. 2016)

ਅਟਕਣ ਕਦੇ ਹੋ ਨਹੀਂ ।
ਊੱਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ—ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗਰਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸੰਖ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਅਟਕ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਦੋ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਪਹਿਲੇ ਵਿਚ ਕਵੀ ਅਟਕ ਦਰਿਆ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦਾ ਨਾਂ ਤਾਂ ਅਟਕ ਹੈ, ਪਰੰਤੁ ਉਸਨੇ ਪੱਥਮ ਵਲੋਂ ਭਾਰਤ ਊੱਤੇ ਆਉਂਦੇ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਅਟਕ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਪਾਈ । ਇਸਦੇ ਊੱਤਰ ਵਿਚ ਦਰਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦਾ ਕੰਮ ਅਟਕਣਾ ਨਹੀਂ । ਉਹ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਨੇਮ ਅਨੁਸਾਰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਚਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਅਸਲ ਵਿਚ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਨੂੰ ਅਟਕਾਉਣ ਲਈ ਉਹ (ਲੋਕ) ਹੀ ਹਰਕਤ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਅੱਗੇ ਨਾ ਵਧੋ, ਸਗੋਂ ਬੇਪਰਵਾਹ ਹੋ ਕੇ ਸੁੱਤੇ ਅਤੇ ਅਟਕੇ ਰਹੇ । ਦੂਨੀਆ ਵਿਚ ਮਨੋਕਾਮਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੀ ਪੂਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਕਦੀ ਅਟਕਦੇ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਥੁੱਧੀ, ਹੋਸ਼ ਤੇ ਅਕੀਦੇ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਅੱਗੇ ਵਧਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੱਤਰਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਕਵੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਨਾਲ ਹੈ ।

ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾ ਦਾ ਸਥਾਪਨ ਕਵਾਂ ਦ ਪ੍ਰਤਿਲਿਪੀ ਹੈ :

ਵਿਆਖਿਆ—ਕਵੀ ਅਟਕ ਦਰਿਆ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਜੁਗਾਂ ਤੋਂ ਇਕ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਆਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਵਹਿੰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਵੇਗ ਵਿਚ ਤੇਜ਼ ਚਾਲ ਨਾਲ ਤੁਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਪਲ-ਛਿਨ ਲਈ ਵੀ ਕਿਤੇ ਠਹਿਰਦਾ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਲਗਾਤਾਰ ਚਾਲ ਵਿਚ ਪਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਨਾਮ ਤਾਂ 'ਅਟਕ' ਹੈ, ਜੇਹੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਅਟਕਿਆ (ਤੁਰਿਆ) ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਹ ਕਿਸੇ ਦੇ ਅਟਕਾਇਆਂ ਅਟਕਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਪਰ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਅਟਕਿਆ (ਤੁਰਿਆ) ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਹ ਕਿਸੇ ਦੇ ਅਟਕਾਇਆਂ ਅਟਕਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਚਲਦਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਕੀ ਬਾਰਨ ਹੈ ?

ਅੱਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ—ਜੁਗਾਂ—ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ। ਅਟਕ—ਇਸ ਦਰਿਆ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਨਾਮ 'ਸਿਧ' ਹੈ, ਜੋ ਅੱਜ-ਕੱਲ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਹੈ।

ਗੁਜ਼ਰ 2. ਹੋਰ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

- (ਅ) ਪੱਛਮੋਂ ਵੱਲੋਂ ਤੁਰੇ ਆਏ
ਜ੍ਰਵਾਣਿਆਂ ਦੇ ਚਲੋ ਚਲ
ਮੂੰਹ ਚੱਕ ਪਾਰ ਆਏ
ਪੇਸ਼ ਤੇਰੀ ਨਹੀਂ ਗਈ ।
ਅਟਕ ਕੋਈ ਪਾਈ ਨਾ
ਜਾਲਮ ਅਟਕਾਏ ਨਾ
ਫੇਰ ਅਟਕ ਨਾਉਂ ਤੇਰਾ
ਗੁੱਲ ਦੱਸ ਕੀਹ ਹਈ ?

ਊੱਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ- ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਅਟਕ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਦੇ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਵਿਚ ਕਵੀ ਅਟਕ ਦਰਿਆ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦਾ ਨਾਂ ਤਾਂ ਅਟਕ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਉਸਨੇ ਪੱਛਮ ਵਲੋਂ ਭਾਰਤ ਉੱਤੇ ਆਉਂਦੇ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਅਟਕ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਪਾਈ। ਇਸਦੇ ਊੱਤਰ ਵਿੱਚ ਦਰਿਆ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦਾ ਕੰਮ ਅਟਕਣਾ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਨੇਮ ਅਨੁਸਾਰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਚਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਨੂੰ ਅਟਕਾਉਣ ਲਈ ਉਹ (ਲੋਕ) ਹੀ ਹਰਕਤ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਅੱਗੇ ਨਾ ਵਧੇ, ਸਗੋਂ ਬੇਪਰਵਾਹ ਹੋ ਕੇ ਸੁੱਤੇ ਅਤੇ ਅਟਕੇ ਰਹੇ। ਦੂਨੀਆ ਵਿਚ ਮਨੋਕਾਮਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੀ ਪੂਰੀ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਅੱਗੇ ਨਾ ਵਧੇ, ਸਗੋਂ ਬੁੱਧੀ, ਹੋਸ਼ ਤੇ ਅਕੀਦੇ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਅੱਗੇ ਵਧਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਕਵੀ ਅਟਕਦੇ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਬੁੱਧੀ, ਹੋਸ਼ ਤੇ ਅਕੀਦੇ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਅੱਗੇ ਵਧਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਕਵੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਨਾਲ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ- ਕਵੀ ਅਟਕ ਦਰਿਆ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੱਛਮੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਲੋਂ ਜ਼ੋਰਾਵਰ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਦੀਆਂ ਅਣਗਿਣਤ ਛੋਜਾਂ ਮੂੰਹ ਚੁੱਕ ਕੇ ਬਿਨਾਂ ਰੋਕ-ਟੋਕ ਭਾਰਤ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੱਗੇ ਉਸਦੀ ਕੋਈ ਪੇਸ਼ ਨਾ ਗਈ। ਉਸਨੇ ਮੂੰਹ ਚੁੱਕ ਕੇ ਬਿਨਾਂ ਰੋਕ-ਟੋਕ ਭਾਰਤ ਉੱਤੇ ਬਿਲਕੁਲ ਨਾ ਰੋਕਿਆ। ਫਿਰ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅਟਕ ਪਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਨਾ ਰੋਕਿਆ। ਕੀ ਉਹ ਨਾਂ ਦਾ ਹੀ ਅਟਕ ਹੈ ਤੇ ਅਟਕਾਉਣਾ ਉਸਦਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ।

ਓਥੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ—ਪੱਛਮੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਯੂਨਾਨ, ਇਗਾਨ, ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਆਦਿ ਵਲੋਂ। ਜੂਵਾਣਿਆਂ—ਜ਼ੋਰਾਵਰਾਂ। ਦਲੋਂ ਦਲ—ਛੋਜਾਂ ਹੀ ਛੋਜਾਂ, ਅਣਗਿਣਤ ਛੋਜਾਂ। ਮੂੰਹ ਚੁੱਕ—ਬਿਨਾਂ ਰੋਕ-ਟੋਕ ਤੋਂ। ਕੀਹ ਹਈ—ਕੀ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 3. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਇ) ਊੱਤਰ : (ਅਟਕ ਵਲੋਂ)—

ਅਟਕਣਾ ਨ ਕੰਮ ਮੇਰਾ
ਅਟਕਿਆ ਸੋ ਮਾਰਿਆ ਹੈ,
ਅਟਕ ਨਾਮ ਮੌਤ ਦਾ ਹੈ,
ਕੋਈ ਅਟਕਦਾ ਨਹੀਂ।
ਤੁਰੇ ਵਿਚ ਤੁਰਣਾ ਜਾਵੇ
ਸਾਰਾ ਜੱਗ ਦਿੱਸਦਾ ਜੋ
ਤੁਰੇ ਰਹਿਣਾ, ਤੁਰੇ ਰਹਿਣਾ,
ਕਾਰ ਧੁਰੋਂ ਏ ਪਈ।

(Pbi. Uni. 2019)

ਊੱਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ- ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਅਟਕ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਦੇ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਵਿਚ ਕਵੀ ਅਟਕ ਦਰਿਆ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦਾ ਨਾਂ ਤਾਂ ਅਟਕ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਉਸਨੇ ਪੱਛਮ ਵਲੋਂ ਭਾਰਤ ਉੱਤੇ ਆਉਂਦੇ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਅਟਕ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਪਾਈ। ਇਸਦੇ ਊੱਤਰ ਵਿੱਚ ਦਰਿਆ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦਾ ਕੰਮ ਅਟਕਣਾ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਨੇਮ ਅਨੁਸਾਰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਚਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਨੂੰ ਅਟਕਾਉਣ ਲਈ ਉਹ (ਲੋਕ) ਹੀ ਹਰਕਤ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਅੱਗੇ ਨਾ ਵਧੇ, ਸਗੋਂ ਬੇਪਰਵਾਹ ਹੋ ਕੇ ਸੁੱਤੇ ਅਤੇ ਅਟਕੇ ਰਹੇ। ਦੂਨੀਆ ਵਿਚ ਮਨੋਕਾਮਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੀ ਪੂਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਕਵੀ ਅਟਕਦੇ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਬੁੱਧੀ, ਹੋਸ਼ ਤੇ ਅਕੀਦੇ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਅੱਗੇ ਵਧਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਦਰਿਆ ਵਲੋਂ ਕਵੀ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਊੱਤਰ ਨਾਲ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ- ਕਵੀ ਵਲੋਂ ਅਟਕ ਦਰਿਆ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਉਸਦੇ ਵਿਹਾਰ ਸੰਬੰਧੀ ਉਠਾਏ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਊੱਤਰ ਦਿੰਦਿਆਂ ਦਰਿਆ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸਦਾ ਕੰਮ ਅਟਕਣਾ ਨਹੀਂ। ਜਿਹੜਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਅਟਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਮਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਟਕ ਨਾਂ ਤਾਂ ਮੌਤ ਦਾ ਹੈ, ਜਿਸਦੇ ਅੱਗੇ ਕੋਈ ਅਟਕਦਾ ਨਹੀਂ। ਅਸੀਂ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ, ਜੋ ਦਿਸਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਤੋਰ ਵਿਚ ਤੁਰਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਤੁਰਨ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਧੁਰੋਂ ਹੀ ਪਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਕਦੇ ਵੀ ਰੁਕਦਾ ਨਹੀਂ।

ਓਥੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ—ਧੁਰੋਂ—ਮੁੱਢ ਤੋਂ, ਸਿਸ਼ਟੀ ਰਚਨਾ ਦੇ ਆਰੰਭ ਤੋਂ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਦਰ ਤੋਂ।

ਪ੍ਰਸਨ 4. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਸ) ਰੂਪ ਏਸ ਦਿੱਸਦੇ ਦਾ,
ਚੇਸਟਾ ਤੇ ਬਦਲਨਾ ਹੈ,
ਜਾਹੀ ਰਹਿਣਾ ਚੇਸਟਾ ਦਾ
ਸਿੰਦ ਇਹਦੀ ਹੈ ਸਗੀ ।
ਅਟਕ ਇਹ ਜਦੋਂ ਜਾਸੀ
ਰੂਪ ਨਾਮ ਬਿਨਸ ਜਾਸੀ
ਵਿਸ਼ਟਮਾਨ ਰਹੇ ਨਾਹੀ
ਕਲਾ ਇਹਦੀ ਹੈ ਇਹੀ ॥

ਊੰਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ—ਇਹ ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ ‘ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹੀ’ ਵਿਚ ਦਰਜ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ‘ਅਟਕ’ ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਦੋ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਪਹਿਲੇ ਵਿਚ ਕਵੀ ਅਟਕ ਦਰਿਆ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਨ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦਾ ਨਾਂ ਤਾਂ ਅਟਕ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਉਸਨੇ ਪੱਛਮ ਵਲੋਂ ਭਾਰਤ ਉੱਤੇ ਆਉਂਦੇ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਅਟਕ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਪਾਈ । ਇਸਦੇ ਊੰਤਰ ਵਿੱਚ ਦਰਿਆ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦਾ ਕੰਮ ਅਟਕਣਾ ਨਹੀਂ । ਉਹ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਨੇਮ ਅਨੁਸਾਰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਚਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਅਸਲ ਵਿਚ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਨੂੰ ਅਟਕਾਉਣ ਲਈ ਉਹ (ਲੋਕ) ਹੀ ਹਰਕਤ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਅੱਗੇ ਨਾ ਵਧੇ, ਸਗੋਂ ਬੇਪਰਵਾਹ ਹੋ ਕੇ ਸੁੱਤੇ ਅਤੇ ਅਟਕੇ ਰਹੇ । ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਮਨੋਕਾਮਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੀ ਪੂਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਕਦੀ ਅਟਕਦੇ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਬੁੱਧੀ, ਹੋਸ਼ ਤੇ ਅਕੀਦੇ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਅੱਗੇ ਵਧਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਗਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਦਰਿਆ ਦੁਆਰਾ ਕਵੀ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਊੰਤਰ ਨਾਲ ਹੈ ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਕਵੀ ਵਲੋਂ ਅਟਕ ਦਰਿਆ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਉਸਦੇ ਵਿਹਾਰ ਸੰਬੰਧੀ ਉਠਾਏ ਪ੍ਰਸਨ ਦਾ ਊੰਤਰ ਦਿੰਦਿਆਂ ਦਰਿਆ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦਿਸਦੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹਰਕਤ ਅਤੇ ਤਥਦੀਲੀ ਸਮਾਈ ਹੋਈ ਹੈ । ਇਸ ਵਿਚ ਹਰਕਤ ਦਾ ਜਾਹੀ ਰਹਿਣਾ ਹੀ ਇਸਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਹੈ । ਜਦੋਂ ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਹਰਕਤ ਰੁਕ ਜਾਵੇਗੀ, ਉਦੋਂ ਇਸਦਾ ਰੂਪ ਤੇ ਨਾਮ ਵੀ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ਤੇ ਕੁੱਝ ਵੀ ਸਾਡੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗਾ । ਇਸ ਕਰਕੇ ਹਰਕਤ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਹੀ ਇਸਦੀ ਜੀਵਨ-ਖੇਡ ਹੈ ।

ਅੱਖੇ ਸਥਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ—ਚੇਸਟਾ—ਹਰਕਤ, ਊੰਦਮ । ਸਹੀ—ਠੀਕ । ਜਾਸੀ—ਜਾਵੇਗੀ । ਵਿਸਟਮਾਨ—ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਦਿਸਣਾ । ਕਲਾ—ਸ਼ਕਤੀ, ਖੇਡ ।

ਪ੍ਰਸਨ 5. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਹ) ਦੇਖ ਖਾਂ ਤੂੰ ਅਖ ਉਘਾੜ
ਸੁਰਜ, ਚੰਦ, ਤਾਰੇ, ਗ੍ਰਹੀ
ਲਗਾਤਾਰ ਤੁਰੇ ਜਾਣ—
ਕਦੇ ਕੋਈ ਅਟਕਿਆ ਹੈ ?
ਪਰਤੀ ਨਖੜ੍ਹੂ ਚਲੇ
ਰੈਣ ਦਿਨ ਬਨਸਪਤੀ
ਜੀਵ, ਜੰਤੂ ਸਭ ਟੁਰੇ,—
ਅਟਕਿਆ ਸੌ ਫਟਕਿਆ ਹੈ ।

ਊੰਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ—ਇਹ ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ ‘ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹੀ’ ਵਿਚ ਦਰਜ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ‘ਅਟਕ’ ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਦੋ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਪਹਿਲੇ ਵਿਚ ਕਵੀ ਅਟਕ ਦਰਿਆ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਨ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦਾ ਨਾਂ ਤਾਂ ਅਟਕ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਉਸਨੇ ਪੱਛਮ ਵਲੋਂ ਭਾਰਤ ਉੱਤੇ ਆਉਂਦੇ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਅਟਕ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਪਾਈ । ਇਸਦੇ ਊੰਤਰ ਵਿੱਚ ਦਰਿਆ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦਾ ਕੰਮ ਅਟਕਣਾ ਨਹੀਂ । ਉਹ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਨੇਮ ਅਨੁਸਾਰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਚਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਅਸਲ ਵਿਚ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਨੂੰ ਅਟਕਾਉਣ ਲਈ, ਉਹ (ਲੋਕ) ਹੀ ਹਰਕਤ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਅੱਗੇ ਨਾ ਵਧੇ, ਸਗੋਂ ਬੇਪਰਵਾਹ ਹੋ ਕੇ ਸੁੱਤੇ ਅਤੇ ਅਟਕੇ ਰਹੇ । ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਮਨੋਕਾਮਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੀ ਪੂਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਕਦੀ ਅਟਕਦੇ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਬੁੱਧੀ, ਹੋਸ਼ ਤੇ ਅਕੀਦੇ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਅੱਗੇ ਵਧਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਗਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਦਰਿਆ ਵਲੋਂ ਕਵੀ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਊੰਤਰ ਨਾਲ ਹੈ ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਕਵੀ ਵਲੋਂ ਅਟਕ ਦਰਿਆ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਉਸਦੇ ਵਿਹਾਰ ਸੰਬੰਧੀ ਉਠਾਏ ਪ੍ਰਗਨ ਦਾ ਉੱਤਰ ਦਿੰਦਿਆਂ ਦਰਿਆ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਜਗ ਅੱਖਾਂ ਖੇਲ੍ਹ ਕੇ ਦੇਖੇ ਕਿ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਸੂਰਜ, ਚੰਦ, ਤਾਰੇ, ਗ੍ਰਹਿ ਆਦਿ ਸਾਰੇ ਲਜਾਤਾਰੇ ਤੁਰਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਰੁਕਿਆ। ਪਰਤੀ, ਨਛੱਤਰ, ਰਾਤ, ਦਿਨ, ਘਨਸਪਤੀ ਤੇ ਜੀਵ-ਜੰਤੂ ਸਭ ਹਰਕਤ ਵਿਚ ਹਨ ਤੇ ਤੁਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਅਟਕ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਉਹ ਮਾਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਭੜ ਕੇ ਲੱਭੇ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਹਰਕਤ ਹੀ ਜਿੰਦਗੀ ਹੈ।

ਓਥੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ—ਗ੍ਰਹਿ—ਸੂਰਜ ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਣ ਵਾਲੇ ਨੋਂ ਗ੍ਰਹਿ (Planets) : ਬੁੱਧ, ਸੁੱਕਰ, ਪ੍ਰਿਥਮੀ, ਮੰਗਲ, ਘ੍ਰੀਹਸਪਤੀ, ਸ਼ਨੀ, ਅਰੂਣ, ਵਰੂਣ, ਯਮ। ਨਖੱਤ੍ਰ—ਨਛੱਤਰ, ਤਾਰੇ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 27 ਹੈ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਭਾਰਤੀ ਜੋਤਿਸ਼-ਵਿੱਦਿਆ ਨਾਲ ਹੈ। ਰੈਣ—ਰਾਤ। ਘਨਸਪਤੀ—ਰੁੱਖ-ਬੂਟੇ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 6. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

- (ਕ) ਉਮਰਾ ਹੈ ਤਾਂ ਤੁਰੀ ਜਾਏ,
ਕਾਲ ਹੈ ਤਾਂ ਲਗਾ ਜਾਏ,
ਜਿੰਦ ਹੈ ਤਾਂ ਚਲੀ ਚਲੇ,
ਕਦੇ ਕੋਣ ਹਟਕਿਆ ਹੈ ?

ਦਿੱਸਦਾ ਸੰਸਾਰ ਸਾਰਾ
ਸਦਾ ਸਦਾ ਟੁਰਨਹਾਰਾ,
ਅਟਕੇ ਜੇ ਇਹ ਨਜ਼ਾਰਾ,
ਤਦੋਂ ਜਾਣ ਪਟਕਿਆ ਹੈ,
ਨਾਮ ਹੈ 'ਅਟਕ' ਮੇਰਾ,
'ਅਟਕ' ਹੈ ਭੁੱਲ ਤੁਹਾਡੀ,
ਅਟਕੇ ਬਿਨ ਟੁਰੀ ਜਾਣਾ,

ਵਹਿਣ ਦਾ ਹੈ ਕੰਮ ਇਹੀ ।

ਉੱਤਰ—ਪ੍ਰਸੰਗ—ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਅਟਕ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਦੋ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਵਿਚ ਕਵੀ ਅਟਕ ਦਰਿਆ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦਾ ਨਾਂ ਤਾਂ ਅਟਕ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਉਸਨੇ ਪੱਛਮ ਵਲੋਂ ਭਾਰਤ ਉੱਤੇ ਆਉਂਦੇ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਅਟਕ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਪਾਈ। ਇਸਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿੱਚ ਦਰਿਆ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦਾ ਕੰਮ ਅਟਕਣਾ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਕਦਰਤ ਦੇ ਨੇਮ ਅਨੁਸਾਰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਚਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਨੂੰ ਅਟਕਾਉਣ ਲਈ ਉਹ (ਲੋਕ) ਹੀ ਹਰਕਤ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਅੱਗੇ ਨਾ ਵਧੇ, ਸਗੋਂ ਥੇਪਰਵਾਹ ਹੋ ਕੇ ਸੁੱਤੇ ਅਤੇ ਅਟਕੇ ਰਹੇ। ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਮਨੋਕਾਮਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੀ ਪੂਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਕਦੀ ਅਟਕਦੇ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਬੁੱਧੀ, ਹੋਸ਼ ਤੇ ਅਕੀਏ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਅੱਗੇ ਵਧਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਦਰਿਆ ਵਲੋਂ ਕਵੀ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਉੱਤਰ ਨਾਲ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਕਵੀ ਵਲੋਂ ਅਟਕ ਦਰਿਆ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਉਸਦੇ ਵਿਹਾਰ ਸੰਬੰਧੀ ਉਠਾਏ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਉੱਤਰ ਦਿੰਦਿਆਂ ਦਰਿਆ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਉਮਰ ਬਾਕੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਜਿਊਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਹਰਕਤ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਤੁਰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਜੇਕਰ ਉਸਦਾ ਕਾਲ (ਮੌਤ) ਹੋ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਉਹ ਇੱਥੋਂ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਚੀਜ਼ ਵਿਚ ਜਿੰਦ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਚਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਕੋਈ ਜਾਨ ਵਾਲਾ ਕਦੇ ਚਲਣੋਂ ਨਹੀਂ ਹਟਿਆ। ਇਹ ਦਿਸਦਾ ਸੰਸਾਰ ਸਦਾ ਤੁਰਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਤੁਰਨ ਦਾ ਨਜ਼ਾਰਾ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਸਦਾ ਵਿਨਾਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦਰਿਆ ਕਵੀ ਨੂੰ ਹੋਰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੂੰ 'ਅਟਕ' ਸਮਝਣਾ ਉਸਦੀ ਗ਼ਾਲਤੀ ਹੈ, ਅਸਲ ਵਿਚ ਉਹ 'ਅਟਕ' ਅਰਥਾਤ ਨਾ ਰੁਕਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਵਹਿਣ ਦਾ ਇਹੋ ਕੰਮ ਹੈ ਕਿ ਬਿਨਾਂ ਅਟਕੇ ਤੁਰਦੇ ਜਾਣਾ।

ਓਥੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ—ਕਾਲ—ਸਮਾਂ, ਮੌਤ। ਲਗਾ ਜਾਏ—ਤੁਰ ਜਾਏ, ਮਰ ਜਾਏ। ਹਟਕਿਆ—ਰੁਕਿਆ। ਟੁਰਨਹਾਰਾ—ਚੱਲਣਹਾਰਾ। ਨਜ਼ਾਰਾ—ਦ੍ਰਿਸ਼। ਪਟਕਿਆ—ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਡਿੱਗਿਆ, ਮਰ ਗਿਆ, ਨਾਸ ਹੋ ਗਿਆ। ਅਟਿਕ—ਨਾ ਟਿਕਣ ਵਾਲਾ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 7. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ੴ) ਅਕਲਹੀਨ ਕਿਵੇਂ ਸਕੇ
 ਅਕਲ ਵਾਲੇ ਅਟਕ ਪਾ,
 ਅਟਕ ਪੌਣੀ ਆਦਮੀ ਨੂੰ
 ਸਾਡੀ ਸਮਰਥ ਨਹੀਂ ।
 ਤੁਹਾਡੇ ਵਿਚ ਅਕਲ ਵਸੇ
 ਅਟਕ ਪਾਣੀ ਕੰਮ ਤੁਹਾਡਾ
 ਮੇਲ, ਬਲ, ਸਾਹਸ, ਦਾ
 ਅਟਕ ਪਾਣਾ ਫਲ ਹਈ ।
 ਅਟਕ ਵਧਾਵਣੇ ਤੋਂ
 ਤੁਸੀਂ ਸਾਰੇ ਅਟਕ ਖਲੇ
 ਅਟਕਿਆ ਸੁ ਹਟਯਾ ਪਿਛੇ

ਤਾਣ ਨਿੱਘਰਦੀ ਗਈ ॥

ਊੱਤਰ—ਪ੍ਰਸੰਗ—ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਅਟਕ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਦੇ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਪਹਿਲੇ ਵਿਚ ਕਵੀ ਅਟਕ ਦਰਿਆ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦਾ ਨਾਂ ਤਾਂ ਅਟਕ ਹੈ, ਪਰੰਤੁ ਉਸਨੇ ਪੱਛਮ ਵਲੋਂ ਭਾਰਤ ਉੱਤੇ ਆਉਂਦੇ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਅਟਕ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਪਾਈ । ਇਸਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿੱਚ ਦਰਿਆ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦਾ ਕੰਮ ਅਟਕਣਾ ਨਹੀਂ । ਉਹ ਝੁਦਰਤ ਦੇ ਨੇਮ ਅਨੁਸਾਰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਚਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਅਸਲ ਵਿਚ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਨੂੰ ਅਟਕਾਉਣ ਲਈ ਉਹ (ਲੋਕ) ਹੀ ਹਰਕਤ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਅੱਗੇ ਨਾ ਵਧੇ, ਸਗੋਂ ਬੇਪਰਵਾਹ ਹੋ ਕੇ ਸੁੱਤੇ ਅਤੇ ਅਟਕੇ ਰਹੇ । ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਮਨੋਕਾਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੀ ਪੂਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਕਦੀ ਅਟਕਦੇ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਬੁੱਧੀ, ਹੋਸ਼ ਤੇ ਅਕੀਏ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਅੱਗੇ ਵਧਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਦਰਿਆ ਵਲੋਂ ਕਵੀ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਉੱਤਰ ਨਾਲ ਹੈ ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਕਵੀ ਵਲੋਂ ਅਟਕ ਦਰਿਆ ਦੇ ਨਾਂ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਵਿਹਾਰ ਸੰਬੰਧੀ ਉਠਾਏ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਊੱਤਰ ਦਿੰਦਿਆਂ ਦਰਿਆ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਤਾਂ ਅਕਲਹੀਨ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਅਕਲ ਵਾਲੇ ਚੋਰਾਵਰ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਰੋਕ ਪਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਸੂਤ-ਸਮਝ ਵਾਲੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਰੋਕ ਪਾਉਣੀ ਉਸਦੇ ਵੱਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ । ਮਨੁੱਖ ਵਿਚ ਤਾਂ ਅਕਲ ਮੌਜੂਦ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾਲ ਚੋਰਾਵਰਾਂ ਨੂੰ ਅਟਕ ਪਾਉਣੀ ਉਸ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ । ਅਕਲ ਨਾਲ ਤਾਕਤ ਅਤੇ ਦਲੇਗੀ ਨੂੰ ਜੋੜ ਕੇ ਹੀ ਅਟਕ ਪਾਉਣ ਦਾ ਫਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਅਜਿਹੀ ਸਮਰੱਥਾ ਮਨੁੱਖ ਵਿਚ ਹੀ ਹੈ, ਦਰਿਆ ਵਰਗੇ ਬੁੱਧੀਹੀਨ ਵਿਚ ਨਹੀਂ । ਦਰਿਆ ਹੋਰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਅਟਕ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਰੁਕ ਗਏ । ਜਿਹੜਾ ਰੂਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਿੱਛੇ ਹੀ ਹਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਉਸਦੀ ਤਾਕਤ ਘਟਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਇਹੋ ਹਾਲਤ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੋਈ ਹੈ ।

ਅੱਖੇ ਸਥਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ—ਸਮਰਥ—ਯੋਗ । ਮੇਲ—ਇਕੱਠ, ਮਿਲ ਜਾਣ ਦੀ ਕਿਰਿਆ । ਸਾਹਸ—ਦਲੇਗੀ । ਤਾਣ—ਤਾਕਤ । ਨਿੱਘਰਦੀ—ਘਟਦੀ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 8. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਗ) ਅੱਗੇ ਨੂੰ ਜੋ ਤੁਰੇ ਨਾਹੀ
 ਪਿੱਛੇ ਉਸ ਤੋਰ ਪੈਣੀ,
 ਅਟਕ ਕਿਸੇ ਥਾਵੇਂ ਨਹੀਂ,
 ਤੇ ਅਟਕ 'ਟਿਕਾ' ਨਹੀਂ ।
 ਅਟਕਣ ਨੂੰ ਅਰਾਮ ਜਾਣੇ
 ਮਾਰਿਆ ਸੇ ਜਾਣ ਲੈਣਾ,
 ਅੱਗੇ ਅੱਗੇ ਟੁਰਯਾ ਜਾਵੇ,
 ਮਾਣੀ ਉਸ ਮਾਰ 'ਲਈ ।

ਊੱਤਰ—ਪ੍ਰਸੰਗ—ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਅਟਕ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਦੇ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਪਹਿਲੇ ਵਿਚ ਕਵੀ ਅਟਕ ਦਰਿਆ

ਨੂੰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦਾ ਨਾਂ ਤਾਂ ਅਟਕ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਉਸਨੇ ਪੱਛਮ ਵਲੋਂ ਭਾਰਤ ਉੱਤੇ ਆਉਂਦੇ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਅਟਕ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਪਾਈ। ਇਸਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿੱਚ ਦਰਿਆ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦਾ ਕੰਮ ਅਟਕਣਾ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਬੁਦਰਤ ਦੇ ਨੇਮ ਅਨੁਸਾਰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਚਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਨੂੰ ਅਟਕਾਉਣ ਲਈ ਉਹ (ਲੋਕ) ਹੀ ਹਰਕਤ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਅੱਗੇ ਨਾ ਵਧੇ, ਸਗੋਂ ਬੇਪਰਵਾਹ ਹੋ ਕੇ ਸੁੱਤੇ ਅਤੇ ਅਟਕੇ ਰਹੇ। ਦੂਨੀਆ ਵਿੱਚ ਮਨੋਕਾਮਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੀ ਪੂਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਕਦੀ ਅਟਕਦੇ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਬੁੱਧੀ, ਹੋਸ਼ ਤੇ ਅਕੀਏ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਅੱਗੇ ਵਧਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਗਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਦਰਿਆ ਵਲੋਂ ਕਵੀ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਉੱਤਰ ਨਾਲ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਕਵੀ ਵਲੋਂ ਅਟਕ ਦਰਿਆ ਦੇ ਨਾਂ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਵਿਹਾਰ ਸੰਬੰਧੀ ਉਠਾਏ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਉੱਤਰ ਦਿੰਦਿਆਂ ਦਰਿਆ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਤੁਰਦੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤੌਰ ਪਛੜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਅਟਕ ਨੂੰ ਜਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਮਹੱਤਵ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਅਟਕ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ, ਟਿਕ ਜਾਣਾ। ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਅਟਕ ਨੂੰ ਅਰਾਮ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਕੈਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਬਾਰੇ ਸਮਝ ਲੈਣਾ ਕਿ ਉਹ ਮਾਰਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਜਿਹੜਾ ਅੱਗੇ-ਅੱਗੇ ਤੁਰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਸਫਲਤਾ ਦਾ ਮਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕੇਂਦਾ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਉਸਨੂੰ ਫਤਿਹ ਨਸੀਬ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਓਥੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ—ਮਾਲੀ ਮਾਰਨੀ—ਮਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ, ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰਨੀ, ਸਫਲਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨੀ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 9. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆਂ ਕਰੋ :—

(ਘ) ਵਧਦੇ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਜਾਂਦੇ,
ਵਿਦਯਾ ਬਲ ਜ਼ੋਰ ਪਾਂਦੇ
ਕਟਕਾਂ ਦੇ ਕਟਕ ਆਂਦੇ,
ਅਟਕ ਖਾ ਜਾਂਦੇ ਸਹੀ ।
ਅਟਕੇ ਜਦ ਤੁਸੀਂ ਪਯਾਰੇ ।
ਅਟਕਾਂ ਫੇਰ ਪਾਂਦਾ ਕੌਣ ?
ਜਿੰਦਹੀਨ ਨਦੀਆਂ ਪਾਸੋਂ
ਅਟਕੇ ਕਟਕ ਹਨ ਨਹੀਂ ॥

ਉੱਤਰ—ਪ੍ਰਸੰਗ— ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹੀ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਅਟਕ' ਵਿੱਚ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਦੋ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਵਿੱਚ ਕਵੀ ਅਟਕ ਦਰਿਆ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦਾ ਨਾਂ ਤਾਂ ਅਟਕ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਉਸਨੇ ਪੱਛਮ ਵਲੋਂ ਭਾਰਤ ਉੱਤੇ ਆਉਂਦੇ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਅਟਕ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਪਾਈ। ਇਸਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿੱਚ ਦਰਿਆ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦਾ ਕੰਮ ਅਟਕਣਾ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਬੁਦਰਤ ਦੇ ਨੇਮ ਅਨੁਸਾਰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਚਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਨੂੰ ਅਟਕਾਉਣ ਲਈ ਉਹ (ਲੋਕ) ਹੀ ਹਰਕਤ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਅੱਗੇ ਨਾ ਵਧੇ, ਸਗੋਂ ਬੇਪਰਵਾਹ ਹੋ ਕੇ ਸੁੱਤੇ ਅਤੇ ਅਟਕੇ ਰਹੇ। ਦੂਨੀਆ ਵਿੱਚ ਮਨੋਕਾਮਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੀ ਪੂਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਕਦੀ ਅਟਕਦੇ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਬੁੱਧੀ, ਹੋਸ਼ ਤੇ ਅਕੀਏ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਅੱਗੇ ਵਧਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਗਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਦਰਿਆ ਵਲੋਂ ਕਵੀ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਉੱਤਰ ਨਾਲ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਕਵੀ ਵਲੋਂ ਅਟਕ ਦਰਿਆ ਦੇ ਨਾਂ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਵਿਹਾਰ ਸੰਬੰਧੀ ਉਠਾਏ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਉੱਤਰ ਦਿੰਦਿਆਂ ਦਰਿਆ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇਕਰ ਉਹ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਨਾ ਰੁਕਦੇ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਸੂਝ-ਬੂਝ ਅਤੇ ਤਾਕਤ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ, ਤਾਂ ਇਹ ਸੱਚ ਸੀ ਕਿ ਜਰਵਾਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਆਈਆਂ ਛੋਜਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕ ਪੈ ਜਾਂਦੀ। ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਕੋਈ ਕਾਹਵਾਈ ਕਰਨ ਤੋਂ ਰੁਕ ਗਏ, ਤਾਂ ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੌਣ ਰੋਕ ਪਾ ਸਕਦਾ ਸੀ? ਨਿਰਜਿਦ ਨਦੀਆਂ ਛੋਜਾਂ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਰੋਕ ਨਹੀਂ ਸਕੀਆਂ।

ਓਥੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ—ਵਿੱਦਿਆ—ਸੂਝ-ਬੂਝ, ਅਕਲ। ਕਟਕ—ਛੋਜਾਂ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 10. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਙ) ਹੋ ਬੇਖਟਕ ਸੌਂਦੇ ਨਾ
ਅਟਕ ਨਾ ਅਰਾਮ ਲੈਂਦੇ
ਲਟਕ ਐਸ ਲਾਂਦੇ ਨਾ,
ਤੁਹਾਨੂੰ ਅਟਕ ਕੌਣ ਤੋੜਦਾ ?
ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਟਕਾਂ ਦੇ ਕਟਕ ਆਂਦੇ,

ਤੁਸੀਂ ਉਠ ਅਟਕ ਪਾਏ,
ਇਕ ਮੁੱਠ ਹਟਕ ਪਾਏ,
ਮੈਂ ਭੀ ਕੁਝ ਹੋਵਦਾ ।

ਉੱਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ—ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਅਟਕ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਦੇ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਪਹਿਲੇ ਵਿਚ ਕਵੀ ਅਟਕ ਦਰਿਆ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਨ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦਾ ਨਾਂ ਤਾਂ ਅਟਕ ਹੈ, ਪਰੰਤੁ ਉਸਨੇ ਪੱਛਮ ਵਲੋਂ ਭਾਰਤ ਉੱਤੇ ਆਉਂਦੇ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਅਟਕ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਪਾਈ । ਇਸਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿੱਚ ਦਰਿਆ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦਾ ਕੰਮ ਅਟਕਣਾ ਨਹੀਂ । ਉਹ ਭੁਦਰਤ ਦੇ ਨੇਮ ਅਨੁਸਾਰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਚਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਅਸਲ ਵਿਚ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਨੂੰ ਅਟਕਾਉਣ ਲਈ ਉਹ (ਲੋਕ) ਹੀ ਹਰਕਤ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਅੱਗੇ ਨਾ ਵਧੇ, ਸਗੋਂ ਬੇਪਰਵਾਹ ਹੋ ਕੇ ਸੁੱਤੇ ਅਤੇ ਅਟਕੇ ਰਹੇ । ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਮਨੋਕਾਮਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੀ ਪੂਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜੇ ਕਦੀ ਅਟਕਦੇ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਥੁੱਧੀ, ਹੋਸ਼ ਤੇ ਅਕੀਦੇ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਅੱਗੇ ਵਧਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਦਰਿਆ ਵਲੋਂ ਕਵੀ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਉੱਤਰ ਨਾਲ ਹੈ ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਕਵੀ ਵਲੋਂ ਅਟਕ ਦਰਿਆ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਉਸਦੇ ਵਿਹਾਰ ਸੰਬੰਧੀ ਉਠਾਏ ਪ੍ਰਸਨ ਦਾ ਉੱਤਰ ਦਿੰਦਿਆਂ ਦਰਿਆ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇ ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਭੁਲਾ ਕੇ ਨਾ ਸੌਂਦੇ, ਅਟਕ ਕੇ ਅਰਾਮ ਨਾ ਕਰਦੇ, ਐਸ਼-ਪ੍ਰਸਤੀ ਦੀ ਲਟਕ ਨਾ ਲਾਉਂਦੇ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਅੱਗੇ ਪਾਈ ਅਟਕ ਨੂੰ ਕੋਈ ਤੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦਾ । ਜਦੋਂ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਛੋਜਾਂ ਉਪਰੋਖਲੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਹਮਲੇ ਕਰਨ ਲਈ ਆ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਉਹ ਉੱਠ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਇਕ ਮੁੱਠ ਹੋ ਕੇ ਰੁਕਾਵਟ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ, ਤਾਂ ਉਹ (ਦਰਿਆ) ਵੀ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਦੇ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਕੁਝ ਰੋਕ ਪਾ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ (ਲੋਕਾਂ) ਦੇ ਮੋਹਰੇ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਹ ਭੁੱਤ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ ।

ਔਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ—ਬੇਖਟਕ—ਬੇਪਰਵਾਹ, ਸਭ ਕੁਝ ਭੁੱਲ ਕੇ । ਲਟਕ—ਲਗਨ, ਲਲੁਕ । ਹਟਕ—ਰੋਕ । ਹੋਵਦਾ—ਰੋਕਦਾ ।

ਪ੍ਰਕਣ 11. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਚ) ਲਟਕਾਂ ਨੇਹੁ ਤੁਸੀਂ ਲਾਏ,
ਪਟਕ ਵੈਰੀ ਟੂਰੇ ਆਏ,
ਗਾਹਣ ਮੇਰੇ ਵਿਚ ਪਾਏ,
ਵਾਹ ਲਗੀ ਮੈਂ ਬੋੜਦਾ ।
ਰੋੜ੍ਹੇ ਨੀ ਮੈਂ ਪੂਰਾਂ ਪੂਰ,
ਤੋਬੇ ਕੀਤੇ ਕਈ ਚੂਰ,
ਅੱਗੋਂ ਭੰਨਦੇ ਤੁਸੀਂ ਮੂੰਹ,
ਵੈਰੀ ਮੂੰਹ ਚਾ ਮੈੜਦਾ ॥

ਉੱਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ—ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਅਟਕ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਦੇ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਪਹਿਲੇ ਵਿਚ ਕਵੀ ਅਟਕ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਅਟਕ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਪਾਈ । ਇਸਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿੱਚ ਦਰਿਆ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦਾ ਕੰਮ ਅਟਕਣਾ ਨਹੀਂ । ਉਹ ਭੁਦਰਤ ਦੇ ਨੇਮ ਅਨੁਸਾਰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਚਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਅਸਲ ਵਿਚ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਨੂੰ ਅਟਕਾਉਣ ਲਈ ਉਹ (ਲੋਕ) ਹੀ ਹਰਕਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜੇ ਕਦੀ ਅਟਕਦੇ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਥੁੱਧੀ, ਹੋਸ਼ ਤੇ ਅਕੀਦੇ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਅੱਗੇ ਵਧਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਦਰਿਆ ਵਲੋਂ ਕਵੀ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਉੱਤਰ ਨਾਲ ਹੈ ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਕਵੀ ਵਲੋਂ ਦਰਿਆ ਅਟਕ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਉਸਦੇ ਵਿਹਾਰ ਸੰਬੰਧੀ ਉਠਾਏ ਪ੍ਰਸਨ ਦਾ ਉੱਤਰ ਦਿੰਦਿਆਂ ਦਰਿਆ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ (ਲੋਕਾਂ) ਨੇ ਐਸ਼-ਪ੍ਰਸਤੀ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਪਾ ਲਿਆ ਸੀ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਵੇਸਲੇ ਦੇਖ ਕੇ ਵੈਰੀ ਉਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭੋਖਿਆ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸਨੇ ਪੂਰਾਂ ਦੇ ਪੂਰ ਅਰਥਾਤ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਨੂੰ ਰੋੜ੍ਹਾਂਦਿੱਤਾ । ਕਈ ਡੋਬ-

ਡੇਬ ਕੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤੇ, ਪਰੰਤੂ ਜੇਕਰ ਅੱਗੋਂ ਉਹ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜੋਰ ਨਾਲ ਟਾਕਰਾ ਕਰਦੇ, ਤਾਂ ਵੈਰੀ ਦਾ ਮੁੜ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਉਹ ਅੱਗੇ ਨਾ ਵਧ ਸਕਦੇ, ਪਰ ਅਜਿਹਾ ਨਾ ਹੋਇਆ।

ਔਥੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ—ਲਟਕਾਂ ਨੇਹੁ—ਭਾਵ ਐਸ਼-ਪ੍ਰਸਤੀ ਨਾਲ ਪਿਆਰ। ਪਟਕ—ਇਕ ਦਮ। ਗਾਹਣ—ਲਿਤਾੜਨਾ। ਬੇਡਦਾ—ਡੋਬਦਾ। ਮੁੜ ਚਾ ਮੇਡਦਾ—ਪਿੱਛੇ ਮੇਡ ਦਿੰਦਾ।

ਪ੍ਰਸਨ 12. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਵ) ਦੇਸ਼ ਸਾਰਾ ਤੁਸਾਂ ਦਾ ਹੈ
ਅਟਕ ਜੋ ਗਏ ਸਾਜੇ,
“ਅਟਕ” ਨਾਮ ਤੁਹਾਡਾ ਹੈ।
ਅਟਕ ਮੇਰਾ ਨਾਮ ਨਾ।
ਅੱਗੇ ਜਿਹੜਾ ਵਧਦਾ ਨਾ
ਜਾਣੋਂ ਪਿਛੇ ਮੁੜ ਰਿਹਾ ਹੈ
ਬੇੜੀ ਅਪਣੀ ਬੇਡਦਾ, ਤੇ
ਰੋਜੁਦਾ ਹੈ ਨਾਮਣਾ।

ਉੱਤਰ—ਪ੍ਰਸੰਗ—ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ ‘ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾ’ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ‘ਅਟਕ’ ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਦੋ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਵਿਚ ਕਵੀ ਅਟਕ ਦਰਿਆ ਨੂੰ ਪੁਸ਼ਨ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦਾ ਨਾਂ ਤਾਂ ਅਟਕ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਉਸਨੇ ਪੱਛਮ ਵਲੋਂ ਭਾਰਤ ਉੱਤੇ ਆਉਂਦੇ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਅਟਕ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਪਾਈ। ਇਸਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿੱਚ ਦਰਿਆ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦਾ ਕੰਮ ਅਟਕਣਾ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਨੇਮ ਅਨੁਸਾਰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਚਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਨੂੰ ਅਟਕਾਉਣ ਲਈ ਉਹ (ਲੋਕ) ਹੀ ਹਰਕਤ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਅੱਗੇ ਨਾ ਵਧੇ, ਸਗੋਂ ਬੇਪਰਵਾਹ ਹੋ ਕੇ ਸੁੱਤੇ ਅਤੇ ਅਟਕੇ ਰਹੇ। ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਮਨੋਕਾਮਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੀ ਪੂਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਕਦੀ ਅਟਕਦੇ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਬੁਧੀ, ਹੋਸ਼ ਤੇ ਅਕੀਦੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਅੱਗੇ ਵਧਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਦਰਿਆ ਵਲੋਂ ਕਵੀ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਉੱਤਰ ਨਾਲ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਕਵੀ ਵਲੋਂ ਦਰਿਆ ਅਟਕ ਦੇ ਨਾਂ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਵਿਹਾਰ ਸੰਬੰਧੀ ਉਠਾਏ ਪ੍ਰਸਨ ਦਾ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਿਆ ਦਰਿਆ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਾਰਾ ਦੇਸ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਹੀ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਰੁੱਧ ਆਏ ਦੂਸਰਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਤੋਂ ਅਟਕ ਗਏ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਟਕ ਉਸਦਾ ਨਾਂ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਵਿਰੋਧੀ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਵਧਦਾ, ਸਮਝੇ ਉਹ ਪਿੱਛੇ ਵਲ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਹੀ ਬੇੜੀ ਡੋਬਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਇੱਜਤ ਨੂੰ ਗੁਆ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

ਔਥੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ—ਸਾਜੇ—ਸੀਗੇ, ਸੀ। ਬੋਡਦਾ—ਡੋਬਦਾ। ਨਾਮਣਾ—ਨਾਮ, ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ, ਇੱਜਤ।

ਪ੍ਰਸਨ 13. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਜ) ਸਦਾ ਸਦਾ ਵਧੀ ਜਾਏ,
ਕਿਤੇ ਨਾ ਅਟਕ ਪਾਏ
ਤੁਰੀ ਜਾਏ, ਵਧੀ ਜਾਏ,
ਉਸਦੀ ਪੁੱਜੀ ਕਾਮਨਾ।
ਲਗਾਤਾਰ, ਸਹਿਜ ਸਹਿਜ,
ਹੋਸ਼, ਬੁਧੀ, ਧਰਮ ਨਾਲ,
ਮੇਲ, ਵਿਉਤ, ਜੁਗਤ ਚਲੇ
ਕੌਣ ਕਰੇ ਸੁ ਸਾਮਨਾ ? ॥

ਉੱਤਰ—ਪ੍ਰਸੰਗ—ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ ‘ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾ’ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ‘ਅਟਕ’ ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਦੋ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਵਿਚ ਕਵੀ ਅਟਕ ਦਰਿਆ ਨੂੰ ਪੁਸ਼ਨ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦਾ ਨਾਂ ਤਾਂ ਅਟਕ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਉਸਨੇ ਪੱਛਮ ਵਲੋਂ ਭਾਰਤ ਉੱਤੇ ਆਉਂਦੇ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਅਟਕ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਪਾਈ। ਇਸਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿੱਚ ਦਰਿਆ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦਾ ਕੰਮ ਅਟਕਣਾ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਕੁਦਰਤ

ਦੇ ਨੇਮ ਅਨੁਸਾਰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਚਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਨੂੰ ਅਟਕਾਉਣ ਲਈ ਉਹ (ਲੋਕ) ਹੀ ਹਰਕਤ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਅੱਗੇ ਨਾ ਵਧੇ, ਸਗੋਂ ਬੇਪਰਵਾਹ ਹੋ ਕੇ ਸੁੱਤੇ ਅਤੇ ਅਟਕੇ ਰਹੇ। ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਮਨੋਕਾਮਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੀ ਪੂਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਕਈ ਅਟਕਦੇ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਬੁੱਧੀ, ਹੋਸ਼ ਤੇ ਅਕੀਏ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਅੱਗੇ ਵਧਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਦਰਿਆ ਵਲੋਂ ਕਵੀ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਉੱਤਰ ਨਾਲ ਹੈ।

ਖਿਆਲਿਆ— ਕਵੀ ਵਲੋਂ ਦਰਿਆ ਅਟਕ ਦੇ ਨਾਂ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਵਿਹਾਰ ਸੰਬੰਧੀ ਉਠਾਏ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਉੱਤਰ ਦਿੰਦਿਆ ਦਰਿਆ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਵਿਅਕਤੀ ਸਦਾ ਅੱਗੇ ਵਧਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਕਿਤੇ ਰੁਕਦਾ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਅੱਗੇ ਹੀ ਅੱਗੇ ਤੁਰਦਾ ਤੇ ਵਧਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸਦੀ ਹਰ ਮਨੋ-ਕਾਮਨਾ ਪੂਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਵਿਅਕਤੀ ਹੋਸ਼, ਬੁੱਧੀ ਤੇ ਅਕੀਏ ਨੂੰ ਇਕੱਠੇ ਕਰ ਕੇ ਵਿਉਤ ਤੇ ਜੁਗਤ ਨਾਲ ਸਹਿਜੇ-ਸਹਿਜੇ ਲਗਾਤਾਰ ਅੱਗੇ ਵਧਦਾ ਹੈ, ਕੋਈ ਉਸ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲੈਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ।

ਔਖੇ ਸਥਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ—ਕਾਮਨਾ—ਇੱਛਾ। ਜੁਗਤਿ—ਢੰਗ, ਤਰੀਕਾ। ਸਾਮਨਾ—ਟਾਕਰਾ, ਮੁਕਾਬਲਾ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 14. 'ਅਟਕ' ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ-ਵਸਤੂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰੋ ਤੇ ਆਪਣਾ ਹੁੰਗਾਰਾ ਲਿਖੋ। (Pbi. Uni. 2018)

ਜਾਂ

'ਅਟਕ' ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਆਏ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਸਾਰ ਲਿਖੋ।

(Pbi. Uni. 2016)

ਉੱਤਰ— 'ਅਟਕ' ਕਵਿਤਾ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਕ ਲੰਮੀ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਅਟਕ ਇਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਦਰਿਆ ਹੈ, ਜਿਸਨੂੰ 'ਸੰਧ' ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਵਿਤਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨੋਤਗੀ ਵਿਧੀ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਕਵੀ ਅਟਕ ਦਰਿਆ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਉਸਦੇ ਵਿਹਾਰ ਦੇ ਵਿਰੋਧਾਭਾਸ ਸੰਬੰਧੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਦਰਿਆ ਦਾ ਮਾਨਵੀਕਰਨ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਉਸ ਦੇ ਉੱਤਰ ਰਾਹੀਂ ਇਹ ਸੁਨੋਹਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਟਕਣਾ ਜਾਂ ਰੁਕਣਾ ਜਿੰਦਗੀ ਨਹੀਂ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੁਦਰਤ ਵਿਚ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਅਟਕੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਵਿਰੋਧੀ ਪ੍ਰਸ਼ਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਤਾਂ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਉਹ ਖ਼ਬਰਦਾਰ ਹੋ ਕੇ ਬਲ-ਬੁੱਧੀ ਨਾਲ ਗਤੀਸੀਲ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਅਟਕ ਪੈਦਾ ਕਰੇ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਹ ਲਿਤਾਜ਼ਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੀਵਨ ਦਾ ਸੱਚ ਦਰਿਆ ਵਾਂਗ ਨਿਰੰਤਰ ਤੁਰਦੇ ਰਹਿਣ ਵਿਚ ਹੈ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਤੌਰ ਨੂੰ ਸਹਿਜੇ-ਸਹਿਜੇ ਲਗਾਤਾਰ ਸੁਚੱਜੀ ਚੇਤਨਾ, ਅਕਲਮੰਦੀ, ਭਰੋਸੇ ਭਰੇ ਅਕੀਏ ਤੇ ਸਾਂਝ ਨਾਲ ਚਲਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਅਜੀਂ ਅਜਿਹਾ ਕਰਾਂਗੇ, ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਟੱਕਰ ਨਹੀਂ ਲੈ ਸਕਦਾ।

ਕਵੀ ਅਟਕ ਦਰਿਆ ਅੱਗੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦਾ ਨਾਂ ਤਾਂ ਅਟਕ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਕਦੇ ਅਟਕਿਆ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ। ਪੱਛਮ ਵਲੋਂ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਜਰਵਾਣੇ ਭਾਰਤ ਉੱਪਰ ਹਮਲੇ ਕਰਨ ਆਉਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ, ਪਰੰਤੂ ਉਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਕਦੇ ਕੋਈ ਅਟਕ ਨਹੀਂ ਪਾਈ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਉਸਦਾ ਨਾਂ 'ਅਟਕ' ਇਕ ਵਿਰੋਧਾਭਾਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਦੱਸੇ ਕਿ ਉਸਦੇ ਨਾਂ 'ਅਟਕ' ਦਾ ਮਤਲਬ ਕੀ ਹੈ?

ਅਟਕ ਦਰਿਆ ਨੇ ਕਵੀ ਨੂੰ ਉੱਤਰ ਦਿੰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸਦਾ ਕੰਮ ਅਟਕਣਾ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਜੋ ਅਟਕਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਮਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਟਕ ਨਾਂ ਮੌਤ ਦਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਦਿਸਦਾ ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਹਰ ਵੇਲੇ ਤੁਰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਤੁਰਨ ਦਾ ਇਹ ਕੰਮ ਉਸਨੂੰ ਪੁਰੋਂ ਹੀ ਮਿਲਿਆ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਹਰਕਤ ਤੇ ਬਦਲਦੇ ਰਹਿਣਾ ਹੀ ਜਿੰਦਗੀ ਦਾ ਵਿੱਤੁ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਅਟਕ ਜਾਵੇਗਾ, ਤਾਂ ਸਭ ਭੁੱਝ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।

ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਸੂਰਜ, ਚੰਦ, ਤਾਰੇ, ਗ੍ਰਹਿ, ਨਫੁੱਤਰ, ਧੋਰਤੀ, ਦਿਨ, ਰਾਤ, ਬਨਸਪਤੀ ਤੇ ਜੀਵ-ਜੰਤੂ ਸਭ ਭੁੱਝੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਚੀਜ਼ ਵਿਚ ਵੀ ਜਿੰਦਗੀ ਹੈ, ਉਹ ਜੂਰੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਜਿੰਦਗੀ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਚਾਲ ਰੁਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਉਹ (ਕਵੀ) ਉਸ ਦੇ ਨਾਂ ਨੂੰ ਗਲਤ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਨਾਂ ਅਟਕ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ 'ਅਟਕ' ਹੈ, ਜਿਸਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ, ਬਿਨਾਂ ਰੁਕੇ ਜੂਰੀ ਜਾਣਾ। ਉਸਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਕਲ ਵਾਲੇ ਹਮਲਾਵਰ ਨੂੰ ਅਕਲਹੀਨ ਦਰਿਆ ਕਿਵੇਂ ਰੋਕ ਸਕਦਾ ਸੀ? ਅਕਲ ਮਨੁੱਖ ਕੋਲ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਦੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਅਕਲ, ਬਲ ਤੇ ਦਲੇਰੀ ਨੂੰ ਮਿਲਾ ਕੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ, ਪਰੰਤੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਈ ਅਟਕ ਨਾ ਪਾਈ। ਦਰਿਆ ਹੋਰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਟਕ ਦਾ ਮਤਲਬ ਅਰਾਮ ਨਹੀਂ, ਜਿਹੜਾ ਇਹ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ, ਉਹ ਮਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਜਿਹੜਾ ਅੱਗੇ ਵਧਦਾ ਹੈ, ਸਫਲਤਾ ਉਹੋ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਉਹ ਦੇਸ਼-ਵਾਸੀ ਸੂਝ-ਬੂਝ ਤੇ ਬਲ ਨਾਲ ਅਟਕ ਪਾਉਂਦੇ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਲੋਂ ਆਉਂਦੇ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਦੇ ਕਟਕਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਪਰੰਤੂ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਜਿਹਾ ਨਾ ਕੀਤਾ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ (ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ) ਨੂੰ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰੋਕਦਾ।

ਜੇਕਰ ਉਹ ਬੇਖਬਰ ਹੋ ਕੇ ਨਾ ਸੌਂਦੇ, ਅਗਾਮ-ਪੁਸਤ ਨਾ ਘਣਦੇ, ਐਸ ਦੀ ਲਟਕ ਨਾ ਲਾਉਂਦੇ ਤੇ ਇਕ ਮੁੱਠ ਹੋ ਕੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦੇ ਕਟਕਾਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਦੇ, ਤਾਂ ਉਹ (ਦਰਿਆ) ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੱਦਦ ਲਈ ਭੁੱਝ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਮਲਾਵਰ ਰੋਜੂ ਤੇ ਫੇਥੇ ਹਨ, ਪਰੰਤੁ ਜੇਕਰ ਉਹ ਅੱਗੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੰਹੀਆਂ ਦਾ ਮੂੰਹ ਭੁੰਦੇ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਮੁੜ ਜਾਂਦੇ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਸਾਰਾ ਕਸੂਰ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਅਟਕ ਗਏ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸਲ ਵਿਚ ਅਟਕ ਨਾਂ ਉਸਦਾ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਅੱਗੇ ਨਾ ਵਧੇ, ਉਹ ਰੁਕ ਗਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣੀ ਬੇਡੀ ਡੋਬ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਹੋਸ਼, ਬੁੱਧੀ ਤੇ ਅਕੀਦੇ ਨੂੰ ਵਿਉਤਬੰਦੀ ਤੇ ਜੁਗਤ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਸਹਿਜ-ਸਹਿਜ ਲਗਾਤਾਰ ਅੱਗੇ ਵਧਦਾ ਰਹੇ, ਉਸਦੀ ਮਨੋ-ਕਾਮਨਾ ਪੂਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਵਿਰੋਧੀ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਉਸਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਟਿਕਦੀਆਂ ਨਹੀਂ।

ਸੰਖੇਪ ਉੱਤਰ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1. 'ਅਟਕ' ਕਵਿਤਾ ਕਿਸ ਕਵੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਕੀ ਹੈ? (Pbi. Uni. 2016)

ਉੱਤਰ—'ਅਟਕ' ਕਵਿਤਾ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਮਨੁੱਖੀ ਜ਼ਿਦਦੀ ਵਿਚ ਗਤੀਸੀਲਤਾ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਣਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 2. ਕਵੀ ਅਨੁਸਾਰ ਅਟਕ ਤੋਂ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ?

ਉੱਤਰ—ਕਵੀ ਅਨੁਸਾਰ ਅਟਕ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ, 'ਰੁਕਣਾ'। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਉਹ ਅਟਕ ਦਰਿਆ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦਾ ਨਾਂ ਬੇਸ਼ੱਕ ਅਟਕ ਹੈ, ਪਰੰਤੁ ਉਸਨੇ ਕਦੇ ਪੱਛਮ ਤੋਂ ਭਾਰਤ ਉੱਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਉਪਰੋਕਤੀ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਦੇ ਦਲਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ, ਡੋਖਿਆ ਜਾ ਰੋਕਿਆ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਵੀ ਨੂੰ ਅਟਕ ਦਰਿਆ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਉਸਦੇ ਵਿਹਾਰ ਵਿਚ ਵਿਰੋਧਾਭਾਸ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਦਰਿਆ ਨੂੰ ਹੀ ਇਸਦਾ ਉੱਤਰ ਦੇਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 3. 'ਅਟਕ' ਨਜ਼ਮ ਦੀ ਕਾਵਿ-ਵਿਧੀ ਦੱਸੋ। (Pbi. Uni. 2017)

ਉੱਤਰ—'ਅਟਕ' ਨਜ਼ਮ ਦੀ ਕਾਵਿ-ਵਿਧੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨੋਤੰਤ੍ਰੀ ਹੈ। ਇਸਨੂੰ ਅਸੀਂ ਦੋ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਇਸਦੇ ਪਹਿਲੇ ਭਾਗ ਦੇ ਚਾਰ ਕਾਵਿ-ਬੰਦਾਂ ਵਿਚ ਕਵੀ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਅੰਕਿਤ ਹੈ ਤੇ ਅਗਲੇ ਸਾਰੇ ਕਾਵਿ-ਬੰਦਾਂ ਵਿਚ ਦਰਿਆ ਦਾ ਉੱਤਰ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਮਾਨਵੀਕਰਨ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸਦੀ ਸੂਰ ਉਪਦੇਸ਼ਾਤਮਿਕ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 4. 'ਅਟਕ' ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵੀ ਨੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਦੇ ਕੀ ਗੁਰ ਦੱਸੇ ਹਨ? (Pbi. Uni. 2019)

ਉੱਤਰ—ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵੀ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਨਿਰੰਤਰ ਤੁਰਦੇ ਰਹਿਣ ਵਿਚ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਨੂੰ ਸਾਨੂੰ ਲਗਾਤਾਰ ਸਹਿਜ-ਸਹਿਜ, ਸੁਚੱਜੀ ਚੇਤਨਾ, ਅਕਲਮੰਦੀ, ਭਰੋਸੇ ਭਰੇ ਅਕੀਦੇ, ਆਪਸੀ ਮਿਲਾਪ ਤੇ ਸਾਂਝ ਨਾਲ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੋਈ ਵਿਰੋਧੀ ਸ਼ਕਤੀ ਸਾਡੇ ਠਾਲ ਟੱਕਰ ਨਹੀਂ ਲੈ ਸਕਦੀ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 5. 'ਟੱਕਰ' ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਕਾਵਿ-ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵੱਖਰਤਾ ਦੱਸੋ।

ਉੱਤਰ—ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕੇਂਦਰੀ ਪੰਜਾਬੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਉੱਪਰ ਲਹਿੰਦੀ ਦਾ ਅਸਰ ਹੈ। ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਸੰਗੀਤਮਣੀ ਦੁਹਰਾਓ ਇਸ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰਸ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ ਅਟਕ, ਡਟਕ, ਲਟਕ, ਕਟਕ ਆਦਿ। ਕਵੀ ਨੇ 'ਅਟਕ' ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ 'ਅਟਿਕ' ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤ ਕੇ ਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰਸ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਮੁਹਾਵਰਿਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੀ ਇਸਨੂੰ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ ਮੂੰਹ ਚੁੱਕ, ਮਾਲੀ ਮਾਰਨੀ, ਮੂੰਹ ਭੁੰਣਾ ਆਦਿ। ਇਸ ਵਿਚ 'ਜਾਸੀ' ਕਿਰਿਆ ਰੂਪ ਮਲਵਈ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਸ ਵਿਚ ਪੁਰੋਂ, ਕਾਰ, ਰੈਣ ਦਿਨ, ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਇਸ ਉੱਪਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੀ ਸੂਚਕ ਹੈ। ਕਵੀ ਨੇ ਕਈ ਤੁਕਾਂ ਵੀ ਅਨੋਖੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਿਲਾਏ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਲੱਖਣ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 6. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

ਅਟਕਣਾ ਨਾ ਕੰਮ ਮੇਰਾ,

ਅਟਕਿਆ ਸੋ ਮਾਰਿਆ ਹੈ।

ਅਟਕ ਨਾਮ ਮੌਤ ਦਾ ਹੈ

ਕੋਈ ਅਟਕਦਾ ਨਹੀਂ।

ਉੱਤਰ—(ਨੋਟ—ਦੇਖੋ ਪਹਿਲੇ ਸਹਿਜਾਂ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਇਸ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ)

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 7. 'ਅਟਕ' ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ (ਅੰਦੀਵ) ਭਾਵ ਲਿਖੋ ।

ਜਾਂ

'ਅਟਕ' ਕਵਿਤਾ ਰਾਹੀਂ ਕਵੀ ਕੀ ਸੰਦੇਸ਼ (ਸੁਨੇਹਾ) ਦੇਣਾ ਚਾਹ ਰਿਹਾ ਹੈ ?

(Pbi. Uni. 2018)

ਉੱਤਰ—ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਨਿਰੰਤਰ ਗਤੀਸੀਲਤਾ ਦੀ ਭਾਗੀ ਮਹੱਤਤਾ ਹੈ । ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਗਤੀਸੀਲਤਾ ਨੂੰ ਲਗਾਤਾਰ, ਸਹਿਜੇ-ਸਹਿਜੇ, ਸੁਚੱਜੀ ਚੇਤਨਾ, ਅਕਲਮੰਦੀ, ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਅਕੀਦੇ, ਆਪਸੀ ਸਾਂਝ ਤੇ ਇਕਮੁੱਠਤਾ ਨਾਲ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੋਈ ਵਿਰੋਧੀ ਸਥਿਤੀ ਜਾਂ ਦੁਸ਼ਮਣ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਟਿਕ ਨਹੀਂ ਸਕੇਗਾ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 8. 'ਅਟਕ' ਦਰਿਆ ਕਿੱਥੇ ਹੈ ? ਇਸਦਾ ਹੋਰ ਨਾਂ ਕਿਹੜਾ ਹੈ ?

ਉੱਤਰ—ਅਟਕ ਦਰਿਆ ਅੱਜ-ਕਲੁ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਹੈ । ਇਸਦਾ ਹੋਰ ਨਾਂ 'ਸਿੰਘ' ਹੈ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 9. ਕਵੀ ਅਟਕ ਦਰਿਆ ਨੂੰ ਕੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ?

ਉੱਤਰ—ਕਵੀ ਅਟਕ ਦਰਿਆ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦਾ ਨਾਂ 'ਅਟਕ' ਕਿਉਂ ਹੈ, ਜਦ ਕਿ ਉਹ ਨਾ ਕਦੇ ਰੁਕਿਆ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਕਦੇ ਉਸਨੇ ਪੱਛਮੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਾਲੇ ਭਾਰਤ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਜ਼ਰਵਾਣਿਆਂ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਹੈ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 10. ਅਟਕ ਦਰਿਆ ਕਵੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਂ ਬਾਚੇ ਕੀ ਸਪੱਸ਼ਟੀਕਰਨ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ?

ਉੱਤਰ—ਅਟਕ ਦਰਿਆ ਕਵੀ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੇ ਉਸਦੇ ਨਾਂ ਨੂੰ ਗਲਤ ਸਮਝਿਆ ਹੈ । ਅਸਲ ਵਿਚ ਉਸਦਾ ਨਾਂ ਅਟਕ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਅਟਿਕ ਹੈ, ਜਿਸਦਾ ਅਰਥ ਹੈ, ਨਾ ਟਿਕਣ ਵਾਲਾ ਅਰਥਾਤ ਚੁਹਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 11. 'ਅਟਕ' ਕਵਿਤਾ ਅਨੁਸਾਰ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਕਿਹੜੀ-ਕਿਹੜੀ ਚੀਜ਼ ਕਦੇ ਵੀ ਰੁਕਦੀ ਨਹੀਂ ?

ਉੱਤਰ—'ਅਟਕ' ਕਵਿਤਾ ਅਨੁਸਾਰ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਕੋਈ ਵੀ ਚੀਜ਼ ਰੁਕਦੀ ਨਹੀਂ । ਇਸਦੇ ਸੂਰਜ, ਚੰਦ, ਤਾਰੇ, ਗ੍ਰਹਿ, ਪਰਤੀ, ਨਛੱਤਰ, ਦਿਨ-ਰਾਤ, ਬਨਸਪਤੀ ਤੇ ਜੀਵ-ਜੰਤੂ ਸਭ ਤੁਰ ਰਹੇ ਹਨ । ਕੋਈ ਵੀ ਰੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਨਹੀਂ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 12. ਅਟਕ ਦਰਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਨਾ ਰੋਕ ਸਕਿਆ ? ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਰੋਕਣਾ ਕਿਸ ਦਾ ਕੰਮ ਸੀ ?

ਉੱਤਰ—ਅਟਕ ਦਰਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰੋਕ ਸਕਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਅਕਲਹੀਨ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਅਕਲ ਵਾਲੇ ਹਮਲਾਵਰ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰੋਕ ਸਕਦਾ । ਉਸਨੂੰ ਰੋਕਣਾ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦਾ ਹੀ ਕੰਮ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਰੁਕੇ ਰਹੇ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 13. ਅਟਕ ਦਰਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਕੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ?

ਉੱਤਰ—ਅਟਕ ਦਰਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਬੇਖ਼ਦਰੀ ਦੀ ਨੌਦ ਸੁੱਤੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਐਸ਼-ਅਰਾਮ ਵਿਚ ਪੈਣਾ ਰਾਹੀਦਾ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਇਕ-ਮੁੱਠ ਹੋ ਕੇ, ਸੂਝ-ਬੂਝ ਤੇ ਤਾਕਤ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਕਰ ਕੇ ਅਤੇ ਇਕ-ਮੁੱਠ ਹੋ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰਾਹ ਰੋਕਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਵੇਸਲੇਪਨ ਕਰਕੇ ਹੀ ਵੈਗੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹ ਗਏ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 14. 'ਅਟਕ' ਦਰਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਕਿਸਦੀ ਕਾਮਨਾ ਪੂਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ?

ਉੱਤਰ—ਅਟਕ ਦਰਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸਦੀ ਕਾਮਨਾ ਪੂਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਹੋਸ਼, ਬੁੱਧੀ ਤੇ ਅਕੀਦੇ ਨਾਲ ਵਿਉਤ ਤੇ ਜੁਗਤ ਨੂੰ ਮਿਲਾ ਕੇ ਸਹਿਜ-ਸਹਿਜ, ਲਗਾਤਾਰ ਅੱਗੇ ਵਧਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਿਤੇ ਅਟਕਦਾ ਨਹੀਂ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 15. 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹ ਦੇ ਮੁੱਖ ਸੰਪਾਦਕ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਸੰਪਾਦਕਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਲਿਖੋ ।

(Pbi. Uni. 2016, 17)

ਉੱਤਰ—ਮੁੱਖ ਸੰਪਾਦਕ : ਲਖਵੀਰ ਸਿੰਘ ।

ਸੰਪਾਦਕ : (i) ਪ੍ਰੇ: ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ (ii) ਡਾ: ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਚੀਮਾ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 16. ਚੰਗੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਕੀ ਗੁਣ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ?

(Pbi. Uni. 2016)

ਉੱਤਰ—ਖਿਆਲ, ਭਾਵ, ਲੈ, ਸੁਰ-ਤਾਲ, ਸੰਗੀਤਾਤਮਿਕਤਾ, ਕਾਵਿ-ਭਾਸਾ, ਕਲਪਨਾ, ਪ੍ਰਤੀਕ, ਚਿੰਨ੍ਹ, ਬਿਥ, ਅਲੰਕਾਰ, ਛੰਦਾਬੰਦੀ ਤੇ ਰਸ-ਰੰਗੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਗੁਣ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 17. 'ਅਟਕ' ਕਵਿਤਾ ਕਿਸ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ ?

(Pbi. Uni. 2019)

ਉੱਤਰ—ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ।

ਪ੍ਰੇ: ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ

ਪੂਰਨ-ਪ੍ਰੇ: ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜੀਵਨ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਯੋਗਦਾਨ ਸੰਬੰਧੀ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕਰੋ ।

ਉੱਤਰ-ਪ੍ਰੇ: ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ 17 ਫਰਵਰੀ, 1881 ਈ: ਨੂੰ ਐਬਟਾਬਾਦ ਦੇ ਪਿੰਡ ਸਲਹਡ (ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਵਿਚ ਸ. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਬੀਬੀ ਪਰਮਾਦੇਵੀ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ਹੋਇਆ । ਆਪ ਨੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਪਿੰਡ ਦੇ ਭਾਈ ਪਾਸੋਂ ਸਿੱਖੀ ਤੇ ਉਚੜ੍ਹ ਮੌਲਵੀ ਪਾਸੋਂ ਸਿੱਖਿਆ । ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਤੋਂ 1897 ਵਿਚ ਦਸਵੀ ਪਾਸ ਕੀਤੀ ਹੈ ਤੇ ਐਫ. ਏ. ਕਰ ਕੇ ਆਪ ਨੇ ਜਾਪਾਨ ਵਿਚ ਐਪਲਾਈਡ ਕੈਮਿਸਟਰੀ ਪੜ੍ਹੀ । ਉੱਥੋਂ ਆਪ ਨੇ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਕਵੀਆਂ ਤੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਮੇਲ-ਮਿਲਾਪ ਕੀਤਾ ।

1902 ਵਿਚ ਆਪ ਸਖਤ ਬੀਮਾਰ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਡਾਕਟਰ ਦੀ ਸਲਾਹ 'ਤੇ ਆਪ ਦੇ ਕੇਸ ਕੱਟ ਦਿੱਤੇ ਗਏ । ਫਿਰ ਸੁਆਮੀ ਰਾਮ ਤੀਰਥ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ ਆਪ ਸੰਨਿਆਸੀ ਬਣ ਗਏ । ਜਦ ਉਹ ਭਾਰਤ ਪਰਤੇ, ਤਾਂ ਉਹ ਰੋਡ-ਮੋਡ ਸਾਧੂ ਸਨ ਤੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਆਪ ਦੀ ਇਹ ਹਾਲਤ ਦੇਖ ਕੇ ਬਹੁਤ ਢੁੱਖ ਹੋਇਆ ।

1904 ਵਿਚ ਆਪ ਦਾ ਵਿਆਹ ਮਾਇਆ ਦੇਵੀ ਨਾਲ ਹੋਇਆ । ਫਿਰ ਉਹ ਵਿਕਟੋਰੀਆ ਡਾਇਮੰਡ ਜੁਖਲੀ ਇਸਟੀਚਿਊਟ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਿਮੀਪਲ ਬਣ ਗਏ । 1907 ਵਿਚ ਫਾਰੈਸਟ ਹੀਸਰਚ ਇਸਟੀਚਿਊਟ, ਦੇਹਰਾਦੂਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਜਾ ਲੱਗੇ । 1912 ਵਿਚ ਆਪ ਸਿੱਖ ਵਿਦਿਅਕ ਕਾਨਡਰੀਜ਼ ਵਿਚ ਆਏ ਤੇ ਇੱਥੇ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ ਆਪ ਫਿਰ ਸਿੰਘ ਸਜ ਗਏ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਥੋਲੀ ਨੂੰ ਇਕ ਮਹਾਨ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਵੀ ਦਿੱਤਾ । ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਉੱਪਰ ਵਾਲਟ ਵਿਟਮੈਨ, ਐਮਹਸਨ, ਰਸਕਿਨ, ਟਾਲਸਟਾਈਲ, ਗੀਟੇ ਤੇ ਥੋਰੇ ਆਦਿ ਦਾ ਵੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸੀ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਮੌਲਿਕ ਹੀ ਰਹੀ ।

1918 ਵਿਚ ਦੇਹਰਾਦੂਨ ਤੋਂ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰੀ ਤੋਂ ਪੈਨਸ਼ਨ ਪਾ ਕੇ ਭੁੱਲ ਸਮਾਂ ਆਪ ਨੇ ਪਟਿਆਲੇ ਤੇ ਗਵਾਲੀਅਰ ਦੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਕੋਲ ਨੌਕਰੀ ਕੀਤੀ । ਫਿਰ ਆਪ ਸੂਗਾਰ ਫੈਕਟਰੀ, ਸੁਰੱਦੀਆ ਵਿਚ ਨੌਕਰੀ ਜਾ ਲੱਗੇ, ਪਰ ਉੱਥੇ ਵੀ ਆਪ ਦਾ ਮਨ ਨਾ ਲੱਗਾ । 1926 ਵਿਚ ਜੜ੍ਹਾਂਵਾਲਾ ਵਿਖੇ ਇਕ ਡਾਰਮ ਖੇਲ੍ਹਿਆ, ਪਰ 1927 ਵਿਚ ਆਪ ਤਪਦਿਕ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਗਏ ਤੇ 31 ਮਾਰਚ, 1931 ਨੂੰ ਆਪ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ ।

ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਇਕ ਅਲਬੇਲਾ ਤੇ ਅਜਾਦ ਵਿਅਕਤੀ ਸੀ । ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਬੋਧਿਕ ਲਹਿਰਾਂ ਨਾਲ ਤੁਰਿਆ । ਲਾਲਾ ਹਰਦਿਆਲ ਵਰਗੇ ਦੇਸ਼-ਭਗਤ ਉਸ ਦੇ ਦੋਸਤ ਸਨ ਤੇ ਦੇਹਰਾਦੂਨ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਘਰ ਦੇਸ਼-ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਪਨਾਹਗਾਹ ਸੀ ।

ਪ੍ਰੇ: ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਮਹਾਨ ਕਵੀ ਦੇ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਚਿੱਤਰ ਸੀ । ਉਸ ਨੇ ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਇਕ ਦਮ ਰਵਾਇਤੀ ਛੰਦਾਬੰਦੀ ਦੇ ਬੰਧਨਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਉਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਉਸ ਦੇ ਸੂਖਮ ਆਪੇ ਦੇ ਵਿਸਾਲ ਅਨੁਭਵ ਦਾ ਸੁਹਜਾਤਮਕ ਪ੍ਰਗਟਾਓਂ ਹੈ । ਉਹ ਰੁਮਾਂਟਿਕ, ਨਵੀਨ ਤੇ ਆਦਰਸ਼ਵਾਦੀ ਹੈ । ਉਸ ਦਾ ਪੰਜਾਬ-ਪ੍ਰੇਮ ਪੁਰਾਣੇ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ-ਪੂਰਨ-ਸੁੰਦਰਾਂ, ਹੀਰਾ-ਰਾਂਝਾ, ਸੱਸੀ-ਪੂੰਨੂੰ ਤੇ ਸੋਹਣੀ-ਮਹੀਵਾਲ ਨੂੰ ਵੀ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਮਾਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਵਿਆਪਕ ਤੇ ਨਵੀਨ ਸੁਹਜ ਨੂੰ ਵੀ ਚਿਤਰਦਾ ਹੈ । ਖੁੱਲ੍ਹੇ, ਪ੍ਰੇਮ, ਉਦਾਹਰਤਾ ਤੇ ਆਤਮਕ ਉਡਾਨੀ ਉਸ ਦੀ ਕਾਵਿ-ਰਚਨਾ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗੁਣ ਹਨ । ਉਹ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦੈਵੀ-ਆਵੇਸ਼ ਵਿਚ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਉਹ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਅਨੁਭਵੀ ਚਿਤੇਰਾ ਹੈ । ਉਹ ਮਨੁੱਖੀ ਹਾਵਾਂ-ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਬਾਰੀਕੀ ਨਾਲ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਕਿਰਤੀ, ਕਿਰਸਾਨ, ਸਧਾਰਨ ਸ਼ਹਿਰੀ ਤੀਵੀਆਂ ਮਰਦ ਆਪਣੇ ਪੇਂਡੂ ਅਧਨੇਗੇ ਹੁਸਨ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਪਿਆਰੇ ਲਗਦੇ ਹਨ । ਪਸੂ-ਪੰਡੀਆਂ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਭਾਵਕ ਮੋਹ ਹੈ । ਪੂਰਨ ਨਾਥ ਜੋਗੀ ਦੀ ਬਿਰਤਾਂਤੀ ਕਵਿਤਾ ਉਸ ਦਾ ਅਮਰ ਸ਼ਾਹਕਾਰ ਹੈ । ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਪੰਡੀਂ ਵਿਚ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਰੰਗ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ । ਉਹ ਇਕ ਅਲਬੇਲਾ ਤੇ ਵੇਗਵਾਨ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਇਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਚਿੱਤਰ ਹੈ । ਉਸ ਦੇ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਅਨੁਭਵ ਉੱਪਰ ਅਧਿਆਤਮਕ ਦਰਸ਼ਨ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵ-ਵਿਆਪੀ ਸਾਹਿਤ ਤੇ ਕਲਾ-ਚਿੱਤਰ ਛਾਏ ਹੋਏ ਹਨ । ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਅਸਮਾਨੀ ਰੰਗ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦਾ ਵਿਸਮਾਦਮਈ ਚਿਤਰਨ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਇੱਥੇ ਉਸ ਦੀ ਕਲਾ ਆਪਣੇ ਸਿਖਰ 'ਤੇ ਪੁੱਜੀ ਇਸਦੀ ਹੈ । ਕਈਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿਚ ਵੇਦਾਂਤਿਕ ਰੰਗ ਵੀ ਪ੍ਰਭਲ ਹੈ ।

ਉਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਆਪਣੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਵਹਾਓਂ ਤੇ ਸੈਲਾਨੀ ਛੇਦ ਦੀ ਬੇਪਰਵਾਹੀ ਵਿਚ ਕਲਾ ਦੇ ਉਚੇਰੇ ਗਗਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵਿਚਰਦੀ ਹੈ । ਦੇਵੀ ਆਵੇਸ਼ ਤੇ ਸਹਿਜ ਪ੍ਰਗਟਾਓਂ ਉਸ ਦੇ ਮੁੱਖ ਗੁਣ ਹਨ । ਇਹ ਕਵੀ ਦੀ ਪੂਰਨ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਤੇ ਅਨੁਭਵ ਦੀ ਦੇਣ ਹੈ ।

ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਰਹੱਸਵਾਦ ਵਿਸ਼ਵ-ਵਿਆਪੀ ਮੇਧਾਂ ਤੇ ਉੱਚਤਮ ਉਡਾਰੀਆਂ ਦੀ ਚਮਤਕਾਰੀ ਉਪਜ ਹੈ। ਉਸ ਇਕੱਲੀ ਸਖਸੀਅਤ ਵਿਚ ਬੁੱਧ, ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ, ਸਵਾਮੀ ਰਾਮ ਤੀਰਥ, ਜਾਪਾਨ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਆਦਿ ਤਥਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਚ ਮਿਚ ਗਏ ਹਨ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਨਿਖੇੜਨਾ ਅਸੰਭਵ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਇਕ ਵਾਕ ਵਿਚ ਕਹਿਣਾ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਨਿਰੋਲੀ ਆਤਮਾ ਤੇ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦਾ ਕਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਰੱਬ ਨਿਰਗੁਣ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਸਰਗੁਣ ਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਈ ਬਾਣੀਆਂ 'ਤੇ ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲੋਂ ਮਾਨਵ ਦਾ ਵਪੇਰੇ ਉਪਾਸ਼ਕ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਵਿਸਾਲ ਤਜਰਬੇ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰਨਾਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਲਿਖਿਆ।

ਉਸ ਨੇ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਵਿਸੇ ਤੇ ਰੂਪ ਦੇਹਾਂ ਵਲੋਂ ਹੀ ਸੁਤੰਤਰ ਉਡਾਰੀਆਂ ਲਈਆਂ ਹਨ। 'ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਪੁੰਡ' ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਰਸ਼ਨਿਕ ਤੇ ਗੰਡੀਰ ਹੈ। ਥੋੜੀ ਤੇ ਜਾਪਾਨ ਦੀ ਕਲਾ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਦਾ ਅਸਰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ। ਕਈ ਬਾਣੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਮੈਦਾਨ ਹੈ, ਜੇ ਸਾਰੀ ਹੀ ਸੈਲਾਨੀ ਛੰਦ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਗਈ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿਚ ਫੰਦਾ-ਬੰਦੀ ਉਸ ਦੇ ਭਾਵਾਂ ਦੇ ਸੁਤੰਤਰ ਪ੍ਰਵਾਹ ਵਿਚ ਰੋਕ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਕਲਾ ਵਿਚ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਣਾਵਟੀ ਅੰਸ਼ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਕਾਹਿਨ ਰਚਨਾ ਦਾ ਕਈ ਵਾਰ ਵਾਰਤਕ ਨਾਲੋਂ ਨਿਖੇੜਨਾ ਕਰਨਾ ਅੱਖਾਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਫੇਰ ਜਿਸ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਕਾਹਿ-ਮਈ ਗੁਣ ਨਾਲ ਭਰੀ ਪਈ ਹੋਵੇ, ਉੱਥੇ ਤਾਂ ਇਹ ਅੰਤਰ ਕਰਨਾ ਹੋਰ ਵੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਾਰਤਕ ਵਰਗੀ ਹੈ ਤੇ ਵਾਰਤਕ ਕਵਿਤਾ ਵਰਗੀ।

ਪੈ: ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਕਵੀ ਨੇ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖ ਰਹੇ ਹਨ, ਪਰ ਭਾਵ: ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਕਾਲੇਪਾਣੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਬਾਕੀਆਂ ਨੂੰ ਸਫਲਤਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ।

ਪੈ: ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਪੱਖ ਉਸ ਦੀ ਕੋਮੀਅਤ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਹੈ। ਇੱਥੋਂ ਦਾ ਜੀਵਨ, ਦਰਿਆ, ਥੇਲੇ, ਖੂਹ, ਤ੍ਰਿਵੁਣ, ਸ਼ਹਿਰ, ਗਿਰਾਂ, ਅਹੀਰਨਾਂ, ਘੁਮਿਆਰਨਾਂ, ਹਲ ਵਾਹੁੰਦੇ ਜੱਟ ਤੇ ਕੌਮੀ ਰੁੱਝੇ ਕਾਮੇ ਸਭ ਉਸ ਨੂੰ ਪੂਰ੍ਹ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਹੀਰ-ਗਾਂਡੇ, ਸੋਹਣੀ-ਮਹੀਵਾਲ ਅਤੇ ਪੂਰਨ-ਸੁੰਦਰਾਂ ਵਰਗੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਤੇ ਭਗਤ ਉਸ ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਲਿਖਦਾ ਹੈ—

ਆ—ਵੀਰਾ ਰਾਂਡਿਆ !

ਆ— ਭੈਣੇ ਹੀਰੇ !

ਸਾਨੂੰ ਫੇੜ ਨਾ ਜਾਵੇ,

ਬਿਨ ਤੁਸਾਂ ਆਸੀਂ ਸੱਖਣੇ ।

ਪੰਜਾਬੀ ਨੋਸਵਾਨਾਂ ਦੇ ਆਚਰਨ ਤੇ ਸੁਭਾ ਦਾ ਚਿਤਰਨ ਉਸ ਨੇ 'ਜਵਾਨ ਪੰਜਾਬ ਦੇ' ਨਾਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਹੈ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਦਰਿਆ ਉਸ ਨੂੰ ਸੁਪਲਿਆਂ ਵਿਚ ਖਾੜ-ਖਾੜ ਚਲਦੇ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ 'ਜਪ ਸਾਹਿਬ' ਗਾਉਂਦੇ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਅ ਨਾਲ ਉਹ ਇਕ ਕੌਮੀ ਕਵੀ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ।

ਪੈ: ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਨਾਲ ਪਹਿਲੀ ਵਾਲੀ ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਰੁਮਾਂਸ ਬੜੇ ਗੁੜੇ ਰੇਗ ਵਿਚ ਵਿਚੋਂ ਉਪਜਿਆ ਹੈ। ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਰੁਮਾਂਸ ਇਕਾਤ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦਾ ਰੁਮਾਂਸ ਹੈ, ਪਰ ਪੈ: ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਰੁਮਾਂਸ ਜੀਵਨ

ਪੈ: ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਬਿਰਤਾਂਤੀ ਤੇ ਵਰਣਨਾਤਮਕ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਣ ਵਿਚ ਵੀ ਬੜਾ ਕਾਮਯਾਬ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ 'ਪੂਰਨ ਨਾਲ ਵਰਣਨੀ ਕਵਿਤਾ' ਦੇ ਤੇਰ 'ਤੇ ਅਤੇ 'ਦਰਿਆ ਕਿਨਾਰੇ' ਦਾ ਹਾਲ ਤੇ 'ਰੋਣਕ ਬਜ਼ਾਰ ਦੀ ਸੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਇਉਂ ਬਿਆਨ ਕੀਤੀ ਹੈ :

ਨੈਣਾ, ਬੈਣਾ, ਅੰਗਾਂ ਦੀ ਚੜ੍ਹਰਤਾ ਸੋਹਣੀ ਵਾਂਗ ਸੱਪ ਸੀ,

ਕਹਿਰ ਸੀ ਤਿਖੀ ਵਾਂਗ ਤਲਵਾਰ ਸੀ,

ਭਵਾਂ ਚਾੜ੍ਹ, ਸੁਰਮਾ ਪਾ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਜਦ ਬਹਿਦੀ,

ਕਮਰ ਪਤਲੀ, ਉੱਚੀ ਉਭਰੀ ਭਰੀ ਭਰੀ ਛਾਤੀ,

ਉਹ ਵੱਜਦੀ ਸੀ ਦਿਨ ਰਾਤ ਵਾਂਗ ਬਰਛੀਆਂ ।

ਪ੍ਰੇ: ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਹਿਗਾਂ ਦੀ ਰਵਾਨੀ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ ਢੁਕਵੇਂ, ਭਾਵਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪ-ਮੁਹਾਰੇ ਤੇ ਇਕ ਅਤੁੱਟ ਵੇਗ ਵਿਚ ਵਗੇ ਤੁਰੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਥਾਈ ਉਸ ਦੇ ਉੱਚੇ ਭਾਵਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਦੀ ਥੋਲੀ ਬਹੁਤ ਸੂਬਮ ਹੈ-

ਅੱਖਗਾਂ ਦੇ ਅੱਖਰ ਮੇਰੇ,
ਨਿਕੇ ਨਿਕੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚੋਂ ਡਿਗ ਡਿਗ ਪੈਂਦੇ ।
ਮੇਰੇ ਨਿਕੇ ਨਿਕੇ ਹੱਥ, ਦਾਤਾਂ ਵੱਡੀਆਂ,
ਝਨਾਂ ਦੇ ਝਨਾਂ ਪਦੇ ਵਗਦੇ ।
ਮੇਰੇ ਅੱਖਗਾਂ ਦੇ ਦਰਿਆ ਨੱਸਦੇ ਜਾਂਦੇ,
ਮੌਤੀਆਂ ਦੇ ਹੜ੍ਹ ।

'ਭੁੱਲੇ ਅਸਮਾਨੀ ਰੰਗ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗਹਿ ਵਿਚ ਵੈਰਾਗ ਦੇ ਛੂੰਧੇ ਤੇ ਨਵੇਂ ਰੰਗ ਉਪਜੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕੁੱਝ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿਚ ਵੇਦਾਂਤ ਦਾ ਛੂੰਘਾ ਰੰਗ ਛਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪ੍ਰੇਫੈਸਰ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਵੱਡਾ ਗੁਣ ਉਸ ਦੇ ਦੈਵੀ-ਆਵੇਸ਼ ਦਾ ਸਹਿਜ-ਪ੍ਰਵਾਹ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਪ੍ਰੇ: ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਮਹਾਨ ਕਵੀ ਸੀ।

ਮੁੱਲ ਪਾ ਤੂੰ ਆਪਣਾ

ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਨ 1. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

ਸੁਹਣਿਆਂ ! ਮੁੱਲ ਪਾ ਤੂੰ ਆਪਣਾ,
ਵੱਧ ਥੀ ਹੋਰ ਹਾਲੀ ਬਹੁੰ ਸਾਰਾ
ਹੋਰ ਹਾਲੀ ਬਹੁੰ ਸਾਰਾ, ਹੋਰ ਵੀ ਹੋਰ
ਤੇਰਾ ਮੁੱਲ ਕੋਈ ਨਾਂਹ,
ਤੂੰ ਕੀਮਤਾਂ ਥੀ ਪਰੇ,
ਓ ਯੂਸਫਾ ਦੇ ਯੂਸਫਾ !

(Pbi. Uni. 2018, 19)

ਉੱਤਰ—ਪ੍ਰਸੰਗ—ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਪ੍ਰੇ: ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਕਵਿਤਾ 'ਮੁੱਲ ਪਾ ਤੂੰ ਆਪਣਾ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਲੋ-ਦੁਆਲੇ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮੁੱਲ ਪਾਉਣ ਦੀ ਪੇਰਨਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਇਕ ਨਿਰਛਲ ਤੇ ਨਿਰਮਲ ਵਿਅਕਤੀ ਦੱਸਦਾ ਹੋਇਆ, ਉਸਨੂੰ ਦਿੜ੍ਹੜਾ ਧਾਰਨ, ਭਟਕਣ, ਨਿਰਸਤਾ ਤੇ ਛਿਕਰ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨ, ਅਜਾਦੀ ਤੇ ਸ੍ਰੈ-ਮਾਣ ਭਰਿਆ ਜੀਵਨ ਗੁਜ਼ਾਰਨ, ਖੁਦਗਾਜ਼ੀ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨ ਤੇ ਆਪਣੀ ਵਿਲੱਖਣ ਹੋਂਦ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦੀ ਪੇਰਨਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਗਾਂ ਵਿਚ ਕਵੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਲੋ-ਦੁਆਲੇ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮੁੱਲ ਪਾਉਣ ਦੀ ਪੇਰਨਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਹੇ ਸੋਹਣੇ ਵਿਅਕਤੀ ! ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਆਲੋ-ਦੁਆਲੇ ਵਿਚ ਮੁੱਲ ਪਾ। ਤੂੰ ਆਪਣਾ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮੁੱਲ ਪਾ। ਤੂੰ ਆਪਣਾ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਮੁੱਲ ਪਾ। ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੂੰ ਇਕ ਅਮੁੱਲ ਚੀਜ਼ ਹੈ। ਤੇਰੇ ਵਿਚ ਅਮੁੱਲੇ ਗੁਣ ਹਨ। ਤੂੰ ਕੀਮਤਾਂ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਹੇ ਯੂਸਫ਼ ਵਰਗੇ ਸੋਹਣਿਆਂ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ! ਤੂੰ ਆਪਣਾ ਵਧੇਰੇ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਮੁੱਲ ਪਾ।

ਔਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ—ਬਹੁੰ—ਬਹੁਤ। ਯੂਸਫ਼—ਯਾਕੂਬ ਦਾ ਅਤਿਅੰਤ ਸੁਦਰ ਪੁੱਤਰ।

ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਨ 2. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

ਹੁਣੇ ਆਇਆ ਹੈਂ ਤੂੰ, ਉਤੇਂ ਹਿਠਾਹਾਂ ਨੂੰ,
ਲਾਲ ਲਾਲ ਕੰਵਾਰੇ, ਤੇਰੇ ਹੇਠ ਹਾਲੇ
ਕੰਵਾਰਾ ਤੇਰਾ ਦਿਲ, ਸੱਜਗ ਦਿਮਾਗ ਵੇ,
ਨਾ ਵੱਟ ਦਿਲ ਤੇ, ਨਾ ਲੀਕ ਦਿਮਾਗ ਤੇ
ਜੁਸਾ ਤੇਰਾ ਵਾਂਗ ਨਵੇਂ ਛੁੱਟੇ ਛੁੱਲ ਦੇ

ਹਾਲੇ ਨਾ ਘੁਣ ਲੱਗਾ, ਨਾ ਕੀਤਾ ਨੇੜੇ ਛੁਕਾ,
ਜਿਹੜਾ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਚੱਟ ਜਾਂਦਾ,
ਹਾਲੀਂ ਹੱਡੀਆਂ ਤੇਰੀਆਂ ਵਿਚ ਚਿੱਟਾ ਨੂਰ ਆਸਮਾਨ ਵਾਲਾ,
ਖੁਸ਼ਬੋ ਕਾਦਰ ਦੇ ਹੱਥ ਦੀ ਨਵੀਂ, ਹਾਲੀ ਸੱਜਰੀ ।

ਉੱਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ- ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਪ੍ਰੇ: ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਕਵਿਤਾ 'ਮੁੱਲ ਪਾ ਤੂੰ ਆਪਣਾ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮੁੱਲ ਪਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਇਕ ਨਿਰਛਲ ਤੇ ਨਿਰਮਲ ਵਿਅਕਤੀ ਦੱਸਦਾ ਹੋਇਆ, ਉਸਨੂੰ ਦਿੜ੍ਹਤਾ ਧਾਰਨ, ਭਟਕਣ, ਨਿਰਾਸਤਾ ਤੇ ਛਿਕਰ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨ, ਅਜਾਦੀ ਤੇ ਸ੍ਰੈ-ਮਾਣ ਭਰਿਆ ਜੀਵਨ ਗੁਜ਼ਾਰਨ, ਖੁਦਗਰਜੀ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨ ਤੇ ਆਪਣੀ ਵਿਲੱਖਣ ਹੋਂਦ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਕਵੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇਕ ਨਿਰਛਲ ਤੇ ਨਿਰਮਲ ਮਨੁੱਖ ਦੱਸਦਾ ਹੋਇਆ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮੁੱਲ ਪਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ- ਹੇ ਮਨੁੱਖ ! ਤੂੰ ਅਜੇ ਹੁਣੇ ਹੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਉੱਪਰ ਸਥਿਤ ਦਰ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਆਇਆ ਹੈ। ਤੇਰੇ ਲਾਲ ਲਾਲ ਬੁੱਲ੍ਹ ਅਜੇ ਕੰਵਾਰੇ ਦਿਸਦੇ ਹਨ। ਤੇਰਾ ਦਿਲ ਵੀ ਕੰਵਾਰਾ ਹੈ ਤੇ ਤੇਰਾ ਦਿਮਾਗ ਸੱਜਗਾ ਹੈ। ਅਜੇ ਤੇਰੇ ਦਿਲ ਉੱਪਰ ਖੁਦਗਰਜੀ ਜਾਂ ਪਾਪ ਦਾ ਕੋਈ ਵੱਟ ਨਹੀਂ ਪਿਆ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਤੇਰੇ ਦਿਮਾਗ ਉੱਪਰ ਭ੍ਰਿਸਟਾਚਾਰੀ ਕੋਈ ਲੀਕ ਲੱਗੀ ਹੈ। ਤੇਰਾ ਸਰੀਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਵਾਂ-ਨਰੋਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਵਾਂ ਫੌਟਾਅ ਫੁੱਲ ਹੋਵੇ। ਤੇਰੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਅਜੇ ਕਿਸੇ ਬੁਰਾਈ ਦਾ ਘੁਣ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਹੋਰ ਕੀਤਾ ਨੇੜੇ ਢੁੱਕਿਆ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਵਿਚੋਂ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਸਫ਼ਾਇਆ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਸੂ ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਜੇ ਤੇਰੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਵਿਚ ਚਿੱਟਾ ਆਸਮਾਨੀ ਨੂਰ ਹੈ ਅਤੇ ਤੇਰੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚੋਂ ਸਿਰਜਣਹਾਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਦੀ ਸੱਜਰੀ ਖੁਸ਼ਬੋ ਆ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਤੂੰ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਵਿਚ ਸਸਤੇ ਮੁੱਲ ਨਾ ਵਿਕੀ, ਸਗੋਂ ਆਪਣਾ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮੁੱਲ ਪਾ ।

ਅਥੇ ਸਥਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ-ਹੋਠ-ਬੁੱਲ੍ਹ । ਕਾਦਰ-ਸਿਰਜਣਹਾਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 3. ਹੋਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :-

ਮਿੱਟੀ ਗਿੱਲੀ-ਗਿੱਲੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸੋਜਲ,
ਤੇਰੇ ਮੂੰਹ ਦੀ ਰੌਣਕ ਉਹ ਉਤਾਰਾਂ ਦੀ,
ਇਹ ਅੰਗਾਰ ਵਾਂਗ ਭਖਦਾ,
ਇਹ ਭਖਾ, ਇਹ ਲਾਲੀਆਂ,
ਲਾਲਾ ਸੱਭ ਤੇਰੀਆਂ,
ਸੱਭ ਤੂੰ ਤੂੰ, ਇਕ ਨਵਾਂ ਰੂਹ ਹੈ—
ਅਣਵੰਡਿਆ, ਅਣਭੱਜਿਆ, ਅਣਟੁੱਟਾ ਸਬੂਤ ਤੂੰ ।
ਸਸਤੇ ਮੁੱਲ ਨਾ ਵਿਕੀ ਲਾਲਾ !
ਯੂੜਾਂ ਵਿਚ ਨਾ ਰਲਾਈ ਆਪਾ,
ਦਿਲ ਨੂੰ ਸਬੂਤ ਰੱਖੀ,
ਪੰਡ ਪੰਡ ਵੰਡ ਨਾ ਆਪਣਾ ਆਪ ਤੂੰ,
ਸੋਹਣਿਆਂ ! ਮੁੱਲ ਪਾ ਤੂੰ ਆਪਣਾ !

ਉੱਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ- ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਪ੍ਰੇ: ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਕਵਿਤਾ 'ਮੁੱਲ ਪਾ ਤੂੰ ਆਪਣਾ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮੁੱਲ ਪਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਇਕ ਨਿਰਛਲ ਤੇ ਨਿਰਮਲ ਵਿਅਕਤੀ ਦੱਸਦਾ ਹੋਇਆ, ਉਸਨੂੰ ਦਿੜ੍ਹਤਾ ਧਾਰਨ, ਭਟਕਣ, ਨਿਰਾਸਤਾ ਤੇ ਛਿਕਰ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨ, ਅਜਾਦੀ ਤੇ ਸ੍ਰੈ-ਮਾਣ ਭਰਿਆ ਜੀਵਨ ਗੁਜ਼ਾਰਨ, ਖੁਦਗਰਜੀ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨ ਤੇ ਆਪਣੀ ਵਿਲੱਖਣ ਹੋਂਦ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ- ਹੇ ਮਨੁੱਖ ! ਤੂੰ ਅਜੇ ਹੁਣੇ ਹੀ ਇਸ ਪਰਤੀ ਉੱਤੇ ਆਇਆ ਹੈ। ਤੇਰੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਮਿੱਟੀ ਅਜੇ ਗਿੱਲੀ ਹੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਤੇਰੇ ਵਿਚ ਅਜੇ ਤਕ ਉੱਪਰਲੀ ਅਸਮਾਨੀ ਰੌਣਕ ਕਾਇਮ ਹੈ। ਹੇ ਬਹੁਮੁੱਲੇ ਲਾਲ ! ਤੇਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਉੱਪਰ ਭਖਦੀਆਂ ਲਾਲੀਆਂ ਵੀ ਅਜੇ ਤੇਰੀਆਂ ਹਨ। ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਗੰਦ-ਮੰਦ ਤੋਂ ਬਚਿਆ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਅਜੇ ਜੋ ਕੁੱਝ ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਹੈ,

ਸਭ ਤੇਰਾ ਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਨਵੀਂ ਰੂਹ ਵੀ ਹੈ । ਤੇਰਾ ਆਪਾ ਅਜੇ ਅਣਵੰਡਿਆ, ਅਣਟੁੱਟਾ ਹੈ । ਤੇਰਾ ਸਗੀਰ ਅਤੇ ਮਨ ਅਜੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਬਤ ਹੈ । ਇਸ ਕਰਕੇ ਤੂੰ ਆਪਣੀ ਹਸਤੀ ਦਾ ਮੁੱਲ ਕਾਇਮ ਰੱਖ । ਦੇਖੀ ! ਕਿਤੇ ਸਸਤੇ ਮੁੱਲ ਨਾ ਵਿਕ ਜਾਈ ਤੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਆਪਣੇ ਬਹੁਮੁੱਲੇ ਆਪੇ ਨੂੰ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ਨਾ ਮਿਲਾ ਦੇਈ ! ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਟੁਕੜੇ-ਟੁਕੜੇ ਕਰ ਕੇ ਨਾ ਵੰਡ, ਸਗੋਂ ਆਪਣਾ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮੁੱਲ ਪਾ ।

ਓਥੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ—ਸੇਜਲ—ਮਿੱਲ੍ਹ, ਨਮੀ । ਲਾਲਾ—ਹੇ ਲਾਲ ਵਰਗੇ ਬਹੁਮੁੱਲੇ ਇਨਸਾਨ । ਖੰਡ-ਖੰਡ—ਟੁਕੜੇ-ਟੁਕੜੇ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 4. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

ਸਰੂ ਵਾਂਗ ਖਲੋ ਤੂੰ,
ਪੈਰਾਂ ਆਪਣਿਆਂ ਤੇ,
ਤੇ ਜੜੀਂ ਆਪਣੀਆਂ,
ਦਿਲ ਦੇ ਕਿੰਗਰੇ ਤੇ ਵੇਖ ਤਾਰੇ ਲਟਕਦੇ,
ਚੰਦ ਛੁਪ ਛੁਪ ਖੇਡਦਾ ਪਿੱਛੇ ਤੇਰੇ ਕੱਦ ਦੇ,
ਤੇ ਜਗਤ ਦੀ ਸੁਹੱਪਣ ਤੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿਚ,
ਟੁੱਡੀਆਂ ਲਾ ਲਾ, ਨਿੱਖਰ ਨਿੱਖਰ ਆਉਂਦੀ ।
ਤੇਰੇ ਵਿਚ ਵਿਛੇ ਆਕਾਸ਼ ਸਾਰੇ,
ਤੇਰੇ ਵਿਚ ਲੰਘ ਗਿਆ ਕਾਲ ਕੱਠਾ ਜਿਹਾ ਹੁੰਦਾ,
ਸੁਕੜਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਸਾਰਾ,
ਤੇ ਤੇਰੇ ਸੰਕਲਪ ਨੇ ਚੇਰ ਨਾਲ,
ਹੋਰ ਹੈ ਟੁਰਦਾ, ਪਲਟਦਾ ਜਿਵੇਂ ਤੂੰ ਆਖੋ ।

ਉੱਤਰ—ਪ੍ਰਸੰਗ—ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਪ੍ਰੇ: ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਕਵਿਤਾ 'ਮੁੱਲ ਪਾ ਤੂੰ ਆਪਣਾ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮੁੱਲ ਪਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ । ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਇਕ ਨਿਰਛਲ ਤੇ ਨਿਰਮਲ ਵਿਅਕਤੀ ਦੱਸਦਾ ਹੋਇਆ, ਉਸਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਧਾਰਨ, ਭਟਕਣ, ਨਿਰਾਸਤਾ ਤੇ ਫਿਕਰ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨ, ਅਜਾਦੀ ਤੇ ਸ੍ਰੈ-ਮਾਣ ਭਰਿਆ ਜੀਵਨ ਗੁਜ਼ਾਰਨ, ਝੁਦਰਾਰਜੀ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨ ਤੇ ਆਪਣੀ ਵਿਲੱਖਣ ਹੋਂਦ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਕਵੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਮਹਾਨ ਹਸਤੀ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ, ਉਸਨੂੰ ਸ੍ਰੈ-ਮਾਣ ਤੇ ਸ੍ਰੈ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਭਰਿਆ ਜੀਵਨ ਜੀਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਹੋ ਮਨੁੱਖ ! ਤੂੰ ਆਪਣਾ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮੁੱਲ ਪਾਉਣ ਲਈ ਸਰੂ ਵਾਂਗ ਆਕੜ ਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਅਰਥਾਤ ਪੈਰਾਂ ਉੱਪਰ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋ । ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਉੱਚੇ ਨਿਸਾਨੇ ਮਿੱਥ ਤੇ ਦੇਖ ਕਿ ਤੇਰੇ ਦਿਲ ਦੇ ਕਿੰਗਰੇ ਉੱਪਰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਾਮਕਦੇ ਹੋਏ ਤਾਰੇ ਲਟਕਦੇ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ । ਤੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਹਾਨ ਹਸਤੀ ਦਾ ਪਤਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਤੇਰਾ ਕੱਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵੱਡਾ ਹੈ ਕਿ ਚੰਦ ਵੀ ਉਸਦੇ ਪਿੱਛੇ ਛੁਪ-ਛੁਪ ਕੇ ਖੇਡਦਾ ਹੈ । ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਦਾ ਸੁਹੱਪਣ ਤੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਟੁੱਡੀਆਂ ਮਾਰ-ਮਾਰ ਕੇ ਨਿੱਖਰਦਾ ਹੋਇਆ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ । ਤੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਹੀ ਸਾਰੇ ਅਕਾਸ਼ਾਂ ਦਾ ਪਸਾਰਾ ਹੈ । ਜਦੋਂ ਤੂੰ ਕੋਈ ਸੰਕਲਪ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਲੰਘ ਚੁੱਕਾ ਬੁਰਾ ਸਮਾਂ ਡਰ ਨਾਲ ਸੁਕੜ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਾਰਾ ਇਤਿਹਾਸ ਡਰ ਕੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਜਿਵੇਂ ਤੂੰ ਕਹੋ, ਇਤਿਹਾਸ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਦਲ ਕੇ, ਤੇਰੀ ਮਰਜ਼ੀ ਅਨੁਸਾਰ ਤੁਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ । ਅਰਥਾਤ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਮਹਾਨ ਹਸਤੀ ਕਾਲ ਦਾ ਮੁੱਹ ਮੇੜ ਕੇ ਨਵੇਂ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 5. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

ਤੇਰੀ ਨਿਗਾਹ ਦੇ ਸਦਕੇ, ਲਾਲਾ !
ਜਿਹੜੀ ਸਮੁੰਦਰਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਚੁਲੀ ਕਰ ਪੀਂਦੀ,
ਘੋਲ ਘੋਲ ਪੀ ਜਾਵੇ, ਪਿਆਲੇ ਅੜਲ ਦੇ ਸੱਖਣੇ ।
ਤੇਰੀ ਇਕ ਇਕ ਹੌਸੀ ਲਈ,
ਲੱਖ ਲੱਖ ਹੁਸਨ ਨਿਕਲਣ ਪਾੜ ਪਾੜ ਪਰਦੇ,
ਸੋਹਣਿਆਂ ! ਮੁੱਲ ਪਾ ਤੂੰ ਆਪਣਾ ।

ਉੱਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ- ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ: ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਕਵਿਤਾ 'ਮੁੱਲ ਪਾ ਤੂੰ ਆਪਣਾ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮੁੱਲ ਪਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਇਕ ਨਿਰਛਲ ਤੇ ਨਿਰਮਲ ਵਿਅਕਤੀ ਦੱਸਦਾ ਹੋਇਆ, ਉਸਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਪਾਰਨ, ਭਟਕਣ, ਨਿਰਾਸਤਾ ਤੇ ਫਿਕਰ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨ, ਅਜਾਦੀ ਤੇ ਸ੍ਰੈ-ਮਾਣ ਭਰਿਆ ਜੀਵਨ ਗੁਜ਼ਾਰਨ, ਖੁਦਗਰਜੀ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨ ਤੇ ਆਪਣੀ ਵਿਲੱਖਣ ਹੋਂਦ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ- ਹੇ ਬਹੁਮੁੱਲੇ ਇਨਸਾਨ ! ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਨਿਗਾਹ ਤੋਂ ਕੁਰਬਾਨ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ। ਜੇਕਰ ਇਹ ਸੰਕਲਪ ਕਰ ਲਵੇ, ਤਾਂ ਇਹ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਸਮੁੰਦਰਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਚੁਲੀ ਵਿਚ ਪੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਆਦਿ-ਕਾਲ ਦੇ ਭਰੇ ਪਿਆਲਿਆਂ ਨੂੰ ਇਕੋ ਵਾਰੀ ਪੀ ਕੇ ਸੱਖਣੇ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਤੇਰੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਵੀ ਬੜੀ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਹੈ। ਇਸਨੂੰ ਤੱਕਣ ਲਈ ਲੱਖਾਂ ਹੁਸਨ ਪਰਦੇ ਪਾੜ-ਪਾੜ ਕੇ ਬਾਹਰ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਹੇ ਅਜਿਹੀ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਹਸਤੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਇਨਸਾਨ ! ਤੂੰ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮੁੱਲ ਪਾ।

ਓਥੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ—ਅਜ਼ਲ—ਆਰੰਭ, ਆਦਿ-ਕਾਲ। ਹੰਸੀ—ਹਾਸਾ, ਮੁਸਕਰਾਹਟ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 6. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

ਛੋੜ ਨੌਸਣਾ ਤੇ ਭੱਜਣਾ,
ਛੋੜ ਪਤੰਗਾਂ ਦਾ ਚਾਹੜਨਾ,
ਖੋਲ ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਦੀ ਬਾਰੀ,
ਬੈਠ ਓਸ ਝਰੋਖੇ ਤੱਕਣਾ,
ਓ ਉੱਚੀ ਬਾਰੀ ਵਾਲਿਆ ।
ਝੂਮ ਅੱਖ ਆਪਣੀ ਵਿਚ, ਤੇ ਅਡੋਲ ਰਹੁ ਛੁਪਿਆ,
ਜੀਵਨ-ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਕਮਲ ਵਾਂਗ ਖਿੜਿਆ,
ਅੰਗ ਸਾਰੇ ਸਾਂਭ ਰੱਖ, ਖੰਡ ਖੰਡ ਹੋ ਨਾਹ
ਸਿੱਧਾ ਖਲੋ ਤੂੰ ਨਾਲ ਰੱਬ-ਬੰਭ ਦੇ
ਚਾਹ ਨਾਹ, ਚਾਹਣ ਨੂੰ ਛੱਡ。
ਵਾਂਗ ਭੋਰ ਟੁੱਟੀ ਪਤੰਗ ਦੇ,
ਸੋਹਲਿਆਂ ਮੁੱਲ ਪਾ ਤੂੰ ਆਪਣਾ ।

ਉੱਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ- ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ: ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਕਵਿਤਾ 'ਮੁੱਲ ਪਾ ਤੂੰ ਆਪਣਾ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮੁੱਲ ਪਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਇਕ ਨਿਰਛਲ ਤੇ ਨਿਰਮਲ ਵਿਅਕਤੀ ਦੱਸਦਾ ਹੋਇਆ, ਉਸਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਪਾਰਨ, ਭਟਕਣ, ਨਿਰਾਸਤਾ ਤੇ ਫਿਕਰ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨ, ਅਜਾਦੀ ਤੇ ਸ੍ਰੈ-ਮਾਣ ਭਰਿਆ ਜੀਵਨ ਗੁਜ਼ਾਰਨ, ਖੁਦਗਰਜੀ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨ ਤੇ ਆਪਣੀ ਵਿਲੱਖਣ ਹੋਂਦ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਕਵੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇਧਰ-ਉਧਰ ਦੀ ਭਟਕਣ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰ ਕੇ ਦਿਲ ਦੀ ਬਾਰੀ ਖੇਲ੍ਹ ਕੇ ਸਿੱਧਾ ਰੱਬ ਨਾਲ ਨਾਤਾ ਜੋੜ ਤੇ ਆਪਣਾ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮੁੱਲ ਪਾਉਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ- ਹੇ ਮਨੁੱਖ ! ਤੂੰ ਇਧਰ-ਉਧਰ ਨੌਸਣਾ-ਭੱਜਣਾ ਛੱਡ ਤੇ ਖਿਆਲਾਂ ਦੇ ਪਤੰਗ ਚਾੜ੍ਹਨੇ ਵੀ ਬੰਦ ਕਰ। ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਦੀ ਬਾਰੀ ਖੇਲ੍ਹ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਝਰੋਖੇ ਵਿਚੋਂ ਸੱਚਖੰਡ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੇ ਸੱਚਖੰਡ ਦੇ ਦਰਸਨ ਕਰਾਉਣ ਵਾਲੀ ਉੱਚੀ ਬਾਰੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਤੂੰ ਆਪਣੀ ਅੱਖ ਨਾਲ ਅਡੋਲ ਰਹਿ ਕੇ ਤੇ ਛੁਪ ਕੇ ਆਤਮਿਕ ਨਜ਼ਾਰਿਆਂ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣਦਾ ਰਹਿ ਤੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਕੰਵਲ ਦੇ ਵੁੱਲ ਵਾਂਗ ਖਿੜਿਆ ਰਹਿ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਆਪੇ ਨੂੰ ਸਾਂਭ ਕੇ ਰੱਖ ਤੇ ਟੁਕੜੇ-ਟੁਕੜੇ ਨਾ ਹੋ। ਤੂੰ ਰੱਬ ਰੂਪੀ ਬੰਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਅਸਰਾ ਬਲਾ ਕੇ ਸਿੱਧਾ ਅਡੋਲ ਖੜਾ ਰਹਿ। ਤੂੰ ਇਧਰ ਉਧਰ ਦੀ ਚਾਹ ਛੱਡ ਦੇਹ। ਇਹ ਚਾਹ ਹੀ ਤੈਨੂੰ ਭੋਰ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟੀ ਪਤੰਗ ਵਾਂਗ ਅਡੋਲ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦਿੰਦੀ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਤੈਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੂੰ ਆਪਣਾ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮੁੱਲ ਪੁਆਵੇ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 7. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

ਨਿਮੋਛੂਣ ਤੇਰੀ ਬਲਾ ਹੋਵੇ, ਮਾਨੂਸ ਤੇਰੀ ਚੁੱਤੀ,
ਨਿਰਾਸ ਤੇਰੇ ਵੈਗੀ ਹੋਣ,
ਚਸ਼ਮਾ ਢੁੱਟਿਆ ਤੂੰ ਹਮੇਸ਼ ਦੀ ਜਵਾਨੀ ਦਾ,

ਸਦਾ ਦੀ ਬਮੰਤ ਤੇਰੇ ਪਰਾਣ ਸੋਹਣਿਆ !

ਤੂੰ ਛੁੱਲ ਜਿਹੜਾ ਕਦੀ ਨਾ ਹਿੱਸਦਾ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਬਾਗਾ ਵਿਚ,
ਰੱਬ ਆਪਣੀ ਹੱਥੀ ਆਣ ਲਾਇਆ,
ਪਾਣੀ ਬੇਅੰਤ ਦਾ, ਰਸ ਦੀਆਂ ਕਣੀਆਂ,
ਇਹ ਸ਼ਹਿਦ ਦੀਆਂ ਬੂੰਦਾਂ ਪੈਂਦੀਆਂ,
ਸੋਹਣਿਆ ! ਮੁੱਲ ਪਾ ਤੂੰ ਆਪਣਾ ।

ਊੱਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ- ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਪ੍ਰਤੀ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਕਵਿਤਾ 'ਮੁੱਲ ਪਾ ਤੂੰ ਆਪਣਾ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਲੋ-ਦੁਆਲੇ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮੁੱਲ ਪਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਇਕ ਨਿਰਛਲ ਤੇ ਨਿਰਮਲ ਵਿਅਕਤੀ ਦੱਸਦਾ ਹੋਇਆ, ਉਸਨੂੰ ਦਿੜ੍ਹਤਾ ਧਾਰਨ, ਭਟਕਣ, ਨਿਰਣਤਾ ਤੇ ਫਿਕਰ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨ, ਅਜਾਦੀ ਤੇ ਸ੍ਰੈ-ਮਾਣ ਭਰਿਆ ਜੀਵਨ ਗੁਜ਼ਾਰਨ, ਭੁਦਗਰਜੀ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨ ਤੇ ਆਪਣੀ ਵਿਲੱਖਣ ਹੋਂਦ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਕਵੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਮਾਣੂਸ ਨਾ ਹੋਣ ਤੇ ਆਲੋ-ਦੁਆਲੇ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮੁੱਲ ਪਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ- ਹੋ ਮਨੁੱਖ ! ਤੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮੁੱਲ ਪਾਉਣ ਲਈ ਕਦੇ ਵੀ ਮਾਣੂਸ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਤੈਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਨਿਰਾਸਤਾ ਦੇ ਨੇੜੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਨਿਰਾਸਤਾ ਤਾਂ ਤੇਰੇ ਵੈਰੀਆਂ ਨੂੰ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਤੂੰ ਤਾਂ ਇਕ ਹਮੇਸ਼ਾ ਦੀ ਜਵਾਨੀ ਦਾ ਛੁੱਟਿਆ ਹੋਇਆ ਚਸ਼ਮਾ ਹੈ। ਤੇਰੇ ਵਿਚ ਸਦਾ ਦੀ ਬਹਾਰ ਦੇ ਸਾਹ ਚਲਦੇ ਹਨ। ਤੂੰ ਤਾਂ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਛੁੱਲ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਕਦੇ ਵੀ ਕੁਮਲਾਉਂਦਾ ਨਹੀਂ। ਤੈਨੂੰ ਤਾਂ ਇਸ ਸੰਸਾਰ-ਰੂਪੀ ਬਾਗ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਆਪ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੇ ਤੇਰੇ ਪਲਣ ਲਈ ਉਸਨੇ ਬੇਅੰਤ ਪਾਣੀ, ਪ੍ਰਿਤ-ਰਸ ਦੀਆਂ ਕਣੀਆਂ ਤੇ ਸ਼ਹਿਦ ਦੀਆਂ ਬੂੰਦਾਂ ਦੀ ਵਰਖਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਤੇਰੀ ਹਸਤੀ ਬਹੁਤ ਮਹਾਨ ਹੈ। ਤੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਲੋ-ਦੁਆਲੇ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮੁੱਲ ਪਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਅਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ—ਨਿਮੋਝੂਣ—ਉਦਾਸ, ਮਾਣੂਸ। ਹਿੱਸਦਾ—ਭਾਵ ਭੁਮਲਾਉਂਦਾ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 8. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

ਗੰਦਲ ਆਪਣੀ ਤੇ ਬੈਠਾ ਚੂਮ,

ਪਾਣੀ ਜੀਣ ਦਾ ਖਿੱਚ ਧਰਤ ਆਕਾਸ਼ ਬੀ,

ਰੋਟੀ ਪੁੱਟ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਢੇਲੇ ਬੀ,

ਫੇੜ ਫੇੜ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਖਾਹ ਤੂੰ,

ਜੀ ਤੂੰ ਸਦਕੇ, ਕੁੱਲ ਜਹਾਨ ਤੇਰੇ ਵਾਸਤੇ,

ਹੱਸ ਤੂੰ ਛੁੱਲਾ !

ਬੈਠ ਤੂੰ ਤਖਤ ਸੁਲੇਮਾਨ ਤੇ,

ਬੁਲਾ ਦੇਵਾਂ ਨੂੰ ਤੇ ਪਰੀਆਂ ਨੂੰ,

ਕਰ ਅੱਖ ਦੇ ਇਸਾਰੇ,

ਹਵਾਵਾਂ ਤੇਰੇ ਹੁਕਮ ਚੁੱਕ ਲੈ ਜਾਂਦੀਆਂ।

ਤੂੰ ਕੀ ਚਾਹਣਾ ਤੇ ਮੰਗਣਾ ਕੀ ?

ਊੱਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ- ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਪ੍ਰਤੀ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਕਵਿਤਾ 'ਮੁੱਲ ਪਾ ਤੂੰ ਆਪਣਾ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਲੋ-ਦੁਆਲੇ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮੁੱਲ ਪਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਇਕ ਨਿਰਛਲ ਤੇ ਨਿਰਮਲ ਵਿਅਕਤੀ ਦੱਸਦਾ ਹੋਇਆ, ਉਸਨੂੰ ਦਿੜ੍ਹਤਾ ਧਾਰਨ, ਭਟਕਣ, ਨਿਰਣਤਾ ਤੇ ਫਿਕਰ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨ, ਅਜਾਦੀ ਤੇ ਸ੍ਰੈ-ਮਾਣ ਭਰਿਆ ਜੀਵਨ ਗੁਜ਼ਾਰਨ, ਭੁਦਗਰਜੀ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨ ਤੇ ਆਪਣੀ ਵਿਲੱਖਣ ਹੋਂਦ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਕਵੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਅਜਾਦੀ ਤੇ ਸ੍ਰੈਮਾਨ ਵਾਲਾ ਜੀਵਨ ਜੀਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ- ਹੋ ਸੰਸਾਰ ਰੂਪੀ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਕੰਵਲ ਛੁੱਲ ਵਾਂਗ ਖਿੜੇ ਇਨਸਾਨ। ਤੂੰ ਆਪਣੀ ਫੌਡੀ ਉੱਪਰ ਬੈਠ ਕੇ ਅਜਾਦੀ ਤੇ ਸ੍ਰੈਮਾਨ ਨਾਲ ਚੂਮ। ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਜਲ ਧਰਤੀ ਅਤੇ ਅਕਾਸ਼ ਦੇਹਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ। ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਢੇਲੇ

ਨੂੰ ਪੁੱਟ ਕੇ ਆਪਣੀ ਰੋਟੀ ਪੈਦਾ ਕਰ ਲੈ । ਸਾਰੀ ਧਰਤੀ ਤੇਰੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੈ, ਤੂੰ ਉਸਨੂੰ ਭੰਨ-ਭੰਨ ਕੇ ਖਾਣਾ ਜਾਹ । ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਮੈਂ ਤੈਬੇਂ ਸਦਕੇ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ; ਤੂੰ ਰਸਵਾਂ ਜੀਵਨ ਜੀ । ਸਾਰਾ ਜਹਾਨ ਹੀ ਤੇਰੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੈ । ਇਸ ਕਰਕੇ, ਹੇ ਸੇਹਣੇ ਛੁੱਲਾ ! ਤੂੰ ਸਦਾ ਖਿੜਿਆ ਰਹਿ । ਤੇਰੇ ਵਿਚ ਹਜ਼ਰਤ ਸੁਲੇਮਾਨ ਵਰਗੀ ਕਰਾਮਾਤੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ । ਤੂੰ ਉਸ ਵਾਂਗ ਤਖਤ ਉੱਪਰ ਬੈਠ ਕੇ ਆਪਣੀ ਮੁੰਦਰੀ ਦੀ ਕਰਾਮਾਤੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਅੱਖ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰ ਕੇ ਦੇਓਂ ਤੇ ਪਰੀਆਂ ਨੂੰ ਬੁੱਲਾ । ਹਵਾਵਾਂ ਤੇਰੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਖੜ੍ਹੀਆਂ ਹਨ । ਤੂੰ ਮੰਗ, ਜੋ ਕੁਝ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਉਹ ਇਕ ਦਮ ਦੇਰੇ ਅੱਗੇ ਲਿਆ ਕੇ ਹਾਜ਼ਰ ਕਰ ਦੇਣਗੀਆਂ । ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਤੂੰ ਕਰਾਮਾਤੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਮਾਲੜ ਹੈ । ਤੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮੁੱਲ ਪਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ।

ਐਥੇ ਜ਼ਬਦੀ ਦੇ ਅਰਥ—ਗੰਦਲ—ਛੁੱਲ ਦੀ ਭੰਡੀ । ਸੁਲੇਮਾਨ—ਇਸਰਾਈਲ ਵੰਸਦ ਦਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਦਾਨਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ । ਰੱਖ ਨੇ ਹਵਾ ਅਤੇ ਦੇਵ-ਪਰੀਆਂ ਉਸਦੇ ਅਧੀਨ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 9. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

ਬੱਸ ਖਿਲਣਾ ਆਪਣੀ ਢੰਡੀ ਤੇ ਖਲੋ ਕੇ,
ਇਉਂ ਹਸ ਵਿਚ ਭਰਿਆ ਰਹੂ ਤੂੰ,
ਰੱਬ ਵਿਚ, ਰੱਬ ਨਾਲ, ਰੱਬ ਤੇਰੇ ਬਾਹਰ ਵੀ,
ਇਉਂ, ਤੁਰ, ਵਿਰ, ਹਿਲ ਜੁਲ, ਜੀ,
ਸੱਭ ਬੁਛ ਠੀਕ ਹੈ !!
ਹੱਸ, ਖਿੜ ਤੂੰ,
ਤੈਨੂੰ ਬਾਹਦੀ ਲੋੜ ? ਤੇਜ਼ ਚਿੱਤਾ !

ਉੱਤਰ—ਪ੍ਰਸੰਗ—ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ ‘ਬਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ’ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਪ੍ਰੇ: ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਕਹਿਤਾ ‘ਮੁੱਲ ਪਾ ਤੂੰ ਆਪਣਾ’ ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਕਹਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਲੋ-ਦੂਆਲੇ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮੁੱਲ ਪਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ । ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਇਕ ਨਿਰਫਲ ਤੇ ਨਿਰਮਲ ਵਿਅਕਤੀ ਦੱਸਦਾ ਹੋਇਆ, ਉਸਨੂੰ ਦਿੜ੍ਹੜਾ ਧਾਰਨ, ਭਟਕਣ, ਨਿਰਾਸਤਾ ਤੇ ਫਿਕਰ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨ, ਅਜਾਦੀ ਤੇ ਸ੍ਰੇ-ਮਾਣ ਭਰਿਆ ਜੀਵਨ ਗੁਜ਼ਾਰਨ, ਖੁਦਗਰਜੀ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨ ਤੇ ਆਪਣੀ ਵਿਲੱਖਣ ਹੋਂਦ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਕਵੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਅਜਾਦੀ ਤੇ ਸ੍ਰੇਮਾਣ ਭਰਿਆ ਜੀਵਨ ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਤੇ ਰੱਬ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੱਗਿਆ ਰਹੇ ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਹੇ ਮਨੁੱਖ ! ਤੈਨੂੰ ਛੁੱਲ ਵਾਂਗ ਆਪਣੀ ਢੰਡੀ ਉੱਪਰ ਬੈਠ ਕੇ ਖਿੜਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸ੍ਰੇਮਾਣ ਦੇ ਰਸ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਤੈਨੂੰ ਇਹ ਜਾਣ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰੱਬ ਤੇਰੇ ਅੰਦਰ, ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਅਤੇ ਬਾਹਰ ਸਭ ਥਾਂ ਮੌਜੂਦ ਹੈ । ਤੈਨੂੰ ਇਸੇ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਤੁਰਨਾ, ਫਿਰਨਾ, ਹਿਲਣਾ-ਜੁਲਣਾ ਤੇ ਜੀਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਚਰਿਆਂ ਤੂੰ ਜੋ ਕੁਝ ਕਰੇਂਗਾ, ਸਭ ਠੀਕ ਹੋਵੇਗਾ । ਤੈਨੂੰ ਹਰ ਸਮੇਂ ਹੱਸਦੇ ਤੇ ਖਿੜਦੇ ਰਹਿਣਾ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਘਾਟਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਚਿੱਤਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਦ ਤੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਸ੍ਰੇ-ਵਿਸਵਾਸ ਭਰੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਗੁਜ਼ਾਰਿਆਂ ਤੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਮੁੱਲ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 10. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

ਸੁਣ ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਕੰਨ ਵਿਚ ਆਖਦਾ—
ਖਿੜ ਤੂੰ, ਭੱਖ ਤੂੰ,
ਪਰ ਪੱਤੀਆਂ ਨਾ ਆਪਣੀਆਂ ਤੇਜ਼ ਤੂੰ,
ਤੇਜ਼ ਤੇਜ਼ ਨਾ ਆਪਾ ਖਲੇਰ ਤੂੰ,
ਤੇਰੀ ਨਾਜ਼ਕ ਪੰਖੜੀਆਂ ਨੇ ਕੇ ਕੰਮ ਸੰਵਾਰਨੇ ?
ਕਿਹੜੇ ਤਾਰੇ ਨੂੰ ਤੂੰ ਥੰਡ ਦੇ ਰੱਖਣਾ !
ਡਿੱਗਦੇ ਲੱਖਾਂ ਤਾਰੇ ਇਕ ਪਲਕ ਵਿਚ,
ਦੱਸ ਤੂੰ ਕੇ ਕਰਨਾ

ਬੈਠ ਨਜਿੱਠ ਕੇ,
ਮੋਤੇ ਜਾਗ ਤੇ ਜੀ ਹੱਸ ਹੱਸ ਕੇ,
ਮਾਰੇ ਰੱਖ ਪਿਆ ਵੱਸਨਾ !!
ਮੋਹਣਿਆਂ ! ਮੁੱਲ ਪਾ ਤੂੰ ਆਪਣਾ !

ਊੰਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ- ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਪ੍ਰੇ: ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਕਵਿਤਾ 'ਮੁੱਲ ਪਾ ਤੂੰ ਆਪਣਾ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਲੋ-ਦੁਆਲੇ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮੁੱਲ ਪਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਇਕ ਨਿਰਛਲ ਤੇ ਨਿਰਮਲ ਵਿਅਕਤੀ ਦੱਸਦਾ ਹੋਇਆ, ਉਸਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਪਾਰਨ, ਭਟਕਣ, ਨਿਰਾਸਤਾ ਤੇ ਫਿਕਰ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨ, ਅਜਾਦੀ ਤੇ ਸ੍ਰੈ-ਮਾਣ ਭਰਿਆ ਜੀਵਨ ਗੁਜ਼ਾਰਨ, ਖੁਦਗਰਜੀ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨ ਤੇ ਆਪਣੀ ਵਿਲੱਖਣ ਹੋਂਦ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਕਵੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਖੰਡਿਤ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਸਗੋਂ ਬੇਫ਼ਿਕਰੀ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਜੀਵਨ ਗੁਜ਼ਾਰਦੇ ਹੋਏ ਆਪਣਾ ਮੁੱਲ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ- ਹੋ ਮਨੁੱਖ ! ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਸੁਣ। ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਇਕ ਗੱਲ ਕੰਨ, ਵਿਚ ਦੱਸਦਾ ਹਾਂ। ਤੈਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਛੁੱਲ ਵਾਂਗ ਖਿਡਿਆ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਤੇਰਾ ਰੰਗ-ਤੁਪ ਭਖਦਾ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਤੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪੇ ਦੇ ਛੁੱਲ ਨੂੰ ਖੰਡਿਤ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਪੱਤੀਆਂ ਤੇਵੇਂ-ਤੇਵੇਂ ਕੇ ਖਿਲਾਰਨੀਆਂ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ। ਤੇਰੀਆਂ ਨਾਜ਼ਬ ਪੱਤੀਆਂ ਖਿੰਡ ਕੇ ਕੋਈ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸੁਆਰ ਸਕਦੀਆਂ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਟੁੱਟਦੇ ਤਾਰੇ ਨੂੰ ਥੰਮ੍ਹ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਤਾਰੇ ਤਾਂ ਇਕ ਪਲ ਵਿਚ ਲੱਖਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਤੈਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਬੇਪਰਵਾਹ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਤੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਚਿੱਤਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਬੈਠ ਅਤੇ ਬੇਫ਼ਿਕਰੀ ਦੀ ਨੀਂਦ ਸੌਂ ਕੇ ਹੱਸਦਾ ਹੋਇਆ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਇਹ ਸਮਝ ਕਿ ਤੇਰੇ ਹਰ ਪਾਸੇ ਵਸਦਾ ਰੱਖ ਤੇਰਾ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਸਹਾਈ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ, ਹੋ ਸੋਹਣੇ ਮਨੁੱਖ ! ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪੇ ਦਾ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮੁੱਲ ਪਾ।

ਪ੍ਰਸਨ 11. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

ਵੰਡਿਆਂ ਦੀ ਰੀਤ ਨਹੀਂ, ਕਿਸੀ ਪਾਸੋਂ ਮੰਗਣਾ,

ਦਾਤਾ ਤੇਰੇ ਸਿਰ ਤੇ, ਦੁੱਖ ਪਿਆਸ ਤੂੰ ਸਹਾਰੀ,

ਸੁਹੱਪਣ ਦੇਖ ਰੱਜ ਤੂੰ,

ਹੱਥ ਨਾ ਲਾਈ ਗਾਰਜ ਦੀ ਅੱਗ ਨੂੰ,

ਅੱਖ ਪੱਟ ਕੇ ਨਾ ਤੱਕੀ ਕਿਸੀ ਲੋੜ ਨੂੰ,

ਮਮਤਾ ਦੇ ਮਾਰੇ ਫਿਰਦੇ ਲੱਖ ਕਰੋੜਾਂ,

ਆਦਮੀ ਦੇ ਲੇਲੇ ਇਹ ਮਾਮਤਾ ਬਣਾਉਂਦੀ,

ਮਨੁੱਖਾਂ ਥੀਂ ਜਾਨਵਰ ਬਣਾ ਗੱਡੇ ਅੱਗੇ ਵਾਹੁੰਦੀ ।

ਊੰਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ- ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਪ੍ਰੇ: ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਕਵਿਤਾ 'ਮੁੱਲ ਪਾ ਤੂੰ ਆਪਣਾ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਲੋ-ਦੁਆਲੇ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮੁੱਲ ਪਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਇਕ ਨਿਰਛਲ ਤੇ ਨਿਰਮਲ ਵਿਅਕਤੀ ਦੱਸਦਾ ਹੋਇਆ, ਉਸਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਪਾਰਨ, ਭਟਕਣ, ਨਿਰਾਸਤਾ ਤੇ ਫਿਕਰ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨ, ਅਜਾਦੀ ਤੇ ਸ੍ਰੈ-ਮਾਣ ਭਰਿਆ ਜੀਵਨ ਗੁਜ਼ਾਰਨ, ਖੁਦਗਰਜੀ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨ ਤੇ ਆਪਣੀ ਵਿਲੱਖਣ ਹੋਂਦ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਕਵੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਕੋਲੋਂ ਭੁੱਝ ਨਾ ਮੰਗੇ : ਝੁੱਖ-ਪਿਆਸ ਨੂੰ ਸਹਾਰਦਾ ਰਹੇ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰਿਕ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਖਿੱਚ ਨਾ ਰੱਖੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣਾ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮੁੱਲ ਪਾਵੇ।

ਵਿਆਖਿਆ- ਹੋ ਮਨੁੱਖ ! ਤੇਰੀ ਹਸਤੀ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਹੈ ਅਤੇ ਵੰਡਿਆਂ ਦਾ ਕੰਮ ਕਿਸੇ ਕੋਲੋਂ ਮੰਗਣਾ ਨਹੀਂ। ਦਾਤਾਂ ਬਖਸ਼ਣ ਵਾਲਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੇਰੇ ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਹੈ। ਤੈਨੂੰ ਭੁੱਖ-ਪਿਆਸ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਤੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਹੁਸਨ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਰੱਜਿਆ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਤੈਨੂੰ ਸੰਸਾਰਿਕ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਵਲ ਹਥ ਨਹੀਂ ਵਧਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਨਿਰੀ ਅੱਗ ਹੈ। ਤੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਲੋੜ ਵਲ ਅੱਖ ਪੁੱਟ ਕੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਤੱਕਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਸੰਸਾਰਿਕ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਖਿੱਚ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਲੱਖਾਂ-ਕਰੋੜਾਂ ਜੀਵਨ ਭਟਕੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਪਦਾਰਥਕ-ਖਿੱਚ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਭੇਡ ਦੇ ਲੇਲੇ ਸਮਾਨ ਬਣਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਜਾਂ ਬੰਦੇ ਤੋਂ ਜਾਨਵਰ ਬਣਾ ਕੇ ਗੱਡੇ ਅੱਗੇ ਜੋੜ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮੁੱਲ ਪਾਉਣ ਲਈ ਸੰਸਾਰਿਕ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਖਿੱਚ ਤੋਂ ਬਚ ਕੇ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਅੱਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ-ਗਰਜ-ਲੋੜ। ਮਮਤਾ-ਸੰਸਾਰਕ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਖਿੱਚ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 12. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

ਸੱਭ ਦੀਆਂ ਛਾਤੀਆਂ ਤੱਤੀਆਂ,
ਦਿਲ ਅੱਪ ਜਲੇ ਭੁੰਨੇ ਫਿਰਦੇ,
ਕੋਈ ਵੀ ਏਥੇ ਸਬੂਤ ਨਾ,
ਖਿੜੇ ਛੁੱਲ ਆਪਣੇ ਨੂੰ ਤੁੜਾ ਨਾ,
ਤੇ ਨਾ ਕੋਈ ਛੁੱਲ ਕਿਸੀ ਦਾ ਤੋੜ ਤੂੰ ਸਕਦਾ ।
ਨਿਰਾਲਮ, ਨਿਰ-ਸੰਕਲਪ ਹੋ ਜੀ ਤੂੰ,
ਖੁੱਲ੍ਹਾ, ਖਿੜ ਤੇ ਹੱਸ,
ਤੇ ਆਪਾ ਦੱਸ ਦੱਸ,
ਖੇਡਾ ਖਿੜਾ ਬਾਈ ਬਾਈ ਤੂੰ,
ਓ ਸੋਹਣਿਆਂ ! ਮੁੱਲ ਪਾ ਤੂੰ ਆਪਣਾ !!

ਊੱਤਰ—ਪ੍ਰਸੰਗ—ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਪ੍ਰੇ: ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਕਵਿਤਾ 'ਮੁੱਲ ਪਾ ਤੂੰ ਆਪਣਾ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਲੇ-ਦੂਆਲੇ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮੁੱਲ ਪਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਇਕ, ਨਿਰਛਲ ਤੇ ਨਿਰਮਲ ਵਿਅਕਤੀ ਦੱਸਦਾ ਹੋਇਆ, ਉਸਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਧਾਰਨ, ਭਟਕਣ, ਨਿਰਾਸਤਾ ਤੇ ਛਿਕਰ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨ, ਅਜਾਦੀ ਤੇ ਸ੍ਰੈ-ਮਾਣ ਭਰਿਆ ਜੀਵਨ ਗੁਜ਼ਾਰਨ, ਮੁੱਦਗਰਜੀ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨ ਤੇ ਆਪਣੀ ਵਿਲੱਖਣ ਹੋਂਦ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਕਵੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰਿਕ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨਾਲ ਮੌਹ ਪਾਉਣ ਤੋਂ ਹੋੜਦਾ ਹੋਇਆ ਉਸਨੂੰ ਨਿਰਾਲਮ ਤੇ ਨਿਰਸੰਕਲਪ ਹੋ ਕੇ ਛੁੱਲਾਂ ਵਾਂਗ ਖਿੜ ਕੇ ਆਲੇ-ਦੂਆਲੇ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮੁੱਲ ਪਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਹੇ ਮਨੁੱਖ ! ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਭ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਛਾਤੀਆਂ ਸੰਸਾਰਿਕ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਖਿੱਚ ਕਾਰਨ ਤਪਦੀਆਂ ਹਿੱਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਅੱਪ-ਜਲੇ ਅਤੇ ਭੁੰਜੇ ਹੋਏ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਾਲਸਾ ਕਾਰਨ ਇੱਥੇ ਕਿਸੇ ਬੇਦੇ ਦੀ ਹਸਤੀ ਵੀ ਸਬੂਤ ਨਹੀਂ। ਹੇ ਮਨੁੱਖ ਰੂਪੀ ਖਿੜੇ ਛੁੱਲ ! ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਤੁੜਾ ਨਾ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਤੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦਾ ਛੁੱਲ ਤੋੜਨ ਦੀ ਕੋਈ ਅਗਿਆ ਹੈ। ਅਰਥਾਤ ਨਾ ਤੈਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਕੋਈ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਤੇਨਾ ਦਿਲ ਟੁੱਟੇ ਤਾਂ ਨਾ ਹੀ ਤੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਦਾ ਦਿਲ ਤੋੜਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਤੈਨੂੰ ਸੰਸਾਰਿਕ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਖਿੱਚ ਸੰਖਧੀ ਨਿਰਾਲਾ ਅਪੇ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੈਨੂੰ ਹਰ ਥਾਂ ਖੇਡਾ ਪਾਵਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਹੇ ਮਨੁੱਖ ! ਤੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਜਿਹੇ ਕੰਮਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮੁੱਲ ਪਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਅਥੇ ਸਥਾਨਾਂ ਦੇ ਅਰਥ—ਨਿਰਾਲਮ—ਨਿਰਾਲਾ, ਦੁਨੀਆ ਤੋਂ ਅਲੱਗ। ਨਿਰ-ਸੰਕਲਪ—ਇਗਾਦੇ ਤੋਂ ਰਹਿਤ, ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨਾ ਰੱਖਣੀ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 13. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

ਇਕ ਹੋਣ ਦਾ ਨਾ ਲਾਈ ਚਾਅ ਤੂੰ,
ਇਕ ਹੋਣ ਬੀ ਦੁਨੀਆ ਆਪ ਹੁਣ ਤੰਗ ਹੈ।

ਇਹ ਤਾਰੇ ਸਾਰੇ ਅਨੇਕ ਸਾਰੇ,
ਬਾਗ ਬਾਗ, ਛੁੱਲ ਫਲ ਵੰਨ ਵੰਨ ਦੇ,

ਇਕ ਹੋਣ ਵਿਚ ਦੱਸ ਤੂੰ ਕੀ ਸਵਾਦ ਹੈ ?
ਬਹੂੰ ਬਹੂੰ, ਹੋ ਹੋ,

ਕਿਹਾ ਸੁਹੱਪਣ ਰੱਬੀ ਪਿਆ ਨਿੱਖਰਦਾ,
ਮੇਤੀਆਂ ਦੇ ਕਿਣਕੇ, ਸਮੁੰਦਰਾਂ ਬੀ ਵੱਧ ਦਿਸਣ,

ਚਮਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੋਰ ਹੈ, ਡਲੀਆਂ ਹੀਗਿਆਂ ਦੀ
ਆਥ ਆਪੇ ਆਪਣੀ, ਓ ਸੋਹਣਿਆਂ ! ਮੁੱਲ ਪਾ ਤੂੰ ਆਪਣਾ !!

ਊੱਤਰ—ਪ੍ਰਸੰਗ—ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਪ੍ਰੇ: ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਕਵਿਤਾ 'ਮੁੱਲ ਪਾ ਤੂੰ ਆਪਣਾ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਲੇ-ਦੂਆਲੇ ਵਿਚ

(PBI. Uni. 2018)

ਆਪਣਾ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮੁੱਲ ਪਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਇਕ ਨਿਰਮਲ ਵਿਅਕਤੀ ਦੱਸਦਾ ਹੋਇਆ, ਉਸਨੂੰ ਦਿੜ੍ਹਤਾ ਧਾਰਨ, ਭਟਕਣ, ਨਿਗਮਤਾ ਤੇ ਛਿਕਰ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨ, ਅਜਾਦੀ ਤੇ ਸ੍ਰੇ-ਮਾਣ ਭਰਿਆ ਜੀਵਨ ਗੁਜ਼ਾਰਨ, ਖੁਦਗਰਜੀ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨ ਤੇ ਆਪਣੀ ਵਿਲੱਖਣ ਹੋਂਦ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਕਵੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕੋਈ ਇਕ ਦਸ਼ਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰਨ ਦਾ ਚਾਅ ਨਾ ਲਾਵੇ, ਸਗੋਂ ਬਹੁਤੀਆਂ ਦਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਵਿਚਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਕਰੋ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਆਲੋ-ਦੂਆਲੇ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮੁੱਲ ਪਾਵੇ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਹੋ ਮਨੁੱਖ ! ਤੂੰ ਕਿਸੇ ਇਕ ਦਸ਼ਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਚਾਅ ਨਾ ਲਾਵੀਂ। ਇਕ ਦਸ਼ਾ ਤੋਂ ਤਾਂ ਹੁਣ ਦੁਨੀਆ ਤੰਗ ਹੈ। ਉਹ ਵੀ ਚਲੇਤ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀ ਦੀ ਇੱਛਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਦੇਖ ਅਸਮਾਨ ਵਿਚ ਤਾਰੇ ਵੀ ਅਨੇਕ ਹਨ ਅਤੇ ਹਰ ਥਾਂ ਵਿਚ ਕਈ ਰੰਗਾਂ-ਨੂਪਾਂ ਦੇ ਛੁੱਲ ਹਨ, ਜੋ ਕਿ ਆਪਣੀ ਬਹੁਤੁਪਤਾ ਕਰਕੇ ਚੰਗੇ ਲਗਦੇ ਹਨ; ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਕ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ਵਿਚਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਮਹਾਦ ਨਹੀਂ। ਤੈਨੂੰ ਬਹੁਤੀਆਂ ਦਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵਿਚਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਦਸ਼ਾ ਦੇ ਬਦਲਦੇ ਗਹਿਣ ਨਾਲ ਹਰ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ਰੱਬੀ ਸੁਹੱਪਣ ਨਿਖਰਦਾ ਹੈ। ਸਮੁੰਦਰਾਂ ਵਿਚ ਮੇਡੀਆਂ ਦੇ ਦਾਣੇ ਬਹੁ-ਗਿਣਣਤੀ ਵਿਚ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਹਰ ਦਾਣੇ ਦੀ ਚਮਕ ਆਪਣੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਜਿਹੜੀਆਂ ਹੀਹਿਆਂ ਦੀਆਂ ਡਲੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਹਰ ਇਕ ਦੀ ਚਮਕ ਆਪਣੀ ਆਪਣੀ ਨੁਹਾਰ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ, ਹੇ ਸੋਹਣੇ ਇਨਸਾਨ ! ਤੈਨੂੰ ਬਹੁਤੀਆਂ ਦਸ਼ਾਵਾਂ ਧਾਰਨ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਗਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਆਲੋ-ਦੂਆਲੇ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮੁੱਲ ਪਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 14. 'ਮੁੱਲ ਪਾ ਤੂੰ ਆਪਣਾ' ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਆਏ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਸਾਰ ਲਿਖੋ।

ਜਾਂ

'ਮੁੱਲ ਪਾ ਤੂੰ ਆਪਣਾ' ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ-ਵਸਤੂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰੋ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਹੁੰਗਾਰਾ ਲਿਖੋ।

ਉੱਤਰ—'ਮੁੱਲ ਪਾ ਤੂੰ ਆਪਣਾ' ਕਵਿਤਾ ਪ੍ਰੇ: ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਕਵਿਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਲੋ-ਦੂਆਲੇ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮੁੱਲ ਪਾਵੇ। ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਕ ਨਿਰਮਲ ਤੇ ਨਿਰਛਲ ਵਿਅਕਤੀ ਹੈ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣਾ ਆਪ ਦੁਨੀਆ ਦੀਆਂ ਬੁਗਾਈਆਂ ਤੋਂ ਬਚਾ ਕੇ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਸ੍ਰੇ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਤੇ ਸੈਮਾਨ ਵਾਲਾ ਜੀਵਨ ਜੀਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਭਟਕਣ ਛੱਡਣੀ, ਸਾਬਤੀ ਧਾਰਨ ਕਰਨੀ, ਨਿਗਮਤਾ ਤੇ ਮਾਯੂਸੀ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨਾ, ਆਪਣੀ ਕਰਾਮਾਤੀ ਹਸਤੀ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰਨੀ, ਹੱਥ ਦੇ ਆਸਰੇ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਖਿੜਨਾ ਤੇ ਖੇਡਾ ਵੰਡਣਾ, ਸੰਸਾਰਿਕ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਪਿੱਚ ਤੋਂ ਬਚਣਾ ਤੇ ਬਹੁਤੀਆਂ ਦਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵਿਚਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਆਲੋ-ਦੂਆਲੇ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮੁੱਲ ਪਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਕਵੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਹੇ ਸੋਹਣੇ ਇਨਸਾਨ ! ਤੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਲੋ-ਦੂਆਲੇ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਵੱਧ ਮੁੱਲ ਪਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਤੂੰ ਹੁਣੇ ਹੀ ਉੱਪਰੋਂ ਹੇਠਾਂ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਆਇਆ ਹੈ। ਤੇਰੇ ਬੁਲ੍ਹ, ਦਿਲ ਤੇ ਦਿਮਾਗ ਸੱਜਨੇ ਹਨ। ਤੇਰਾ ਸਰੀਰ ਨਵੇਂ ਖਿੜੇ ਛੁੱਲ ਵਰਗਾ ਹੈ। ਤੇਰੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਅੱਜ ਤੱਕ ਉਹ ਕੀਤੇ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ, ਜੋ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਚੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤੇਰੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਵਿਚ ਅਜੇ ਚਿੱਟਾ ਅਸਮਾਨੀ ਨੂਰ ਚਮਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਅਜੇ ਸਿਰਜਣਹਾਰ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਦੀ ਸੱਜਗੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਤੇਰੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਗਿੱਲੀ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸੇਜਲ ਹੈ। ਤੇਰੇ ਮੂੰਹ ਉੱਤੇ ਲਾਲੀਆਂ ਡਖਦੀਆਂ ਹਨ। ਤੂੰ ਅਜੇ ਸਾਬਤ ਹੈਂ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਤੂੰ ਸਸਤੇ ਮੁੱਲ ਨਾ ਵਿਕੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਆਪਣਾ-ਆਪ ਸੰਸਾਰਿਕ ਬੁਗਾਈਆਂ ਦੀ ਧੂੜ ਵਿਚ ਰਲਾਈ। ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਾਬਤ ਰੱਖ ਕੇ ਆਲੋ-ਦੂਆਲੇ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮੁੱਲ ਪਾਈ।

ਤੈਨੂੰ ਸਰੂ ਵਾਂਗ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਉੱਪਰ ਸਿੱਧਾ ਖਲੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਦੇ ਕਿੰਗਰੇ ਉੱਪਰ ਤਾਰੇ ਲਟਕਦੇ ਦੇਖਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਤੈਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਚੰਦ ਤੇਰੇ ਕੱਦ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਲੁਕ-ਲੁਕ ਕੇ ਖੇਡਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਸੁਹੱਪਣ ਤੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਟੁੱਭੀਆਂ ਮਾਰ ਕੇ ਨਿੱਖਰਦਾ ਹੈ। ਤੇਰੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਸਾਰੇ ਅਕਾਸ਼ ਖਿੜੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਤੇਰੇ ਸੰਕਲਪ ਸਾਹਮਣੇ ਭੂਤਕਾਲ ਸਹਿਮ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਸਹਿਮ ਕੇ ਜਿਵੇਂ ਤੂੰ ਚਾਹੇ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੁਰਦਾ ਹੈ। ਤੇਰੀ ਨਿਗਮ ਤਾਂ ਸਮੁੰਦਰਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਚੂਲੀ ਨਾਲ ਪੀ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਤੇਰੇ ਇਕ ਹਾਥੇ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਲਈ ਲੱਖਾਂ ਹੁਸਨ ਪਰਦੇ ਪਾੜ ਕੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਹੇ ਇਨਸਾਨ ! ਤੂੰ ਇਧਰ-ਉਧਰ ਦੀ ਭਟਕਣ ਛੱਡ ਤੇ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਦੀ ਥਾਰੀ ਖੇਲ੍ਹ ਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਕੇ ਝੁੰਮਦਾ ਰਹਿ। ਤੈਨੂੰ ਜੀਵਨ-ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਕੰਵਲ ਵਾਂਗ ਖਿੜ ਕੇ ਆਪਣਾ ਆਪ ਸਾਬਤ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੈਨੂੰ ਆਲੋ-ਦੂਆਲੇ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮੁੱਲ ਪਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਹੋ ਮਨੁੱਖ ! ਤੈਨੂੰ ਕਦੇ ਨਿਮੋਭੂਣ, ਮਾਯੂਸ ਜਾਂ ਨਿਰਾਸ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਤੇਰੇ ਵਿਚ ਤਾਂ ਸਦਾ ਦੀ ਜਵਾਨੀ ਦਾ ਚਸਮਾਂ ਛੌਟਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਸਦਾ ਦੀ ਬਸੰਤ ਤੇਰੇ ਪ੍ਰਾਣ ਹਨ। ਤੂੰ ਇਕ ਕਦੇ ਨਾ ਕਮਲਾਉਣ ਵਾਲਾ ਅਜਿਹਾ ਛੁੱਲ ਹੈ, ਜਿਸਨੂੰ ਰੱਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੋਂਥੀ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਲਾ ਕੇ ਤੇਰੀ ਪਾਲਣਾ ਲਈ ਬੇਅੰਤ ਪਾਣੀ, ਪ੍ਰੇਮ ਰਸ ਦੀਆਂ ਕਣੀਆਂ ਤੁੰਬਾਂ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਰੂਪੀ ਸ਼ਹਿਦ ਦੀਆਂ ਕਣੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਤੇਰੀ ਹਸਤੀ ਮਹਾਨ ਹੈ। ਤੈਨੂੰ ਆਲੋ-ਦੁਆਲੇ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮੁੱਲ ਪਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਹੋ ਛੁੱਲ ਵਾਂਗ ਖਿੜੇ ਇਨਸਾਨ ! ਤੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਡੰਡੀ ਉੱਪਰ ਬੈਠ ਕੇ ਝੂੰਮਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਤੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜੀਉਣ ਲਈ ਪਾਣੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਅਕਾਸ਼, ਦੋਹਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ; ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਢੇਲੇ ਵਿਚੋਂ ਰੋਟੀ ਪੁੱਟ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਭੰਨ-ਭੰਨ ਕੇ ਖਾ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸਾਰਾ ਜਗਾਨ ਹੀ ਤੇਰੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਹੈ। ਤੂੰ ਹਜ਼ਰਤ ਸੁਲੈਮਾਨ ਵਾਂਗ ਤੁਭਤ ਉੱਪਰ ਬੈਠ ਕੇ ਆਪਣੀ ਕਰਮਾਤੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਦੇਵਾਂ, ਪਰੀਆਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾ। ਤੂੰ ਅੱਖ ਦਾ ਇਸਾਰਾ ਕਰ ਤੇ ਹਵਾਵਾਂ ਤੇਰੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਤੇਰੀ ਹਰ ਇੱਛਾ ਪੂਰੀ ਕਰ ਦੇਣਗੀਆਂ। ਤੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਤੇ ਅੰਦਰ-ਬਾਹਰ ਰੱਬ ਦਾ ਪਸਾਰਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਆਪਣੀ ਡੰਡੀ ਉੱਤੇ ਹੱਸਣਾ ਅਤੇ ਖਿੜਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਤੈਨੂੰ ਕੋਈ ਚਿੰਤਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਤੇ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਖੰਡਿਤ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਤੂੰ ਬੇਫ਼ਕਰੀ ਦੀ ਨੀਦ ਸੋਂ ਕੇ ਹੱਸਦਾ ਹੋਇਆ ਉੱਠ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣਾ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮੁੱਲ ਪਾ।

ਹੋ ਮਨੁੱਖ ! ਤੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਪਾਸੋਂ ਕੁੱਝ ਮੰਗਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ। ਦਾਤਾ ਤੇਰੇ ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਹੈ। ਤੈਨੂੰ ਭੁੱਖ-ਪਿਆਸ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸੁਹੱਪਣ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਰੱਜਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਤੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿਚ ਸੰਸਾਰਿਕ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਖਿੱਚ ਨਾ ਰੱਖੀ। ਇਹ ਖਿੱਚ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਜਾਨਵਰ ਬਣਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਉਸਦਾ ਆਪਾ ਸਾਡਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਤੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵੀ ਟੁੱਟਣ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤੇ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਤੋੜਨਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ। ਤੈਨੂੰ ਹੱਸ ਤੇ ਖਿੜ ਕੇ ਆਪੇ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰਦਿਆਂ ਸਭ ਪਾਸੇ ਪੇੜੇ ਦਾ ਪਸਾਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਲੋ-ਦੁਆਲੇ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮੁੱਲ ਪਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਹੋ ਮਨੁੱਖ ! ਤੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਇਕ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦੇ ਰਹਿਣ ਦਾ ਚਾਅ ਨਹੀਂ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਸਗੋਂ ਅਨੇਕ ਦਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵਿਚਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਵਿਚ ਹੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਸਵਾਦ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੈਨੂੰ ਆਲੋ-ਦੁਆਲੇ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮੁੱਲ ਪਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਸੰਖੇਪ ਉੱਤਰ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1. 'ਮੁੱਲ ਪਾ ਤੂੰ ਆਪਣਾ' ਕਵਿਤਾ ਕਿਸ ਕਵੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ ? ਇਸਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਕੀ ਹੈ ?

ਉੱਤਰ-ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਪ੍ਰੇਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਰਚੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਸਾਰਥਕ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜ਼ਿਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦੇਣਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 2. ਕਵੀ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਮੁੱਲ ਪਾਉਣ ਲਈ ਕਿਉਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ?

ਉੱਤਰ-ਕਵੀ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਮੁੱਲ ਪਾਉਣ ਲਈ ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਨਵੀਂ ਸ੍ਰੈਮਾਨ ਭਰੀ ਸਾਰਥਕ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜ਼ਿਉਣ ਸਕਣ ਤੇ ਆਪਣੀ ਵੱਖਰੀ ਪਛਾਣ ਕਾਇਮ ਕਰ ਸਕਣ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 3. ਰੱਬ ਤੇ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਨਾਲ ਕੀ ਹਾਸਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ?

ਉੱਤਰ-ਰੱਬ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਜ਼ਿਉਣ ਲਈ ਸ੍ਰੈਮਾਨ ਭਰੀ ਬਹੁਮੁੱਲੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 4. ਕਵੀ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਕਮਲ ਦੇ ਛੁੱਲ ਵਾਂਗ ਖਿੜ੍ਹਨ ਲਈ ਕਿਉਂ ਪੇਰਦਾ ਹੈ ?

ਉੱਤਰ-ਕਵੀ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਕਮਲ ਦੇ ਛੁੱਲ ਵਾਂਗ ਖਿੜ੍ਹਨ ਲਈ ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਆਸਰੇ ਸ੍ਰੈਮਾਨ ਭਰਿਆ ਜੀਵਨ ਜੀਉ ਸਕਣ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 5. ਕਵੀ ਆਪਣੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਸ ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਿਉਂ ?

ਉੱਤਰ-ਕਵੀ ਆਪਣੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਨ ਲਈ ਪਰਮਾਤਮਾ ਉੱਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਦਾਤਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 6. ਯੂਸਫ਼ ਤੇ ਸੁਲੋਮਾਨ ਕੌਣ ਸਨ ?

(Pbi. Uni. 2017)

ਉੱਤਰ—ਯੂਸਫ਼ ਯਾਕੂਬ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਤੇ ਇਥਰਾਹੀਮ ਦਾ ਪੜ੍ਹੇਤਰਾ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਉਸਦੇ ਮਤਰੇਏ ਭਰਾਵਾਂ ਨੇ ਉਸਦੀ ਸੁਦਰਤਾ ਕਰਕੇ ਮਰਵਾ ਕੇ ਅੰਨ੍ਹੇ ਖੂਹ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉੱਥੋਂ ਲੰਘ ਰਹੇ ਵਪਾਰੀਆਂ ਦੇ ਇਕ ਟੇਲੇ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਖੂਹ ਵਿਚੋਂ ਨੌਦ ਲਿਆ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਮਿਸਰ ਲੈ ਗਏ। ਉੱਥੋਂ ਉਸਨੂੰ ਇਕ ਧਨੀ ਕੋਲ ਵੇਚ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ ਜੁਲੈਖਾਂ ਉਸ ਉੱਤੇ ਮੇਹਿਤ ਹੋ ਗਈ। ਧਰਮੀ ਯੂਸਫ਼ ਨੇ ਉਸ ਨਾਲ ਆਯੋਗ ਸੰਬੰਧ ਕਾਇਮ ਨਾ ਕੀਤੇ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਗੱਸੇ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਜੁਲੈਖਾਂ ਨੇ ਉਸ ਉੱਤੇ ਤੋਹਮਤ ਲਾ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰਾ ਦਿੱਤਾ। ਪਿੱਛੋਂ ਉਸਨੇ ਮਿਸਰ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਸੁਪਨੇ ਦਾ ਫਲ ਦੱਸਿਆ ਤੇ ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਰਿਹਾ ਕਰਾ ਕੇ ਆਪਣਾ ਅਹਿਲਕਾਰ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਅੰਤ ਭਰਾਵਾਂ ਨੇ ਉਸ ਤੋਂ ਮਾਫ਼ੀ ਮੰਗੀ। ਯੂਸਫ਼ ਨੇ 110 ਵਰ੍਷ੇ ਉਮਰ ਭੋਗੀ।

ਸੁਲੋਮਾਨ—ਸੁਲੋਮਾਨ ਦਾਊਂਦ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ ਤੇ ਇਸਰਾਈਲ ਵੰਸਦਾ ਬਹੁਤ ਦਾਨਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਅਖਾਣ ਜਗਤ-ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ। ਖੁਦਾ ਨੇ ਉਸ ਉੱਤੇ ਮਿਹਰਬਾਨ ਹੋ ਕੇ ਇਉਂ ਤੇ ਜਿਨ ਉਸਦੀ ਤਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੀ ਥੋੜੀ ਸਮਝਣ ਦਾ ਗਿਆਨ ਦਿੱਤਾ। ਬਾਈਬਲ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸਨੇ ਯੋਹੋਸਲਮ ਵਿਚ 40 ਸਾਲ ਰਾਜ ਕੀਤਾ। ਉੱਥੋਂ ਹੀ ਉਸਦੀ ਕਬਹੂੰ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਜਨਮ 1033 ਈ: ਪੂ: ਅਤੇ ਦੇਹਾਂਤ 975 ਈ: ਪੂ: ਵਿਚ ਹੋਇਆ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 7. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ—

ਸੁਹਣਿਆਂ ! ਮੁੱਲ ਪਾ ਤੂੰ ਆਪਣਾ,
ਵੱਧ ਥੀ ਵੱਧ ਹੋਰ ਹਾਲੀ ਬਹੁੰ ਸਾਰਾ,
ਹੋਰ ਹਾਲੀ ਬਹੁੰ ਸਾਰਾ, ਹੋਰ ਵੀ ਹੋਰ,
ਤੇਰਾ ਮੁੱਲ ਕੋਈ ਨਾਹੁੰ,
ਤੂੰ ਕੀਮਤਾਂ ਥੀ ਪਰੇ,
ਓ ਯੂਸਫ਼ਾਂ ਦੇ ਯੂਸਫ਼ਾ।

ਉੱਤਰ—(ਨੋਟ—ਦੇਖੋ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਸਹਿਆਂ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਇਸ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ)

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 8. 'ਮੁੱਲ ਪਾ ਤੂੰ ਆਪਣਾ' ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ (ਅੰਕੀਵ) ਭਾਵ ਲਿਖੋ।

(Pbi. Uni. 2016)

ਜਾਂ

'ਮੁੱਲ ਪਾ ਤੂੰ ਆਪਣਾ' ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵੀ ਕੀ ਸੁਨੇਹਾ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ?

ਉੱਤਰ—ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਲੇ-ਦੂਆਲੇ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮੁੱਲ ਪਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਤੇ ਸ੍ਰੀ-ਵਿਸਵਾਸ ਵਾਲਾ ਜੀਵਨ ਜੀਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਡਟਕਣ ਛੱਡਣੀ, ਸਾਬਤੀ ਪਾਰਨ ਕਰਨੀ, ਨਿਰਾਸਤਾ ਤੇ ਮਾਧੂਸੀ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨਾ, ਆਪਣੀ ਕਰਾਮਾਤੀ ਹਸਤੀ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰਨੀ, ਰੱਬ ਦੇ ਆਸਰੇ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਖਿੜਨਾ ਤੇ ਖੇੜਾ ਵੰਡਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਸੰਸਾਰਿਕ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਖਿੱਚ ਤੋਂ ਵੀ ਬਚਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤੇ ਅਨੇਕ ਦਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਵਿਚਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਲੇ-ਦੂਆਲੇ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮੁੱਲ ਪਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 9. 'ਮੁੱਲ ਪਾ ਤੂੰ ਆਪਣਾ' ਕਵਿਤਾ ਕਿਸ ਨੂੰ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ ?

(Pbi. Uni. 2019)

ਉੱਤਰ—ਨੋਜਵਾਨ ਨੂੰ !

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 10. ਪ੍ਰੇ: ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਕਿਹੜੀ ਕਵਿਤਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ ?

ਉੱਤਰ—'ਮੁੱਲ ਪਾ ਤੂੰ ਆਪਣਾ'।

ਬਾਣ੍ਡਾ ਬਲਵੰਤ

3

ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਬਾਣ੍ਡਾ ਬਲਵੰਤ ਦੇ ਜੀਵਨ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਕਾਹਿ-ਕਲਾ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਇਓ ।

ਜਾ

ਬਾਣ੍ਡਾ ਬਲਵੰਤ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਕਰਾਉਂਦਿਆਂ ਉਸ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਲਈ ਯੋਗਦਾਨ ਸੰਬੰਧੀ ਚਰਚਾ ਕਰੋ ।

ਉੱਤਰ-ਬਾਣ੍ਡਾ ਬਲਵੰਤ ਦਾ ਜਨਮ ਅਗਸਤ, 1915 ਵਿਚ ਠਾਕੁਰ ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਨੇਸਟਾ, ਜਿਥਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ । ਉਸ ਨੇ ਮੁੱਢਲੀ ਵਿੱਦਿਆ ਪਾਏ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ । ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੇ ਕਿਸੇ ਸਕੂਲ ਜਾਂ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਵਿੱਦਿਆ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ । ਪਰ ਘਰ ਵਿਚ ਹੀ ਹਿੰਦੀ ਤੇ ਉਰਦੂ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ । ਉਰਦੂ ਸਾਇਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉਸ ਉੱਤੇ ਇਕਬਾਲ ਤੇ ਜੋਸ਼ ਦਾ ਅਸਰ ਬਹੁਤ ਪਿਆ ।

ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਉਮਰ ਦਾ ਕਾਫੀ ਹਿੱਸਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀਆਂ ਤੰਗ ਗਲੀਆਂ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਾਰਿਆ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ੀ ਕਮਾਉਣ ਲਈ ਕਈ ਛੋਟੇ-ਮੇਟੇ ਕੰਮ ਕੀਤੇ ਹਨ । ਉਹ ਤਬੀਅਤ ਦਾ ਮਲੰਗ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਕਮਾਈ ਵਲ ਉੱਕਾ ਪਿਆਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੰਦਾ ਅਤੇ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੀ ਨਿਗੂਹੀ ਜਿਹੀ ਆਮਦਾਨੀ ਉੱਤੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ । ਇਸੇ ਤੰਗੀ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ ਅਨੁਭਵ ਨੇ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਝਾਂਤੀਕਾਰੀ ਕਵੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ । ਉਸ ਦਾ ਸਮਾਜਵਾਦ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਉਸ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ । ਪਰ ਹੋਰਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਬਾਵਾ ਬਾਹਰਮੁਖੀ ਤੇ ਸਮਾਜੀ ਹੋਣ ਦੀ ਥਾਂ ਨਿੱਜੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਬਤਾ ਅਮਲਹੀਣ, ਏਕਾਤ-ਪਸੰਦ ਤੇ ਅੰਤਰਮੁਖੀ ਸੀ । 24 ਜੂਨ, 1972 ਨੂੰ ਉਹ ਅਚਾਨਕ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਿਆ ।

ਰਚਨਾ ਤੇ ਕਾਹਿ-ਕਲਾ-ਬਾਣ੍ਡਾ ਬਲਵੰਤ ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵੀਆਂ ਵਿਚ ਨਿਵੇਕਲਾ ਤੇ ਅਗਾਂਹਵਹੂ ਕਵੀ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਉਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਜੋ ਨਵੀਆਂ ਦੇਣਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ, ਉਹ ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਸਨ । ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਇਕ ਨਵੀਂ ਕਾਹਿ-ਧਾਰਾ ਦਾ ਸੰਚਾਲਕ ਤੇ ਇਕ ਮੀਲ-ਪੱਥਰ ਹੈ । ਉਸ ਨੇ 1941 ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅੰਤ ਤਕ ਪੰਜ ਕਾਹਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦਿੱਤੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ—

'ਮਹਾਂ ਨਾਚ', 'ਅਮਰ ਰੀਤ', 'ਜਵਾਲਾਮੁਖੀ', 'ਬੰਦਰਗਾਹ' ਤੇ 'ਸੁਗੰਧ ਸਮੀਰ' ।

ਉਸ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਕਾਹਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਮਹਾਂ ਨਾਚ' 1941 ਵਿਚ ਡਾਕਿਆ । ਇਸ ਵਿਚ ਆਸੀਂ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਉਸ ਦਾ ਅਧਿਆਤਮਵਾਦ ਹੈ, ਦੂਜਾ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਤੀਜਾ ਮਨੁੱਖੀ ਕਲਿਆਣ ਲਈ ਝਾਂਤੀ । ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪਿਆਰ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹੈ । ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਫੁਟਕਲ ਵਿਸ਼ੇ, ਜਿਵੇਂ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਦੁਰਦਸ਼, ਭੁਦਰਤ, ਜਵਾਨੀ, ਕਲਾ ਤੇ ਪਸੂ ਆਦਿ ਨੂੰ ਵੀ ਛੋਹਿਆ ਹੈ । ਕਿਧਰੇ-ਕਿਧਰੇ ਵਿਅੰਗ ਤੇ ਟੋਕ ਦਾ ਰੰਗ ਵੀ ਹੈ ।

ਬਾਣ੍ਡਾ ਬਲਵੰਤ ਦਾ ਅਧਿਆਤਮਵਾਦ ਅੰਧ-ਵਿਸ਼ਵਾਸੀਆਂ ਤੇ ਮਾਲਾ ਛੇਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਰਗਾ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਵਿਸਮਾਦ ਦੀ ਉਪਜ ਹੈ । 'ਤੇਰਾ ਮੇਲ', 'ਤਾਰਿਆਂ ਭਰੀ ਰਾਤ', ਮਹਾਂ ਵੇਦਨਾ', 'ਅਲੋਪ ਲਹਿਰ', 'ਮੇਰਾ ਤਮਾਸ਼ਾ' ਤੇ 'ਅਜਾਦ' ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਅਧਿਆਤਮਵਾਦ ਦੀ ਬਲਕ ਦੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ।

ਉਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ ਪਿਆਰ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ 'ਮਹਾਂ ਨਾਚ' ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਮੁੱਖ ਉੱਘੜਿਆ ਹੈ। ਬਾਣ੍ਡਾ ਬਲਵੰਤ ਪਹਿਲਾ ਕਵੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰੇਮਿਕਾ 'ਗਿਆਨ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ' ਦਾ ਨਾ ਲੈ ਕੇ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਲਿਖੀਆਂ । ਮਨੁੱਖੀ ਕਲਿਆਣ ਲਈ ਲਿਖੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਬਾਨੀ' ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ । ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ 'ਸਿੰਦਰੀ ਹੀ ਸਿੰਦਰੀ', 'ਦੇਸ਼-ਭਗਤੀ' ਤੇ 'ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ ਦੀ ਨੀਤ' ਉਸ ਦੀਆਂ ਸਹੁਤ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਝਾਂਤੀਕਾਰੀ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਹਨ ।

'ਅਮਰ ਰੀਤ' ਕਾਹਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ (1942 ਈ:) ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਬਹੁਤੀ 'ਤਬਦੀਲੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ । ਉਸ ਨੇ ਅਧਿਆਤਮਵਾਦੀ, ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਲਈ ਰੀਤ ਤੇ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ।

ਤੀਜਾ ਕਾਹਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਜਵਾਲਾਮੁਖੀ' (1943 ਈ:) ਉਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ 'ਮਹਾਂ ਨਾਚ' ਤੇ 'ਅਮਰ ਰੀਤ' ਨਾਲੋਂ ਅੱਗੇ ਤੋਹਰਦਾ ਹੈ । ਉਸ ਦੀ ਸੁਭ ਵਧੇਰੇ ਚੇਤਨ ਹੋ ਗਈ ਹੈ । ਉਹ ਨਵੇਂ ਅਤੇ ਨਿੱਗਰ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਂਦਾ ਹੈ । ਉਸ

ਵਿਚੋਂ ਵਿਅੰਗ ਅਤੇ ਟੇਕ ਦਾ ਰੰਗ ਹੋਰ ਵੀ ਉੱਘੜ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ।

ਉਸ ਦਾ ਚੋਥਾ ਕਾਹਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਬੰਦਰਗਾਹ' (1951 ਈ:) ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਛੋਹੇ ਗਏ ਵਿਸੇ ਨਾ ਕੇਵਲ ਮੌਲਿਕ ਹੀ ਹਨ, ਸਗੋਂ ਸਮੁੱਚੇ ਕਾਹਿ-ਜਗਤ ਦਾ ਗੋਰਵ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ 'ਉਸਾ', 'ਜਹਾਜ਼ਰਾਨ', 'ਧਰਤੀ ਮਾਤਾ', 'ਅਸ਼ੇਕ ਲਾਠ', ਸਿਖਗੋਂ ਨੂੰ ਛੋਹ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਰਾਗਾਤਮਕਤਾ ਤੇ ਕਲਪਨਾ ਤੱਤ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਅਨੋਖਾ ਰੰਗ ਬੰਨਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਸੁਰੰਧ ਸਮੀਰ' (1959 ਈ:) ਕਾਹਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਆਧਿਆਤਮਕਾਦ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਤਿਆਗਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਪੱਕਾ ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ ਬਣ ਗਿਆ। ਉਹ ਕਿਰਤ ਦੀ ਉਪਜਾਊ ਸਕਤੀ, ਮਾਨਵ-ਸਨੌਰ ਤੇ ਅਟਲ ਇਨਕਲਾਬ ਵਾਲੀ ਦੱਸਦਾ ਹੋਇਆ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ—

ਜੇ ਕਲਾ ਦੇ ਰਾਹ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਬਣ ਜਾਏ ਉਹ
ਮੇਰਾ ਮਨ ਕਿਉਂ ਠੋਕਰਾਂ ਖਾਇਆ ਕਰੋ ।

ਰੂਪਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਬਾਵਾ ਬਲਵੰਤ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਗੁਣਾਂ ਭਰਪੂਰ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦੂਜਿਆਂ ਤਕ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਲਈ ਇਕ ਵਿਲੱਖਣ ਤੇ ਮੌਲਿਕ ਸੈਲੀ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਲਈ ਨਵਾਂ ਵਾਤਾਵਰਨ ਲੱਭਿਆ, ਨਵੇਂ ਸਮਾਜ ਘੜੇ ਤੇ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਸਿੰਗਾਰਿਆ।

ਉਸ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਭਾਵਾਂ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਉਹ ਵਿਸੇ ਵਿਚ ਇਕਸੁਰਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। 'ਮਹਾਂ ਨਾਚ' ਦੀ 'ਬਾਗੀ' ਨਾਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਤੇ 'ਜਵਾਲਾਮੂਖੀ' ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਜੋਸ਼ ਭਰੀ ਹੈ ਅਤੇ 'ਅਮਰ ਗੀਤ' ਦੇ ਗੀਤਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸੌਦਰਯਮਈ, ਹੌਲੀ ਫੁੱਲ ਤੇ ਸੌਰੀਤਮਈ ਹੈ। 'ਬੰਦਰਗਾਹ' ਦੀਆਂ ਦਰਸ਼ਨ ਭਰਪੂਰ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਚਲੇ ਬਿਥਾਂ ਅਤੇ ਸਥਦਾਂ ਵਿਚ ਅਰਥ ਅਨਿਸਚਿਤਤਾ ਦਾ ਗੁਣ ਹੈ।

ਬਾਵੇਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਾਵਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਓਂ ਲਈ ਵੰਨ-ਸੁਵੰਨੇ ਸੰਕੇਤਾਂ, ਬਿਬਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਦੀ ਬੜੀ ਸੁੰਦਰ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਬਾਵਾ ਸਿੱਧੀ ਗੱਲ ਘੱਟ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਸੰਕੇਤ ਨਾਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਦੇਖੋ ਨਮੂਨੇ :—

(ੳ) ਮੈਂ ਪਾਰੇ ਦਾ ਦਿਲ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਛੱਲਾਂ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ।

ਪਹਾੜਾਂ ਦਾ ਦਿਲ, ਮੇਰੇ ਨਾਹਰੇ ਤੋਂ ਘਿਰਦਾ ।

(ਅ) ਜਨਮ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਜੋਤਸ਼ੀ ਕਹਿੰਦਾ ਰਿਹਾ,
ਇਸ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਹੈ 'ਮਹਾਰਾਣੀ' ਦੀ ਮੌਤ ।

(ੰ) ਨਵੇਂ ਸਿਰਜੇ ਪ੍ਰਤੀਕ :—

ਖੇਡ ਖੇਡ ਵਿਚ ਰਾਤਾਂ ਆਈਆਂ ।

ਨੈਣਾਂ ਵਿਚ ਬਰਸਾਤਾਂ ਆਈਆਂ ।

ਬਾਵਾ ਬਲਵੰਤ ਇਕ ਇਨਕਲਾਬੀ ਕਵੀ ਹੈ; ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਵਿਅੰਗ ਦੀ ਰੁਚੀ ਵਧੇਰੇ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਪੁਜਾਰੀਆਂ, ਨੌਜਵਾਨ ਕੁੜੀਆਂ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਬੁੱਢਿਆਂ, ਸਰਮਾਏਦਾਰਾਂ ਤੇ ਹਰਾਮੀ ਦੇ ਮੰਦੰਧ ਵਿਚ ਸਮਾਜ ਉੱਪਰ ਤਿੱਖੇ ਵਿਅੰਗ ਕੱਸੇ ਹਨ।

ਬਾਵੇਂ ਦੀ ਸੈਲੀ ਵਿਚ ਬੌਧਿਕਤਾ ਦਾ ਗੁਣ ਵੀ ਹੈ। ਉਸ ਵਿਚ ਭਾਵੁਕਤਾ ਵੀ ਹੈ। ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਭਾਵੁਕ ਹੈ ਉੱਠਿਆ ਹੈ।

ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਸੈਲੀ ਬੌਧਿਕ, ਗੰਭੀਰ ਤੇ ਰਸਾਤਮਕ ਹੈ।

ਛੰਦਾ-ਬੰਦੀ ਦੇ ਪੱਖੋਂ ਉਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਈ ਵੰਨਗੀਆਂ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਸ ਨੇ ਉਹਦੂ-ਛਾਰਸੀ ਦੇ ਕਈ ਛੰਦ ਵਰਤੇ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਸੋਨੈਟ ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵੀ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ। ਉਸ ਨੇ ਕੁਝ ਖੁਲ੍ਹੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵੀ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ। ਉਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਤਰਲਤਾ ਤੇ ਸੰਗੀਤਾਤਮਕਤਾ ਮੌਜੂਦ ਹੈ।

ਬਾਵਾ ਬਲਵੰਤ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਿਆਰ, ਬੁਦਹਤ ਵਰਣਨ ਰਹੱਸ਼ਾਦ ਤੇ ਸਮਾਜਵਾਦ ਨੂੰ ਛੋਹਿਆ ਹੈ। ਲਗਪਗ ਸਾਰੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਬਾਵਾ ਬਲਵੰਤ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਚਿਤਰਕਾਰੀ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕੁਦਰਤ ਵਿਚੋਂ ਮਨੁੱਖਵਾਦ, ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਤੇ ਜੀਵਨ ਰਾਗ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਵੀ ਉਪਜਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਕੁਦਰਤ ਨੂੰ ਮਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦੇਖਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਕੁਦਰਤ ਵਰਣਨ ਬੌਧਿਕਤਾ ਭਰਪੂਰ ਹੈ। ਉਹ ਕੁਦਰਤ ਨੂੰ ਸਜੀਵ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀਵਾਨ ਸਮਝਦਾ ਹੈ।

ਇਨਕਲਾਬ ਤੇ ਸਮਾਜਵਾਦ ਉਸ ਦਾ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਮਨ-ਭਾਉਂਦਾ ਵਿਸਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਆਕੀ ਤੇ ਬਾਹਰੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਸਮਾਜਵਾਦ ਦੇ ਗੁਣ ਗਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਤਿਲੰਗਾਨਾ ਤੇ ਬਲੀਆ ਦੇ ਕਿਰਤੀ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਇਨਕਲਾਬੀ ਲਹਿਰਾਂ ਦਾ ਆਪਣੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿਚ ਜਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਹ ਮਾਰਕਸੀ ਸੂਝ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ—

ਇਹ ਈਸ਼ਵਰ ਪਾਖੰਡ ਦੇ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਪਾਖੰਡ,
ਹੈ ਆਦਮੀ ਦਾ ਅਸਲ 'ਚ ਦਾਰੂ ਹੈ ਆਦਮੀ !

ਉਹ ਕਿਰਤ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਗਾਉਂਦਾ ਹੈ :—

ਉੱਚ ਮਿਸਤੀ ਮਿਨਾਰਾਂ ਤੋਂ, ਹਰ ਤਾਜ ਮਹੱਲ ਅੰਦਰ,
ਜੇਨੇ ਇਆ ਹਰਛਾਂ ਵਿਚ, ਮਿਹਨਤ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਏ।
ਨਾ ਚਿੰਦਰੀ ਸੁਪਨਾ ਏ, ਨਾ ਦੁਨੀਆ ਛਾਨੀ ਏ।
ਬੇਅਸ ਦਿਲਾਂ ਅੰਦਰ, ਇਹ ਆਸ ਜਗਾਣੀ ਏ।

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਬਾਵਾ ਬਲਵੰਤ ਧਰਮ, ਖੁਦਾ ਤੇ ਕਿਸਮਤ ਆਦਿ ਨੂੰ ਜਹਾਲਤ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਦੱਸ ਕੇ ਮਾਰਕਸੀ ਫਲਸਫੇ ਦੀ ਸੂਝ ਅਨੁਸਾਰ ਕਿਰਤ ਤੇ ਇਨਕਲਾਬ ਦੇ ਗੀਤ ਗਾਉਂਦਾ ਹੈ।
ਸੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਇਹ ਆਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਬਾਵਾ ਬਲਵੰਤ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਕ ਨਵੀਂ ਸੈਲੀ ਤੇ ਨਵੀਂ ਵਿਚਾਰਪਾਰਾ ਵਾਲਾ ਕਵੀ ਹੈ ਚੁੱਕਾ ਹੈ।

ਫੇਰ ਪਾਰੇ ਨੇ ਕਿਹਾ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ੳ) ਖੇਤ ਤੇਰੇ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਨੇ ਅਧੀਨ,
ਦੇਸ਼ ਤੇਰਾ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਏ ਗੁਲਾਮ,
ਜਾਗ ਜੀਵਨ ਦੀ ਕਲਾ ਦੇ ਇੰਤਕਾਮ !
ਕਰ ਲਿਆ ਤੂੰ ਆਤਮਾ ਦੀ ਗੋਟ ਵਿਚ ਕਾਛੀ ਅਰਾਮ,
ਖੂਨ ਦੀ ਹਰਕਤ 'ਚ ਕਿਧਰੇ, ਬੈਠ ਨਾ ਜਾਏ ਹਰਾਮ !
ਅੱਣ ਵਾਲੀ ਤੇਰੇ ਪਰਬਤ ਤੇ ਸਾਮ,
ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦੇ ਚੰਡਿਆਂ ਦੀ, ਨੇਜ਼ਿਆਂ ਦੀ ਛੋਜ ਦੀ
ਆ ਰਹੀ ਏ ਇਕ ਗੁਲਾਮੀ ਦੀ ਭਿਆਨਕ ਕਾਲੀ ਰਾਤ,
ਜਾਗ ਮੇਰੇ ਸੌਮਨਾਥ !

(Pbi. Uni. 2017)

ਉੱਤਰ—ਪ੍ਰਸੰਗ—ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਬਾਵਾ ਬਲਵੰਤ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਕਵਿਤਾ 'ਫੇਰ ਪਾਰੇ ਨੇ ਕਿਹਾ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਚਿਨ੍ਹਾਤਮਕ ਤੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਕਵਿਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਕਵੀ ਨੇ ਜਿਵ ਅਤੇ ਪਾਰਬਤੀ ਦੇ ਵਿਆਹੁਤਾ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੇ ਮਿਥਿਹਾਸਕ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਜਿਵ ਨੂੰ ਜਨਤਾ ਦਾ ਚਿਨ੍ਹ ਬਣਾਇਆ ਹੈ ਤੇ ਪਾਰਬਤੀ ਨੂੰ ਚੇਤੇਨਤਾ ਦਾ, ਜੋ ਜਿਵ ਅਰਥਾਤ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਢਹਿੰਦੀ ਕਲਾ ਵਲ ਲਿਜਾਣ ਵਾਲੀ ਨੀਦ ਤੋਂ ਜਗਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਪਾਰਬਤੀ ਅਰਥਾਤ ਚੇਤੇਨਤਾ ਜਿਵ ਅਰਥਾਤ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਭਿਆਨਕ ਖਤਰੇ ਬਾਰੇ ਬਚਰਦਾਰ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਪਾਰੇ ਅਰਥਾਤ ਚੇਤੇਨਤਾ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੀਆਂ ਹਰੀਕਤਾਂ ਤੋਂ ਬੇਖਬਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਸਮਾਧੀ ਵਿਚ ਲੀਨ ਸੇਵ ਅਰਥਾਤ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਨੀਦਰ ਵਿਚ ਗਰਕ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਬਚਰਦਾਰ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ, 'ਤੇਰੇ

ਖੇਤ ਗੁਲਾਮ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਹਨ । ਤੇਰਾ ਦੇਸ ਗੁਲਾਮ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਹੈ । ਤੂੰ ਜੀਵਨ ਦੀ ਕਲਾ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਮਹਾਸ਼ਕਤੀ ਹੈ । ਤੂੰ ਆਤਮਾ ਦੀ ਗੋਈ ਵਿਚ ਬਥੇਰਾ ਅਗਾਮ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ । ਭਾਵ ਤੂੰ ਅਧਿਆਤਮਕ ਤੇ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਖਿਆਲਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਨਸ਼ਟ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ । ਕਿਤੇ ਤੇਰੇ ਖੂਨ ਦੀ ਹਰਕਤ ਵਿਚ ਅਗਾਮ ਨਾ ਬੈਠ ਜਾਵੇ । ਤੇਰੇ ਪਰਬਤਾਂ ਉੱਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੀ ਫੋਜ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਹੋ ਕੇ ਬੰਡੇ ਚੁੱਕੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਤੇਰੇ ਪਰਬਤਾਂ ਉੱਤੇ ਸਾਮ ਪੈਣ ਵਾਲੀ ਹੈ । ਕਿਤੇ ਤੇਰੇ ਦੇਸ ਉੱਪਰ ਗੁਲਾਮੀ ਦੀ ਭਿਆਨਕ ਰਾਤ ਨਾ ਛਾ ਜਾਵੇ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਹੇ ਸਿਵ ਅਰਥਾਤ ਜਨਤਾ ! ਤੂੰ ਨੀਦਰ ਨੂੰ ਭਿਆਗ ਅਤੇ ਜਾਗ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਹੱਕਾਂ ਤੇ ਦੇਸ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰ ।'

ਔਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ—ਪਾਰੋ—ਪਾਰਬਤੀ, ਜੋ ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ । ਇੰਡਕਾਮ—ਬਦਲਾ, ਉਦੇਸ਼ । ਹਰਕਤ—ਗਤੀ । ਸੋਮਨਾਥ—ਸਿਵਜੀ, ਜੋ ਕਿ ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਜਨਤਾ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ, ਹਿੰਦੂ ਮਿਥਿਹਾਸ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿਵ ਇਕ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਸ਼ਬਤੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਪਾਰਬਤੀ ਲੋੜ ਪੈਣ ਤੇ ਚੇਤੰਨ ਕਰਦੀ ਹੈ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 2. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਅ) ਹੋ ਰਿਹਾ ਸਾਗਰ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਲਾਲਚੀ ਤੁਢਾਨ ਦਾ
ਕੌਮ ਨੂੰ ਖਤਰਾ ਦੇ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਦਾ,
ਚਮਕ ਉਠ ਹੋ ਰੋਸ਼ਨੀ ਕਲਿਆਣ ਦੀ,
ਜੋਸ਼ ਖਾ, ਐ ਜਿੰਦਗਾਨੀ ਦੇ ਲਹੂ,
ਜਾਗ ਰੂਹ ।

ਤੇਰੇ ਜਾਗਣ ਤੇ ਹੈ ਗੰਗਾ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ,
ਹੈ ਮੈਦਾਨਾਂ ਦੀ ਬਹਾਰ ਆਪਣੀ ਬਹਾਰ,
ਜਾਗ ਹੋ ਸਾਵੰਤ ਯੋਧੇ, ਜੋਤਕਾਰ !

ਉੱਤਰ—ਪ੍ਰਸੰਗ—ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਥਾਵਾ ਬਲਵੰਤ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਕਵਿਤਾ 'ਫੇਰ ਪਾਰੋ ਨੇ ਕਿਹਾ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਹ ਇਕ ਚਿੰਨ੍ਹਾਤਮਕ ਤੇ ਝਾਂਤੀਕਾਰੀ ਕਵਿਤਾ ਹੈ । ਇਸ ਵਿਚ ਕਵੀ ਨੇ ਸਿਵ ਅਤੇ ਪਾਰਬਤੀ ਦੇ ਵਿਆਹੁਤਾ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੇ ਮਿਥਿਹਾਸਕ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਸਿਵ ਨੂੰ ਜਨਤਾ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਬਣਾਇਆ ਹੈ ਤੇ ਪਾਰਬਤੀ ਨੂੰ ਚੇਤੰਨਤਾ ਦਾ, ਜੋ ਸਿਵ ਅਰਥਾਤ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਢਹਿੰਦੀ ਕਲਾ ਵਲ ਲਿਜਾਣ ਵਾਲੀ ਨੀਦ ਤੋਂ ਜਗਾਉਂਦੀ ਹੈ ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਪਾਰਬਤੀ ਅਰਥਾਤ ਚੇਤੰਨਤਾ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੀਆਂ ਹਕੀਕਤਾਂ ਤੋਂ ਬੇਖਬਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਸਮਾਣੀ (ਭਗਤੀ) ਵਿਚ ਲੀਨ ਸਿਵ ਅਰਥਾਤ ਅਧਿਆਤਮਕ ਤੇ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਨੀਦ ਵਿੱਚ ਗਾਰਕ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਜਗਾਉਂਦੀ ਹੋਈ ਕਹਿ ਰਹੀ ਹੈ, 'ਤੇਰੇ ਸਾਗਰ ਉੱਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦੇ ਲਾਲਚੀ ਤੁਢਾਨ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਤੇਰੀ ਕੌਮ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਦਾ ਖਤਰਾ ਪੈ ਗਿਆ ਹੈ । ਹੋ ਜਗਤ ਦਾ ਕਲਿਆਣ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਰੋਸ਼ਨੀ—ਤੂੰ ਉਠ ਕੇ ਚਮਕ । ਹੋ ਜਿੰਦਗੀ ਦੇ ਲਹੂ, ਤੂੰ ਜੋਸ਼ ਖਾ ਕੇ ਉਠ ! ਹੋ ਰੂਹ, ਤੂੰ ਜਾਗ । ਤੇਰੇ ਜਾਗਣ ਨਾਲ ਉਸ ਸਾਰੂੰਚੀ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਗੰਗਾ ਵਗਦੀ ਹੈ ਤੇ ਤੇਰੇ ਜਾਗਣ ਨਾਲ ਹੀ ਦੇਸ ਦੇ ਮੈਦਾਨਾਂ ਵਿਚ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਬਹਾਰ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਬਹਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਹੋ ਰੋਸ਼ਨੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਾਵੰਤ ਧੋਪੇ, ਜਾਗ ।'

ਔਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ—ਸਾਵੰਤ—ਸੂਰਬੀਰ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 3. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਅ) ਇਹ ਤੇਰੀ ਭਗਤੀ ਹੈ ਕੀ, ਕਿਸ ਦੇ ਲਈ ?

ਇਹ ਤਪੌਸਿਆ ਕਿਸਦੀ ਮੁਕਤੀ ਦੇ ਲਈ ?

ਤੜਪਦੇ ਨੇ ਦਿਲ ਤੇਰੀ ਆਵਾਜ਼ ਨੂੰ,

ਖੇਲ੍ਹ ਦੇ ਉਠ ਮੁਕਤੀਆਂ ਦੇ ਰਾਜ ਨੂੰ ।

ਮੁਦ ਪਰੱਸਤੀ ਦੇ ਕੋਈ ਭਗਤੀ ਨਹੀਂ.

ਇਸ ਦੀ ਕੁਝ ਸ਼ਬਤੀ ਨਹੀਂ ।

ਉੱਤਰ—ਪ੍ਰਸੰਗ—ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਥਾਵਾ ਬਲਵੰਤ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਕਵਿਤਾ 'ਫੇਰ ਪਾਰੋ ਨੇ ਕਿਹਾ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਹ ਇਕ ਚਿੰਨ੍ਹਾਤਮਕ ਤੇ ਝਾਂਤੀਕਾਰੀ ਕਵਿਤਾ ਹੈ । ਇਸ ਵਿਚ ਕਵੀ ਨੇ ਸਿਵ ਅਤੇ ਪਾਰਬਤੀ ਦੇ ਵਿਆਹੁਤਾ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੇ ਮਿਥਿਹਾਸਕ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਸਿਵ ਨੂੰ ਜਨਤਾ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਬਣਾਇਆ ਹੈ ਤੇ

ਪਾਰਬਤੀ ਨੂੰ ਚੇਤੇਨਤਾ ਦਾ, ਜੋ ਸਿਵ ਅਰਥਾਤ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਢਹਿੰਦੀ ਕਲਾ ਵਲ ਲਿਜਾਣ ਵਾਲੀ ਨੀਦ ਤੋਂ ਜਗਾਉਂਦੀ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਗਾਂ ਵਿਚ ਪਾਰਬਤੀ ਅਰਥਾਤ ਚੇਤੇਨਤਾ, ਸਿਵ ਦੀ ਮਮਾਪੀ (ਭਗਤੀ) ਅਗਧਾਤ ਜਨਤਾ ਦੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਅਤੇ ਕਰਮਾ (ਭਗਤੀ) ਉਪਰ ਟੀਕਾ-ਟਿੱਪਣੀ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਉਸ ਨੂੰ ਜਾਗਿੜੀ ਵਿਚ ਆਉਣ ਤੇ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਲਈ ਪੇਰਦੀ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਹੇ ਸਿਵ ਅਰਥਾਤ ਜਨਤਾ ! ਤੂੰ ਅਧਿਆਤਮਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਤੇ ਕਰਮਾਂ ਵਿਚ ਫਸ ਕੇ ਭਗਤੀ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੈ, ਤੇਰੀ ਇਹ ਭਗਤੀ ਕਿਸ ਕੰਮ ਹੈ ? ਤੂੰ ਕਿਸ ਲਈ ਇਸ ਭਗਤੀ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੈ ? ਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਕਿਸਦੀ ਮੁਕਤੀ ਦੀ ਇੱਛਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ? ਤੇਰੀ ਇਹ ਭਗਤੀ ਸਿਰਫ ਖੁਦ-ਪ੍ਰਸਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੁਆਰਾ ਤੇਰੇ ਮਨ ਵਿਚ ਸਿਰਫ ਆਪਣੇ ਭਲੇ ਤੇ ਮੁਕਤੀ ਦੀ ਚਾਹ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਤੂੰ ਭਗਤੀ ਦੁਆਰਾ ਫਲ-ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਆਸ ਕਰਨੀ ਛੋੜ ਦੇਵੇਂ ਤੇ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰੋ, ਤਾਂ ਤੂੰ ਸਭ ਲਈ ਮੁਕਤੀਆਂ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਖੋਲ੍ਹੇ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉੱਠ, ਜਾਗ, ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਤੇਰੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਅਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਸੁਣਨ ਲਈ ਤੜ੍ਹਵ ਰਹੇ ਹਨ।

ਅਥੇ ਸਥਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ—ਖੁਦਪ੍ਰਸਤੀ—ਖੁਦਗਰਜੀ।

ਪ੍ਰਭਨ 4. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਸ) ਤੇਰੀਆ ਕਾਨਾਂ ਦਾ ਸੌਨਾ ਢਾਲ ਕੇ
ਗੈਰ ਪੀਵਣਗੇ ਸ਼ਰਾਬ,
ਤੇਰੀਆ ਸਿੱਪਾ ਦੇ ਮੇਡੀ ਪੈਣਗੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਗਲ
ਜਾਜ਼ਾ ਮਿਹਨਤ ਦਾ ਲਹੁ
ਪੀ ਲਿਆ ਜਾਵੇਗਾ ਪਾਣੀ ਸਮਝ ਕੇ।
ਜਾਣ ! ਇਸ ਵੇਲੇ ਤਿਰੀ ਭਗਤੀ ਹੈ ਕੀ ?
ਜਾਗ੍ਰਤ, ਜਾਂ ਬਰਫ ਦੀ ਬਾਰਾਂਦਰੀ ?
ਨਰਕ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ਇਹ ਤੇਰਾ ਬਹਿਸਤ,
ਗੈਬ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ ਖੰਭਾਂ 'ਚੋਂ ਉਡਾਰ,
ਮੌਤ ਹੋ ਜਾਏਗੀ ਤੇਰੀ ਜੀਭ ਦੀ,
ਬਰਫ ਜੋ ਜਾਵਣਗੇ ਸਭ ਤੇਰੇ ਖਿਆਲ,
ਗੁਰਕ ਜਾਵੇਗੀ ਹਿਮਾਲਾ ਦੀ ਬੁਲੰਦੀ ਐਬ ਵਿਚ,
ਸਬਜ਼ਿਆਂ ਦਾ ਜ਼ਰਦ ਹੋਵੇ ਰੰਗ,
ਆਦਮੀ ਦਾ ਜੀਣਾ ਹੋਵੇ ਮੁਹਾਲ :
ਖੇਤ ਤੇਰੇ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਨੇ ਅਪੀਨ,
ਦੇਸ ਤੇਰਾ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਏ ਗੁਲਾਮ,
ਜਾਗ ਜੀਵਨ ਦੀ ਕਲਾ ਦੇ ਇੰਤਕਾਮ।

(Pbi. Uni. 2019)

ਊੰਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ—ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ ‘ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ’ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹੀ ਵਿਚ ਦਹਜ ਬਾਵਾ ਬਲਵੰਤ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਕਵਿਤਾ ‘ਫੇਰ ਪਾਰੇ ਨੇ ਕਿਹਾ’ ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਚਿੰਨ੍ਹਾਤਮਕ ਤੇ ਝ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਕਵਿਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਕਵੀ ਨੇ ਸਿਵ ਅਤੇ ਪਾਰਬਤੀ ਦੇ ਵਿਆਹੁਤਾ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੇ ਮਿਥਿਹਾਸਕ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਸਿਵ ਨੂੰ ਜਨਤਾ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਬਣਾਇਆ ਹੈ ਤੇ ਪਾਰਬਤੀ ਨੂੰ ਚੇਤੇਨਤਾ ਦਾ, ਜੋ ਸਿਵ ਅਰਥਾਤ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਢਹਿੰਦੀ ਕਲਾ ਵਲ ਲਿਜਾਣ ਵਾਲੀ ਨੀਦ ਤੋਂ ਜਗਾਉਂਦੀ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਹੇ ਜਨਤਾ ! ਜੇਕਰ ਤੂੰ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਭਗਤੀ ਵਿਚ ਗੁਰਕ ਹੋ ਕੇ ਰੱਬ ਉੱਤੇ ਛੋਰੀ ਸੁੱਟ ਛੱਡੀ ਤੇ ਆਪਣੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾ ਕੀਤੀ, ਤਾਂ ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ ? ਦੁਸ਼ਮਣ ਤੈਨੂੰ ਤੇ ਤੇਰੇ ਦੇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਗੁਲਾਮੀ ਦੀਆਂ ਜੇਜੀਰਾਂ ਵਿਚ ਜਕੜ ਲੈਣਗੇ। ਉਹ ਤੇਰੀਆਂ ਕਾਨਾਂ ਦਾ ਸੌਨਾ ਢਾਲ ਕੇ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਵਣਗੇ ਤੇ ਤੇਰੀਆਂ ਸਿੱਪਾਂ ਦੇ ਮੇਡੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦੇ ਗਲਾਂ ਦਾ ਸਿੰਗਾਰ ਬਣਨਗੇ। ਤੇਰੇ ਮਿਹਨਤੀਆਂ ਦੇ ਤਾਜੇ ਲਹੁ ਨੂੰ ਉਹ ਗੈਰ ਲੋਕ ਪਾਣੀ ਸਮਝ ਕੇ ਪੀ ਜਾਣਗੇ। ਤੂੰ ਸਮਝ ਇਸ ਸਮੇਂ ਇਹ ਤੇਰੀ ਭਗਤੀ ਕੀ ਹੈ ? ਇਹ ਜਾਗ੍ਰਤ ਹੈ ਜਾਂ ਬਰਫ ਦੀ ਬਾਰਾਂਦਰੀ ਹੈ ? ਤੇਰਾ ਇਹ ਕਲਪਿਆਂ ਸਾਰਾ ਸਵਰਗ, ਨਰਕ ਦਾ ਸਾਮਾਨ ਜੇ ਜਾਵੇਗਾ। ਤੇਰੇ ਖੰਭਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉਡਾਰੀ ਅਲੋਪ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਤੇਰੀ ਜੀਭ ਦੀ ਮੌਤ ਹੈ

ਜਾਵੇਗੀ ਭਾਵ ਤੈਨੂੰ ਖੋਲਣ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ । ਤੇਰੇ ਸਾਰੇ ਪਿਆਲ ਸੁਨ ਹੋ ਜਾਣਗੇ । ਤੇਰੇ ਹਿਮਾਲਾ ਦੀ ਬੁਲੰਦੀ ਨੂੰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਹਾਕਮ ਭੁਕਰਮਾਂ ਵਿਚ ਗਰਕ ਕਰ ਦੇਣਗੇ । ਤੇਰੇ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਹਰਿਆਵਲਾਂ ਦਾ ਰੰਗ ਪੀਲਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ਤੇ ਆਦਮੀਆਂ ਦਾ ਜੀਣਾ ਮੁਹਾਲ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ । ਤੇਰੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਕੀਕਤਾਂ ਵਲੋਂ ਅਵੇਸਲਾ ਰਹਿਣ ਕਾਰਨ ਤੇਰੇ ਖੇਡ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਹਨ । ਤੇਰਾ ਦੇਸ਼ ਗੁਲਾਮ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਹੈ । ਹੋ ਜੀਵਨ ਦੀ ਕਲਾ ਨੂੰ ਮਿਟਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਤੋਂ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਵਾਲੀ ਮਹਾਂ ਸ਼ਕਤੀ ! ਜਾਹ ਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰ ।

ਔਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ—ਗੈਰ—ਬਿਗਾਨੇ । ਬਹਿਸਤ—ਸਵਰਗ । ਗੈਰ—ਅਲੋਪ । ਔਖ—ਕੁਕਰਮ । ਸਥਤਿਆਂ—ਹਰਿਆਵਲਾਂ । ਜਰਦ—ਪੀਲਾ । ਮੁਹਾਲ—ਮੁਸਾਕਿਲ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 5. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਹ) ਹੋ ਗਿਆ 'ਨੌਚਦੀ ਸਚਾਈ' ਦਾ ਅਸਰ,
ਅੱਖ ਨਟ-ਨਾਇਕ ਦੀ ਬੁਲੀ ਤੀਸਰੀ
ਤੀਸਰੀ ਮੱਥੇ ਦੀ ਅੱਖ
ਸੂਝ ਦੀ ਜੋਤੀ ਦੇ ਨੈਣ ।
ਜਾਗ ਉੱਠੀ ਬੁੱਧ-ਮਾਨਵਤਾ ਦੀ ਰੂਹ ।
ਅੱਖ ਜਦ ਖੁਲ੍ਹ ਜਾਏ ਇਹ,
ਦੇਖਦੀ ਏ ਹਰ ਲੁਕੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਕਾਰ,
ਚਿਹਰਿਆਂ ਤੋਂ ਸਭ ਦਾ ਪੜ੍ਹ ਸਕਦੀ ਏ ਦਿਲ ।
ਇਸ ਨੂੰ ਹੋ ਮਾਲੂਮ 'ਹੋਣੀ' ਦਾ ਜਵਾਬ ।

ਊੱਤਰ—ਪ੍ਰਸੰਗ—ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਬਾਵਾ ਬਲਵੰਤ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਕਵਿਤਾ 'ਫੇਰ ਪਾਰੋ ਨੇ ਕਿਹਾ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਹ ਇਕ ਚਿਨ੍ਹਾਤਮਕ ਤੇ ਵ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਕਵਿਤਾ ਹੈ । ਇਸ ਵਿਚ ਕਵੀ ਨੇ ਸਿਵ ਅਤੇ ਪਾਰਬਤੀ ਦੇ ਵਿਆਹੁਤਾ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੇ ਮਿਥਿਹਾਸਕ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਸਿਵ ਨੂੰ ਜਨਤਾ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਬਣਾਇਆ ਹੈ ਤੇ ਪਾਰਬਤੀ ਨੂੰ ਚੇਤਨਤਾ ਦਾ, ਜੋ ਸਿਵ ਅਰਥਾਤ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਢਾਰਿੰਦੀ ਕਲਾ ਵਲ ਲਿਜਾਣ ਵਾਲੀ ਨੀਂਦ ਤੋਂ ਜਗਾਉਂਦੀ ਹੈ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਗਾਂ ਵਿਚ ਕਵੀ ਇਸ ਵਿਚਾਰ, ਨੂੰ ਅੰਕਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅੰਤ ਵਿਚ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਅਸਲੀਅਤ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਦੁਸ਼ਮਣ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੇ ਨਾਸ਼ ਲਈ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਸਮਾਪਨੀ ਵਿਚ ਲੀਨ ਸਿਵ ਅਰਥਾਤ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਤੇ ਕਰਮਾਂ ਵਿਚ ਲੀਨ ਜਨਤਾ ਉੱਪਰ ਨੌਚਦੀ ਹੋਈ ਸਚਾਈ ਅਰਥਾਤ ਚੇਤਨਤਾ ਦਾ ਅਸਰ ਹੋ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਤੀਸਰੀ ਮੱਥੇ ਦੀ ਅੱਖ ਖੁਲ੍ਹੀ ਗਈ ਅਰਥਾਤ ਉਸ ਨੂੰ ਸੂਝ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਗਈ ਹੈ । ਉਸ ਦੀ ਸੂਝ ਦੀ ਜੋਤੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਖੁਲ੍ਹੀ ਗਈਆਂ । ਉਸ ਦੀ ਬੁੱਧੀ, ਜੋ ਕਿ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਰੂਹ ਹੈ, ਜਾਗ ਉੱਠੀ । ਉਸ ਨੂੰ ਆਲੋ-ਦੁਆਲੇ ਵਿਚ ਵਾਪਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੋ ਗਿਆ । ਜਦੋਂ ਸਿਵ ਅਰਥਾਤ ਜਨਤਾ ਦੀ ਅੱਖ ਖੁਲ੍ਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਉਹ ਜਾਗ੍ਰਤ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਲੁਕੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਕਾਰ ਨੂੰ ਦੇਖਦੀ ਹੈ । ਇਹ ਚਿਹਰਿਆਂ ਤੋਂ ਹੀ ਸਭ ਦਾ ਦਿਲ ਪੜ੍ਹ ਸਕਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਧਰਮ ਵਾਲੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਟਲ ਹੋਣੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਉਸ ਦਾ ਮੈਂਹ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੌੜ ਕੇ ਆਪਣੀ ਕਿਸਮਤ ਨੂੰ ਆਪ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ।

ਔਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ—ਨਟ-ਨਾਇਕ—ਸਿਵਜੀ । ਤੀਸਰੀ ਅੱਖ—ਸਿਵ ਜੀ ਦਾ ਤੀਸਰਾ ਨੇਤਰ, ਜੋ ਕਿ ਇੱਥੇ ਸੂਝ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ । ਮਾਨਵਤਾ—ਮਨੁੱਖਤਾ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 6. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਕ) ਅੱਖ ਜਦ ਹੈਵਾਨ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹ ਜਾਏ ਇਹ
ਉਹ ਵੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਏ ਕਾਮਲ ਆਦਮੀ,
ਆਦਮੀ ਬਣਦਾ ਏ ਇਸ ਤੋਂ ਦੇਵਤਾ,
ਹਰ ਨਦੀ ਸਾਗਰ ਬਣੇ,
ਬੰਭ ਲਾ ਕੇ ਉੱਡ ਸਕਦਾ ਏ ਪਹਾੜ
ਹਾਥੀਆਂ ਦੀ ਸੁਸਤ ਚਾਲ

ਬਾਜ਼ ਦੀ ਬਣ ਜਾਏ ਅੰਬਰ-ਫੋਰ ਉਭਾਰ,
ਅੱਖ ਇਹ ਖੁਲ੍ਹੇ ਜਵਾਨਾਂ ਦੀ ਜਦੋਂ
ਪਸਤੀਆਂ ਦੇ ਛਰਸ ਤੇ ਆਏ ਭੁਚਾਲ,
ਜਿਸਮ ਦੇ ਜਵਾਲਾਮੁਖੀ 'ਚੋਂ ਖੂਨ ਦਾ ਲਾਵਾ ਵਗੇ,
ਉਲਟ ਕੇ ਰਖ ਦੇਵੇ ਉਹ ਭੂਮੀ ਦੀ ਸਫ਼
ਜਿਸ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹੇ ਜਾਂਦੀ ਦੇ ਅੱਖ,
ਤੀਸਰੀ ਮੌਖੀ ਦੀ ਅੱਖ ।

ਉੱਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ-ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਾਹੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਬਾਵਾ ਬਲਵੰਤ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਕਵਿਤਾ 'ਫੇਰ ਪਾਰੇ ਨੇ ਕਿਹਾ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਹ ਇਕ ਚਿਨ੍ਹਾਤਮਕ ਤੇ ਝਾਂਡੀਕਾਰੀ ਕਵਿਤਾ ਹੈ । ਇਸ ਵਿਚ ਕਵੀ ਨੇ ਸਿਵ ਅਤੇ ਪਾਰਬਤੀ ਦੇ ਵਿਆਹੁਤਾ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੇ ਮਿਥਿਹਾਸਕ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਸਿਵ ਨੂੰ ਜਨਤਾ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਬਣਾਇਆ ਹੈ ਤੇ ਪਾਰਬਤੀ ਨੂੰ ਚੇਤੰਨਤਾ ਦਾ, ਜੇ ਸਿਵ ਅਰਥਾਤ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਢਹਿੰਦੀ ਕਲਾ ਵਲ ਲਿਜਾਣ ਵਾਲੀ ਨੀਦ ਤੋਂ ਜਗਾਉਂਦੀ ਹੈ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਕਵੀ ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਅੰਕਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਵਿਚ ਸੂਝ-ਬੂਝ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਦਰਜਾ ਕੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਵਿਆਖਿਆ-ਜਦੋਂ ਪਸੂ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਸੂਝ-ਬੂਝ ਦੀ ਅੱਖ ਖੁਲ੍ਹੇ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਪਸੂ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ, ਸਗੋਂ ਇਕ ਪੂਰਨ ਆਦਮੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜਦੋਂ ਆਦਮੀ ਵਿਚ ਸੂਝ-ਬੂਝ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਦੇਵਤਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਸੂਝ-ਬੂਝ ਦੀ ਅੱਖ ਖੁਲ੍ਹੁਣ 'ਤੇ ਹਰ ਨਦੀ ਸਮੁੰਦਰ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ : ਪਹਾੜ ਖੰਭ ਲਾ ਕੇ ਉੱਡ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹਾਥੀਆਂ ਦੀ ਸੁਸਤ ਚਾਲ ਬਾਜ਼ਾਂ ਦੀ ਅਕਸ਼ਮਾਨੀ ਨੂੰ ਛੁਹਣ ਵਾਲੀ ਉਡਾਗੀ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ । ਜਦੋਂ ਜਵਾਨਾਂ ਦੀ ਇਹ ਸੂਝ-ਬੂਝ ਦੀ ਅੱਖ ਖੁਲ੍ਹੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਢਹਿੰਦੀ ਕਲਾ ਦੇ ਛਰਸ ਉੱਤੇ ਭੁਚਾਲ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਸੰਗੀਰ ਦੇ ਜਵਾਲਾਮੁਖੀ ਵਿਚੋਂ ਖੂਨ ਦਾ ਲਾਵਾ ਵਗਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਧਰਤੀ ਦੀ ਸਫ਼ ਨੂੰ ਉਲਟਾ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਕੁੱਝ ਹੁੰਦਾ ਉਦੇਂ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਮੌਖੀ ਦੀ ਤੀਜੀ ਅੱਖ ਖੁਲ੍ਹੀ ਹੈ ਭਾਵ ਸੂਝ-ਬੂਝ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ।

ਅਥੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ—ਹੈਵਾਨ—ਪਸੂ । ਕਾਮਲ—ਸੰਪੂਰਨ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 7. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ੴ) ਅੱਖ ਜਦ ਸੰਕਰ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹੀ ਤੀਸਰੀ ।

ਖਿਜਲੀਆਂ ਦੇ ਜੋਸ਼ ਦਾ ਆਇਆ ਤੂਛਾਨ,

ਸੜ ਗਿਆ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦਾ ਅੰਧੇਰ,

ਕਾਮਨਾ ਦੀ ਸੜ ਗਈ ਦੂਨੀਆਂ ਅਲੋਪ,

ਖੁਦ-ਪਰੱਸਤੀ ਹੋ ਗਈ ਸਵਾਹ,

ਹੋ ਗਈ ਅਗਲੇ ਸੁਖਾਂ ਦੇ ਵਹਿਮ ਦੀ ਹਸਤੀ ਤਥਾਹ ।

ਹੋ ਗਈ ਭਗਤੀ ਜਦੋਂ ਲੋਕਾਂ ਲਈ,

ਕੋਮ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਦੇ ਜਾਗ ਉੱਠੇ ਨਸੀਬ ।

ਉੱਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ-ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਾਹੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਬਾਵਾ ਬਲਵੰਤ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਕਵਿਤਾ 'ਫੇਰ ਪਾਰੇ ਨੇ ਕਿਹਾ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਹ ਇਕ ਚਿਨ੍ਹਾਤਮਕ ਤੇ ਝਾਂਡੀਕਾਰੀ ਕਵਿਤਾ ਹੈ । ਇਸ ਵਿਚ ਕਵੀ ਨੇ ਸਿਵ ਅਤੇ ਪਾਰਬਤੀ ਦੇ ਵਿਆਹੁਤਾ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੇ ਮਿਥਿਹਾਸਕ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਸਿਵ ਨੂੰ ਜਨਤਾ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਬਣਾਇਆ ਹੈ ਤੇ ਪਾਰਬਤੀ ਨੂੰ ਚੇਤੰਨਤਾ ਦਾ, ਜੇ ਸਿਵ ਅਰਥਾਤ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਢਹਿੰਦੀ ਕਲਾ ਵਲ ਲਿਜਾਣ ਵਾਲੀ ਨੀਦ ਤੋਂ ਜਗਾਉਂਦੀ ਹੈ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਕਵੀ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਨਤਾ ਵਿਚ ਚੇਤੰਨਤਾ ਦਾ ਪੈਦਾ ਹੋਣਾ, ਉਸ ਦੇ ਦੁੱਖਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਬੋਧਿਕ ਵਿਕਾਸ ਵਿਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ।

ਵਿਆਖਿਆ-ਜਦੋਂ ਸੰਕਰ ਦੀ ਤੀਜੀ ਅੱਖ ਖੁਲ੍ਹੀ ਭਾਵ ਜਨਤਾ ਵਿਚ ਚੇਤੰਨਤਾ ਜਾਗੀ, ਤਾਂ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਖਿਜਲੀਆਂ ਦਾ ਇਕ ਤੂਛਾਨ ਆ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦਾ ਹਨੇਰਾ ਸੜ ਗਿਆ । ਬੁਰੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਦੀ ਦੂਨੀਆਂ ਸੜ ਕੇ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਹਰ ਪਾਸੇ ਫੈਲੀ ਮੁਦਗਰਜ਼ੀ ਤੇ ਭੁਨਬਾ-ਪਰਵਰੀ ਸੜ ਕੇ ਸੁਆਹ ਹੋ ਗਈ । ਇਸ ਵਹਿਮ

ਦਾ ਵੀ ਨਾਮ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਇਸ ਪਰਤੀ ਉੱਪਰ ਦੁੱਖ ਸਹਿਣ ਵਾਲੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਮੌਤ ਪਿੱਛੋਂ ਅਗਲੇ ਜਹਾਨ ਵਿਚ ਸੁਖ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਭਗਤੀ ਭਾਵ ਉਸ ਦੀ ਸਾਰੀ ਮਿਹਨਤ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਕੰਮ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਬਣ ਗਈ ਤੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੰਮ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਜਾਗ ਪਈ ਭਾਵ ਜਨਤਾ ਵਿਚ ਚੇਤਨਤਾ ਜਾਗਾਣ ਨਾਲ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਵਿਚ ਫੈਲਿਆ ਅਨਿਆ, ਭ੍ਰਿਸਟਾਚਾਰ, ਬੁਰੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ, ਨਰਕ-ਸੁਰਗ ਦੇ ਵਹਿਮ ਤੇ ਖੁਦਗਾਰਜੀ ਦਾ ਅੰਤ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਮਿਹਨਤ ਦਾ ਠੀਕ ਮੁੱਲ ਪੈਣ ਲੱਗਾ।

ਔਪੋ ਸਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ—ਸੰਕਰ—ਸਿਵ। ਕਾਮਨਾ—ਬੁਰੀ ਇੱਛਾ, ਲੋਭ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 8. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਗ) ਜੋਸ ਖਾ ਕੇ ਉੱਠਿਆ ਹੋਣੀ ਕੁਮਾਰ,
ਪੁੱਟਿਆ ਤਿਰਸੂਲ ਗਾਫਲ ਬਰਛ 'ਚੋ
ਪਲ ਦੀ ਪਲ ਸੰਸਾਰ ਤੇ ਆਇਆ ਭੁਚਾਲ
ਜੋਸ ਖਾ ਕੇ ਮਾਰਿਆ ਤਿਰਸੂਲ ਇਕ
ਹਿਮ ਦੀ ਸੁਸਤੀ 'ਚ ਜਾਰੀ ਚਿੰਦਰੀ
ਬਰਛ ਅੰਦਰ ਦੌੜੀਆਂ ਤਿੰਨ ਬਿਜਲੀਆਂ
ਇਕ 'ਸੁਰਸਤੀ', ਇਕ 'ਇਲਾ' ਤੇ ਇਕ 'ਨਈ',
ਲੋਕ ਸੇਵਾ, ਵਿਦਿਆ, ਤਾਕਤ ਮਹਾਨ,
ਪਿੱਚਣੀ ਤਲਵਾਰ ਹੱਕ ਦੇ ਵਾਸਤੇ,
ਚੁੱਕਣਾ ਖੰਜਰ ਸੈਤਾਨਾਂ ਦੇ ਲਈ
ਜਾਂ ਸੈਤਾਨੀ ਹਮੀਲਿਆਂ ਦੀ ਰੋਬ ਨੂੰ,
ਕਿਰਤ ਆਪਣੀ ਦਾ ਸਦਾ ਕਰਨਾ ਬਚਾ
ਰੋਕ ਜਾਲਮ ਦੀ ਸਦਾ
ਹੈ ਅਸਲ ਇਨਸਾਫ਼ ਇਹ।

ਉੱਤਰ—ਪ੍ਰਸੰਗ—ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਥਾਵਾ ਬਲਵੰਤ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਕਵਿਤਾ 'ਫੇਰ ਪਾਰੋ ਨੇ ਕਿਹਾ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਚਿਨ੍ਹਾਤਮਕ ਤੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਕਵਿਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਕਵੀ ਨੇ ਸਿਵ ਅਤੇ ਪਾਰਥਤੀ ਦੇ ਵਿਆਹੁਤਾ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੇ ਮਿਥਿਹਾਸਕ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਸਿਵ ਨੂੰ ਜਨਤਾ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਬਣਾਇਆ ਹੈ ਤੇ ਪਾਰਥਤੀ ਨੂੰ ਚੇਤਨਤਾ ਦਾ, ਜੋ ਸਿਵ ਅਰਥਾਤ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਢਹਿੰਦੀ ਕਲਾ ਵਲ ਲਿਜਾਣ ਵਾਲੀ ਨੀਂਦ ਤੋਂ ਜਗਾਉਂਦੀ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਜਦੋਂ ਜਨਤਾ-ਨੂਪ ਸੰਕਰ ਦੀ ਸੂਝ ਦੀ ਤੀਜੀ ਅੱਖ ਖੁੱਲ੍ਹੀ, ਤਾਂ ਉਹ ਜੋਸ ਖਾ ਕੇ ਉੱਠਿਆ। ਉਸਨੇ ਬੇਪਰਵਾਹੀ ਨਾਲ ਬਰਛ ਵਿਚ ਗੱਡਿਆ ਤਿਰਸੂਲ ਪੁੱਟਿਆ ਤੇ ਆਪਣੇ ਹਵਿਆਰ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਲਿਆ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਇਕ ਪਲ ਲਈ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ 'ਤੇ ਭੁਚਾਲ ਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਜੋਸ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਬਰਛ ਵਿਚ ਇਕ ਤਿਰਸੂਲ ਮਾਰਿਆ ਅਰਥਾਤ ਆਪਣੀ ਸਕਤੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਇਨਸਾਨਾਂ ਦੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਵਿਸਵਾਸਾਂ ਦੀ ਬਰਛ ਹੇਠ ਠੰਢੀ ਹੋ ਕੇ ਸਸਤ ਹੋਈ ਸਕਤੀ ਵਿਚ ਚਿੰਦਰੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਬਿਜਲੀਆਂ ਦੇੜ ਪਈਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇੱਕ ਲੋਕ-ਸੇਵਾ, ਦੂਜੀ ਵਿੱਦਿਆ ਤੇ ਤੀਜੀ ਮਹਾਨ ਤਾਕਤ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਸਮਝ ਲਿਆ ਕਿ ਹੱਕ ਲਈ ਤਲਵਾਰ ਚੁੱਕਣੀ, ਸੈਤਾਨੀ ਹਮੀਲਿਆਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣਾ, ਕਿਰਤ ਦਾ ਬਚਾ ਕਰਨਾ ਤੇ ਜਾਲਮਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕ ਪਾਉਣੀ ਹੀ ਅਸਲ ਇਨਸਾਫ਼ ਹੈ।

ਔਪੋ ਸਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ—ਹੋਣੀ ਕੁਮਾਰ—ਕੁੱਝ ਕਰ ਗੁਜਰਨ ਵਾਲਾ ਨੌਜਵਾਨ, ਸਿਵਜੀ ਭਾਵ ਜਨਤਾ। ਗਾਫਲ—ਬੇਪਰਵਾਹ। ਸੁਰੱਖਤੀ ਇਲਾ ਤੇ ਨਈ—ਵਿੱਦਿਆ, ਮਹਾਨ ਤਾਕਤ ਅਤੇ ਲੋਕ-ਸੇਵਾ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 9. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਘ) ਫੇਰ ਸਿਵ ਨੇ ਆਪ ਪਾਰੋ ਨੂੰ ਕਿਹਾ :

ਤੂੰ ਜਗਾਇਆ ਮੈਨੂੰ ਕਾਲੇ ਸੁਪਨ ਤੋਂ,
ਅਸਲੀਅਤ ਦਾ ਤੂੰ ਵਿਖਾਇਆ ਅੱਜ ਰਾਹ,
ਅੰਰਤ ਇਕ ਅੰਰਤ ਵੀ ਏ, ਸਕਤੀ ਵੀ ਏ,
ਜਗਤ ਕਲਿਆਣੀ ਵੀ ਏ।
ਇਸ ਦਾ ਇਕ ਥੱਚਾ ਬਣਾ ਸਕਦਾ ਏ ਦੇਜਕ ਨੂੰ ਬਹਿਸਤ

ਮੌਤ ਨੂੰ ਇਕ ਜਿੰਦਗੀ,

ਸਾਰੀ ਕੁਦਰਤ ਨੂੰ ਬਣਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਇਹ ਆਪਣਾ ਗੁਲਾਮ ।

ਊੱਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ- ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਥਾਵਾ ਬਲਵੰਤ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਕਵਿਤਾ 'ਫੇਰ ਪਾਰੇ ਨੇ ਕਿਹਾ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਹ ਇਕ ਚਿੰਨ੍ਹਾਤਮਕ ਤੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਕਵਿਤਾ ਹੈ । ਇਸ ਵਿਚ ਕਵੀ ਨੇ ਸਿਰ ਅਤੇ ਪਾਰਬਤੀ ਦੇ ਵਿਆਹੁਤਾ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੇ ਮਿਥਿਹਾਸਕ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਸਿਵ ਨੂੰ ਜਨਤਾ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਬਣਾਇਆ ਹੈ ਤੇ ਪਾਰਬਤੀ ਨੂੰ ਚੇਤੰਨਤਾ ਦਾ, ਜੋ ਸਿਵ ਅਰਥਾਤ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਢਹਿੰਦੀ ਕਲਾ ਵਲ ਲਿਜਾਣ ਵਾਲੀ ਨੀਂਦ ਤੋਂ ਜਗਾਉਂਦੀ ਹੈ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਕਵੀ ਚੇਤੰਨਤਾ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਅਮਿੱਧੇ ਤੋਹਰ 'ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਵੀ ਕੀਤੀ ਹੈ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਸਿਵ ਪਾਰਬਤੀ ਨੂੰ ਅਰਥਾਤ ਜਨਤਾ ਚੇਤੰਨਤਾ ਨੂੰ ਸੰਬੰਧਨ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਉਸਦੀ ਮਹਿਮਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ।

ਵਿਆਖਿਆ- ਸਮਾਧੀ ਤੋਂ ਜਾਗ ਕੇ ਚੇਤੰਨ ਹੋਏ ਸਿਵ ਨੇ ਆਪ ਪਾਰੇ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੁੰ ਮੈਨੂੰ ਕਾਲੇ ਸੁਪਨੇ ਤੋਂ ਜਗਾਇਆ ਹੈ ਤੇ ਤੁੰ ਅੱਜ ਮੈਨੂੰ ਅਸਲੀਅਤ ਦਾ ਰਾਹ ਦਿਖਾਇਆ ਹੈ । ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅੱਰਤ ਇਕ ਸਧਾਰਨ ਅੱਰਤ ਵੀ ਹੈ, ਪਰੰਤੁ ਉਹ ਜਗਤ ਦਾ ਕਲਿਆਣ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਸਮਰੱਥਾ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਇਕ ਸਕਤੀ ਵੀ ਹੈ । ਇਸ ਦਾ ਇਕ ਬੱਚਾ ਅਰਥਾਤ ਇਨਕਲਾਬ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਰੂਪੀ ਨਰਕ ਨੂੰ ਸਵਰਗ ਬਣਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਮੌਤ ਨੂੰ ਚਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਬਦਲ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਚੇਤੰਨਤਾ ਦਾ ਬੱਚਾ ਅਰਥਾਤ ਇਨਕਲਾਬ ਸਾਰੀ ਕੁਦਰਤ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਗੁਲਾਮ ਬਣਾ ਕੇ ਜਿਧਰ ਚਾਹੇ ਚਲਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ।

ਅਥੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ—ਕਾਲੇ ਸੁਪਨੇ—ਢਹਿੰਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਲਿਜਾਣ ਵਾਲੀ ਨੀਂਦ ਜਾਂ ਸੁਪਨੇ । ਕਲਿਆਣੀ—ਭਲਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ । ਚੇਜ਼ਬ—ਨਰਕ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 10. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ੴ) ਖੇਤ ਮੇਰੇ ਹੋ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ ਅਧੀਨ,

ਦੇਸ਼ ਮੇਰਾ ਹੋ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਗੁਲਾਮ,

ਮੇਰੀ ਮਿਹਨਤ, ਮੇਰੇ ਸਾਗਰ ਤੇ ਕੋਈ,

ਗੈਰ ਕਰ ਸਕਦਾ ਨਹੀਂ ਕਬਜ਼ਾ ਕਦੀ,

ਅੱਖ ਜੇ ਖੁਲ੍ਹੀ ਰਹੇਗੀ ਤੀਸਰੀ,

ਤੀਸਰੀ ਮੱਥੇ ਦੀ ਅੱਖ ।

ਊੱਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ- ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਥਾਵਾ ਬਲਵੰਤ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਕਵਿਤਾ 'ਫੇਰ ਪਾਰੇ ਨੇ ਕਿਹਾ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਹ ਇਕ ਚਿੰਨ੍ਹਾਤਮਕ ਤੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਕਵਿਤਾ ਹੈ । ਇਸ ਵਿਚ ਕਵੀ ਨੇ ਸਿਵ ਅਤੇ ਪਾਰਬਤੀ ਦੇ ਵਿਆਹੁਤਾ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੇ ਮਿਥਿਹਾਸਕ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਸਿਵ ਨੂੰ ਜਨਤਾ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਬਣਾਇਆ ਹੈ ਤੇ ਪਾਰਬਤੀ ਨੂੰ ਚੇਤੰਨਤਾ ਦਾ, ਜੋ ਸਿਵ ਅਰਥਾਤ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਢਹਿੰਦੀ ਕਲਾ ਵਲ ਲਿਜਾਣ ਵਾਲੀ ਨੀਂਦ ਤੋਂ ਜਗਾਉਂਦੀ ਹੈ ।

ਵਿਆਖਿਆ— ਸਿਵ ਪਾਰਬਤੀ ਨੂੰ ਅਰਥਾਤ ਜਨਤਾ ਚੇਤੰਨਤਾ ਨੂੰ ਕਹਿ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਤੁੰ ਮੈਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦੀ ਰਹੇਗੀ ਤੇ ਮੇਰੀ ਤੀਜੀ ਮੱਥੇ ਦੀ ਅੱਖ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਰਹੇਗੀ, ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਖੇਤਾਂ ਨੂੰ ਤੇ ਮੇਰੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਕੋਈ ਗੁਲਾਮ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ । ਮੇਰੀ ਮਿਹਨਤ ਤੇ ਮੇਰੇ ਸਮੁੰਦਰ ਉੱਪਰ ਵੀ ਕੋਈ ਗੈਰ ਕਬਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ । ਭਾਵ ਜਨਤਾ ਵਿਚ ਚੇਤੰਨਤਾ ਜਾਗਦੀ ਰਹੇ, ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਗੁਲਾਮ ਨਹੀਂ ਬਣਾ ਸਕਦਾ, ਨਾ ਉਸ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਨੂੰ ਕੋਈ ਲੁੱਟ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਕੁਦਰਤੀ ਤੰਡਾਗਾਂ ਉੱਤੇ ਕੋਈ ਹੋਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮੰਤਵਾਂ ਲਈ ਵਰਤ ਸਕਦਾ ਹੈ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 11. 'ਫੇਰ ਪਾਰੇ ਨੇ ਕਿਹਾ' ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਵਿਸਾ-ਵਸਤੂ ਸਾਪੱਸ਼ਟ ਕਰੋ ਤੇ ਆਪਣਾ ਹੁੰਗਾਰਾ ਲਿਖੋ ।

(Pbi. Uni. 2016, 18, 19)

ਜਾਂ

'ਫੇਰ ਪਾਰੇ ਨੇ ਕਿਹਾ' ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਆਏ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਸਾਰ ਲਿਖੋ ।

(Pbi. Uni. 2016, 18)

ਊੱਤਰ— 'ਫੇਰ ਪਾਰੇ ਨੇ ਕਿਹਾ' ਕਵਿਤਾ ਥਾਵਾ ਬਲਵੰਤ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ । ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਥਾਵਾ ਬਲਵੰਤ ਨੇ ਜਨਤਾ ਵਿਚ ਚੇਤਨਾ ਦੀ ਜਾਗ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਅਜਾਦੀ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਹੋਰ ਪੱਖੋਂ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਇਕ ਮਹਾਨ ਸਕਤੀ ਦੀਸਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਸਿਵ ਜਨਤਾ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ ਤੇ ਪਾਰੇ ਚੇਤਨਾ ਸ਼ਾਹੀ । ਚੇਤਨਾ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਮਖਰਦਾਰ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਤੇਰੇ ਖੇਤ ਤੇ ਤੇਰਾ ਦੇਸ਼ ਗੁਲਾਮ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਹੈ । ਤੁੰ ਜੀਵਨ ਦੀ ਕਲਾ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਲਈ

ਜਾਗ। ਤੂ ਆਤਮਾ ਮੰਥੇਪੀ ਅਪੈ-ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਵਿੱਚ ਹਸ ਕੇ ਬਥੇਰਾ ਚਿਰ ਆਰਾਮ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਤੇਰੇ ਪਰਬਤਾਂ ਉੱਪਰ ਚੁਆਮਣਾਂ ਦੀ ਤਿਆਨਕ ਛੋਜ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਹੋ ਕੇ ਆਂ ਰਹੀ ਹੈ। ਤੇਰੇ ਸਾਗਰ ਉੱਪਰ ਲਾਲਚੀ ਤੁਢਾਨ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਸਾਂਗੀ ਕੌਮ ਖਤਰੇ ਵਿਚ ਪੈ ਗਈ ਹੈ। ਤੂ ਇਕ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ; ਇਸ ਲਈ ਸਾਰੀ ਸਥਿਤੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਬਹਦਾਰ ਹੈ। ਤੇਰੇ ਜਾਗਣ ਨਾਲ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਦਹਿਆਵਾਂ ਤੇ ਮੈਦਾਨਾਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਤੈਨੂੰ ਨਾ ਰੱਬ ਦੀ ਭਗਤੀ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਸ ਉੱਪਰ ਫੋਰੀ ਸੁਟਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਸਾਰੀ ਕੌਮ ਦੇ ਇਲ ਤੇਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਲਈ ਤਵਫ਼ਦੇ ਹਨ। ਤੈਨੂੰ ਚੁਕੀਨੇ ਹੋ ਕੇ ਮੁਕਤੀਆਂ ਦਾ ਭੇਤ ਖੇਲ੍ਹ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਖੁਦ-ਪ੍ਰਸਤੀ ਵਿਚ ਗਲਤਾਨ ਰਹਿਣਾ ਨਾ ਹੀ ਚੰਗਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ। ਤੇਰੇ ਕੁਦਰਤੀ ਭੁਡਾਗਾਂ ਨੂੰ ਵਰਤ ਕੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਐਸ਼ਾਂ ਕਰਨਗੇ। ਤੇਰੀ ਮਿਹਨਤ ਦੇ ਲਹੂ ਨੂੰ ਉਹ ਪਾਣੀ ਸਮਝ ਕੇ ਪੀਣਗੇ। ਤੇਰੀ ਰੱਬੀ ਭਗਤੀ ਵਿਅਖਾ ਹੈ। ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਤੇਰੇ ਸਵਰਗ ਨੂੰ ਨਰਕ ਘਣਾ ਦੇਣਗੇ। ਉਹ ਤੇਰਾ ਬੇਲਣਾ, ਸੋਚਣਾ, ਖੁੱਲ੍ਹਾ, ਸਾਨ-ਸੌਕਤ ਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਸਭ ਕੁਝ ਖੋ ਲੈਣਗੇ ਤੇ ਫਿਰ ਤੇਰਾ ਜੀਉਣਾ ਵੀ ਅੱਖਾਂ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਤੈਨੂੰ ਖਬਰਦਾਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਚੇਤਨਾ ਦੂਆਰਾ ਇੰਦ ਉੱਜੇਂ ਜਾਣ ਤੇ ਜਨਤਾ ਦੀ ਅੱਖ ਖੁਲ੍ਹਦੀ ਹੈ। ਜਾਰੀ ਹੋਈ ਚੇਤਨਾ ਚਿਹਰਿਆਂ ਤੋਂ ਹੀ ਹਰ ਇਕ ਇਲ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਸਕਦੀ ਹੈ ਤੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਹਰ ਗੁਪਤ ਕੰਮ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ 'ਹੋਣੀ' ਦੇ ਹਮਲੇ ਦਾ ਉੱਤਰ ਕਿਵੇਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਹੈਵਾਨ ਵਿਚ ਇਹ ਚੇਤਨਾ ਜਾਗ ਪਏ, ਤਾਂ ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਦਮੀ ਦੇਵਤਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਜਾਗਣ ਨਾਲ ਅਸੰਭਵ ਗੱਲਾਂ ਸੰਭਵ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਹਰ ਪਾਸੇ ਛੁਅਡੀਆਂ ਦੇ ਤੁਢਾਨ ਚੜ੍ਹ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਜਾਗਣ ਨਾਲ ਆਲੋ-ਦੁਆਲੇ ਵਿਚ ਹਨੇਰਾ ਖਤਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ: ਖੁਦ-ਪ੍ਰਸਤੀ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅਗਲੇ ਜਨਮ ਵਿਚ ਮਿਲਣ ਵਾਲੇ ਸੁਖਾਂ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਉਠ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਰੱਬ ਦੀ ਭਗਤੀ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੀ ਭਗਤੀ ਵਿਚ ਬਦਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮਿਹਨਤੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਜਾਗ ਉੱਠਦੀ ਹੈ। ਚੇਤਨਾ ਦੇ ਜਾਗਣ ਨਾਲ ਬੇਪਰਵਾਹੀ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਹਰ ਪਾਸੇ ਜੀਵਨ ਜਾਗ ਉੱਠਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਵਿਚ ਲੋਕ-ਸੇਵਾ ਦਾ ਜਜਬਾ, ਵਿੱਦਿਆ ਤੇ ਮਹਾਨ ਤਾਕਤਾਂ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਫਿਰ ਉਸਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕੀ ਕੰਮ ਹੁੰਦੇ ਹਨ? ਹੱਕ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਤੇ ਕਿਰਤ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਸੈਤਾਨਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਤਲਵਾਰ ਚੁੱਕਣੀ ਤੇ ਅਸਲ ਇਨਸਾਫ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਚੇਤਨਾ ਦੀ ਇਹ ਸ਼ਕਤੀ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਸੱਚ ਦਾ ਰਾਹ ਵਿਖਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਦੋਜ਼ਕ ਨੂੰ ਬਹਿਸਤ ਵਿਚ ਬਦਲਦੀ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਜਾਗਦੇ ਰਹਿਣ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਦਾ ਦੇਸ਼, ਖੇਤ, ਮਿਹਨਤ ਦੇ ਸਾਗਰ ਕਿਸੇ ਗੈਰ ਦੇ ਬਥੜੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੇ।

ਸੰਖੇਪ ਉੱਤਰ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1. 'ਫੇਰ ਪਾਰੋ ਨੇ ਕਿਹਾ' ਕਵਿਤਾ ਕਿਸ ਕਵੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ? ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਕੀ ਹੈ?

ਉੱਤਰ- 'ਫੇਰ ਪਾਰੋ ਨੇ ਕਿਹਾ' ਕਵਿਤਾ ਬਾਵਾ ਬਲਵੰਤ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਅਧਿਆਤਮਕ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਖਚਿਤ ਹੋ ਕੇ ਗੁਲਾਮੀ ਤੇ ਲੁੱਟ ਦਾ ਦੁੱਖ ਭੋਗ ਰਹੀ ਜਨਤਾ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਕੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਇਨਕਲਾਬ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਦੇ ਮਹਾਨਤਾ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 2. ਕਵੀ ਨੇ ਤੀਜਾ ਨੇਤਰ ਖੇਲ੍ਹਣ ਲਈ ਕਿਉਂ ਕਿਹਾ ਹੈ?

ਉੱਤਰ- ਮਿਥਿਹਾਸ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿਵ ਆਪਣੇ ਤੀਸਰੇ ਨੇਤਰ ਦੀ ਉੱਦੇਂ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਵਿਨਾਸ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇ। ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਸਿਵ ਜਨਤਾ ਦਾ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਤੀਜਾ ਨੇਤਰ ਇਨਕਲਾਬ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ, ਜੋ ਅਧਿਆਤਮਕ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਖਚਿਤ ਹੋ ਕੇ ਗੁਲਾਮੀ ਤੇ ਲੁੱਟ ਦਾ ਸਿਕਾਰ ਹੈ ਕੇ ਜਨਤਾ ਦੀ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਸਾਧਨ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਕਵੀ ਨੇ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਇਸੇ ਮੁਕਤੀ ਲਈ ਚੇਤਨਾ ਦੇ ਤੀਜੇ ਨੇਤਰ ਨੂੰ ਖੇਲ੍ਹਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 3. ਕਵੀ ਨੇ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਜਗਾਊਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ?

ਉੱਤਰ- ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਪਾਰੋ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ ਤੇ ਸਿਵ ਜਨਤਾ ਦਾ। ਕਵੀ ਨੇ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਜਗਾਊਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 4. ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਸੋਮਨਾਥ ਅਤੇ ਪਾਰੋ ਕਿਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ?

ਉੱਤਰ- ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ 'ਸੋਮਨਾਥ' ਸਿਵ ਨੂੰ ਅਤੇ 'ਪਾਰੋ' ਪਾਰਬਤੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਵੇਂ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਇਹ ਗ੍ਰਮਵਾਰ ਜਨਤਾ ਅਤੇ ਚੇਤਨਾ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹਨ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 5. ਕਵੀ ਨੇ ਐਰਤ ਨੂੰ ਕਿਹੜੇ-ਕਿਹੜੇ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ ?

ਊੱਤਰ—ਕਵੀ ਨੇ ਐਰਤ ਨੂੰ ਇਕ ਐਰਤ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸੁਕਤੀ ਤੇ ਜਗਤ-ਕਲਿਆਣੀ ਦੇ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਇਕ ਬੱਚਾ ਦੇਚਖ ਨੂੰ ਬਹਿਸਤ ਤੇ ਮੌਤ ਨੂੰ ਜਿਦਗੀ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਾਰੀ ਕੁਦਰਤ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਗੁਲਾਮ ਬਣਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 6. ਜਾਗਰਤ ਮਨੁੱਖ ਕੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ?

(Pbi. Uni. 2017)

ਊੱਤਰ—ਜਾਗਰਤ ਮਨੁੱਖ ਪਸਤੀਆਂ (ਨਿਰਾਸਤਾ) ਦੇ ਛਰਸ ਉੱਤੇ ਭੁਚਾਲ ਲਿਆ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਜਿਸਮ ਵਿੱਚੋਂ ਖੂਨ ਦਾ ਲਾਵਾ ਫੁੱਟਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਤੇ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਹੇਠਲੀ ਉੱਤੇ ਲਿਆ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 7. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ—

ਖੇਤ ਤੇਰੇ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਨੇ ਅਪੀਨ,

ਦੇਸ਼ ਤੇਰਾ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਏ ਗੁਲਾਮ,

ਜਾਗ ਜੀਵਨ ਦੀ ਕਲਾ ਦੇ ਇੰਤਕਾਮ ।

ਊੱਤਰ—(ਨੋਟ—ਦੇਖੋ ਪਹਿਲੇ ਸਫ਼ਿਆਂ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੀ ਇਸ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ।)

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 8. 'ਫੇਰ ਪਾਰੇ ਨੇ ਕਿਹਾ' ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ (ਅੰਤ੍ਰੀ) ਭਾਵ ਲਿਖੋ।

ਜਾਂ

'ਫੇਰ ਪਾਰੇ ਨੇ ਕਿਹਾ' ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਕਵੀ ਕੀ ਸੁਨੇਹਾ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ?

ਊੱਤਰ—ਜਦੋਂ ਜਨਤਾ ਵਿਚ ਚੇਤਨਾ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਕੁਦਰਤੀ ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਗੁਲਾਮ ਬਣਾ ਕੇ ਲੁੱਟ-ਖੋਹ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਰੱਬ ਤੇ ਸਵਰਗ ਸੰਬੰਧੀ ਸਾਰੇ ਵਹਿਮ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਥੰਦਾ ਥੰਦੇ ਦਾ ਦਾਰੂ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਰਤ ਨੂੰ ਇਨਸਾਫ਼ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰ ਹਸਤੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 9. ਫੇਰ ਪਾਰੇ ਨੇ ਕੀ ਕਿਹਾ ? ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰੋ।

(Pbi. Uni. 2019)

ਊੱਤਰ—ਪਾਰੇ ਹੁਪ ਚੇਤਨਾ ਨੇ ਸਿਵ ਰੂਪ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਸਾਮਰਾਜੀ ਤੇ ਲੋਟੂ ਸਕਤੀਆਂ ਦੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ ਤੋਂ ਚੇਤੇਨ ਕਰਦਿਆਂ ਇਸ ਵਿਕ੍ਰਿਪ ਜਾਗਣ ਤੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 10. 'ਬਾਵਾ ਬਲਵੰਤ' ਦੀ ਕਿਹੜੀ ਕਵਿਤਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਹੈ ?

ਊੱਤਰ—'ਫੇਰ ਪਾਰੇ ਨੇ ਕਿਹਾ' ।

(Pbi. Uni. 2019)

ਪ੍ਰੇ: ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ

ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ-ਪ੍ਰੇ: ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜੀਵਨ, ਉਚਨਾ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਕਾਵਿ-ਕਲਾ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਈਆਂ ਦੱਸੇ ।
ਜਾਂ

ਪ੍ਰੇ: ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜੀਵਨ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਲਈ ਯੋਗਦਾਨ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕਰੋ ।

ਛ੍ਰੀਜੌਤ-ਪ੍ਰੇ: ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ 20 ਅਕਤੂਬਰ, 1905 ਈ: ਨੂੰ ਮਰਦਾਨ, ਸੁਧਾ ਸਰਹੱਦ, ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਖੇ
ਛਾਂ ਸੇਧ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਮੁੱਢਲੀ ਵਿੰਦਿਆ ਉਸ ਨੇ ਧਮਿਆਲ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ
ਕੀਤੀ । 1920-21 ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਅਪਵਾਲ ਵਿਖੇ ਇਕ ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ 'ਸਾਡਾ ਹੁਰੂ ਤੇ ਹੁਰੂ ਦਾ ਬਾਗਾ ਸਾਡਾ'
ਕਹਿਤਾ ਪਹੁੰਚੀ, ਜੇ ਕਿ ਬਹੁਤ ਪਸੰਦ ਕੀਤੀ ਗਈ ਤੇ ਇਸ ਬਦਲੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਨਾਮ ਮਿਲਿਆ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਹੋ
ਕੇ ਉਹ ਕਈ ਦੁਰਧਾਤਾਂ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਲੱਗਾ ।

1923 ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਉਹੀਮੈਟਲ ਕਾਲਜ, ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਮੁਨਸ਼ੀ ਛਾਜ਼ਸ਼ ਪਾਸ ਕੀਤੀ । ਇਸ ਸਮੇਂ ਉਸ ਦਾ ਵਿਆਹ
ਇੱਕ ਮੁਟਿਆਰ 'ਬਸੰਤ' ਨਾਲ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਦੇ 1927 ਵਿਚ ਮਰਨ ਨਾਲ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਵਿਚ ਕਾਵਿਕ ਰੁਚੀਆਂ ਹੋਰ ਵੀ
ਡੰਗਰ ਹੋ ਗਈਆਂ । 1931-33 ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਛਾਗਸੀ ਦੀ ਐੱਮ. ਏ. ਪਾਸ ਕੀਤੀ । ਫਿਰ ਉਹ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
ਵਿਚ ਛਾਗਸੀ ਦਾ ਪ੍ਰੈਫੈਸਰ ਲੱਗ ਗਿਆ । ਇੱਥੇ ਉਸ ਦਾ ਮੇਲ ਪ੍ਰੇ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਪ੍ਰੇ: ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ ਨਾਲ ਹੋਇਆ । ਇਨ੍ਹਾਂ
ਦੇਹਾਂ ਦਾ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਉਂਤੇ ਕਾਫ਼ੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਿਆ ਤੇ ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੱਤੀ ।

1939 ਵਿਚ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਨੌਕਰੀ ਛੱਡ ਕੇ 'ਪੰਜ ਦਰਿਆ' ਮਾਸਕ ਪੱਤਰ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਤੇ ਹਿੰਦ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼ ਲਿਮਟਿਡ
ਨਾਂ ਦੀ ਕੇਪਨੀ ਦੇਖ ਕੇ ਪੁਸਤਕਾਂ ਛਾਪਣ ਤੇ ਹੋਰਣ ਦਾ ਕੰਮ ਆਹੰਡ ਕੀਤਾ । ਫਿਰ ਉਹ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਚ
ਪ੍ਰੈਫੈਸਰ ਲੱਗ ਗਿਆ । ਅੰਤਿ ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਐਗਰੀਕਲਚਰ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰੈਫੈਸਰ ਈਮੈਰੀਟਸ ਲੱਗਾ ਗਿਆ ।
5 ਮਈ, 1977 ਨੂੰ ਉਹ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਿਆ ।

ਉਚਨਾ ਤੇ ਕਾਵਿ-ਕਲਾ—ਪ੍ਰੇ: ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਚਾਰ ਹੈਂਤੁ' ਸੀ । ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੇ
ਇਸ ਵਿਚਲੀਆਂ ਕਹਿਤਾਵਾਂ 'ਸਾਵੇ ਪੱਤਰ' (1936 ਈ:) ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਛਾਪ ਦਿੱਤੀਆਂ । ਉਸ ਨੇ ਕੋਈ ਨੋਂ ਕਾਵਿ-
ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਰਚੇ ਹਨ—'ਸਾਵੇ ਪੱਤਰ', 'ਕਸੂੰਡੜਾ', 'ਅਧਵਾਟੇ', 'ਕੱਚ-ਸੱਚ', 'ਅਵਾਜ਼ਾਂ', 'ਵੱਡਾ ਵੇਲਾ', 'ਜੰਦਰੇ', 'ਜੰਮੀਰ'
ਤੇ 'ਬੂਹੇ' ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਿਲੌ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਐਡਲਿਨ ਆਰਨਲਡ ਦੇ ਮਹਾਕਾਵਿ 'ਲਾਈਟ ਆਫ ਐਸੀਆ' ਨੂੰ 'ਐਸੀਆ ਦਾ ਚਾਨਣ'
ਨਾਂ ਹੇਠ ਕਹਿਤਾ ਵਿਚ ਅਨੁਵਾਦ ਕੀਤਾ । ਉਸ ਨੇ ਹੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ 500 ਸਾਲਾ ਜਨਮ ਸਤਾਬਦੀ ਤੇ 'ਨਨਕਾਇਣ'
ਮਹਾਕਾਵਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ । ਇਸ ਦੀ ਕਹਿਤਾ ਉੱਚ-ਕੋਟੀ ਦੀ ਹੈ ।

ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਹਿਤਾ ਅਸਲ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਪੜਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਗੁਜਰਦੀ ਹੈ । ਪਹਿਲੇ ਪੜਾ ('ਸਾਵੇ ਪੱਤਰ') ਵਿਚ ਉਹ
ਹੁਸਨ ਦਾ ਪੁਜਾਰੀ ਸੀ ਤੇ ਇਸਕ ਦਾ ਛੋਟਿਆ ਇਕ ਵਾਸਨਾਵਾਦੀ ਕਈ ਸੀ । ਇਸ ਪੜਾ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਕਲਮ ਵਿਚ
ਬੜਾ ਸੇਰ ਹੈ ।

ਦੂਜੇ ਪੜਾ ('ਕਸੂੰਡੜਾ', 'ਅਧਵਾਟੇ' ਤੇ 'ਕੱਚ-ਸੱਚ') ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਨਿੱਜਤਾ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਸਮਾਜਿਕ ਖੇਤਰ
ਰਿਚ ਦਾ ਮਹਾਲ ਹੋਣ ਲਗਦੀ ਹੈ ਤੇ ਕਲਾ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਪਕੇਰੀ ਹੈ ।

ਤੀਜੇ ਪੜਾ ('ਅਵਾਜ਼ਾਂ', 'ਵੱਡਾ ਵੇਲਾ', 'ਜੰਦਰੇ', 'ਜੰਮੀਰ' ਤੇ 'ਬੂਹੇ') ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਝੂਂਡੀਕਾਰੀ
ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੀ ਸਮਰਥਕ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਕਲਾ ਦੇ ਪੱਥੇ ਉਸ ਦੀ ਕਹਿਤਾ ਉੱਨਤੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ । 'ਜੰਮੀਰ' ਕਾਵਿ-
ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਬਦਲੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮੌਹੀਅਤ ਦੂਤਾਵਾਸ ਵਲੋਂ 'ਸੌਹੀਅਤ ਲੈਂਡ ਨਹਿਰੁ ਪੁਰਸਕਾਰ' ਮਿਲਿਆ ।

ਉਹ ਛੋਟੀ ਕਹਿਤਾ ਦਾ ਮਹਾਨ ਕਈ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਉਸ ਨੇ ਛੋਟੀਆਂ ਕਹਿਤਾਵਾਂ ਵਿਚ ਬੜੀ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਨਾਲ ਨਿੱਜੀ
ਭਾਵ ਭਰੇ ਹਨ ।

ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਇਕ ਗੀਤਕਾਰ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹੀ ਉੱਚਾ ਸਥਾਨ ਰੱਖਦਾ ਹੈ । ਉਸ ਦੇ ਗੀਤਾਂ ਵਿਚ ਸਰਲਤਾ, ਰਾਗ,
ਅਧ-ਮੁਹਾਰੜਾ ਤੇ ਜਜ਼ੇ ਦੀ ਬਹੁਲਤਾ ਵਰਗੀ ਹੁਣ ਹਨ ।

ਕਵਿਤਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਮੇਹਨ ਸਿੰਘ ਨੇ 'ਨਿੱਕੀ ਨਿੱਕੀ ਵਾਸ਼ਨਾ' (ਕਹਾਣੀ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ), ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਦੀ ਇਕ ਪੁਸਤਕ 'ਪਿਤਾ ਵਲੋਂ ਧੀ ਨੂੰ ਚਿੱਠੀਆਂ' (ਅਨੁਵਾਦ), 'ਧਰਤੀ ਪਾਸਾ ਪਰਤਿਆ', 'ਪੀਘ', 'ਨਿਰਮਲਾ' ਤੇ 'ਗੋਦਾਨ' (ਅਨੁਵਾਦ) ਆਦਿ ਕਿਰਤਾਂ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀਆਂ ।

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਉੱਘਾ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਹੋਇਆ ਹੈ ।

॥ ਅੰਬੀ ਦੇ ਬੂਟੇ ਥੱਲੇ ॥

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਉ) ਇਕ ਬੂਟਾ ਅੰਬੀ ਦਾ, ਘਰ ਸਾਡੇ ਲੱਗਾ ਨੀ ।

ਜਿਸ ਥੱਲੇ ਬਹਿਣਾ ਨੀ, ਸੁਰਗਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਨੀ ।

ਕੀ ਉਸ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਨੀ, ਵੇਹੜੇ ਦਾ ਗਾਹਿਣਾ ਵੀ ।

ਪਰ ਮਾਹੀ ਬਾਂਝੇਂ ਨੀ, ਪਰਦੇਸੀ ਬਾਂਝੇਂ ਨੀ,

ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਵੱਦਦਾ ਏ, ਤੇ ਖੱਟਾ ਲਗਦਾ ਏ ।

(Pbi. Uni. 2018, 19)

ਉੱਤਰ—ਪ੍ਰਸੰਗ—ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਪ੍ਰੇ: ਮੇਹਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਅੰਬੀ ਦੇ ਬੂਟੇ ਥੱਲੇ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵੀ ਨੇ ਇਕ ਸਿਪਾਹੀ ਦੀ ਪਤਨੀ ਦੀ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੇ ਵਿਛੋਝੇ ਵਿਚ ਤੜਫ਼ ਅਤੇ ਪਤੀ-ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਇਕ ਯਾਦ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜੇ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਅੰਬੀ ਦੇ ਬੂਟੇ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਹੈ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਕਵੀ ਸਿਪਾਹੀ ਦੀ ਪਤਨੀ ਦੀ ਪਤੀ-ਵਿਛੋਝੇ ਵਿਚ ਤੜਫ਼ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਪਤੀ ਦੇ ਵਿਛੋਝੇ ਵਿਚ ਤੜਫ਼ ਦੀ ਪਤਨੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਘਰ ਦੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਅੰਬੀ ਦਾ ਇਕ ਬੂਟਾ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਉਸਦੇ ਥੱਲੇ ਬਹਿਣ ਨਾਲ ਸੁਰਗਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਰਗਾ ਆਨੰਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਬੂਟੇ ਦੀ ਮੈਂ ਕੀ ਸਿਫ਼ਤ ਕਰਾਂ ! ਇਹ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਵਿਹੜੇ ਦਾ ਗਾਹਿਣਾ ਅਰਥਾਤ ਸਿੰਗਾਰ ਹੈ, ਪਰੰਤੁ ਮੇਰੇ ਪਰਦੇਸ ਵਿਚ ਗਏ ਪਤੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਵੱਦਦਾ ਹੈ ਤੇ ਖੱਟਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਇਹ ਬੁਰਾ ਲਗਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਉਦੋਂ ਹੀ ਚੰਗਾ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਮੇਰਾ ਪਤੀ ਘਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 2. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਅ) ਇਸ ਬੂਟੇ ਥੱਲੇ ਜੇ, ਮੈਂ ਚਰਖੀ ਡਾਹਨੀ ਆਂ,

ਤੇ ਜੀ ਪਰਚਾਵਨ ਨੂੰ, ਦੇ ਤੰਦਾਂ ਪਾਨੀ ਆਂ,

ਕੋਇਲ ਦੀਆਂ ਕੁਕਾਂ ਨੀ, ਮਾਰਨ ਬੰਦੂਕਾਂ ਨੀ,

ਪੀਹੜੇ ਨੂੰ ਭੰਨਾ ਮੈਂ, ਚਰਖੀ ਨੂੰ ਛੂਕਾਂ ਨੀ ।

ਫਿਰ ਡਰਦੀ ਡਾਖੇ ਤੋਂ, ਲੈ ਥਹਾਂ ਕਸੀਦਾ ਜੇ—

ਯਾਦਾਂ ਵਿਚ ਫੁੱਥੀ ਦਾ, ਦਿਲ ਕਿਧਰੇ ਜੁੜ ਜਾਵੇ,

ਤੇ ਸੂਈ ਕਸੀਦੇ ਦੀ, ਪੇਟੇ ਵਿਚ ਪੁੜ ਜਾਏ ।

ਉੱਤਰ—ਪ੍ਰਸੰਗ—ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਪ੍ਰੇ: ਮੇਹਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਅੰਬੀ ਦੇ ਬੂਟੇ ਥੱਲੇ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵੀ ਨੇ ਇਕ ਸਿਪਾਹੀ ਦੀ ਪਤਨੀ ਦੀ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੇ ਵਿਛੋਝੇ ਵਿਚ ਤੜਫ਼ ਅਤੇ ਪਤੀ-ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਇਕ ਯਾਦ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜੇ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਅੰਬੀ ਦੇ ਬੂਟੇ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਹੈ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਕਵੀ ਸਿਪਾਹੀ ਦੀ ਪਤਨੀ ਦੀ ਪਤੀ-ਵਿਛੋਝੇ ਵਿਚ ਤੜਫ਼ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਪਤੀ ਦੇ ਵਿਛੋੜੇ ਵਿਚ ਤੜਫ ਰਹੀ ਸਿਪਾਹੀ ਦੀ ਪਤਨੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਅੰਬੀ ਦੇ ਬੂਟੇ ਹੋਠਾਂ ਚਰਖੀ ਡਾਹ ਲੈਂਦੀ ਹਾਂ ਤੇ ਆਪਣਾ ਮਨ ਪਰਾਚਾਉਣ ਲਈ ਦੇ-ਚਾਰ ਤੰਦਾਂ ਪਾਊਂਦੀ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਕੋਇ ਦੀਆਂ ਕੁਕਾਂ ਮੇਰੀ ਹਿੱਕ ਵਿਚ ਥੰਦੂਕ ਦੀ ਗੋਲੀ ਵਾਂਗ ਲਗਦੀਆਂ ਹਨ। ਮੇਰੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਪਤੀ-ਵਿਛੋੜੇ ਦੀ ਤੜਫ ਹੋਰ ਵੀ ਭਰਕ ਉੱਠਦੀ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਪੀਹੜੇ ਨੂੰ ਭੁੰਨ ਦਿਆਂ ਤੇ ਚਰਖੀ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿਆਂ।

ਮੇਰਾ ਚਰਖੀ ਕੱਤਣ ਨੂੰ ਉੱਕਾ ਹੀ ਦਿਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਪਰੰਤੁ ਆਪਣੀ ਸੌਸ ਤੋਂ ਡਰਦੀ ਮਾਰੀ ਮੈਂ ਕਸੀਦਾ ਲੈ ਕੇ ਬਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹਾਂ। ਪਰ ਕਸੀਦੇ ਵਿਚ ਵੀ ਕਿਹੜਾ ਮਨ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦਿਆਂ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਉਸ ਵਲ ਜੁੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸੂਝੀ ਕਸੀਦੇ ਦੀ ਥਾਂ ਮੇਰੀ ਉਗਲੀ ਦੇ ਪੇਟੇ ਵਿਚੋਂ ਸਿੰਘ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਅਥੇ ਸਥਦਾਂ ਦੇ ਅਗਥ—ਕਸੀਦਾ—ਕਢਾਈ ਦਾ ਕੰਮ। ਪੁੜ ਜਾਵੇ—ਖੁੱਭ ਜਾਵੇ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 3. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਇ) ਵਿਡ ਉਠ ਕੇ ਪੀਹੜੇ ਤੋਂ, ਮੈਂ ਭੁੰਜੇ ਬਹਿ ਜਾਵਾਂ,
ਚੀਚੀ ਧਰ ਠੋਡੀ ਤੇ, ਵਹਿਣਾ ਵਿਚ ਵਹਿ ਜਾਵਾਂ—
ਸੁੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੀ, ਮੇਲਾਂ ਦੀਆਂ ਘੜੀਆਂ ਨੀ,
ਖੀਰਾਂ ਤੇ ਪੂੜੇ ਨੀ, ਸਾਵਣ ਦੀਆਂ ਝੜੀਆਂ ਨੀ,
ਸੁਹਣੇ ਦੇ ਤਰਲੇ ਨੀ, ਤੇ ਮੇਰੀਆਂ ਅੜੀਆਂ ਨੀ,
ਜਾਂ ਚੇਤੇ ਆ ਜਾਵਣ, ਲੋਹੜਾ ਹੀ ਪਾ ਜਾਵਣ।

ਉੱਤਰ—ਪ੍ਰਸੰਗ—ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਪ੍ਰੇ: ਮੇਹਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਅੰਬੀ ਦੇ ਬੂਟੇ ਥੱਲੇ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵੀ ਨੇ ਇਕ ਸਿਪਾਹੀ ਦੀ ਪਤਨੀ ਦੀ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੇ ਵਿਛੋੜੇ ਵਿਚ ਤੜਫ ਅਤੇ ਪਤੀ-ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਇਕ ਯਾਦ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜੇ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਅੰਬੀ ਦੇ ਬੂਟੇ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਪਤੀ ਦੇ ਵਿਛੋੜੇ ਵਿਚ ਤੜਫ ਰਹੀ ਸਿਪਾਹੀ ਦੀ ਪਤਨੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਮੇਰਾ ਨਾ ਚਰਖੀ ਕੱਤਣ ਵਿਚ ਦਿਲ ਲਗਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਕਸੀਦਾ ਕੱਢਣ ਵਿਚ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਸਭ ਭੁੱਝ ਛੱਡ ਕੇ ਤੇ ਪੀਹੜੇ ਤੋਂ ਉਠ ਕੇ ਭੁੰਜੇ ਥੈਨ ਜਾਂਦੀ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਚੀਚੀ ਨੂੰ ਠੋਡੀ 'ਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਦੇ ਵਹਿਣਾ ਵਿਚ ਵਹਿ ਤੁਰਦੀ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਨਾਲ ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਦਿਨਾਂ ਦੀਆਂ ਸੁੱਖ ਭਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤੇ ਮਿਲਾਪ ਦੀਆਂ ਘੜੀਆਂ ਚੇਤੇ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਵਣ ਦੀਆਂ ਝੜੀਆਂ ਲੱਗੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਖੀਰਾਂ ਪੂੜੇ ਖਾ ਕੇ ਆਨੰਦ ਲੈ ਰਹੇ ਸਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਤਰਲੇ ਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅੜੀਆਂ ਯਾਦ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਚੇਤੇ ਆ ਕੇ ਇਕ ਵਾਰ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿਚ ਲੋਹੜੇ ਦੀ ਹਲਚਲ ਮਚਾ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 4. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਸ) ਉਹ ਕਿਹੜਾ ਦਿਹੜਾ ਸੀ ?

ਉਹ ਭਾਗਾਂ ਵਾਲਾ ਸੀ, ਉਹ ਕਰਮਾਂ ਵਾਲਾ ਸੀ,
ਜਿਸ ਸੁਭ ਦਿਹੜੇ ਨੀ, ਘਰ ਮੇਰਾ ਲਾੜਾ ਸੀ।
ਮੈਂ ਰੂਤੀ ਧੋਤੀ ਨੀ, ਮੈਂ ਵਾਲ ਵਧਾਏ ਨੀ,
ਮੈਂ ਕਜਲਾ ਪਾਇਆ ਨੀ, ਮੈਂ ਗਾਹਿਦੇ ਪਾਏ ਨੀ,
ਮਲ ਮਲ ਕੇ ਖੋੜੀ ਮੈਂ, ਹੀਰੇ ਲਿਸਕਾਏ ਨੀ,
ਲਾ ਲਾ ਕੇ ਬਿੰਦੀਆਂ ਮੈਂ, ਕਈ ਫੈਂਧ ਬਣਾਏ ਨੀ।

(PbL Uni. 2019)

ਉੱਤਰ—ਪ੍ਰਸੰਗ—ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਪ੍ਰੇ: ਮੇਹਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਅੰਬੀ ਦੇ ਬੂਟੇ ਥੱਲੇ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵੀ ਨੇ ਇਕ ਸਿਪਾਹੀ ਦੀ ਪਤਨੀ ਦੀ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੇ ਵਿਛੋੜੇ ਵਿਚ ਤੜਫ ਅਤੇ ਪਤੀ-ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਇਕ ਯਾਦ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜੇ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਅੰਬੀ ਦੇ ਬੂਟੇ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਗਾਂ ਵਿਚ ਸਿਪਾਹੀ ਦੀ ਪਤਨੀ ਦੀ ਇਸੇ ਰੁਮਾਂਟਿਕ ਯਾਦ ਦਾ ਹੀ ਵਰਣਨ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਸਿਪਾਹੀ ਦੀ ਪਤਨੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਸੁਭ ਦਿਨ ਮੇਰਾ ਪਤੀ ਘਰ ਸੀ ਤੇ ਮੈਂ ਉਸ ਦਾ ਪਿਆਰ ਮਾਣ ਰਹੀ ਸਾਂ। ਉਹ ਦਿਨ ਬੜਾ ਸੁੰਦਰ, ਭਾਗਾਂ ਵਾਲਾ ਤੇ ਕਰਮਾਂ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਉਸ ਦਿਨ ਮੈਂ ਰੂਤੀ-ਧੋਤੀ ਸਾਂ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਰਹੀਰ ਨੂੰ ਵਾਹਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਕਜਲਾ ਪਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਟਕਾਇਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਗਹਿਣਿਆਂ ਵਾਲਾ ਨੂੰ ਵਾਹਿਆ ਸੀ।

ਨਾਲ ਸਜਾਇਆ ਸੀ । ਮੈਂ ਦੁੱਦਾ ਤੇ ਖੋੜੀ ਮਲ ਮਲ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੀਰਿਆਂ ਵਾਂਗ ਲਿਸਕਾਇਆ ਸੀ । ਮੈਂ ਮੱਥੇ ਉੱਪਰ ਕਿੰਦੀ ਲਾ ਕੇ ਤੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਿੰਗਾਰ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਨੂੰ ਮੇਹਣ ਲਈ ਕਈ ਜਾਲ ਵਿਛਾਏ ਸਨ ।

ਔਥੇ ਸਥਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ—ਖੋੜੀ—ਅਖਰੋਟ ਦੀ ਛਿਲ ।

ਪ੍ਰਭਨ 5. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :-

(ਹ) ਜਾਂ ਹਾਰ ਸਿੰਗਾਰਾਂ ਤੋਂ, ਮੈਂ ਵਿਹਲੀ ਹੋਈ ਨੀ ।

ਆ ਅੰਬੀ ਥੱਲੇ ਮੈਂ, ਫਿਰ ਪੂਣੀ ਛੋਹੀ ਨੀ ।

ਉਹ ਚੰਦ ਪਿਆਰਾ ਵੀ, ਆ ਬੈਠਾ ਸਾਹਵੇਂ ਨੀ ।

ਅੰਬੀ ਦੀ ਛਾਵੇਂ ਨੀ ।

ਉਹ ਮਿਰੀਆਂ ਪ੍ਰੀਤਾਂ ਦਾ, ਸੁਹਣਾ ਵਣਜਾਰਾ ਨੀ ।

ਕਿਸੇ ਪਰਦੇਸਾਂ ਦੇ, ਲਾਮਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੀ ।

ਘੁਮਕਾਰ ਜਹਾਜਾਂ ਦੀ, ਸਾਗਰ ਦੀਆਂ ਛੱਲਾਂ ਨੀ ।

ਵੈਰੀ ਦੇ ਹੱਲੇ ਨੀ, ਸੁਹਣੇ ਦੀਆਂ ਠੱਲ੍ਹਾਂ ਨੀ

ਉਹ ਦੱਸੀ ਜਾਵੇ ਤੇ, ਮੈਂ ਭਰਾਂ ਹੁੰਗਾਰਾ ਨੀ ।

ਊੰਡਰ—ਪ੍ਰਸੰਗ—ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ ‘ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾ’ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਪ੍ਰੇ: ਮੇਹਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ‘ਅੰਬੀ ਦੇ ਬੂਟੇ ਥੱਲੇ’ ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵੀ ਨੇ ਇਕ ਸਿਪਾਹੀ ਦੀ ਪਤਨੀ ਦੀ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੇ ਵਿਛੋੜੇ ਵਿਚ ਤੜ੍ਹਫੜ ਅਤੇ ਪੜੀ-ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਇਕ ਯਾਦ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਅੰਬੀ ਦੇ ਬੂਟੇ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਹੈ ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਵਿਛੋੜੇ ਵਿਚ ਤੜ੍ਹਫੜ ਰਹੀ ਸਿਪਾਹੀ ਦੀ ਪਤਨੀ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨਾਲ ਗੁਜਾਰੀ ਮਿਲਾਪ ਦੀ ਇਕ ਪਿਆਰੀ ਘੜੀ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਨੂੰ ਮੇਹਣ ਲਈ ਕੀਤੇ ਹਾਰ-ਸਿੰਗਾਰਾਂ ਤੋਂ ਵਿਹਲੀ ਹੋਈ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਅੰਬੀ ਦੇ ਹੇਠ ਬੈਠ ਕੇ ਚਰਖੀ ਉੱਪਰ ਪੂਣੀ ਕੱਤਣ ਲੱਗ ਪਈ । ਇਸੇ ਸਾਮੇਂ ਮੇਰਾ ਚੰਦ ਵਰਗਾ ਪਿਆਰਾ ਪਤੀ ਵੀ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਅੰਬੀ ਦੀ ਛਾਵੇਂ ਆ ਬੈਠਾ । ਉਹ ਮੇਰੀ ਪ੍ਰੀਤ ਦਾ ਸੋਹਣਾ ਵਪਾਰੀ ਸੀ ਅਰਥਾਤ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰ ਕਰ ਕੇ ਰੱਜਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਲੜਾਈ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਪਰਦੇਸਾਂ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਦਿਨਾਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸੁਣਾ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਸਮੁੰਦਰੀ ਯੁਣਾਂ ਤੇ ਲੜਾਈਆਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਨ । ਉਹ ਦੱਸ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਛੱਲਾਂ ਮਾਰਦੇ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਜਹਾਜ਼ ਘੁਮਕਾਰਾਂ ਪਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਲੜ ਰਹੇ ਸਨ । ਉਹ ਸੋਹਣਾ ਦੱਸ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੈਰੀਆਂ ਦੇ ਹਮੀਲਿਆਂ ਨੂੰ ਠੱਕ੍ਹੁ ਪਾਈ ਸੀ । ਉਹ ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਮੈਂ ਹੁੰਗਾਰਾ ਭਰ ਰਹੀ ਸਾਂ ।

ਔਥੇ ਸਥਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ—ਵਣਜਾਰਾ—ਵਪਾਰੀ । ਲਾਮਾਂ—ਲੜਾਈਆਂ ।

ਪ੍ਰਭਨ 6. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :-

(ਕ) ਉਸ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਨੂੰ—

ਪੌਤਿਆਂ ਦੀ ਖੜ ਖੜ ਨੇ, ਥੱਦਲਾਂ ਦੀ ਸੂਕਰ ਨੇ

ਵੰਗਾਂ ਦੀ ਛਣ ਛਣ ਨੇ ਚਰਖੀ ਦੀ ਘੂੰਕਰ ਨੇ ।

ਟਪਿਆਂ ਦੀ ਲੇਰੀ ਨੇ, ਕੋਇਲ ਦੀ ਕੂਕਰ ਨੇ ।

ਮੰਜੇ ਤੇ ਪਾ ਦਿੱਤਾ, ਤੇ ਘੂੰਕ ਸੁਲਾ ਦਿੱਤਾ ।

ਤੱਕ ਸੁੱਤਾ ਮਾਰੀ ਨੀ,

ਚਰਖੀ ਦੀ ਚਰਮਖ ਤੋਂ, ਮੈਂ ਕਾਲਖ ਲਾਈ ਨੀ ।

ਜਾ ਸੁੱਤੇ ਸੁਹਣੇ ਦੇ, ਮੱਥੇ ਤੇ ਲਾਈ ਨੀ ।

ਮੈਂ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਕੇ ਹੱਸੀ ਨੀ, ਮੈਂ ਤਾਡੀ ਲਾਈ ਨੀ ।

ਮੈਂ ਢੁਹਰੀ ਹੋ ਗਈ ਨੀ, ਮੈਂ ਚੇਹਰੀ ਹੋ ਗਈ ਨੀ ।

ਉਹ ਉਨ ਖਲੋਇਆ ਨੀ, ਘਥਹਾਇਆ ਹੋਇਆ ਨੀ ।

ਉਹ ਖਿਟ ਖਿਟ ਤੱਕੇ ਨੀ, ਮੈਂ ਖਿੜ ਖਿੜ ਹੱਸਾਂ ਨੀ ।

ਉਹ ਮੁੜ ਮੁੜ ਪੁੱਛੇ ਨੀ, ਮੈਂ ਗੱਲ ਨਾ ਦੱਸਾਂ ਨੀ ।

ਊੰਡਰ—ਪ੍ਰਸੰਗ—ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ ‘ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾ’ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਪ੍ਰੇ: ਮੇਹਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ‘ਅੰਬੀ ਦੇ ਬੂਟੇ ਥੱਲੇ’ ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵੀ ਨੇ ਇਕ ਸਿਪਾਹੀ ਦੀ ਪਤਨੀ ਦੀ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੇ ਵਿਛੋੜੇ

ਇਹ ਤੜਫੜ ਅਤੇ ਪਤੀ-ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਇਕ ਯਾਦ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਅੰਬੀ ਦੇ ਭੂਟੇ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਵਿਛੇਕੇ ਵਿਚ ਤੜਫੜ ਰਹੀ ਸਿਪਾਹੀ ਦੀ ਪਤਨੀ ਦੌਸ਼ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਅੰਬੀ ਦੇ ਭੂਟੇ ਹੇਠ ਲੜਾਈਆਂ ਦੀਆਂ ਹੱਲਾਂ ਸੁਣਾ ਰਹੇ ਮੇਰੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਅੰਬੀ ਦੇ ਪੋਤਿਆਂ ਦੀ ਖੜ ਖੜ ਨੇ, ਬੱਦਲਾਂ ਦੀ ਗਤਗਤਾਹਟ ਨੇ, ਵੰਗਾਂ ਦੀ ਛਟਕਾਰ ਨੇ, ਚਰਖੀ ਦੀ ਘੂੜ ਨੇ, ਟੋਪਿਆਂ ਦੀ ਲੋਗੀ ਨੇ ਤੇ ਕੋਇਲ ਦੀਆਂ ਕੂਕਾਂ ਨੇ ਮੰਜੇ ਉਪਰ ਲੰਮਾ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਹ ਘੂੜ ਸੰਗੇ ਗਿਆ। ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਨੂੰ ਸੁੱਤਾ ਦੇਖ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਸਰਾਰਤ ਸੁੱਭੀ। ਮੈਂ ਚਰਖੀ ਦੀ ਚਰਮਖ ਨਾਲੋਂ ਥੋੜੀ ਜਿਹੀ ਕਾਲਖ ਲਾਹੀ ਅਤੇ ਸੁੱਤੇ ਪਦੇ ਸੁਣਣੇ ਦੇ ਮੱਥੇ ਉਪਰ ਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਕੁੱਝ ਪਤਾ ਨਾ ਲੱਗਾ। ਮੈਂ ਜ਼ੋਰ-ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਹੱਸਣ ਲੱਗੀ ਤੇ ਭਾਵੀਆਂ ਮਾਰਨ ਲੱਗੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਦੁਹਰੀ ਚਹੁਰੀ ਹੋ ਗਈ। ਮੇਰਾ ਹਾਸਾ ਸੁਣ ਕੇ ਉਹ ਘਬਰਾਇਆ ਹੋਇਆ ਉਂਠ ਪਿਆ। ਉਹ ਹੈਰਾਨ ਹੋਇਆ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਕਿਉਂ ਹੱਸ ਰਹੀ ਹਾਂ। ਉਸ ਨੂੰ ਕੁੱਝ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਗ ਰਿਹਾ। ਮੈਂ ਅੱਗੋਂ ਹੱਸੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸਾ। ਉਹ ਮੁੜ-ਮੁੜ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਹੱਸਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਪੁੱਛ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪਰ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਵਿਚਲੀ ਰੌਲ ਨਹੀਂ ਸਾ ਦੌਸ਼ ਰਹੀ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 7. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਖ) ਤੱਕ ਸੀਸ਼ਾ ਚਰਖੀ ਦਾ,

ਉਸ ਘੂੜੀ ਪਾਈ ਨੀ, ਮੈਂ ਚੁੱਗੀ ਲਾਈ ਨੀ।

ਉਹ ਪਿੱਛੇ ਭੱਜਾ ਨੀ, ਮੈਂ ਦਿਆਂ ਨਾ ਢਾਹੀ ਨੀ।

ਉਸ ਮਾਣ ਜਵਾਨੀ ਦਾ, ਮੈਂ ਹੱਠ ਜਨਾਨੀ ਦਾ।

ਮੈਂ ਅੱਗੋਂ ਅੱਗੋਂ ਨੀ, ਉਹ ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛੇ ਨੀ।

ਮੰਜੀ ਦੇ ਗਿਰਦੇ ਨੀ, ਅੰਬੀ ਦੇ ਗਿਰਦੇ ਨੀ।

ਨਸਦੇ ਵੀ ਜਾਈਏ ਨੀ, ਹਸਦੇ ਵੀ ਜਾਈਏ ਨੀ।

ਉਹਦੀ ਚਾਦਰ ਖੜਕੇ ਨੀ, ਮੇਰੀ ਕੋਠੀ ਧੜਕੇ ਨੀ।

ਉਹਦੀ ਜੁੱਤੀ ਚੀਕੇ ਨੀ, ਮੇਰੀ ਝਾੰਜਰ ਛਣਕੇ ਨੀ।

ਉਹਦੀ ਪਗੜੀ ਢਹਿ ਗਈ ਨੀ, ਮੇਰੀ ਚੁੱਨ੍ਹੀ ਲਹਿ ਗਈ ਨੀ।

ਉੱਤਰ—ਪ੍ਰਸੰਗ—ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਪ੍ਰੇਮੇਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਅੰਬੀ ਦੇ ਭੂਟੇ ਵੱਲੋਂ ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵੀ ਨੇ ਇਕ ਸਿਪਾਹੀ ਦੀ ਪਤਨੀ ਦੀ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੇ ਵਿਛੇਕੇ ਵਿਚ ਤੜਫੜ ਅਤੇ ਪਤੀ-ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਇਕ ਯਾਦ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਅੰਬੀ ਦੇ ਭੂਟੇ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਸਿਪਾਹੀ ਦੀ ਪਤਨੀ ਪਤੀ-ਮਿਲਾਪ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਇਕ ਸੁਆਦਲੀ ਘਟਨਾ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਮੇਰੇ ਪਤੀ ਨੇ ਚਰਖੀ ਦਾ ਸੀਸੀ ਦੇਖਿਆ, ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਹਾਸੇ ਦਾ ਕਾਰਨ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਘੂੜੀ ਵੱਟ ਲਈ ਨੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ। ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਢੜਨ ਲਈ ਮੇਰੇ ਮਗਰ ਦੌੜ ਪਿਆ। ਮੈਂ ਵੀ ਛਾਲ ਮਾਰ ਕੇ ਅੱਗੋਂ ਅੱਗੋਂ ਦੌੜ ਪਈ। ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਕਾਬੂ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਆ ਰਹੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜਵਾਨੀ ਉਪਰ ਮਾਣ ਸੀ ਤੇ ਮੇਰੇ ਵਿਚ ਜਨਾਨੀਆਂ ਵਾਲਾ ਹੱਠ ਸੀ। ਮੈਂ ਅੱਗੋਂ-ਅੱਗੋਂ ਦੌੜ ਰਹੀ ਸਾਂ ਤੇ ਉਹ ਪਿੱਛੇ-ਪਿੱਛੇ। ਅਸੀਂ ਕਦੇ ਅੰਬੀ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਭੱਜਦੇ ਸਾਂ ਤੇ ਕਦੇ ਮੰਜੀ ਦੁਆਲੇ। ਅਸੀਂ ਨੱਸਦੇ ਵੀ ਜਾ ਰਹੇ ਸਾਂ ਅਤੇ ਹਸਦੇ ਵੀ। ਉਸ ਦੇ ਤੇੜ ਲਾਈ ਚਾਦਰ ਖੜਕ ਰਹੀ ਤੇ ਮੇਰਾ ਇਲ ਪਰਕ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਜੁੱਤੀ ਚੀਕ ਰਹੀ ਤੇ ਮੇਰੀ ਝਾੰਜਰ ਛਣਕ ਰਹੀ ਸੀ। ਦੌੜ-ਦੌੜ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਪੱਗ ਢਹਿ ਗਈ ਤੇ ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਉਪਰੋਂ ਚੁੱਨੀ ਲਹਿ ਗਈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੌੜ-ਦੌੜ ਕੇ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਹਫ਼ ਗਏ, ਤਾਂ ਦੋਵੇਂ ਚੁੱਪ ਕਰ ਕੇ ਬੇਠ ਗਏ। ਉਹ ਦਿਹਾਤਾ ਕਿੰਨਾ ਚੰਗਾ, ਭਾਗਾਂ ਭਰਿਆ ਤੇ ਕਰਮਾਂ ਵਾਲਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਸੁੱਭ ਦਿਨ 'ਤੇ ਮੇਰਾ ਪਤੀ ਘਰ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਲੋਖ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ—ਗਿਰਦੇ—ਦੁਆਲੇ। ਕੋਠੀ—ਇਲ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 8. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਗ) ਅੱਜ ਖਾਣ ਹਵਾਵਾਂ ਨੀ, ਅੱਜ ਸਾਡਨ ਛਾਵਾਂ ਨੀ।

ਤਰਖਾਣ ਸਦਾਵਾਂ ਨੀ, ਅੰਬੀ ਕਟਵਾਵਾਂ ਨੀ।

ਤੋਥਾ ਮੈਂ ਭੂਲੀ ਨੀ, ਹਾਤਾ ਮੈਂ ਭੂਲੀ ਨੀ।

ਜੇ ਅੰਬੀ ਕੱਟਾਂਗੀ, ਚੜ੍ਹ ਕਿਸ ਦੇ ਉੱਤੇ ।

ਰਾਹ ਢੋਲੇ ਦਾ ਤੱਕਾਂਗੀ ।

(Pbi. Uni. 2016)

ਉੱਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ-ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸਿਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਪ੍ਰੇ: ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਅੰਬੀ ਦੇ ਬੂਟੇ ਥੱਲੇ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵੀ ਨੇ ਇਕ ਸਿਪਾਹੀ ਦੀ ਪਤਨੀ ਦੀ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਲਈ ਤੜ੍ਹ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਕਵੀ, ਉਸ ਦੀ ਪਤੀ-ਮਿਲਾਪ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਅੰਬੀ ਦੇ ਬੂਟੇ ਨਾਲ ਚੁੜੀ ਹੋਈ ਇਕ ਪਿਆਰ ਭੁੰਧਾਣ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਨ ਮਗਾਰੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਪਤੀ-ਵਿਛੋਤੇ ਵਿਚ ਤੜ੍ਹ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ-ਪਤੀ ਦੇ ਵਿਛੋਤੇ ਵਿਚ ਤੜ੍ਹ ਰਹੀ ਸਿਪਾਹੀ ਦੀ ਪਤਨੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਲੱਗਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਬੂਟਾ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਉਦੋਂ ਹੀ ਚੁੰਗਾ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਮੇਰਾ ਪਿਆਰਾ ਘਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਉਸ ਦਾ ਪਿਆਰ ਮਾਣ ਕੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅੱਜ ਜਦੋਂ ਉਹ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਢੂਰ ਹੈ, ਤਾਂ ਅੰਬੀ ਦੇ ਬੂਟੇ ਹੇਠ ਬੈਠਣ 'ਤੇ ਲੱਗਣ ਵਾਲੀਆਂ ਠੰਢੀਆਂ ਹਵਾਵਾਂ ਪ੍ਰਿੰਟ ਦੁੱਖ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਦੀਆਂ ਠੰਢੀਆਂ ਢਾਂਵਾਂ ਪਤੀ ਦੇ ਵਿਛੋਤੇ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿਚ ਭੜਕਾ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਸਾਜ਼ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਕਦੇ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤਰਖਾਣ ਨੂੰ ਸਦਵਾ ਕੇ ਅੰਬੀ ਦੇ ਬੂਟੇ ਨੂੰ ਕਟਵਾ ਦਿਆਂ, ਤਾਂ ਜੋ ਨਾ ਇਹ ਹੋ ਤੇ ਨਾ ਇਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਪਤੀ-ਮਿਲਾਪ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਆ ਕੇ ਮੇਰੇ ਮਨ ਨੂੰ ਦੁੱਖੀ ਕਰਨ। ਪਰ ਤਰਖਾਣ ਨੂੰ ਸਦਵਾ ਕੇ ਅੰਬੀ ਕਟਵਾਉਣ ਦਾ ਪਿਆਲ ਵੀ ਕਿਨਾ ਗਲਤ ਹੈ? ਮੈਂ ਅਜਿਹੇ ਬਿਆਲ ਨੂੰ ਮਨ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਤੋਂ ਤੋਥਾ ਕਰਦੀ ਹਾ। ਹੇ ਰੱਖਾ! ਮੇਰਾ ਅਜਿਹਾ ਸੋਚਣਾ ਮੇਰੀ ਭੁੱਲ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਮੈਂ ਤਰਖਾਣ ਨੂੰ ਸਦਵਾ ਕੇ ਅੰਬੀ ਨੂੰ ਕਟਵਾਉਣ ਦੀ ਗਲਤੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਿਸ ਚੀਜ਼ ਉੱਪਰ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਦਾ ਰਾਹ ਤੱਕਾਂਗੀ? ਅਰਥਾਤ ਇਸ ਬੂਟੇ ਦੀ ਮੈਨੂੰ ਪਤੀ-ਵਿਛੋਤੇ ਵਿਚ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਉੱਪਰ ਉੱਚਾ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਮੈਂ ਉਸ ਦਾ ਰਾਹ ਦੇਖ ਸਕਦੀ ਹਾ।

✓**ਪ੍ਰਸ਼ਨ 9.** 'ਅੰਬੀ ਦੇ ਬੂਟੇ ਥੱਲੇ' ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਸਾਰ ਲਿਖੋ।

ਜਾਂ

'ਅੰਬੀ ਦੇ ਬੂਟੇ ਥੱਲੇ' ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾ-ਵਸਤੂ ਸੰਬੰਧੀ ਆਪਣਾ ਹੁੰਗਾਰਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰੋ। (Pbi. Uni. 2017, 19)

ਉੱਤਰ-'ਅੰਬੀ ਦੇ ਬੂਟੇ ਥੱਲੇ' ਕਵਿਤਾ ਪ੍ਰੇ: ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੁਮਾਂਟਿਕ ਕਵਿਤਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਕ ਸਿਪਾਹੀ ਦੀ ਪਤਨੀ ਦੀ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੇ ਵਿਛੋਤੇ ਦੀ ਤੜ੍ਹ ਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਬਿਤਾਈਆਂ ਸੁਆਦਲੀ ਪਤੀਆਂ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਇਕ ਸਿਪਾਹੀ ਦੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਅੰਬੀ ਦੇ ਬੂਟੇ ਦੇ ਹੇਠ ਬੈਠਣਾ ਸਵਰਗਾਂ ਵਰਗ ਅਨੁਦ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੁ ਪਤੀ ਦੇ ਵਿਛੋਤੇ ਵਿਚ ਉਸ (ਪਤਨੀ) ਨੂੰ ਉਹ ਬੂਟਾ ਬਿਲਕੁਲ ਚੁੰਗਾ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ। ਪਤੀ ਦੇ ਵਿਛੋਤੇ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਜੇਕਰ ਉਹ ਉਸ ਦੇ ਹੇਠ ਬੈਠ ਕੇ ਚਰਖੀ ਕੱਤਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਕੋਇਲ ਦੀਆਂ ਕੁਕਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਆਈਆਂ ਪਤੀ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਬੇਚੇਨ ਕਰ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਹ ਚਰਖੀ ਕੱਤਣੀ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਜੇਕਰ ਉਹ ਭਾਖੇ ਤੋਂ ਡਰਦੀ ਕਸੀਦਾ ਲੈ ਕੇ ਬਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਪਤੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਯਾਦਾਂ ਵਿਚ ਫੁੱਥੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੀ ਸੂਦੀ ਕਸੀਦੇ ਦੀ ਥਾਂ ਪੇਟੇ ਵਿਚ ਪੁੜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਤੰਗ ਆ ਕੇ ਉਹ ਸਭ ਕੁੱਝ ਫੁੱਡ ਛਡਾ ਕੇ ਯਾਦਾਂ ਦੇ ਵਹਿਣ ਵਿਚ ਵਾਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਫਣ ਦੇ ਉਹ ਦਿਨ ਯਾਦ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਜਦੋਂ ਉਸ ਦਾ ਪਤੀ ਘਰ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਮੁਖ ਹਾਰ-ਸਿੰਗਾਰ ਲਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਅੰਬੀ ਥੱਲੇ ਬੈਠ ਕੇ ਚਰਖਾ ਕੱਤਣ ਲੱਗ ਪਈ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਪਤੀ ਉਸ ਦੇ ਕੋਲ ਬੈਠ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਰਦੇਸਾਂ ਤੇ ਲੜਾਈ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਸੂਣਾਉਂਦਾ ਸੌਂ ਗਿਆ। ਪਤੀ ਨੂੰ ਸੁੱਤਾ ਦੇਖ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਚਰਖੀ ਦੀ ਚਰਮਾਖ ਤੋਂ ਕਾਲਖ ਲਾਹ ਕੇ ਸ਼ਰਗਾਰਤ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਮੱਥੇ ਉੱਪਰ ਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਪਤੀ ਨੂੰ ਇਸ ਥਾਰੇ ਕੁੱਝ ਪਤਾ ਨਾ ਲੱਗਾ ਤੇ ਉਹ ਖਿੜ-ਖਿੜਾ ਕੇ ਹੱਸਣ ਲੁੱਗਾ ਪਈ। ਉਸ ਦਾ ਹਾਸਾ ਸੁਣ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਪਤੀ ਘਬਰਾਇਆ ਹੋਇਆ ਉੱਠ ਪਿਆ। ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਹੱਸਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਪੁੱਛ ਹਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੱਸ ਰਹੀ। ਅਖੀਰ ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੇ ਚਰਖੀ ਦੇ ਸੀਮੇ ਵਿਚੋਂ ਆਪਣੇ ਮੱਥੇ ਉੱਪਰ ਲੱਗੀ ਕਾਲਮ ਦੇਖੀ, ਤਾਂ ਉਹ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ। ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਫੜਨ ਲਈ ਉਸ ਦੇ ਮਹਾਰ ਦੌੜਾ ਤੇ ਉਹ ਅੱਗੋਂ-ਅੱਗੇ ਦੌੜਨ ਲੱਗੀ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਉਹ ਕਦੇ ਅੰਬੀ ਦੁਆਲੇ ਤੇ ਕਦੇ ਮੰਜੀ ਦੁਆਲੇ ਪੁੰਮਣ ਲੱਗੇ, ਪਰ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਡਾਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇ ਰਹੀ। ਇਸੇ ਭੱਜ-ਦੌੜ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਪਤੀ ਦੀ ਪੱਗ ਲਹਿ ਗਈ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸਿਰੋਂ ਚੁੰਨੀ ਲੱਹਿ ਗਈ। ਅੰਤ ਦੋਵੇਂ ਹਛ ਕੇ ਚੁੱਪ ਕਰ ਕੇ ਬੈਠ ਗਏ।

ਸਿਪਾਹੀ ਦੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਇਹ ਦਿਨ ਬਹੁਤ ਭਾਗਾਂ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਪਤੀ ਦੇ ਵਿਛੋਤੇ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਅੰਬੀ ਦਾ ਬੂਟਾ ਚੁੰਗਾ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ। ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਉਹ ਤਰਖਾਣ ਨੂੰ ਸਦਵਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਟਵਾ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਜਲਦੀ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਗਲਤੀ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਉਹ ਅੰਬੀ ਕਟਵਾ ਦੇਵੇਗੀ, ਤਾਂ ਉਹ ਕਿਸ ਚੀਜ਼ ਉੱਪਰ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦਾ ਰਾਹ ਦੇਖੇਗੀ।

ਸੰਖੇਪ ਉਤਰ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1. 'ਅੰਬੀ ਦਾ ਬੂਟਾ' ਕਹਿਤਾ ਕਿਸ ਕਥੀ ਦੀ ਚਚਨਾ ਹੈ ? ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਿਯ ਵਿਸਾ ਕੀ ਹੈ ?

ਉਤਰ- 'ਅੰਬੀ ਦਾ ਬੂਟਾ' ਕਹਿਤਾ ਪ੍ਰੇਕੰਸ਼ ਮੋਹਨ ਮਿੰਧ ਦੀ ਚਚਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਵਿਸਾ ਚੜ੍ਹਦੀ ਉਮਰ ਦੀ ਚੱਚਲ ਮਨ ਵਾਲੀ ਇਕ ਪੁਟਿਆਹ ਦੀ ਆਪਣੇ ਰਿਛੜੇ ਛੋਜੀ ਪਤੀ ਨਾਲ ਪੀਤੇ ਸਾਂ ਵਿੱਚ ਮਿਲਾਪ ਦੇ ਗੁਮਾਂਟਿਕ ਪਲਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਹੈ, ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਪਿਰਹਾ ਦੀ ਪੀਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 2. 'ਅੰਬੀ ਦਾ ਬੂਟਾ' ਕਹਿਤਾ ਦੀ ਨਾਇਕਾ ਕਿਸ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਤਵਫ ਰਹੀ ਹੈ ?

ਉਤਰ- ਇਸ ਕਹਿਤਾ ਦੀ ਨਾਇਕਾ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਤਵਫ ਰਹੀ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਇਕ ਛੋਜੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਉਸ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਭਰਿਆ ਕੁੱਝ ਸਮਾਂ ਬਿਤਾ ਕੇ ਮੁੜ ਆਪਣੀ ਨੌਕਰੀ ਉੱਤੇ ਚਲਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 3. 'ਅੰਬੀ ਦਾ ਬੂਟਾ' ਕਹਿਤਾ ਦੀ ਨਾਇਕਾ ਪ੍ਰੇਮੀ ਨਾਲ ਬਿਤਾਏ ਕਿਹੜੇ ਪਲ ਦੀ ਯਾਦ ਕਰਦੀ ਹੈ ?

ਉਤਰ- ਇਹ ਪਲ ਪਤਾ ਗੁਮਾਂਟਿਕ ਸੀ। ਕਹਿਤਾ ਦੀ ਨਾਇਕਾ ਦਾ ਛੋਜੀ ਪਤੀ ਘਰ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਹਾਰ-ਮਿੰਗਾਰ ਤੋਂ ਰਿਹਲੀ ਹੋ ਕੇ ਚਰਖੀ ਕੱਤ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਪਤੀ ਉਸ ਨੂੰ ਪਰਦੇਸਾਂ ਤੇ ਲਾਮਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਾਉਂਦਾ-ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਮੰਜੀ ਉੱਤੇ ਸੌਂ ਗਿਆ। ਨਾਇਕਾ ਨੂੰ ਇਕ ਸਰਾਤ ਸੁੱਣੀ। ਉਸ ਨੇ ਚਰਖੀ ਦੀ ਚਰਮਾਖ ਤੋਂ ਕਾਲਖ ਲਾਹ ਕੇ ਉਸਦੇ ਮੌਖੀ 'ਤੇ ਲਾਈ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਕੇ ਹੱਸਣ ਲੱਗ ਪਈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਜਾਗ ਆ ਗਈ। ਉਹ ਉਸ ਦੇ ਹੱਸਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ, ਪਰ ਉਹ ਅਸਲ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੱਸ ਰਹੀ। ਉਸ ਨੇ ਜਦੋਂ ਚਰਖੀ ਦੇ ਸੀਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਮੌਖੀ ਉੱਤੇ ਕਾਲਖ ਲੱਗੀ ਦੇਖੀ, ਤਾਂ ਉਹ ਘੁੰਗੀ ਪਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਫੜਨ ਲਈ ਦੇਂਕਿਆ। ਇਸ ਪਿੱਛੋਂ ਨਾਇਕਾ ਅੱਗੇ-ਅੱਗੇ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਪਤੀ ਪਿੱਛੋਂ-ਪਿੱਛੋਂ। ਕਦੇ ਉਹ ਮੰਜੀ ਦੁਆਲੇ ਪੁੰਜ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਕਈ ਅੰਬੀ ਦੁਆਲੇ। ਅੰਤ ਉਹ ਹਡ ਕੇ ਤੇ ਚੁੱਪ ਕਰ ਕੇ ਥੈਠ ਗਏ। ਨਾਇਕਾ ਨੂੰ ਇਹ ਪਲ ਬਹੁਤ ਯਾਦ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 4. ਨਾਇਕਾ ਅੰਬੀ ਦਾ ਬੂਟਾ ਕਿਉਂ ਵੱਢਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ?

ਉਤਰ- ਨਾਇਕਾ ਅੰਬੀ ਦਾ ਬੂਟਾ ਇਸ ਕਰਕੇ ਵੱਢਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਕਿ ਪਤੀ ਦੇ ਵਿਛੋੜੇ ਕਾਰਨ ਉਸ ਨੂੰ ਨਾ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਛਾਂ ਚੰਗੀ ਲਗਦੀ ਤੇ ਨਾ ਉਸ ਦੇ ਹੇਠ ਵਗਦੀਆਂ ਠੰਡੀਆਂ ਹਵਾਵਾਂ। ਇਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਯਾਦਾਂ ਆ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਦੀ ਪੀਤਾ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵਧਾ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਉਹ ਅੰਬੀ ਦੇ ਬੂਟੇ ਨੂੰ ਵੱਢਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 5. 'ਅੰਬੀ ਦਾ ਬੂਟਾ' ਕਹਿਤਾ ਵਿੱਚ ਕਵੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਚਿਤਰਨ ਕਿਸ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਰਦਾ ਹੈ ?

ਉਤਰ- 'ਅੰਬੀ ਦਾ ਬੂਟਾ' ਕਹਿਤਾ ਵਿੱਚ ਕਵੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦਾ ਚਿਤਰਨ ਉਦੀਪਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਅੰਬੀ ਦਾ ਬੂਟਾ, ਉਸ ਦੇ ਪੱਤਿਆਂ ਦੀ ਖੜਖੜ, ਠੰਡੀਆਂ ਹਵਾਵਾਂ, ਸਾਵਣ ਦੀਆਂ ਭੜੀਆਂ ਤੇ ਕੋਇਲ ਦੀਆਂ ਕੂਕਾਂ ਨਾਇਕਾ ਦੇ ਪੈਮ ਤੇ ਪਿਰਹਾ ਦੇ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਚੰਡ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਵਿਚਲਾ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦਾ ਚਿਤਰਨ ਉਤੇਜਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 6. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

ਕੋਇਲ ਦੀਆਂ ਕੂਕਾਂ ਨੀ,

ਮਾਰਨ ਬੰਦੂਕਾਂ ਨੀ,

ਪੀਹੜੇ ਨੂੰ ਭੇਨਾ ਮੈਂ

ਚਰਖੀ ਨੂੰ ਫੂਕਾਂ ਮੈਂ।

ਉਤਰ- (ਨੋਟ—ਦੇਖੋ ਪਹਿਲੇ ਸਹਿਤ ਦਿੱਤੀ ਇਸ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ।)

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 7. 'ਅੰਬੀ ਦਾ ਬੂਟਾ' ਕਹਿਤਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ (ਅੰਕੀਵ) ਭਾਵ ਲਿਖੋ।

ਉਤਰ- ਸਿਪਾਹੀ ਦੀ ਪਤਨੀ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੇ ਵਿਛੋੜੇ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨਾਲ ਬਿਤਾਈਆਂ ਪਿਆਰ ਦੀਆਂ ਘੜੀਆਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰ ਕੇ ਦੁਖੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 8. ਜਦੋਂ ਨਾਇਕਾ ਅੰਬੀ ਦੇ ਬੂਟੇ ਹੇਠ ਚਰਖੀ ਡਾਹ ਕੇ ਕੱਤਣ ਲਗਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ?

ਉਤਰ- ਜਦੋਂ ਨਾਇਕਾ ਅੰਬੀ ਦੇ ਬੂਟੇ ਹੇਠ ਚਰਖੀ ਡਾਹ ਕੇ ਕੱਤਣ ਲਗਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਕੋਇਲ ਦੀਆਂ ਕੂਕਾਂ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪਤੀ-ਵਿਛੋੜੇ ਦੀਆਂ ਪੀਤਾਂ ਜਗਾ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਉਸ ਦਾ ਦਿਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਚਰਖੀ ਨੂੰ ਫੂਕ ਦੇਵੇ ਤੇ ਪੀਹੜੇ ਨੂੰ ਭੇਨ ਦੇਵੇ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 9. ਜਦੋਂ ਨਾਇਕਾ ਕਸੀਦਾ ਕੱਢਣ ਲਗਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ?

(Pbi. Uni. 2017)

ਉੱਤਰ—ਜਦੋਂ ਨਾਇਕਾ ਕਸੀਦਾ ਕੱਢਣ ਲਗਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਪਤੀ ਨਾਲ ਬਿਤਾਏ ਦਿਨਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦਿਆਂ ਬੇਪਿਆਨੀ ਵਿਖੁ ਸੂਈ ਕਸੀਦੇ ਦੀ ਥਾਂ ਉਸ ਦੇ ਪੇਟੇ ਵਿਚ ਪੁੜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 10. ਕਿਹੜੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨਾਇਕਾ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਲੋਹੜਾ ਪਾ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ?

ਜਾਂ

ਬਿਰਹਾ ਵਿਚ ਤਤਫਦੀ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਕਦੋਂ ਭੁਸੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ?

(Pbi. Uni. 2018)

ਉੱਤਰ—ਨਾਇਕਾ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨਾਲ ਬਿਤਾਏ ਸਮੇਂ, ਉਸ ਨਾਲ ਕੀਤੀਆਂ ਸੁਖ ਭਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ, ਸਾਵਣ ਦੀਆਂ ਭਰੀਆਂ, ਖੀਠਾਂ-ਪੂੜੇ, ਪਤੀ ਦੇ ਤਰਲੇ ਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅੜੀਆਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਯਾਦਾਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਤਾਂ ਉਹ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਲੋਹੜਾ ਪਾ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸਨੂੰ ਭੁਸੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 11. ਨਾਇਕਾ ਨੇ ਘਰ ਆਏ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਗੀਣਾਉਣ ਲਈ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੰਗਾਰ ਲਾਇਆ ਸੀ ?

ਉੱਤਰ—ਨਾਇਕਾ ਨੇ ਘਰ ਆਏ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਗੀਣਾਉਣ ਲਈ ਨਹਾ ਧੋ ਕੇ ਵਾਲੁ ਸੁਆਰੇ ਸਨ । ਗਹਿਣੇ ਪਾਏ ਸਨ, ਥੋੜੀ ਮਲੁ-ਮਲੁ ਕੇ ਆਪਣੇ ਦੰਦਾਂ ਨੂੰ ਲਿਸਕਾਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਮੌਬੈ ਉੱਤੇ ਬਿਦੀ ਲਾਈ ਸੀ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 12. ਨਾਇਕਾ ਦਾ ਪਤੀ ਕਿੱਥੋਂ ਘਰ ਆਇਆ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਕਿਸ ਸੰਬੰਧੀ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ ਸੀ ?

ਉੱਤਰ—ਨਾਇਕਾ ਦਾ ਪਤੀ ਛੋਜ ਵਿਚੋਂ ਛੁੱਟੀ ਘਰ ਆਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਪਰਦੇਸਾਂ ਵਿਚ ਲੜਾਈ ਦੇ ਮੇਰਚਿਆਂ, ਘੁਮਕਾਰਾਂ ਪਾਉਂਦੇ ਜਹਾਜਾਂ, ਛੱਲਾਂ ਮਾਰਦੇ ਸਮੁੱਦਰਾਂ, ਵੈਰੀ ਦੇ ਹਮਲਿਆਂ ਤੇ ਉਸ (ਪਤੀ) ਦੁਆਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਾਈਆਂ ਠੱਲ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ ਸੀ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 13. ਉਹ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਵਾਤਾਵਰਨ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਨਾਇਕਾ ਦੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਘੂਕ ਨੀਂਦ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ?

ਉੱਤਰ—ਨਾਇਕਾ ਦਾ ਪਤੀ ਜਦੋਂ ਉਸਨੂੰ ਪਰਦੇਸਾਂ ਤੇ ਲਾਮਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਅੰਬੀ ਦੇ ਬੁਟੇ ਦੇ ਪੱਤਿਆਂ ਦੀ ਖੜ-ਖੜ, ਥੱਦਲਾਂ ਦੀ ਸੂਕਰ, ਨਾਇਕਾ ਦੀਆਂ ਵੰਡਾਂ ਦੀ ਛਣ-ਛਣ, ਚਹੜੀ ਦੀ ਘੂਕ, ਟੱਪਿਆਂ ਦੀ ਲੋਰੀ ਤੇ ਕੋਇਲ ਦੀਆਂ ਕੂਕਾਂ ਨਾਲ ਬਣੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਵਿਚ ਉਸਨੂੰ ਘੂਕ ਨੀਂਦ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 14. ਜਦੋਂ ਨਾਇਕਾ ਅੱਗੇ-ਅੱਗੇ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਪਤੀ ਪਿੱਛੇ ਨੱਸ ਰਹੇ ਸਨ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੀ ਹਾਲ ਹੋਇਆ ?

ਉੱਤਰ—ਇਸ ਸਮੇਂ ਕਦੇ ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਮੰਜੀ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਤੇ ਕਦੀ ਅੰਬੀ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਨੱਸਦੇ ਵੀ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਹੱਸਦੇ ਵੀ । ਪਤੀ ਦੀ ਤੇੜ ਲਾਈ ਚਾਦਰ ਖੜਕ ਰਹੀ ਸੀ, ਪਰ ਨਾਇਕਾ ਦਾ ਦਿਲ ਧੜਕ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਪਤੀ ਦੀ ਜੁੱਤੀ ਚੀਕ ਰਹੀ ਸੀ, ਪਰ ਨਾਇਕਾ ਦੀ ਝਾੜਗ ਛਣਕ ਰਹੀ ਸੀ । ਪਤੀ ਦੀ ਨੱਸਦਿਆਂ ਪਗੜੀ ਲਹਿ ਗਈ ਸੀ ਤੇ ਨਾਇਕਾ ਦੀ ਚੁੰਨੀ । ਅੰਤ ਹਫ ਕੇ ਦੋਵੇਂ ਚੁੱਪ ਕਰ ਕੇ ਬਹਿ ਗਏ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 15. ਪਤੀ ਦੇ ਵਿਛੋੜੇ ਵਿਚ ਤਤਫਦੀ ਨਾਇਕਾ ਅੰਬੀ ਨੂੰ ਕੱਟਣ ਦੀ ਭੁਲ ਨਾ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਿਉਂ ਕਰਦੀ ਹੈ ?

ਉੱਤਰ—ਪਤੀ ਦੇ ਵਿਛੋੜੇ ਵਿਚ ਤਤਫਦੀ ਨਾਇਕਾ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿਚ ਪਤੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਯਾਦਾਂ ਨੂੰ ਜਗਾ ਕੇ ਪੀਤ੍ਰ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਅੰਬੀ ਨੂੰ ਕੱਟਵਾ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਫਿਰ ਉਹ ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਇਹ ਭੁਲ ਨਾ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਉਹ ਅੰਬੀ ਕੱਟਵਾ ਦੇਵੇਗੀ, ਤਾਂ ਉਸ ਕੋਲ ਹੋਰ ਕੋਈ ਉੱਚੀ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਹਹਿ ਜਾਵੇਗੀ, ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਉਹ ਘਰ ਆਉਂਦੇ ਪਤੀ ਦਾ ਰਾਹ ਤੱਕੇਗੀ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 16. 'ਅੰਬੀ ਦੇ ਬੁਟੇ ਥੱਲੇ' ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ-ਮਨ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਿਵੇਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ?

(Pbi. Uni. 2016)

ਉੱਤਰ—ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ-ਮਨ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਰੁਮਾਂਟਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ । ਆਪਣੇ ਛੋਜੀ ਪਤੀ ਤੋਂ ਵਿਛੋੜੀ ਮੁਟਿਆਰ ਅੰਬੀ ਦੇ ਬੁਟੇ ਹੇਠ ਮਾਣੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨਾਲ ਮਾਣੇ ਪਿਆਰ ਦੇ ਪਲਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਭੁਸ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਬੇਕਰਾਰ ਵੀ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 17. ਪ੍ਰੇ: ਮੇਹਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਕਿਹੜੀ ਕਵਿਤਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ ?

ਉੱਤਰ—ਅੰਬੀ ਦੇ ਬੁਟੇ ਥੱਲੇ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ—ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੇ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਸੰਖੇਪ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤਿਆਂ ਉਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ਤੇ ਕਾਹਿਂ-ਕਲਾ ਦਾ ਮੁੱਲਾਂਕਣ ਕਰੋ।

(Pbi. Uni. 2019)

ਉੱਤਰ—ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਵਿਤੀ ਤੇ ਵਾਰਤਕਕਾਰ ਹੋਈ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਜਨਮ 31 ਅਗਸਤ, 1919 ਈ। ਨੂੰ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਹਿੱਤਕਾਰੀ ਦੇ ਘਰ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲੇ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬਚਪਨ ਤੇ ਜਵਾਨੀ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਤੇ ਇੱਥੇ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਵਿਆਹ ਹੋ ਗਿਆ। 1947 ਤਕ ਉਹ ਲਾਹੌਰ ਰੇਡੀਓ ਲਈ ਗੀਤ-ਸੰਗੀਤ ਰੂਪਕ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਪੁਸਤਕ-ਪੜ੍ਹਚੇਲ ਲਿਖਦੀ ਰਹੀ।

ਦੇਸ਼ ਦੇ ਵੰਡੇ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇਹਰਾਂਦੂਨ ਤੇ ਫਿਰ ਦਿੱਲੀ ਰਹੀ। ਇੱਥੇ ਹੀ ਉਹ ਆਲ ਇਡੀਆ ਰੇਡੀਓ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਅਨਾਉਨਸਰ ਤੇ ਸਕਰਿਪਟ ਰਾਈਟਰ ਲਗ ਗਈ। ਕੁੱਝ ਦੇਰ ਮਗਰੋਂ ਨੌਕਰੀ ਛੱਡ ਕੇ ਉਹ ਬੇਬਦੀ ਚਲੀ ਗਈ। ਫਿਰ ਉਹ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅੰਤ ਤਕ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹੀ। ਇੱਥੇ ਉਹ 'ਨਾਗਮਣੀ' ਨਾਂ ਦਾ ਇਕ ਸਾਹਿਤਕ ਮਾਸਿਕ ਪੱਤਰ ਤੇ 'ਨਾਗਮਣੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ' ਚਲਾਉਂਦੀ ਰਹੀ। ਉਸ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕੀਤੀ।

ਆਪਣੇ ਕਵੀ ਪਿਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਨਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਨੇ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਲਿਖਣੀਆਂ ਆਰੰਭ ਕੀਤੀਆ। ਉਸ ਦਾ ਦਿਲ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਉਸ ਦਾ ਪਿਤਾ ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਮਾਸਕ ਪੱਤਰ 'ਹਣਜੀਤ ਨਗਾਰਾ' ਵਿਚ ਛਾਪ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਰਵਾਇਤੀ ਰੰਗਣ ਦੀਆਂ ਸਨ। ਹੋਲੀ-ਹੋਲੀ ਉਸ ਦੀ ਕਲਾ ਨੇ ਵਿਕਾਸ ਕੀਤਾ ਤੇ ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਤੀ ਉਸ ਦਾ ਦਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਵੀ ਬਦਲ ਗਿਆ। ਉਸ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਖੇਤਰ ਚੌਝੇਰਾ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ ਤੇ ਉਹ ਇਕ ਕਵਿਤੀ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੇ 'ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਅਵਾਜ਼' ਬਣ ਗਈ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਨੇ ਚਾਰ ਮੰਜਲਾਂ ਤੈ ਕੀਤੀਆਂ। 31 ਅਕਤੂਬਰ, 2005 ਨੂੰ ਉਸ ਦਾ ਦੇਹਾਂਤ ਹੋ ਗਿਆ।

ਰਚਨਾ ਤੇ ਕਾਹਿਂ-ਕਲਾ—ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪੜਾ 1935 ਤੋਂ 1939 ਤਕ ਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ 'ਠੰਡੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ' ਤੇ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਲਹਿਰਾਂ' ਨਾਂ ਦੇ ਕਾਹਿਂ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਕਲਾਤਮਕ ਪੱਧਰ ਨੀਵੀਂ ਹੈ। ਵਿਸੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਸਦਾਹਾਰਕ ਹਨ। ਲਿਖਣ-ਦੇਂਗ ਰਵਾਇਤੀ ਹੈ।

1939 ਤੋਂ 1946 ਤਕ ਦਾ ਸਮਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਢੂਜਾ ਪੜਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਲ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸੱਤ ਕਾਹਿਂ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦਿੱਤੇ—

'ਜੀਉਦਾ ਜੀਵਨ' (1939), 'ਭ੍ਰੇਲ ਧੋਤੇ ਛੁੱਲ' (1941), 'ਓ ਗੀਤਾਂ ਵਾਲਿਆ' (1942), 'ਸੰਭ ਦੀ ਲਾਲੀ' (1943-44), 'ਲੋਕ ਪੀੜ' (1944) ਅਤੇ 'ਪੱਖਰ ਗੀਟੇ' (1946)।

ਇਸ ਕਾਲ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੀ ਸਾਖਸੀਅਤ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੋਇਆ। ਨਵੀਂ ਚੇਤਨਾ ਉਸ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ਵਾਦ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਬਣ ਗਈ। 'ਲੋਕ ਪੀੜ' ਤੇ 'ਪੱਖਰ ਗੀਟੇ' ਇਸ ਕਾਲ ਦੇ ਉਸ ਦੇ ਉੱਤਮ ਕਾਹਿਂ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਹਨ। ਉਹ ਨਿੱਜੀ ਪਿਆਰ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉਠ ਕੇ ਲੋਕ ਪੀੜਾਂ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਧਿਆਨ ਸਮਾਜ ਦੇ ਉਸਰੋਈਆਂ ਅਤੇ ਕਿਰਤੀਆਂ ਕਾਮਿਆਂ ਵਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਜ਼ਰਾ ਦੇਖੋ—

ਭੁੱਖੇ ਲੂਸਣ ਅਜ ਦੇ ਹਾਲੀ,

ਕਿਰਤੀ ਕਾਮੇ ਢਿੱਡੇਂ ਖਾਲੀ।

ਢੂਜੇ ਨੂੰ ਜੋ ਦੇਣ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ,

ਪੇਸ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਈ ਕੰਗਾਲੀ,

ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰੀਤਲੜੀ ਦੇ ਸੰਪਰਕ ਵਿਚ ਆਉਣ ਨਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਬਣ ਗਈ। ਉਹ ਇਸਤਰੀ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਬਾਰੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੇਤਨ ਹੋ ਗਈ। ਉਹ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਅਵਾਜ਼ ਉਠਾਉਂਦੀ ਹੋਈ ਤੇ ਸਮਾਜ ਤੇ ਕੋਹਜਾਂ ਤੋਂ ਪਰਦਾ ਚੁੱਕਦੀ ਹੋਈ ਲਿਖਦੀ ਹੈ—

ਅੰਨ-ਦਾਤਾ

ਮੈਂ ਚੇਮ ਦੀ ਗੁੱਡੀ,
ਖੇਡ ਲੈ ਖਿਡਾ ਲੈ,
ਲਹੂ ਦਾ ਪਿਆਲਾ,
ਪੀ ਲੈ, ਪਿਲਾ ਲੈ ।
ਮੇਰੀ ਜਥਾਨ,
ਤੇ ਇਨਕਾਰ ?
ਉਹ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦੇ ?
ਹਾਂ..... ਪਿਆਰ ?
ਇਹ ਤੇਰੇ ਮਤਲਬ ਦੀ ਸੈਅ ਨਹੀਂ ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਤੀਜੇ ਦੋਰ (1947-1960) ਵਿਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਹਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦਿੱਤੇ- 'ਲੰਮੀਆਂ ਵਾਟਾਂ' (1947), 'ਸਰਘੀ ਵੇਲਾ' (1951), 'ਸੁਨੇਹੜੇ' (1955), 'ਅਸੋਕਾ ਚੇਤੀ' (1957) ਅਤੇ 'ਕਸਤੂਰੀ' (1959) ।

1947 ਦੇ ਛਿਤ੍ਰਕੁ ਛਸਾਦਾਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਇਕ ਨਵਾਂ ਮੌਜ ਲਿਆਂਦਾ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਨੇ ਸਰਬਪੱਖੀ ਵਿਕਾਸ ਕੀਤਾ । ਜਥਮੀ ਹੋਈ ਮਨੁੱਖਤਾ ਤੇ ਇਸਤਰੀ ਉੱਪਰ ਹੋਏ ਜੁਲਮਾਂ ਨੂੰ ਤੱਕ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਇਸਤਰੀ ਹਿਰਦਾ ਤੜ੍ਹਫ ਉੱਠਿਆ । 'ਅੱਜ ਆਖਾਂ ਵਾਰਿਸ ਸਾਹ ਨੂੰ', 'ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਕਹਾਣੀ', 'ਕਣਕਾਂ ਦਾ ਗੀਤ', 'ਸਾਨੂੰ ਮਿਲੀ ਜਾਣ ਹੋ', 'ਖੇਤਿਆਚਲ', 'ਵਿਆਹੁਤਾ ਨਾਰ', 'ਵਿਉਪਾਰ' ਅਤੇ 'ਕੇਨਿਆ ਦਾਨ' ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਜਥਮੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਭਰੀ ਹੈ । ਜਗਾ 1947 ਵਿਚ ਜਥਰਨ ਚੁੱਕੀ ਮੁਟਿਆਰ ਦਾ ਵਿਰਲਾਪ ਦੇਖੋ-

ਮੈਂ ਤੱਤੀ ਪੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀ, ਮੇਰੇ ਛੁੱਟ ਗਏ ਨਸੀਬ ।
ਕੀਕਣ ਦੱਸਾਂ ਬੋਲ ਕੇ, ਟੁੱਕੀ ਗਈ ਮੇਰੀ ਜੀਭ ।
ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਵੇ, ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਮੇਰੇ ਪੈਰ ।
ਕਿਹਾ ਕੁ ਛਿੱਠਾ ਜੁਲਮ ਵੇ, ਕਿਹਾ ਕੁ ਛਿੱਠਾ ਕਹਿਰ ।
ਮੈਂ ਪੱਛੀ ਨਸਤਰ ਨਾਲ ਵੇ, ਮੈਂ ਖਾਣੀ ਚੱਕਾਂ ਨਾਲ ।
ਮੈਨੂੰ ਕੋਹਿਆ ਖੁੱਢੀ ਛਗੀ ਨੇ, ਮੇਰਾ ਕੋਈ ਨਾ ਜਾਣੇ ਹਾਲ ।
ਦੇਸ ਦੀ ਵੰਡ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਭੁਰਲਾ ਉੱਠਿਆ—

ਅਸਾਂ ਕੱਠਿਆਂ ਸੀ ਗੋਡੀਆਂ,
ਕੱਠਿਆਂ ਸੀ ਬੀਜੀਆਂ
ਓਏ ਕਿਨੇ ਆ ਕੇ ਸਿੱਟਾ ਸਿੱਟਾ,
ਦਾਣਾ ਦਾਣਾ ਵੰਡਿਆ ।

ਇਨਾ ਮਹਿੰਗਾ ਮੁੱਲ ਤਾਰ ਕੇ ਮਿਲੀ ਅਜਾਈ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਆਮ ਜਨਤਾ ਲਈ ਇਕ ਧੇਖਾ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ—
ਕਹਿੰਦੇ ਲੰਘ ਗਈ ਏ ਰਾਤ,
ਕਹਿੰਦੇ ਆਈ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਤ,
ਮੇਰੇ ਅਰਸਾਂ ਤੇ ਸਾਹੀਆਂ,
ਅਜੇ ਓਡੀਆਂ ਹੀ ਓਡੀਆਂ ।

ਅਜਾਦ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਜਨ-ਸਧਾਰਨ ਦੀ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਦਾ ਕਾਰਨ ਉਹ ਜਗੀਰਦਾਰੀ ਦੀ ਲੁੱਟ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਲਿਖਦੀ ਹੈ—

ਭਰੀਆਂ ਬੰਨ੍ਹ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਮੈਂ ਹਾਰੀ,
ਬੋਹਲ ਤਾਂ ਲੈ ਗਏ ਖੇਹ ।
ਪੱਕੇ ਮਹਿਲੀ ਵੜੇ ਜੋ ਦਾਣੇ,
ਵਿਰ ਨਾ ਨਿਕਲੀ ਸੋਅ ।

ਇਸ ਲੁੱਟ ਵਿਕੁੱਧ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸਾਨਾਂ ਵਿਚ ਆਸਾਂ ਭਰੀ ਜਾਗ੍ਰਤ ਤੇ ਬਗਾਵਤ ਫੁੱਟਦੀ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ—
 ਅੱਜ ਸਰਪੀ ਵੇਲਾ ਵੇਖਦਾ,
 ਨਵੇ ਜੁਗ ਦਾ ਮੁੱਖ ।
 ਜੀਵੇ ਫੇਰ ਮਨੁੱਖਤਾ,
 ਜੀਵੇ ਫੇਰ ਮਨੁੱਖ ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਕਰੂਰਤਾਂ ਤੋਂ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਪਰਦਾ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ । ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਸਤਨਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਥੱਚੇ ਦੀ ਫਰਿਆਦ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਉਸ ਮਾਂ ਦੇ ਛਿੱਡੇ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਜਥੀ ਚੁੱਕ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਇੱਛਤ ਲੁੱਟੀ ਗਈ—

ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਮਜ਼ਬੂਰ ਸੀ,
 ਮੈਂ ਭੀ, ਇਕ ਇਨਸਾਨ ਹਾਂ,
 ਅਜਾਦੀਆਂ ਦੀ ਟੱਕਰ ਵਿਚ,
 ਉਸ ਸੱਟ ਦਾ ਨਿਸਾਨ ਹਾਂ,
 ਜੇ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਦੇ ਮੌਖੇ ਉੱਤੇ,
 ਲੱਗਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ ।
 ਧਿਰਕਾਰ ਹਾਂ ਮੈਂ ਉਹ ਜਿਹੜੀ,
 ਇਨਸਾਨ ਉੱਤੇ ਪੈ ਰਹੀ ।

ਉਥੋਂ ਪੜਾਅ (1960 ਤੋਂ 1972) ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ 'ਨਾਗਮਣੀ' (1964), 'ਕਾਗਜ਼ ਤੇ ਕੈਨਵਸ' (1970) ਅਤੇ 'ਕਾਗਜ਼ ਤੇ ਕੈਨਵਸ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ' (1973) ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਲਿਖੇ । ਉਸ ਦੀ ਪੁਸਤਕ 'ਕਾਗਜ਼ ਤੇ ਕੈਨਵਸ' ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਪੀਠ ਪੁਰਸਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ । ਇਸ ਕਾਲ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਅੰਤਰਮੁਖੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਇਹ ਰੰਗ ਉਸ ਦੇ ਤੀਜੇ ਪੜਾਅ ਦੇ ਅੰਧੀਰਲੇ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਹੀ ਆ ਗਿਆ ਸੀ । ਉਸ ਦਾ ਸਮਾਜਵਾਦ ਵਿਚ ਵਿਸਵਾਸ ਫੋਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਪ੍ਰਯੋਗਵਾਦੀ ਰੁਚੀ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ । ਉਸ ਦਾ ਚਿੱਟਾਕੋਣ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਉਹ ਲਿਖਦੀ ਹੈ —

ਧਰਤੀ ਅਤਿ ਸੁੰਦਰ ਕਿਤਾਬ,
 ਚੰਦ ਸੂਰਜ ਦੀ ਜਿਲਦ ਵਾਲੀ,
 ਪਰ ਝੁਦਾਇਆ ।
 ਇਹ ਭੁੱਖ ਨੰਗ ਤੇ ਗੁਲਾਮੀ,
 ਇਹ ਤੇਰੀ ਇਥਾਰਤ ਹੈ,
 ਜਾਂ ਪੜ੍ਹਣਾ ਦੀਆਂ ਗਾਲਤੀਆਂ ?

ਕਈ ਆਲੋਚਕ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਕੁਚੀਆਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੀ ਕਲਾ ਦਾ ਢਲਦਾ ਪੱਖ ਸੀ ਤੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਸਮਾਜਿਕ ਮਹੱਤਵ ਗੁਆ ਬੈਠੀ ਸੀ ।

ਸਮੁੱਚੇ ਤੇਰ 'ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ 'ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਅਵਾਜ਼' ਹੈ । ਉਸ ਨੇ ਜਨ-ਸਧਾਰਨ ਦੇ ਦੁੱਖਾਂ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਦੂਰਦਸ਼ਾ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦਿਆਂ ਉਸ ਦੀ ਕਲਮ ਸਿਖਰਾਂ ਨੂੰ ਛੁੱਹਦੀ ਹੈ । ਉਸ ਵਿਚ ਅਤਿਅੰਤ ਬਲ, ਵਿਆਂਗ ਅਤੇ ਨਿਹੋਰੇ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਉਸ ਨੇ ਕਈ ਝੂਥਸੂਰਤ ਗੀਤ ਵੀ ਲਿਖੇ ਹਨ ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਨੇ ਨਾਵਲ ਤੇ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵੀ ਰਚੀਆਂ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਾਲੇ ਹੀ ਹਨ । 'ਡਾਕਟਰ ਦੇਵ', 'ਪਿੱਜਰ', 'ਆਲੂਣਾ', 'ਅਸੂ', 'ਇਕ ਸਵਾਲ', 'ਬੰਦ ਦਰਵਾਜ਼ਾ', 'ਰੰਗ ਦਾ ਪੱਤਾ' ਤੇ 'ਇਕ ਸੀ ਅਨੀਤਾ' ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਨਾਵਲ ਹਨ । ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਉਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਭੁੱਖ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਦੇਣ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ ।

ਸੁਨੇਹੁੜੇ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਦੱਸ ਕੇ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ੴ) ਲੱਗੀ ਲੋਅ ਤੇ ਪਹਿਲੜਾ ਪਹਿਰ ਲੱਗਾ,

ਫੇਰ ਦੂਸਰੇ ਪਹਿਰ ਨੇ ਸੱਦ ਲਾਈ

ਇਕ ਤੇਰੇ ਵਿਘੇਗ ਦਾ ਸੇਕ ਛਾਢਾ

ਦੂਜਾ ਉਮਰ ਦੀ ਸਿਖਰ ਦੁਪਹਿਰ ਆਈ

ਤੇਰਾ ਖਤ ਸਾਨੂੰ ਅੱਜ ਬਹੁਤਿਆ ਈ

ਜਿਵੇਂ ਸੱਤਾ ਅਸਮਾਨਾਂ 'ਤੇ ਘਟਾ ਛਾਈ

ਦੋਵੇਂ ਅੱਖੀਆਂ ਸਾਡੀਆਂ ਝੂਮ ਪਈਆਂ ।

ਮੱਥੇ ਵਿਚ ਨਸੀਬਾਂ ਨੇ ਪੈਲ ਪਾਈ ।

(Pbi. Uni. 2016)

ਊੰਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ—ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਕਵਿਤਾ 'ਸੁਨੇਹੁੜੇ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵਿਤੀ ਨੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੇ ਬਿਰਹੋਂ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਅਗਾਂਹਵਾਂ ਭਾਵ ਵੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ ਹਨ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਬਿਰਹਨ ਕਵਿਤੀ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਦਾ ਖਤ ਮਿਲਣ ਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਖੁਸ਼ੀ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਕਵਿਤੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਲੋਅ ਲੱਗਣ ਨਾਲ ਦਿਨ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪਹਿਰ ਸੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਫਿਰ ਦੂਸਰੇ ਨੇ ਆਕੇ ਸੱਦ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਤਾਂ ਤੇਰੇ ਵਿਛੇਜੇ ਦਾ ਸੇਕ ਬਹੁਤ ਤੰਗ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਦੂਸਰੀ ਉਮਰ ਦੀ ਸਿਖਰ ਦੁਪਹਿਰ ਅਰਥਾਤ ਜਵਾਨੀ ਆਈ ਹੋਈ ਹੈ। ਤੇਰਾ ਖਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਅੱਜ ਮੈਨੂੰ ਬੜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਇੰਝ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਸੱਤਾਂ ਅਸਮਾਨਾਂ ਉੱਤੇ ਹੀ ਬੱਦਲਾਂ ਦੀ ਘਟਾ ਛਾ ਗਈ ਹੋਵੇ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਮੇਰੀਆਂ ਦੋਵੇਂ ਅੱਖਾਂ ਝੂਮ ਪਈਆਂ ਹਨ ਤੇ ਮੇਰੇ ਮੱਥੇ ਦੇ ਨਸੀਬਾਂ ਨੇ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਪੈਲ ਪਾਈ ਹੈ। ਅਰਥਾਤ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਿਸਮਤ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਗਈ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 2. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਦੱਸ ਕੇ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਅ) ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਸਾਡੇ ਅੱਜ ਹੋਏ ਥੋਰੇ

ਅੱਖਾਂ ਚੱਲੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਨੇ

ਕਲਮਾਂ ਤੇਰੀਆਂ ਅੱਜ ਸਰਨਾਵਿਆਂ 'ਤੇ

ਸਾਡੇ ਨਾਵੇਂ ਨੂੰ ਪਈਆਂ ਬੁਲਾਂਦੀਆਂ ਨੇ

ਚਹੁੰ ਪੋਟਿਆਂ 'ਤੇ ਗਿਣੀਆਂ ਚਾਰ ਲੀਕਾਂ

ਕੀ ਕੁੱਝ ਪੁੱਛਦੀਆਂ ਤੇ ਕੀ ਕੁੱਝ ਆਂਹਦੀਆਂ ਨੇ

ਲੱਖਾਂ ਬਿਜਲੀਆਂ ਉਠ ਕੇ ਅੱਖਰਾਂ 'ਚੋਂ

ਪਈਆਂ ਪੋਟਿਆਂ ਵਿਚ ਸਮਾਂਦੀਆਂ ਨੇ ।

ਊੰਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ—ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਕਵਿਤਾ 'ਸੁਨੇਹੁੜੇ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵਿਤੀ ਨੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੇ ਬਿਰਹੋਂ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਅਗਾਂਹਵਾਂ ਭਾਵ ਵੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ ਹਨ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਬਿਰਹਨ ਕਵਿਤੀ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਦਾ ਖਤ ਮਿਲਣ ਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਖੁਸ਼ੀ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਕਵਿਤੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਹੇ ਪਿਆਰੇ! ਤੇਰੇ ਖਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਮੇਰੇ ਦੋਹਾਂ ਹੱਥਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਪਾਗਲਾਂ ਵਾਲੀ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਚੱਲੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਮੈਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਤੇਰੀ ਕਲਮ ਨੇ ਅੱਜ ਮੇਰੇ ਸਿਰਨਾਵੇਂ ਵੀਲ ਚਾਰ ਸਤਰਾਂ ਨੂੰ ਚੌਂਹ ਪੋਟਿਆਂ 'ਤੇ ਗਿਣਿਆ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਕੁੱਝ ਕਹਿੰਦੀਆਂ ਤੇ ਪੁੱਛਦੀਆਂ ਜਾਪੀਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲੱਖਾਂ ਬਿਜਲੀਆਂ ਉੱਠ ਕੇ ਮੇਰੇ ਪੋਟਿਆਂ ਵਿਚ ਸਮਾਂ ਗਈਆਂ ਹਨ।

ਅੱਪੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ—ਥੋਰੇ—ਥੱਲੇ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 3. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਦੱਸ ਕੇ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ : -

(ਈ) ਖੰਭਾਂ ਹੇਠ ਹੈ ਜ਼ਿਮੀ ਵਲੇਟ ਬੈਠਾ
ਸਾਰੇ ਅੰਬਰ 'ਤੇ ਆਣ ਕੇ ਇੰਜ ਛਾਇਆ
ਲੱਖਾਂ ਰਹਿਮਤਾਂ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ
ਹੋ ਕੇ ਦੂਤ ਜਿਉ ਕਿਸੇ ਦਾ ਮੇਘ ਆਇਆ
ਅੱਖਰ ਜਾਦੂਆਂ ਵਿਚ ਲਬੇੜ ਕੇ ਤੇ
ਪਾਲਾਂ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲਿਆਇਆ ।
ਸਾਡੀ ਜਿਦ ਨੂੰ ਆਣ ਕੇ ਕੀਲ ਬੈਠਾ
ਟੂਣੇ ਹਾਰਿਆ ਵੇ ਕਿਹਾ ਖਤ ਪਾਇਆ ।

ਊੱਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ—ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਕਵਿਤਾ 'ਸੁਨੇਹੁੜੇ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵਿਤੀ ਨੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੇ ਬਿਰਹੋਂ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਅਗਾਂਹਵਧੂ ਭਾਵ ਵੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ ਹਨ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਬਿਰਹਨ ਕਵਿਤੀ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਦਾ ਖਤ ਮਿਲਣ ਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਖੁਸ਼ੀ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦੀ ਹੈ ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਕਵਿਤੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਹੋ ਪਿਆਰੇ ! ਤੇਰਾ ਇਹ ਖਤ ਸਾਰੇ ਅੰਬਰ ਊੱਤੇ ਇੰਝ ਛਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਖੰਭਾਂ ਹੇਠ ਸਾਰੀ ਜ਼ਮੀਨ ਨੂੰ ਲਪੇਟ ਲਿਆ ਹੈ । ਇਹ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਲਈ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੱਖਾਂ ਰਹਿਮਤਾਂ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਲਈ ਬੱਦਲ ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਦਾ ਦੂਤ ਬਣ ਕੇ ਆਇਆ ਹੋਵੇ । ਇਹ ਅੱਖਗਾਂ ਨੂੰ ਜਾਦੂਆਂ ਵਿਚ ਲਬੇੜ ਕੇ ਕਤਾਰਾਂ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲਿਆਇਆ ਹੈ । ਹੋ ਟੂਲੋਹਾਰ ਸੱਜਣ ! ਤੂੰ ਇਹ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਖਤ ਪਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨੇ ਆ ਕੇ ਸਾਡੀ ਜਿਦ ਨੂੰ ਕੀਲ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ।

ਔੱਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ—ਮੇਘ—ਬੱਦਲ । ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਾਲੀਦਾਸ ਦੇ ਮੇਘਦੂਤ ਵਲ ਹੈ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 4. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਦੱਸ ਕੇ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ : -

(ਸ) ਪੰਜਾਂ ਊੱਤੇ ਹੈ ਵੀਹ ਸੌ ਪੰਜ ਸੰਮਤ
ਚੜ੍ਹਿਆ ਚੇਤਰ ਮਹੀਨਾ ਤੇ ਹੋਈ ਨਾਵੀ
ਹੱਥੀ ਆਪਣੀ ਲਿਖੇ ਸੁਨੇਹੁੜੇ ਮੈਂ
ਹੱਥੀ ਆਪਣੀ ਆਪ ਵਸੂਲੀ ਪਾਵੀ
ਏਨ੍ਹਾਂ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਏਨ੍ਹਾਂ ਕਾਸਦਾਂ ਨੂੰ .
ਪਹਿਲੋਂ ਸੈਰ ਪੈਰੀਅਤ ਦੇ ਨਾਲ ਬੁਵਾਈ
ਫੇਰ ਹਾਲ ਹਵਾਲ ਜੋ ਪੁੱਛਣਾ ਈੀ
ਏਨ੍ਹਾਂ ਮਹਿਰਮਾਂ ਦੇ ਕੋਲ ਬੈਠ ਜਾਵੀ ।

ਊੱਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ—ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਕਵਿਤਾ 'ਸੁਨੇਹੁੜੇ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵਿਤੀ ਨੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੇ ਬਿਰਹੋਂ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਅਗਾਂਹਵਧੂ ਭਾਵ ਵੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ ਹਨ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਬਿਰਹਨ ਕਵਿਤੀ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਦਾ ਖਤ ਮਿਲਣ ਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਖੁਸ਼ੀ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦੀ ਹੈ ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਕਵਿਤੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸਮੇਂ 2010 ਸੰਮਤ ਹੈ ਤੇ ਚੇਤਰ ਦੀ ਨੰਦੀਂ ਤਰੀਖ ਹੈ । ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਤੈਨ੍ਹੂਂ ਸੁਨੇਹੇ ਲਿਖੇ ਹਨ ਤੇ ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਸੂਲ ਕਰ ਲਈ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਗਜ਼ ਰੂਪ ਕਾਸਦਾਂ ਨੂੰ ਕੋਲ ਬਿਠਾ ਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਸੈਰ-ਪੈਰੀਅਤ ਪੁੱਛੀ ਤੇ ਫਿਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੇ ਕੋਲ ਬੈਠ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਚੱਲ ਪੁੱਛੀ ।

ਔੱਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ—ਮਹਿਰਮਾਂ—ਦਿਲ ਦੇ ਭੇਤੀ, ਪਿਆਰੇ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 5. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਦੱਸ ਕੇ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ : -

(ਝ) ਰੁੱਤਾਂ ਭੋਂਦੀਆਂ ਤੇ ਵਰ੍ਹੇ ਪਦੇ ਗਿੜਦੇ
ਵੇ ਕੋਈ ਅੰਤ ਨਹੀਓ ਏਨ੍ਹਾਂ ਗੋਕਿਆਂ ਦੇ
ਜਿਹੜੇ ਮੂੰਹ ਤੋਂ ਰੌਣਕਾਂ ਰੁਸ ਗਈਆਂ
ਹਾਲ ਵੇਖ ਜਾਵੀ ਉਹਨਾਂ ਵੇਹਕਿਆਂ ਦੇ
ਅੱਖਾਂ ਭਰੀਆਂ ਨੇ ਨਾਲ ਗਲੇਹੂਆਂ ਦੇ

ਹੇਠ ਭਰੇ ਨੇ ਨਾਲ ਸੁਨੇਹੁੜਿਆਂ ਦੇ
ਸਾਰ ਜਾਣਦੇ ਨੇ ਏਨ੍ਹਾਂ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ
ਸੱਜਣ ਵਿਛੜੇ ਸੱਜਣਾਂ ਜੇਹੜਿਆਂ ਦੇ ।

ਊੰਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ-ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਕਵਿਤਾ 'ਸੁਨੇਹੁੜੇ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵਿਤੀ ਨੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੇ ਬਿਰਹੋਂ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਅਗਾਂਹਵਧੂ ਭਾਵ ਵੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ ਹਨ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਕਵਿਤੀ ਨੇ ਬਿਰਹਾ ਦੇ ਭਾਵ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤੇ ਹਨ ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਕਵਿਤੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਹੇ ਪਿਆਰੇ ! ਰੁੱਤਾਂ ਫਿਰ ਗਈਆਂ ਹਨ ਤੇ ਵਰ੍ਹੇ ਬੀਤ ਗਏ ਹਨ । ਸਮੇਂ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੇਤ੍ਰਿਆਂ ਦਾ ਕੋਈ ਅੰਤ ਨਹੀਂ । ਤੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਹੜਿਆਂ ਦਾ ਹਾਲ ਆ ਕੇ ਦੇਖ ਜਾਹ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹਾਂ ਤੋਂ ਰੌਣਕਾਂ ਖੁੱਸ ਗਈਆਂ ਹਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅੱਖਰੂਆਂ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਤੇ ਬੁੱਲ੍ਹ ਸੁਨੇਹਿਆਂ ਨਾਲ । ਮੇਰੀ ਚਿੱਠੀ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਸਾਰ ਉਹੋ ਹੀ ਜਾਣਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੱਜਣ ਵਿਛੜੇ ਹੋਣ ।

ਔਖੇ ਸਥਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ—ਗਲੇਝੂਆਂ—ਅੱਖਰੂਆਂ । ਸਾਰ—ਮਖਰ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 6. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਦੱਸ ਕੇ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਕ) ਭਲਾ ਦੱਸ ਮੈਂ ਏਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਆਖਾ
ਏਨ੍ਹਾਂ ਹੈਝੂਆਂ ਹੱਥੀ ਸਹੇਤਿਆਂ ਨੂੰ
ਹੱਸ ਕੰਢੇ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਚੁੱਗ ਲਈਏ
ਹੱਥੀ ਆਪ ਲਾਈਏ ਫੁੱਲਾਂ ਜੇਹੜਿਆਂ ਨੂੰ
ਛੇਤੀ ਗੱਲ ਤੇ ਅੱਖੀਆਂ ਨਾਲ ਛਿੜੀਆਂ
ਛੇੜ ਬੈਠੇ ਹਾਂ ਕਿੱਸਿਆਂ ਕਿਹੜਿਆਂ ਨੂੰ
ਕਾਸਦ ਅੱਖੀਆਂ ਦੇ ਕਾਗਜ਼ ਪਏ ਲਿਖਦੇ
ਲੈ ਕੇ ਆਏ ਨੀ ਮੇਰੇ ਸੁਨੇਹੁੜਿਆਂ ਨੂੰ ।

ਊੰਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ-ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਕਵਿਤਾ 'ਸੁਨੇਹੁੜੇ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵਿਤੀ ਨੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੇ ਬਿਰਹੋਂ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਅਗਾਂਹਵਧੂ ਭਾਵ ਵੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ ਹਨ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਕਵਿਤੀ ਨੇ ਬਿਰਹਾ ਦੇ ਭਾਵ ਬਿਆਨ ਕੀਤੇ ਹਨ ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਕਵਿਤੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਹੇ ਪਿਆਰੇ ! ਭਲਾ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੈਝੂਆਂ ਨੂੰ ਕੀ ਕਹਿ ਸਕਦੀ ਹਾਂ, ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪ ਸਹੇਤੇ ਹਨ । ਜਿਹੜੇ ਫੁੱਲ ਆਪ ਹੱਥੀ ਬੀਜੇ ਹੋਣ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੰਢੇ ਵੀ ਹੱਸ ਕੇ ਚੁੱਗ ਲੈਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ । ਤੇਰੀ ਗੱਲ ਛੇੜਨ ਨਾਲ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵੀ ਨਾਲ ਹੀ ਛਿਤ ਪਈਆਂ ਹਨ । ਮੈਂ ਸੋਚਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਇਹ ਕਿਹੜੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਛੇੜ ਬੈਠੀ ਹਾਂ । ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਕਾਸਦਾਂ ਨੇ ਇਹ ਕਾਗਜ਼ ਲਿਖ ਕੇ ਤੇਰੇ ਵਲ ਭੇਜੇ ਹਨ ਤੇ ਇਹ ਸੁਨੇਹੇ ਲੈ ਕੇ ਤੇਰੇ ਵਲ ਆਏ ਹਨ ।

ਔਖੇ ਸਥਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ—ਕਾਸਦ—ਸੁਨੇਹਾ ਲੈ ਕੇ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 7. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਦੱਸ ਕੇ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਖ) ਬਹਿ ਕੇ ਆਪ ਤੂੰ ਸੁਟੀਂ ਸੁਨੇਹੁੜਿਆਂ ਨੂੰ
ਬਹਿ ਕੇ ਆਪ ਵਾਚੀ ਏਨ੍ਹਾਂ ਪਾਤੀਆਂ ਨੂੰ
ਦੋਹਵਾਂ ਅੱਖੀਆਂ ਦੇ ਵਿਚ ਛੋਥ ਦੇਵੀ
ਦੇਵੀਂ ਅੱਖੀਆਂ ਭਰੀਆਂ ਭਰਾਤੀਆਂ ਨੂੰ
ਹੱਡ ਬਾਲ ਕੇ ਵਰ੍ਹੇ ਹੰਗਾਲ ਛੱਡੇ
ਆਸਾਂ ਪਾਲਿਆ ਚਿਣਗ ਚੁਵਾਤੀਆਂ ਨੂੰ
ਇਕ ਹਰਛ ਵਾਲੇ ਇਕ ਵਿਰਦ ਉੱਤੇ
ਵਾਰ ਸੁੱਟਿਆ ਦੇਹਾਂ ਹਜਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ।

ਊੰਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ-ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਕਵਿਤਾ 'ਸੁਨੇਹੁੜੇ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵਿਤੀ ਨੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੇ ਬਿਰਹੋਂ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਅਗਾਂਹਵਧੂ ਭਾਵ ਵੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ ਹਨ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਕਵਿਤੀ ਨੇ ਬਿਰਹਾ ਦੇ ਭਾਵ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤੇ ਹਨ ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਕਵਿਤੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਹੇ ਪਿਆਰੇ ! ਮੇਰੇ ਵਲੋਂ ਭੇਜੇ ਗਏ ਚਿੱਠੀਆਂ ਰੂਪ ਕਾਸਦਾਂ ਕੋਲੋਂ ਮੇਰੇ ਸੁਨੇਹੇ ਤੂੰ ਆਪ ਸੁਣੋਂ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਿੱਠੀਆਂ ਨੂੰ ਤੂੰ ਆਪ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹੋ । ਮੈਂ ਅੱਖਰੂਆਂ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਇਹ ਚਿੱਠੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ, ਤੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਫੋਥ ਦੇਵੀਂ । ਅਸੀਂ ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਚਿਣਗ-ਚੁਆਤੀ ਨੂੰ ਕਈ ਵਰ੍ਹੇ ਗੁਆ ਕੇ ਤੇ ਹੱਡ-ਬਾਲ ਕੇ ਅਰਥਾਤ ਦੁਖ ਸਹਿ ਕੇ ਪਾਲਿਆ ਹੈ । ਅਸੀਂ ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਪਿਆਰੇ ਦੇ ਨਾਮ ਦੇ ਇਕ ਤਵਡ ਨੂੰ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਲਈ ਆਪਣੀਆਂ ਜਿੰਦਗੀਆਂ ਨੂੰ ਵਾਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ।

ਅੱਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ—ਵਿਰਦ—ਅਰਦਾਸ । ਹਯਾਤੀਆਂ—ਜਿੰਦਗੀਆਂ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 8. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਦੱਸ ਕੇ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਗ) ਜਿਹੜਾ ਪਾਇਆ ਹੀ ਅੱਜ ਸਵਾਲ ਮੈਨੂੰ
ਰੋਜ਼ ਹਸ਼ਰ ਦਾ ਇਹੀ ਸਵਾਲ ਮੇਰਾ
ਜਿਹੜੀ ਛੱਲ ਹੈ ਤੇਰੀਆਂ ਅੱਖੀਆਂ 'ਚ
ਓਹੀਓਂ ਅੱਖੀਆਂ ਵਿਚ ਉਬਾਲ ਮੇਰਾ
ਕਾਹਨੂੰ ਫੇਰ ਮੁੜ ਕੇ ਸੁਰਤਾਂ ਪੁੱਛੀਆਂ ਨੀ
ਪੁੱਛਣ ਗੋਚਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹਾਲ ਮੇਰਾ
ਤੇਰਾ ਨਾਤਾ ਹੈ ਹਿਜਰ ਦੇ ਨਾਲ ਜਿਹੜਾ
ਓਹੀਓਂ ਵਾਸਤਾ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ।

ਉੱਤਰ—ਪ੍ਰਸੰਗ—ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਕਵਿਤਾ 'ਸੁਨੇਹੁੜੇ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵਿਤੀ ਨੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੇ ਬਿਰਹੋਂ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਅਗਾਂਹਵਧੂ ਭਾਵ ਵੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ ਹਨ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਕਵਿਤੀ ਨੇ ਬਿਰਹਾ ਦੇ ਭਾਵ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤੇ ਹਨ ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਕਵਿਤੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਹੇ ਪਿਆਰੇ, ਤੂੰ ਆਪਣੀ ਚਿੱਠੀ ਵਿਚ ਜਿਹੜਾ ਸਵਾਲ ਮੈਨੂੰ ਪਾਇਆ ਹੈ, ਇਹੋ ਸਵਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਮੈਂ ਕਰਦੀ ਆਈ ਹਾਂ । ਜਿਹੜੀ ਦੁੱਖਾਂ ਦੀ ਛੱਲ ਤੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਉੱਠੀਆਂ ਹੈ, ਉਹੋ ਉਬਾਲ ਹੀ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਉੱਠਦਾ ਹੈ । ਤੂੰ ਕਾਹਨੂੰ ਮੁੜ ਕੇ ਮੇਰਾ ਹਾਲ ਪੁੱਛਿਆ ਹੈ, ਜੇ ਕਿ ਪੁੱਛਣ ਯੋਗ ਨਹੀਂ । ਹਿਜਰ ਨਾਲ ਜੋ ਨਾਤਾ ਤੇਰਾ ਹੈ, ਉਹੋ ਹੀ ਨਾਤਾ ਮੇਰਾ ਹੈ ।

ਅੱਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ—ਰੋਜ਼ ਹਸ਼ਰ—ਕਿਆਮਤ ਦਾ ਦਿਨ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 9. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਦੱਸ ਕੇ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਘ) ਬੀਤੇ ਕਈ ਸਤਵਾਰ ਤੇ ਬੀਤ ਚੱਲੇ
ਕਈ ਬੀਤ ਗਏ ਨੇ ਥਾਰਾਂ ਮਾਹ ਸਾਡੇ
ਜੋ ਵੀ ਸਾਲ ਚੜ੍ਹਦਾ ਜੋ ਵੀ ਚੜ੍ਹੇ ਸੰਮਤ
ਓਹੀਓਂ ਸਾਲ ਢਾਢਾ ਓਹੀਓਂ ਸੰਨ ਢਾਢੇ
ਛੀਏ ਰੁੱਤਾਂ ਹੀ ਵੇਖ ਰਾਮਰੁਠ ਹੋਈਆਂ
ਵੇਖ ਪੁੰਨਦੇ ਪੁੰਨ ਗਏ ਇਹੁੰ ਸਾਡੇ
ਪੈਂਤੀ ਅੱਖਰ ਹੀ ਸਾਡੇ ਵਿਯੋਗ ਵਾਲੇ
ਜਿਹੜਾ ਰਾਹ ਫ਼ਿਆ ਸੋਈਓਂ ਪਿਆ ਆਡੇ ।

ਉੱਤਰ—ਪ੍ਰਸੰਗ—ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਕਵਿਤਾ 'ਸੁਨੇਹੁੜੇ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵਿਤੀ ਨੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੇ ਬਿਰਹੋਂ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਅਗਾਂਹਵਧੂ ਭਾਵ ਵੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ ਹਨ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਕਵਿਤੀ ਨੇ ਬਿਰਹਾ ਦੇ ਭਾਵ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤੇ ਹਨ ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਕਵਿਤੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਹੇ ਪਿਆਰੇ ! ਕਈ ਹਫ਼ਤੇ ਬੀਤ ਗਏ ਹਨ ਤੇ ਕਈ ਬੀਤ ਚੱਲੇ ਹਨ । ਕਈ ਥਾਰਾਂ-ਥਾਰਾਂ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੇ ਸਾਲ ਬੀਤ ਗਏ ਹਨ, ਪਰ ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਸਾਲ ਚੜ੍ਹੇ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਸੰਮਤ, ਉਹ ਸਾਡੇ ਲਈ ਢਾਢਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਸਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਸਾਲ, ਸੰਮਤ ਵਿਚ ਸੁਖ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ । ਸਾਡੀ ਜਿੰਦਗੀ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਨੂੰ ਪੁਰੇ ਹੁੰਦੇ ਦੇਖ ਕੇ ਸਾਲ ਭਰ ਦੀਆਂ ਛੇ

ਰੁੱਤਾਂ ਵੀ ਗਾਮਰੀਨ ਹੋ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਸਾਡੇ ਲਈ ਗੁਰਮੁਖੀ ਦੇ ਪੈਂਤੀ ਅੱਖਰ ਹੀ ਵਿਯੋਗ ਭਰੇ ਹਨ। ਕੋਈ ਅੱਖਰ ਵੀ ਸਾਡੇ ਸੁਖ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਨ ਲਈ ਨਹੀਂ ਬਣਿਆ ਜਾਪਦਾ। ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਇੰਨੇ ਥਦ-ਕਿਸਮਾਤ ਹਾਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਰਾਹ ਫ਼ਰਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਹੀ ਕੁਰਾਹ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ।

ਅੱਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ—ਪੁੰਨ ਗਏ—ਪੂਰੇ ਹੋ ਗਏ। ਦਿਹੁ—ਦਿਨ। ਪਿਆ ਆਡੇ—ਉਲਟ ਨਿਕਲਿਆ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 10. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਦੱਸ ਕੇ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਇ) ਨਾ ਕੋਈ ਦਿਤੇ ਨਾ ਅਸੀਂ ਉਲਾਂਭੜੇ ਵੇ,

ਨਾ ਕੋਈ ਗਿਲੇ ਗੁਜ਼ਾਰਸਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਨੇ

ਕਿਸੇ ਹੀਰ ਦੀ ਕਬਰ 'ਚੋਂ 'ਵਾਜ ਆਈ

ਅਸਾਂ ਡੀਕ ਲਾ ਕੇ ਜਹਿਰਾਂ ਪੀਤੀਆਂ ਨੇ

ਬਾਦਸ਼ਾਹਣੀ ਝਨਾਂ ਦੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ

ਪੁੱਛ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਜਿਹੜੀਆਂ ਬੀਤੀਆਂ ਨੇ

ਕਣੀ ਕਣੀ ਫਿਰ ਜਿਮੀਂ ਦੀ ਬੋਲ ਉੱਠੀ

ਅਸਾਂ ਉਲੀ 'ਚ ਪਾਈਆਂ ਅਨੀਤੀਆਂ ਨੇ।

ਊੰਤਰ—ਪ੍ਰਸੰਗ—ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਕਵਿਤਾ 'ਸੁਨੇਹੁੜੇ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵਿਤੀ ਨੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੇ ਬਿਰਹੋਂ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਅਗਾਂਹਵਾਂ ਭਾਵ ਵੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ ਹਨ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਬਿਰਹਨ ਕਵਿਤੀ ਆਪਣੇ ਢੁੱਖਾਂ ਦਾ ਜਿਕਰ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਕਵਿਤੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਹੋ ਪਿਆਰੇ। ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਢੁੱਖਾਂ ਦਾ ਨਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਉਲਾਂਭਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਅੱਗੇ ਕੋਈ ਗਿਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਢੁੱਖ ਝੱਲਣੇ ਹੀ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਕਿਸੇ ਹੀਰ ਦੀ ਕਬਰ ਵਿਚੋਂ ਅਵਾਜ਼ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਦੋਖੀ ਦੁਨੀਆ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੇ ਢੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਗਿਲੇ-ਸ਼ਿਕਵੇ ਦੇ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਦਿੱਤੀ ਜਹਿਰ ਨੂੰ ਡੀਕ ਲਾ ਕੇ ਪੀ ਲਿਆ ਹੈ। ਝਨਾਂ ਦੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹਣੀ ਹੀਰ ਕਹਿ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਉਸ ਤੋਂ ਪੁੱਛ ਕੇ ਦੇਖੇ ਕਿ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ ਕੀ-ਕੀ ਬੀਤੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਜਮੀਨ ਦੀ ਕਣੀ-ਕਣੀ ਬੋਲ ਉੱਠੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੁਨੀਆ ਦੁਆਰਾ ਅਪਣਾਈਆਂ ਅਨੀਤੀਆਂ ਨੂੰ ਹੱਸ ਕੇ ਤੋਲੀ ਪੁਆ ਲਿਆ ਹੈ।

ਅੱਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ—ਬਾਦਸ਼ਾਹਣੀ ਝਨਾਂ ਦੀ—ਹੀਰ। ਅਨੀਤੀਆਂ—ਲਾਕਾਨੂੰਨੀਆਂ, ਬੇਨਿਜਮੀਆਂ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 11. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਦੱਸ ਕੇ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਚ) ਟੁੱਟੀ ਇਕ ਪੱਤੀ ਕਿਸੇ ਟਾਹਣ ਨਾਲੋ—

ਵਣਾਂ ਵਣਾਂ 'ਚੋਂ ਰੋਹਣੀਆਂ ਬੋਲ ਪਈਆਂ

ਰੋਈਆਂ ਚੂਰੀਆਂ ਤੇ ਛੇਨੇ ਵਿਲਕ ਉੱਠੇ

ਬੇਲੇ ਬੇਲੇ 'ਚੋਂ ਦੇਹਣੀਆਂ ਬੋਲ ਪਈਆਂ

ਜਲਾਂ ਬਲਾਂ 'ਚੋਂ ਇਕ ਆਵਾਜ਼ ਹੋ ਕੇ

ਕਈ ਸੱਸੀਆਂ ਸੇਹਣੀਆਂ ਬੋਲ ਪਈਆਂ

ਇਕੋ ਵਾਜ ਮੇਰੀ ਨਹੀਓਂ ਵਾਜ ਇੱਕੋ

ਵਾਜ ਵਾਜ 'ਚੋਂ ਹੋਣੀਆਂ ਬੋਲ ਪਈਆਂ।

ਊੰਤਰ—ਪ੍ਰਸੰਗ—ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਕਵਿਤਾ 'ਸੁਨੇਹੁੜੇ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵਿਤੀ ਨੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੇ ਬਿਰਹੋਂ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਅਗਾਂਹਵਾਂ ਭਾਵ ਵੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ ਹਨ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਕਵਿਤੀ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕੇਵਲ ਉਹ ਹੀ ਪਿਆਰ ਦੀ ਦੋਖੀ ਇਸ ਦੁਨੀਆ ਹੱਥੋਂ ਢੁੱਖ ਨਹੀਂ ਭੋਗ ਰਹੇ ਸਗੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਹੋਰ ਵੀ ਢੁੱਖ ਭੋਗ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਭੋਗ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਕਵਿਤੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਟਾਹਣ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟੀ ਤਾਂ ਇਕ ਪੱਤੀ ਸੀ, ਪਰ ਸਾਰੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉਸ ਵਾਂਗ ਟੁੱਟੀ ਕਈ ਹੋਰ ਗੁਸੀ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਢੁੱਖ ਦੱਸਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਬੋਲ ਉੱਠੀਆਂ। ਪ੍ਰਮੀਆਂ ਦੇ ਢੁੱਖ ਦੇਖ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਚੂਰੀਆਂ ਹੋ ਪਈਆਂ, ਛੇਨੇ ਵਿਲਕ ਉੱਠੇ ਤੇ ਇਕ-ਇਕ ਬੇਲੇ ਵਿਚੋਂ ਢੁੱਧ ਦੀਆਂ ਦੇਹਣੀਆਂ ਢੁੱਖਾਂ ਵਿਚ ਬੋਲਣ ਲੱਗ ਪਈਆਂ। ਜਲਾਂ-ਬਾਂ

ਵਿਚੋਂ ਕਈ ਸੱਸੀਆਂ ਤੇ ਕਈ ਸੋਹਣੀਆਂ ਇਕ ਅਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਦੁੱਖਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਦੁੱਖ ਸਾਂਝਾ ਕਰਨ ਲਈ ਥੋਲ ਉੱਠੀਆਂ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੇਰੀ ਇਕੋ ਇਕੱਲੀ ਅਵਾਜ਼ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਥੋਲ ਉੱਠੀਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਸਾਮਾਜ ਦੇ ਪੱਕੇ ਕਰ ਕੇ ਹੋਣੀਆਂ ਵਾਪਰੀਆਂ ਸਨ।

ਅਥੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ—ਰੋਹਣੀਆਂ—ਗੁੱਸੇ ਭਰੀਆਂ। ਦੋਹਣੀਆਂ—ਦੁੱਖ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਭਾਂਡੇ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 12. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਦੱਸ ਕੇ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਛ) ਲੱਖਾਂ 'ਵਾਜ਼ਾਂ ਦੀ ਇਕ ਆਵਾਜ਼ ਹੋਈ

ਇੱਕੋ ਇਕ ਸੁਨੇਹੁੜਾ ਦੇਣ ਲੱਗੀ

ਰਹੀ ਹੱਥ ਦੇ ਵਿਚ ਹਮੇਲ ਸਾਡੀ

ਸੁੱਤੇ ਫੁੱਲ ਸਾਡੇ ਸੁੱਤੀ ਰਹੀ ਸੱਗੀ

ਏਸ ਹੋਣੀ ਨੂੰ ਹੋਰ ਕੀ ਆਖੀਏ ਵੇ

ਜਿਹੜੀ ਹੋਣੀ ਹਯਾਤੀਆਂ ਨਾਲ ਤੱਗੀ

ਮੇਰਿਆ ਰਾਂਝਣਾ ਵੇ ! ਮੇਰਿਆ ਪੁੰਨ੍ਹੁਆ ਵੇ !

ਮੇਰਿਆ ਮਹੀਵਾਲਾ ! ਕਹੀ ਕਲਮ ਵੱਗੀ !

ਊੱਤਰ—ਪ੍ਰਸੰਗ—ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਕਵਿਤਾ 'ਸੁਨੇਹੁੜੇ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵਿਤੀ ਨੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੇ ਬਿਰਹੋਂ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਅਗਾਂਹਵਧੂ ਭਾਵ ਵੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ ਹਨ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਕਵਿਤੀ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਦੇ ਰੁਦਨ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਕਵਿਤੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਪੱਕੇ ਤੋਂ ਕੇਵਲ ਉਹ ਹੀ ਦੁਖੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਲੱਖਾਂ ਪ੍ਰੇਮਿਕਾਵਾਂ ਉਸ ਦੇ ਇਸ ਦੁੱਖ ਨਾਲ ਸਾਂਝ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਥੋੜੀਆਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾਂ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਮਿਲ ਕੇ ਇਕ ਬਣ ਗਈ ਤੇ ਇੱਕੋ ਇਕ ਸੁਨੇਹਾ ਦੇਣ ਲੱਗੀ। ਉਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸੁਹਾਗ ਦਾ ਇਕ ਦਿਨ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾਇਆ। ਸਾਡੇ ਗਲ ਪਾਉਣ ਵਾਲੀ ਹਮੇਲ ਹੱਥ ਵਿਚ ਫੜੀ ਰਹਿ ਗਈ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਫੁੱਲ ਤੇ ਸੱਗੀਆਂ ਸੁੱਤੀਆਂ ਹੀ ਰਹਿ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਹੋਣੀ ਦੇ ਦੁੱਖਾਂ ਥਾਰੇ ਕੀ ਕਿਹਾ ਜਾਵੇ, ਇਹ ਤਾਂ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਅਸੀਂ ਜਿਉਂਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਸਾਡੇ ਮਗਰ ਪਈ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਹੋਣੀ ਦੀ ਕਲਮ ਅਜਿਹੀ ਪੁੱਠੀ ਵਗੀ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਆਪਣੇ ਰਾਂਝੇ ਨੂੰ, ਕੋਈ ਪੁੰਨ੍ਹੁ ਨੂੰ ਤੇ ਕੋਈ ਮਹੀਵਾਲ ਨੂੰ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਮਾਰਦੀ ਹੀ ਰਹਿ ਗਈ, ਪਰ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲ ਨਾ ਸਕਿਆ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 13. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਦੱਸ ਕੇ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਜ) ਜੇ ਕੋਈ ਲੈਣਾ ਈ ਮੇਰਾ ਸੁਨੇਹੁੜਾ ਤੂੰ

ਮੇਰਾ ਲਈ ਸੁਨੇਹੁੜਾ ਆ ਢੋਲਾ

ਪੁੱਠੀ ਕਲਮ ਨੂੰ ਪਕੜ ਕੇ ਕਰੀ ਮਿੱਧੀ

ਦੇਵੀ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ ਫੜਾ ਢੋਲਾ

ਬੋਲੇ ਕੋਈ ਸਰੱਦੀਅਤ ਜੇ ਆਣ ਕੇ ਤੇ

ਦੇਵੀ ਉਸ ਦੀ ਸਰ੍ਵਾ ਵਟਾ ਢੋਲਾ

ਰੱਬ ਫੇਰ ਵੀ ਕਰੇ ਜੇ ਉਜ਼ਰ ਕੋਈ

ਬਦਲ ਦੇਈ ਤੂੰ ਓਹਦੀ ਰਜਾ ਢੋਲਾ।

ਊੱਤਰ—ਪ੍ਰਸੰਗ—ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਕਵਿਤਾ 'ਸੁਨੇਹੁੜੇ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵਿਤੀ ਨੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੇ ਬਿਰਹੋਂ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਅਗਾਂਹਵਧੂ ਭਾਵ ਵੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ ਹਨ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਬਿਰਹਨ ਕਵਿਤੀ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਨੂੰ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਹੱਥ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਪੁੱਠੀ ਕਲਮ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ ਮਿੱਧੀ ਕਲਮ ਫੜਾ ਦੇਵੇ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਕਵਿਤੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਹੇ ਪਿਆਰੇ ! ਜੇਕਰ ਤੂੰ ਰੱਬ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਪੁੱਠੀ ਕਲਮ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ ਮਿੱਧੀ ਕਲਮ ਫੜਾ ਦੇਵੇ, ਤਾਂ ਜੇ ਉਹ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਮਿੱਧੀ ਲਿਖ ਸਕੇ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਜੇਕਰ ਉਹ ਧਰਮ-ਨੀਤੀ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰੇ, ਤਾਂ ਉਹ

ਉਸ ਦੀ ਧਰਮ-ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਬਦਲ ਦੇਵੇ । ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਜੇਕਰ ਰੱਬ ਕੋਈ ਹਿਚਕਚਾਹਟ ਕਰੇ, ਤਾਂ ਉਹ ਉਸ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਹੀ ਬਦਲ ਦੇਵੇ ।

ਅੱਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ—ਸਰੱਦੀਅਤ—ਧਰਮ ਦੇ ਨਿਯਮ । ਰਜ਼ਾ—ਭਾਣਾ, ਮਰਜ਼ੀ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 14. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਦੱਸ ਕੇ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(੩) ਡਾਚੀ ਸਮੇਂ ਦੀ ਅਜੇ ਨਖੇੜ ਦੇਂਦੀ
ਸੱਸੀ ਅਜੇ ਵੀ ਪੁੰਨ੍ਹੂ ਦਾ ਖੁਰਾ ਭਾਲੇ
ਦੇਵੇਂ ਅੱਟੀਆਂ ਹੁਸਨ ਦਾ ਮੁੱਲ ਪੈਂਦਾ
ਹੱਥ ਤੇਸਾ ਤੇ ਅਜੇ ਵੀ ਪੈਰ ਛਾਲੇ ।
ਕੁੱਠਾ ਇਸਕ ਜੋ ਛੁਗੀ ਅਪੁੱਠੜੀ ਤੋਂ
ਰੱਤ ਓਸ ਦੀ ਸਿੰਮਦੀ ਪਈ ਹਾਲੇ
ਕਾਨੀ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸਦਾ ਹੀ ਰਹੀ ਲਿਖਦੀ
ਖੂਨੀ ਪੱਤਰੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਬੀੜ ਵਾਲੇ ।

ਊੱਤਰ—ਪ੍ਰਸੰਗ—ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਕਵਿਤਾ 'ਸੁਨੇਹੁੜੇ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵਿਤੀ ਨੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੇ ਬਿਰਹੋਂ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਅਗਾਂਹਵਾਂ ਭਾਵ ਵੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ ਹਨ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਗਾਂ ਵਿਚ ਕਵਿਤੀ ਅੱਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਵੀ ਸਮਾਜ ਵਲੋਂ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਊੱਤੇ ਹੁੰਦੇ ਚੁਲਮਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੀ ਹੈ ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਕਵਿਤੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਡਾਚੀ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਨੂੰ ਨਿਖੇੜਦੀ ਹੈ । ਅੱਜ ਵੀ ਸੱਸੀ ਨੂੰ ਵਿਛੜੇ ਪੁੰਨ੍ਹੂ ਦੀ ਡਾਚੀ ਦਾ ਖੁਰਾ ਲੱਭਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ । ਅੱਜ ਵੀ ਹੁਸਨ ਦਾ ਮੁੱਲ ਦੇ ਅੱਟੀਆਂ ਹੀ ਪੈਂਦਾ ਹੈ । ਅੱਜ ਵੀ ਆਸ਼ਕਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਤੇਸਾ ਤੇ ਪੈਰੀ ਛਾਲੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਅੱਜ ਵੀ ਇਸਕ ਦੀ ਪੁੰਨੀ ਛੁਗੀ ਨਾਲ ਕੋਹੇ ਗਏ ਆਸ਼ਕਾਂ ਦੇ ਜੁੱਸਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਰੱਤ ਸਿੰਮਦੀ ਹੈ । ਅਸਲ ਵਿਚ ਸਮੇਂ ਦੀ ਕਾਨੀ ਨੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਬੀੜ ਦੇ ਸਫੇ ਸਦਾ ਹੀ ਖੂਨ ਨਾਲ ਲਿਖੇ ਹਨ । ਡਲਸਰੂਪ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਨੂੰ ਸਦਾ ਦੁੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਣਾ ਪਿਆ ਹੈ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 15. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਦੱਸ ਕੇ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(੪) ਪੱਛੀ ਹੋਈ ਦੇ ਜਿਮੀਂ ਦੀ ਪਿੱਠ ਸਾਰੀ
ਖੁਰੇ ਡਾਚੀ ਦੇ ਅੱਜ ਨਾਸੂਰ ਹੋ ਗਏ
ਵਣਜਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਕਰੇ ਵਣਜ ਕੀਤੇ
ਪਾਣੀ ਛੱਲਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੋ ਗਏ
ਕੈਦੋਂ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹੋਰ ਵੀ ਹੋਏ ਡਾਢੇ
ਚਾਕ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹੋਰ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋ ਗਏ
ਪੈਂਡੇ ਤਖਤ ਹਜ਼ਾਰਿਓਂ ਝੰਗ ਵਾਲੇ
ਹੁੰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਅੱਜ ਹੋਰ ਵੀ ਦੂਰ ਹੋ ਗਏ ।

ਊੱਤਰ—ਪ੍ਰਸੰਗ—ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਕਵਿਤਾ 'ਸੁਨੇਹੁੜੇ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵਿਤੀ ਨੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੇ ਬਿਰਹੋਂ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਅਗਾਂਹਵਾਂ ਭਾਵ ਵੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ ਹਨ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਗਾਂ ਵਿਚ ਕਵਿਤੀ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮਾਜ ਹੱਥਾਂ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਨਾਲ ਹੁੰਦੇ ਧੱਕੇ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੀ ਹੈ ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਕਵਿਤੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪਿਆਰ ਦੇ ਦੋਖੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਚੁਲਮਾਂ ਕਾਰਨ ਸਾਰੀ ਧਰਤੀ ਦੀ ਪਿੱਠ ਪੱਛੀ ਹੋਈ ਹੈ । ਇਸ ਊੱਤੇ ਪਦੇ ਵਿਛੜੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਦੀ ਡਾਚੀ ਦੇ ਖੁਰੇ ਨਾਸੂਰ ਬਣ ਗਏ ਹਨ । ਸਮਾਜ ਨੇ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਨਾਲ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਬੇਵਡਾਈ ਦਾ ਵਪਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਪਾਣੀ ਸਾਂਭ ਨਹੀਂ ਰਹੇ, ਸਰੋਂ ਛੱਲਾਂ ਨਾਲ ਭਰ ਕੇ ਬੇਚੇਨ ਹੋ ਗਏ ਹਨ । ਅੱਜ ਦੇ ਕੈਦੋਂ ਹੋਰ ਵੀ ਡਾਢੇ ਹੋ ਗਏ ਹਨ, ਜਿਸ ਦੇ ਡਲਸਰੂਪ ਅੱਜ ਦੇ ਚਾਕ ਰਾਂਖੇ ਹੋਰ ਵੀ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿ ਗਏ ਹਨ; ਜਿਸ ਦੇ ਮਿਟੇ ਵਜੋਂ ਤਖਤ ਹਜ਼ਾਰੇ ਤੋਂ ਝੰਗ ਦਾ ਪੈਂਡਾ ਦੂਰ ਹੁੰਦਾ-ਹੁੰਦਾ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਲਈ ਆਪਸ ਵਿਚ ਮਿਲਣਾ ਬਹੁਤ ਅੰਖਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 16. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਦੱਸ ਕੇ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(੮) ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਸੁਨੇਹੁੜਾ ਦਿਆਂ ਤੈਨੂੰ
ਕਲਮਾਂ ਵਾਲੇ ਦੀ ਕਲਮ ਨੂੰ ਘੜੀ ਜਾ ਕੇ
ਜਾਂ ਵਿਰ ਕਲਮ ਹੀ ਚਿਸ ਦੀ ਬਦਲ ਦੇਵੀ
ਸਿਆਹੀ ਬਦਲ ਦੇਵੀ ਸਿਆਹੀ ਨਵੀ ਪਾ ਕੇ
ਰੱਖੀਂ ਕੋਰ ਨਿਕੇਰਿਆਂ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਨੂੰ
ਉੱਤੇ ਸਿਮੀਂ ਦੇ ਹੱਕ ਦੀ ਮੇਹਰ ਲਾ ਕੇ
ਅੱਖਰ ਇਸ ਦੇ ਹੱਥ ਫੜਾਈ ਐਸੇ
ਬਦਲ ਦੁਏ ਓਹ ਸਾਰੇ ਛਰਮਾਨ ਆ ਕੇ ।

ਉੱਤਰ—ਪ੍ਰਸੰਗ—ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ ‘ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ’ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਕਵਿਤਾ ‘ਸੁਨੇਹੜੇ’ ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵਿਤੀ ਨੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੇ ਬਿਰਹੋਂ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਅਗਾਂਹਵਧੂ ਭਾਵ ਵੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ ਹਨ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਕਵਿਤੀ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਹੱਥ ਫੜੀ ਸਿਆਹੀ ਤੇ ਕਾਗਜ਼ ਬਦਲ ਕੇ ਉਸ ਤੋਂ ਬੇਜਮੀਨਿਆਂ ਲਈ ਜਮੀਨ ਦੇ ਹੱਕ ਲਿਖਵਾਏ ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਕਵਿਤੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਹੋ ਪਿਆਰੇ ! ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਇਕੋ ਇਕ ਸੁਨੇਹਾ ਦਿੰਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਤੂੰ ਕਿਸਮਤ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਕਲਮ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਸਿਰੋਂ ਘੜੀ ਜਾਂ ਤੂੰ ਉਸ ਦੀ ਕਲਮ ਨੂੰ ਹੀ ਬਦਲ ਦੇਹ ਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਨਵੀ ਸਿਆਹੀ ਪਾ ਦੇਹ । ਤੂੰ ਉਸ ਦੇ ਅੱਗੇ ਕੋਰਾ ਕਾਗਜ਼ ਰੱਖ ਦੇਵੀ, ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਉਹ ਕਿਸਾਨਾਂ ਲਈ ਜਮੀਨ ਦੀ ਮਾਲਕੀ ਦੇ ਹੱਕ ਦੀ ਮੇਹਰ ਲਾ ਦੇਵੇ । ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ ਅਜਿਹੇ ਅੱਖਰ ਫੜਾਈ ਕਿ ਉਹ ਸਾਰੇ ਪੁਰਾਣੇ ਛਰਮਾਨ ਹੀ ਬਦਲ ਦੇਵੇ ਤੇ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਨਵੇਂ ਨਿਯਮ ਲਾਗੂ ਹੋਣ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 17. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਦੱਸ ਕੇ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(੯) ਓਹੋ ਸਿਆਰ ਤੇ ਓਹੋ ਹੈ ਬਹਿਰ ਉਹਦੀ
ਬਦਲ ਗਏ ਨੇ ਅੱਜ ਉਨਵਾਨ ਢੋਲਾ
ਸਭੇ ਸ਼ਰਾ ਸ਼ਰੱਦੀਅਤਾਂ ਤੇਰੀਆਂ ਨੇ
ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਹੈ ਜੱਗ ਜਹਾਨ ਢੋਲਾ
ਹੱਥੀਂ ਆਪਣੀ ਫੜੀ ਤੂੰ ਆਪ ਕਾਨੀ
ਦੇਸੇ ਕਾਨੀ ਨੂੰ ਚਾੜ੍ਹ ਕੇ ਸਾਨ ਢੋਲਾ
ਉਹਦੇ ਵੇਦ ਕਤੇਬਾਂ ਦਾ ਬਣੀ ਕਾਤਬ
ਸੋਧ ਦੇਈ ਤੂੰ ਸਾਹੀ ਛਰਮਾਨ ਢੋਲਾ ।

ਉੱਤਰ—ਪ੍ਰਸੰਗ—ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ ‘ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ’ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਕਵਿਤਾ ‘ਸੁਨੇਹੜੇ’ ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵਿਤੀ ਨੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੇ ਬਿਰਹੋਂ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਅਗਾਂਹਵਧੂ ਭਾਵ ਵੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ ਹਨ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਕਵਿਤੀ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਰੱਬ ਤੋਂ ਕੁੱਝ ਕਰਾਉਣ ਦੀ ਥਾਂ ਆਪ ਹੀ ਸਭ ਕੁੱਝ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਕਵਿਤੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਹੋ ਪਿਆਰੇ ! ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਤਾਂ ਬਹਿਰ ਪੁਰਾਣੇ ਹੀ ਹਨ, ਜਦ ਕਿ ਜਮਾਨਾ ਬਦਲ ਗਿਆ ਹੈ । ਅੱਜ ਸਭ ਸ਼ਰਾ ਸ਼ਰੱਦੀਅਤਾਂ ਤੇਰੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਸਾਰਾ ਜਹਾਨ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਹੈ । ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਕਲਮ ਆਪ ਫੜ, ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਤਿੱਖੀ ਕਰ ਕੇ ਰੱਬ ਦੇ ਬਣਾਏ ਵੇਦਾਂ-ਕਿਤੇਬਾਂ ਦਾ ਆਪ ਲਿਖਾਰੀ ਬਣ, ਉਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਾਹੀ ਛਰਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸੋਧ ਦੇਹ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮੇਂ ਦੀ ਵਾਗ-ਭੋਰ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਲੈ-ਲੈ ।

ਅੱਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰੰਧ—ਉਨਵਾਨ—ਸਿਰਲੇਖ । ਕਾਨੀ—ਕਲਮ । ਕਾਤਬ—ਲਿਖਾਰੀ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 18. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਦੱਸ ਕੇ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(੯) ਸਾਹੀ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹੀ ਛਰਮਾਨ ਸਾਰੇ
ਤੇਰੀ ਕਾਨੀ ਨੂੰ ਪਏ ਉਡੀਕਦੇ ਨੇ
ਚਿਹਨ ਸਮੇਂ ਵਾਲੇ ਚੱਕਰ ਸਮੇਂ ਵਾਲੇ

ਆਸਕ ਹੋਏ ਤੇਰੀ ਇਕੋ ਲੀਕ ਦੇ ਨੇ
 ਕੱਚੀ ਵੱਟ 'ਤੇ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਪਹੇ ਤੇਰੇ
 ਪੱਕੇ ਪੰਧ ਦੀ ਪੈੜ ਉਲੀਕਦੇ ਨੇ
 ਸਾਹੀ ਤਾਜ ਦਾ ਕੋਈ ਵਸਾਹ ਨਹੀਓ
 ਵਾਅਦੇ ਜਿਮੀ ਵਾਲੇ ਹਸ਼ਰ ਤੀਕ ਦੇ ਨੇ

ਊੱਤਰ—ਪ੍ਰਸੰਗ—ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਕਵਿਤਾ 'ਸੁਨੇਹੁੜੇ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵਿਤੀ ਨੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੇ ਬਿਰਹੋਂ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਅਗਾਂਹਵਾਂ ਭਾਵ ਵੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ ਹਨ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਕਵਿਤੀ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਮੇਂ ਦੀ ਛੋਰ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਲੈ ਲਵੇ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਕਵਿਤੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਹੇ ਪਿਆਰੇ! ਅੱਜ ਸਾਰੇ ਸਾਹੀ ਚਿੰਨ੍ਹ ਤੇ ਸਾਹੀ ਝਰਮਾਨ ਤੇਰੀ ਕਲਮ ਨੂੰ ਉਡੀਕ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਚਿੰਨ੍ਹ-ਚੱਕਰ ਤੇਰੀ ਕਲਮ ਦੀ ਇਕ-ਇਕ ਲੀਕ ਦੇ ਆਸਕ ਹੋਏ ਪਏ ਹਨ। ਤੇਰੇ ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਛੁਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਕੱਚੀਆਂ ਵੱਟਾਂ ਤੇ ਰਾਹ ਪੱਕੇ ਪੰਧ ਬਣਨ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਾਹੀ ਤਾਜ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਦਾ ਕੋਈ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ, ਪਰੰਤੂ ਜਿਸ ਨੂੰ ਜਮੀਨ ਦੇਣ ਦਾ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ, ਉਹ ਹਸ਼ਰ ਤਾਈ ਤੇਰਾ ਸਾਥੀ ਰਹੇਗਾ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਤੈਨੂੰ ਕਿਰਤੀਆਂ-ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਲਿਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 19. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਦੱਸ ਕੇ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਢ) ਹੱਕ ਸਮੇਂ ਦਾ ਸਾਹ ਅਸਵਾਰ ਹੋਵੇ
 ਵਾਗ ਸਮੇਂ ਦੀ ਇੰਜ ਸੰਭਾਲਣਾ ਵੇ !
 ਪੈਰ ਜਗ ਦੇ ਮੰਜ਼ਲਾਂ ਨੂੰ ਢੂੰਡ ਸਕਣ
 ਦੋਹਾਂ ਦੀਵਿਆਂ ਨੂੰ ਦੀਕਣ ਬਾਲਣਾ ਵੇ !
 ਨਵੀਂ ਰੁੱਤ ਦਾ ਕੋਈ ਸੰਦੇਸ਼ ਦੇਣਾ
 ਇਸ ਕਾਨੀ ਦੀ ਲਾਜ ਨੂੰ ਪਾਲਣਾ ਵੇ !
 ਬੂਰ ਪਵੇ ਜੁ ਜਿਮੀ ਦੇ ਰੁੱਖ ਊੱਤੇ
 ਟਾਹਣੀ ਅਮਨ ਦੀ, ਉਮਰ ਦਾ ਆਸੂਣਾ ਵੇ !

ਊੱਤਰ—ਪ੍ਰਸੰਗ—ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਕਵਿਤਾ 'ਸੁਨੇਹੁੜੇ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵਿਤੀ ਨੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੇ ਬਿਰਹੋਂ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਅਗਾਂਹਵਾਂ ਭਾਵ ਵੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ ਹਨ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਕਵਿਤੀ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਨੂੰ ਸੁਨੇਹਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਕਲਮ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਲਈ ਵਰਤੇ ਕਿ ਹਰ ਇਕ ਨੂੰ ਉਸ ਦਾ ਹੱਕ ਮਿਲੇ ਤੇ ਸੰਸਾਰ ਊੱਤੇ ਅਮਨ ਰਹੇ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਕਵਿਤੀ ਲਿਖਦੀ ਹੈ, ਹੇ ਪਿਆਰੇ! ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਤੇਰੀ ਕਲਮ ਹੱਕ ਨੂੰ ਸਮੇਂ ਦਾ ਸਾਹ ਸਵਾਰ ਬਣਾ ਦੇਵੇ। ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ ਅਜਿਹਾ ਗਿਆਨ ਦਾ ਚਾਨੁਣ ਭਰੇ ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪੈਰ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਆਪਣੀਆਂ ਮੰਜ਼ਲਾਂ ਊੱਤੇ ਪੜ੍ਹੁੰਚ ਜਾਣ। ਤੂੰ ਕਲਮ ਦੀ ਲਾਜ ਨੂੰ ਪਾਲਦਾ ਹੋਇਆ ਦੁਨੀਆ ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਰੁੱਤ ਦਾ ਕੋਈ ਸੰਦੇਸ਼ ਦੇਹ, ਤਾਂ ਜੋ ਜਮੀਨ ਦੇ ਰੁੱਖ ਨੂੰ ਬੂਰ ਪਵੇ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਅਮਨ ਦੀ ਟਾਹਣੀ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਦਾ ਆਸੂਣਾ ਬਣ ਜਾਵੇ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 20. 'ਸੁਨੇਹੁੜੇ' ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼-ਵਸਤੂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰੋ ਤੇ ਆਪਣਾ ਹੁੰਗਾਰਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰੋ।

ਜਾਂ

ਸੁਨੇਹੁੜੇ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਸਾਰ ਲਿਖੋ।

ਊੱਤਰ—'ਸੁਨੇਹੁੜੇ' ਕਵਿਤਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਦੇ ਦੁੱਖ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕਵਿਤੀ ਨੇ ਅਗਾਂਹ-ਵਾਹ ਵੀ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਕਵਿਤੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਲੋਲੋਂਗਾਣਾਂ ਨਾਲ ਦਿਨ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪਹਿਰ ਸੂਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਫਿਰ ਦੂਸਰੇ ਨੇ ਆ ਕੇ ਸੱਦ ਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਦੇਂ ਵਿਛੋੜੇ ਦਾ ਸੇਕ ਬਹੁਤ ਤੰਗ ਕਰ ਰਿਹਾ ਤੇ ਦੂਸਰੇ ਉਮਰ ਦੀ ਸਿਖਰ ਦੁਪਹਿਰ ਅਰਥਾਤ ਜਵਾਨੀ ਆਈ ਹੋਈ ਹੈ। ਅੱਜ ਉਸ ਦਾ ਖਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਵੇਂ ਉਸ ਨੂੰ ਬੜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਕਲਮ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖੀਆਂ ਸਿਰਨਾਵੇਂ ਦੀਆਂ ਚਾਰ ਸਤਰਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁੱਝ ਕਹਿੰਦੀਆਂ ਤੇ ਪੁੱਛਦੀਆਂ ਜਾਪੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਲੱਖਾਂ ਬਿਜਲੀਆਂ ਉੱਠੇ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਪੇਟਿਆਂ ਵਿਚ ਸਮਾਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਉਸ

ਦਾ ਖਤ ਅੱਜ ਉਸ ਲਈ ਲੱਖਾਂ ਰਹਿਮਤਾਂ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਅੱਖਰ ਜਾਦੂ ਵਿਚ ਲਿਬੜੇ ਹੋਏ ਹਨ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਜਿੰਦ ਨੂੰ ਕੀਲ ਲਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੇਂ 2010 ਸੰਮਤ ਤੇ ਚੇਤਰ ਦੀ ਨੌਵੀਂ ਤਰੀਖ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਸੁਨੇਹੇ ਲਿਖੇ ਹਨ ਤੇ ਉਹ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਸੂਲ ਕਰੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਗਜ਼ ਰੂਪ ਕਾਸਦਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਕੋਲ ਪਿਠਾ ਕੇ ਉਹ ਪ੍ਰੈਰ-ਖਰੀਅਤ ਪੁੱਛੇ ਤੇ ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਗੱਲ ਪੁੱਛੇ। ਵਰ੍ਹੇ ਬੀਤ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਹਿਕਿਆਂ ਦਾ ਹਾਲ ਆ ਕੇ ਦੇਖ ਜਾਵੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਹੌਣਕਾਂ ਖੁੱਸ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅੱਖਰੂਆਂ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਤੇ ਬੁਲ੍ਹ ਸੁਨੇਹਿਆਂ ਨਾਲ। ਚਿੱਠੀ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਸਾਰ ਉਹ ਹੀ ਜਾਣਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੱਜਣ ਵਿਛੜੇ ਹੋਣ। ਭਲਾ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੰਡੂਆਂ ਨੂੰ ਕੀ ਦੋਸ਼ ਦੇ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਆਪ ਸਹੇਤੇ ਹਨ। ਉਸ ਦੀ ਗੱਲ ਛੇਤ੍ਰਨ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵੀ ਨਾਲ ਹੀ ਛਿੜ ਪਈਆਂ ਹਨ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਕਾਸਦਾਂ ਨੇ ਇਹ ਕਾਗਜ਼ ਲਿਖ ਕੇ ਉਸ ਵਲ ਭੋਜੇ ਹਨ। ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੁਨੇਹੇ ਆਪ ਬਹਿ ਕੇ ਸੁਣੇ। ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਯਾਦ ਦੀ ਚਿਣਗ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਕਈ ਵਰ੍ਹੇ ਬਾਲ ਕੇ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਪਿਆਰ ਦੇ ਇਕ ਹਰਫ ਉੱਤੋਂ ਆਪਣੀ ਜਿੰਦੜੀ ਵਾਰ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਸਵਾਲ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਚਿੱਠੀ ਵਿਚ ਪਾਇਆ ਹੈ, ਇਹੋ ਸਵਾਲ ਹੀ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਦੁੱਖ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਹੈ। ਹਿਜਰ ਨਾਲ ਜੋ ਨਾਤਾ ਉਸ ਦਾ ਹੈ, ਉਹੋ ਨਾਤਾ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਸਾਲ ਦੇ ਚੜ੍ਹਨ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਹੋ ਹੀ ਹਾਲ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਰਾਹ ਫੜਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਹੀ ਗਲਤ ਨਿਕਲਿਆ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਖਤ ਵਿਚ ਨਾ ਉਸ ਨੇ ਕੋਈ ਗਿਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਉਲਾਂਭਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਕਬਰ ਵਿਚੋਂ ਹੀਰ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਇਹ ਕਹਿੰਦੀ ਹੋਈ ਸੁਣਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਪਿਆਰ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ ਪੈ ਕੇ ਚਹਿਰ ਫੀਕ ਲਾ ਕੇ ਪੀਤੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਕੇ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਕਟੀ-ਕਟੀ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਅਨੀਤੀਆਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਨ ਲੱਗੀ। ਜਲਾਂ-ਬਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਅਵਾਜ਼ ਹੋ ਕੇ ਕਈ ਸੋਹਣੀਆਂ-ਸੱਸੀਆਂ ਬੋਲ ਪਈਆਂ। ਸਾਰੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਦੀ ਇਕ ਅਵਾਜ਼ ਬਣ ਗਈ ਤੇ ਉਹ ਇਕੋ ਇਕ ਸੁਨੇਹਾ ਦੇਣ ਲੱਗੀ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਹਮੇਲ, ਫੁੱਲ ਤੇ ਸੱਗੀ ਸੁੱਤੀਆਂ ਹੀ ਰਹਿ ਗਈਆਂ। ਇਹ ਹੋਣੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਦੇ ਨਾਲ ਤੁਰਦੀ ਗਈ ਹੈ।

ਕਵਿਤੀ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਸੁਨੇਹਾ ਲੈਣਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਆ ਕੇ ਲੈ ਲਵੇ। ਉਹ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਰੱਬ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚੋਂ ਪੁੱਠੀ ਕਲਮ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਸਿੱਧੀ ਕਲਮ ਫੜਾ ਦੇਵੇ। ਜੇਕਰ ਉਹ ਕੋਈ ਸ਼ਰੂ-ਸ਼ਗੀਅਤ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰੇ, ਤਾਂ ਉਹ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਰੂ ਹੀ ਬਦਲ ਦੇਵੇ। ਅੱਜ ਵੀ ਡਾਚੀ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਨੂੰ ਨਿਖੇਵਦੀ ਹੈ। ਅੱਜ ਵੀ ਸੱਸੀ ਨੂੰ ਪੁੰਨ੍ਹ ਦੀ ਡਾਚੀ ਦਾ ਖੁਗ ਲੱਭਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਵੀ ਹੁਸਨ ਦਾ ਮੁੱਲ ਦੋ ਅੱਟੀਆਂ ਹੀ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਵੀ ਆਸ਼ਕਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਤੇਸਾ ਤੇ ਪੈਰੀ ਛਾਲੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਅੱਜ ਵੀ ਇਸ਼ਕ ਦੀ ਪੁੱਠੀ ਛੁਗੀ ਨਾਲ ਕੋਹੇ ਆਸਕਾਂ ਦੀ ਰੱਤ ਵਗਦੀ ਹੈ। ਸਮੇਂ ਦੀ ਕਾਨੀ ਨੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਬੀੜ ਦੇ ਸਫੇ ਸਦਾ ਹੀ ਖੂਨ ਨਾਲ ਲਿਖੇ ਹਨ। ਅੱਜ ਸਮੇਂ ਦੇ ਕੈਦੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਡਾਢੇ ਤੇ ਚਾਕ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਭਖਤ ਹਜ਼ਾਰੇ ਤੋਂ ਝੰਗ ਦੇ ਪੈਂਡੇ ਹੋਰ ਦੂਰ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੰਤਮ ਨੂੰ ਇਕੋ ਸੁਨੇਹਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸਮਤ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਕਲਮ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਓਂ ਘੜੇ ਜਾਂ ਉਹ ਉਸ ਦੀ ਸਿਆਹੀ ਬਦਲ ਕੇ ਨਵੀਂ ਪਾ ਦੇਵੇ। ਉਹ ਉਸ ਦੇ ਅੱਗੇ ਕੋਰਾ ਕਾਗਜ਼ ਰੱਖੇ, ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਲਈ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਮਾਲਕੀ ਦੇ ਹੱਕ ਦੀ ਮੇਹਰ ਲੱਗੀ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ ਅਜਿਹੇ ਅੱਖਰ ਫੜਾਵੇ ਕਿ ਉਹ ਉਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਫਰਮਾਨ ਹੀ ਬਦਲ ਦੇਵੇ। ਉਸ ਦੇ ਸੇਅਰ ਤੇ ਬਹਿਰ ਪੁਰਾਣੇ ਹੀ ਹਨ, ਜਦ ਕਿ ਜ਼ਮਾਨਾ ਬਦਲ ਗਿਆ ਹੈ। ਅੱਜ ਸਭ ਸ਼ਰੂ-ਸ਼ਗੀਅਤਾਂ ਉਸ (ਪ੍ਰੇਮੀ) ਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਸਾਰਾ ਜਹਾਨ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਕਲਮ ਆਪ ਫੜੇ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਤਿੱਖੀ ਕਰ ਕੇ ਰੱਖ ਦੇ ਬਣਾਏ ਉਹ ਵੇਦ-ਕਿਤੇਬਾਂ ਦਾ ਆਪ ਲਿਖਾਰੀ ਬਣੇ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਾਹੀ ਫਰਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸੋਧ ਦੇਵੇ। ਅੱਜ ਸਾਰੇ ਸਾਹੀ ਚਿੰਨ੍ਹ ਤੇ ਸਾਹੀ ਫਰਮਾਨ ਉਸ ਦੀ ਕਲਮ ਨੂੰ ਉਡੀਕ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਚਿੰਨ੍ਹ-ਚੱਕਰ ਉਸ ਦੀ ਇਕ-ਇਕ ਲੀਕ 'ਤੇ ਆਸ਼ਕ ਹੋਏ ਪਏ ਹਨ। ਉਸ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਛੋਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਕੱਚੀਆਂ ਵਟਾਂ ਤੇ ਰਾਹ ਪੱਕੇ ਪੰਧ ਬਣਨ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਾਹੀ ਤਾਜ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਦਾ ਕੋਈ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ, ਪਰੰਤੂ ਜਿਸ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇਣ ਦਾ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ, ਉਹ ਹਸ਼ਰ ਤਾਈ ਤੇਰ ਸਾਥੀ ਰਹੇਗਾ। ਉਹ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਦੀ ਕਲਮ ਹੱਕ ਨੂੰ ਸਮੇਂ ਦਾ ਸ਼ਾਹ ਸਵਾਰ ਬਣਾ ਦੇਵੇ। ਉਹ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਨਿਭਰਾਂ ਵਿਚ ਅਜਿਹਾ ਗਿਆਨ ਦਾ ਚਾਨਣ ਭਰੇ ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪੈਰ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਆਪਣੀਆਂ ਮੰਜ਼ਲਾਂ ਉੱਤੇ ਪਹੁੰਚ ਜਾਣ। ਉਹ ਕਲਮ ਦੀ ਲਾਜ ਨੂੰ ਪਾਲਦਾਂ-ਹੋਇਆ ਦੁਨੀਆ ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਰੁੱਤ ਦਾ ਕੋਈ ਸੰਦੇਸ਼ ਦੇਵੇ, ਤਾਂ ਜੋ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਰੁੱਖ ਨੂੰ ਬੂਰ ਪਵੇ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਟਾਹਣੀ ਸਾਡੀ ਉਮਰ ਦਾ ਆਲੂਣਾ ਬਣ ਜਾਵੇ।

ਸੰਖੇਪ ਉੱਤਰ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1. 'ਸੁਨੇਹੁੜੇ' ਕਵਿਤਾ ਕਿਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ ? ਇਸਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਕੀ ਹੈ ?

ਉੱਤਰ—'ਸੁਨੇਹੁੜੇ' ਕਵਿਤਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਇਕ ਨਾਰੀ ਦਾ ਬਿਰਹਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਵੇਦਨਾ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਨੂੰ ਭੇਜੇ ਸੁਨੇਹੁੜੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੇ ਇੱਛਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਲਈ ਮੁਸ਼ਟਿਥਾਂ ਖੜ੍ਹੀਆਂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦੇਣ ਲਈ ਆਪਣੀ ਕਲਮ ਨੂੰ ਚਲਾਵੇ, ਜਿਸਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਸਭ ਨੂੰ ਉਸਦਾ ਹੱਕ ਮਿਲੇ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 2. ਕਵਿਤੀ ਨੇ ਕਿਸ ਨੂੰ ਸੁਨੇਹੁੜੇ ਲਿਖੇ ਹਨ ਤੇ ਕਿਉਂ ?

ਉੱਤਰ—ਕਵਿਤੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਾਂਗ ਹੀ ਬਿਰਹਾ ਵਿਚ ਤੜਵ ਰਹੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਵਲ ਸੁਨੇਹੁੜੇ ਲਿਖੇ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਉਸ ਨੇ ਸਦਾ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀਆਂ ਜਿਆਦਤੀਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਕ ਦੁਆਉਣ ਲਈ ਆਪਣੀ ਕਲਮ ਚਲਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 3. ਬਿਰਹਾ ਵਿਚ ਤੜਵਦੀ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਕਦੇਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ?

ਉੱਤਰ—ਬਿਰਹਾ ਵਿਚ ਤੜਵਦੀ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਉਦੇਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਵਲੋਂ ਚਿੱਠੀ ਆਦਿ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਿਆਰ ਦੇ ਇਜ਼ਹਾਰ ਦਾ ਕੋਈ ਸੰਦੇਸ਼ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 4. 'ਸੁਨੇਹੁੜੇ' ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਿਹੜੇ-ਕਿਹੜੇ ਲੋਕ-ਨਾਇਕਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ ?

ਉੱਤਰ—ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਲੋਕ-ਨਾਇਕ ਹੀਰ-ਰਾਂਝੇ, ਸੱਸੀ-ਪੁੰਨ੍ਹ, ਸੋਹਣੀ-ਮਹੀਵਾਲ, ਯੂਸਫ਼-ਜੁਲੈਖਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਆਇਆ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 5. ਕਵਿਤੀ ਦਾ ਭਾਰਤੀ ਨਾਰੀ ਪ੍ਰਤੀ ਕੀ ਇਸਟੀਕੋਣ ਹੈ ?

ਉੱਤਰ—ਕਵਿਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਰਾਤ-ਦਿਨ ਬਿਰਹਾ ਵਿਚ ਤੜਵਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਦੁੱਖ ਦਾ ਜ਼ਹਿਰ ਪੀਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨਾਲ ਹਮੇਸ਼ਾ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਪੇਖਾ ਹੀਰ, ਗੱਸੀ ਤੇ ਸੋਹਣੀ ਨੂੰ ਵੀ ਚੱਲਣਾ ਪਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਹੁਸਨ ਦਾ ਕੋਈ ਮੁੱਲ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਸੱਧਰਾਂ ਕਦੇ ਪੂਰੀਆਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਪਿਆਰ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਹਮੇਸ਼ਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਦੜਾ ਕਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਹ ਇੱਛਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮੀ ਇਸ ਵਾਤਾਵਰਨ ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਲਈ ਯਤਨ ਕਰੇ, ਤਾਂ ਜੋ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੱਕ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 6. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

ਇਕ ਤੇਰੇ ਵਿਯੋਗ ਦਾ ਸੇਕ ਢਾਢਾ
ਦੂਜਾ ਉਮਰ ਦੀ ਸਿਖਰ ਦੁਪਹਿਰ ਆਈ ।
ਤੇਰਾ ਖਤ ਸਾਨੂੰ ਅੱਜ ਬਹੁਤਿਆ ਦੇ,
ਜਿਵੇਂ ਸੱਤਾਂ ਅਸਮਾਨਾਂ ਤੇ ਘਟਾ ਛਾਈ ।
ਦੋਵੇਂ ਸਾਡੀਆਂ ਅੱਧੀਆਂ ਚੂੰਮ ਪਈਆਂ,
ਮੱਥੇ ਵਿਚ ਨਸੀਬਾਂ ਨੇ ਪੈਲ ਪਾਈ ।

ਉੱਤਰ—(ਨੋਟ—ਦੇਖੋ ਪਹਿਲੇ ਸਫ਼ਿਲਾਂ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਇਸ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ।)

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 7. 'ਸੁਨੇਹੁੜੇ' ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਕੌਂਦਰੀ (ਅੰਤੀਵ) ਭਾਵ ਲਿਖੋ ।

ਜਾਂ

'ਸੁਨੇਹੁੜੇ' ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵਿਤੀ ਕੀ ਸੁਨੇਹਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ?

ਉੱਤਰ—ਪ੍ਰੇਮੀ ਸਦਾ ਹੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਕਾਰਨ ਦੁੱਖ ਭੋਗਦੇ ਹਨ ਹੋ ਹਨ। ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰੱਬ ਦੇ ਆਸਰਾ ਛੱਡ ਕੇ ਆਪਣੀ ਕਲਮ ਰਾਹੀਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਨਵਾਂ ਚਾਨਣ ਪੈਦਾ ਕਰੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਕ ਦੁਆਵੇ, ਤਾਂ ਜੋ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਸਦਾ ਅਮਨ ਕਾਇਮ ਹੋ ਸਕੇ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 8. 'ਸੁਨੇਹੁੜੇ' ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ ਵਿਚਾਰੋ ।

ਉੱਤਰ—ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ ਕਵਿਤਰੀ ਨੇ ਇਸਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਰੋਖਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਇਹ ਨਾਰੀ ਦਾ ਬਿਰਹਾ ਹੈ, ਜਿਸਦੀ ਵੇਦਨਾ ਨੂੰ ਉਸ ਵਲੋਂ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਨੂੰ ਭੇਜੇ ਸੁਨੇਹੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ 'ਸੁਨੇਹੁੜੇ' ਸਥਾਨ 'ਸੁਨੇਹੇ' ਦਾ ਵਿਗਤਿਆ ਰੂਪ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 9. 'ਸੁਨੇਹੁੜੇ' ਕਵਿਤਾ ਕਿਸ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ ?

ਉੱਤਰ—ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ।

(Pbi. Uni. 2016)

(Pbi. Uni. 2017)

ਸਿਵ ਕੁਮਾਰ ਬਟਾਲਵੀ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ—ਸਿਵ ਕੁਮਾਰ ਬਟਾਲਵੀ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਲਈ ਯੋਗਦਾਨ ਉੱਪਰ ਨੋਟ ਲਿਖੋ।

(Pbi. Uni. 2016)

ਉੱਤਰ—ਸਿਵ ਕੁਮਾਰ 20ਵੀਂ ਸਦੀ ਦਾ ਇਕ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਪ੍ਰਗਤਕਾਰ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਜਨਮ 8 ਅਕਤੂਬਰ, 1937 ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਲਹੋਟੀਆਂ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਮਿਆਲਕੋਟ ਵਿਚ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਕਿਸ਼ਨ ਲਾਲ ਦੇ ਘਰ, ਮਾਤਾ ਸ੍ਰੀਮਤੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੇਵੀ ਦੀ ਕੁੱਥੋਂ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਤਹਿਸੀਲਦਾਰ ਸਨ। ਪਿਤਾ ਦੀ ਨੋਕਰੀ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਬਟਾਲੇ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਉੱਚੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ, ਪਰ ਘਰੋਲੂ ਹਾਲਤ ਚੰਗੀ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਬੀ.ਏ. ਵੀ ਪਾਸ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਕੁੱਝ ਦੇਰ ਉਹ ਪਟਵਾਰੀ ਲੱਗ ਰਿਹਾ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਸਟੇਟ ਬੈਂਕ ਆਫ ਇੰਡੀਆ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਕਾਵਿ-ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਨੋਕਰੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ। ਬਿਰਹਾ ਦਾ ਸੁਲਤਾਨ ਇਹ ਕਵੀ ਚੇਤ-ਅਚੇਤ ਮੌਤ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਤੇ 6 ਮਈ, 1973 ਨੂੰ ਢੁਨੀਆ ਨੂੰ ਸਦਾ ਲਈ ਅਲਵਿਦਾ ਕਹਿ ਗਿਆ।

ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਅਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਇਕ ਨਵਾਂ ਸਿਤਾਰਾ ਸੀ। ਛੇਤੀ ਹੀ ਉਹ ਸਾਹਿਤ-ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਇਕ ਮਾਨਯੋਗ ਥਾਂ ਉੱਤੇ ਪੁੱਜ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਗੀਤਾਂ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਹੜ੍ਹ ਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਭਗਪੂਰ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਬੋਲੀ ਬਹੁਤ ਸ਼ਲਾਘਾਯੋਗ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਗੀਤ ਬਿਰਹੋਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹਨ। ਉਸ ਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਇਨਾਮ ਵੀ ਮਿਲੇ। ਉਸ ਨੇ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀਆਂ—

'ਪੀੜਾਂ ਦਾ ਪਰਾਗਾ' (1960), 'ਲਾਜਵੰਤੀ' (1961), 'ਆਟੇ ਦੀਆਂ ਚਿੜੀਆਂ' (1962), 'ਮਿਨੂੰ ਵਿਦਾ ਕਰੋ' (1963), 'ਬਿਰਹਾ ਤੂੰ ਸੁਲਤਾਨ' (1964), 'ਦਰਦਮੰਦਾਂ ਦੀਆਂ ਆਹੀਂ' (1964), 'ਲੂਣਾ' (1965), 'ਮੈਂ ਤੇ ਮੈਂ' (1970), 'ਆਰਤੀ' (1971), 'ਅਲਵਿਦਾ' (1974), 'ਬਿਰਹੜਾ' (1975), 'ਅਸਾਂ ਤੇ ਜੋਬਨ ਚੁੱਤੇ ਮਰਨਾ' (1976) ਅਤੇ 'ਸਾਗਰ ਤੇ ਕਣੀਆਂ' (1982)।

ਸਿਵ ਕੁਮਾਰ ਬਟਾਲਵੀ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ਾ ਪ੍ਰੀਤ ਤੋਂ ਉਪਜਿਆ ਵਿਸ਼ਾਦ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਬੜੀਆਂ ਦਰਦ ਭਰੀਆਂ ਛੋਹਾਂ ਨਾਲ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਨ ਵਜੋਂ :—

ਜੀ ਚਾਹੇ ਪੰਛੀ ਹੋ ਜਾਵਾਂ
ਉਡਦਾ ਜਾਵਾਂ ਰਾਮ੍ਹਿਦਾ ਜਾਵਾਂ
ਅਣਛੁਹ ਸਿਖਰਾਂ ਨੂੰ ਛੂਹ ਪਾਵਾਂ।
ਇਸ ਢੁਨੀਆ ਦੀਆਂ ਰਾਹਵਾਂ ਭੁੱਲ ਕੇ
ਫੇਰ ਕਦੀ ਵਾਪਸ ਨਾ ਆਵਾਂ।
ਜੀ ਚਾਹੇ ਪੰਛੀ ਹੋ ਜਾਵਾਂ।
ਜਾ ਅਸ਼ਨਾਨ ਕਰਾਂ ਵਿਚ ਜਸ਼ਜਮ,
ਲਾ ਡੀਕਾਂ ਪੀਆਂ ਡਾਣ ਦਾ ਪਾਣੀ,
ਮਾਨ-ਸਰੋਵਰ ਦੇ ਬਹਿ ਕੰਢੇ,
ਟੁੱਟਾ ਜਿਹਾ ਇਕ ਰੀਤ ਮੈਂ ਰਾਵਾਂ,
ਜਾ ਬੈਠਾਂ ਵਿਚ ਪਿੜੀਆਂ ਰੋਹੀਆਂ,
ਫੱਕਾਂ ਪੌਣਾਂ ਇਤਰ-ਸੰਜੋਈਆਂ।

ਉਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਵਿਅੰਗ ਦਾ ਪ੍ਰਬਲ ਰੂਪ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਦੇਖੋ, ਉਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਸਫਰ' ਦਾ ਨਮੂਨਾ—

(ੳ) ਤੈਨੂੰ ਤੇਰੇ ਗੀਤ ਤੋਂ
ਤਲਵਾਰ ਤਕ ਦਾ ਸਫਰ ਕਰਦੇ ਨੂੰ
ਪੂਰੇ ਦਸ ਜਨਮ ਲੱਗੇ ਸਨ

ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਪਲ ਹੀ ਲੱਗਾ ਹੈ
 ਤੇ ਇਹੋ ਸੁਲਗਦਾ ਪਲ ਹੀ
 ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੀ ਉਮਰ ਲੱਗਾ ਹੈ ।
 (ਅ) ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਗੀਤ ਦੇ ਹਰਫਾਂ ਦੇ
 ਚੁੱਪ ਜੰਗਲ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਿਆ
 ਮੈਨੂੰ ਅਰਥਾਂ ਨੇ ਆ ਡੰਗਿਆ
 ਮੇਰੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਗਉਂ ਦਾ ਮਾਸ
 ਮੇਰੇ ਪੇਟ ਥੀ ਸੰਗਿਆ
 ਤੇ ਮੇਰੇ ਦੰਭ ਦਾ ਬਾਬਰ
 ਅਨਿਸਚਿਤ ਖੋਲ ਥੀ ਕੰਧਿਆ ।

ਉਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਛੰਦ-ਬੱਧ ਵੀ ਹੈ ਤੇ ਛੰਦ-ਮੁਕਤ ਵੀ । ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਮਿੱਠੀ ਤੇ ਕੇਂਦਰੀ ਪੰਜਾਬੀ ਹੈ । ਉਹ ਸਥਦ-ਚੋਣ ਬੜੀ ਸੁਚੱਜਤਾ ਨਾਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ।

ਉਹ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਉਪਮਾ, ਰੂਪਕ ਤੇ ਦਿਸਟਾਂਤ ਅਲੰਕਾਰਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਬਿਰਹੋਂ ਨੂੰ ਚਿਤਰਦਾ ਹੈ । ਸਿੰਗਾਰ ਤੇ ਕਰੁਣਾ ਉਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਮੁੱਖ ਰਸ ਹਨ ।

ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਪੁਨਿਕ ਕਵੀਆਂ ਵਿਚ ਉਹ ਇਕ ਸਿਰ-ਕੱਢਵਾਂ ਕਵੀ ਸੀ । ਪਰ 6 ਮਈ, 1973 ਦੀ: ਵਿਚ ਮੇਤ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਕੋਲੋਂ ਖੋਲ ਲਿਆ ।

ਪ੍ਰੇ: ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਕਸੇਲ ਅਨੁਸਾਰ, “ਸਿਵ ਕੁਮਾਰ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਸਰੋਦੀ ਕਵਿਤਾ ਨੇ ਨਵਾਂ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ । ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕਵੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਸਰੋਦੀ ਹੈ । ਉਸ ਕੋਲ ਅਨੁਭਵ ਦੀ ਤੀਖਣਤਾ, ਪ੍ਰਚੰਡ ਕਲਪਨਾ, ਮੌਲਿਕ ਬਿਥਾਵਲੀ ਤੇ ਲੋਕ-ਪ੍ਰਿਯ ਕਾਵਿ-ਸੈਲੀ ਮੌਜੂਦ ਹੈ । ਉਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤ ਦੇ ਵਿਸਾਦ ਤੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਕਠੋਰਤਾ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੈ । ਨਿਰਾਸਾਵਾਦ ਉਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਣਾਨ ਹੈ । ‘ਪੀਤਾਂ ਦਾ ਪਰਾਗਾ’ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਇਹ ਰੰਗ ਪ੍ਰਣਾਨ ਹੈ । ‘ਲਾਜਵੰਤੀ’ ਵਿਚ ਉਹ ਵਧੇਰੇ ਗੀਤ-ਮਈ ਤੇ ਸੁਹਜਵਾਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਵਿਚ ਆਸਾਵਾਦੀ ਰੰਗਣ ਵੀ ਹੈ । ‘ਆਟੇ ਦੀਆਂ ਚਿੜੀਆਂ’ ਵਿਚ ਉਹ ਵਿਅੰਗਮਈ ਤੇ ਵਾਸਨਾਮਈ ਸੁਰ ਵਿਚ ਬੋਲਦਾ ਹੈ । ਉਸ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤੀ ਕਾਵਿ ‘ਲੂਣਾ’ ਨੂੰ ਸੁੰਦਰ ਕਾਵਿ-ਸੈਲੀ ਕਾਰਨ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਹੈ । ਇਸ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਵਰਤਮਾਨ ਸੁਤੰਤਰ ਵਿਚਾਰਪਾਰਾ ਦੇ ਅਧੀਨ ਦੀ ਆਪਣੀ ਮਾਨਸਿਕ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਗਏ ਹਨ । ਉਸ ਦੇ ‘ਮੈਂ ਤੇ ਮੈਂ’ ਆਪੁਨਿਕ ਪ੍ਰਯੋਗਵਾਦੀ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਵੀ ਇਸ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਦਾ ਰੂਪ ਪ੍ਰਣਾਨ ਹੈ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਾ ਵਿਦਰੋਹ ਨਿਰੋਲ ਭਾਵੂਕ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਦੀ ਸੁਰ ਬਲਵਾਨ ਨਹੀਂ ।”

ਆਲੋਚਕਾਂ ਅਨੁਸਾਰ, “ਸਾਮੀਅਕ ਕਾਵਿ-ਧਾਰਾਵਾਂ ਤੋਂ ਨਿਰਲੇਪ ਰਹਿ ਕੇ ਸਿਵ ਨੇ ਸੇਸਟ ਪ੍ਰਗੀਤ-ਕਾਵਿ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ । ਉਸ ਦੀ ਸੰਵੇਦਨਾ ਰੁਮਾਂਟਿਕ ਹੈ । ਮਹੁਰਤਾ ਤੇ ਸੰਗੀਤਾਤਮਕਤਾ ਉਸ ਦੇ ਕਾਵਿ ਦੀ ਸਿੰਦ-ਜਾਨ ਹੈ । ਥਾਥਾ ਫ਼ਰੀਦ ਜੀ ਅਨੁਭਵ ਵਿਯੋਗੇ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਰੁਦਨ ਹੈ । ਅਣਹੋਏ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਕਰੁਣਾ ਜਾਚਨਾ ਸਿਵ ਕੁਮਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਗੀਤ-ਕਾਵਿ ਦੀ ਕੇਂਦਰੀ ਚੂਲ ਹੈ । ਉਸ ਦਾ ਇਸ ਕਰੁਣਾ ਜਾਚਨਾ ਦੀ ਮੂਲ ਪੇਗਨਾ ਸਿਵ ਕੁਮਾਰ ਦੀ ਤੀਥਰ ਬਿਰਹਾ ਵੇਦਨਾ ਵਿਚ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ । ਉਦਾਸੀ ਅਤੇ ਨਿਰਾਸਾ ਉਸ ਦੇ ਕਾਵਿ ਦਾ ਮੁੱਖ ਵਿਸਾ ਹੈ । ਕੁੱਝ ਆਲੋਚਕਾਂ ਨੇ ਨਿਰਾਸਾਵਾਦੀ ਕਹਿ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਕਰੜੀ ਆਲੋਚਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਪਰ ਸਿਵ ਕੁਮਾਰ ਬਿਰਹਾ, ਵੇਦਨਾ ਅਤੇ ਨਿਰਾਸਾ ਨੂੰ ਜਿੰਦਗੀ ਦਾ ਸੱਚ ਮਿਥਦਾ ਹੈ । ਬਿਰਹਾ ਉਸ ਦੇ ਗੀਤ-ਕਾਵਿ ਦਾ ਇਕ ਰੁਮਾਂਟਿਕ ਪਸਾਰ ਬਣਦਾ ਹੈ । ਉਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਰੁਮਾਂਟਿਕ ਕਵੀਆਂ ਸ਼ੇਲੇ, ਕੀਟਸ ਅਤੇ ਥਾਇਰਨ ਦੀ ਪੱਧਰ ਦਾ ਸਾਇਰ ਹੈ ।

“ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਸਿਰੋਮਣੀ ਕਵੀ ਕਾਲੀਦਾਸ ਪਿੱਛੋਂ ਸਿਵ ਕੁਮਾਰ ਨੂੰ ਉਪਮਾ ਦੇ ਥਾਨਾ ਖਿਲਾਰ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸਿਖਰ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਦਾ ਮਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ । ਉਪਮਾਨ ਬਹੁਲਤਾ ਉਸ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਹੈ । ਵਿਰੋਧ-ਮੁਲਕ ਅਲੰਕਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਕਾਵਿ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਉਸ ਦੀ ਬਿਥਾਵਲੀ ਲੋਕਿਕ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਮਿੱਠੀ ਦੀ ਸੁਗੰਧ ਆਉਂਦੀ ਹੈ । ਉਤੇਜਕ ਬਿਬ ਵਿਧਾਨ ਉਸ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਹੈ । ਬਿਥਾਵਲੀ ਉਸ ਦੀ ਸਕਤੀ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸੀਮਾ

ਵੀ। ਕਈ ਵਾਰ ਬਿਬਾਵਲੀ ਦੇ ਮੋਹ ਵਿਚ ਫਸ ਕੇ ਉਹ ਬਿਬਾਂ ਦੀ ਅਤਿਰਿਕਤੀ ਵੀ ਕਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਭਾਵ ਹੀ ਗਵਾਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਿਰ ਦੇ ਗੀਤਾਂ ਵਿਚ ਲੋਕ-ਕਾਵਿ ਰੂਪਾਂ, ਲੋਕ-ਛੌਦਾਂ ਅਤੇ ਲੋਕ-ਗਾਇਨ ਸ਼ੈਲੀਆਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਪੁਣੀਆਂ ਸੁਣਾਈ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹੋ ਉਸ ਦੀ ਹਰਮਨ-ਪਿਆਰਤਾ ਦਾ ਰਾਜ਼ ਹੈ।'

ਮਸੀਹਾ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਉ) ਮੈਂ ਦੋਸਤੀ ਦੇ ਜਸ਼ਨ ਤੇ

ਇਹ ਗੀਤ ਜੋ ਅੱਜ ਪੜ੍ਹ ਰਿਹਾ

ਮੈਂ ਦੋਸਤਾਂ ਦੀ ਦੋਸਤੀ

ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਇਸ ਨੂੰ ਕਰ ਰਿਹਾ

ਮੈਂ ਦੋਸਤਾਂ ਲਈ ਫੇਰ ਅਜ

ਇਕ ਵਾਰ ਸੂਲੀ ਚੜ੍ਹ ਰਿਹਾ !

(Pbi. Uni. 2017, 18)

ਊੱਤਰ—ਪ੍ਰਸੰਗ— ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਸਿਵ ਭੁਮਾਰ ਬਟਾਲਵੀ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਮਸੀਹਾ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਕਵੀ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤਾਂ ਨੂੰ ਅਰਪਣ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਉਹ ਦੋਸਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪਸੀ ਨਿੱਘ ਤੇ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲਤਾ ਦੀ ਘਾਟ ਤੋਂ ਸੁਚੇਤ ਕਰਦਿਆਂ ਕਰਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜ਼ਿਦਗੀ ਸੁਧਨਾ ਨਹੀਂ, ਸਰੋਂ ਇਕ ਫਰਜ਼ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਫਰਜ਼ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਜ਼ਿਦਗੀ ਦੇ ਅਮਲਾਂ—ਇਸ਼ਕ, ਸੱਚ, ਸੁਹਜ ਤੇ ਗਿਆਨ—ਦੀ ਸੋਕ ਨਾਲ ਪੂਜਾ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤੇ ਜ਼ਿਦਗੀ ਦੇ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਖਬਰਦਾਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਦੋਸਤੀ ਦੇ ਹਰਛ ਨੂੰ ਹੋਰ ਜ਼ਖਮੀ ਨਾ ਕਰਨ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਅਮਨ ਤੇ ਜੰਗ ਦੇ ਠੀਕ ਅਰਥ ਕਰਦਿਆਂ ਹਰ ਪਾਸੇ ਦੋਸਤੀ ਤੇ ਮਨੁੱਖੀ-ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ— ਕਵੀ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਦੋਸਤੀ ਦੇ ਜਸ਼ਨ ਉੱਤੇ ਇਹ ਜ਼ਿਹੜਾ ਗੀਤ ਪੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਸਨੂੰ ਸਿਰ ਦੋਸਤਾਂ ਦੀ ਦੋਸਤੀ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਸੱਚ ਬੋਲ ਕੇ ਦੋਸਤਾਂ ਦੀ ਦੋਸਤੀ ਲਈ ਅੱਜ ਇਕ ਵੀ ਵੀ ਵਿਰ ਸੂਲੀ ਚੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 2. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਅ) ਮੈਂ ਏਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਅਜ ਦੇ

ਗੀਤ ਦੀ ਸੂਲੀ ਚੜ੍ਹਾਂ

ਤੇ ਇਸ ਗੁਲਾਬੀ ਮਹਿਕਦੇ

ਮੈਂ ਜਸ਼ਨ ਨੂੰ ਸੋਗੀ ਕਰਾਂ

ਮੈਂ ਸੋਚਦਾਂ ਕਿ ਜੁਲਹ ਦਾ ਨਹੀਂ

ਜੁਲਮ ਦਾ ਨਗਮਾ ਪੜ੍ਹਾਂ

ਤੇ ਦੋਸਤਾਂ ਦੀ ਤਲੀ ਤੇ

ਕੁਝ ਸੁਲਗਦੇ ਅੱਖਰ ਧਰਾਂ ।

ਊੱਤਰ—ਪ੍ਰਸੰਗ— ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਸਿਵ ਭੁਮਾਰ ਬਟਾਲਵੀ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਮਸੀਹਾ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਕਵੀ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤਾਂ ਨੂੰ ਅਰਪਣ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਉਹ ਦੋਸਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪਸੀ ਨਿੱਘ ਤੇ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲਤਾ ਦੀ ਘਾਟ ਤੋਂ ਸੁਚੇਤ ਕਰਦਿਆਂ ਕਰਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜ਼ਿਦਗੀ ਸੁਧਨਾ ਨਹੀਂ, ਸਰੋਂ ਇਕ ਫਰਜ਼ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਫਰਜ਼ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਜ਼ਿਦਗੀ ਦੇ ਅਮਲਾਂ—ਇਸ਼ਕ, ਸੱਚ, ਸੁਹਜ ਤੇ ਗਿਆਨ—ਦੀ ਸੋਕ ਨਾਲ ਪੂਜਾ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤੇ ਜ਼ਿਦਗੀ ਦੇ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਖਬਰਦਾਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਦੋਸਤੀ ਦੇ ਹਰਛ ਨੂੰ ਹੋਰ ਜ਼ਖਮੀ ਨਾ ਕਰਨ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਅਮਨ ਤੇ ਜੰਗ ਦੇ ਠੀਕ ਅਰਥ ਕਰਦਿਆਂ ਹਰ ਪਾਸੇ ਦੋਸਤੀ ਤੇ ਮਨੁੱਖੀ-ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਕਵੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸੋਚਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੋਸਤਾਂ ਦੀ ਦੋਸਤੀ ਲਈ ਗੀਤ ਦੀ ਸੂਲੀ ਚੜ੍ਹਨ ਤੇ ਦੋਸਤੀ ਦੇ ਇਸ ਗੁਲਾਬੀ ਮਹਿਕੇ ਜਸ਼ਨ ਨੂੰ ਸੋਰੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਜੁਲਫ਼ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਜੁਲਮ ਦਾ ਨਗਮਾ ਪੜ੍ਹੇ ਅਤੇ ਦੋਸਤਾਂ ਦੀ ਤਲੀ ਉੱਤੇ ਕੁੱਝ ਸੁਲਗਦੇ ਅੱਖਰ ਪਰੇ, ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਇਸ ਵਲ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਪਿਆਨ ਦੇਣ ।

ਔਥੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ—ਜੁਲਫ਼—ਕਿਸੇ ਕੁੜੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ । ਨਗਮਾ—ਗੀਤ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 3. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਇ) ਦੋਸਤੇ ਅਜ ਦੋਸਤੀ ਦੀ
ਪੋਹ-ਸੁਦੀ-ਸੰਗਰਾਂਦ ਤੇ
ਇਹ ਜੋ ਮੈਂ ਅਜ ਅੱਗ ਦੇ
ਕੁੱਝ ਸ਼ਬਦ ਭੇਟਾ ਕਰ ਰਿਹਾਂ
ਮੈਂ ਜੋ ਗੀਤਾਂ ਦਾ ਮਸੀਹਾ
ਛੇਰ ਸੂਲੀ ਚੜ੍ਹ ਰਿਹਾਂ
ਮੈਂ ਦੋਸਤੀ ਦਾ ਖੂਬਸੂਰਤ
ਛਰਜ ਪੂਰਾ ਕਰ ਰਿਹਾਂ
ਮੈਂ ਦੋਸਤੀ ਦੇ ਮੌਸਮਾਂ ਦਾ
ਰੰਗ ਗੂਹੜਾ ਕਰ ਰਿਹਾਂ ।

(Pbi. Uni. 2016)

ਊੱਤਰ—ਪ੍ਰਸੰਗ—ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ ‘ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ’ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਸਿਵ ਕੁਮਾਰ ਬਟਾਲਵੀ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ‘ਮਸੀਹਾ’ ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਕਵੀ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤਾਂ ਨੂੰ ਅਰਪਣ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਉਹ ਦੋਸਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪਸੀ ਨਿੱਘ ਤੇ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲਤਾ ਦੀ ਘਾਟ ਤੋਂ ਸੁਚੇਤ ਕਰਦਿਆਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿੰਦਗੀ ਸੁਧਨਾ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਇਕ ਛਰਜ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਛਰਜ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਜਿੰਦਗੀ ਦੇ ਅਮਲਾਂ—ਇਸ਼ਕ, ਸੱਚ, ਸੁਹਜ ਤੇ ਗਿਆਨ—ਦੀ ਸੋਕ ਨਾਲ ਪੂਜਾ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤੇ ਜਿੰਦਗੀ ਦੇ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਖ਼ਬਰਦਾਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਦੋਸਤੀ ਦੇ ਹਰਵ ਨੂੰ ਹੋਰ ਜਖਮੀ ਨਾ ਕਰਨ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਅਮਨ ਤੇ ਜੰਗ ਦੇ ਠੀਕ ਅਰਥ ਕਰਦਿਆਂ ਹਰ ਪਾਸੇ ਦੋਸਤੀ ਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਕਵੀ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ ਦੋਸਤੀ ਦੀ ਪੋਹ ਸੁਦੀ, ਸੰਗਰਾਂਦ ਦੇ ਮੌਕੇ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗ ਦੇ ਕੁੱਝ ਸ਼ਬਦ ਭੇਟਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਕੇ ਗੀਤਾਂ ਦਾ ਮਸੀਹਾ ਉਹ ਅੱਜ ਫਿਰ ਸੂਲੀ ਚੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਉਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣਾ ਦੋਸਤੀ ਦਾ ਖੂਬਸੂਰਤ ਛਰਜ ਪੂਰਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਦੋਸਤੀ ਦੇ ਰੰਗ ਨੂੰ ਹੋਰ ਗੂੜਾ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ।

ਔਥੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ—ਪੋਹ-ਸੁਦੀ-ਸੰਗਰਾਂਦ—ਪੋਹ (ਦਸਿਖਰ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਆਉਣ ਵਾਲੀ) ਸੰਗਰਾਂਦ ਦਾ ਦਿਨ । ਮਸੀਹਾ—ਅਵਤਾਰ, ਜੋ ਹੱਥ ਛੋਹ ਕੇ ਰੋਗ ਢੂਰ ਕਰ ਦੇਵੇ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 4. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਸ) ਦੋਸਤੇ ਇਸ ਅੱਗ ਦੇ
ਤੇ ਧੁੱਪ ਦੇ ਤਹਿਵਾਰ 'ਤੇ
ਮੈਂ ਵੇਖਦਾਂ ਕਿ ਸਾਡਿਆਂ
ਲਹੂਆਂ ਦਾ ਮੌਸਮ ਸਰਦ ਹੈ
ਮੈਂ ਵੇਖਦਾਂ ਕਿ ਹੱਕ ਲਈ
ਉੱਠੀ ਹੋਈ ਆਵਾਜ਼ ਦੇ
ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਸਿੱਕਾ ਸੀਤ ਹੈ
ਥੋਲਾਂ ਦਾ ਲੋਹਾ ਸਰਦ ਹੈ
ਮੈਂ ਵੇਖਦਾਂ ਕਿ ਚਮਨ ਵਿੱਚ
ਆਈ ਹੋਈ ਬਹਾਰ ਤੇ
ਹੋਠਾਂ ਤੇ ਝੂੰਘੀ ਚੁੱਪ ਹੈ
ਅੱਖਾਂ 'ਚ ਗੂਹੜਾ ਦਰਦ ਹੈ

ਦੋਸਤੇ ਅਜ ਦੋਸਤੀ ਦੇ
ਸੂਰਜੀ ਇਸ ਦਿਵਸ ਤੇ
ਇਸ ਜਿੰਦਗੀ ਦੀ ਜਿੰਦਗੀ ਦੇ
ਵਾਰਸਾਂ ਨੂੰ ਅਰਜ਼ ਹੈ
ਕਿ ਜਿੰਦਗੀ ਇਕ ਭਾਖ ਨਹੀਂ
ਸਗੋਂ ਜਿੰਦਗੀ ਇਕ ਛਰਜ਼ ਹੈ ।

ਊੱਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ-ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਸਿਵ ਕੁਮਾਰ ਬਟਾਲਵੀ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਮਸੀਹਾ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਕਵੀ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤਾਂ ਨੂੰ ਅਰਪਣ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਉਹ ਦੋਸਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪਸੀ ਨਿੱਘ ਤੇ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲਤਾ ਦੀ ਘਾਟ ਤੋਂ ਸੁਚੇਤ ਕਰਦਿਆਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿੰਦਗੀ ਸੁਪਨਾ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਇਕ ਛਰਜ਼ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਛਰਜ਼ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਜਿੰਦਗੀ ਦੇ ਅਮਲਾਂ—ਇਸਥ, ਸੱਚ, ਸੁਹਜ ਤੇ ਗਿਆਨ—ਦੀ ਸੋਕ ਨਾਲ ਪੂਜਾ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤੇ ਜਿੰਦਗੀ ਦੇ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਖ਼ਬਰਦਾਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਦੋਸਤੀ ਦੇ ਹਰਛ ਨੂੰ ਹੋਰ ਜਖਮੀ ਨਾ ਕਰਨ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਅਮਨ ਤੇ ਜੰਗ ਦੇ ਠੀਕ ਅਰਥ ਕਰਦਿਆਂ ਹਰ ਪਾਸੇ ਦੋਸਤੀ ਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਕਵੀ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਅੱਜ ਅੱਗ ਤੇ ਧੁੱਪ ਦੇ ਇਸ ਤਿਉਹਾਰ ਊੱਤੇ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖੂਨ ਵਿਚ ਸਰਦੀ ਦਾ ਮੌਸਮ ਵਕ਼ਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖੂਨ ਵਿਚ ਨਿੱਘ ਨਹੀਂ । ਉਹ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਹੱਕ ਲਈ ਊੱਠਣ ਵਾਲੀ ਅਵਾਜ਼ ਦੇ ਸਥਦਾਂ ਦਾ ਸਿੱਕਾ ਨੰਢਾ ਹੈ ਤੇ ਬੋਲਾਂ ਦਾ ਲੋਹਾ ਸਰਦ ਹੈ । ਉਹ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਗ ਵਿਚ ਆਈ ਬਹਾਰ ਦੇ ਖੁੱਲ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਝੂੰਘੀ ਚੁੱਪ ਪਸਰੀ ਹੋਈ ਹੈ । ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਗੂੜਾ ਦਰਦ ਨਹੀਂ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਅੱਜ ਦੋਸਤੀ ਦੇ ਇਸ ਸੂਰਜੀ ਦਿਵਸ ਉੱਤੇ ਉਹ ਇਸ ਜਿੰਦਗੀ ਦੀ ਜਿੰਦਗੀ ਦੇ ਵਾਰਸਾਂ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕਰ ਕੇ ਕਹਿੰਦਾ ਕਿ ਜਿੰਦਗੀ ਕੋਈ ਸੁਪਨਾ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਇਹ ਇਕ ਛਰਜ਼ ਹੈ ।

ਔਖੇ ਸਥਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ—ਤਹਿਵਾਰ—ਤਿਉਹਾਰ । ਸੀਤ—ਸਰਦ । ਭਾਖ—ਸੁਪਨਾ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 5. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਜ) ਜਿੰਦਗੀ ਦੇ ਵਾਰਸੇ

ਇਸ ਛਰਜ਼ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰੋ
ਤੇ ਦੋਸਤੀ ਦੇ ਰੰਗ ਨੂੰ
ਕੁਝ ਹੋਰ ਵੀ ਗੂਹੜਾ ਕਰੋ
ਇਹ ਜੋ ਸਾਡੀ ਦੋਸਤੀ ਦਾ
ਸਰਦ-ਮੌਸਮ ਆ ਗਿਐ
ਏਸ ਮੌਸਮ ਦੀ ਤਲੀ ਤੇ
ਸੁਲਗਦੇ ਸੂਰਜ ਧਰੋ
ਤੇ ਜਿੰਦਗੀ ਦੇ ਅਮਲ, ਇਸਥ
ਸੱਚ, ਸੁਹਜ, ਗਿਆਨ ਦੀ
ਸੋਕ ਦੇ ਸਿਵਾਲਿਆਂ 'ਚ
ਬੈਠ ਕੇ ਪੂਜਾ ਕਰੋ
ਤੇ ਜਿੰਦਗੀ ਦੇ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ
ਕੂਕ ਕੇ ਅੱਜ ਇਹ ਕਰੋ
ਕਿ ਜਿੰਦਗੀ ਦੇ ਅਰਥ
ਬਹੁੰ ਹੁਸੀਨ ਨੇ ਆਉ ਪਵੇ
ਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸੂਰਜਾਂ ਦੀ
ਧੁੱਪ ਜਖਮੀ ਨਾ ਕਰੋ ।

ਊੱਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ-ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਸਿਵ ਕੁਮਾਰ ਬਟਾਲਵੀ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਮਸੀਹਾ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਕਵੀ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤਾਂ ਨੂੰ ਅਰਪਣ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਉਹ

ਦੋਸਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪਸੀ ਨਿੱਘ ਤੇ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲਤਾ ਦੀ ਘਾਟ ਤੋਂ ਸੁਚੇਤ ਕਰਦਿਆਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿੰਦਗੀ ਸੁਪਨਾ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਇਕ ਡਰਜ਼ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਡਰਜ਼ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਜਿੰਦਗੀ ਦੇ ਅਮਲਾਂ—ਇਸਕ, ਸੱਚ, ਸੁਹਜ ਤੇ ਗਿਆਨ—ਦੀ ਸ਼ੋਕ ਨਾਲ ਪੂਜਾ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤੇ ਜਿੰਦਗੀ ਦੇ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਖ਼ਬਰਦਾਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਦੋਸਤੀ ਦੇ ਹਰਛ ਨੂੰ ਹੋਰ ਜਖਮੀ ਨਾ ਕਰਨ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਅਮਨ ਤੇ ਜੰਗ ਦੇ ਠੀਕ ਅਰਥ ਕਰਦਿਆਂ ਹਰ ਪਾਸੇ ਦੋਸਤੀ ਤੇ ਮਨੁੱਖੀ-ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਕਵੀ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤਾਂ ਨੂੰ ਜਿੰਦਗੀ ਦੇ ਵਾਰਸ ਆਖ ਕੇ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਜਿੰਦਗੀ ਪ੍ਰਤੀ ਆਪਣੇ ਡਰਜ਼ ਨੂੰ ਤੇ ਦੋਸਤੀ ਦੇ ਰੰਗ ਨੂੰ ਕੁੱਝ ਹੋਰ ਗੂੜ੍ਹਾ ਕਰ ਦੇਣ । ਇਹ ਜਿਹੜਾ ਦੋਸਤੀ ਦਾ ਸਰਦ ਮੌਸਮ ਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਇਸਦੀ ਤਲੀ ਉੱਤੇ ਸੁਲਗਦੇ ਸੂਰਜ ਧਰ ਦੇਣ ਅਤੇ ਜਿੰਦਗੀ ਦੇ ਅਮਲਾਂ—ਇਸਕ, ਸੱਚ, ਸੁਹਜ ਤੇ ਗਿਆਨ—ਦੀ ਸ਼ੋਕ ਦੇ ਸ਼ਿਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਹੀ ਉਹ ਜਿੰਦਗੀ ਦੇ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿ ਦੇਣ ਕਿ ਜਿੰਦਗੀ ਦੇ ਅਰਥ ਬਹੁਤ ਹੀ ਹੁਸੀਨ ਹਨ ਤੇ ਉਹ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸੂਰਜਾਂ ਦੀ ਧੁੱਪ ਨੂੰ ਜਖਮੀ ਨਾ ਕਰਨ ।

ਔਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ—ਵਾਰਸੇ—ਖਾਨਦਾਨੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕੇ । ਸ਼ਿਵਾਲਿਆਂ—ਸਿਵ ਦੇ ਮੰਦਰਾਂ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 6. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਕ) ਦੋਸਤੇ ਅਜ ਸੁਰਖ ਤੇ

ਸੂਰੇ ਦੁਪਹਿਰੇ-ਲਹੂ ਦਾ
ਉਮਰ ਦੇ ਧੁੱਪਿਆਏ
ਪੱਤਨਾਂ ਤੇ ਜੋ ਮੇਲਾ ਹੋ ਰਿਹੈ
ਦੋਸਤੇ ਗੁਲਨਾਰ, ਗੂਹੜੇ
ਤੇ ਹਿਨਾਏ ਸ਼ੋਕ ਦਾ
ਤੇ ਹੁਸਨ ਦੀ ਮਾਸੂਮੀਅਤ ਦਾ
ਪੁਰਬ ਜੋ ਅਜ ਹੋ ਰਿਹੈ
ਦੋਸਤੇ ਸੂਰੀ ਮੁਹੱਬਤ
ਦੇ ਸ਼ਗਾਬੀ ਜ਼ਿਕਰ ਦਾ
ਤੇ ਅਜ ਸੁਨਹਿਰੇ ਦਿਲਾਂ ਦਾ
ਜੋ ਸੋਰ ਉੱਚੀ ਹੋ ਰਿਹੈ
ਮੈਂ ਸੋਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸੁਣ ਰਿਹਾਂ
ਇਕ ਹਰਛ ਬੈਠਾ ਰੋ ਰਿਹੈ
ਇਕ ਦੋਸਤੀ ਦਾ ਹਰਛ
ਜਿਹੜਾ ਰੋਜ਼ ਜਖਮੀ ਹੋ ਰਿਹੈ ।

ਉੱਤਰ—ਪ੍ਰਸੰਗ—ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਸਿਵ ਕੁਮਾਰ ਬਟਾਲਵੀ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਮਸੀਹਾ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਕਵੀ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤਾਂ ਨੂੰ ਅਗਪਣ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਉਹ ਦੋਸਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪਸੀ ਨਿੱਘ ਤੇ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲਤਾ ਦੀ ਘਾਟ ਤੋਂ ਸੁਚੇਤ ਕਰਦਿਆਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿੰਦਗੀ ਸੁਪਨਾ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਇਕ ਡਰਜ਼ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਡਰਜ਼ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਜਿੰਦਗੀ ਦੇ ਅਮਲਾਂ—ਇਸਕ, ਸੱਚ, ਸੁਹਜ ਤੇ ਗਿਆਨ—ਦੀ ਸ਼ੋਕ ਨਾਲ ਪੂਜਾ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤੇ ਜਿੰਦਗੀ ਦੇ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਖ਼ਬਰਦਾਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਦੋਸਤੀ ਦੇ ਹਰਛ ਨੂੰ ਹੋਰ ਜਖਮੀ ਨਾ ਕਰਨ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਅਮਨ ਤੇ ਜੰਗ ਦੇ ਠੀਕ ਅਰਥ ਕਰਦਿਆਂ ਹਰ ਪਾਸੇ ਦੋਸਤੀ ਤੇ ਮਨੁੱਖੀ-ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਕਵੀ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅੱਜ ਦੋਸਤੀ ਦੇ ਸੂਰੇ ਦੁਪਹਿਰੇ ਵਰਗੇ ਲਹੂ ਦਾ ਉਮਰ ਦੇ ਧੁੱਪ ਨਾਲ ਲਿਸਕਦੇ ਪੱਤਨਾਂ ਉੱਤੇ ਮੇਲਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਅੱਜ ਗੂੜ੍ਹੇ ਗੁਲਨਾਰੀ ਤੇ ਮਹਿੰਦੀ ਰੰਗੇ ਸ਼ੋਕ ਤੇ ਹੁਸਨ ਦੀ ਮਾਸੂਮੀਅਤ ਦਾ ਪੁਰਬ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸੂਰੀ ਮੁਹੱਬਤ ਤੇ ਸ਼ਗਾਬੀ ਜ਼ਿਕਰ ਦਾ ਤੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਦਿਲਾਂ ਦਾ ਰੋਲਾ-ਰੱਪਾ ਉੱਚੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਇਸ ਵਿਚ ਵੀ ਉਹ ਇਕ ਹਰਛ ਨੂੰ ਰੋਂਦਾ ਸੁਣ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਇਹ ਦੋਸਤੀ ਦਾ ਹਰਛ ਹੈ, ਜੋ ਅੱਜ ਦੀ ਢੂਨੀਆ ਵਿਚ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਜਖਮੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ।

ਔਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ—ਸੁਰਖ—ਲਾਲ । ਧੁੱਪਿਆਏ—ਧੁੱਪ ਵਾਲੇ । ਪੱਤਨਾਂ—ਦਰਿਆ ਦਾ ਕੰਢਾ । ਹਿਨਾਏ—ਮਹਿੰਦੀ ਰੰਗੇ । ਸੂਰੀ—ਗੂੜ੍ਹੀ ਲਾਲ । ਸੋਰ—ਰੋਲਾ । ਹਰਛ—ਅੱਖਰ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 7. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਖ) ਦੋਸਤੋਂ ਇਸ ਹਰਛ ਨੂੰ
ਹੁਣ ਹੋਰ ਨਾ ਜਖਮੀ ਕਰੋ
ਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸੂਰਜ ਦੀ
ਧੁੱਪ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰੋ
ਇਹ ਜੋ ਸਾਡੀ ਭੁਦਕਸੀ ਦਾ
ਸਰਦ ਮੌਸਮ ਆ ਰਿਹਾ
ਏਸ ਮੌਸਮ ਤੋਂ ਬਚਣ ਦਾ
ਕੋਈ ਤਾਂ ਹੀਲਾ ਕਰੋ
ਏਸ ਮੌਸਮ ਦੀ ਤਲੀ ਤੇ
ਕੋਈ ਤਾਂ ਸੂਰਜ ਧਰੋ ।

ਉੱਤਰ—ਪ੍ਰਸੰਗ—ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਸਿਵ ਕੁਮਾਰ ਬਟਾਲਵੀ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਮਸੀਹਾ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਕਵੀ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤਾਂ ਨੂੰ ਅਰਪਣ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਉਹ ਦੋਸਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪਸੀ ਨਿੱਘ ਤੇ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲਤਾ ਦੀ ਘਾਟ ਤੋਂ ਸੁਚੇਤ ਕਰਦਿਆਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿੰਦਗੀ ਸੁਪਨਾ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਇਕ ਫਰਜ਼ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਫਰਜ਼ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਜਿੰਦਗੀ ਦੇ ਅਮਲਾਂ—ਇਸ਼ਕ, ਸੱਚ, ਸੁਹਜ ਤੇ ਗਿਆਨ—ਦੀ ਸੋਕ ਨਾਲ ਪੂਜਾ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤੇ ਜਿੰਦਗੀ ਦੇ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਖਬਰਦਾਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਦੋਸਤੀ ਦੇ ਹਰਛ ਨੂੰ ਹੋਰ ਜਖਮੀ ਨਾ ਕਰਨ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਅਮਨ ਤੇ ਜੰਗ ਦੇ ਠੀਕ ਅਰਥ ਕਰਦਿਆਂ ਹਰ ਪਾਸੇ ਦੋਸਤੀ ਤੇ ਮਨੁੱਖੀ-ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਕਵੀ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਦੋਸਤੀ ਦੇ ਹਰਛ ਨੂੰ ਹੋਰ ਜਖਮੀ ਨਾ ਕਰਨ ਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸੂਰਜ ਦੀ ਧੁੱਪ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਨ । ਇਹ ਜਿਹੜਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੋਸਤੀ ਦੀ ਭੁਦਕਸੀ ਦਾ ਸਰਦ ਮੌਸਮ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਹ ਇਸ ਤੋਂ ਬਚਣ ਦਾ ਕੋਈ ਯਤਨ ਕਰਨ । ਇਸ ਮੌਸਮ ਦੀ ਤਲੀ ਉੱਤੇ ਸੱਚੀ ਮੁਹੱਖਤ ਦਾ ਕੋਈ ਸੂਰਜ ਰੱਖ ਦੇਣ, ਤਾਂ ਜੋ ਇਸ ਵਿਚ ਨਿੱਘ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਵੇ ।

ਅੱਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ—ਹੀਲਾ—ਯਤਨ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 8. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਗ) ਦੋਸਤੋਂ ਅਜ ਦੋਸਤੀ ਦੀ
ਅਰਗਵਾਨੀ ਸ਼ਾਮ ਤੇ
ਜੇ ਦੋਸਤ ਮੇਰੇ ਗੀਤ ਦੇ
ਅਜ ਪਾਕ ਹਰਛ ਪੜ੍ਹ ਸਕੇ
ਜੇ ਦੋਸਤ ਅਜ ਦੀ ਦੋਸਤੀ
ਦੀ ਮੁਸਕਰਾਂਦੀ ਸ਼ਾਮ ਤੇ
ਜੇ ਜੰਗ ਦੇ ਤੇ ਅਮਨ ਦੇ
ਅਜ ਠੀਕ ਅਰਥ ਕਰ ਸਕੇ
ਤਾਂ ਦੋਸਤਾਂ ਦੀ ਕਸਮ ਹੈ
ਮੈਂ ਦੋਸਤਾਂ ਲਈ ਮਰਾਂਗਾ
ਮੈਂ ਦੋਸਤੀ ਦੇ ਮੌਸਮਾਂ ਨੂੰ
ਹੋਰ ਗੂਹੜਾ ਕਰਾਂਗਾ
ਮੈਂ ਮਸੀਹਾ ਦੋਸਤੀ ਦਾ
ਰੋਜ਼ ਸੂਲੀ ਚੜ੍ਹਾਂਗਾ !

ਉੱਤਰ—ਪ੍ਰਸੰਗ—ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਸਿਵ ਕੁਮਾਰ ਬਟਾਲਵੀ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਮਸੀਹਾ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਕਵੀ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤਾਂ ਨੂੰ ਅਰਪਣ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਉਹ ਦੋਸਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪਸੀ ਨਿੱਘ ਤੇ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲਤਾ ਦੀ ਘਾਟ ਤੋਂ ਸੁਚੇਤ ਕਰਦਿਆਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿੰਦਗੀ ਸੁਪਨਾ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ

ਇਕ ਛਰਜ਼ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਛਰਜ਼ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਜਿਦਗੀ ਦੇ ਅਮਲਾਂ—ਇਸ਼ਕ, ਸੱਚ, ਸੁਹਜ ਤੇ ਗਿਆਨ—ਦੀ ਸੋਕ ਨਾਲ ਪੂਜਾ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤੇ ਜਿਦਗੀ ਦੇ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਖ਼ਬਰਦਾਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਦੋਸਤੀ ਦੇ ਹਰਫ਼ ਨੂੰ ਹੋਰ ਜ਼ਖਮੀ ਨਾ ਕਰਨ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਅਮਨ ਤੇ ਜੰਗ ਦੇ ਠੀਕ ਅਰਥ ਕਰਦਿਆਂ ਹਰ ਪਾਸੇ ਦੋਸਤੀ ਤੇ ਮਨੁੱਖੀ-ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਕਵੀ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ ਦੋਸਤੀ ਦੇ ਦਿਵਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਮੌਕੇ ਜੇ ਉਹ ਉਸਦੇ ਗੀਤ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਅੱਖਰਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਸਕੇ, ਜੇਕਰ ਉਹ ਦੋਸਤੀ ਦੀ ਮੁਸਕਰਾਉਂਦੀ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਮੌਕੇ ਉੱਤੇ ਜੰਗ ਤੇ ਅਮਨ ਦੇ ਠੀਕ ਅਰਥ ਸਮਝ ਸਕੇ, ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤਾਂ ਦੀ ਕਸਮ ਖਾ ਕੇ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਦੋਸਤਾਂ ਦੀ ਭਾਤਰ ਮਰੇਗਾ । ਉਹ ਦੋਸਤੀ ਦੇ ਮੌਸਮਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਗੂੜਾ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ । ਉਹ ਦੋਸਤੀ ਦਾ ਮਸੀਹਾ ਬਣ ਕੇ ਇਸ ਦੀ ਭਾਤਰ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਸੂਲੀ ਚੜ੍ਹੇਗਾ ।

ਔਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ—ਅਰਗਵਾਨੀ—ਤਿਉਹਾਰ ਆਦਿ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਦੀ ਸ਼ਾਮ । ਪਾਕ—ਪਵਿੱਤਰ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 9. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਅ) ਦੋਸਤੇ ਦੀ ਮਹਿਰਮੇਂ

ਓ ਸਾਥੀਓ ਓ ਬੇਲੀਓ
ਮੈਂ ਮੁਹੱਥਤ ਦੀ ਕਸਮ ਖਾ ਕੇ
ਇਹ ਵਾਅਦਾ ਕਰ ਰਿਹਾਂ
ਮੈਂ ਦੋਸਤੀ ਦੇ ਨਾਮ ਤੋਂ
ਸਭ ਕੁਝ ਨਿਛਾਵਰ ਕਰ ਰਿਹਾਂ
ਤੇ ਇਨਕਲਾਬ ਆਉਣ ਤੱਕ
ਮੈਂ ਰੋਜ਼ ਸੂਲੀ ਚੜ੍ਹ ਰਿਹਾਂ ।

ਉੱਤਰ—ਪ੍ਰਸੰਗ—ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਸਿਵ ਕੁਮਾਰ ਬਟਾਲਵੀ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਮਸੀਹਾ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਕਵੀ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤਾਂ ਨੂੰ ਅਰਪਣ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਉਹ ਦੋਸਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪਸੀ ਨਿੱਘ ਤੇ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲਤਾ ਦੀ ਘਾਟ ਤੋਂ ਸੁਚੇਤ ਕਰਦਿਆਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਦਗੀ ਸੁਪਨਾ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਇਕ ਛਰਜ਼ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਛਰਜ਼ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਜਿਦਗੀ ਦੇ ਅਮਲਾਂ—ਇਸ਼ਕ, ਸੱਚ, ਸੁਹਜ ਤੇ ਗਿਆਨ—ਦੀ ਸੋਕ ਨਾਲ ਪੂਜਾ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤੇ ਜਿਦਗੀ ਦੇ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਖ਼ਬਰਦਾਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਦੋਸਤੀ ਦੇ ਹਰਫ਼ ਨੂੰ ਹੋਰ ਜ਼ਖਮੀ ਨਾ ਕਰਨ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਅਮਨ ਤੇ ਜੰਗ ਦੇ ਠੀਕ ਅਰਥ ਕਰਦਿਆਂ ਹਰ ਪਾਸੇ ਦੋਸਤੀ ਤੇ ਮਨੁੱਖੀ-ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਕਵੀ ਦੋਸਤੀ ਦੇ ਜਸ਼ਨ ਦੇ ਮੌਕੇ ਉੱਤੇ ਗੀਤ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੋਇਆ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤਾਂ ਨੂੰ ਮਹਿਰਮੇਂ, ਸਾਥੀਓ ਤੇ ਬੇਲੀਓ ਆਖ ਕੇ ਸੰਥੇਧਨ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਮੁਹੱਥਤ ਦੀ ਕਸਮ ਖਾ ਕੇ ਇਹ ਇਕਰਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਦੋਸਤੀ ਦੇ ਨਾਂ ਤੋਂ ਸਭ ਕੁਝ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ ਤੇ ਇਨਕਲਾਬ ਆਉਣ ਤਕ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਸੂਲੀ ਚੜ੍ਹਦਾ ਰਹੇਗਾ ।

ਔਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ—ਮਹਿਰਮੇਂ—ਦਿਲ ਦੇ ਭੇਤੀ ਪਿਆਰਿਓ । ਮੁਹੱਥਤ—ਪਿਆਰ । ਵਾਅਦਾ—ਇਕਰਾਰ । ਨਿਛਾਵਰ—ਕੁਰਬਾਨ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 10. 'ਮਸੀਹਾ' ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ-ਵਸਤੂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰੋ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਆਪਣਾ ਹੁੰਗਾਰਾ ਲਿਖੋ । (Pbi. Uni. 2016)

'ਮਸੀਹਾ' ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਆਏ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਸਾਰ ਲਿਖੋ ।

(Pbi. Uni. 2016)

ਉੱਤਰ—'ਮਸੀਹਾ' ਕਵਿਤਾ ਸਿਵ ਕੁਮਾਰ ਬਟਾਲਵੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ । ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਵਿਚ ਆਪਸੀ ਨਿੱਘ ਤੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਘਾਟ ਹੈ । ਇਸ ਵਿਚ ਕਵੀ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤਾਂ ਤਕ ਆਪਣਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਪੁਚਾਉਣ ਲਈ ਸੱਚ ਦੀ ਸੂਲੀ ਚੜ੍ਹਦਾ ਹੋਇਆ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਵਿਚ ਪਸਰੇ ਚੁਲਮ ਸੰਬੰਧੀ ਇਕ ਗੀਤ ਸੁਣਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਲੋਹੜੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਮਹੀਨੇ ਪੇਹ ਦੀ ਸੰਗਰਾਂਦ ਦੇ ਦਿਨ ਹੋ ਰਹੇ ਦੋਸਤੀ ਦੇ ਜਸ਼ਨ ਵਿਚ ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਹ ਗੀਤ ਸੁਣਾ ਕੇ ਆਪਣਾ ਛਰਜ਼ ਪੂਰਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਉਹ ਅੱਗ ਤੇ ਧੁੱਪ ਦੇ ਇਸ ਤਿਉਹਾਰ ਦੇ ਮੌਕੇ ਉੱਤੇ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲਹੂ ਸਰਦ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਨਿੱਘ ਨਹੀਂ । ਹੱਕ ਲਈ ਉੱਠਣ ਵਾਲੀ ਅਵਾਜ਼ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਸਿੱਕਾ ਸੀਤ ਹੈ ਤੇ ਬੋਲਾਂ ਦਾ ਲੋਹ ਸਰਦ ਹੈ । ਅੱਜ ਬਾਗ਼ਾਂ ਵਿਚ ਆਈ ਬਹਾਰ ਦੇ ਹੋਠਾਂ ਉੱਤੇ ਖੇਡੇ ਦੀ ਥਾ

ਕੁੱਝੀ ਚੁੱਪ ਪਸਰੀ ਹੋਈ ਹੈ । ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਉਹ ਦੋਸਤੀ ਦੇ ਇਸ ਦਿਵਸ ਉੱਤੇ ਜ਼ਿਦਗੀ ਦੇ ਵਾਰਸਾਂ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਹ ਗੱਲ ਸਮਝ ਲੈਣ ਕਿ ਜ਼ਿਦਗੀ ਕੋਈ ਸੁਪਨਾ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਇਹ ਇਕ ਛਰਜ਼ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਸੀ ਦੋਸਤੀ ਦੇ ਰੰਗ ਨੂੰ ਹੋਰ ਗੁੜਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੀ ਦੋਸਤੀ ਦੇ ਸਰਦ ਮੌਸਮ ਦੀ ਤਲੀ ਉੱਤੇ ਸੁਲਗਦੇ ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਰੱਖ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸਕ, ਸੱਚ, ਸੁਹਜ ਗਿਆਨ ਦੇ ਅਮਲਾਂ ਨੂੰ ਸੌਕ ਨਾਲ ਅਪਣਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਨਾਲ ਹੀ ਜ਼ਿਦਗੀ ਦੇ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜ਼ਿਦਗੀ ਦੇ ਅਰਥ ਬਹੁਤ ਹੁਸੰਨ ਹਨ । ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸੂਰਜਾਂ ਦੀ ਧੁੱਪ ਨੂੰ ਜਖਮੀ ਨਾ ਕਰਨ । ਅਰਥਾਤ ਅੱਗੋਂ ਚੰਗਾ ਸਮਾਂ ਆਉਣ ਦੇਣ ।

ਕਵੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ ਜਿਹੜਾ ਹੁਸਨ ਦੀ ਮਾਸੂਮੀਅਤ, ਸੂਹੀ ਮੁਹੱਬਤ ਤੇ ਸੁਨਹਿਰੇ ਦਿਲਾਂ ਦਾ ਮੇਲਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਸ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਦੋਸਤੀ ਦਾ ਹਰਛ ਬੈਠਾ ਰੇ ਰਿਹਾ ਸੁਣਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਦੋਸਤੀ ਦਾ ਹਰਛ ਇੱਥੇ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਜਖਮੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਇਸ ਹਰਛ ਨੂੰ ਹੋਰ ਜਖਮੀ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸੂਰਜ ਦੀ ਧੁੱਪ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ । ਇਹ ਜੇ ਸਾਡੀ ਭੁਦਕਸੀ ਦਾ ਸਰਦ ਮੌਸਮ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਤੋਂ ਬਚਣ ਦਾ ਕੋਈ ਹੀਲਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਮੌਸਮ ਦੀ ਤਲੀ ਉੱਤੇ ਕੋਈ ਸੂਰਜ ਪਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ।

ਕਵੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ ਦੋਸਤੀ ਦੇ ਜਸ਼ਨ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਸ਼ਾਮ ਉੱਤੇ ਜੇਕਰ ਉਸ ਦੇ ਦੋਸਤ ਉਸ ਦੇ ਗੀਤ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਹਰਛ ਪੜ੍ਹਨਗੇ ਤੇ ਜੰਗ ਅਤੇ ਅਮਨ ਦੇ ਠੀਕ ਅਰਥ ਜਾਣ ਲੈਣਗੇ, ਤਾਂ ਉਹ ਦੋਸਤਾਂ ਦੀ ਕਸਮ ਖਾ ਕੇ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਦੋਸਤਾਂ ਲਈ ਮਰੇਗਾ । ਉਹ ਦੋਸਤੀ ਦੇ ਮੌਸਮਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਗੁੜੇ ਕਰਨ ਲਈ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਸੂਲੀ ਚੜ੍ਹੇਗਾ । ਉਹ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤਾਂ ਨਾਲ ਮੁਹੱਬਤ ਦੀ ਕਸਮ ਖਾ ਕੇ ਇਕਰਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਦੋਸਤੀ ਦੇ ਨਾਂ ਤੋਂ ਸਭ ਕੁੱਝ ਭੁਰਬਾਨ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ ਤੇ ਇਨਕਲਾਬ ਆਉਣ ਤਕ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਸੂਲੀ ਚੜ੍ਹਦਾ ਰਹੇਗਾ ।

ਸੰਖੇਪ ਉੱਤਰ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1. 'ਮਸੀਹਾ' ਕਵਿਤਾ ਕਿਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਕੀ ਹੈ ? (Pbi. Uni. 2016)

ਉੱਤਰ- 'ਮਸੀਹਾ' ਕਵਿਤਾ ਸਿਵ ਕੁਮਾਰ ਬਟਾਲਵੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ । ਇਸ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਅਜੋਕੇ ਮਨੁੱਖ ਵਿਚ ਆਪਸੀ ਨਿੱਘ ਤੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਘਾਟ ਹੈ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 2. ਮਸੀਹਾ ਤੋਂ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ ? (Pbi. Uni. 2017)

ਉੱਤਰ- ਮਸੀਹਾ ਉਸ ਅਵਤਾਰ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਹੱਥ ਦੀ ਛੋਹ ਨਾਲ ਰੋਗ ਦੂਰ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ । ਹਜ਼ਰਤ ਈਸਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਕਰਕੇ ਸੂਲੀ ਉੱਤੇ ਚਾੜ੍ਹ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 3. 'ਮਸੀਹਾ' ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵੀ ਜ਼ਿਦਗੀ ਦੇ ਕਿਹੜੇ-ਕਿਹੜੇ ਅਮਲਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ?

ਉੱਤਰ- ਕਵੀ ਜ਼ਿਦਗੀ ਦੇ ਅਮਲਾਂ—ਇਸਕ, ਸੱਚ, ਸੁਹਜ ਤੇ ਗਿਆਨ—ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 4. 'ਮਸੀਹਾ' ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵੀ ਮਸੀਹੇ ਦੇ ਕੁਪ ਵਿਚ ਕੀ ਸੁਨੇਹਾ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ?

ਉੱਤਰ- ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵੀ ਮਸੀਹੇ ਦੇ ਕੁਪ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖਾਂ ਵਿਚ ਸੱਚੀ ਦੋਸਤੀ, ਨਿੱਘ ਤੇ ਪਿਆਰ ਪੈਦਾ ਕਰਨ, ਜੰਗ ਤੇ ਅਮਨ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਦਾ ਛਰਕ ਸਮਝਣ ਤੇ ਜ਼ਿਦਗੀ ਸੰਬੰਧੀ ਛਰਜ਼ ਨਿਭਾਉਣ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 5. 'ਮਸੀਹਾ' ਕਵਿਤਾ ਅਨੁਸਾਰ ਜ਼ਿਦਗੀ ਕੀ ਹੈ ? (Pbi. Uni. 2016, 17)

ਉੱਤਰ- ਮਸੀਹਾ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜ਼ਿਦਗੀ ਖਾਬ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਇਕ ਛਰਜ਼ ਹੈ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 6. ਕਵੀ ਅਨੁਸਾਰ ਅੱਜ ਜ਼ਿਦਗੀ ਦਾ ਸਰੂਪ ਕੀ ਹੈ ?

ਉੱਤਰ- ਕਵੀ ਅਨੁਸਾਰ ਅੱਜ ਦੀ ਜ਼ਿਦਗੀ ਵਿਚ ਦੋਸਤੀ ਦਾ ਨਿੱਘ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਵਿਚ ਖੇਡ ਵੀ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਸੱਚੇ ਦਿਲੋਂ ਹੋਂਕ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਉਠਾਉਂਦਾ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 7. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਹਿਂ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

ਦੋਸਤੇ ਦੀ ਮਹਿਰਮੇ

ਓ ਸਾਖੀਓ ਓ ਬੇਲੀਓ

ਮੈਂ ਮੁਹੱਬਤ ਦੀ ਕਸਮ ਖਾ ਕੇ

ਇਹ ਵਾਅਦਾ ਕਰ ਰਿਹਾ

ਮੈਂ ਦੋਸਤੀ ਦੇ ਨਾਮ ਤੋਂ,
ਸਭ ਕੁੱਝ ਨਿਛਾਵਰ ਕਰ ਰਿਹਾ
ਤੇ ਇਨਕਲਾਬ ਆਉਣ ਤਕ
ਮੈਂ ਰੋਜ਼ ਸੂਲੀ ਚੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ।

ਉੱਤਰ—(ਨੋਟ—ਦੇਖੋ ਪਹਿਲੇ ਸਥਿਆਂ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਇਸ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ।)

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 8. 'ਮਸੀਹਾ' ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਕੌਂਦਰੀ (ਅੰਦ੍ਰੀਵ) ਭਾਵ ਲਿਖੋ ।

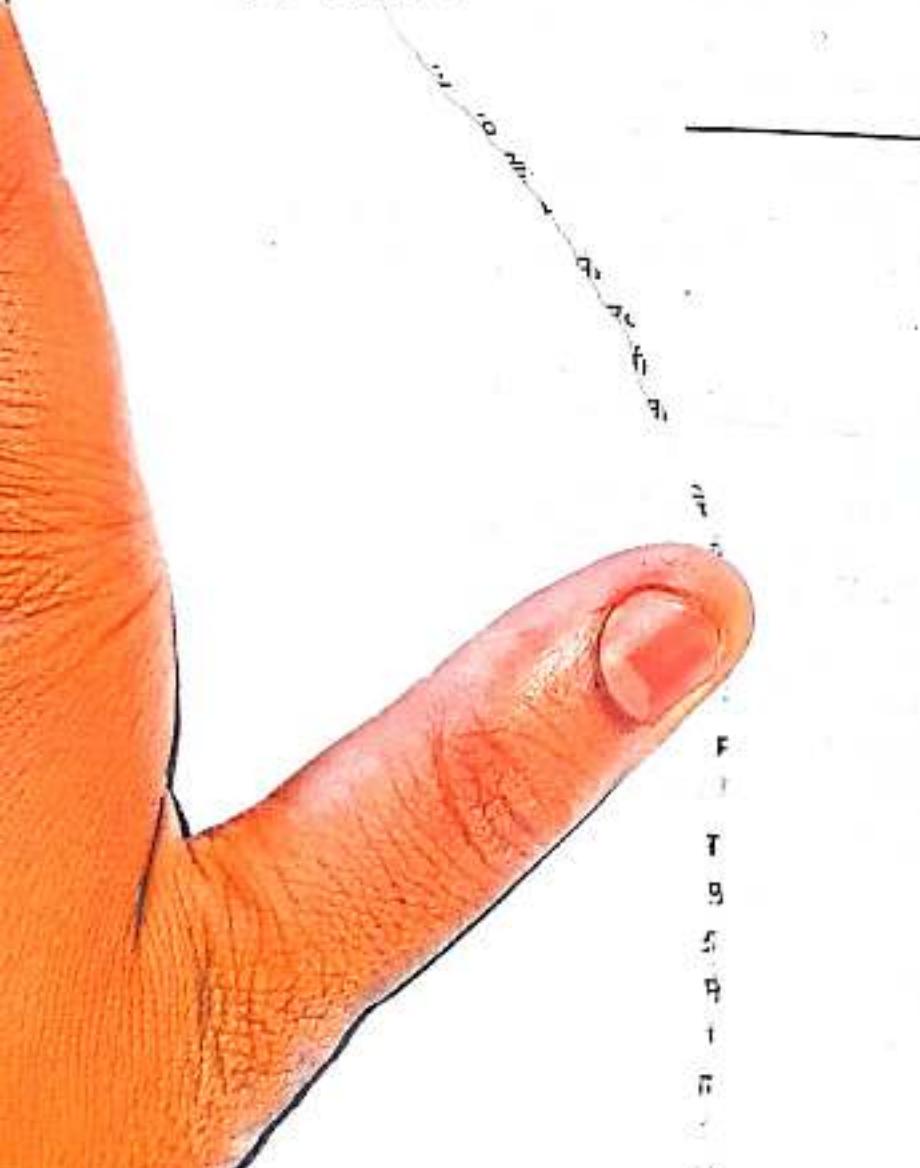
ਜਾਂ

'ਮਸੀਹਾ' ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਕੀ ਸੰਦੇਸ਼ (ਸੁਣੇਹਾ) ਹੈ ?

(Pbi. Uni. 2019)

ਉੱਤਰ—ਕਵੀ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੀ ਦੋਸਤੀ ਵਿਚ ਨਿੱਘ ਨਹੀਂ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਖੇੜਾ ਹੈ । ਉਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਇਕ ਫਰਜ਼ ਸਮਝ ਕੇ ਦੋਸਤੀ ਦੇ ਰੰਗ ਨੂੰ ਹੋਰ ਗੂੜਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਅਮਲਾਂ—ਇਸ਼ਕ, ਸੱਚ, ਸੁਹਜ ਤੇ ਗਿਆਨ—ਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ । ਉਹ ਦੇਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ ਦੋਸਤੀ ਦਾ ਹਰਛ ਜ਼ਖਮੀ ਹੈ ਤੇ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਜ਼ਖਮੀ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ । ਜੇਕਰ ਉਸ ਦੇ ਦੋਸਤ ਉਸ ਦੇ ਪੈਂਗਾਮ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਜੰਗ ਤੇ ਅਮਨ ਦੇ ਠੀਕ ਅਰਥ ਸਮਝ ਕੇ ਦੋਸਤੀ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵਧਾ ਸਕਣ, ਤਾਂ ਉਹ ਇਸ ਲਈ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੈ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 9. ਸਿਵ ਕੁਮਾਰ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਕਿਹੜੀ ਕਵਿਤਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ ?

ਉੱਤਰ—'ਮਸੀਹਾ' ।

ਪ੍ਰੇ: ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ—ਪ੍ਰੇ: ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਰਚਨਾ ਤੇ ਕਾਵਿ-ਕਲਾ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿਓ ।

ਉੱਤਰ—ਪ੍ਰੇ: ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ ਇਕ ਸਮਰੱਥਾਵਾਨ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਆਲੋਚਕ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਜਨਮ 18 ਅਗਸਤ, 1920 ਨੂੰ ਅਸਾਮ ਦੇ ਇਕ ਪਿੰਡ ਲੰਮਾਡਿੰਗ ਵਿਚ ਸ, ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਦਾ ਸਾਇਆ ਸਿਰ ਤੋਂ ਉੱਠਿਆ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਿਹਨਤ ਤੇ ਲਗਨ ਨਾਲ ਅਕਾਦਮਿਕ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦੇ ਸਿਖਰ 'ਤੇ ਪੁੱਜਾ। ਇੱਲੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿਚ ਭਾਰਤੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਤੇ ਮੁਖੀ ਦੇ ਅਹੁਦੇ ਤੋਂ ਸੇਵਾ-ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਣ ਉਪਰੰਤ ਉਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਹੀਆਂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਤੇ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਆਜ਼ੀਵਨ ਫੈਲੋਸ਼ਿਪ ਮਿਲੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਬੀਰ ਪੁਰਸਕਾਰ ਤੇ ਸਰਸਵਤੀ ਪੁਰਸਕਾਰ ਵਰਗੇ ਉੱਚ ਸਨਮਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਉਹ ਇੱਕੋ-ਇਕ ਕਵੀ ਹੈ। ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ, ਭਾਰਤੀ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ, ਇੱਲੀ ਤੇ ਕਬੀ ਹੋਰ ਅਦਾਰਿਆਂ ਵਲੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਨਮਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ। ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਨਵ-ਗਤੀ ਦਾ ਹੁਲਾਗਾ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਉਹ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਵੀ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮੌਹਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੀ ਕਾਵਿ-ਪਰੰਪਰਾ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਉਸ ਦਾ ਦਰਜਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਇਨਸਾਨ ਦੀ ਭਾਵੂਕ ਬਿਰਤੀ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਲੰਘ ਕੇ ਦਿਲ ਦੀਆਂ ਗੁੜਲਾਂ ਪੜ੍ਹਨ ਤੇ ਖੇਲ੍ਹਣ ਦੇ ਯਤਨਾਂ ਵਲ ਝੁਕ ਗਈ। ਉਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਯਥਾਰਥਿਕਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਪੱਖਾਂ ਦੀ ਬਾਂ ਇਸ ਦੀਆਂ ਗੁੜੀਆਂ ਅਸਲੀਅਤਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਣ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਉਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਯਥਾਰਥਕਤਾ ਦੇ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਿਕ ਪੱਖ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਇੱਕੋ ਸਮੇਂ ਹੀ ਚਿੱਤਰ, ਆਸ਼ਕ, ਮਸਤਾਨਾ, ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਤੇ ਕਵੀ ਆਦਿ ਸਭ ਛੁੱਝ ਹੈ। 'ਲਾਜਾ' (1956), 'ਤਾਰ ਤੁਪਕਾ' (1957), 'ਅਧਰੈਣੀ' (1962), 'ਨਾ ਪੁੱਧੇ ਨਾ ਛਾਵੇ' (1969), 'ਸੜਕ ਦੇ ਸਲੋ ਉੱਤੇ' (1970), 'ਅਲਫ ਦੂਪਹਿਰ' (1972), 'ਟੱਕੀਆਂ ਜੀਭਾਂ ਵਾਲੇ' (1977), 'ਮੱਥਾ ਦੀਵੇ ਵਾਲਾ' (1984), 'ਅਲਵਿਦਾ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ' (1984), 'ਮਾਂਵਾਂ ਪੀਆ' (1989), 'ਚੌਬੇ ਦੀ ਉਡੀਕ' (1991), 'ਰੁੱਖ ਤੇ ਰਿਸ਼ੀ' (1992), 'ਮੇਰਾ ਨਾਉ ਕਬੀਰ' (2000) ਉਸ ਦੇ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਹਨ। ਉਸ ਦੀ ਚੋਣਵੀਂ ਕਵਿਤਾ 'ਮੇਰੀ ਕਾਵਿ-ਯਾਤਰਾ' ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਸੰਗ੍ਰਹਿਤ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਦਰਜਨ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਸਾਹਿਤ ਆਲੋਚਨਾ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਲਿਖੀਆਂ। ਆਲੋਚਨਾ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਵਿਲੱਖਣ ਪੋਗਦਾਨ ਹੈ। 21 ਅਕਤੂਬਰ, 2002 ਨੂੰ ਉਹ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਿਆ।

ਪ੍ਰੇ: ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ ਨਵੀਨ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛਣ ਅਤੇ ਸਵਾਲ ਉਠਾਉਣ ਵਾਲਾ ਵੱਡਾ ਕਵੀ ਹੈ। ਜਿਦਗੀ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਕੀਮਤਾਂ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਨੂੰ ਸਦਾ ਨਵੇਂ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਉਹ ਨਵੇਂ-ਨਵੇਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਨਾਲ ਵੰਗਾਰਦਾ ਹੈ। ਚੇਤ ਤੋਂ ਅਚੇਤ, ਕਾਲ ਤੋਂ ਅਕਾਲ ਤਕ ਦੀ ਰਚਨਾਤਮਕ ਯਾਤਰਾ ਅਤੇ ਚਿੱਤਨ ਉਸ ਦੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪਿਆਰੇ ਵਿਸ਼ੇ ਹਨ। ਵਿਅੰਗ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਸ਼ਕਤੀਸਾਲੀ ਅੰਗ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਉਸ ਦੀ ਵਿਅੰਗਮਈ ਸੁਰ ਪਿੱਛੇ ਉਸ ਦੀ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਗੰਭੀਰਤਾ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਸੰਬੰਧੀ ਲਿਖੀ 'ਕੇਵਲ ਸਰਧਾਜਲੀ' ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਆਧੁਨਿਕ ਸਰਧਾਜਲੀਆਂ ਤੇ ਚੋਟ ਕਰਦਾ ਲਿਖਦਾ ਹੈ—

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹਾਂ ਤੇ ਤੁਰਿਆ ਸੀ,
ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹਾਂ ਤੇ ਮੈਂ ਥੱਸ ਸੋਚ ਸਕਦਾ ਹਾਂ।
ਗੁਰੂ ਨੇ ਆਪ ਕਿਰਤੀ ਵਾਂਗ ਜੋ ਜੋ ਸਾਜਿਆ ਸੀ,
ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਛਾਸਲੇ ਉੱਪਰ ਖਲੋ ਕੇ ਥੱਸ ਸਲਾਹਿਆ ਹੈ,
ਉਸਨੂੰ ਬਿਨ ਮੰਗਿਆਂ ਮਹਿਮਾ ਮਿਲੀ,
ਮੈਂ ਸਫਲਤਾ ਦੀ ਯਾਚਨਾ ਵਿਚ ਉਮਰ ਰਾਲੀ ਹੈ,
ਗੁਰੂ ਦੀ ਅੰਜਲੀ ਵਿਚ ਦੋ ਆਲਮ ਦਾ ਖਜਾਨਾ ਸੀ—
ਮੇਰੇ ਪੱਲੇ ਸਿਰਫ ਸਰਧਾਜਲੀ ਹੈ—

‘ਪ੍ਰੇ: ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਅਜੋਕੇ ਯੁਗ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਦੀ ਸਲਾਮਤੀ ਤੇ ਸਥਾਪਿਤੀ ਲਈ ਜਦੋਸ਼ਿਦਾ ਕਰ ਰਹੇ ਆਮ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਧਾਰਨਤਾ ਨੂੰ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਹਾਲਾਤ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲੈ ਸਕਣ ਵਾਲੀ ਜੁਗਅਤ ਨਾ ਹੋਰ ਕਰਕੇ ਇਹ ਵਿਅਕਤੀ ਹਵਾ ਦੇ ਰੁੱਖ ਨਾਲ ਕਦੇ ਏਧਰ ਤੇ ਕਦੇ ਓਪਰ ਢਹਿੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਨਿੱਜੀ ਪਛਾਣ ਕਾਇਮ ਕਰ ਸਕਣ ਵਾਲੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਉਸ ਪਾਸ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਬੇਪਛਾਣ ਜਿੰਦਗੀ ਜੀਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਸਾਰੀ ਦੇਣ ਆਪਣੀ ਭੌਤਿਕ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਤਕ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਸਥਾਨੀਅਤ ਅਧੂਰੀ ਤੇ ਅਵਿਕਿਤ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕਾਵਿ ਇਸ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਮਾਨਸਿਕ ਬੌਲੇਪਨ ਦਾ ਵੀ ਚਿਤਰਨ ਹੈ, ਬੌਲੇਪਨ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਕਾਰਨ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਮਨੋਵਿਸ਼ਾਦ ਦਾ ਵੀ ਅਤੇ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਣ ਦੀ ਰੀਝ ਦਾ ਵੀ। ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਮਹਾਂਕਾਵਿਕ ਰਚਨਾਵਾਂ ‘ਮੱਥਾ ਦੀਵੇ ਵਾਲਾ’ ਅਤੇ ‘ਰੁੱਖ ਤੇ ਰਿਸ਼ੀ’ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਵਿਲੱਖਣ ਸਿਰਜਨਾਤਮਕ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਕਵੀ ਦੀ ਆਸਥਾ ਉੱਪਰ ਉੱਸਰੀਆਂ ਹਨ।’

ਉਸ ਨੇ ਸੁੰਦਰ ਭਾਵਾਤਮਕ ਗੀਤ ਵੀ ਰਚੇ ਹਨ, ਨਾਟਕੀ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵੀ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਕਠੋਰਤਾ ਨਾਲ ਸੂਝਦੀਆਂ ਭਨਾਓਈਲ ਨਜ਼ਮਾਂ ਵੀ। ਛੋਟੀ ਸਰੋਦੀ ਕਵਿਤਾ ਤੇ ਲੰਮੀ ਮਹਾਂਕਾਵਿ ਹੁਚਨਾ ਦੋਵੇਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਵਰਣਨਯੋਗ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਹਨ।’

ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉਸ ਨੇ ਜਗਤ ਪੁਸ਼ਟ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੇ ਅਨੁਵਾਦ ਕੀਤੇ ਹਨ ਤੇ ਇਕ ਸਫਰਨਾਮੇ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਦੇਣ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ।

ਤੇਰੇ ਹਜ਼ੂਰ ਮੇਰੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਦੀ ਦਾਸਤਾਨ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਦੱਸ ਕੇ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ—

(ੳ) ਉਦੋਂ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਂ ਮੈ—

ਤੇਰੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਤਲਵਾਰ

ਨੰਗੀ ਪਿਆਸ ਵਾਂਗੁ ਤੜੜੜਾਈ ਸੀ

ਲਹਿਰਦਾ, ਸੁਲਗਦਾ ਮੇਲਾ—

ਜਦੋਂ ਸੁੱਕੇ ਸਰੋਵਰ ਵਾਂਗ ਗੁੰਮ-ਸੰਮ ਬੁੱਝ ਗਿਆ ਸੀ

ਦੂਰ ਤੀਕਰ ਚੁੱਪ ਦੇ ਬੰਜਰ ਵਿਡੇ ਸਨ

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਸਵਾਸ ਵੀ ਉੱਗਦਾ ਨਹੀਂ ਪੂਰਾ।

ਉੱਤਰ—ਪ੍ਰਸੰਗ—ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ ‘ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾ’ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਪ੍ਰੇ: ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ‘ਤੇਰੇ ਹਜ਼ੂਰ ਮੇਰੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਦੀ ਦਾਸਤਾਨ’ ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵੀ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਦੀ ਹਾਸੋਹੀਲੀ ਦਾਸਤਾਨ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਵਰਤਮਾਨ ਨਾਲ ਜੋੜਦਿਆਂ ਕਵੀ ਇਹ ਇੱਛਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਅੱਜ ਵੀ ਗੁਰੂ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਇਕ ਬੇਸੀਸ ਬੰਦੇ ਵਾਂਗ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਉਸ ਗੱਲ ਲਈ ਵਿਆਕੁਲ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਮੰਗ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿਰ ਭੇਟਾ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸ ਦੇ ਪੜ ਉੱਪਰ ਸਿਰ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਵੀ ਭੁਤਕਾਲ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਅਪੂਰਾਣਿਕ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਹੋਂਦ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਵਿਆਕੁਲ ਹੈ।

ਇਹ ਸਤਰਾਂ ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਹੀ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕਵੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਸੰਥੋਪਨ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਉਹ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਕਰਨ ਲਈ ਨੰਗੀ ਤਲਵਾਰ ਲੈ ਕੇ ਭਰੇ ਮੇਲੇ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਏ ਸਨ, ਉਦੋਂ ਉਹ ਵੀ ਉੱਥੇ ਹਾਜ਼ਰ ਸੀ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਹੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ! ਮੈਂ ਉਦੋਂ ਤੇਰੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਸਾਂ। ਜਦੋਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਭਰੇ ਮੇਲੇ ਸਾਹਮਣੇ ਤੇਰੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਫੜੀ ਨੰਗੀ ਤਲਵਾਰ ਪਿਆਸ ਵਾਂਗ ਤੜੜੀ ਸੀ ਅਰਥਾਤ ਤੇਰੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਫੜੀ ਤਲਵਾਰ ਖੂਨ ਦੀ ਪਿਆਸ ਨਾਲ ਤੜੜ ਰਹੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਸ ਭਿਆਨਕ ਤਲਵਾਰ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਗਹਿਮਾ-ਗਹਿਮੀ ਤੇ ਰੋਣਕ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਮੇਲਾ ਇਕਦਮ ਸੁੱਕੇ ਸਰੋਵਰ ਵਾਂਗ ਗੁੰਮ-ਸੰਮ ਹੋ ਕੇ ਬੁਝ ਗਿਆ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਇਕ ਸੰਨਾਟਾ ਜਿਹਾ ਛਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਦੂਰ-ਦੂਰ ਤਕ ਚੁੱਪ ਦੇ ਬੰਜਰ ਵਿਡੇ ਹੋਏ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੰਜਰਾਂ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਦਾ ਸਾਹ ਵੀ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਉੱਠ ਰਿਹਾ ਅਰਥਾਤ ਅਜਿਹੀ ਚੁੱਪ ਵਰਤੀ ਹੋਈ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਦੇ ਸਾਹ ਲੈਣ ਦੀ ਅਂਵਾਜ਼ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਰਹੀ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 2. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਦੱਸ ਕੇ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਅ) ਉਦੋਂ ਹਾਜ਼ਰ ਸਾਂ ਮੈਂ

ਤੇਰੇ ਮੂੰਹੋਂ ਜਦੋਂ ਇਕ ਥੋਲ ਦਾ ਟੁਕੜਾ
ਸੁਲਗਦੀ ਲਾਟ ਵਾਂਗੂ ਨਿਕਲਿਆ ਸੀ
ਸੀਸ ਜਿਸ ਦੇ ਪਾਸ ਹੈ ਹਾਜ਼ਰ ਕਰੋ
ਉਦੋਂ ਥੇਸੀਸ ਥੰਦੇ ਵਾਂਗ ਮੇਰੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਸੀ,
ਮੇਰੇ ਸੀਨੇ 'ਚੋਂ ਮੇਰੀ ਜਾਨ
ਅਚੇਤੀ ਲਹਿਰ ਵਾਂਗੂ ਤ੍ਰੁਭਕ ਕੇ ਉਠੀ
ਤੇ ਫਿਰ ਭੀਕੀ ਨਦੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਵਾਂਗੂ ਸੌਂ ਗਈ
ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਦੀ ਇਕ ਲੀਕ
ਆਪਣੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਤੋਂ ਬਿਨ ਉਦੋਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ।
ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਤੇ ਥੈਠਾ ਸਾਂ ਬਿਰਛ ਵਾਂਗੂ
ਜਿਨ੍ਹੁੰ ਮੁੱਢੋਂ ਕਿਸੇ ਦੇ ਚਾਰ ਹੱਥ ਛੱਡ ਕੇ
ਸਬੂਤਾ ਵੱਚ ਦਿੱਤਾ ਸੀ
ਨਿਰੀ ਨੰਗੀ ਨਿਕੱਦੀ ਹੀਣਤਾ
ਮੇਰੇ ਉੱਪਰ ਮੇਰੀ ਆਪਣੀ ਵੀ ਛਾਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ।

ਊੰਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ—ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਪ੍ਰੇ: ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਤੇਰੇ ਹਜ਼ੂਰ ਮੇਰੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਦੀ ਦਾਸਤਾਨ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵੀ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਦੀ ਹਾਸੋਹੀਣੀ ਦਾਸਤਾਨ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਵਰਤਮਾਨ ਨਾਲ ਜੋੜਦਿਆਂ ਕਵੀ ਇਹ ਇੱਛਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਅੱਜ ਵੀ ਗੁਰੂ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਇਕ ਥੇਸੀਸ ਥੰਦੇ ਵਾਂਗ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਉਸ ਗੱਲ ਲਈ ਵਿਆਕੁਲ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਮੰਗ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿਰ ਡੇਟਾ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸ ਦੇ ਧੜ ਉੱਪਰ ਸਿਰ ਹੋਵੇ । ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਵੀ ਤੁਰਕਾਲ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਅਪੂਰਾਣਿਕ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਹੋਂਦ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਵਿਆਕੁਲ ਹੈ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਕਵੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਸੀਸ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਸ ਦੀ ਹਾਲਤ ਕਿਨੀ ਹਾਸੋਹੀਣੀ ਸੀ ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਹੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ! ਮੈਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੇਰੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਸਾਂ, ਜਦੋਂ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਸਮੇਂ ਤੇਰੇ ਮੂੰਹੋਂ ਥੋਲ ਦਾ ਇਕ ਟੁਕੜਾ ਬਲਦੀ ਹੋਈ ਲਾਟ ਵਾਂਗ ਨਿਕਲਿਆ ਸੀ ਤੇ ਤੂੰ ਕਿਗ ਸੀ ਕਿ ਜਿਸ ਦੇ ਕੋਲ ਸਿਰ ਹੈ, ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਡੇਟਾ ਕਰ ਦੇਵੇ । ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੇਰੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਇਕ ਥੇਸੀਸ ਥੰਦੇ ਵਾਂਗ ਸੀ । ਤੇਰੇ ਸੀਸ ਮੰਗਣ ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਛਾਤੀ ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਜਾਨ ਨਦੀ ਵਿਚ ਅਚਨਚੇਤ ਉੱਠੀ ਇਕ ਲਹਿਰ ਵਾਂਗੂ ਤ੍ਰੁਭਕ ਕੇ ਉੱਠੀ ਸੀ ਤੇ ਫਿਰ ਉਹ ਇਕਦਮ ਉੱਤਰੀ ਹੋਈ ਨਦੀ ਵਾਂਗ ਸੌਂ ਗਈ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਹਿਲਜੂਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹੀ । ਮੇਰੇ ਆਪੇ ਦੀ ਹਾਲਤ ਇਕ ਲੀਕ ਸਮਾਨ ਸੀ ਅਤੇ ਮੇਰੀ ਸਥਿਤੀ ਨਿਰੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਉੱਤੇ ਇਕ ਬਿਰਛ ਵਾਂਗ ਥੈਠਾਂ ਸਾਂ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਮੁੱਢੋਂ ਦੇ-ਚਾਰ ਹੱਥ ਛੱਡ ਕੇ ਉੱਪਰੋਂ ਸਬੂਤਾ ਵੱਚ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ । ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਪੱਲੇ ਸਿਰਛ ਕੱਦਹੀਨ ਹੀਣਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਉੱਪਰ ਮੇਰੀ ਆਪਣੀ ਵੀ ਕੋਈ ਛਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਗਥਾਤ ਤੇਰੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਮੇਰਾ ਆਪਾ ਸਿਫਰ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 3. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਦੱਸ ਕੇ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਈ) ਉਦੋਂ ਹਾਜ਼ਰ ਸਾਂ ਮੈਂ

ਤੇਰੀ ਤੱਕਲੀ ਜਦੋਂ ਛਿਲਤੀ ਕਿਰਨ ਵਾਂਗੂ
ਮੇਰੇ ਵਿਰਲਾਂ 'ਚੋਂ ਅੰਦਰ ਥਾਕਦੀ ਸੀ
ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਜੋ ਇਕ ਸੂਰਜ ਜਿਹਾ ਤੂੰ ਥਾਲ ਪਰਿਆ ਸੀ
ਉਹਦੇ ਚਾਨਣ 'ਚ ਮੇਰੀ ਹਉਂ ਵਿਆਕੁਲ ਸੀ,
ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੁੱਛਦਾ ਪਿਆ ਸਾਂ

ਮੇਰੇ ਪੜ ਤੇ ਮੇਰਾ ਸਿਰ ਹੈ ਜਾਂ ਸਿਰ ਦਾ ਦੰਭ ਹੈ
ਜੋ ਵਿਖਾਇਆ ਜਾ ਤਾਂ ਸਕਦੈ
ਵਰਤਿਆ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ ।

ਊੱਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ- ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਪ੍ਰੇ: ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਤੇ
ਹਜ਼ੂਰ ਮੇਰੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਦੀ ਦਾਸਤਾਨ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵੀ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਕਰਨ
ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਦੀ ਹਾਸੋਹੀਲੀ ਦਾਸਤਾਨ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੇ ਅੰਤ ਵਿਚ
ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਵਰਤਮਾਨ ਨਾਲ ਜੋੜਦਿਆਂ ਕਵੀ ਇਹ ਇੱਛਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਅੱਜ ਵੀ ਗੁਰੂ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਉਸ
ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਇਕ ਬੇਸੀਸ ਬੰਦੇ ਵਾਂਗ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਉਸ ਗੱਲ ਲਈ ਵਿਆਕੁਲ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਮੰਗ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿਰ
ਭੇਟਾ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸ ਦੇ ਧੜ ਉੱਪਰ ਸਿਰ ਹੋਵੇ । ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਵੀ ਭੂਤਕਾਲ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਆਪਣੀ
ਅਪੁਮਾਣਿਕ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਹੋਂਦ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਵਿਆਕੁਲ ਹੈ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਕਵੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸਾਜਨਾ
ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਸੀਸ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਸ ਦੀ ਹਾਲਤ ਕਿੰਨੀ ਹਾਸੋਹੀਲੀ ਸੀ ।

ਵਿਆਖਿਆ— ਹੋ ਗੁਰੂ ਜੀ ! ਮੈਂ ਉਦੋਂ ਤੇਰੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਸਾਂ, ਜਦੋਂ ਤੂ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਕਰਨ ਲਈ
ਨੇਗੀ ਤਲਵਾਰ ਲੈ ਕੇ ਸੀਸ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਸੀ । ਉਸ ਸਮੇਂ ਮੈਂ ਇਕ ਬੇਸੀਸ ਬੰਦੇ ਵਾਂਗ ਬੈਠਾ ਸਾਂ । ਤੇਰੀ ਤੱਕਣੀ ਉਦੋਂ
ਤਿੱਖੀ ਕਿਰਨ ਵਾਂਗ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਝਾਕ ਰਹੀ ਸੀ । ਤੂ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਆਪਣੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨਾਲ ਗਿਆਨ ਦਾ ਇਕ ਸੂਰਜ ਬਾਡ
ਕੇ ਰੌਖਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਦੇ ਚਾਨਣ ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਆਪਣੀ ਅੰਤਰ-ਆਤਮਾ ਵਿਆਕੁਲ ਹੋਈ ਪਈ ਸੀ । ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਬੇਸੀਸ
ਬੰਦੇ ਵਾਂਗ ਬੈਠਾ ਦੇਖ ਕੇ ਅੰਦਰੋਂ ਅੰਦਰ ਤੜ੍ਹਫ ਰਹੀ ਸੀ । ਉਸ ਸਮੇਂ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੁੱਛ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਕਿ ਮੇਰੇ ਸਿਰ
ਉੱਤੇ ਮੇਰਾ ਸਿਰ ਹੈ, ਜਾਂ ਇਹ ਸਿਰ ਦਾ ਪਾਰਥੰਡ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਵਿਖਾਇਆ ਤਾਂ ਜਾਂ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਮੰਗ ਅਨੁਸਾਰ
ਵਰਤਿਆ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 4. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਦੱਸ ਕੇ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਸ) ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਆਪ ਜਾਂ ਅਜਨਥੀ ਹਾਂ
ਮੈਂ ਗੁਰੂ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਪੁਰਖ ਹਾਂ
ਜਾਂ ਨਾਰ ਹਾਂ
ਜੋ ਘਰੋਂ ਨਿਕਲੀ ਤਾਂ ਸੀ
ਪਿੰਡੇ ਤੇ ਇਕ ਵਾਫਰ ਜਿਹਾ ਅੰਗ ਜੋੜ ਕੇ
ਪਰ ਭਰੇ ਚਾਨਣ, ਭਰੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਸਭ ਦੇ ਸਾਮੂਲੇ
ਅੰਗ ਭੁਰਿਆ
ਨਾਰ ਦਾ ਬੁੱਚਾ ਅਸਲ ਸਭ 'ਤੇ ਉਜਾਗਰ ਹੋ ਗਿਆ
ਮੈਨੂੰ ਹੁਣ ਆਪਣੀ ਹੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਇਕ ਭਾਰ ਲੱਗਦੀ ਸੀ
ਤੇ ਭਰੇ ਮੇਲੇ ਦੀ ਚੁੱਪ
ਬੋਤ ਸੀ ਉਪਹਾਸ ਦਾ ।

ਊੱਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ- ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਪ੍ਰੇ: ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਤੇ
ਹਜ਼ੂਰ ਮੇਰੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਦੀ ਦਾਸਤਾਨ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵੀ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਕਰਨ
ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਦੀ ਹਾਸੋਹੀਲੀ ਦਾਸਤਾਨ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੇ ਅੰਤ ਵਿਚ
ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਵਰਤਮਾਨ ਨਾਲ ਜੋੜਦਿਆਂ ਕਵੀ ਇਹ ਇੱਛਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਅੱਜ ਵੀ ਗੁਰੂ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਉਸ
ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਇਕ ਬੇਸੀਸ ਬੰਦੇ ਵਾਂਗ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਉਸ ਗੱਲ ਲਈ ਵਿਆਕੁਲ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਮੰਗ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿਰ
ਭੇਟਾ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸ ਦੇ ਧੜ ਉੱਪਰ ਸਿਰ ਹੋਵੇ । ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਵੀ ਭੂਤਕਾਲ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਆਪਣੀ
ਅਪੁਮਾਣਿਕ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਹੋਂਦ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਵਿਆਕੁਲ ਹੈ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਕਵੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸਾਜਨਾ
ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਸੀਸ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਸ ਦੀ ਹਾਲਤ ਕਿੰਨੀ ਹਾਸੋਹੀਲੀ ਸੀ ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਹੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ! ਜਦੋਂ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਤੇਰੇ ਦੁਆਹਾ ਸੀਸ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੇ ਜਾਣ 'ਤੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਕ ਥੇਮੀਸ ਬੰਦੇ ਵਾਂਗ ਬੈਠਾ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ, ਤਾਂ ਤੇਰੇ ਗਿਆਨ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨੇ ਮੇਰੀ ਅੰਤਰ-ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਕੰਬਾ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੁੱਛ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਕਿ ਇਹ ਮੇਰਾ ਆਪਣਾ ਆਪ ਹੈ ਜਾਂ ਮੇਰਾ ਆਪਾ ਕੋਈ ਅਜਨਥੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਬੈਠਾ, ਇਕ ਮਰਦ ਹਾਂ ਜਾਂ ਅਜਿਹੀ ਇਸਤਰੀ ਹਾਂ, ਜਿਹੜੀ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡੇ ਉੱਪਰ ਇਕ ਵਾਧੂ ਜਿਹਾ ਅੰਗ ਜੋੜ ਕੇ ਘਰੋਂ ਨਿਕਲੀ ਤਾਂ ਸੀ, ਪਰ ਭਰੇ ਚਾਨਣ ਤੇ ਭਰੇ ਬਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਸਭ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਉਹ ਅੰਗ ਭੁਰ ਕੇ ਭਿਗ ਪਿਆ ਤੇ ਉਸ ਇਸਤਰੀ ਦਾ ਬੁੱਚਾ ਅਸਲ ਸਭ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਨੰਗਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਤੇਰੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਇਕ ਭਾਰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਆਲੇ-ਦੂਆਲੇ ਭਰੇ ਮੇਲੇ ਦੀ ਚੁੱਪ ਮੇਰੇ ਮਨ ਉੱਪਰ ਇਕ ਮਖੋਲ ਦਾ ਥੋੜ ਪਾਈ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਮੇਰੀ ਅਵਸਥਾ ਬੜੀ ਹਾਸੇਹੀਣੀ ਸੀ।

ਔਖੇ ਸਥਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ—ਅਜਨਥੀ—ਨਾਵਾਕਛ । ਵਾਫਰ—ਕਾਫੀ, ਵਾਧੂ । ਉਪਹਾਸ—ਠੱਠਾ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 5. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਦੌਸ਼ ਕੇ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਹ) ਤੇ ਚਮਤਕਾਰਾ ਜਦੋਂ ਹੋਇਆ

ਊਦੋਂ ਹਾਜ਼ਰ ਸਾਂ ਮੈਂ
ਮੇਰੇ ਲਾਗੇ ਹੀ ਬੈਠਾ ਸੀ ਚਮਤਕਾਰੀ
ਜਿਨ੍ਹੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਹੱਥੀਂ ਸੀਸ ਲਾਹ ਕੇ ਆਪਣਾ
ਸਹਿਜੇ ਟਿਕਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇਰੇ ਚਰਨੀਂ
ਤੇਰੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਅਚਲ ਤਲਵਾਰ ਵੀ
ਛਿਣ ਭਰ ਲਈ ਥੱਗਰਾ ਗਈ ਸੀ
ਮੁਅੱਜਜਾ ਤਕ ਕੇ
ਸੀਸ ਵਾਲੇ ਸੀਸ ਅਰਪਣ ਵਾਸਤੇ
ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਮੁਹਤਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ।
ਚਮਤਕਾਰੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸੀਸ
ਇਉਂ ਸਹਿਜੇ ਟਿਕਾਇਆ ਸੀ ਤੇਰੇ ਚਰਨੀਂ
ਜਿਵੇਂ ਅੰਬਰ ਦੇ ਪੈਰੀਂ
ਨਿਤ ਸਵੇਰਾ ਅਪਣਾ ਸੂਰਜ ਥਾਲ ਧਰਦਾ ਹੈ ।

ਉੱਤਰ—ਪ੍ਰਸੰਗ—ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਪ੍ਰੇ: ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਤੇਰੇ ਹਜੂਰ ਮੇਰੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਦੀ ਦਾਸਤਾਨ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵੀ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਦੀ ਹਾਸੇਹੀਣੀ ਦਾਸਤਾਨ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਵਰਤਮਾਨ ਨਾਲ ਜੋੜਦਿਆਂ ਕਵੀ ਇਹ ਇੱਛਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਅੱਜ ਵੀ ਗੁਰੂ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਇਕ ਥੇਮੀਸ ਬੰਦੇ ਵਾਂਗ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਉਸ ਗੱਲ ਲਈ ਵਿਆਕੁਲ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਮੰਗ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿਰ ਭੇਟਾ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸ ਦੇ ਧੜ ਉੱਪਰ ਸਿਰ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਵੀ ਭੂਤਕਾਲ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਅਪਮਾਣਿਕ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਹੋਂਦ ਥਣਾਉਣ ਲਈ ਵਿਆਕੁਲ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਘਟਨਾ ਦਾ ਵਰਣਨ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਸੀਸ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਉੱਤੇ ਭਰੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਇਕ ਥੇਮੀਸ ਬੰਦੇ ਵਾਂਗ ਬੈਠਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਉਸ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਐਨੀ ਹਾਸੇਹੀਣੀ ਥਈ ਹੋਈ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਜਦੋਂ ਇਕ ਚਮਤਕਾਰ ਹੋਇਆ, ਉਹ ਵੀ ਕਵੀ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਕਵੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਹੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ! ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਹੀ ਚਮਤਕਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਪੁਰਸ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸੀਸ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਲਾਹ ਕੇ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਤੇਰੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਟਿਕਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਤੇਰੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਫੜੀ ਹੋਈ ਅਹਿਲ ਤਲਵਾਰ ਇਸ ਚਮਤਕਾਰ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਇਕ ਛਿਣ ਲਈ ਤਾਂ ਕੰਬ ਹੀ ਗਈ ਸੀ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਸੀਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਸੀਸ ਭੇਟਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਲਵਾਰ ਉੱਪਰ ਨਿਰਭਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਹੇ ਗੁਰੂ ! ਉਸ ਚਮਤਕਾਰੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸੀਸ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਤੇਰੇ ਚਰਨਾਂ

ਵਿਆਖਿਆ—ਕਵੀ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਸਮੇਂ ਸੀਸ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਉੱਤੇ ਉਹ ਭਰੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਇਕ ਥੇਮੀਸ ਬੰਦੇ ਵਾਂਗ ਬੈਠਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਉਸ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਐਨੀ ਹਾਸੇਹੀਣੀ ਥਈ ਹੋਈ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਜਦੋਂ ਇਕ ਚਮਤਕਾਰ ਹੋਇਆ, ਉਹ ਵੀ ਕਵੀ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਕਵੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਹੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ! ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਹੀ ਚਮਤਕਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਪੁਰਸ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸੀਸ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਲਾਹ ਕੇ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਤੇਰੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਟਿਕਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਤੇਰੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਫੜੀ ਹੋਈ ਅਹਿਲ ਤਲਵਾਰ ਇਸ ਚਮਤਕਾਰ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਇਕ ਛਿਣ ਲਈ ਤਾਂ ਕੰਬ ਹੀ ਗਈ ਸੀ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਸੀਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਸੀਸ ਭੇਟਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਲਵਾਰ ਉੱਪਰ ਨਿਰਭਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਹੇ ਗੁਰੂ ! ਉਸ ਚਮਤਕਾਰੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸੀਸ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਤੇਰੇ ਚਰਨਾਂ

ਵਿਚ ਸਹਿਜੇ ਜਿਹੇ ਟਿਕਾਇਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਵੇਰਾ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਅੰਬਰ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਸੂਰਜ ਬਾਲ ਕੇ ਧਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਔਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ—ਅਚਲ—ਅਹਿਲ, ਜੋ ਚਲੇ ਨਾ। ਮੁਅੱਜ਼ਸਾ—ਕੌਤਕ, ਚਮਤਕਾਰ। ਅਰਪਣ—ਭੇਟਾ। ਮੁਹਤਾਜ਼—ਅਧੀਨ, ਗੁਲਾਮ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 6. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਦੱਸ ਕੇ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ—

(ਕ) ਤ੍ਰਭਕ ਕੇ ਉੱਠੀ ਸੀ ਮੇਰੀ ਜਾਨ
ਮੁੜ ਕੇ ਵਿਰਲ 'ਚੋਂ ਛੁੱਲ੍ਹੁ ਜਾਣ ਲਈ
ਕੀਲ ਵਿਚ ਬੱਝਾ ਹੋਇਆ ਮੇਲਾ
ਰਤਾ ਕੁ ਹਿਲ ਕੇ ਬਿਰ ਹੋ ਗਿਆ
ਚੁੱਪ ਬਰੜਾਈ ਰਤਾ
ਤੇ ਫਿਰ ਬਰੇਤੇ ਸੌਂ ਗਈ
ਤੇ ਚਮਤਕਾਰੀ ਪੁਰਖ ਇਕ ਹੋਰ
ਹੋਰ ਤੇ ਇਕ ਹੋਰ ਤੇ ਇਕ ਹੋਰ
ਇਕ ਗਗਨ ਇਕੋ ਸਮੇਂ
ਕਈ ਸੂਰਜ ਉਦੈ ਹੋਏ
ਤੇ ਮੈਂ ਬੇਸੀਸਾ ਪੀਰਿਆ :
ਸੁਕਰ ਹੈ, ਹੁਣ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਸਿਰ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ।

ਉੱਤਰ—ਪ੍ਰਸੰਗ—ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਪ੍ਰੇ: ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਤੇਰੇ ਹਜੂਰ ਮੇਰੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਦੀ ਦਾਸਤਾਨ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵੀ ਨੇ ਪ੍ਰਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਦੀ ਹਾਸੋਹੀਣੀ ਦਾਸਤਾਨ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੇ ਅੱਤ ਵਿਚ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਵਰਤਮਾਨ ਨਾਲ ਜੋੜਦਿਆਂ ਕਵੀ ਇਹ ਇੱਛਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਅੱਜ ਵੀ ਗੁਰੂ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਇਕ ਬੇਸੀਸ ਬੰਦੇ ਵਾਂਗ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਉਸ ਗੱਲ ਲਈ ਵਿਆਕੁਲ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਮੰਗ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿਰ ਭੇਟਾ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸ ਦੇ ਧੜ ਉੱਪਰ ਸਿਰ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਵੀ ਭੂਤਕਾਲ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਅਪੂਰਾਣਕ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਹੋਂਦ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਵਿਆਕੁਲ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਮੰਗ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜ ਚਮਤਕਾਰੀ ਪੁਰਸਾਂ ਦੂਆਰਾ ਸੀਸ ਭੇਟਾ ਕਰਨ ਦੇ ਕਾਰਜ ਨਾਲ ਭਰੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਤੇ ਕਵੀ ਦੀ ਜੋ ਹਾਸੋਹੀਣੀ ਅਵਸਥਾ ਹੋਈ ਸੀ, ਉਸ ਦਾ ਚਿਤਰਨ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਕਵੀ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ! ਤੇਰੇ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਸਮੇਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀਸ ਦੀ ਮੰਗ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਇਕ ਚਮਤਕਾਰੀ ਪੁਰਸ਼ ਨੇ ਪੂਰਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਜਾਨ ਤ੍ਰਭਕ ਕੇ ਰਹਿ ਗਈ ਸੀ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਵਿਰਲ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਛੁੱਲ੍ਹੁ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਅਚਲਤਾ 'ਤੇ ਚੁੱਪ ਵਿਚ ਕੀਲੇ ਹੋਏ ਮੇਲੇ ਵਿਚ ਜਗਾ ਹਿਲਜੁਲ ਹੋਈ ਤੇ ਉਹ ਫਿਰ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਟਿਕ ਗਿਆ। ਉਸ ਵਿਚ ਜਗਾ ਪੁਸਰ-ਮੁਸਰ ਵੀ ਹੋਈ, ਪਰ ਉਹ ਫਿਰ ਚੁੱਪ ਦੇ ਬਰੇਤੇ ਉੱਪਰ ਸੌਂ ਗਈ। ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਇਕ ਹੋਰ, ਫਿਰ ਇਕ ਹੋਰ ਤੇ ਫਿਰ ਇਕ ਹੋਰ ਚਮਤਕਾਰੀ ਉੱਠਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੜੀਂ ਹੋਇਆ ਜਿਵੇਂ ਇਕ ਗਗਨ ਵਿਚ ਕਈ ਸੂਰਜ ਉਦੈ ਹੋ ਗਏ ਹੋਣ। ਮੈਂ ਬਿਨਾਂ ਸੀਸ ਤੋਂ ਬੈਠਾ ਸਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਰਤਾ ਪੀਰਜ ਆਈ ਤੇ ਮੈਂ ਸੁਕਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਹੁਣ 'ਗੁਰੂ' ਨੂੰ ਹੋਰ ਸੀਸ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 7. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਦੱਸ ਕੇ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਖ) ਤੇ ਜਦੋਂ ਤੂੰ ਸੀਸ ਨੂੰ ਦਸਤਾਰ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਦੇ ਕੇ
ਤਖਤ, ਉੱਤੇ ਪਾਸ ਆਪਣੇ ਹੀ ਬਿਠਾਇਆ ਸੀ
ਮੈਂ ਚੂਰਿਆ :
ਹਾਇ ਜੇ ਪਹਿਲਾਂ ਪਤਾ ਹੁੰਦਾ
ਕਿ ਏਨਾ ਪਿਆਰ ਦੇ ਕੇ

ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਸੀਸ ਵਾਪਸ ਮੇੜ ਦੇਣਾ ਹੈ
 ਤਾਂ ਮੈਂ
 ਤਾਂ ਮੈਂ

ਉੱਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ—ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਪ੍ਰੇ: ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਤੇਰੇ ਹਜ਼ੂਰ ਮੇਰੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਦੀ ਦਾਸਤਾਨ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵੀ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਦੀ ਹਾਸ਼ੇਗੀਣੀ ਦਾਸਤਾਨ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਵਰਤਮਾਨ ਨਾਲ ਜੋੜਦਿਆਂ ਕਵੀ ਇਹ ਇੱਛਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਅੱਜ ਵੀ ਗੁਰੂ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਇਕ ਬੇਸੀਸ ਬੰਦੇ ਵਾਂਗ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਉਸ ਗੱਲ ਲਈ ਵਿਆਕੁਲ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਮੰਗ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿਰ ਭੇਟਾ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸ ਦੇ ਧੜ ਉੱਪਰ ਸਿਰ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਵੀ ਭੂਤਕਾਲ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਅਪੁਮਾਣਿਕ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿਚ ਪੁਮਾਣਿਕ ਹੋਂਦ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਵਿਆਕੁਲ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਕਵੀ ਆਪਣੇ ਉਸ ਪਛਤਾਵੇ ਦਾ ਉਲੇਖ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਸੀਸ ਅਰਪਣ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਅਤਿਅੰਤ ਪਿਆਰ ਦੇ ਪਾਤਰ ਬਣੇ ਦੇਖ ਕੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਹੋ ਗੁਰੂ ਜੀ ! ਜਦੋਂ ਤੂੰ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਸਮੇਂ ਸੀਸ ਅਰਪਣ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਸੀਸ ਨੂੰ ਪੱਗਾਂ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਦੇ ਕੇ ਤਖਤ ਉੱਪਰ ਆਪਣੇ ਹੀ ਕੋਲ ਬਿਠਾ ਲਿਆ ਸੀ, ਤਾਂ ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪਛਤਾਵਾ ਲੱਗਾ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕੋਸਦਾ ਹੋਇਆ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਕਿ ਜੇਕਰ ਮੈਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਪਤਾ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਇੰਨਾ ਪਿਆਰ ਦੇ ਕੇ ਸੀਸ ਵਾਪਸ ਮੇੜ ਦੇਣਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਵੀ ਆਪਣਾ ਸੀਸ ਭੇਟਾ ਕਰ ਦੇਣਾ ਸੀ, ਪਰ ਅਸਲ ਗੱਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਉੱਥੇ ਬੇਸੀਸ ਬੈਠਾ ਸਾਂ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 8. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਦੱਸ ਕੇ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਗ) ਮੰਨਿਆ ਕਿ ਮੇਰੇ ਧੜ ਤੇ ਮੇਰਾ ਸੀਸ ਨਹੀਂ,
 ਸੀਸ ਦਾ ਪਾਖੰਡ ਤਾਂ ਹੈ
 ਮੈਂ ਇਹ ਪਾਖੰਡ ਹੀ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਭੇਟ ਕਰਦਾ
 ਪਰ ਨਹੀਂ
 ਤੇਰੀ ਤਕਣੀ ਅਜੇ ਛਿਲਤੀ ਕਿਰਨ ਵਾਂਗੂੰ
 ਮੇਰੇ ਵਿਰਲਾਂ 'ਚੋਂ ਅੰਦਰ ਝਾਕਦੀ ਸੀ
 ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਜੋ ਤੂੰ ਸੂਰਜ ਜਿਹਾ ਇਕ ਬਾਲ ਧਰਿਆ ਸੀ
 ਉਹ ਜਿਉਂਦਾ ਜਾਗਦਾ ਸੀ
 ਤੇ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ :
 ਏਸੇ ਥਾਵੇਂ ਦੰਭ ਦਾ ਸਿੱਕਾ ਨਹੀਂ ਚਲਦਾ
 ਸੀਸ ਅਰਪਣ ਦਾ ਸਦਾ ਵੇਲਾ ਹੈ, ਪਰ
 ਆਪਣੇ ਧੜ 'ਤੇ ਸੀਸ ਪੈਦਾ ਕਰ ।

ਉੱਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ—ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਪ੍ਰੇ: ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਤੇਰੇ ਹਜ਼ੂਰ ਮੇਰੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਦੀ ਦਾਸਤਾਨ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵੀ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਦੀ ਹਾਸ਼ੇਗੀਣੀ ਦਾਸਤਾਨ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਵਰਤਮਾਨ ਨਾਲ ਜੋੜਦਿਆਂ ਕਵੀ ਇਹ ਇੱਛਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਅੱਜ ਵੀ ਗੁਰੂ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਇਕ ਬੇਸੀਸ ਬੰਦੇ ਵਾਂਗ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਉਸ ਗੱਲ ਲਈ ਵਿਆਕੁਲ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਮੰਗ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿਰ ਭੇਟਾ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸ ਦੇ ਧੜ ਉੱਪਰ ਸਿਰ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਵੀ ਭੂਤਕਾਲ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਅਪੁਮਾਣਿਕ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿਚ ਪੁਮਾਣਿਕ ਹੋਂਦ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਵਿਆਕੁਲ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਕਵੀ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਸੀਸ ਅਰਪਣ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਅਤਿ ਸਤਿਕਾਰ ਦੇ ਪਾਤਰ ਬਣੇ ਦੇਖਿਆ, ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਇਹ ਪਛਤਾਵਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਹ ਸੀਸ ਭੇਟਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਉੱਠਿਆ, ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਨਾਲ ਹੀ ਸੋਚੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਧੜ ਉੱਪਰ ਸੀਸ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਕੇਵਲ ਸੀਸ ਦਾ ਪਾਖੰਡ ਹੀ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਕਵੀ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਸੀਸ ਅਰਪਣ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਅਤਿ ਸਤਿਕਾਰ ਦੇ ਪਾਤਰ ਬਣੇ ਦੇਖਿਆ, ਉਸ ਨੂੰ ਪਛਤਾਵਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਮੰਗ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣਾ ਸੀਸ ਭੇਟਾ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਉਹ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਖ਼ਬਰਦਾਰ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਪੜ ਉੱਪਰ ਸੀਸ ਨਹੀਂ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਕੇਵਲ ਪਾਖੰਡ ਹੈ ਸੀ। ਪਰ ਉਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇਹ ਪਾਖੰਡ ਹੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਭੇਟ ਕਰ ਦਿੰਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹੜਾ ਸਿਰ ਨੂੰ ਪੜ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਪਰ ਜਲਦੀ ਹੀ ਕਵੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਤਿੱਖੀ ਕਿਰਨ ਵਾਂਗੁ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਦੀਆਂ ਵਿਰਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅੰਦਰ ਚਾਕਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਈ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਗਿਆਨ ਦਾ ਇਕ ਸੂਰਜ ਜਿਹਾ ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਬਾਹੁ ਕੇ ਪਹਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਹ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਸੀ। ਉਹ ਕਵੀ ਨੂੰ ਖ਼ਬਰਦਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਦੇਂਤੂ ਤੇ ਪਾਖੰਡ ਨਹੀਂ ਚੱਲਦੇ। ਇੱਥੇ ਸਿਰਫ ਸੱਚਾਈ ਹੀ ਕੰਮ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਸੀਸ ਅਰਪਣ ਕਰਨ ਦਾ ਇਕ ਵੇਲਾ ਬੇਸ਼ੱਕ ਮੁੜ ਗਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਅਜਿਹਾ ਵੇਲਾ ਹਰ ਸਮੇਂ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਲੋੜ ਸਿਰਫ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਹੈ ਕਿ ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਪੜ ਉੱਪਰੋਂ ਸੀਸ ਪੈਦਾ ਕਰ। ਜੇਕਰ ਤੇਰੇ ਪੜ ਉੱਪਰ ਸੀਸ ਹੋਵੇਗਾ, ਤੂੰ ਤਾਂ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਅਰਪਣ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਬਣ ਸਕੇਂਗਾ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 9. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਅ) ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ

ਹਾਲੇ ਵੀ ਹਾਜ਼ਰ ਹਾਂ

ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਤੇ ਬੈਠਾ ਹਾਂ

ਬਿਰਫ ਵਾਂਗੁ

ਜਿਨ੍ਹੇ ਮੁੱਢੇਂ ਕਿਸੇ ਦੋ ਚਾਰ ਹੱਥ ਛੱਡ ਕੇ

ਸਥੂਤਾ ਵੱਛ ਦਿੱਤਾ ਹੈ

ਮੇਰੇ ਪੜ ਤੇ ਅਜੇ ਤੀਕਰ ਵੀ ਮੇਰਾ ਸੀਸ ਨਹੀਂ

ਪਰ ਸੀਸ ਦਾ ਪਾਖੰਡ ਵੀ ਨਹੀਂ।

(Pbi. Uni. 2019)

ਉੱਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ—ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ ਸੰਗਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਪ੍ਰੇ: ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਤੇਰੇ ਹਜੂਰ ਮੇਰੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਦੀ ਦਾਸਤਾਨ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵੀ ਨੇ ਪ੍ਰਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਦੀ ਹਾਸੇਹੀਣੀ ਦਾਸਤਾਨ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਵਰਤਮਾਨ ਨਾਲ ਜੋੜਦਿਆਂ ਕਵੀ ਇਹ ਇੱਛਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਅੱਜ ਵੀ ਗੁਰੂ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਇਕ ਬੇਸੀਸ ਬੰਦੇ ਵਾਂਗ ਹੈ। ਪਰ ਉਹ ਇਸ ਗੱਲ ਲਈ ਵਿਆਕੁਲ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਮੰਗ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿਰ ਭੇਟਾ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸ ਦੇ ਉੱਪਰ ਸਿਰ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਵੀ ਭੂਤਕਾਲ ਵਿਚ ਗੁਰੂ-ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਆਪਮਾਣਿਕ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿਚ ਪੁਮਾਣਿਕ ਹੋਂਦ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਵਿਆਕੁਲ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਕਵੀ ਵਰਤਮਾਨ ਨਾਲ ਆ ਚੁੜਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸਿਰਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਹੋ ਗੁਰੂ ਜੀ! ਮੈਂ ਅੱਜ ਵੀ ਤੇਰੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਹਾਂ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਮੇਰੀ ਹਾਲਤ ਅੱਜ ਵੀ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਰਗੀ ਹੈ, ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਮੇਰੀ ਹਾਲਤ ਉਦੋਂ ਹੋਈ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਤੂੰ ਪ੍ਰਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸੀਸ ਮੰਗੇ ਸਨ। ਅੱਜ ਵੀ ਤੇਰੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਉਸ ਬਿਰਫ ਵਾਂਗੁ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਮੁੱਢੇਂ ਦੋ ਚਾਰ ਹੱਥ ਛੱਡ ਕੇ ਸਥੂਤਾ ਵੱਛ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ। ਅਜੇ ਤੀਕਰ ਵੀ ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਉੱਪਰ ਸੀਸ ਨਹੀਂ, ਜੋ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਭੇਟਾ ਕਰਾਂ। ਪਰ ਅੱਜ ਮੈਨੂੰ ਸਮਝ ਲੱਗ ਚੁੱਕੀ ਹੈ ਕਿ ਤੇਰੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਦੰਭ ਦਾ ਸਿੱਕਾ ਨਹੀਂ ਚਲਦਾ, ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪੜ ਉੱਪਰ ਸੀਸ ਦੇ ਹੋਣ ਦਾ ਪਾਖੰਡ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਿਹਾ। ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਬਡੀ ਸ਼ਰਮਿੰਦਗੀ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਬਿਨਾਂ ਸੀਸ ਹੀ ਬੈਠਾ ਹਾਂ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 10. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਇ) ਸੋਚਦਾ ਹਾਂ :

ਮੇਰੇ ਪੜ 'ਤੇ ਨਵੇਂ ਸੂਰਜ ਜਿਹਾ

ਜਦ ਸੀਸ ਉੱਗੇਗਾ

ਰੋਸ਼ਨੀ ਉਸ ਦੀ

ਗੁਰੂ ਦਾ ਨਾਮ ਲੈ ਕੇ ਅਰਪ ਦੇਵਾਂਗਾ

ਨਿਰੀ ਨੰਗੀ ਨਿਕੱਦੀ ਹੀਣਤਾ
ਮੈਥੇਂ ਹੁਣ ਜੀਵੀ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ ।

ਊੱਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ—ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਪੈ; ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਤੇਰੇ ਹਜੂਰ ਮੇਰੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਦੀ ਦਾਸਤਾਨ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵੀ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਗੋਵਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਦੀ ਹਾਸੋਹੀਣੀ ਦਾਸਤਾਨ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਵਰਤਮਾਨ ਨਾਲ ਜੋੜਦਿਆਂ ਕਵੀ ਇਹ ਇੱਛਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਅੱਜ ਵੀ ਗੁਰੂ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਇਕ ਬੇਸੀਸ ਬੰਦੇ ਵਾਂਗ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਇਸ ਗੱਲ ਲਈ ਵਿਆਕੁਲ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਮੰਗ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿਰ ਭੇਟਾ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸ ਦੇ ਪੜ ਉੱਪਰ ਸਿਰ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਵੀ ਭੂਤਕਾਲ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਅਪੁਮਾਣਿਕ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਹੋਂਦ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਵਿਆਕੁਲ ਹੈ।

ਇਹਨਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਕਵੀ ਗੁਰੂ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਹੀਣਤਾ ਦਾ ਜੀਵਨ ਜੀਉਣ ਨਾਲੋਂ ਸੀਸ ਭੇਟਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਜੀਵਨ ਜੀਉਣ ਦੀ ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਹੋ ਗੁਰੂ ਜੀ! ਅੱਜ ਮੈਂ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਕਿ ਜਦੋਂ ਮੇਰੇ ਇਸ ਬੇਸੀਸ ਪੜ ਉੱਪਰ ਨਵੇਂ ਸੂਰਜ ਵਰਗਾ ਸੀਸ ਸੁਗੇਗਾ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੇਰਾ ਨਾਂ ਲੈ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਤੇਰੇ ਅੱਗੇ ਨੂੰ ਭੇਟਾ ਕਰ ਦਿਆਂਗਾ। ਤੇਰੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਮੈਥੇਂ ਨਿਰਾ ਕੱਦਹੀਣ ਹੀਣਤਾ ਵਾਲਾ ਜੀਵਨ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਹੁਕਮ ਉੱਪਰ ਛੁੱਲ ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ ਤੇਰੇ ਪਿਆਰ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਦਾ ਪਾਤਰ ਬਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 11. ਤੇਰੇ ਹਜੂਰ ਮੇਰੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਦੀ ਦਾਸਤਾਨ' ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਵਿਸਾ-ਵਸਤੂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰੋ ਤੇ ਆਪਣਾ ਹੁੰਗਾਰਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰੋ।

ਜਾਂ

'ਤੇਰੇ ਹਜੂਰ ਮੇਰੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਦੀ ਦਾਸਤਾਨ' ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਆਏ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਸਾਰ ਲਿਖੋ।

ਊੱਤਰ—'ਤੇਰੇ ਹਜੂਰ ਮੇਰੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਦੀ ਦਾਸਤਾਨ' ਕਵਿਤਾ ਆਪੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਵੀ ਪੈ; ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵੀ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਰਾਜ਼ਰੀ ਦੀ ਹਾਸੋਹੀਣੀ ਦਾਸਤਾਨ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ ਨਾਲ ਜੋੜਦਿਆਂ ਕਵੀ ਇਹ ਇੱਛਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਅੱਜ ਵੀ ਗੁਰੂ-ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਇਕ ਅੰਗ ਬੰਦੇ ਵਾਂਗ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਗੱਲ ਲਈ ਵਿਆਕੁਲ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਮੰਗ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿਰ ਭੇਟਾ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸ ਦੇ ਪੜ ਉੱਪਰ ਸਿਰ ਹੋਵੇ।

ਕਵੀ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹੈ ਗੁਰੂ ਜੀ! ਮੈਂ ਉਦੋਂ ਤੇਰੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਸਾਂ, ਜਦੋਂ ਤੇਰੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਨੰਗੀ ਤਲਵਾਰ ਸੀ ਤੇ ਤੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਤੇਰੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਥੈਠੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਇਕ ਸੱਨਾਟਾ ਜਿਹਾ ਛਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਕੋਈ ਉੱਚਾ ਸਾਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੈਂਦਾ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਤੂੰ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਜਿਸ ਦੇ ਕੋਲ ਸੀਸ ਹੈ, ਉਹ ਹਾਜ਼ਰ ਕਰੋ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਉੱਥੇ ਮੇਰੀ ਇਕ ਬੇਸੀਸ ਬੰਦੇ ਵਾਂਗ ਹਾਜ਼ਰੀ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਸੀਨੇ ਵਿੱਚ ਮੇਰੀ ਜਾਨ ਅਚਾਨਕ ਭੂਭੀ ਸੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਇਕ ਦਮ ਸੋਗਈ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੇਰੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਫੇਕੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੁੱਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਾਂ। ਮੈਂ ਇੱਕ ਅਜਿਹੇ ਬਿਰਛ ਵਾਂਗ ਬੈਠਾ ਸਾਂ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਦੋ ਚਾਰ ਹੱਥ ਛੱਡ ਕੇ ਉੱਪਰੋਂ ਸਬੂਤਾ ਵੱਡ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ। ਮੈਂ ਨਿਰੀ ਕੱਦਹੀਨ ਹੀਣਤਾ ਵਾਲੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਸਾਂ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਉੱਪਰ ਮੇਰੀ ਆਪਣੀ ਛਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਤੇਰੀ ਤਿੱਖੀ ਨਜ਼ਰ ਮੇਰੇ ਸਰੀਰ ਦੀਆਂ ਵਿਹਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਝਾਕ ਰਹੀ ਸੀ। ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਗਿਆਨ ਦਾ ਜੋ ਸੂਰਜ ਜਿਹਾ ਥਾਲ ਪਰਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਦੇ ਚਾਨਣ ਵਿਚ ਮੇਰਾ ਅੰਤ-ਕਰਣ-ਵਿਆਕੁਲ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੁੱਛ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਕਿ ਮੇਰੇ ਪੜ ਉੱਪਰ ਮੇਰਾ ਸਿਰ ਹੈ ਜਾਂ ਸਿਰ ਦਾ ਦੇਭ ਹੈ। ਜੋ ਦਿਖਾਇਆ ਤਾਂ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਵਰਤਿਆ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ। ਮੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਆਪ ਇਕ ਅਜਨਥੀ ਵਰਗਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਆਪ ਇਕ ਮਰਦ ਵਰਗਾ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਨਾਰ ਵਰਗਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਘਰੋਂ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡੇ ਉੱਪਰ ਇਕ ਵਾਪੂ ਜਿਹਾ ਅੰਗ ਜੋੜ ਕੇ ਤੁਰੀ ਤਾਂ ਸੀ, ਪਰ ਦਿਨ-ਦਿਹਾੜੇ ਭਰੇ ਬਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਉਹ ਅੰਗ ਭੂਰ ਕੇ ਡਿਗ ਪਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨਾਰ ਦਾ ਬੁੱਚਾ ਅਸਲ ਸਭ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਹੋ ਗੁਰੂ ਜੀ! ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਇਕ ਭਾਰ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਭਰੇ ਮੇਲੇ ਦੀ ਚੁੱਪ ਇਕ ਠੱਠੇ ਦਾ ਬੋਲ ਪਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਮੇਰੀ ਅਵਸਥਾ ਬੜੀ ਹਾਸੋਹੀਣੀ ਸੀ।

ਹੋ ਗੁਰੂ ਜੀ ! ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਹੀ ਉਹ ਚਮਤਕਾਰੀ ਬੈਠਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਲਾਹ ਕੇ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਤੇਰੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਟਿਕਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਤੇਰੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਫੜੀ ਹੋਈ ਅਹਿਲ ਤਲਵਾਰ ਇਸ ਚਮਤਕਾਰ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਛਿਨ ਭਰ ਲਈ ਕੰਬ ਗਈ ਸੀ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਸੀਸ ਭੇਟਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਗੁਲਾਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਉਸ ਚਮਤਕਾਰੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸੀਸ ਤੇਰੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਇਉਂ ਸਹਿਜੇ ਟਿਕਾਇਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਵੇਰਾ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਆਪਣਾ ਸੂਰਜ ਬਾਲ ਕੇ ਅੰਬਰ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਧਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਮੇਰੀ ਜਾਨ ਤੁਭਕ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਸਰੀਰ ਦੀ ਕਿਸੇ ਵਿਰਲ ਵਿਚੋਂ ਡੁੱਲ੍ਹ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਚੁੱਪ ਦੇ ਅਹਿਲ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਰਤਾ ਕੁ ਹਿਲਜੂਲ ਤੇ ਘੁਸਰ-ਮੁਸਰ ਹੋਈ ਸੀ, ਪਰ ਫਿਰ ਚੁੱਪ ਵਰਤ ਗਈ। ਇਸ ਪਿੱਛੋਂ ਇਕ ਹੋਰ ਤੇ ਚਮਤਕਾਰੀ ਪੁਰਸ ਉੱਠਿਆ, ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਇਕ ਹੋਰ ਉੱਠਿਆ, ਫਿਰ ਇਕ ਹੋਰ ਤੇ ਇਕ ਹੋਰ। ਮੈਂ ਸੁਕਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਹੁਣ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਸੀਸ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ।

ਹੋ ਗੁਰੂ ਜੀ ! ਇਸ ਪਿੱਛੋਂ ਜਦੋਂ ਤੂੰ ਸੀਸ ਨੂੰ ਦਸਤਾਰ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਦੇ ਕੇ ਤਖਤ ਉੱਪਰ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਬਿਠਾ ਲਿਆ, ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਬੜਾ ਪਛਤਾਵਾ ਲੱਗਾ। ਮੈਂ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਕਿ ਜੇਕਰ ਮੈਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਪਤਾ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨੇ ਇੰਨੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਸੀਸ ਵਾਪਸ ਮੌਜ ਦੇਲਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਜ਼ਰੂਰ ਆਪਣਾ ਸੀਸ ਅਰਪਣ ਕਰਦਾ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਮੇਰੇ ਧੜ ਉੱਪਰ ਸੀਸ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਸੀਸ ਦਾ ਪਾਰੰਡ ਤਾਂ ਸੀ। ਮੈਂ ਇਹ ਪਾਰੰਡ ਹੀ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਭੇਟ ਕਰ ਦਿੰਦਾ, ਪਰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਤੇਰੀ ਨਜ਼ਰ ਭਿੱਖੀ ਕਿਰਨ ਵਾਂਗੂ ਮੇਰੇ ਸਰੀਰ ਦੀਆਂ ਵਿਰਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅੰਦਰ ਬਾਕ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਤੂੰ ਜਿਹੜਾ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਗਿਆਨ ਦਾ ਸੂਰਜ ਬਾਲ ਕੇ ਪਰਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਜਿਉਂਦਾ ਜਾਗਦਾ ਸੀ ਤੇ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਦੰਭ ਦਾ ਸਿੱਕਾ ਨਹੀਂ ਚਲਦਾ। ਸੀਸ ਅਰਪਣ ਕਰਨ ਦਾ ਤਾਂ ਸਦਾ ਹੀ ਵੇਲਾ ਹੈ, ਤੈਨੂੰ ਇਸ ਲਈ ਆਪਣੇ ਧੜ ਉੱਪਰ ਸੀਸ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਹੋ ਗੁਰੂ ਜੀ ! ਮੈਂ ਇਸ ਵੇਲੇ ਵੀ ਤੇਰੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਉੱਪਰ ਬੈਠਾ ਉਸ ਬਿਰਛ ਵਾਂਗ ਹਾਂ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਉੱਪਰੋਂ ਦੋ-ਚਾਰ ਹੱਡ ਕੇ ਵੱਡ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ। ਮੇਰੇ ਧੜ ਉੱਪਰ ਅਜੇ ਤੀਕ ਵੀ ਮੇਰਾ ਸੀਸ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਸੀਸ ਦਾ ਪਾਰੰਡ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੈਂ ਸੋਚਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੇਰੇ ਧੜ ਉੱਤੇ ਨਵੇਂ ਸੂਰਜ ਵਰਗਾ ਜਦੋਂ ਸੀਸ ਉੱਗੇਗਾ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦਾ ਨਾਂ ਲੈ ਕੇ ਭੇਟ ਕਰ ਦਿਆਂਗਾ। ਹੁਣ ਮੈਥੋਂ ਨੰਗੀ ਤੇ ਕੱਦਹੀਨ ਹੀਣਤਾ ਵਾਲਾ ਜੀਵਨ ਜੀਵਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ।

ਸੰਖੇਪ ਉੱਤਰ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1. 'ਤੇਰੇ ਹਜੂਰ ਮੇਰੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਦੀ ਦਾਸਤਾਨ' ਕਵਿਤਾ ਕਿਸ ਕਵੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਕੀ ਹੈ ?

ਉੱਤਰ—ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਪ੍ਰੇ: ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਲੋਂ ਭਾਲਸਾ ਪੰਥ ਸਾਜਣਾ ਵੇਲੇ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਇਕ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੀ ਦਾਸਤਾਨ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 2. ਤੇਰੇ ਹਜੂਰ ਮੇਰੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਦੀ ਦਾਸਤਾਨ ਤੋਂ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ ?

ਉੱਤਰ—ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਭਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਸਮੇਂ ਸਿਰਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ, ਤਾਂ ਉੱਥੇ ਆਮ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਹਾਲਤ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਥਲ-ਪੁਥਲ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਰਥਹੀਣ ਤੇ ਬੇਮੇਚ ਸਮਝ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 3. 'ਤੇਰੇ ਹਜੂਰ ਮੇਰੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਦੀ ਦਾਸਤਾਨ' ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਖੁਦ ਨੂੰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ?

ਉੱਤਰ—ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਹੱਥ ਵਿਚ ਨੰਗੀ ਤਲਵਾਰ ਲੈ ਕੇ ਜੁੜੀ ਸੰਗਤ ਤੋਂ ਸੀਸ ਮੰਗਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬੇਸੀਸਾ ਤੇ ਅਜਿਹਾ ਬਿਰਛ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਦੋ-ਚਾਰ ਹੱਡ ਕੇ ਉੱਪਰੋਂ ਵੱਡ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੋਵੇ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 4. ਸੀਸ ਭੁਰਬਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕੌਣ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਕਿਉਂ ?

(Pbi. Uni. 2017)

ਉੱਤਰ—ਸੀਸ ਭੁਰਬਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਮੰਗ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਧਾਰ ਉੱਤੇ ਪਰਖ ਕੇ ਭਾਲਸੇ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਕਰਨੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 5. ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਕਿਉਂ ਪਛਾਉਂਦਾ ਹੈ ?

ਉੱਤਰ—ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਆਪਣੇ ਭਰਪੋਕਪੁਣੇ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਉਦੋਂ ਆਪਣਾ ਸੀਸ ਭੇਟ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ, ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸੀਸ ਭੇਟ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪੰਜਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦਸਤਾਰ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣੇ ਕੋਲ

ਤੁਖਤ 'ਤੇ ਖਿਲਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਉਹ ਪਛਤਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸੋਚਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਉਸ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਪਤਾ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਅੇਨਾ ਪਿਆਰ ਦੇ ਕੇ ਮਿਰ ਵਾਪਸ ਕਰ ਦੇਣਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਵੀ ਮਿਰ ਭੇਟ ਕਰ ਦੇਣਾ ਸੀ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 6. 'ਨਵੇਂ ਸੁਰਜ ਜਿਹਾ ਸੀਸ' ਤੋਂ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ ?

ਉੱਤਰ-ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਸੋਚਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਸੋਚ ਵੀ ਬਦਲੇਗੀ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵੀ ਫੁਰੈ ਜਿਹੀ ਹੀ ਉੱਚੀ ਤੋਂ ਜਾਵੇਗੀ, ਜਿਹੇ ਜਿਹੀ ਸੀਸ ਅਰਪਣ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸੀ। ਫਿਰ ਉਸ ਦੇ ਧੜ ਉੱਤੇ ਇਕ ਭੜਾ ਨਵੇਂ ਸੁਰਜ ਵਰਗਾ ਸੀਸ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ਤੇ ਉਹ ਵੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸੀਸ ਅਰਪਣ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 7. 'ਤੇਰੇ ਹਜੂਰ ਮੇਰੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਦੀ ਦਾਸਤਾਨ' ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਜਾਂ ਅੰਤ੍ਰੀਵ ਭਾਵ ਲਿਖੋ।

ਜਾਂ

'ਤੇਰੇ ਹਜੂਰ ਮੇਰੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਦੀ ਦਾਸਤਾਨ' ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਥੀ ਕੀ ਸੁਨੇਗਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ?

ਉੱਤਰ-ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਆਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਕਰਨ ਦੇ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਸੀਸ ਮੌਕੇ ਜਾਣ ਸਮੇਂ ਕਵੀ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਇਕ ਬੇਸੀਸ ਮਨੁੱਖ ਵਾਲੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਬੜੀ ਹਾਸੇਹੀਣੀ ਸੀ। ਉਹ ਇਸ ਵਕਤ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸੀਸ ਅਰਪਣ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੈ, ਪਰ ਅਜੇ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਧੜ ਉੱਪਰ ਸੀਸ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਹ ਇਸ ਗੱਲ ਲਈ ਵਿਆਕੁਲ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਮੰਗ ਅਨੁਸਾਰ ਸੀਸ ਭੇਟਾ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸ ਦੇ ਧੜ ਉੱਪਰ ਸੀਸ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਭੜਕਾਲ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਅਪਮਾਣਿਕ ਰਹੀ ਹੋਂਦ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਹੋ ਸਕੇ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 8. ਭੁਹਾਨੂੰ ਕਿਸ ਕਵਿਤਾ ਨੇ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ? ਦੋ ਕਾਰਨ ਲਿਖੋ।

ਜਾਂ

ਆਪਣੀ ਪਸੰਦ ਦੀ ਕਿਸੇ ਇਕ ਕਵਿਤਾ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਓ।

(Pbi. Uni. 2016)

ਉੱਤਰ-ਸਾਨੂੰ ਡਾ: ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਤੇਰੇ ਹਜੂਰ ਮੇਰੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਦੀ ਦਾਸਤਾਨ' ਨੇ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਇਕ ਕਾਰਨ ਇਸਦਾ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਨੂੰ ਸਾਜਣ ਦੀ ਘਟਨਾ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਨਿਵੇਕਲੇ ਤੇ ਮਾਰਮਿਕ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਸਰਾ ਇਸਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਉਸਾਰੂ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਚੌਥੇ ਤੇ ਵਿਖੰਗ ਦਾ ਅੰਸ਼ ਇਸਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 9. ਡਾ: ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਿਹੜੀ ਕਵਿਤਾ ਭੁਹਾਨੀ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ ?

ਉੱਤਰ-'ਤੇਰੇ ਹਜੂਰ ਮੇਰੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਦੀ ਦਾਸਤਾਨ।'

ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਦੱਸੋ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਲਈ ਕੀ ਯੋਗਦਾਨ ਹੈ ?

ਉੱਤਰ-ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ 15 ਅਗਸਤ, 1929 ਨੂੰ ਪਿਤਾ ਸ: ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਾਤਾ ਧਨ ਕੌਰ ਦੇ ਘਰ, ਪਿੰਡ ਚੁਕੜਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਪੇਸ਼ਾ ਤਰਖਾਣਾ ਕੰਮ ਸੀ। ਉਹ ਛੇ ਭੈਣ-ਭਰਾ ਸਨ। ਰੋਟੀ-ਰੋਸੀ ਦੀ ਖਾਤਰ ਉਹ ਪਿੰਡ ਛੱਡ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਆ ਗਿਆ। ਉਹ ਖੁੱਲ੍ਹੇ, ਮਿਲਾਪੜੇ, ਟਿੱਚਰੀ ਤੇ ਮਖੋਲੀਆ ਸੂਭਾ ਦਾ ਬੰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਭਾਵੇਂ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਸਿੰਖ ਸੰਗਤ ਨੇ ਕਾਰ ਸੁਗਾਤ ਵਜੋਂ ਦਿੱਤੀ, ਪਰ ਸਾਈਕਲ ਉਸ ਦੀ ਮਨ-ਭਾਉਂਦੀ ਸਵਾਰੀ ਸੀ। ਪਿਤਾ-ਪੁਰਖੀ ਕਿੱਤੇ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਉਹ ਇਕ ਦੈਨਿਕ ਪੱਤਰ ਦਾ ਸੰਪਾਦਕ ਬਣਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਨਵੀਂ ਚੇਤਨਾ ਤੇ ਨਿਆਰੀ ਕਾਵਿ-ਸੈਲੀ ਕਰਕੇ ਇਕ ਦਮ ਚਰਚਿਤ ਸਾਇਰ ਬਣ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਬਲਵੰਤ ਰਾਰਗੀ ਦਾ ਦਿਲਚਸਪ ਰੇਖਾ-ਚਿਤਰ ਵੀ ਲਿਖਿਆ। 26 ਫਰਵਰੀ, 1993 ਨੂੰ ਉਸ ਦਾ ਦੇਹਾਂਤ ਹੋ ਗਿਆ।

ਉਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ—

'ਸਿੰਮਦੇ ਪੱਥਰ,' 'ਮੇਘਲੇ,' 'ਅਸੀਂ ਤੁਸੀਂ,' 'ਨਾਥ ਬਾਣੀ,' 'ਸੂਰਜ ਦਾ ਲੈਟਰ ਬਕਸ' ਤੇ 'ਕਹਿਕਸਾਂ'।

ਸਹਿਨਬੀਲਤਾ ਮਾਨਵਤਾ ਦੀ ਭਿੰਨੀ-ਫ਼ਹਾਰ, ਸਮਾਜਿਕ ਚੇਤਨਤਾ ਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਕੋਮਲਤਾ ਦਾ ਸੁਮੇਲ, ਵਿਚਾਰ-ਵਿਗਿਆਨਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਦੀ ਰਸਿਕਤਾ ਦਾ ਸੰਝੇਗ, ਪੰਜਾਬੀ ਸੁਭਾ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਵਿਰਸੇ ਤੇ ਆਲੇ-ਦੂਆਲੇ ਨਾਲ ਇਕਸੁਰਤਾ, ਕਹੀ ਤੇ ਅਣਕਹੀ ਗੱਲ ਦਾ ਸੰਭੁਲਤ ਮੇਲ, ਬੇਬਾਕ, ਸਜੀਵ ਤੇ ਸਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਬਿਆਨ ਉਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਗੁਣ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਨ ਵਜੋਂ—

ਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਭੈਣਾਂ ਆਖਣ, ਪੁੱਤਰਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਮਾਵਾਂ।

ਮੀਟ ਮੀਟ ਕੇ ਮੁੱਠੀਆਂ ਆਖਣ, ਚੂੜਿਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਬਾਹਵਾਂ।

ਤੀਜੀ ਲਾਮ ਲੱਗਣ ਨਹੀਂ ਦੇਣੀ, ਮਰ ਜਾਣਾ ਮਨਜ਼ੂਰ।

ਜਾਗ ਪਏ ਧਰਤੀ ਦੇ ਬੇਟੇ, ਜਾਗ ਪਿਆ ਮਜ਼ਦੂਰ।

ਵਿਅੰਗ ਵਿਧੀ ਉਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹਥਿਆਰ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਤਿੱਖੀ ਵਿਅੰਗ ਸੁਰ ਨੂੰ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਜੁਗਨੀ, ਮਾਹੀਆ, ਟੱਪੇ, ਤੇ ਹਿੰਦੀ ਛਿਲਮਾਂ ਦੀਆਂ ਤਰਜ਼ਾਂ ਉੱਤੇ ਸਫਲਤਾ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਛੰਦ ਬੱਧ ਵੀ ਹੈ ਤੇ ਛੰਦ ਮੁਕਤ ਵੀ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਬਿਆਨ ਮੌਲਿਕਤਾ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੈ।

ਉਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਬੋਲੀ ਕੇਂਦਰੀ ਪੰਜਾਬੀ ਹੈ। ਸਥਦ-ਚੋਣ ਢੁਕਵੀਂ ਤੇ ਭਾਵਾਂ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੈ। ਬੋਲੀ ਸਾਈ ਤੇ ਸਰਲ ਹੈ।

ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕੁੱਝ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿਚ ਬੜੇ ਸੁੰਦਰ ਸਥਦ-ਚਿਤਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਜੇ ਉਸ ਦੀ ਮੌਲਿਕ ਕਲਾਪਨਾ ਦੀ ਗੁਆਹੀ ਭਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਥਦ-ਚਿਤਰਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਾਫ਼ੀ ਸੰਜੀਵਤਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ :

ਪਿਆਰ ਤੇਰਾ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ,
ਕੁੱਲ ਏਨਾ ਚਿਰ ਮਿਲਿਆ,
ਜਿਉ ਬਲ ਤਪਦੇ ਸਿਖਰ ਦੁਪਹਿਰੇ,
ਅੱਕ-ਕੱਕੜੀ ਦਾ ਉੱਡਦਾ ਫੇਥਾ,
ਪਲ-ਛਿਨ ਛਾਂ ਕਰ ਜਾਵੇ।

ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਭਾਉਂਦਾ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣ ਤੇ ਉਪਮਾ ਅਲੰਕਾਰ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਸਿੰਗਾਰ ਬਣੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਲੰਕਾਰਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਕਾਫ਼ੀ ਸਪੱਸ਼ਟਤਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਸਿੰਗਾਰ, ਕਰੁਣਾ, ਬੀਰ ਤੇ ਅਦਭੂਤ ਰਸ ਦੇ ਨਮੂਨੇ ਉਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਦੇਖੋ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਵਿ-ਪੇਤਰ ਵਿਚ ਨਿਵੇਕਲਾ ਸਥਾਨ ਰੱਖਦਾ ਹੈ।

ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ੳ) ਜੇ ਅਛਸਰ ਏ,

ਤਾਂ ਰਿਸਵਤ ਖਾ, ਤੇ ਤੁਰਦਾ ਹੋ !

ਜੇ ਲੀਡਰ ਏ,

ਤਾਂ ਮਾਲ ਬਣਾ, ਤੇ ਤੁਰਦਾ ਹੋ !

ਮੈਂ ਲੋਕਾਂ ਸੰਗ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਏ !

(Pbi. Uni. 2016)

ਊੱਤਰ—ਪ੍ਰਸੰਗ—ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਬਿਸ਼ਟ ਸਿਆਸੀ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦੇ ਦੋਗਲੇ ਕਿਰਦਾਰ ਨੂੰ ਨੰਗਾ ਕਰਦਾ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਕਿਰਦਾਰ ਨੂੰ ਵੀ ਰੱਦ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਰਾਜਸੀ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਮਸਲਾ ਹੱਲ ਨਾ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੋਟਾਂ ਪਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵਾਂਗ-ਡੋਰ ਸੰਭਾਲੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਕਵੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਕਰ ਤੂੰ ਅਛਸਰ ਹੈਂ, ਤਾਂ ਤੇਰਾ ਕੰਮ ਰਿਸਵਤਾਂ ਖਾਣਾ ਹੈ। ਤੂੰ ਰਿਸਵਤ ਖਾ ਕੇ ਤੁਰਦਾ ਬਣ। ਜੇ ਤੂੰ ਸਿਆਸੀ ਲੀਡਰ ਹੈਂ, ਤਾਂ ਤੂੰ ਵੀ ਹੋਰਾ-ਫੇਰੀ ਨਾਲ ਧਨ-ਮਾਲ ਇਕੱਠਾ ਕਰ ਤੇ ਆਪਣੇ ਰਾਹ ਪੈ ਜਾ। ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 2. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਅ) ਤੂੰ ਗਲੀ ਮਹੱਲੇ ਘੁੰਮ ਫਿਰ ਕੇ

ਜੇ ਕੀਤੇ ਕੰਮ ਭਲਾਈ ਦੇ

ਅਸੀਂ ਵੋਟਾਂ ਪਾ ਕੇ ਚੋਣ ਜਿਤਾਈ

ਪਾਏ ਹਾਰ ਵਧਾਈ ਦੇ

ਤੂੰ ਮੈਂਬਰ ਬਣ ਕੇ, ਏਸ ਮਹੱਲੇ—

ਪੰਜ ਵਕ੍ਰੇ ਫਿਰ ਆਇਆ ਨਹੀਂ

ਜਿਸ ਮੂੰਹ ਨਾਲ ਵਾਇਦੇ ਕੀਤੇ ਸੀ

ਉਹ ਮੁੜ ਕੇ ਮੂੰਹ ਵਿਖਾਇਆ ਨਹੀਂ

ਹੁਣ ਮਗਰੋਂ ਲਹਿ, ਤੇ ਪਿੱਛਾ ਛੱਡ

ਤੇ ਮੂੰਹ ਲੁਕਾ ਕੇ ਤੁਰਦਾ ਹੋ

ਦਲ ਬਦਲੀ ਕਰ, ਜਾਂ ਖੂਹ ਵਿਚ ਪਉ

ਜਾਂ ਕਲਗੀ ਲਾ ਕੇ ਤੁਰਦਾ ਹੋ

ਮੈਂ ਲੋਕਾਂ ਸੰਗ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਏ !

ਊੱਤਰ—ਪ੍ਰਸੰਗ—ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਬਿਸ਼ਟ ਸਿਆਸੀ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦੇ ਦੋਗਲੇ ਕਿਰਦਾਰ ਨੂੰ ਨੰਗਾ ਕਰਦਾ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਕਿਰਦਾਰ ਨੂੰ ਵੀ ਰੱਦ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਰਾਜਸੀ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਮਸਲਾ ਹੱਲ ਨਾ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੋਟਾਂ ਪਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵਾਂਗ-ਡੋਰ ਸੰਭਾਲੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਕਵੀ ਸਿਆਸੀ ਲੀਡਰ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਤੂੰ ਗਲੀ ਮੁਹੱਲੇ ਵਿਚ ਘੁੰਮ ਫਿਰ ਕੇ ਲੋਕ-ਭਲਾਈ ਦੇ ਕੰਮ ਕੀਤੇ ਸਨ, ਅਸੀਂ ਉਸ ਦੇ ਬਦਲੇ ਤੈਨੂੰ ਵੋਟਾਂ ਪਾ ਕੇ ਚੋਣਾ ਵਿਚ ਜਿਤਾਇਆ ਤੇ ਗਲ ਵਿਚ ਵਧਾਈ ਦੇ ਹਾਰ ਪਾਏ। ਫਿਰ ਤੂੰ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਜਾਂ ਲੋਕ-ਸਭਾ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਬਣਨ ਮਗਰੋਂ ਪੰਜ ਸਾਲ ਇਸ ਮੁਹੱਲੇ ਵਿਚ ਗੋੜਾ ਤਕ ਨਹੀਂ ਮਾਰਿਆ। ਤੂੰ ਜਿਸ ਮੂੰਹ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭਲਾਈ ਦੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੇ ਵਾਅਦੇ ਕੀਤੇ ਸਨ, ਤੂੰ ਉਹ ਮੂੰਹ ਮੁੜ ਕੇ ਨਾ ਵਿਖਾਇਆ। ਹੁਣ ਤੂੰ ਸਾਡੇ ਮਗਰੋਂ ਲਹਿ ਜਾ, ਸਾਡਾ ਪਿੱਛਾ ਛੱਡ ਤੇ ਮੂੰਹ ਛਿਪਾ ਕੇ ਇੱਥੋਂ ਚਲਾ ਜਾਹ। ਤੂੰ ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਮਤਲਬ ਲਈ ਚਾਹੇ ਦਲ-ਬਦਲੀ ਕਰ, ਲੈ ਜਾਂ ਜਿਹੜੇ ਖੂਹ ਪੈਣਾ ਹੈ ਜਾ ਕੇ ਪੈ, ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਉਪਾਈ ਦੀ ਕਲਗੀ ਲਾ ਕੇ ਚਲਾ ਜਾਹ। ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ, ਹੁਣ ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 3. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(੯) ਮੈਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਵਿਚ ਪੈਂਦਾ ਨਹੀਂ
 ਇਹ ਖਸਮਾਂ ਖਾਣੇ ਇੱਕੋ ਨੇ
 ਇਹ ਝੂਠੇ ਵਾਇਦੇ ਕਰਦੇ ਨੇ
 ਇਹ ਦਿਲ ਦੇ ਕਾਣੇ ਇੱਕੋ ਨੇ
 ਇਹ ਕੁਰਸੀ ਪੂਜਕ ਇੱਕੋ ਨੇ
 ਇਹ ਲੋਟੂ ਢਾਣੇ ਇੱਕੋ ਨੇ
 ਝੰਡਿਆਂ ਦੇ ਰੰਗ ਅਲਹਿਦਾ ਨੇ
 ਜਨਤਾ ਦੇ ਭਾਣੇ ਇੱਕੋ ਨੇ
 ਇਹ ਜਾਣਦਿਆਂ, ਇਹ ਸਮਝਦਿਆਂ
 ਜੋ ਵੋਟਾਂ ਪਾਈ ਜਾਂਦੇ ਨੇ
 ਜੋ ਇਕ ਵਾਰੀ ਨਹੀਂ, ਵਾਰ-ਵਾਰ
 ਝਾਸੇ ਵਿਚ ਆਈ ਜਾਂਦੇ ਨੇ
 ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਸੰਗ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਏਂ
 ਮੈਂ ਲੋਕਾਂ ਸੰਗ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਏਂ।

ਊੰਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ-ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਸਿਆਸੀ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦੇ ਦੇਗਲੇ ਕਿਰਦਾਰ ਨੂੰ ਨੇਗਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਕਿਰਦਾਰ ਨੂੰ ਵੀ ਰੱਦ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਰਾਜਸੀ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਮਸਲਾ ਹੱਲ ਨਾ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੋਟਾਂ ਪਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵਾਗ-ਡੋਰ ਸੰਭਾਲੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਕਵੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪਾਰਟੀਆਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ ਕਿ ਕਿਹੜੀ ਚੰਗੀ ਹੈ ਤੇ ਕਿਹੜੀ ਮਾੜੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਖਸਮਾਂ ਖਾਣੇ ਆਗੂ ਸਭ ਇੱਕੋ ਹਨ। ਇਹ ਵੋਟਾਂ ਲੈਣ ਲਈ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਝੂਠੇ ਵਾਅਦੇ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਪਰਿਵਰਤਨ ਅੰਦਰੋਂ ਦਿਲ ਦੇ ਕਾਣੇ ਹਨ। ਸਾਰੇ ਕੁਰਸੀ-ਪੂਜਕ ਲੋਟੂ ਢਾਣੇ ਇੱਕੋ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਝੰਡਿਆਂ ਦੇ ਰੰਗ ਜ਼ਰੂਰ ਵੱਖਰੇ-ਵੱਖਰੇ ਹਨ, ਪਰ ਜਨਤਾ ਲਈ ਇਹ ਇੱਕੋ ਹੀ ਹਨ। ਲੋਕ ਵੀ ਅਜਿਹੇ ਹਨ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਕਿਰਦਾਰ ਨੂੰ ਜਾਣਦਿਆਂ ਤੇ ਸਮਝਦਿਆਂ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੋਟਾਂ ਪਾਈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਵਾਰ ਨਹੀਂ, ਦੋ ਵਾਰ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਝਾਸੇ ਵਿਚ ਆਈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਜਗ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਹੈ।

ਅਥੇ ਸਥਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ—ਅਲਹਿਦਾ—ਵੱਖਰੇ। ਝਾਸੇ—ਝੂਠੇ ਲਾਰੇ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 4. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(੯) ਲੋਕੇ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪੁੱਛਦਾ ਹਾਂ
 ਘਰ-ਘਰ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਹੋ ਗਈ ਏ ?
 ਗੁਰੀਬਾਂ ਦੀ ਗੁਰੀਬੀ ਹਟ ਗਈ ਏ ?
 ਹੁਣ ਜਾਨ ਸੁਖਾਲੀ ਹੋ ਗਈ ਏ ?
 ਸਿਰ ਛੱਡ, ਰੁਜ਼ਗਾਰ, ਦਵਾ-ਦਾਰੂ
 ਸ਼ਾਸਨ 'ਚ ਭਿਆਲੀ ਹੋ ਗਈ ਏ ?
 ਮਹਿੰਗਾਈ ਹਟੀ ? ਬੇਇੱਜਤੀ ਘਟੀ ?
 ਪੱਤ ਦੀ ਰਖਵਾਲੀ ਹੋ ਗਈ ਏ ?

ਊੰਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ-ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਸਿਆਸੀ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦੇ ਦੇਗਲੇ ਕਿਰਦਾਰ ਨੂੰ ਨੇਗਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਕਿਰਦਾਰ ਨੂੰ ਵੀ ਰੱਦ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਰਾਜਸੀ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਮਸਲਾ ਹੱਲ ਨਾ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੋਟਾਂ ਪਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵਾਗ-ਡੋਰ ਸੰਭਾਲੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਕਦੀ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਸਿਆਸੀ ਲੀਡਰਾਂ ਦੇ ਜਾਸੇ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੋਟਾਂ ਪਾ ਕੇ ਜਿਤਾਉਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੀਡਰਾਂ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਨਾਲ ਤੁਹਾਡੇ ਘਰ-ਘਰ ਵਿਚ ਖੁਸ਼ਗਾਲੀ ਆ ਗਈ ਹੈ ? ਕੀ ਗੁਰੀਬਾਂ ਦੀ ਗੁਰੀਬੀ ਹਟ ਗਈ ਹੈ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਜਾਨ ਸੁਖਾਲੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ । ਕੀ ਸਭ ਦੇ ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਛੱਤ, ਸਭ ਨੂੰ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਤੇ ਦੁਆ-ਦਾਰੂ ਮਿਲਣ ਲੱਗਾ ਹੈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰੀ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸਾਂਝੇਦਾਰੀ ਕਾਇਮ ਹੋ ਗਈ ਹੈ । ਕੀ ਮਹਿੰਗਾਈ ਹਟ ਗਈ ਹੈ ? ਤੁਹਾਡੀ ਥੋਹਰੀ ਥਟ ਗਈ ਹੈ । ਕੀ ਤੁਹਾਡੀ ਇੱਜਤ ਦੀ ਰਾਖੀ ਹੋਣ ਲੱਗੀ ਹੈ ? ਜੇਕਰ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ, ਤਾਂ ਕੀ ਤੈਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਲੱਗੀ ਕਿ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਠੱਗੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 5. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :-

- (ਹ) ਗੁੰਡੇ ਨੂੰ ‘‘ਗੁੰਡਾ’’ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ?
 ਬਾਣੇ ਦਾ ਕੁਟਾਪਾ ਸਹਿ ਸਕਦਾ ?
 ਰਾਤਾਂ ਨੂੰ ਕੱਲਾ ਤੁਰ ਸਕਦਾ ?
 ਲੈ ਕੇ ਟੁੰਬ-ਛੱਲਾ ਤੁਰ ਸਕਦਾ ?
 ਧਨਵਾਨ ਸਕੂਲ 'ਚ ਬਾਲ ਆਪਣਾ-
 ਕੋਈ ਨਿਰਧਨ ਪੜ੍ਹਨਾ ਪਾ ਸਕਦਾ ?
 ਜਿਥੋਂ ਲੰਘਦੀ ਮੌਟਰ ਹਾਕਮ ਦੀ
 ਉਸ ਸੜਕ ਤੇ ਵੋਟਰ ਜਾ ਸਕਦਾ ?

(PbI. Uni. 2018)

ਊੰਡਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ—ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ ‘ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾ’ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ‘ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲ’ ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਬ੍ਰਿਸ਼ਟ ਸਿਆਸੀ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦੇ ਦੋਗਲੇ ਕਿਰਦਾਰ ਨੂੰ ਨੈਂਗਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਕਿਰਦਾਰ ਨੂੰ ਵੀ ਰੱਦ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਰਾਜਸੀ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਮਸਲਾ ਹੱਲ ਨਾ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੋਟਾਂ ਪਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵਾਗ-ਭੋਰ ਸੰਭਾਲੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਕਵੀ ਆਮ ਥੰਦੇ ਨੂੰ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਉਸ ਦੁਆਰਾ ਵੋਟਾਂ ਪਾ ਕੇ ਚੁਣੇ ਲੀਡਰਾਂ ਦੇ ਰਾਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਤੇਰੀ ਹਿੰਮਤ ਹੈ ਕਿ ਤੂੰ ਗੁੰਡੇ ਨੂੰ ‘‘ਗੁੰਡਾ’’ ਕਹਿ ਸਕੇ ? ਕੀ ਤੈਨੂੰ ਬਾਣੇ ਦਾ ਕੁਟਾਪਾ ਮਨਜ਼ੂਰ ਹੈ ? ਕੀ ਤੂੰ ਰਾਤ ਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹੇ ਇਕੱਲਾ ਬਾਹਰ ਪੁੰਜ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਕੀ ਕੋਈ ਜਨਾਨੀ ਟੁੰਮ-ਛੱਲਾ ਪਾ ਕੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਸਕਦੀ ਹੈ ? ਕੀ ਕੋਈ ਗੁਰੀਬ ਅਮੀਰਾਂ ਦੇ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਬੱਚਾ ਪੜ੍ਹਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਕੀ ਜਿਸ ਸੜਕ ਤੋਂ ਹਾਕਮ ਦੀ ਮੌਟਰ ਲੰਘਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਤੋਂ ਤੇਰੇ ਵਰਗਾ ਵੋਟਰ ਲੰਘ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਜੇਕਰ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਤੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੋਟਾਂ ਕਿਉਂ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ ?

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 6. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :-

- (ਕ) ਜੇ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਦੱਸ ਬੇਸਰਮਾ ਕਿਉਂ—
 ਤੂੰ ਵੋਟਾਂ ਪਾਈ ਜਾਂਦਾ ਏਂ ?
 ਗੁੰਡਿਆਂ ਤੋਂ ਡਰ ਕੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੀ-
 ਸਰਕਾਰ ਬਣਾਈ ਜਾਂਦਾ ਏਂ
 ਉਹ ਤੇਰੇ ਹੱਕ ਸਭ ਖੋਣ ਲਈ-
 ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾਈ ਜਾਂਦੇ ਨੇ
 ਤੂੰ ਹੱਕ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾਵਣ ਦੇ
 ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਫੜਾਈ ਜਾਂਦਾ ਏ ।

ਊੰਡਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ—ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ ‘ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾ’ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ‘ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲ’ ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਬ੍ਰਿਸ਼ਟ ਸਿਆਸੀ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦੇ ਦੋਗਲੇ ਕਿਰਦਾਰ ਨੂੰ ਨੈਂਗਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਕਿਰਦਾਰ ਨੂੰ ਵੀ ਰੱਦ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਰਾਜਸੀ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਮਸਲਾ ਹੱਲ ਨਾ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੋਟਾਂ ਪਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵਾਗ-ਭੋਰ ਸੰਭਾਲੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਕਵੀ ਆਮ ਥੰਦੇ ਨੂੰ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਵੋਟਾਂ ਪਾ ਕੇ ਜਿਤਾਏ ਸਿਆਸੀ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਤੇਰੀਆਂ ਸਧਾਰਨ ਲੋੜਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀਆਂ, ਤਾਂ ਤੂੰ ਬੇਸਰਮ ਬਣ ਕੇ ਹਰ ਵਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੋਟਾਂ ਕਿਉਂ ਪਾਈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ? ਤੂੰ ਗੁੰਡਿਆਂ ਤੋਂ ਡਰ ਕੇ ਸਰਕਾਰ ਬਣਾਈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ? ਉਹ ਚੇਲਾਂ ਜਿੱਤ ਕੇ ਤੇਰੇ ਹੱਕ ਖੋਣ ਲਈ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ।

ਤੂ ਆਪਣੇ ਵਿਰੁੱਧ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਹੱਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇਈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਤੇਰੀ ਬੋਖਲੀ ਦੀ ਸਿੱਖਿ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 7. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਖ) ਤੂ ਆਪ ਦੀ ਬਚਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਨਹੀਂ

ਤੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਕੋਈ ਬਚਾ ਸਕਦਾ

ਐਸਾ ਵੀ ਮੌਕਾ ਆਉਣਾ ਏ

ਤੂ ਵੋਟਾਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਦਾ

ਤੇਰਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਇਲਾਜ ਨਹੀਂ

ਤੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਕੋਈ ਜਗਾ ਸਕਦਾ

ਤੇਰੀ ਥਾਂ ਕਿਹਨੇ ਫੜਨੀ ਏ ?

ਤੇਰੇ ਘਰ ਰੱਬ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦਾ ।

ਊੰਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ-ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਾਹਿਰਾ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਤਾਗ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਭਿਸ਼ਟ ਸਿਆਸੀ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦੇ ਦੋਗਲੇ ਕਿਰਦਾਰ ਨੂੰ ਨੰਗਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਕਿਰਦਾਰ ਨੂੰ ਵੀ ਰੱਦ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜੇ ਰਾਜਸੀ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਮਸਲਾ ਹੱਲ ਨਾ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੋਟਾਂ ਪਾ ਕੇ ਤੇ ਆਪਣੀ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵਾਗ-ਡੋਰ ਸੰਭਾਲੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਕਵੀ ਆਮ ਵੈਟਰ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੇਰੇ ਵਲੋਂ ਕੁੱਝ ਵੀ ਨਾ ਸੁਆਰਨ ਵਾਲੇ ਤੇ ਆਪਣੇ ਵਿਰੁੱਧ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੇ ਸਿਆਸੀ ਲੀਡਰਾਂ ਨੂੰ ਵਾਹ-ਵਾਰ ਵੋਟਾਂ ਪਾ-ਪਾ ਕੇ ਜਿਤਾਉਣ ਤੋਂ ਇਹੋ ਗੱਲ ਹੀ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਤੂੰ ਆਪ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਚਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਤੈਨੂੰ ਕੋਈ ਬਚਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਕੁੱਝ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਅਜਿਹਾ ਮੌਕਾ ਆਵੇਗਾ ਕਿ ਤੂੰ ਵੋਟ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕੇਂਗਾ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਤੇਰਾ ਕੋਈ ਇਲਾਜ ਹੀ ਨਹੀਂ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਤੈਨੂੰ ਕੋਈ ਜਗਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਤੇਰੀ ਕੋਈ ਵੀ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਫੜੇਗਾ? ਆਪਖਰ ਤੇਰੇ ਘਰ ਰੱਬ ਨੇ ਤਾਂ ਆਉਣਾ ਨਹੀਂ ਤੇ ਆਪ ਤੂੰ ਕੁੱਝ ਕਰਦਾ ਨਹੀਂ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 8. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਗ) ਤੂ ਇਹ ਤਾਂ ਜਨਮ ਗਵਾਂ ਬੈਠਾ

ਜਾਹ ਜਨਮ ਗਵਾ ਕੇ ਤੁਰਦਾ ਹੋ

ਜੇ ਜੂਨ ਮਿਲੀ ਏ ਮੂਰਖ ਦੀ

ਉਹ ਜੂਨ ਹੰਦਾ ਕੇ ਤੁਰਦਾ ਹੋ

ਇਨਸਾਨ ਨਵਾਂ ਜੇ ਜੰਮਿਆ ਹੈ

ਤੈਂ ਪਿਛੋਂ ਜਿਸਦੀ ਵਾਰੀ ਹੈ

ਮੈਂ ਓਸ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਹੈ

ਵਾਰੀ ਭੁਗਤਾ ਕੇ ਤੁਰਦਾ ਹੈ

ਮੈਂ ਲੋਕਾਂ ਸੰਗ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਹੈ

ਮੈਂ ਲੋਕਾਂ ਸੰਗ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਹੈ ।

ਊੰਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ-ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਾਹਿਰਾ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਤਾਗ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਭਿਸ਼ਟ ਸਿਆਸੀ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦੇ ਦੋਗਲੇ ਕਿਰਦਾਰ ਨੂੰ ਨੰਗਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਕਿਰਦਾਰ ਨੂੰ ਵੀ ਰੱਦ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜੇ ਰਾਜਸੀ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਮਸਲਾ ਹੱਲ ਨਾ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੋਟਾਂ ਪਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵਾਗ-ਡੋਰ ਸੰਭਾਲੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਕਵੀ ਆਮ ਵੈਟਰ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੂੰ ਸਿਆਸੀ ਲੀਡਰਾਂ ਦੇ ਝਾਂਸਿਆਂ ਵਿਚ ਆ-ਆ ਕੇ ਇਹ ਜਨਮ ਤੋਂ ਗੁਆ ਹੀ ਲਿਆ ਹੈ। ਤੂੰ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਦਾ ਬੰਦਾ ਨਹੀਂ। ਤੂੰ ਵੀ ਜਨਮ ਗੁਆ ਕੇ ਤੁਰਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਤੈਨੂੰ ਮੂਰਖ ਦੀ ਜੂਨ ਮਿਲੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਹੰਦਾ ਕੇ ਤੂੰ ਵੀ ਭੁਗਤਾ ਬਣ। ਜਿਹੜਾ ਇਨਸਾਨ ਨਵਾਂ ਜੰਮਿਆ ਹੈ ਜਾਂ ਤੇਰੇ ਪਿੱਛੋਂ ਜਿਸਦੇ ਜੰਮਟ ਦੀ ਵਾਰੀ ਹੈ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਹੈ। ਤੂੰ ਆਪਣੀ ਵਾਰੀ ਭੁਗਤਾ ਕੇ ਇੱਥੋਂ ਤੁਰਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਹੈ, ਜੇ ਸਿਆਣੇ ਤੇ ਸਮਝਦਾਰ ਹੋਣ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 9. 'ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲ' ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼-ਵਸਤੂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰੋ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਆਪਣਾ ਹੁੰਗਾਰਾ ਹੀ ਲਿਖੋ ।

ਜਾਂ

'ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲ' ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਆਏ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਸਾਰ ਲਿਖੋ ।

(Pbi. Uni. 2016, 19)

ਊੱਤਰ—'ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲ' ਕਵਿਤਾ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ । ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵੀ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਵੇਟ-ਤੰਤਰ ਵਿਚ ਸਿਆਸੀ ਲੀਡਰਾਂ ਤੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਅਫਸੋਸਨਾਕ ਕਿਰਦਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿੰਗ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਸੰਬੋਧਨੀ ਸੈਲੀ ਵਿਚ ਹੈ ।

ਕਵੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇੱਥੇ ਅਫਸਰ ਦਾ ਕੰਮ ਰਿਸਵਤਾਂ ਖਾਣਾ ਤੇ ਸਿਆਸੀ-ਲੀਡਰਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਮਾਲ ਬਣਾਉਣਾ ਹੈ । ਲੋਕ ਸਿਆਸੀ ਲੀਡਰਾਂ ਨੂੰ ਵੇਟਾਂ ਪਾ ਕੇ ਜਿਤਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਹ ਚੇਣਾਂ ਜਿੱਤਣ ਮਗਰੋਂ ਪੰਜ ਸਾਲ ਮੁੜ ਨਹੀਂ ਵਿਖਾਉਂਦੇ । ਉਹ ਆਪਣੇ ਕੀਤੇ ਵਾਅਦੇ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਉਹ ਆਪਣੀ ਲੀਡਰੀ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਦਲ-ਬਦਲੀ ਵੀ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ । ਅਜਿਹਾ ਕੇਵਲ ਇਕ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਲੀਡਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਸਗੋਂ ਸਾਰੀਆਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਲੀਡਰ ਇੱਕੋ-ਜਿਹੇ ਹਨ । ਇਹ ਭੂਠੇ ਵਾਅਦੇ ਕਰ ਕੇ ਵੇਟਾਂ ਬਟੋਰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਅੰਦਰੋਂ ਇਹ ਕੁਝ ਮੌਜੂਦ ਤੇ ਦਿਲ ਦੇ ਕਾਢੇ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਥੁੰਡੇ ਹੀ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਹਨ, ਪਰੰਤੁ ਇਹ ਸਾਰਾ ਲੋਟੂ ਢਾਣਾ ਇੱਕੇ ਹੀ ਹੈ । ਲੋਕ ਵੀ ਸਭ ਕੁਝ ਜਾਣਦਿਆਂ ਬੁਝਦਿਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਛਾਮੇ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੇਟਾਂ ਪਾਈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਨਾ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਭੁਸ਼ਹਾਲੀ ਆਈ ਹੈ, ਨਾ ਗੁਰੀਬੀ ਘਟੀ ਹੈ, ਨਾ ਸਿਰ ਤੇ ਛੁੱਡੇ ਹੈ, ਨਾ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਜਾਂ ਦੁਆ-ਦਾਰੂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਸ਼ਾਸਨ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਪੁੱਛ-ਪ੍ਰਤੀਤ ਨਹੀਂ, ਨਾ ਮਹਿੰਗਾਈ ਘਟੀ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੇਇਜ਼ਤੀ । ਗੁੰਡੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਗੁੰਡਾ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦਾ । ਰਾਤਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਇਕੱਲਾ ਤੁਰ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ । ਕੋਈ ਅੰਰਤ ਟੂੰਬ-ਛੱਲਾ ਪਾ ਕੇ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲ ਸਕਦੀ । ਨਿਰਧਨ ਅਮੀਰਾਂ ਦੇ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਬੱਚਾ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹਾ ਸਕਦਾ । ਫਿਰ ਵੀ ਲੋਕ ਬੇਸਰਮਾਂ ਵਾਂਗ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੇਟਾਂ ਪਾਈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਲੋਕ ਗੁੰਡਿਆਂ ਤੋਂ ਡਰ ਕੇ ਸਰਕਾਰ ਬਣਾਈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਉਹ ਸੱਤਾ ਉੱਤੇ ਕਾਸ਼ਤ ਹੋ ਕੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਹੱਕ ਖੋਣ ਲਈ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੋਕ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਵੇਟਾਂ ਪਾ ਕੇ ਲੀਡਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਕ ਖੋਣ ਵਾਲੇ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਦੇਈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ।

ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਮ ਵੇਟਰ ਆਪ ਹੀ ਆਪਣਾ ਬਚਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ । ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਕੋਈ ਹੋਰ ਉਸ ਦਾ ਬਚਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ । ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਇਲਾਜ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਉਸ ਨੇ ਇਸੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਜਨਮ ਗੁਆ ਲਿਆ ਹੈ । ਉਸ ਤੋਂ ਕੋਈ ਆਸ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ । ਅਜਿਹਾ ਬੰਦਾ ਵੀ ਦੂਜੀਆਂ ਤੋਂ ਚਲਦਾ ਬਣੇ, ਤਾਂ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ । ਇਸ ਵੇਲੇ ਆਪਣੀ ਵੇਟ ਨੂੰ ਸੋਰ-ਸਮਝ ਕੇ ਪਾਉਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕਿਸੇ ਉਸ ਇਨਸਾਨ ਨਾਲ ਹੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਨਵਾਂ ਜੰਮਿਆ ਹੈ ਜਾਂ ਜਿਸ ਨੇ ਅਜੇ ਜੰਮਣਾ ਹੈ ।

ਸੰਖੇਪ ਊੱਤਰ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1. 'ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲ' ਕਵਿਤਾ ਕਿਸ ਕਵੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ ? ਇਸ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਬਾਰੇ ਵੀ ਦੱਸੋ ।

ਊੱਤਰ—'ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲ' ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ । ਇਸ ਦਾ ਵਿਸ਼ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਵੇਟ-ਤੰਤਰ ਦਾ ਤਾਲੂ-ਬਾਣੂ ਅਤੇ ਸਿਆਸੀ ਲੀਡਰਾਂ ਤੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਅਫਸੋਸਨਾਕ ਕਿਰਦਾਰ ਹੈ, ਜਿਸਨੂੰ ਕਵੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਿੰਗ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਇਆ ਹੈ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 2. ਕਵੀ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਕੀ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ?

(Pbi. Uni. 2018)

ਊੱਤਰ—ਕਵੀ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਸਿਆਸੀ ਲੀਡਰਾਂ ਦੇ ਛਾਮੇ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੇਟਾਂ ਪਾ ਕੇ ਜਿਤਾਉਣ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਚੇਣਾਂ ਜਿੱਤਣ ਮਗਰੋਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਬਾਤ ਵੀ ਨਾ ਪੁੱਛਣ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 3. ਕਵੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹੜੇ ਸੁਆਲ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ ?

ਊੱਤਰ—ਕਵੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਆਈ ਭੁਸ਼ਹਾਲੀ, ਗੁਰੀਬੀ ਦੀ ਹਾਲਤ, ਰੁਜ਼ਗਾਰ, ਦਵਾਦਾਰੂ, ਮਹਿੰਗਾਈ, ਇੱਤ, ਸੁਰੋਧਿਆ, ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ, ਪੁਲਿਸ ਦੀਆਂ ਵਧੀਕੀਆਂ, ਸ਼ਾਸਨ ਵਿਚ ਭਿਆਲੀ ਤੇ ਹਾਕਮ ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ ਸੰਬੰਧੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 4. ਕਵੀ ਅਫਸਰਾਂ ਤੇ ਲੀਡਰਾਂ ਦੇ ਚਾਰਿੱਤਰ ਬਾਰੇ ਕੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ?

ਊੱਤਰ—ਕਵੀ ਅਨੁਸਾਰ ਅਫਸਰ ਰਿਸਵਤਖੇਤਰ ਹਨ ਤੇ ਲੀਡਰ ਮਾਲ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ । ਉਹ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਭੂਠੇ ਲਾਰੇ ਲਾ ਕੇ ਵੇਟਾਂ ਬਟੋਰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਸੁਆਰਦੇ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 5. ਕਵੀ ਸਰਕਾਰ ਬਣਾਉਣ ਸੰਬੰਧੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਚੇਤਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ?

ਉੱਤਰ—ਕਵੀ ਸਰਕਾਰ ਬਣਾਉਣ ਬਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਚੇਤਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਗੁਡਿਆਂ ਤੋਂ ਭਰ ਕੇ ਵੇਟਾਂ ਨਾ ਪਾਉਣ ਤੇ ਦੇਖਣ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਚੁਣਿਆ ਲੀਡਰ ਚੋਣ ਜਿੱਤਣ ਮਗਰੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਤ ਵੀ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ। ਕੀ ਉਸ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ਗਾਲ ਬਣਾਉਣ, ਰੁਜ਼ਗਾਰ, ਘਰ, ਦਵਾ-ਦਾਰੂ ਮੁਹੱਦੀਆਂ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਕੇਮ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਕੀ ਉਸ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਤੋਂ ਬੋਲਿਕਰ ਬਣਾਇਆ ਹੈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਬਿਨਾਂ ਵਿਤਕਰੇ ਤੋਂ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਹ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬਰਾਬਰ ਸਮਝਦਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 6. ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਕਾਨੂੰਨ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਣਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ?

ਉੱਤਰ—ਸਰਕਾਰ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਜਾਂ ਲੋਕ-ਸਭਾ ਵਿਚ ਪਾਸ ਕਰਾ ਕੇ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਈ ਕਾਨੂੰਨ ਰਾਹੀਂ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹੱਕ ਖੋਹੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 7. ਪ੍ਰਸੰਗ ਦੱਸ ਕੇ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

ਮੈਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਵਿਚ ਪੈਂਦਾ ਨਹੀਂ।

ਇਹ ਖਸਮਾਂ ਖਾਣੇ ਇੱਕੋ ਨੇ।

ਇਹ ਢੂਠੇ ਵਾਅਦੇ ਕਰਦੇ ਨੇ।

ਇਹ ਦਿਲ ਦੇ ਕਾਣੇ ਇੱਕੋ ਨੇ।

ਇਹ ਕੁਰਸੀ ਪੁਜਕ ਇੱਕੋ ਨੇ।

ਇਹ ਲੋਟੂ ਢਾਣੇ ਇੱਕੋ ਨੇ।

ਉੱਤਰ—(ਨੋਟ—ਦੇਖੋ ਪਹਿਲੇ ਸਹਿਆਂ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਇਸ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ।)

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 8. 'ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲ' ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਕੋਂਢਰੀ (ਅੰਕ੍ਰੀਵ) ਭਾਵ ਲਿਖੋ।

ਜਾਂ

'ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲ' ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵੀ ਕੀ ਸੰਦੇਸ਼ (ਸੁਨੇਹਾ) ਦਿੰਦਾ ਹੈ ?

ਉੱਤਰ—ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਅਫਸਰ ਤੇ ਸਿਆਸੀ ਲੀਡਰ ਕ੍ਰਿਸਟਾਚਾਰੀ ਹਨ। ਲੀਡਰ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਢੂਠੇ ਵਾਅਦੇ ਕਰ ਕੇ ਵੇਟਾਂ ਬਟੋਰਦੇ ਤੇ ਕੁਰਸੀ ਸਾਂਭ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਤ ਨਹੀਂ ਪੁੱਛਦੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਬੇਸਕ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹਨ, ਪਰੰਤੂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਗਾਰੀਬੀ, ਭੁੱਖ, ਨੰਗਾ, ਮਹਿੰਗਾਈ, ਸੁਰੱਖਿਆ, ਦਵਾ-ਦਾਰੂ, ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ, ਬੇਇਜ਼ਤੀ ਤੇ ਸ਼ਾਸਨ ਤੋਂ ਢੂਗੀ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਇਮ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਵੇਟਾਂ ਪਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਜਿਤਾਈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਬਚਾ ਸਕਦਾ। ਅਜਿਹੇ ਕ੍ਰਿਸਟ ਤੰਤਰ ਤੇ ਮੂਰਖ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਨਹੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਆਉਣ ਨਾਲ ਹੀ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਢੂਆਲੇ ਪਸਰੇ ਕ੍ਰਿਸਟ ਤੰਤਰ ਤੋਂ ਚੰਡੀਨ ਹੋ ਕੇ ਚੋਣਾ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 9. ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਕਿਹੜੀ ਕਵਿਤਾ ਪਾਠ-ਪ੍ਰਸਤਰ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾ' ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ ?

ਉੱਤਰ—'ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲ'।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਪਾਸ ਦੇ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਰਚਨਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਕਰਾਓ ।

ਉੱਤਰ-ਪਾਸ ਦਾ ਨਾਂ ਆਖੂਨਿਕਤਮ ਕਵੀਆਂ ਵਿਚ ਉੱਥਾ ਹੈ । ਉਹ ਇਕ ਝਾਂਤੀਕਾਰੀ ਕਵੀ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਉਸ ਦਾ ਜਨਮ 9 ਨਵੰਬਰ, 1950 ਵਿਚ ਇਕ ਸਧਾਰਨ ਕਿਸਾਨ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚ ਸ: ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ ਦੇ ਪਰ ਪਿੰਡ ਤਲਵੰਡੀ ਸਲੇਮ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਜ਼ਲੰਧਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ । ਉਸ ਦਾ ਪੂਰਾ ਨਾਂ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ ਸੀ । ਉਹ ਜੇ.ਬੀ.ਟੀ. ਪਾਸ ਸੀ ।

ਸਰਕਾਰੀ ਨੋਬਰੀ ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਉਸ ਨੇ ਲਾਗਲੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਕੂਲ ਖੇਲ੍ਹ ਲਿਆ, ਪਰ ਆਰਥਿਕ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਮਰਗਰਮੀਆਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸਕੂਲ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਨਾ ਹੱਲ ਸਕਿਆ । ਪਿੰਡ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ 'ਰੋਹਲੇ ਬਾਣ' ਤੋਂ ਵਿਰ 'ਸਿਆਚ' ਨਾਂ ਦੇ ਪਰਚੇ ਕੱਢੇ, ਜੋ ਛੇਡੀ ਹੀ ਬੰਦ ਕਰਨੇ ਪਏ । ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਨਕਸਲਬਾੜੀ ਲਹਿਰ ਨਾਲ ਚੁਕਿਆ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰੀ ਪੁਲਿਸ ਤਸ਼ੋਦਦ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਵੀ ਹੋਣਾ ਪਿਆ । ਪਿਛਲੇ ਵਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਚੱਲੀ ਖਾੜਕੁ ਲਹਿਰ ਦੇਰਾਨ ਖੱਬੇ-ਪੱਖੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਪਾਰਨੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੀ ਜਾਨ ਨੂੰ ਝੜਪਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਹ 1986 ਈ: ਵਿਚ ਅਮਰੀਕਾ ਚਲਾ ਗਿਆ । ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਖਾੜਕੁ ਲਹਿਰ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿਚ ਕੱਢੇ ਜਾ ਰਹੇ ਪਰਚੇ 'ਐਂਟੀ-47' ਦੇ ਸੰਪਾਦਨ ਦਾ ਕੰਮ ਜਾ ਸੰਭਾਲਿਆ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਇਸ ਲਹਿਰ ਦੇ ਮੁੱਦਈਆਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ ਹੋਰ ਵੀ ਰੜਕਣ ਲੱਗ ਪਿਆ । 1988 ਈ: ਵਿਚ ਉਹ ਭੁੱਡ ਚਿਰ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਆਇਆ ਅਤੇ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਤੋਂ ਇਕ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ, 23 ਮਾਰਚ, 1988 ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਉਸ ਨੂੰ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਇਕ ਸਾਥੀ ਨੂੰ ਗੋਲੀਆਂ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਚਣਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ।

ਉਹ ਇਕ ਸੰਜੀਦਾ ਕਵੀ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਉਹ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜਿਕ ਜੀਵਨ ਦੇ ਕਠੋਰ ਯਥਾਰਥ ਤੇ ਗਾਲਤ ਢਾਂਚੇ ਨੂੰ ਬੜੀ ਦਲੇਗੀ ਨਾਲ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਉਹ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਮੁਹਾਵਰੇ ਦਾ ਵਿਰੋਧੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਈਵਾਲ ਬਣਾ ਲੈਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ । ਉਸ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਹਨ 'ਲੋਹ ਕਥਾ' (1970), 'ਉੱਡੇ ਬਾਜ਼ਾਂ ਮਗਰ' (1974), 'ਸਾਡੇ ਸਾਥਿਆਂ ਵਿਚ' (1978), 'ਖਿਲ੍ਹਰੇ ਹੋਏ ਵਰਕੇ' (1989), 'ਅਸੀਂ ਲੜਾਂਗੇ ਸਾਥੀ' (1988) ਚੇਣਵੀਆਂ ਕਹਿਤਾਵਾਂ ।

"ਪਾਸ ਦਾ ਨਾਂ ਨਕਸਲਵਾਦੀ ਲਹਿਰ ਵੇਲੇ ਜੁਝਾਰੂ-ਕਾਵਿ ਧਾਰਾ ਦੇ ਮੌਦੀ ਕਵੀ ਵਜੋਂ ਉੱਭਰਿਆ ।" 'ਲੋਹ ਕਥਾ' ਅਤੇ 'ਉੱਡਿਆਂ ਬਾਜ਼ਾਂ ਮਗਰ' ਪਰੰਪਰਾ-ਭੰਜਨ ਦੇ ਸਿਖਹ ਸਨ ਅਤੇ 'ਸਾਡੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ' ਆਤਮ-ਚਿੱਤਨ ਤੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਦਾ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਹੈ । ਮਰਨ ਉਪਰੰਤ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅਣਛਪੀਆਂ ਕਹਿਤਾਵਾਂ, ਚਿੱਠੀਆਂ, ਡਾਇਰੀਆਂ ਦਾ ਸੰਪਾਦਨ ਸਾਮਕਾਲੀ ਸ਼ਾਇਰ ਅਮਰਜ਼ੀਤ ਚੰਦਨ ਨੇ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਉਸ ਦੇ ਚਿੱਤਨ ਦੇ ਨਵੇਂ ਪਸਾਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੇਤਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । 'ਲੜਾਂਗੇ ਸਾਥੀ' ਤੇ ਖਿਲ੍ਹਰੇ ਹੋਏ ਵਰਕੇ' ਨਾਂ ਦੇ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਉਸ ਦੇ ਮਰਨ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਛੱਪੇ । ਉਸ ਦੀ ਕਹਿਤਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਚਰਿਤਰ ਸਥਾਪਤੀ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਅਤੇ ਇਨਕਲਾਬ ਲਈ ਤਿਆਰੀ, ਦੁਆਲੇ ਉੱਸਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਪ੍ਰਤੀ ਗੁਸੈ ਦਾ ਇਜ਼ਹਾਰ ਕਾਵਿਕ ਸੈਲੀ ਵਿਚ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਕੱਥ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਉਸ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਜਨ-ਜੀਵਨ ਦੇ ਅੱਤ ਸਧਾਰਨ ਅਤੇ ਛੇਕੇ ਹੋਏ ਪੇਂਡ੍ਰੂ ਚਰਿਤਰਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ/ਉਪ-ਭਾਸ਼ਾ/ਅਧ-ਭਾਸ਼ਾ ਸਮੇਤ ਆਪਣੀ ਕਹਿਤਾ ਵਿਚ ਲੈ ਆਂਦਾ । ਉਸ ਦੀ ਸੈਲੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਕੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕਵੀ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਆਏ ।"

ਉਸ ਦੀ ਕਹਿਤਾ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਮੁਖਾਜ਼ੀ ਕਬੂਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ । ਉਹ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਇਸ ਦੇ ਦੋਸ਼ਾਂ ਤੇ ਉਣਤਾਈਆਂ ਸਹਿਤ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਉਸ ਦੀ ਕਹਿਤਾ ਦੀ ਸੁਰ ਝਾਂਤੀਕਾਰੀ ਤੇ ਰੋਹ ਭੰਗੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਵਿਅੰਗ ਦੀ ਛੋਹ ਬਹੁਤ ਤਿੱਖੀ ਤੇ ਕਾਟਵੀ ਹੈ । ਉਸ ਦੇ ਪੇਰਨਾ-ਸੈੜ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਵਰਗੇ ਝਾਂਤੀਕਾਰੀ ਨਾਇਕ ਹਨ । ਉਸ ਦੀ ਕਹਿਤਾ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਨਵੀਂ ਤੇ ਸੁਆਸਥ ਸੁਰ ਦੀ ਲਖਾਇਕ ਹੈ ।

ਉਹ ਆਪਣੀ ਕਹਿਤਾ ਵਿਚ ਝੂਠ ਦੀਆਂ ਪਰਤਾਂ ਉਧੇੜ ਕੇ ਅਸਲੀਅਤ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਸਾਰਥਿਕਤਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਉਸ ਦੀ ਕਹਿਤਾ ਕਲਾਤਮਕ ਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੈ; ਜਗ ਦੇਖੋ-

ਅਸੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਤਲੀ ਤੇ ਕੋਈ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੱਚ,

ਜਿਵੇਂ ਗੁੜ ਦੀ ਪੱਤ ਚ ਕਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

ਜਿਵੇਂ ਹੁੰਕੇ 'ਚ 'ਨਿਕੋਟੀਨ' ਹੁੰਦੀ ਹੈ ।

ਜਿਵੇਂ ਮਿਲਣੀ ਸਮੇਂ ਮਹਿਬੂਬ ਦੇ ਹੋਠਾਂ 'ਤੇ,
ਕੋਈ ਮਲਾਈ ਵਰਗੀ ਚੀਜ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ,
ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪੁਨਿਕਤਮ ਕਵੀਆਂ ਦੀ ਮੋਹਰਲੀ ਕਤਾਰ ਵਿਚ ਖੜਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਵੀ ਆਖ ਸਕੇਂ
ਹਾਂ ।

ਮੈਂ ਹੁਣ ਵਿਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ੴ) ਮੈਂ ਹੁਣ ਵਿਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹਾਂ
ਮੇਰੀ ਦੇਸਤ ਮੈਂ ਹੁਣ ਵਿਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ।
ਮੈਂ ਇਕ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਣੀ ਚਾਹੀ ਸੀ ।
ਤੂੰ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਪੜ੍ਹੀ ਰਹਿ ਸਕੇਂ
ਉਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ
ਮਹਿਕਦੇ ਹੋਏ ਧਨੀਏ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੋਣਾ ਸੀ
ਕਮਾਦਾਂ ਦੀ ਸਰਸਰਾਹਟ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੋਣਾ ਸੀ
ਤੇ ਗੰਦਲਾਂ ਦੀ ਨਾਜੂਕ ਸੋਖੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੋਣਾ ਸੀ ।
ਉਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਰੁੱਖਾਂ ਉੱਤੋਂ ਚੌਂਦੀਆਂ ਧੁੰਦਾਂ
ਅਤੇ ਬਾਲਟੀ ਵਿਚ ਚੇਏ ਦੁੱਧ 'ਤੇ ਗੌਂਦੀਆਂ ਝੱਗਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੋਣਾ ਸੀ
ਤੇ ਜੇ ਵੀ ਹੋਰ
ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਜਿਸਮ ਵਿਚੋਂ ਤੱਕਿਆ
ਉਸ ਸਾਰੇ ਕਾਸੇ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੋਣਾ ਸੀ ।

ਊੰਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ-ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਪਾਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਮੈਂ ਹੁਣ ਵਿਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹਾਂ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਕਵੀ ਵਲੋਂ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰੇਮਿਕਾ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਲਈ ਉਹ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਣੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਪੜ੍ਹੀ ਰਹੇ, ਪਰਤੂੰ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਤਲਖ ਹਕੀਕਤਾਂ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਯੁੱਧ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਉਹ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਣ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ । ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਪਲ ਪਾਏ ਹਨ । ਉਸ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਤਲਖ ਹਕੀਕਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲਿੰਘਦਿਆਂ ਪਿਆਰ ਸੱਚੀ-ਮੁੱਢੀ ਮਾਣਿਆਂ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਜਦ ਕਿ ਉਹ ਐਵੇਂ-ਮੁੱਢੀ ਦਾ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ, ਨਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੇ ਨਾ ਸਮਾਜਵਾਦ ।

ਵਿਆਖਿਆ-ਕਵੀ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰੇਮਿਕਾ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਹੁਣ ਉਸ ਪਾਸੋਂ ਇਕ ਪ੍ਰੇਮੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਿਦਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ । ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰ ਬਾਰੇ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਣੀ ਚਾਹੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ (ਪ੍ਰੇਮਿਕਾ) ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਪੜ੍ਹੀ ਰਹਿ ਸਕੇ । ਉਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਮਹਿਕਦੇ ਧਨੀਏ ਦਾ, ਕਮਾਦਾਂ ਦੀ ਸਰਸਰਾਹਟ ਦਾ, ਗੰਦਲਾਂ ਦੀ ਨਾਜੂਕ ਸੋਖੀ ਦਾ, ਰੁੱਖਾਂ ਉੱਤੋਂ ਚੌਂਦੀਆਂ ਧੁੰਦਾਂ ਦਾ, ਬਾਲਟੀ ਵਿਚ ਚੇਏ ਦੁੱਧ 'ਤੇ ਗਾਉਂਦੀਆਂ ਝੱਗਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਸਭ ਕੁਝ, ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਦੇਖਿਆ ਸੀ, ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੋਣਾ ਸੀ ।

ਅੱਖੇ ਸਥਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ—ਨਾਜੂਕ—ਕੋਮਲ । ਸੋਖੀ—ਚਪਲਤਾ, ਨਕਰਾ । ਜਿਸਮ—ਸਰੀਰ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 2. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਅ) ਉਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਹੱਥਾਂ ਉਤਲੇ, ਰੱਟਣਾਂ ਨੇ ਮੁਸਕਰੋਣਾ ਸੀ
ਮੇਰੇ ਪੱਟਾਂ ਦੀਆਂ ਮਛਲੀਆਂ ਨੇ ਤੈਰਨਾ ਸੀ
ਤੇ ਮੇਰੀ ਹਿੱਕ ਦੇ ਵਾਲਾਂ ਦੇ ਨਰਮ ਸ਼ਾਲ ਵਿਚੋਂ
ਨਿੱਘ ਦੀਆਂ ਲਪਟਾਂ ਉਠਣੀਆਂ ਸਨ,
ਉਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ
ਤੇਰੇ ਲਈ
ਮੇਰੇ ਲਈ
ਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਾਕਾਂ ਲਈ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਹੋਣਾ ਸੀ ਮੇਰੀ ਦੇਸਤ,

ਪਰ ਬੜਾ ਈ ਬੇਸ਼ਵਾਦਾ ਏ

ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਇਸ ਉਲੱਛੇ ਹੋਏ ਨਕਸੇ ਨਾਲ ਨਿਪਟਣਾ ।

ਉਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ- ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਪਾਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਮੈਂ ਹੁਣ ਵਿਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹਾਂ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਕਵੀ ਵਲੋਂ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰੇਮਿਕਾ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਲਈ ਉਹ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਣੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਪੜ੍ਹਦੀ ਰਹੇ, ਪਰੰਤੂ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਤਲਖ ਹਕੀਕਤਾਂ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਯੁੱਧ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਉਹ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਣ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ । ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਪਲ ਫਲ ਹਨ । ਉਸ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਤਲਖ ਹਕੀਕਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਦਿਆਂ ਪਿਆਰ ਸੱਚੀ-ਮੁੱਚੀ ਮਾਣਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਜਦ ਕਿ ਉਹ ਐਵੇਂ-ਮੁੱਚੀ ਦਾ ਕੁੱਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ, ਨਾ ਜਿੰਦਗੀ ਤੇ ਨਾ ਸਮਾਜਵਾਦ ।

ਵਿਆਖਿਆ- ਕਵੀ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰੇਮਿਕਾ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਜਿਹੜੀ ਉਸ ਲਈ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਣੀ ਸੀ, ਉਸ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਉੱਤੇ ਪਦੇ ਰੱਟਣਾਂ ਨੇ ਮੁਸਕਰਾਉਣਾ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪੱਟਾਂ ਦੀਆਂ ਮੱਛਲੀਆਂ ਨੇ ਤੈਰਨਾ ਸੀ । ਉਸ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਛਾਡੀ ਵੇਂਵਾਂ ਦੇ ਨਰਮ ਸ਼ਾਲ ਵਿਚੋਂ ਨਿੱਘ ਦੀਆਂ ਲੁਪਟਾਂ ਉੱਠਣੀਆਂ ਸਨ । ਉਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਉਸ ਲਈ ਤੇ ਉਸ (ਪ੍ਰੇਮਿਕਾ) ਲਈ ਅਤੇ ਜਿੰਦਗੀ ਨਾਲ ਸੰਬੋਧਿਤ ਹੋਰ ਅੰਗਾਂ-ਸਾਕਾਂ ਲਈ ਬਹੁਤ ਕੁੱਝ ਹੋਣਾ ਸੀ, ਪਰੰਤੂ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਇਸ ਉਲੱਛੇ ਨਕਸੇ ਅਗਥਾਤ ਤਲਖ ਹਕੀਕਤਾਂ ਨਾਲ ਨਿਪਟਣਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਬੇਸ਼ਵਾਦਾ ਕੰਮ ਹੈ ।

ਪ੍ਰਥਨ 3. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਇ) ਉਸ ਮੈਂ ਲਿਖ ਵੀ ਲੈਂਦਾ

ਉਹ ਸ਼ਗਨਾਂ ਭਰੀ ਕਵਿਤਾ

ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਹੀ ਦਮ ਤੋੜ ਦੇਣਾ ਸੀ

ਤੈਨੂੰ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਛਾਡੀ ਉੱਤੇ ਵਿਲਕਦੇ ਛੱਡ ਕੇ,

ਮੇਰੀ ਦੇਸਤ, ਕਵਿਤਾ ਬਹੁਤੀ ਹੀ ਨਿਸੱਤੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ

ਜਦ ਕਿ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੇ ਨੌਹ ਭੈੜੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਧ ਆਏ ਹਨ

ਤੇ ਹੁਣ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ

ਹਥਿਆਰਾਂ ਨਾਲ ਯੁੱਧ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ।

ਉਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ- ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਪਾਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਮੈਂ ਹੁਣ ਵਿਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹਾਂ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਕਵੀ ਵਲੋਂ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰੇਮਿਕਾ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਲਈ ਉਹ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਣੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਪੜ੍ਹਦੀ ਰਹੇ, ਪਰੰਤੂ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਤਲਖ ਹਕੀਕਤਾਂ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਯੁੱਧ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਉਹ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਣ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ । ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਪਲ ਯਾਦ ਹਨ । ਉਸ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਤਲਖ ਹਕੀਕਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਦਿਆਂ ਪਿਆਰ ਸੱਚੀ-ਮੁੱਚੀ ਮਾਣਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਜਦ ਕਿ ਉਹ ਐਵੇਂ-ਮੁੱਚੀ ਦਾ ਕੁੱਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ, ਨਾ ਜਿੰਦਗੀ ਤੇ ਨਾ ਸਮਾਜਵਾਦ ।

ਵਿਆਖਿਆ- ਕਵੀ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰੇਮਿਕਾ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਉਹ ਜਿਹੜੀ ਸ਼ਗਨਾਂ ਭਰੀ ਕਵਿਤਾ ਉਸ ਨੇ ਲਿਖਣੀ ਚਾਹੀ ਸੀ, ਲਿਖ ਵੀ ਲੈਂਦਾ, ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਉਵੇਂ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਛਾਡੀ ਉੱਤੇ ਵਿਲਕਦੇ ਛੱਡ ਕੇ ਦਮ ਤੋੜ ਜਾਣਾ ਸੀ । ਕਵੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਬਹੁਤੀ ਹੀ ਨਿਸੱਤੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ, ਜਦ ਕਿ ਜਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਤਲਖ ਹਕੀਕਤਾਂ ਤ੍ਰੂਹੀ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੇ ਨਹੁੰ ਬੁਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿੱਖੇ ਹੋ ਗਏ ਹਨ । ਇਸ ਸਹਿਤੀ ਵਿਚ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਥਿਆਰਾਂ ਨਾਲ ਯੁੱਧ ਕਰਨਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ।

ਔਖੇ ਜ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ—ਦਮ ਤੋੜ ਦੇਣਾ—ਮਰ ਜਾਣਾ । ਨਿਸੱਤੀ ਹੋਣ—ਸਾਹ-ਸੱਤਹੀਨ ਹੋਣਾ ।

ਪ੍ਰਥਨ 4. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਸ) ਯੁੱਧ ਵਿਚ

ਹਰ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਬੜੀ ਸੌਖੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ

ਆਪਣਾ ਜਾਂ ਦੂਸ਼ਮਨ ਦਾ ਨਾਂ ਲਿਖਣ ਵਾਂਗ

ਤੇ ਇਸ ਹਾਲਤ 'ਚ

ਮੇਰੇ ਚੁੰਮਣ ਲਈ ਵਧੇ ਹੋਏ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੋਲਾਈ ਨੂੰ

ਪਰਤੀ ਦੇ ਅਕਾਰ ਦੀ ਉਪਮਾ

ਜਾਂ ਤੇਰੇ ਲੱਕ ਦੇ ਲਹਿਰਨ ਨੂੰ

ਸਮੁੱਦਰ ਦੇ ਸਾਹ ਲੈਣ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਦੇਣਾ
ਬੜਾ ਮਜ਼ਾਕ ਜਿਹਾ ਲੱਗਣਾ ਸੀ ।
ਜੋ ਮੈਂ ਅਜਿਹਾ ਭੁੱਝ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ

ਤੈਨੂੰ
ਤੇਰੀ ਮੇਰੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਬੱਚੇ ਖਿਡਾ ਸਕਣ ਦੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਨੂੰ
ਤੇ ਯੁੱਧ ਦੀ ਸਮੁੱਚਤਾ ਨੂੰ
ਇਕੋ ਬਤਾਰ ਵਿਚ ਖੜਾ ਕਰਨਾ ਮੇਰੇ ਲਈ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ
ਤੇ ਮੈਂ ਹੁਣ ਵਿਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ।

ਉੱਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ-ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਪਾਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਮੈਂ ਹੁਣ ਵਿਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹਾਂ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਕਵੀ ਵਲੋਂ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰੇਮਿਕਾ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਲਈ ਉਹ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਣੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਪੜ੍ਹਦੀ ਰਹੇ, ਪਰੰਤੂ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਤਲਖ ਹਕੀਕਤਾਂ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਯੁੱਧ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਉਹ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਣ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ । ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਪਲ ਯਾਦੁ ਹਨ । ਉਸ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਤਲਖ ਹਕੀਕਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਦਿਆਂ ਪਿਆਰ ਸੱਚੀ-ਮੁੱਢੀ ਮਾਣਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਜਦ ਕਿ ਉਹ ਐਵੇਂ-ਮੁੱਢੀ ਦਾ ਕੁੱਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ, ਨਾ ਜਿਦਗੀ ਤੇ ਨਾ ਸਮਾਜਵਾਦ ।

ਵਿਆਖਿਆ-ਕਵੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਹਰ ਇਕ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਜਾਂ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦਾ ਨਾਂ ਲਿਖਣ ਵਾਂਗ ਬੜੀ ਸੌਖੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਉਸ ਨੂੰ ਚੁੰਮਣ ਲਈ ਵਧੇ ਹੋਏ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੋਲਾਈ ਨੂੰ ਪਰਜਾਂ ਦੇ ਅਕਾਰ ਦੀ ਉਪਮਾ ਦੇਣਾ ਜਾਂ ਉਸ ਦੇ ਲੱਕ ਦੇ ਲਹਿਰਨ ਨੂੰ ਸਮੁੱਦਰ ਦੇ ਸਾਹ ਲੈਣ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾ ਦੇਣਾ ਬੜਾ ਮਜ਼ਾਕ ਜਿਹਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਣਾ ਸੀ । ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੇ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ । ਉਸ ਲਈ ਉਸ ਦੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਖਿਡਾ ਸਕਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਤੇ ਯੁੱਧ ਦੀ ਸਮੁੱਚਤਾ ਨੂੰ ਇਕ ਕਤਾਰ ਵਿਚ ਬਰਾਬਰ ਖੜਾ ਕਰਨਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਿਆ । ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਹੁਣ ਉਸ ਤੋਂ ਵਿਦਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 5. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਹ) ਮੇਰੀ ਦੋਸਤ, ਆਪਾਂ ਯਾਦ ਤੱਖਾਂਗੇ

ਕਿ ਦਿਨੇ ਲੁਹਾਰ ਦੀ ਭੱਠੀ ਦੇ ਵਾਂਗ ਤਪਣ ਵਾਲੇ
ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਟਿੱਬੇ
ਰਾਤ ਨੂੰ ਫੁੱਲਾਂ ਵਾਂਗਾਂ ਮਹਿਕ ਉੱਠਦੇ ਹਨ,
ਤੇ ਚਾਂਦਨੀ ਵਿਚ ਰਸੇ ਹੋਏ ਟੋਕ ਦੇ ਢੇਰਾਂ ਤੇ ਲੇਟ ਕੇ
ਸਵਰਗ ਨੂੰ ਗਾਹਲ ਕੱਢਣਾ ਬੜਾ ਸੰਗੀਤਮਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ
ਹਾਂ ਇਹ ਸਾਨੂੰ ਯਾਦ ਰੱਖਣਾ ਪਏਗਾ ਕਿਉਂਕਿ
ਜਦੋਂ ਦਿਲ ਦੀਆਂ ਜੇਬਾਂ 'ਚ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ
ਯਾਦ ਕਰਨਾ ਬੜਾ ਈ ਸੁਖਾਵਾਂ ਲਗਦਾ ਹੈ ।

ਉੱਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ-ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਪਾਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਮੈਂ ਹੁਣ ਵਿਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹਾਂ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਕਵੀ ਵਲੋਂ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰੇਮਿਕਾ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਲਈ ਉਹ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਣੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਪੜ੍ਹਦੀ ਰਹੇ, ਪਰੰਤੂ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਤਲਖ ਹਕੀਕਤਾਂ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਯੁੱਧ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਉਹ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਣ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ । ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਪਲ ਯਾਦ ਹਨ । ਉਸ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਤਲਖ ਹਕੀਕਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਦਿਆਂ ਪਿਆਰ ਸੱਚੀ-ਮੁੱਢੀ ਮਾਣਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਜਦ ਕਿ ਉਹ ਐਵੇਂ-ਮੁੱਢੀ ਦਾ ਕੁੱਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ, ਨਾ ਜਿਦਗੀ ਤੇ ਨਾ ਸਮਾਜਵਾਦ ।

ਵਿਆਖਿਆ-ਕਵੀ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰੇਮਿਕਾ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਦੇਵੇਂ ਦਿਨੇ ਲੁਹਾਰ ਦੀ ਭੱਠੀ ਵਾਂਗ ਤਪਣ ਵਾਲੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਟਿੱਬਿਆਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਰੱਖਣਗੇ, ਜਿਹੜੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਿਲਣ ਸਮੇਂ ਫੁੱਲਾਂ ਵਾਂਗ ਮਹਿਕ ਉੱਠਦੇ ਸਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਸੰਗੀਤਮਈ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਸੀ । ਜਦੋਂ ਦਿਲ ਦੀਆਂ ਜੇਬਾਂ ਵਿਚ ਰਸੇ ਟੋਕ ਦੇ ਢੇਰਾਂ ਉੱਤੇ ਲੇਟ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਸਵਰਗ ਦੇ ਸੁਖ ਨੂੰ ਗਾਲੂ ਕੱਢਣਾ ਬੜਾ ਸੁਖਾਵਾਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 6. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਕ) ਮੈਂ ਇਸ ਵਿਦਾਈ ਦੀ ਘੜੀ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ
ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਹੁਸੀਨ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦਾ

ਜੇ ਸਾਡੀਆਂ ਮਿਲਣੀਆਂ ਤੇ ਤੰਬੂ ਵਾਂਗ ਤਣਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ
 ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਮ ਥਾਂਵਾਂ ਦਾ
 ਜੇ ਸਾਡੇ ਮਿਲਣ ਤੇ ਹੁਸੀਨ ਹੋ ਗਈਆਂ,
 ਮੈਂ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਦਾ ਹਾਂ
 ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਤੇ ਠਹਿਰ ਜਾਣ ਵਾਲੀ
 ਤੇਰੇ ਵਾਂਗ ਹੋਲੀ ਤੇ ਗੀਤਾਂ ਭਰੀ ਹਵਾ ਦਾ
 ਜੇ ਮੇਰਾ ਚਿੱਤ ਲਾਈ ਰੱਖਦੀ ਰਹੀ ਤੇਰੀ ਉਡੀਕ ਕਰਦਿਆਂ,
 ਆਡ ਉਤੇ ਉੱਗੇ ਹੋਏ ਰੇਸ਼ਮੀ ਘਾਹ ਦਾ
 ਜੇ ਤੇਰੀ ਰੁਮਕਦੀ ਹੋਈ ਤੇਰ ਦੇ ਅੱਗੇ ਸਦਾ ਵਿਛ ਵਿਛ ਗਿਆ,
 ਟੀਡਿਆਂ 'ਚੋਂ ਕਿਰੀਆਂ ਕਪਾਹਾਂ ਦਾ
 ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਕੋਈ ਉਜ਼ਰ ਨਾ ਕੀਤਾ
 ਤੇ ਸਦਾ ਮੁਸਕਰਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਲਈ ਸੇਜ ਬਣ ਗਈਆਂ,
 ਗੌਨਿਆਂ ਉੱਤੇ ਤੈਨਾਤ ਪਿੱਦੀਆਂ ਦਾ
 ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਉਂਦੇ ਜਾਂਦੇ ਦੀ ਬਿੜਕ ਰੱਖੀ
 ਜਵਾਨ ਹੋਈਆਂ ਕਣਕਾਂ ਦਾ
 ਜੇ ਸਾਨੂੰ ਬੈਠਿਆਂ ਨਾ ਸਹੀ, ਲੇਟਿਆਂ ਤਾਂ ਢੱਕਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ।

ਉੱਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ—ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਪਾਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਮੈਂ ਹੁਣ ਵਿਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹਾਂ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਕਵੀ ਵਲੋਂ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰੇਮਿਕਾ ਨੂੰ ਸੰਖੇਪਿਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਲਈ ਉਹ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਣੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਪੜ੍ਹਦੀ ਰਹੇ, ਪਰਤੂ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਤਲਖ ਹਕੀਕਤਾਂ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਯੁਧ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਉਹ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਣ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ । ਇਸਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਗੁਜਾਰੇ ਪਲ ਯਾਦ ਹਨ । ਉਸ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਤਲਖ ਹਕੀਕਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਦਿਆਂ ਪਿਆਰ ਸੱਚੀ-ਮੁੱਚੀ ਮਾਣਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਜਦ ਕਿ ਉਹ ਐਵੇਂ-ਮੁੱਚੀ ਦਾ ਕੁੱਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ, ਨਾ ਚਿੰਦਰੀ ਤੇ ਨਾ ਸਮਾਜਵਾਦ ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਕਵੀ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰੇਮਿਕਾ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਦਾਈ ਦੇ ਮੌਕੇ ਉੱਤੇ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਹੁਸੀਨ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮਿਲਣੀਆਂ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਲੇ ਤੰਬੂ ਵਾਂਗ ਤਣਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਸਨ । ਉਹ ਉਸ ਵਰਗੀ ਹੋਲੀ ਤੇ ਗੀਤਾਂ ਭਰੀ ਹਵਾ ਦਾ ਵੀ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਿਲਣ ਕਰਕੇ ਹੁਸੀਨ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ । ਉਹ ਉਸ ਵਰਗੀ ਹੋਲੀ ਤੇ ਗੀਤਾਂ ਭਰੀ ਹਵਾ ਦਾ ਵੀ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜੇ ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਠਹਿਰ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਇਲ ਲਾਈ ਰੱਖਦੀ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਉਸ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ । ਉਹ ਆਡ ਉੱਤੇ ਉੱਗੇ ਉਸ ਰੇਸ਼ਮੀ ਘਾਹ ਦਾ ਵੀ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਉਸ (ਪ੍ਰੇਮਿਕਾ) ਦੀ ਰੁਮਕਦੀ ਤੇਰ ਦੇ ਅੱਗੇ ਵਿਛ-ਵਿਛ ਜਾਂਦਾ ਸੀ । ਉਹ ਟੀਡਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਰੀਆਂ ਉਹਾਂ ਕਪਾਹਾਂ ਦਾ ਵੀ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਦੇ ਇਤਰਾਜ ਨਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਸਦਾ ਮੁਸਕਰਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਸੇਜ ਬਣ ਗਈਆਂ ਸਨ । ਉਹ ਗੌਨਿਆਂ ਉੱਤੇ ਵਸਦੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਪਿੱਦੀਆਂ ਦਾ ਵੀ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਿਲਾਪ ਸਮੇਂ ਆਉਂਦੇ-ਜਾਂਦੇ ਦੀ ਬਿੜਕ ਰੱਖਦੀਆਂ ਸਨ । ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜਵਾਨ ਕਣਕਾਂ ਦਾ ਵੀ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੈਠਿਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ; ਪਰਤੂ ਲੇਟਿਆਂ ਨੂੰ ਢੱਕਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ।

ਔਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ—ਵਿਦਾਈ—ਵਿਦਾ ਹੋਣਾ । ਰੁਮਕਦੀ—ਹੋਲੀ—ਹੋਲੀ ਚਲਦੀ । ਕਿਰੀਆਂ—ਡਿਰੀਆਂ । ਉਜ਼ਰ—ਇਤਰਾਜ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 7. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਖ) ਮੈਂ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਦਾਂ, ਸਰ੍ਵੋਂ ਦੇ ਨਿੱਕਿਆਂ ਛੁੱਲਾਂ ਦਾ

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮੈਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰੀ ਬਖ਼ਸ਼ਿਆ ਮੌਕਾ

ਪਰਾਗ ਕੇਸਰ ਤੇਰਿਆਂ ਵਾਲਾਂ 'ਚੋਂ ਝਾੜਨ ਦਾ ।

ਮੈਂ ਮਨੁੱਖ ਹਾਂ, ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਨਿੱਕਾ ਨਿੱਕਾ ਜੋੜ ਕੇ ਬਣਿਆ ਹਾਂ

ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਲਈ

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮੈਨੂੰ ਪਿੰਡਰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਚਾਈ ਰੱਖਿਆ

ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਬਹੁਤ ਸੁਕਰਾਨਾ ਹੈ

ਮੈਂ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ।

ਉੱਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ-ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਪਾਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਮੈਂ ਹੁਣ ਵਿਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹਾਂ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਕਵੀ ਵਲੋਂ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰੇਮਿਕਾ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਲਈ ਉਹ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਣੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਪੜ੍ਹਦੀ ਰਹੇ, ਪਰੰਤੂ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਤਲਖ ਹਕੀਕਤਾਂ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਯੁੱਧ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਉਹ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਣ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ । ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਗੁਜਾਰੇ ਪਲ ਯਾਦ ਹਨ । ਉਸ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਤਲਖ ਹਕੀਕਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਦਿਆਂ ਪਿਆਰ ਸੱਚੀ-ਮੁੱਚੀ ਮਾਣਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਜਦ ਕਿ ਉਹ ਐਵੇਂ-ਮੁੱਚੀ ਦਾ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ, ਨਾ ਜਿੰਦਗੀ ਤੇ ਨਾ ਸਮਾਜਵਾਦ ।

ਵਿਆਖਿਆ-ਕਵੀ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰੇਮਿਕਾ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਾਰੇ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਿੱਕੇ-ਨਿੱਕੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਸ ਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰੀ ਉਸ ਦੇ ਵਾਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪਰਾਗ-ਕੇਸਰ ਭਾੜਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਬਖਸ਼ਿਆ ਸੀ । ਉਹ ਇਕ ਮਨੁੱਖ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਵਿਅਕਤਿਵ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਨਿੱਕਾ-ਨਿੱਕਾ ਜੇੜ ਕੇ ਬਣਿਆ ਹੈ । ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦਾ ਸੁਕਰ-ਗੁਜਾਰੇ ਹੈ, ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਖਿੱਲਰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਚਾਈ ਰੱਖਿਆ ।

ਓਥੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ-ਪਰਾਗ ਕੇਸਰ-ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰਲਾ ਪੀਲੇ ਰੰਗ ਦਾ ਪੂੜਾ । ਖਿੰਡਰ-ਖਿੱਲਰ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 8. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ:-

(ਗ) ਪਿਆਰ ਕਰਨਾ ਬੜਾ ਹੀ ਸਹਿਜ ਹੈ

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਜੁਲਮ ਨੂੰ ਸਹਾਰਦੇ ਹੋਇਆਂ

ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਲੜਾਈ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ,

ਜਾਂ ਜਿਵੇਂ ਗੁਪਤਵਾਸ ਵਿਚ ਵੱਜੀ ਹੋਈ ਗੋਲੀ ਤੋਂ

ਕਿਸੇ ਛੰਨ ਅੰਦਰ ਪਏ ਰਹਿ ਕੇ

ਜਖਮ ਦੇ ਭਰਨ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਦੀ ਕੋਈ ਕਲਪਣਾ ਕਰੋ

ਪਿਆਰ ਕਰਨਾ

ਤੇ ਲੜ ਸਕਣਾ

ਜੀਣ ਤੇ ਈਮਾਨ ਲੈ ਆਉਣਾ ਮੇਰੀ ਦੋਸਤ, ਇਹੋ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

ਉੱਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ-ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਪਾਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਮੈਂ ਹੁਣ ਵਿਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹਾਂ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਕਵੀ ਵਲੋਂ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰੇਮਿਕਾ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਲਈ ਉਹ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਣੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਪੜ੍ਹਦੀ ਰਹੇ, ਪਰੰਤੂ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਤਲਖ ਹਕੀਕਤਾਂ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਯੁੱਧ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਉਹ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਣ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ । ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਗੁਜਾਰੇ ਪਲ ਯਾਦ ਹਨ । ਉਸ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਤਲਖ ਹਕੀਕਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਦਿਆਂ ਪਿਆਰ ਸੱਚੀ-ਮੁੱਚੀ ਮਾਣਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਜਦ ਕਿ ਉਹ ਐਵੇਂ-ਮੁੱਚੀ ਦਾ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ, ਨਾ ਜਿੰਦਗੀ ਤੇ ਨਾ ਸਮਾਜਵਾਦ ।

ਵਿਆਖਿਆ-ਕਵੀ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰੇਮਿਕਾ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਤਲਖ ਹਕੀਕਤਾਂ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿਚ ਪਿਆਰ ਕਰਨਾ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਬਹੁਤ ਸਹਿਜ ਜਿਹਾ ਕੰਮ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਜੁਲਮ ਨੂੰ ਸਹਾਰਦੇ ਹੋਏ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਲੜਾਈ ਦੇ ਭਰ ਜਾਣ ਦੇ ਦਿਨ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਜਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਤਲਖ ਹਕੀਕਤਾਂ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਨਾ ਤੇ ਲੜ ਸਕਣਾ ਜਿਉਣ ਉੱਤੇ ਪੱਕਾ ਵਿਸਵਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 9. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ : -

(ਵ) ਪੁੱਧਰ ਵਾਂਗ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਖਿੜ ਜਾਣਾ

ਤੇ ਫਿਰ ਗਲਵਕੜੀ ਵਿਚ ਸਿਮਟ ਜਾਣਾ,

ਬਹੂਦ ਵਾਂਗ ਭੜਕ ਉੱਠਣਾ

ਤੇ ਚੋਂਗ ਕੂਟਾਂ ਅੰਦਰ ਗੁੰਜ ਜਾਣਾ

ਜੀਣ ਦਾ ਇਹੋ ਈ ਸਲੀਕਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

ਅੱਖੂੰ ਗੈਸ ਦੇ ਪੂਏਂ 'ਚ ਲੂਣ ਚੱਟਣਾ

ਜਾਂ ਆਪਣੀ ਜੀਭ ਉੱਤੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਲਗੂ ਦਾ ਸਵਾਦ ਚੱਖਣਾ

ਕਿਸੇ ਲਈ ਵੀ ਮਨੋਰਜਨ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ
ਪਰ

ਅਸੀਂ ਐਵੇਂ ਮੁੱਚੀ ਦਾ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ
ਤੇ ਅਸੀਂ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਸੱਚੀ-ਮੁੱਚੀ ਦਾ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ
ਜਿਦਰੀ, ਸਮਾਜਵਾਦ, ਜਾਂ ਕੁੱਝ ਵੀ ਹੋਰ।

(Pbi. Uni. 2019)

ਊੱਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ-ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਪਾਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਮੈਂ ਹੁਣ ਵਿਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹਾਂ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਕਵੀ ਵਲੋਂ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰੇਮਿਕਾ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਲਈ ਉਹ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਣੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਪੜ੍ਹਦੀ ਰਹੇ, ਪਰੜ੍ਹ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਤਲਖ ਹਕੀਕਤਾਂ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਯੁਧ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਉਹ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਣ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ। ਇਸਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਪਲ ਯਾਦ ਹਨ। ਉਸ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਤਲਖ ਹਕੀਕਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲੁਘਦਿਆਂ ਪਿਆਰ ਸੱਚੀ-ਮੁੱਚੀ ਮਾਣਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਜਦ ਕਿ ਉਹ ਐਵੇਂ-ਮੁੱਚੀ ਦਾ ਕੁੱਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ, ਨਾ ਜਿਦਰੀ ਤੇ ਨਾ ਸਮਾਜਵਾਦ।

ਵਿਆਖਿਆ-ਕਵੀ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰੇਮਿਕਾ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਦਰੀ ਦੀਆਂ ਤਲਖ ਹਕੀਕਤਾਂ ਵਿਕੁੱਧ ਲੜਦਿਆਂ ਧੁੱਪਾ ਵਾਂਗ ਪਰਤੀ ਉੱਤੇ ਖਿੜਨਾ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪ੍ਰੇਮਿਕਾ ਦੀ ਗਲਵਕੜੀ ਵਿਚ ਸਿਮਟ ਜਾਣਾ; ਬਹੁਦ ਵਾਂਗ ਭੜਕ ਉੱਠਣਾ ਤੇ ਚੁੰਨਾਂ ਦਿਸਾਵਾਂ ਵਿਚ ਧਮਾਕੇ ਨਾਲ ਗੂੰਜ ਜਾਣਾ ਹੀ ਜਿਦਰੀ ਦਾ ਸਲੀਕਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅੱਖਰੂ ਗੈਸ ਦੇ ਧੂੰਏਂ ਵਿਚ ਲੂਣ ਚੱਟਣਾ ਜਾਂ ਆਪਣੀ ਜੀਭ ਉੱਤੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਲਹੂ ਦਾ ਸਵਾਦ ਚੱਖਣਾ ਕਿਸੇ ਲਈ ਮਨੋਰਜਨ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਐਵੇਂ-ਮੁੱਚੀ ਦਾ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ। ਅਸੀਂ ਸਾਰਾ ਕੁੱਝ ਸੱਚੀ-ਮੁੱਚੀ ਦਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ, ਇਹ ਭਾਵੇਂ ਜਿਦਰੀ ਦੀ ਕੋਈ ਵੀ ਚੀਜ਼ ਹੋਵੇ, ਸਮਾਜਵਾਦ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਚੀਜ਼। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਿਆਰ ਵੀ ਐਵੇਂ-ਮੁੱਚੀ ਦਾ ਨਹੀਂ; ਸਗੋਂ ਸੱਚੀ-ਮੁੱਚੀ ਦਾ ਹੋਵੇ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਹੋਰ ਤਲਖ ਹਕੀਕਤ ਘੱਟੇਲਾ ਨਾ ਪਾ ਰਹੀ ਹੋਵੇ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 10. 'ਮੈਂ ਹੁਣ ਵਿਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹਾਂ' ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ-ਵਸਤੂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰੋ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਆਪਣਾ ਹੁੰਗਾਰਾ ਲਿਖੋ।

(Pbi. Uni. 2016, 18, 19)

ਜਾਂ

'ਮੈਂ ਹੁਣ ਵਿਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹਾਂ' ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਸਾਰ ਲਿਖੋ।

(Pbi. Uni. 2016, 17, 18)

ਊੱਤਰ-'ਮੈਂ ਹੁਣ ਵਿਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹਾਂ' ਕਵਿਤਾ ਪਾਸ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਕਵੀ ਵਲੋਂ ਪ੍ਰੇਮਿਕਾ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਪਿਆਰ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਜਿਦਰੀ ਦੀਆਂ ਤਲਖ ਹਕੀਕਤਾਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਕੁੱਧ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਨੂੰ ਸੱਚੀ-ਮੁੱਚੀ ਦਾ ਸੁਆਦਲਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦਿੰਦੀ। ਕਵੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕੋਈ ਵੀ ਚੀਜ਼ ਐਵੇਂ-ਮੁੱਚੀ ਦੀ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ, ਸਗੋਂ ਸੱਚੀ-ਮੁੱਚੀ ਦੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਕਵੀ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰੇਮਿਕਾ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਲਈ ਇਕ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਣੀ ਚਾਹੀ ਸੀ, ਜੋ ਉਹ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਪੜ੍ਹਦੀ ਰਹਿ ਸਕਦੀ। ਉਸ ਵਿਚ ਉਸ ਸਭ ਕੁੱਝ ਦਾ ਵਰਣਨ ਹੋਣਾ ਸੀ, ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਦੇ ਰੱਟਣਾਂ, ਪੱਟਾਂ ਦੀਆਂ ਮਛਲੀਆਂ, ਹਿੱਕ ਦੇ ਵਾਲਾਂ ਦੇ ਨਰਮ ਸ਼ਾਲ ਵਿਚੋਂ ਉੱਠਣਦੀਆਂ ਨਿੱਖ ਦੀਆਂ ਲਪਟਾਂ ਤੇ ਜਿਦਰੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਾਕਾਂ ਲਈ ਬਹੁਤ ਕੁੱਝ ਹੋਣਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਅਜਿਹੀ ਕਵਿਤਾ ਨਹੀਂ ਲਿਖ ਸਕਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਥੋਂ ਜਿਦਰੀ ਦੇ ਉਲੜੇ ਹੋਏ ਨਕਸੇ ਨਾਲ ਨਿਪਟਣਾ ਬਹੁਤ ਅੰਖਾ ਹੈ।

ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਉਹ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖ ਵੀ ਲੈਂਦਾ, ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੰਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਦਮ ਤੋੜ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਅੱਜ ਕਵਿਤਾ ਬਹੁਤ ਨਿਸਤੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ, ਜਦ ਕਿ ਤਲਖ ਹਕੀਕਤਾਂ ਕੁਪੀ ਹਿੱਖਿਆਂ ਦੇ ਨਹੀਂ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਧ ਗਏ ਹਨ। ਅੱਜ ਉਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਯੁੱਧ ਕਰਨਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਉਸਦੇ ਲਈ ਪਿਆਰ ਦੀਆਂ ਰੁਮਾਂਟਿਕ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨਾ ਅਸੰਭਵ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਉਹ ਉਸ ਦੀ ਆਪਣੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਬੱਚਾ ਖਿਡਾ ਸਕਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਵੀ ਪੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਉਸ ਤੋਂ ਵਿਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਉਹ ਟਿੱਬੇ ਯਾਦ ਰਹਿਣਗੇ, ਜਿਥੇ ਉਹ ਚਾਨਣੀਆਂ ਗਾਤਾਂ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਿਲਣ ਬੜਾ ਅਨੰਦਮਈ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਹੁਸੀਨ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਸ ਮਿਲਾਪ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਹਾਰਾ ਤੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦਿੰਦੀਆਂ ਸਨ; ਜਿਵੇਂ-ਹਵਾਵਾਂ, ਆਡ ਉੱਤੇ ਉੱਗਿਆ ਰੇਸ਼ਮੀ ਘਾਹ, ਟੀਡਿਆਂ ਤੋਂ ਕਿਰੀਆਂ ਕਪਾਹਾਂ, ਗੰਨਿਆਂ ਉੱਤੇ ਮੌਜਦ ਪਿੰਦੀਆਂ ਤੇ ਜਵਾਨ ਕਣਕਾਂ। ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਚਾ ਕੇ ਰੱਖਿਆ।

ਉਸ ਨੂੰ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਦਰੀ ਦੀਆਂ ਤਲਖ ਹਕੀਕਤਾਂ ਵਿਕੁੱਧ ਯੁੱਧ ਲੜਦਿਆਂ ਪਿਆਰ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੋਈ ਜੁਲਮ ਸਹਾਰਦਿਆਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਲੜਾਈ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰੇ, ਜਾਂ ਗੁਪਤਵਾਸ ਵਿਚ ਗੋਲੀ ਦਾ ਜਖਮ ਖਾਣ ਮਗਰੋਂ

ਕਿਸੇ ਛੁੱਨ ਵਿਚ ਪਿਆ ਉਸ ਦੇ ਰਾਜੀ ਹੋਣ ਦੇ ਦਿਨ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕਰੋ। ਕਵੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅੱਖਰੂ ਗੈਸ ਦੇ ਧੂੰਏਂ ਵਿਚ ਸੂਣ ਚੱਟਣਾ ਜਾਂ ਆਪਣੀ ਜੀਭ ਉੱਤੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਲਹੂ ਦਾ ਸਵਾਦ ਚੱਖਣਾ ਕਿਸੇ ਲਈ ਵੀ ਮਨੋਰੰਜਨ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਤਲਖ ਹਕੀਕਤਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਲੜਦਿਆਂ ਪਿਆਰ ਸੱਚੀ-ਮੁੱਢੀ ਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਕਵੀ ਅਸਿਹਾ ਐਵੇਂ-ਮੁੱਢੀ ਦਾ ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ, ਸਗੋਂ ਸੱਚੀ-ਮੁੱਢੀ ਦਾ ਪਿਆਰ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਸੰਖੇਪ ਉੱਤਰ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1. 'ਮੈਂ ਹੁਣ ਵਿਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹਾਂ' ਕਵਿਤਾ ਕਿਸ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਕੀ ਹੈ ?

(Pbi. Uni. 2017, 18)

ਉੱਤਰ- 'ਮੈਂ ਹੁਣ ਵਿਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹਾਂ' ਕਵਿਤਾ ਪਾਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਜਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਤਲਖ ਹਕੀਕਤਾਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਦਾ ਪ੍ਰੇਮੀ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਸੱਚੀ-ਮੁੱਢੀ ਨਹੀਂ ਮਾਣ ਸਕਦਾ, ਜੇ ਕਿ ਕਵੀ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਨਹੀਂ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 2. 'ਮੈਂ ਹੁਣ ਵਿਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹਾਂ' ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵੀ ਕਿਸ ਨੂੰ ਸੰਖੇਧਿਤ ਹੈ ?

(Pbi. Uni. 2019)

ਉੱਤਰ- ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵੀ ਆਪਣੀ ਦੇਸਤ (ਪ੍ਰੇਮਿਕਾ) ਨੂੰ ਸੰਖੇਧਿਤ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 3. ਕਵੀ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਣੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ?

ਉੱਤਰ- ਕਵੀ ਦੇਸਤ ਕੁੜੀ ਲਈ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਣੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਪੜ੍ਹਦੀ ਰਹਿੰਦੀ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 4. ਕਵੀ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਦਾ ਹੈ ?

ਉੱਤਰ- ਕਵੀ ਆਪਣੇ ਆਲੋ-ਦੁਆਲੇ ਤੰਬੂ ਤਾਣ ਦੇਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਹੁਸੀਨ ਚੀਜ਼ਾਂ, ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਛਾ ਵੇਂਡੀਕ ਵਿਚ ਰਿੱਤ ਲਾਈ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀਆਂ ਹਵਾਵਾਂ, ਆਡ ਉੱਤੇ ਉੱਗੇ ਰੇਸ਼ਮੀ ਘਾਹ, ਟੀਡਿਆਂ ਤੋਂ ਕਿਰੀਆਂ ਕਪਾਂ, ਗੰਨਿਆਂ ਉੱਤੇ ਤਾਇਨਾਤ ਪੰਦੀਆਂ, ਸਰ੍ਹੋਂ ਦੇ ਫੁੱਲਾਂ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਖਿੰਡਰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸਭ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 5. ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਜਿੰਦਗੀ ਜੀਣ ਦਾ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਸਲੀਕਾ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ?

ਉੱਤਰ- ਕਵੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੁੱਧਰ ਵਾਂਗ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਖਿੜ ਜਾਣਾ ਤੇ ਫਿਰ ਪਿਆਰ ਦੀ ਗਲਵਕੜੀ ਵਿਚ ਸਿਮਟ ਜਾਣਾ, ਬਰੂਦ ਵਾਂਗ ਭੜਕ ਉੱਠਣਾ ਤੇ ਚਹੁੰ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਗੁੰਜ ਜਾਣਾ ਜੀਣ ਦਾ ਸਲੀਕਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 6. ਕਵੀ ਸੱਚੀ-ਮੁੱਢੀ ਦਾ ਕੀ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ?

ਉੱਤਰ- ਕਵੀ ਜਿੰਦਗੀ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਸਮਾਜਵਾਦ ਜਾਂ ਕੁੱਝ ਵੀ ਹੋਰ, ਐਵੇਂ-ਮੁੱਢੀ ਦਾ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਸੱਚੀ-ਮੁੱਢੀ ਦਾ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 7. ਪ੍ਰਸੰਗ ਦੱਸ ਕੇ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ : -

ਪੁੱਧਰ ਵਾਂਗ ਧਰਤੀ ਤੇ ਖਿੜ ਜਾਣਾ,
ਤੇ ਫਿਰ ਗਲਵਕੜੀ ਵਿਚ ਸਿਮਟ ਜਾਣਾ,
ਬਰੂਦ ਵਾਂਗ ਭੜਕ ਉੱਠਣਾ
ਤੇ ਫਿਰ ਚਹੁੰ ਕੁੰਟਾਂ ਵਿਚ ਗੁੰਜ ਜਾਣਾ,
ਜੀਣ ਦਾ ਇਹੋ ਹੀ ਸਲੀਕਾ ਹੈ।

ਉੱਤਰ-(ਨੇਟ : -ਦੇਖੋ ਪਹਿਲੇ ਸਹਿਆਂ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਇਸ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ)

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 8. 'ਮੈਂ ਹੁਣ ਵਿਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹਾਂ' ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ (ਅੰਤੀਮ) ਭਾਵ ਲਿਖੋ—

ਉੱਤਰ- ਜਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਤਲਖ ਹਕੀਕਤਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਯੁੱਧ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰੇਮੀ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਹਕੀਕਤ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਮਣ ਸਕਦਾ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 9. ਪਾਸ ਦੀ ਕਿਸੇ ਇਕ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਨਾਂ ਲਿਖੋ।

(Pbi. Uni. 2016, 17)

ਉੱਤਰ- 'ਮੈਂ ਹੁਣ ਵਿਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹਾਂ'।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 10. ਪਾਸ ਦਾ ਪੂਰਾ ਨਾਂ ਲਿਖੋ।

(Pbi. Uni. 2019)

ਉੱਤਰ- ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸੰਪੁ।

ਸੁਰਜੀਤ ਪਾਤਰ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਸੁਰਜੀਤ ਪਾਤਰ ਦੇ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਰਚਨਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਕਰਾਓ ।

ਜਾਂ

ਸੁਰਜੀਤ ਪਾਤਰ ਦੇ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤਿਆਂ ਉਸ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਲਈ ਯੋਗਦਾਨ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕਰੋ । ਉੱਤਰ-ਸੁਰਜੀਤ ਪਾਤਰ ਆਧੁਨਿਕਤਮ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵੀਆਂ ਵਿਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਥਾਨ ਰੱਖਦਾ ਹੈ । ਉਸ ਦਾ ਜਨਮ 14 ਜਨਵਰੀ, 1945 ਈ: ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਪੱਤਰ ਕਲਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਕਪੂਰਥਲਾ ਵਿਚ ਸ: ਹਰਭਜਨ ਸੀਂਘ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ । ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਐਗਰੀਕਲਚਰ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਲੈਕਚਰਾਰ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਉਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਇਹ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ— 'ਹਵਾ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਹਰਫ਼', 'ਧਿਰੁ ਅਰਜ ਕਰੋ', 'ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਸੁਲਗਦੀ ਵਰਣਮਾਲਾ' ।

ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਦੇਸ਼-ਵਿਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸਾਹਿਤ-ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਲੋਂ ਉਸ ਦਾ ਸਨਮਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ । ਮਗਰਲੀ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ ਦਾ ਪੁਰਸਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਹੈ ।

ਉਹ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਵਸਥਾ ਦੀ ਥੇਮੇਲ ਤੇ ਨਿਗਰਾਂ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਬੜੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਕਾਵਿਕ ਅੰਦਰੂਨੀ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਯਥਾਰਥਕ ਚਿੱਤਰ ਨੇ ਜੋ ਨਵੀਂ ਚੇਤਨਾ ਜਗਾਈ ਹੈ ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸੰਕਲਪਾਂ ਨੇ ਜੋ ਨਵੀਂ ਸੋਚ ਉਭਾਰੀ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਸੁਰਜੀਤ ਪਾਤਰ ਨੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਵਿਚ ਚਿੱਤਰਨ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਉਹ ਨਵੇਂ ਕਵੀ ਦੀ ਸੂਰ ਵਿਚ ਅਜੋਕੇ ਵਿਆਕਤੀ ਦੀ ਬੇਵਸ ਤੇ ਬੇਸਹਾਰਾ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਵਿਆਪਕ ਯਥਾਰਥ ਵਿਚ ਰੱਖ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ।

ਉਹ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਦੇ ਢੇਕੇ ਤੇ ਨਿਗਰਾਂ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਧੁਨਿਕ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਸਾਰਥਕ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਉਹ ਪਰੰਪਰਾ ਦੀਆਂ ਝੂਠੀਆਂ ਪਰਤਾਂ ਨੂੰ ਕਲਾਤਮਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਉਘੇੜਦਾ ਹੈ । ਉਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਵਿੰਗ ਦੀ ਸੁਰ ਬੜੀ ਤਿੱਖੀ ਹੈ; ਜਗ ਦੇਖੋ—

ਹੁਣ ਮਾਸੂਮੀਅਤ ਕੀ ਹੈ ?

ਸਾਈਡ ਪੇਜ਼ ਹੈ ਗੋਲੇ ਬਖੂਤਰ ਦਾ

ਜਾਂ ਬੁੱਤ ਦੀ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀ ਮੁਸ਼ਹਾਹਟ ਹੈ ।

ਸਾਹਿਰ ਨੂੰ ਚੋਰ ਲੋਗੀ ਦੇ ਰਹੇ ਨੇ ।

ਜਾਂ ਛਲੇਡਾ ਛੁੱਲ ਬਣਿਆ ਹੈ

ਤੇ ਜਾਂ ਲੂੰਬੜ ਨੂੰ ਚੇਣ ਨਿਸਾਨ ਲੇਲਾ ਮਿਲ ਗਿਆ ਹੈ ।

ਡਾ: ਜੋਸੀ ਅਨੁਸਾਰ, 'ਸੁਰਜੀਤ ਪਾਤਰ ਇਕ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਤੇ ਚੇਤਨ ਕਵੀ ਹੈ । ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਯਥਾਰਥ ਦੀਆਂ ਵਿੱਖਿਨ ਪਰਤਾਂ ਨਾਲ ਦੋ-ਚਾਰ ਹੁੰਦਿਆਂ ਉਸ ਦਾ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਮਨ ਜੋ ਪ੍ਰਭਾਵ ਗੁਹਿਣ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਉਸ ਦੀ ਚੇਤਨ ਦੀ ਭੱਠੀ ਵਿਚ ਪੈ ਕੇ ਖੜਾ ਸੋਨਾ ਹੋ ਨਿਭੜਦੇ ਹਨ । ਮਨੁੱਖੀ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੀ ਕੌਮਲਤਾ ਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸੋਚ ਦੀ ਸਵੱਛਤਾ ਨੂੰ ਝੁਲਸ ਰਹੀਆਂ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਮਨੁੱਖਾਂ ਅੰਦਰ ਪੈਦਾ ਹੋ ਰਹੇ ਮੌਕਾ-ਪ੍ਰਸਤੀ, ਖੁਦਗਰਜੀ, ਰਸਮੀਪਨ ਦੇ ਇਖਾਵੇ ਦੇ ਰੁਚਾਨਾਂ ਦਾ ਉਸ ਨੇ ਸਾਫ਼-ਸੁਖੀ ਤੇ ਉਸਾਰੂ ਕਾਵਿ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਚਿੱਤਰਨ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਅੱਜ ਦੇ ਬ੍ਰਿਸਟ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਉੱਚ ਜੀਵਨ-ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਮੁੱਲਾਂ ਦਾ ਕਤਲ/ਤਿਆਗ ਉਸ ਦੇ ਲਈ ਕਾਵਿਕ ਚਿੱਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਿਆ ਹੈ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਉਹ ਮਾਨਵਤਾ ਪੜ੍ਹੀ ਆਪਣੇ ਕਾਵਿਕ ਕਰਤੁੱਵ ਪੜ੍ਹੀ ਵੀ ਸੁਚੇਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਚੁੱਤਰਫ਼ੀ ਫੈਲੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਭਰਿੱਖਾਂ ਆਸ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਜਗਾਈ ਰੱਖਣਾ ਉਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਸੁਆਗਤ-ਯੋਗ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ ।

'ਸੁਰਜੀਤ ਪਾਤਰ ਅੱਜ ਦੇ ਦੌਰ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਪ੍ਰਗਤਿਕਾਰ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਗਜ਼ਲ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਗੀਤ ਅਤੇ ਝੋੜੇ-ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਕਵਿਤਾ ਹੀ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਸੁਭਾ ਪ੍ਰਗਤਿਕ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਆਪਣੀ ਇਕ ਇੰਟਰਵਿਊ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਆਪ ਮੰਨਿਆ ਹੈ ਕਿ 'ਲਿਹਿਕ (ਪ੍ਰਗਤਿ) ਮੇਰੇ ਉੱਤੇ ਹਾਵੀ ਹੈ ।' ਪ੍ਰਗਤਿ ਪੜ੍ਹੀ ਏਸੇ ਮੇਹ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਹੋਰਸੀ ਕਾਵਿ-ਰੂਪ ਫਾਜ਼ਲ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਸਰਲ ਲੇਖ ਵਿਚ ਬੰਨ੍ਹਣ ਦਾ ਸਫਲ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਉਸ ਦੀ ਗੀਤ-ਰਚਨਾ

ਗੈਭੀਰ ਸੁਰ ਵਾਲੀ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨ ਦੀ ਸਾਦਗੀ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੈ। ਪਾਤਰ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਆਪਣੀ ਸਰਲਤਾ ਤੇ ਸਾਦਗੀ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਦੇ ਤਣਾਉਪਰਨ ਅਨੁਭਵਾਂ ਦਾ ਸਹਿਜ ਚਿਤਰਨ ਕਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਣਾਂ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅੱਜ ਦੇ ਦੌਰ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪਤਿਆਂ, ਗਾਇਆ ਤੇ ਸਲਾਹਿਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵੀ ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ।

ਖਤਾਂ ਦੀ ਉਡੀਕ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

- (ੳ) ਇਸ ਨਗਰੀ ਤੇਰਾ ਜੀ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ
ਇਕ ਚੜ੍ਹਦੀ ਇਕ ਲਹਿੰਦੀ ਏ
ਤੈਨੂੰ ਰੋਜ਼ ਉਡੀਕ ਖਤਾਂ ਦੀ
ਸਿਖਰ ਦੁਪਹਿਰੇ ਰਹਿੰਦੀ ਏ।

(Pbi. Uni. 2017)

ਊੰਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ-ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਸੁਰਜੀਤ ਪਾਤਰ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਖਤਾਂ ਦੀ ਉਡੀਕ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚਲਾ ਮਨੁੱਖ ਕਿਸੇ ਬੇਗਾਨੀ ਨਗਰੀ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ, ਮਹਿਬੂਬਾ, ਕਾਵਿ ਪ੍ਰਸੰਸਕਾਂ ਤੇ ਮਾਂ-ਜਾਈ ਭੈਣ ਦੇ ਖਤ ਉਡੀਕ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਪਰ ਕਵੀ ਅਨੁਸਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਥੁੱਢੀ ਮਾਂ ਦਾ ਖਤ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇਗਾ ਜਾਂ ਫਿਰ ਅੰਤ ਵਿਚ ਮਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਸੰਬੰਧੀ ਖਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇਗਾ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਇਕ ਹਲਚਲ ਮਚ ਜਾਵੇਗੀ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਬੇਗਾਨੀ ਨਗਰੀ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਮਨੁੱਖ ਦੁਆਰਾ ਖਤਾਂ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਨ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਕਵੀ ਬੇਗਾਨੀ ਨਗਰੀ (ਪਰਦੇਸ) ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਇਸ ਨਗਰੀ ਵਿਚ ਇਲੋਂ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ। ਉਸ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਆਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਨੂੰ ਸਿਖਰ ਦੁਪਹਿਰੇ ਵੀ ਖਤਾਂ ਦੀ ਉਡੀਕ ਲੱਗੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਹਰ ਸਮੇਂ ਖਤਾਂ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 2. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

- (ਅ) ਇਕ ਖਤ ਆਵੇ ਧੁੱਪ ਦਾ ਲਿਖਿਆ
ਮਹਿੰਦੀ ਚੰਗੇ ਪੰਨੇ 'ਤੇ
ਤੇਰੇ ਵਿਹੜੇ ਥੂਟਾ ਬਣ ਕੇ
ਊੰਗ ਆਵਾਂ ਜੇ ਮੰਨੇ 'ਤੇ
ਇਕ ਖਤ ਆਵੇ ਜਿਸ ਵਿਚ ਹੋਵੇ
ਤਰਲਾ ਕਿਸੇ ਜੁਆਨੀ ਦਾ
ਦੇਖੀ ਚੇਤਾ ਭੁੱਲ ਨ ਜਾਏ
ਦਿੱਤੀ ਪਿਆਰ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਦਾ।

ਊੰਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ-ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਸੁਰਜੀਤ ਪਾਤਰ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਖਤਾਂ ਦੀ ਉਡੀਕ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚਲਾ ਮਨੁੱਖ ਕਿਸੇ ਬੇਗਾਨੀ ਨਗਰੀ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ, ਮਹਿਬੂਬਾ, ਕਾਵਿ ਪ੍ਰਸੰਸਕਾਂ ਤੇ ਮਾਂ-ਜਾਈ ਭੈਣ ਦੇ ਖਤ ਉਡੀਕ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਪਰ ਕਵੀ ਅਨੁਸਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਥੁੱਢੀ ਮਾਂ ਦਾ ਖਤ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇਗਾ ਜਾਂ ਫਿਰ ਅੰਤ ਵਿਚ ਉਸ ਮਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਸੰਬੰਧੀ ਖਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇਗਾ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਇਕ ਹਲਚਲ ਮਚ ਜਾਵੇਗੀ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਕਵੀ ਉਸ ਮਨੁੱਖ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਤੇ ਮਹਿਬੂਬਾ ਦੇ ਖਤਾਂ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਨ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਕਵੀ ਬੇਗਾਨੀ ਨਗਰੀ (ਪਰਦੇਸ) ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਉਡੀਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਖਤ ਉਸ ਦੀ ਖੂਬਸੂਰਤ ਪਤਨੀ ਦਾ ਮਹਿੰਦੀ ਰੰਗੇ ਸਛੇ ਉੱਪਰ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਆਵੇ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਹ ਆਪਣਾ ਪਿਆਰ ਜਾਹਿਰ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਕਹਿ ਰਹੀ ਹੋਵੇ ਕਿ ਜੇਕਰ ਉਹ ਮੰਨੇ, ਤਾਂ ਉਹ ਉਸ ਦੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਥੂਟਾ ਬਣ ਕੇ ਊੰਗ ਪਵੇ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਵੰਸ਼ ਵਧਾਵੇ। ਉਹ ਇਕ ਅਸਿਹੇ ਖਤ ਨੂੰ ਵੀ ਉਡੀਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਜੁਆਨ ਮਹਿਬੂਬਾ ਦਾ ਇਹ ਤਰਲਾ ਅੰਕਿਤ ਹੋਵੇ ਕਿ ਉਹ ਉਸ ਦੀ ਦਿੱਤੀ ਪਿਆਰ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਨੂੰ ਕਿਤੇ ਭੁੱਲ ਨ ਜਾਵੇ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 3. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(੯) ਇਕ ਖਤ ਆਵੇ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਹੋਵੇ

ਤੇਰੇ ਨਾਂ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਥੋਲ
ਤੇਰੀ ਰਚਨਾ ਦੀ ਵਡਿਆਈ
ਤੂੰ ਤੇ ਪੀਲੂ ਕੋਲੇ ਕੋਲ
ਇਕ ਖਤ ਆਵੇ ਮਾਂ ਜਾਈ ਦਾ
ਬਾਂਝ ਵਿਯੋਗਣ ਰੁੱਤੇ ਵੀ
ਵੀਗਾ, ਪੱਤ ਸਰੀਰ ਦੇ ਬੱਚ ਗਏ
ਮੇਰੇ ਬੂਹੇ ਉੱਤੇ ਵੀ ।

ਊੱਤਰ—ਪ੍ਰਸੰਗ—ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਸੁਰਜੀਤ ਪਾਤਰ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਖਤਾਂ ਦੀ ਉੱਡੀਕ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚਲਾ ਮਨੁੱਖ ਕਿਸੇ ਥੋਗਾਨੀ ਨਗਰੀ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ, ਮਹਿਬੂਬਾ, ਕਾਵਿ ਪ੍ਰਸੰਸਕਾਂ ਤੇ ਮਾਂ-ਜਾਈ ਭੈਣ ਦੇ ਖਤ ਉੱਡੀਕ ਰਿਹਾ ਹੈ ਪਰ ਕਵੀ ਅਨੁਸਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਬੁੱਢੀ ਮਾਂ ਦਾ ਖਤ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇਗਾ ਜਾਂ ਫਿਰ ਅੰਤ ਵਿਚ ਮਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਦੀ ਖਬਰ ਸੰਬੰਧੀ ਖਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇਗਾ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਇਕ ਹਲਚਲ ਮਚ ਜਾਵੇਗੀ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਕਵੀ ਉਸ ਮਨੁੱਖ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਕਾਵਿ-ਪ੍ਰਸੰਸਕਾਂ ਅਤੇ ਮਾਂ ਜਾਈ ਭੈਣ ਦੇ ਖਤਾਂ ਦੀ ਉੱਡੀਕ ਕਰਨ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਕਵੀ ਥੋਗਾਨੀ ਨਗਰੀ (ਪਰਦੇਸ) ਵਿਚ ਥੈਠੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਉੱਡੀਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਖਤ ਉਸ ਦੇ ਕਾਵਿ-ਪ੍ਰਸੰਸਕਾਂ ਦਾ ਆਵੇ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕਰਦਿਆਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪੀਲੂ ਦੇ ਥਰਾਬਰ ਦਾ ਕਵੀ ਕਗਾਰ ਦਿੰਦਿਆਂ ਉਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਥਾਰੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਗੱਲ ਕਰੀ ਹੋਵੇ । ਉਹ ਇਕ ਖਤ ਆਪਣੀ ਮਾਂ-ਜਾਈ ਭੈਣ ਦਾ ਵੀ ਉੱਡੀਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਥੱਚਾ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਦਾਸ ਰਹਿੰਦੀ ਹੋਵੇ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਖਤ ਵਿਚ ਇਹ ਖੁਸ਼ੀ ਭਰੀ ਖਬਰ ਲਿਖੀ ਹੋਵੇ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਥੱਚਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੇ ਬੂਹੇ ਉੱਪਰ ਵੀ ਸ਼ਗਾਨਾਂ ਦੇ ਸ਼ਰੀਰ ਦੇ ਪੱਤੇ ਥੱਚ ਗਏ ਹਨ ।

ਓਥੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ—ਬਾਂਝ—ਥੋੰਲਾਦ ਇਸਤਰੀ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 4. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(੧) ਇਹ ਖਤ ਆਵਣਗੇ ਤਾਂ ਸਰਪਰ

ਲਿਖ ਲਿਖ ਲੋਕੀ ਪਾਵਣਗੇ
ਤੇਰੇ ਇੱਛਤ ਖਤ ਨੇ ਐਪਰ
ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਘਰ ਜਾਵਣਗੇ
ਪਰ ਤੂੰ ਆਸ ਨ ਛੱਡੀ ਆਖਰ
ਤੈਨੂੰ ਵੀ ਖਤ ਆਵੇਗਾ
ਤੇਰਾ ਲੱਗਦਾ ਕੋਈ ਤਾਂ ਆਖਰ
ਤੈਨੂੰ ਵੀ ਖਤ ਪਾਵੇਗਾ ।

ਊੱਤਰ—ਪ੍ਰਸੰਗ—ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਸੁਰਜੀਤ ਪਾਤਰ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਖਤਾਂ ਦੀ ਉੱਡੀਕ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚਲਾ ਮਨੁੱਖ ਕਿਸੇ ਥੋਗਾਨੀ ਨਗਰੀ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ, ਮਹਿਬੂਬਾ, ਕਾਵਿ-ਪ੍ਰਸੰਸਕਾਂ ਤੇ ਮਾਂ-ਜਾਈ ਭੈਣ ਆਦਿ ਸਭ ਦੇ ਖਤ ਉੱਡੀਕ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਪਰ ਕਵੀ ਅਨੁਸਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਬੁੱਢੀ ਮਾਂ ਦਾ ਖਤ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇਗਾ ਜਾਂ ਫਿਰ ਅੰਤ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਦੀ ਖਬਰ ਸੰਬੰਧੀ ਖਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇਗਾ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਇਕ ਹਲ-ਚਲ ਮਚ ਜਾਵੇਗੀ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਕਵੀ ਉਸ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਦਾ ਖਤ ਨਾ ਮਿਲਣ 'ਤੇ ਵੀ ਆਸ ਨਾ ਛੋਡੋ ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਕਵੀ ਥੋਗਾਨੀ ਨਗਰੀ (ਪਰਦੇਸ) ਵਿਚ ਵਸਦੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਨੀ, ਮਹਿਬੂਬਾ, ਕਾਵਿ-ਪ੍ਰਸੰਸਕਾਂ ਤੇ ਮਾਂ-ਜਾਈ ਭੈਣ ਦੇ ਖਤ ਆਉਣਗੇ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਅਤੇ ਲੋਕੀ ਵੀ ਅਜਿਹੇ ਖਤ ਜ਼ਰੂਰ ਪਾਉਣਗੇ, ਪਰੰਤੂ ਜਿਹੜੇ ਖਤ, ਉਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਪੁੱਡੀਤ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ, ਸਗੋਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਪਾਸੇ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ

ਤੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਨਿਰਸਤਾ ਹੋਵੇਗੀ, ਪਰ ਉਹ ਆਸ ਨਾ ਛੱਡੇ। ਆਪਰ ਖਤ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਆਵੇਗਾ। ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧੀ ਉਸ ਨੂੰ ਖਤ ਜ਼ਰੂਰ ਲਿਖੇਗਾ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 5. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ : -

(ਹ) ਖਤ ਆਵੇਗਾ ਰਾਤ ਬਰਾਤੇ

ਖਤ ਆਵੇਗਾ ਅੰਮੀ ਦਾ
ਪੁੱਤਰ, ਇਉਂ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲ ਜਾਈਦਾ
ਜਿਹੜੀ ਕੁੱਖੋਂ ਜੰਮੀ ਦਾ
ਖੜਾ ਖੜੋਤਾ ਹਾਲ ਤਾਂ ਪੁੱਛ ਜਾ
ਬੁੱਢੀ ਜਾਨ ਨਿਕੰਮੀ ਦਾ
ਉਮਰਾ ਵਾਂਗ ਅੰਤ ਵੀ ਹੁੰਦਾ
ਕਿਸੇ ਉਦਾਸੀ ਲੰਮੀ ਦਾ।

ਊੱਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ- ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਸੁਰਜੀਤ ਪਾਤਰ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਖਤਾਂ ਦੀ ਉੱਡੀਕ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚਲਾ ਮਨੁੱਖ ਕਿਸੇ ਥੇਗਾਨੀ ਨਗਰੀ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ, ਮਹਿਬੂਬਾ, ਕਾਵਿ-ਪ੍ਰਸੰਸਕਾਂ ਤੇ ਮਾਂ-ਜਾਈ ਭੈਣ ਆਦਿ ਸਭ ਦੇ ਖਤ ਉੱਡੀਕ ਰਿਹਾ ਹੈ ਪਰ ਕਵੀ ਅਨੁਸਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਬੁੱਢੀ ਮਾਂ ਦਾ ਖਤ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇਗਾ ਜਾਂ ਫਿਰ ਅੰਤ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਦੀ ਖਬਰ ਸੰਬੰਧੀ ਖਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇਗਾ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਅੰਦਰ ਇਕ ਹਲ-ਚਲ ਮਚ ਜਾਵੇਗੀ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਕਵੀ ਉਸ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਦਾ ਖਤ ਆਵੇ ਨਾ ਆਵੇ, ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦਾ ਖਤ ਜ਼ਰੂਰ ਆਵੇਗਾ।

ਵਿਆਖਿਆ— ਕਵੀ ਥੇਗਾਨੀ ਨਗਰੀ (ਪਰਦੇਸ) ਵਿਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦਾ ਖਤ ਆਵੇ, ਭਾਵੇਂ ਨਾ ਆਵੇ, ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਦਾ ਖਤ ਜ਼ਰੂਰ ਆਵੇਗਾ। ਉਸ ਨੇ ਖਤ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਮਾਂ ਨੂੰ ਭੁੱਲਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ, ਜਿਸ ਦੀ ਕੁੱਖ ਵਿਚੋਂ ਉਸ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਤਰਲਾ ਲੈ ਰਹੀ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿ ਉਹ ਖੜਾ-ਖੜੋਤਾ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਨਿਕੰਮੀ ਬੁੱਢੀ ਜਾਨ ਦਾ ਹਾਲ-ਚਾਲ ਪੁੱਛ ਜਾਵੇ। ਉਹ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪੁੱਤਰ-ਵਿਛੋਝੇ ਕਾਰਨ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਉਦਾਸੀ ਦਾ ਵੀ ਆਪਣਾ ਉਸ ਦੀ ਉਮਰ ਵਾਂਗ ਕਦੇ ਅੰਤ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 6. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ : -

(ਕ) ਖਤ ਆਵੇਗਾ ਬਹੁਤ ਕੁਵੇਲੇ

ਧਰਤੀਓਂ ਲੰਮੀ ਛਾਂ ਦਾ ਖਤ
ਚੁੱਪ ਦੇ ਸਫ਼ਿਆਂ ਉੱਤੇ ਲਿਖਿਆ
ਊੱਜੜੀ ਸੁੰਨ ਸਰਾਂ ਦੇ ਖਤ
ਇਕ ਬੇਨਕਸ ਖਿਲਾਅ ਦਾ ਲਿਖਿਆ
ਤੇਰੇ ਅਸਲੀ ਨਾਂ ਦਾ ਖਤ
ਲੋਕ ਕਹਿਣਗੇ ਕਬਰ ਦਾ ਖਤ ਹੈ
ਤੂੰ ਆਖੇਂਗਾ ਮਾਂ ਦਾ ਖਤ।

(Pbi. Uni. 2016)

ਊੱਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ- ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਸੁਰਜੀਤ ਪਾਤਰ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਖਤਾਂ ਦੀ ਉੱਡੀਕ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚਲਾ ਮਨੁੱਖ ਕਿਸੇ ਥੇਗਾਨੀ ਨਗਰੀ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ, ਮਹਿਬੂਬਾ, ਕਾਵਿ-ਪ੍ਰਸੰਸਕਾਂ ਤੇ ਮਾਂ-ਜਾਈ ਭੈਣ ਆਦਿ ਸਭ ਦੇ ਖਤ ਉੱਡੀਕ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਰ ਕਵੀ ਅਨੁਸਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਬੁੱਢੀ ਮਾਂ ਦਾ ਖਤ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇਗਾ ਜਾਂ ਫਿਰ ਅੰਤ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਦੀ ਖਬਰ ਸੰਬੰਧੀ ਖਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇਗਾ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਇਕ ਦੁੱਖਦਾਈ ਹਲ-ਚਲ ਮਚ ਜਾਵੇਗੀ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਕਵੀ ਉਸ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਦਿਨ ਕਿਸੇ ਕੁਵੇਲੇ ਜਿਹੇ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਜਨਮ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਮਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਦੀ ਖਬਰ ਦਾ ਖਤ ਮਿਲੇਗਾ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਅੰਦਰ ਇਕ ਦੁੱਖਦਾਈ ਹਲ-ਚਲ ਮਚ ਜਾਵੇਗੀ।

ਵਿਆਖਿਆ— ਕਵੀ ਥੇਗਾਨੀ ਨਗਰੀ (ਪਰਦੇਸ) ਵਿਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਦਿਨ ਕਿਸੇ ਕੁਵੇਲੇ ਜਿਹੇ ਉਸ ਨੂੰ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਲੰਮੀ ਛਾਂ ਦਾ ਖਤ ਆਵੇਗਾ। ਇਹ ਖਤ ਊੱਜੜੀ ਸੁੰਨੀ ਸਰਾਂ ਅਰਥਾਤ ਕਬਰ ਦਾ ਖਤ ਹੋਵੇਗਾ, ਜੇ

ਕਿ ਚੁੱਪ ਦੇ ਸਹਿਆਂ ਉੱਤੇ ਲਿਖਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਹ ਖਤ ਸਕਲ-ਸੂਰਤ ਰਹਿਤ ਖਿਲਾਅ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇਗਾ, ਪਰ ਇਹ ਉਸ ਦੇ ਅਸਲੀ ਨਾਂ ਉੱਤੇ ਹੋਵੇਗਾ। ਲੋਕ ਬਹਿਣਗੇ ਕਿ ਇਹ ਕਬਰ ਦਾ ਖਤ ਆਇਆ, ਪਰ ਉਹ ਕਹੇਗਾ ਕਿ ਇਹ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਦਾ ਖਤ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ, ਪਰ ਹੁਣ ਉਹ ਦੁਨੀਆ ਉੱਤੇ ਨਹੀਂ ਰਹੀ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 7. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ : -

(ਖ) ਖਤ ਖੁੱਲ੍ਹੇਗਾ ਖਤ ਵਿਚੋਂ ਇਕ

ਹੱਥ ਉੱਠੇਗਾ ਸਾਮ ਜਿਹਾ

ਤੇਰੇ ਪਿੰਜਰ ਨੂੰ ਫੇਲੇਗਾ

ਬੇਕਿਰਕਾ ਬੇਰਾਮ ਜਿਹਾ

ਤੇਰੇ ਅੰਦਰੋਂ ਚੀਸ ਉੱਠੇਗੀ

ਮੱਚ ਜਾਉ ਕੁਹਰਾਮ ਜਿਹਾ

ਤੇਰੇ ਅੰਦਰੋਂ ਪੰਛੀ ਉੜ ਉੜ

ਭਰ ਜਾਉ ਅਸਮਾਨ ਜਿਹਾ

ਜਿਹੜਾ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਉੱਠਿਆ

ਉੱਠੁੰਨੁ ਦਰਦ ਬੇਨਾਮ ਜਿਹਾ

ਪਰ ਫਿਰ ਤੇਰੀ ਤਪਦੀ ਰੂਹ ਨੂੰ

ਆ ਜਾਉ ਆਰਾਮ ਜਿਹਾ।

ਊੱਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ- ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਸੁਰਜੀਤ ਪਾਤਰ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਖਤਾਂ ਦੀ ਉਡੀਕ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚਲਾ ਮਨੁੱਖ ਕਿਸੇ ਬੇਗਾਨੀ ਨਗਰੀ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ, ਮਹਿਬੂਬਾ, ਕਾਵਿ-ਪ੍ਰਸੰਸਕਾਂ, ਮਾਂ-ਜਾਈ ਭੈਣ ਆਦਿ ਸਭ ਦੇ ਖਤ ਉਡੀਕ ਰਿਹਾ ਹੈ ਪਰ ਕਵੀ ਅਨੁਸਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਬੁੱਢੀ ਮਾਂ ਦਾ ਖਤ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇਗਾ ਜਾਂ ਫਿਰ ਅੰਤ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਦੀ ਖਬਰ ਸੰਬੰਧੀ ਖਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇਗਾ, ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਇਕ ਦੁੱਖਦਾਈ ਹਲ-ਚਲ ਮਜ਼ਾ ਦੇਵੇਗਾ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭਗਾਂ ਵਿਚ ਕਵੀ ਉਸ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਮਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਦੀ ਖਬਰ ਸੰਬੰਧੀ ਖਤ ਦੇ ਖੁੱਲ੍ਹਣ 'ਤੇ ਵਾਪਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ- ਕਵੀ ਬੇਗਾਨੀ ਨਗਰੀ (ਪਰਦੇਸ) ਵਿਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਉਹ ਕਬਰ ਦੇ ਖਤ ਅਕਵਾਤ ਮਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਦੀ ਖਬਰ ਦੇ ਖਤ ਨੂੰ ਬੇਲ੍ਹੇਗਾ, ਤਾਂ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਇੱਕ ਕਾਲਾ ਜਿਹਾ ਹੱਥ ਅਸੀਸ ਲਈ ਉੱਠਦਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਵੇਗਾ, ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਪਿੰਜਰ ਨੂੰ ਬੜੀ ਬੇਅਰਾਮੀ ਅਤੇ ਬੇਦਰਦੀ ਨਾਲ ਫੇਲੇਗਾ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਇੱਕ ਚੀਜ਼ ਉੱਠੇਗੀ ਅਤੇ ਚੀਕ-ਚਿਹਾੜਾ ਜਿਹਾ ਮਚ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਬਿਆਲਾਂ ਦੇ ਪੰਛੀ ਉੱਡਣਗੇ ਤੇ ਸਾਰਾ ਅਸਮਾਨ ਭਰ ਜਾਵੇਗਾ। ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਬੇਨਾਮ ਜਿਹਾ ਦਰਦ ਉੱਠੇਗਾ, ਜੋ ਅੱਗੇ ਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਉੱਠਿਆ। ਇਸ ਪਿੱਛੋਂ ਉਸ ਦੀ ਦੁਖੀ ਰੂਹ ਨੂੰ ਇੱਕ ਅਰਾਮ ਜਿਹਾ ਆ ਜਾਵੇਗਾ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 8. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ : -

(ਗ) ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਨਾ ਕੋਈ ਨਗਰੀ

ਨਾ ਕੋਈ ਸੰਝ ਸਵੇਰਾ ਦੀ

ਨਾ ਕੋਈ ਫੇਰ ਉਡੀਕ ਖਤਾਂ ਦੀ

ਨਾ ਕੋਈ ਤੂੰ ਨਾ ਤੇਰਾ ਜੀਅ।

ਊੱਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ- ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਸੁਰਜੀਤ ਪਾਤਰ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਖਤਾਂ ਦੀ ਉਡੀਕ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚਲਾ ਮਨੁੱਖ ਕਿਸੇ ਬੇਗਾਨੀ ਨਗਰੀ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ, ਮਹਿਬੂਬਾ, ਕਾਵਿ-ਪ੍ਰਸੰਸਕਾਂ, ਮਾਂ-ਜਾਈ ਭੈਣ ਆਦਿ ਸਭ ਦੇ ਖਤ ਉਡੀਕ ਰਿਹਾ ਹੈ ਪਰ ਕਵੀ ਅਨੁਸਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਬੁੱਢੀ ਮਾਂ ਦਾ ਖਤ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇਗਾ ਜਾਂ ਫਿਰ ਅੰਤ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਦੀ ਖਬਰ ਸੰਬੰਧੀ ਖਤ ਮਿਲੇਗਾ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਇੱਕ ਦੁੱਖਦਾਈ ਹਲ-ਚਲ ਮਜ਼ਾ ਜਾਵੇਗੀ। ਜਦੋਂ ਸਾਰੀ ਪੇਡ ਹੀ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭਗਾਂ ਵਿਚ ਕਵੀ ਉਸ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਮੌਤ ਮਗਰੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਹਾਲਤ ਬਾਰੇ ਦੱਸਦਾ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਕਵੀ ਬੇਗਾਨੀ ਨਗਰੀ (ਪਰਦੇਸ) ਵਿਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੀ 'ਮਾ' ਦੀ ਮੌਜੂਦਾ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਨਾ ਉਸ ਦੀ ਕੋਈ ਨਗਰੀ ਰਹਿ ਜਾਵੇਗੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਸ ਲਈ ਸੰਭ ਜਾਂ ਸਵੇਰ ਦਾ ਕੋਈ ਮਤਲਬ ਹਨ ਜਾਵੇਗਾ। ਨਾ ਉਸ ਦੀ ਕੋਈ ਖਤਾਂ ਦੀ ਉਡੀਕ ਰਹਿ ਜਾਵੇਗੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਹ ਜਾਂ ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਕਿਸੇ ਦੇ ਖਤ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰੇਗਾ।

✓ ਪ੍ਰਸ਼ਨ 9. 'ਖਤਾਂ ਦੀ ਉਡੀਕ' ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ-ਵਸਤੂ ਲਿਖੋ ਤੇ ਆਪਣਾ ਹੁੰਗਾਰਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰੋ। (Pbi. Uni. 2018, 19)

ਜਾਂ

'ਖਤਾਂ ਦੀ ਉਡੀਕ' ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਆਏ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਸਾਰ ਲਿਖੋ।

(Pbi. Uni. 2018)

ਉੱਤਰ—'ਖਤਾਂ ਦੀ ਉਡੀਕ' ਕਵਿਤਾ ਸੁਰਜੀਤ ਪਾਤਰ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚਲਾ ਮਨੁੱਖ ਕਿਸੇ ਬੇਗਾਨੀ ਨਗਰੀ (ਪਰਦੇਸ) ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ, ਮਹਿਬੂਬਾ ਦੇਸਤਾਂ-ਮਿੱਤਰਾਂ, ਕਾਹਿ-ਪ੍ਰਸਿੰਸਕਾਂ, ਮਾਂ-ਜਾਈ ਭੈਣ ਆਦਿ ਸਭ ਦੇ ਖਤ ਉਡੀਕਦਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੁ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦਾ ਖਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਕਵੀ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਨੂੰ ਸਿਰਫ ਇਕ ਬੁੱਢੀ ਮਾਂ ਦਾ ਖਤ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇਗਾ ਜਾਂ ਅਥੀਰ ਵਿਚ ਮਾਂ ਦੀ ਮੌਜੂਦਾ ਖਤ ਦੀ ਖਥਰ ਦਾ ਖਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇਗਾ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਇਕ ਦੁਖਦਾਈ ਹਲਚਲ ਮਚ ਜਾਏਗੀ।

ਕਵੀ ਬੇਗਾਨੀ ਨਗਰੀ (ਪਰਦੇਸ) ਵਿਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਇਕ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨਗਰੀ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਜੀਂ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੂੰ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਖਤਾਂ ਦੀ ਉਡੀਕ ਲੱਗੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਝੂਥਸੂਰਤ ਪਤਨੀ ਦਾ ਪਿਆਰ ਭਰਿਆ ਖਤ ਆਵੇ। ਉਹ ਇਹ ਵੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਜੋਬਨ-ਮੱਤੀ ਪ੍ਰੈਮਿਕਾ ਦਾ ਖਤ ਆਵੇ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਹ ਕਹਿੰਦੀ ਹੋਵੇ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਦਿੱਤੀ ਪਿਆਰ ਦੀ ਨਿਸਾਨੀ ਨਾ ਭੁੱਲ ਜਾਵੇ। ਉਹ ਇਹ ਵੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਕਾਹਿ-ਪ੍ਰਸਿੰਸਕਾਂ ਦਾ ਖਤ ਆਵੇ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਇਹ ਵੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਭੈਣ ਵਲੋਂ ਖਤ ਆਵੇ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਪਰ ਲੂੰਗੀ ਥੇਉਮੇਂਟੀ ਪਿੱਛੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਲੜਕੇ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ।

ਕਵੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਖਤ ਆਉਣਗੇ ਜ਼ਰੂਰ ਤੇ ਲੋਕੀ ਪਾਉਣਗੇ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰ, ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਲਗੇਗਾ ਕਿ ਉਹ ਜਿਹੜੇ ਉਡੀਕਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ ਤੇ ਉਹ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਪਾਸੇ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਫਿਰ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਹੌਸਲਾ ਨਹੀਂ ਛੱਡਣਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਖਤ ਜ਼ਰੂਰ ਆਵੇਗਾ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਲਗਦਾ ਉਸ ਵਲ ਖਤ ਜ਼ਰੂਰ ਲਿਖੇਗਾ।

ਕਵੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਦਾ ਖਤ ਜ਼ਰੂਰ ਆਵੇਗਾ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਭੁਲਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਮਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਭੁਲਾਈਦਾ, ਜਿਸ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ਜਨਮ ਲਿਆ ਜਾਵੇ। ਉਹ ਉਸ ਨਿਕੰਮੀ ਬੁੱਢੀ ਜਾਨ ਦਾ ਹਾਲ-ਚਾਲ ਵੀ ਪਤਾ ਕਰ ਜਾਵੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਉਸ ਤੋਂ ਚਿਨਾਂ ਬਹੁਤ ਉਦਾਸ ਹੈ।

ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਕ ਖਤ ਬਹੁਤ ਕੁਝਲੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲੇਗਾ। ਇਹ ਖਤ ਚੁੱਪ ਦੇ ਸਹਿਆਂ ਉੱਤੇ ਲਿਪਿਆ ਉਸੜੀ ਸੁੰਨ-ਸਰਾਂ ਦਾ ਖਤ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਹ ਉਸ ਦੇ ਅਸਲੀ ਨਾਂ ਦਾ ਖਤ ਹੋਵੇਗਾ। ਲੋਕੀ ਇਸ ਨੂੰ ਬਖਰ ਦਾ ਖਤ ਕਹਿਣਗੇ, ਪਰ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਂ ਦਾ ਖਤ ਆਖੇਗਾ। ਇਸ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਦੀ ਮੌਜੂਦਾ ਖਤ ਕਹਿਣਗੇ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਇਸ ਖਤ ਨੂੰ ਪੇਲ੍ਹੇਗਾ, ਤਾਂ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਕਾਲਾ ਜਿਹਾ ਹੱਥ ਉੱਠੇਗਾ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅਸੀਸ ਦੰਦਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਸ ਦੇ ਪੰਜਿਚਰ ਨੂੰ ਬੜੀ ਬੇਦਰਦੀ ਨਾਲ ਫੇਲੇਗਾ। ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਇਕ ਚੀਜ਼ ਜਿਹੀ ਉੱਠੇਗੀ ਤੇ ਚੀਕ-ਚਿਹਾਡਾ ਮਚ ਜਾਵੇਗਾ। ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਖਿਆਲਾਂ ਦੇ ਪੰਡੀ ਉੱਡ-ਉੱਡ ਕੇ ਅਸਮਾਨ ਭਰ ਜਾਵੇਗਾ। ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਧੇਨਾਮ ਜਿਹਾ ਦਰਦ ਉੱਠੇਗਾ, ਜਿਹੜਾ ਉਸ ਦੇ ਪਹਿਲਾਂ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਉੱਠਿਆ। ਪਰ ਇਸ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਤਪਦੀ ਹੂਹ ਨੂੰ ਅਰਾਮ ਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਨਾ ਉਸ ਦੀ ਕੋਈ ਨਗਰੀ ਰਹੇਗੀ ਤੇ ਨਾ ਉਸ ਦੇ ਲਈ ਕੋਈ ਸ਼ਾਮ ਜਾਂ ਸਵੇਰ ਰਹੇਗੀ। ਨਾ ਉਸ ਦੀ ਕੋਈ ਖਤਾਂ ਦੀ ਉਡੀਕ ਰਹੇਗੀ, ਨਾ ਉਹ ਆਪ ਰਹੇਗਾ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਆਪ।

ਸੰਖੇਪ ਉੱਤਰ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1. 'ਖਤਾਂ ਦੀ ਉਡੀਕ' ਕਵਿਤਾ ਕਿਸ ਕਵੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਕੀ ਹੈ?

ਉੱਤਰ—'ਖਤਾਂ ਦੀ ਉਡੀਕ' ਕਵਿਤਾ ਸੁਰਜੀਤ ਪਾਤਰ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਦੂਰ ਦੀ ਨਗਰੀ ਵਿਚ ਥੈਂਡ ਨੌਜਵਾਨ ਦੂਆਰਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਖਤਾਂ ਦੀ ਉਡੀਕ ਹੈ ਤੇ ਕਵੀ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਿਹੜੇ ਖਤਾਂ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਹਦਾ ਹੈ

ਤੇ ਖਸ਼ਲ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹੜੇ ਖਤ ਜ਼ਰੂਰ ਆਉਣਗੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਦਾ ਹੋ ਇਹ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਦੀ ਨੌਜਵਾਨੀ ਖ਼ਬਰ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਖਤ ਵੀ ਹੋਵੇਗਾ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 2. ਨੋਜਵਾਨ ਨੂੰ ਕਿਸ-ਕਿਸ ਦੇ ਖਤਾਂ ਦੀ ਉਡੀਕ ਹੈ?

(Pbl. Unl. 2018)

ਉੱਤਰ-ਨੋਜਵਾਨ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ, ਪ੍ਰੇਮਿਕਾ, ਭੈਣ ਤੇ ਰਚਨਾ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਕਾਂ ਦੇ ਮਤਾਂ ਦੀ ਉਡੀਕ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 3. ਕਵੀ ਨੋਜਵਾਨ ਨੂੰ ਖਤ ਆਉਣ ਬਾਰੇ ਕੀ ਤਸੌਲੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ?

ਉੱਤਰ-ਕਵੀ ਨੋਜਵਾਨ ਨੂੰ ਤਸੌਲੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਸ ਨਾ ਛੋਂਦੇ। ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਸੀਧੀ ਮਹਾ ਜ਼ਰੂਰ ਲਿਖੇਗਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਦਾ ਖਤ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਵੇਗਾ ਤੇ ਦੂਸਰਾ ਮਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਦੀ ਮਾਗ ਦਾ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 4. ਰਾਤ-ਬਾਰਾਤੇ ਕਿਸ ਦਾ ਖਤ ਆਉਣ ਦੀ ਆਸ ਹੈ?

ਉੱਤਰ-ਰਾਤ-ਬਾਰਾਤੇ ਮਾਂ ਦਾ ਖਤ ਆਉਣ ਦੀ ਆਸ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 5. ਮਾਂ ਬਾਰੇ ਖਤ ਮਿਲਣ 'ਤੇ ਨੋਜਵਾਨ ਦਾ ਕੀ ਪ੍ਰਤੀਕਰਨ ਹੈ?

ਉੱਤਰ-ਮਾਂ ਦਾ ਖਤ ਮਿਲਣ ਤੇ ਜਦੋਂ ਨੋਜਵਾਨ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪਸੜਾਰਾਪ ਦਾ ਕੋਹਰਾਮ ਮਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਕਈ ਖਿਆਲ ਪੈਂਦੀਆਂ ਵਾਂਗ ਆਸਮਾਨ ਵਿਚ ਉੱਛਲ ਲਗਾਏ ਹਨ। ਦਰਦ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਹਾਲਤ ਬਹੁਤ ਬੁਝੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਖਤ ਵਿਚੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਂ ਦਾ ਹੱਥ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਆਸੀਨ ਦਿੰਦਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਉਹ ਅਗਾਮ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 6. 'ਖਤ ਖੱਲ੍ਹੇਗਾ ਖਤ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਹੱਥ ਉਠੇਗਾ' ਤੋਂ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ?

ਉੱਤਰ-ਮਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਖਤ ਵਿਚੋਂ ਕਵੀ ਨੂੰ ਮਾਂ ਦਾ ਹੱਥ ਉਸ ਨੂੰ ਆਸੀਨ ਦੇਣ ਲਈ ਉਠਦਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਵੇਗਾ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 7. ਪ੍ਰਸੰਗ ਦੱਸ ਕੇ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ-

ਇਸ ਨਗਰੀ ਤੇਰਾ ਜੀ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ,

ਇਕ ਚੜ੍ਹਦੀ ਇਕ ਲਹਿੰਦੀ ਏ।

ਤੈਨੂੰ ਰੇਜ ਉਡੀਕ ਖਤਾਂ ਦੀ,

ਸਿਖਰ ਦੁਪਹਿਰੇ ਰਹਿੰਦੀ ਏ।

ਉੱਤਰ-(ਨੋਟ-ਦੇਖੋ ਪਹਿਲੇ ਸਫ਼਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਦੱਸ ਕੇ ਵਿਆਖਿਆ।)

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 8. ਖਤਾਂ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਿਸਨੂੰ ਤੇ ਕਿਉਂ ਹੈ?

(Pbl. Unl. 2019)

ਉੱਤਰ-ਖਤਾਂ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਿਸੇ ਦੂਰ ਦੀ ਨਗਰੀ ਵਿਚ ਥੈਠੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਉਸਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਇੱਛਾ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਲਈ ਪਿਆਰ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਸੰਬੰਧ ਕਰਕੇ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਪਿਆਰ ਕਰਕੇ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 9. 'ਖਤਾਂ ਦੀ ਉਡੀਕ' ਕਹਿਤਾ ਦਾ ਕੌਂਦਰੀ (ਅੰਦ੍ਰੀ) ਭਾਵ ਲਿਖੋ।

ਉੱਤਰ-ਦੂਰ ਰਹਿੰਦੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਭਾਵੇਂ ਪਤਨੀ, ਮਹਿਬੂਬਾ, ਪ੍ਰਸੰਸਕਾਂ, ਮਾਂ-ਜਾਈ ਉੱਣ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਦਾ ਵੀ ਮਤ ਨਾ ਆਏ, ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਤੜਫੜੀ ਉਸ ਦੀ ਬੁੱਢੀ ਮਾਂ ਦਾ ਖਤ ਜ਼ਰੂਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਦਾ ਖਤ ਜ਼ਰੂਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਇਲ ਵਿਚ ਹਲ-ਚਲ ਮਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 10. ਸੁਰਜੀਤ ਪਾਤਰ ਦੀ ਕਿਸੇ ਇਕ ਕਹਿਤਾ ਦਾ ਨਾਂ ਲਿਖੋ।

(Pbl. Unl. 2016, 17, 19)

ਉੱਤਰ-'ਖਤਾਂ ਦੀ ਉਡੀਕ'।

ਅਨਵਰ ਮਸੂਦ

11

ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਪ੍ਰੇ: ਅਨਵਰ ਮਸੂਦ ਦੇ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਲਈ ਉਸ ਦੇ ਯੋਗਦਾਨ ਸੰਬੰਧੀ ਵਿਚਾਰ ਕਰੋ ।

ਉੱਤਰ-ਪ੍ਰੇ: ਅਨਵਰ ਮਸੂਦ ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਉਰਦੂ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਕਵੀ ਹੈ । ਉਸ ਦਾ ਜਨਮ 8 ਨਵੰਬਰ, 1935 ਈ: ਨੂੰ ਅਣਵੰਡੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਗੁਜਰਾਤ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ । ਉਸ ਨੇ ਮੁਢੱਲੀ ਵਿੱਦਿਆ ਗੁਜਰਾਤ ਦੇ ਇਕ ਸਕੂਲ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ । ਉਹ ਕੁੱਝ ਸਮਾਂ ਲਾਹੌਰ ਵੀ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਪਬਲਿਕ ਸਕੂਲ ਗੁਜਰਾਤ ਤੋਂ ਦਸਵੀਂ ਪਾਸ ਕੀਤੀ । ਉਸ ਨੇ ਬੀ.ਏ. ਜ਼ਿੰਮੇਦਾਰਾ ਕਾਲਜ ਗੁਜਰਾਤ ਤੇ ਐਮ.ਏ. ਛਾਗਸੀ ਓਗੀਐਂਟਲ ਕਾਲਜ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਗੋਲਡ ਮੈਡਲ ਲੈ ਕੇ ਪਾਸ ਕੀਤੀ । ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲ ਉਸ ਨੇ ਕੁਜਾਹ (ਪੰਜਾਬ) ਦੇ ਸਰਕਾਰੀ ਇਸਲਾਮੀਆਂ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਅਧਿਆਪਕ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨੋਕਰੀ ਕੀਤੀ ਤੇ ਫਿਰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਾਲਜਾਂ ਵਿਚ ਪੜਾਇਆ । 1960 ਵਿਚ ਉਹ ਸੇਵਾ-ਮੁਕਤ ਹੋਇਆ ।

ਪ੍ਰੇ: ਮਸੂਦ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦਿੱਤੇ -

'ਮੇਲਾ ਅੱਖੀਆਂ ਦਾ', 'ਹੁਣ ਕੀ ਕਰੀਏ', 'ਬੁਨੈਨ', 'ਲੱਸੀ ਤੇ ਚਾਹ', 'ਅੰਮੜੀ', 'ਅਨਾਰਕਲੀ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਮਾਂ', 'ਜੇਹਲਮ ਦੇ ਪੁਲ ਤੋਂ' ਅਤੇ 'ਮੇਥਾਈਲ ਟੈਲੀਫੋਨ' ।

ਉਸਦੀਆਂ ਉਰਦੂ ਵਿਚ ਲਿਖੀਆਂ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਕਾਵਿ-ਪ੍ਰਸਤਰਾਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ :

'ਗੁਲਚਾ ਫਿਰ ਲਗਾ ਖਿਲਨੇ', 'ਸਬ-ਏ-ਤਬੱਸਮ', 'ਏਕ ਦਰੀਚਾ ਏਕ ਚਿਰਾਗ' ਤੇ 'ਮੇਲੀ-ਮੇਲੀ ਧੂਪ' ।

ਉਹ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵੀ-ਦਰਬਾਰਾਂ ਦਾ ਬੇਤਾਜ ਘਾਦਸ਼ਾਹ ਹੈ । ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਵਿਚਲੀਆਂ ਦਿਲਜਸ਼ ਰਮਜ਼ਾਂ, ਸੁਖਮ ਤੇ ਕਾਰਗਾਰ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਅੰਤਰ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਆਂ ਤੇ ਧੜਕਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਵੇਗ, ਦੁਖਾਂ ਦੀ ਭਾਗੀ ਪੰਡ, ਦੇਗਲਾਪਨ, ਹੋਣਾਪਨ, ਅਨਿਆਂ ਤੇ ਮਵਾਰਥ ਵਰਗੀਆਂ ਗੈਰ-ਮਾਨਵੀ ਗੱਲਾਂ ਇੰਹੋਂ ਕਮਾਲ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਹੋਈਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਸੇਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਲ ਕੀਲੇ ਜਾਏ ਹਨ । ਉਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦਿਲਾਂ ਉੱਤੇ ਵਰੁ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਉਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਅੰਗ, ਤਨਜ਼ ਤੇ ਉਪਹਾਸ ਦਾ ਅਨੁਠਾ ਰੰਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਉਹ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਨਾਲ ਸ੍ਰੋਤਿਆਂ ਨੂੰ ਰੁਆ ਵੀ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਹਸਾ ਵੀ ।

ਉਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਬੋਲੀ ਠੇਠ ਤੇ ਮੁਹਾਵਰੇਦਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਉਸ ਦੀ ਕਾਵਿ-ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਸਲਾਹੁਣਯੋਗ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਸੁਰੱਜੀ, ਸਮੂਹਿਕ, ਬੁਲੰਦ, ਥਾਤਮੀਜ਼ ਤੇ ਮਜ਼ਾਹੀਆ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਸੁੰਦਰ ਨਮੂਨਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਉੱਦਾਤ ਮਾਨਵੀ ਸੰਵੇਦਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਖੁਬੀ ਨਾਲ ਨਿਭਾਇਆ ਹੈ । ਕਾਵਿ-ਵਿਧੀ ਵਿਚ ਜ਼ਿੰਦਗੀ, ਸਮਾਜ, ਗਿਆਸਤ ਤੇ ਮਨੋ-ਗੁਰੂਆਂ ਨੂੰ ਸਹਿਜ-ਸੁਭਾਗ, ਪਰ ਸੁਰੱਜੇ ਤੇ ਰਮਜ਼ੀ ਲਹਿਜੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਜਾਣਾ ਪ੍ਰੇ: ਮਸੂਦ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਮੀਰੀ ਹੁਣ ਹੈ । 'ਅਨਾਰਕਲੀ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਨਾਂ', 'ਅੱਜ ਕੀਹ ਪਕਾਈਏ', 'ਬਨੈਨ ਜੁਾਂ ਥਾਜ਼ਾਰ', ਜੇਹਲਮ ਦੇ ਪੁੱਲ ਤੋਂ', 'ਅੰਮੜੀ', 'ਚਾਹ ਤੇ ਲੱਸੀ', 'ਅੱਪੀ ਅੱਗਤ ਕਿਉਂ', 'ਮਮਤਾ ਆਟਾ ਲਓ' ਉਸਦੀਆਂ ਉੱਤਮ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਹਨ ।

ਅੱਜ ਕੀਹ ਪਕਾਈਏ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਦੱਸ ਕੇ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ : -

(ੳ) ਚੌਧਰੀ : ਅੱਜ ਕੀਹ ਪਕਾਈਏ ਦੱਸ ਤੇਰਾ ਕੀਹ ਖਿਆਲ ਏ ।

ਰਹਿਮਾ : ਮੈਂ ਕੀਹ ਖਿਆਲ ਦੱਸਾਂ ਮੇਰੀ ਕੀਹ ਮਜ਼ਾਲ ਏ ।

ਚੌਧਰੀ : ਰਹਿਮਿਆਂ ਚਲ ਅੱਜ ਫੇਰ ਚਸਕੇ ਦੀ ਲਾ ਲਈਏ ।

ਲੱਭ ਜਾਣ ਚੰਗੀਆਂ ਤੇ ਭਿੰਡੀਆਂ ਪਕਾ ਲਈਏ ।

ਉੱਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ-ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਅਨਵਰ ਮਸੂਦ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਅੱਜ ਕੀਹ ਪਕਾਈਏ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਵਾਰਤਾਲਾਪੀ ਤੇ ਮਜ਼ਾਹੀਆ ਸੈਲੀ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਗਈ ਹੈ । ਇਸ ਵਿਚ ਮਾਲਕ ਚੌਧਰੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਨੋਕਰ ਰਹਿਮੇ ਵਿਚ ਕੁੱਝ ਪਕਾ ਕੇ ਖਾਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਭਿੰਡੀਆਂ, ਕਰੋਲੇ ਤੇ ਬਤਾਊ ਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੋਈ ਆਖਰ ਛੇਲੀਆਂ ਦੀ ਦਾਲ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਵਿਚ ਰਹਿਮੇ ਦਾ ਇੱਕੇ ਸਾਰੇ ਤਿੰਨਾ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਦੇ ਅਨੁਠੇ ਗੁਣਾਂ ਦੀ

ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਅਤੇ ਮਾਲਕ ਦੀ ਬਦਲੀ ਰਾਏ ਤੇ ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਨੁਕਸ ਕੱਢਣ 'ਤੇ ਇਕਦਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਨ ਸੰਬੰਧੀ ਦਿੱਤੀਆਂ ਤਿੱਖੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਦੀ ਤਹਿਂ ਵਿਚ ਮਾਲਕ-ਨੋਕਰ ਦੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਮਜ਼ਾਹੀਆ ਤੇ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਦਾਸਤਾਨ ਸਮਾਨਾਂਤਰ ਭੁਗਦੀ ਹੈ ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਚੋਪਰੀ ਆਪਣੇ ਨੋਕਰ ਰਹੀਮੇ ਨੂੰ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ ਖਾਣ ਲਈ ਕੀ ਪਕਾਇਆ ਜਾਵੇ ? ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਉਸ ਦੀ ਕੀ ਸਲਾਹ ਹੈ ? ਰਹੀਮਾ ਅਪੀਨਗੀ ਨਾਲ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਕੀ ਮਜ਼ਾਲ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖਾਣ ਦੇ ਲਈ ਬਣਾਉਣ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਕੋਈ ਸਲਾਹ ਦੇਵੇ ।

ਚੋਪਰੀ ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਦੱਸਦਾ ਹੋਇਆ ਰਹੀਮੇ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ ਜਗ ਆਪਣੇ ਚਸਕੇ ਪੂਰੇ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਚੀਜ਼ ਪਕਾਈਏ । ਇਸ ਲਈ ਜੇਕਰ ਚੰਗੀਆਂ ਭਿੰਡੀਆਂ ਲੱਭ ਜਾਣ, ਤਾਂ ਉਹ ਬਣਾਈਆਂ ਜਾਣ ।

ਔਥੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ—ਮਜ਼ਾਲ—ਸਮਰਥਾ, ਤਾਕਤ । ਚਸਕੇ—ਜੀਭ ਦਾ ਸੁਆਦ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਚੀਜ਼ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 2. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਅ) ਰਹਿਮਾ : ਵਾਹਵਾ ਤੁਸਾਂ ਬੁਝੀਆਂ ਨੇ ਦਿਲਾਂ ਦੀਆਂ ਚੌਰੀਆਂ ।

ਮੇਰਾ ਵੀ ਏਹਾ ਦਿਲ ਸੀ ਪਕਾਈਏ ਅੱਜ ਤੌਰੀਆਂ
ਲੂਵਾਂ ਵਾਲੀ ਭਿੰਡੀ ਹੋਵੇ ਪੋਟਾ-ਪੋਟਾ ਲੰਮੀ ਹੋਵੇ ।
ਹਰੀ ਤੇ ਕਚੂਰ ਹੋਵੇ ਸੋਹਣੀ ਹੋਵੇ ਕੂਲੀ ਹੋਵੇ ।
ਵਿਚ ਹੋਣ ਬਕਰੇ ਦੀ ਪੁੱਠ ਦੀਆਂ ਬੋਟੀਆਂ
ਨਾਲ ਹੋਣ ਛੰਡੀਆਂ ਤੰਦੂਰੀ ਦੀਆਂ ਰੋਟੀਆਂ ।
ਮੱਖਣ ਦਾ ਪੇੜਾ ਹੋਵੇ ਲੱਸੀ ਦਾ ਪਿਆਲਾ ਹੋਵੇ ।
ਭਿੰਡੀਆਂ ਦੇ ਨਖਰੇ ਤੇ ਗਰਮ ਮਸਾਲਾ ਹੋਵੇ ।
ਭਿੰਡੀਆਂ ਬਨਾਣਾ ਵੀ ਤੇ ਕੋਈ-ਕੋਈ ਜਾਣਦਾ ਏ
ਰਿੰਨੁਨਾ ਪਕਾਣਾ ਵੀ ਤੇ ਕੋਈ-ਕੋਈ ਜਾਣਦਾ ਏ
ਉੱਠਾਂ ਫੇਰ ਚੋਧਰੀ ਜੀ ਫਵਾਂ ਮੈਂ ਤਿਆਰੀਆਂ
ਭਿੰਡੀਆਂ ਬਨਾਣਾਂ ਅੱਜ ਰੱਜ ਕੇ ਕਰਾਰੀਆਂ ।

ਉੱਤਰ—ਪ੍ਰਸੰਸਾ—ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਅਨਵਰ ਮਸੂਦ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਅੱਜ ਕੀਹ ਪਕਾਈਏ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਵਾਰਤਾਲਾਪੀ ਤੇ ਮਜ਼ਾਹੀਆ ਸੈਲੀ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਗਈ ਹੈ । ਇਸ ਵਿਚ ਮਾਲਕ ਚੋਪਰੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਨੋਕਰ ਰਹੀਮੇ ਵਿਚ ਕੁੱਝ ਪਕਾ ਕੇ ਖਾਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਭਿੰਡੀਆਂ, ਕਰੇਲੇ ਤੇ ਬਤਾਉਂ ਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੋਈ ਆਖਰ ਛੋਲਿਆਂ ਦੀ ਦਾਲ ਤੋਂ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਵਿਚ ਰਹੀਮੇ ਦਾ ਇੱਕ ਸਾਹੇ ਤਿੰਨਾਂ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਦੇ ਅਨੂੰਠੇ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਅਤੇ ਮਾਲਕ ਦੀ ਬਦਲੀ ਰਾਏ ਤੇ ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਨੁਕਸ ਕੱਢਣ 'ਤੇ ਇਕਦਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਨ ਸੰਬੰਧੀ ਦਿੱਤੀਆਂ ਤਿੱਖੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਦੀ ਤਹਿਂ ਵਿਚ ਮਾਲਕ-ਨੋਕਰ ਦੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਮਜ਼ਾਹੀਆ ਤੇ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਦਾਸਤਾਨ ਸਮਾਨਾਂਤਰ ਭੁਗਦੀ ਹੈ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿਮਾ ਚੋਪਰੀ ਦੀ ਚੋਣ ਭਿੰਡੀਆਂ ਦੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਕਰਦਾ ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਆਪਣੇ ਮਾਲਕ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਭਿੰਡੀਆਂ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਰਹਿਮਾ ਭਿੰਡੀਆਂ ਦੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਲੂਕਾ ਕੇ ਰੱਖੀ ਗੱਲ ਬੁੱਝ ਲਈ ਹੈ । ਉਸ ਦਾ ਵੀ ਦਿਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ ਭਿੰਡੀਆਂ ਤੌਰੀਆਂ ਹੀ ਬਣਾਈਆਂ ਜਾਣ । ਜੇਕਰ ਲੂਆਂ ਵਾਲੀ ਲੰਮੀ-ਲੰਮੀ, ਹਰੀ ਕਚੂਰ, ਸੋਹਣੀ ਤੇ ਕੂਲੀ ਭਿੰਡੀ ਹੋਵੇ, ਵਿਚ ਬੱਕਰੇ ਦੀ ਪੁੱਠ ਦੀਆਂ ਬੋਟੀਆਂ ਪਾਈਆਂ ਹੋਣ, ਨਾਲ ਤੰਦੂਰ ਦੀਆਂ ਰੋਟੀਆਂ, ਮੱਖਣ ਦਾ ਪੇੜਾ ਤੇ ਲੱਸੀ ਦਾ ਪਿਆਲਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਭਿੰਡੀਆਂ ਗਰਮ ਮਸਾਲੇ ਪਾ ਕੇ ਬਣਾਈਆਂ ਹੋਣ, ਤਾਂ ਮਜ਼ਾ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਅਸਲ ਵਿਚ ਭਿੰਡੀਆਂ ਨੂੰ ਬਣਾਉਣਾ, ਰਿੰਨੁਨਾ ਤੇ ਪਕਾਉਣਾ ਵੀ ਕੋਈ-ਕੋਈ ਹੀ ਜਾਣਦਾ ਹੈ । ਫਿਰ ਉਹ ਹੁਣ ਉੱਠ ਕੇ ਭਿੰਡੀਆਂ ਬਣਾਉਣ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਅੱਜ ਉਹ ਕਰਾਰੀਆਂ ਭਿੰਡੀਆਂ ਬਣਾਉਣਗੇ ।

ਔਥੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ—ਲੂਵਾਂ—ਲੂਆਂ, ਨਿੱਕੇ-ਨਿੱਕੇ ਵਾਲ । ਕਚੂਰ—ਇਕ ਪਦਾਰਥ, ਜੋ ਹਰੇ ਰੰਗ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 3. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਇ) ਚੋਪਰੀ : ਰਹਿਮਿਆਂ ਹਜ਼ਾਰ ਹੋਣ ਮਜ਼ੇਦਾਰ ਭਿੰਡੀਆਂ ।

ਹੁੰਦੀਆਂ ਨੇ ਕੁਝ ਚਰਾ ਲੇਸਦਾਰ ਭਿੰਡੀਆਂ ।

ਰਹਿਮਾ : ਦਫ਼ੇ ਕਰੋ ਚੋਪਰੀ ਜੀ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਦੀ ਥੋੜ੍ਹ ਏ ।

ਸਾਨੂੰ ਏਹ ਲਸੂਕੀਆਂ ਪਕਾਣ ਦੀ ਕੀਹ ਲੋੜ ਏ ।

ਬੰਦਾ ਕਾਹਨੂੰ ਭਿੜੀਆਂ ਦੀ ਲੇਸ ਦੀ ਹਵਾਤੁ ਲਏ ।

ਏਹਦੇ ਨਾਲੋਂ ਪੋਲੀ ਦੀ ਸਰੋਸ ਭਾਵੇਂ ਚਾੜ੍ਹ ਲਏ ।

ਉੱਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ- ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਅਨਵਰ ਮਸੂਦ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਅੱਜ ਕੀਏ ਪਕਾਈਏ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਵਾਰਤਾਲਾਪੀ ਤੇ ਮਜ਼ਾਹੀਆ ਸੈਲੀ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਗਈ ਹੈ । ਇਸ ਵਿਚ ਮਾਲਕ ਚੋਧਰੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਨੌਕਰ ਰਹਿਮੇ ਵਿਚ ਕੁੱਝ ਪਕਾ ਕੇ ਖਾਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਭਿੜੀਆਂ, ਕਰੋਲੇ ਤੇ ਬਤਾਉਂ ਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੋਣੀ ਆਖਰ ਛੋਲਿਆਂ ਦੀ ਦਾਲ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਵਿਚ ਰਹਿਮੇ ਦਾ ਇੱਕੇ ਸਾਹੇ ਤਿੰਨਾਂ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਦੇ ਅਨੂਠੇ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਅਤੇ ਮਾਲਕ ਦੀ ਬਦਲੀ ਰਾਏ ਤੇ ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਨੁਕਸ ਕੱਢਣ 'ਤੇ ਇਕਦਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਨ ਸੰਬੰਧੀ ਦਿੱਤੀਆਂ ਤਿੱਖੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਦੀ ਤਹਿ ਵਿਚ ਮਾਲਕ-ਨੌਕਰ ਦੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਮਜ਼ਾਹੀਆ ਤੇ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਦਾਸਤਾਨ ਸਮਾਨਾਂਤਰ ਤੁਰਦੀ ਹੈ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਚੋਧਰੀ ਦੁਆਰਾ ਭਿੜੀਆਂ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਨ ਤੇ ਰਹਿਮਾ ਵੀ ਭਿੜੀਆਂ ਦੀ ਬੁਗਾਈ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ।

ਵਿਆਖਿਆ- ਚੋਧਰੀ ਰਹਿਮੇ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਕਹਿਣ ਅਨੁਸਾਰ ਭਿੜੀਆਂ ਭਾਵੇਂ ਹਜ਼ਾਰ ਚੰਗੀਆਂ ਹੋਣ, ਪਰ ਉਹ ਜਗ ਲੇਸਦਾਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ । ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ । ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਰਹਿਮਾ ਆਪਣੇ ਮਾਲਕ ਦੀ ਸੁਰ ਵਿਚ ਸੁਰ ਮਿਲਾਉਣਾ ਹੋਇਆ ਭਿੜੀਆਂ ਦੀ ਬੁਗਾਈ ਕਰਨੀ ਸੁਹੂ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਉਸ ਨੂੰ ਭਿੜੀਆਂ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਫ਼ਾ ਕਰੋ । ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਦਾ ਕੋਈ ਕਾਲ ਏ? ਸਾਨੂੰ ਲਸੂਨੀਆਂ ਵਰਗੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਰਿੱਖਾਉਣ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਹੈ? ਥੰਦੇ ਨੂੰ ਭਿੜੀਆਂ ਦੀ ਲੇਸ ਦੀ ਹਵਾਤੁ ਲੈਣ ਦੀ ਕੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ? ਇਹਦੇ ਨਾਲੋਂ ਤਾਂ ਬੰਦਾ ਅਠਿਆਨੀ ਦੀ ਸਰੋਸ ਘੋਲ ਕੇ ਪੀ ਲਵੇ ।

ਅਥੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ—ਲਸੂਨੀਆਂ—ਲਸੂਨੀ ਦੇ ਰੁੱਖ ਦਾ ਫਲ, ਜੋ ਨਿੱਕਾ ਤੇ ਗੱਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣ 'ਤੇ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਲੇਸ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ । ਸਰੋਸ—ਇਕ ਪਦਾਰਥ, ਜਿਸਦੀ ਲੇਸ ਲੱਕੜੀ ਆਦਿ ਜੇੜਨ ਲਈ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 4. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ—

(ਜ) ਚੋਧਰੀ : ਫੇਰ ਕੀਹ ਪਿਆਲ ਏ ਤੇਰਾ ਝੜੀ ਨਾ ਮਨਾ ਲਈਏ !

ਜੇ ਤੂੰ ਆਖੇ ਰਹਿਮਿਆਂ ਕਰੋਲੇ ਨਾ ਪਕਾ ਲਈਏ !

ਰਹਿਮਾ : ਰੀਸ ਏ ਕੋਈ ਚੋਧਰੀ ਜੀ ਆਪ ਦੇ ਖਿਆਲ ਦੀ ।

ਜੰਮੀ ਏ ਕੋਈ ਸਬਜ਼ੀ ਕਰੋਲਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਦੀ ।

ਫਿੱਡ ਵਿਚ ਇੰਜ ਜਿਵੇਂ ਲੋ ਲੱਗ ਪਈ ਏ ।

ਤੁਸਾਂ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਏ ਤੇ ਰਾਲ ਵਗ ਪਈ ਏ ।

ਸੱਚ ਪੁੱਛੋ ਚੋਧਰੀ ਜੀ ਏਹੋ ਮੇਰੀ ਵਾਅ ਏ ।

ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਚਰੋਕਣਾ ਕਰੋਲਿਆਂ ਦਾ ਚਾਅ ਏ ।

ਚੋਧਰੀ ਜੀ ਹੋਵੋ ਜੇ ਕਰੋਲਾ ਚੰਗਾ ਪਲਿਆ ।

ਵਿਚ ਹੋਵੇ ਕੀਮਾ ਉੱਤੋਂ ਧਾਗਾ ਹੋਵੇ ਵਲਿਆ ।

ਗੰਢਿਆ ਟਮਾਟਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੋਵੇ ਤੁੰਨਿਆਂ ।

ਫੇਰ ਹੋਵੇ ਘਰ ਦੇ ਘਿਓ ਵਿਚ ਤੁੰਨਿਆਂ ।

ਫੇਰ ਕੋਈ ਚੋਧਰੀ ਜੀ ਉਸਦਾ ਸਵਾਦ ਏ ।

ਪਰ ਵੀ ਪਕਾਇਆ ਸੀ ਤੁਸਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਯਾਦ ਏ ।

ਉੱਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ- ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਅਨਵਰ ਮਸੂਦ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਅੱਜ ਕੀਏ ਪਕਾਈਏ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਵਾਰਤਾਲਾਪੀ ਤੇ ਮਜ਼ਾਹੀਆ ਸੈਲੀ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਗਈ ਹੈ । ਇਸ ਵਿਚ ਮਾਲਕ ਚੋਧਰੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਨੌਕਰ ਰਹਿਮੇ ਵਿਚ ਕੁੱਝ ਪਕਾ ਕੇ ਖਾਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਭਿੜੀਆਂ, ਕਰੋਲੇ ਤੇ ਬਤਾਉਂ ਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੋਈ ਆਖਰ ਛੋਲਿਆਂ ਦੀ ਦਾਲ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਵਿਚ ਰਹਿਮੇ ਦਾ ਇੱਕੇ ਸਾਹੇ ਤਿੰਨਾਂ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਦੇ ਅਨੂਠੇ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਅਤੇ ਮਾਲਕ ਦੀ ਬਦਲੀ ਰਾਏ ਤੇ ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਨੁਕਸ ਕੱਢਣ 'ਤੇ ਇਕਦਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਨ ਸੰਬੰਧੀ ਦਿੱਤੀਆਂ ਤਿੱਖੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਦੀ ਤਹਿ ਵਿਚ ਮਾਲਕ-ਨੌਕਰ ਦੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਮਜ਼ਾਹੀਆ ਤੇ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਦਾਸਤਾਨ ਸਮਾਨਾਂਤਰ ਤੁਰਦੀ ਹੈ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਚੌਪਰੀ ਭਿੰਡੀਆਂ ਦੀ ਥਾਂ ਰਹਿਮੇ ਨੂੰ ਕਰੋਲੇ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਇੱਛਾ ਬਾਰੇ ਸੁਣ ਕੇ ਰਹਿਮਾ ਕਰੋਲਿਆਂ ਦੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਚੌਪਰੀ ਰਹਿਮੇ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ ਉਹ ਬੜੀ (ਮੀਹ ਦਾ ਦਿਨ) ਮਨਾ ਕੇਣ । ਜੇ ਉਹ ਕਹੇ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਰੋਲੇ ਪਕਾ ਲੈਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ । ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਰਹਿਮਾ ਕਰੋਲਿਆਂ ਦੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਕਰਦਾ ਰੁਣਿਆ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਕਰੋਲੇ ਪਕਾਉਣ ਦੇ ਖਿਆਲ ਦੀ ਕੋਈ ਰੀਸ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ । ਕਰੋਲਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਦੀ ਵੀ ਕੋਈ ਸਬਜ਼ੀ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋਈ । ਜਦੋਂ ਵਿੱਡ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਇੰਘ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਚਾਨਣ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਵੇ । ਉਸ ਨੇ ਕਰੋਲੇ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਸੱਚ ਪੁੱਛਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਵੀ ਕਰੋਲੇ ਹੀ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਉਸ ਦਾ ਦਿਲ ਬੜੀ ਦੇਰ ਤੋਂ ਕਰੋਲੇ ਖਾਣ ਲਈ ਚਾਹ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਜੇਕਰ ਕਰੋਲਾ ਚੰਗਾ ਪਲਿਆ ਹੋਵੇ ਤੇ ਉਸ ਵਿੱਚ ਕੁਤਰੇ ਹੋਵੇ ਗੀਛਿਆਂ ਤੇ ਟਮਾਟਰਾਂ ਦੇ ਮਸਾਲੇ ਨੂੰ ਪਾ ਕੇ ਉਪਰੋਂ ਧਾਰੇ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਘਰ ਦੇ ਪਿਛਿ ਵਿੱਚ ਭੁੰਨਿਆ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਸੁਆਦ ਹੀ ਅਨੋਖਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਉਸ ਨੂੰ ਯਾਦ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਰੋਲੇ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਵੀ ਬਣਾਏ ਸਨ ।

ਅੱਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ—ਲੋ—ਚਾਨਣ । ਰਾਲੁ ਵਗ ਪਈਏ—ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਕੀਮਾ—ਕੁਤਰ ਕੇ ਬਰੀਕ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ । ਪਰ—ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ।

ਪ੍ਰਭਨ 5. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਹ) ਚੌਪਰੀ : ਹੋਰ ਬੀਬਾ ਏਹਦੀ ਮੈਨੂੰ ਹਰ ਗੱਲ ਭਾਉਂਦੀ ਏ ।

ਰਹਿਮਿਆਂ ਕਰੋਲੇ ਵਿੱਚ ਕੌੜ ਜਗ ਹੋਂਦੀ ਏ ।

ਰਹਿਮਾ : ਦਫਾ ਕਰੋ ਜਹਿਰ ਤੇ ਚਰੇਤਾ ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਏ ।

ਨਿਮ ਤੇ ਧਰੇਕ ਦਾ ਭਰਾ ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਏ ।

ਪਲੇ ਪਲੇ ਦੰਦਾਂ ਥੱਲੇ ਜੀਭ ਪਈ ਸੁੱਕਦੀ ।

ਖਾ ਮਰ ਲਈਏ ਤੇ ਤਰੇਹ ਨਈ ਮੁੱਕਦੀ ।

ਤੁੰਮੇ ਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਕਰੋਲਿਆਂ ਤੋਂ ਫਿੱਕੀਆਂ ।

ਏਹਨਾਂ ਨਾਲੋਂ ਚਾਹੜ ਲੋ ਕੁਨੀਨ ਦੀਆਂ ਟਿੱਕੀਆਂ ।

ਊੱਤਰ—ਪ੍ਰਸੰਗ—ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗਹਿ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਅਨਵਰ ਮਸੂਦ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਅੱਜ ਕੀਹ ਪਕਾਈਏ' ਵਿੱਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਵਾਰਤਾਲਾਪੀ ਤੇ ਮਜ਼ਾਹੀਆ ਸੈਲੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖੀ ਗਈ ਹੈ । ਇਸ ਵਿੱਚ ਮਾਲਕ ਚੌਪਰੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਨੌਕਰ ਰਹਿਮੇ ਵਿੱਚ ਕੁੱਝ ਪਕਾ ਕੇ ਖਾਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਭਿੰਡੀਆਂ, ਕਰੋਲੇ ਤੇ ਬਤਾਉਂ ਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੋਈ ਆਖਰ ਫੋਲਿਆਂ ਦੀ ਦਾਲ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਵਿੱਚ ਰਹਿਮੇ ਦਾ ਇੱਕੋ ਸਾਹੇ ਤਿੰਨਾਂ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਦੇ ਅਨੂਠੇ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਅਤੇ ਮਾਲਕ ਦੀ ਬਦਲੀ ਰਾਏ ਤੇ ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਨੁਕਸ ਕੱਢਣ 'ਤੇ ਇਕ ਦਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਨ ਸੰਬੰਧੀ ਇੱਤੀਆਂ ਤਿੱਖੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਦੀ ਤਹਿ ਵਿੱਚ ਮਾਲਕ-ਨੇਕਰ ਦੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਮਜ਼ਾਹੀਆ ਤੇ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਦਾਸਤਾਨ ਸ਼ਾਹਾਂਤਰ ਤੁਰਦੀ ਹੈ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਜਿਉਂ ਹੀ ਚੌਪਰੀ ਕਰੋਲਿਆਂ ਨੂੰ ਕੌੜੇ ਕਹਿ ਕੇ ਰੱਦਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਰਹਿਮਾ ਵੀ ਕਰੋਲਿਆਂ ਦੀ ਨਿੰਦਿਆ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਚੌਪਰੀ ਰਹਿਮੇ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਕਰੋਲਿਆਂ ਦੇ ਬਣਾਉਣ ਤੇ ਤਰੀਕੇ ਦੀ ਹਰ ਗੱਲ ਚੰਗੀ ਲਗਦੀ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਜਗ ਕੁੜੱਤਣ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਚੰਗੀ ਨਹੀਂ ਲਗਦੀ । ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਰਹਿਮਾ ਵੀ ਕਰੋਲਿਆਂ ਦੀ ਬੁਰਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਰੋਲਾ ਵੀ ਦਫਾ ਕਰਨ ਯੋਗ ਰੀਝ ਹੈ । ਇਹ ਤਾਂ ਜਹਿਰ ਤੇ ਚਰਾਇਤਾ ਖੀਣ ਵਰਗਾ ਕੌੜਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਉਸ ਨੂੰ ਤਾਂ ਇਹ ਨਿਮ ਤੇ ਧਰੇਕ ਦਾ ਭਰਾ ਲਗਦਾ ਹੈ । ਇਹਨੂੰ ਖਾਣ ਮਗਾਰੋਂ ਤਾਂ ਪਕੀ-ਘੜੀ ਦੰਦਾਂ ਹੇਠ ਜੀਭ ਸੁੱਕਦੀ ਹੈ । ਜੇਕਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖਾਣ ਦੀ ਗੁਲਤੀ ਕਰ ਲਈਏ, ਤਾਂ ਤ੍ਰੈਹ ਲੱਗਣੇ ਨਹੀਂ ਹੱਟਦੀ । ਇਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤਾਂ, ਤੁੰਥੇ ਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਵੀ ਫਿੱਕੀਆਂ ਲਗਦੀਆਂ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲੋਂ ਤਾਂ ਬੰਦਾ ਕੁਨੀਨ ਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਖਾ ਲਵੇ ।

ਅੱਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ—ਚਰੇਤਾ—ਇਕ ਪਦਾਰਥ, ਜੋ ਕੌੜਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਦਵਾਈ ਵਿੱਚ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਧਰੇਕ—ਭੇਕ । ਨਈ—ਨਹੀਂ । ਤੁੰਮਾ—ਇਕ ਕੌੜਾ ਪੈਦਾ, ਜੋ ਦਵਾਈਆਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਕੁਨੀਨ—ਮਲੇਰੀਏ ਦੀ ਦਵਾਈ । ਟਿੱਕੀਆਂ—ਗੋਲੀਆਂ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 6. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਕ) ਚੋਪਰੀ : ਰਹਿਮੇ ਫੇਰ ਇੱਜ ਕਰ ਤੂੰ ਈ ਕੋਈ ਰਾਏ ਦੇ ।
ਪੁੱਛੋ ਤੇ ਬਤਾਉਆਂ ਦਾ ਵੀ ਆਪਣਾ ਸਵਾਦ ਦੇ ।

ਰਹਿਮਾ : ਰੱਬ ਤੁਹਾਡਾ ਭਲਾ ਕਰੋ ਕੇਡੀ ਸੋਹਣੀ ਗੱਲ ਦੇ ।
ਏਹੋ ਜੇਹੋ ਜਾਇਕੇ ਵਾਲਾ ਹੋਰ ਕੇਹੜਾ ਫਲ ਦੇ ।
ਕਾਲੇ-ਕਾਲੇ ਲਿਸਕਦੇ 'ਤੇ ਗੋਲ-ਮੇਲ ਚਾਹੜ ਲੋ ।
ਚੋਪਰੀ ਜੀ ਚੋਣ ਤੇ ਬਤਾਉਂ ਚੌਲ ਚਾਹੜ ਲੋ ।

ਊੱਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ- ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਅਨਵਾਰ ਮਸੂਦ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਅੱਜ ਕੀਹ ਪਕਾਈਏ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਵਾਰਤਾਲਾਪੀ ਤੇ ਮਜ਼ਾਹੀਆ ਸੈਲੀ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਗਈ ਹੈ । ਇਸ ਵਿਚ ਮਾਲਕ ਚੋਪਰੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਨੌਕਰ ਰਹਿਮੇ ਵਿਚ ਕੁੱਝ ਪਕਾ ਕੇ ਖਾਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਭਿੰਡੀਆਂ, ਕਰੋਲੇ ਤੇ ਬਤਾਉਂ 'ਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੋਈ ਆਖਰ ਛੋਲਿਆਂ ਦੀ ਦਾਲ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਵਿਚ ਰਹਿਮੇ ਦਾ ਇੱਕੋ ਸਾਹੇ ਤਿੰਨਾਂ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਦੇ ਅਨੂਠੇ ਗੁਣ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਅਤੇ ਮਾਲਕ ਦੀ ਬਦਲੀ ਰਾਏ ਤੇ ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਨੁਕਸ ਕੱਢਣ 'ਤੇ ਇਕ ਦਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਨ ਸੰਬੰਧਦਾਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਤਿੱਖੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਦੀ ਤਹਿਂ ਵਿਚ ਮਾਲਕ-ਨੌਕਰ ਦੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਮਜ਼ਾਹੀਆ ਤੇ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਦਾਸਤਾਵ ਸਮਾਨਾਂਤਰ ਤੁਰਦੀ ਹੈ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਭਿੰਡੀਆਂ ਤੇ ਕਰੋਲਿਆਂ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਨ ਮਹਾਰੋਂ ਚੋਪਰੀ ਬਤਾਉਂ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਣਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਇੱਛਾ ਸੁਣ ਕੇ ਰਹਿਮਾ ਬਤਾਉਂਆਂ ਦੀ ਤਾਰੀਝ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ।

ਵਿਆਖਿਆ- ਚੋਪਰੀ ਰਹਿਮੇ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਕਰੋਲੇ ਚੰਗੇ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਫਿਰ ਉਹ ਦੱਸੇ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਬਤਾਉਂਆਂ ਬਾਰੇ ਕੀ ਖਿਆਲ ਹੈ । ਉਸ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿਚ ਤਾਂ ਬਤਾਉਂਆਂ ਦਾ ਆਪਣਾ ਹੀ ਸੁਆਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਰਹਿਮਾ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰੱਬ ਉਸ ਦਾ ਭਲਾ ਕਰੇ, ਜਿਸਨੇ ਇੰਨਾ ਸੁਰਣਾ ਫਿਆਲ ਪੇਸ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਬਤਾਉਂਆਂ ਵਰਗਾ ਸੁਆਦ ਤਾਂ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ । ਕਾਲੇ-ਕਾਲੇ ਚਮਕਦੇ ਗੋਲ-ਗੋਲ ਬਤਾਉਂ ਪਕਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ । ਜੇਕਰ ਚੋਪਰੀ ਜੀ ਪਸੰਦ ਕਰਨ, ਤਾਂ ਬਤਾਉਂ-ਚੌਲ ਬਣਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ।

ਔਥੇ, ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ—ਚਾਹੜ ਲੋ—ਚੁੱਲ੍ਹੇ ਤੇ ਰੱਖ ਦਿਓ, ਰਿੰਨੂ ਲਵੇ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 7. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਖ) ਚੋਪਰੀ : ਰਹਿਮਿਆਂ ਪਕਾਨੇ ਨੂੰ ਤੇ ਜੀ ਬੜਾ ਕਰਦਾ ਦੇ ।

ਭੌਠਿਆਂ ਦੀ ਗਰਮੀ ਤੋਂ ਇਲ ਜਹਾਂ ਡਰਦਾ ਦੇ ।

ਰਹਿਮਾ : ਸੱਚ ਦੇ ਜੀ ਚੋਪਰੀ ਜੀ ਢਿੱਡ ਕਾਹਨੂੰ ਬਾਲਣਾ ।

ਖਾਣੇ ਵਾਲੀ ਚੀਜ਼ ਦੇ ਕੋਈ ਥੈਂਗਣਾ ਦਾ ਸਾਲਣਾ ।

ਭੌਠਿਆਂ ਦੇ ਛੱਕ ਵਿਚ ਸੁੱਟਣੇ ਜ਼ਰੂਰ ਨੇ ।

ਕਾਹਨੂੰ ਪਏ ਪਕਾਈਏ ਸਾਡੇ ਢਿੱਡ ਕੋਈ ਤੰਦੂਰ ਨੇ ।

ਦਫਾ ਕਰੋ ਭੌਠਿਆ ਨੂੰ ਭੌਠੇ ਕਾਹਨੂੰ ਸਾਵੀਏ ।

ਹਥਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਚੋਪਰੀ ਜੀ ਘਰ ਕਾਹਨੂੰ ਵਾਕੀਏ ।

ਕਾਲਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਕਾਹਨੂੰ ਮਾਰੀਏ ਉਡਾਰੀਆਂ ।

ਸਾਡੀਆਂ ਤੇ ਹੈਨ ਅਮਰੀਕਾ ਨਾਲ ਯਾਰੀਆਂ ।

ਊੱਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ- ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਅਨਵਾਰ ਮਸੂਦ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਅੱਜ ਕੀਹ ਪਕਾਈਏ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਵਾਰਤਾਲਾਪੀ ਤੇ ਮਜ਼ਾਹੀਆ ਸੈਲੀ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਗਈ ਹੈ । ਇਸ ਵਿਚ ਮਾਲਕ ਚੋਪਰੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਨੌਕਰ ਰਹਿਮੇ ਵਿਚ ਕੁੱਝ ਪਕਾ ਕੇ ਖਾਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਭਿੰਡੀਆਂ, ਕਰੋਲੇ ਤੇ ਬਤਾਉਂ 'ਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੋਈ ਆਖਰ ਛੋਲਿਆਂ ਦੀ ਦਾਲ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਵਿਚ ਰਹਿਮੇ ਦਾ ਇੱਕੋ ਸਾਹੇ ਤਿੰਨਾਂ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਦੇ ਅਨੂਠੇ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਅਤੇ ਮਾਲਕ ਦੀ ਬਦਲੀ ਰਾਏ ਤੇ ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਨੁਕਸ ਕੱਢਣ 'ਤੇ ਇਕ ਦਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਨ ਸੰਬੰਧਦਾਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਤਿੱਖੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਦੀ ਤਹਿਂ ਵਿਚ ਮਾਲਕ-ਨੌਕਰ ਦੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਮਜ਼ਾਹੀਆ ਤੇ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਦਾਸਤਾਵ ਸਮਾਨਾਂਤਰ ਤੁਰਦੀ ਹੈ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਗਾਂ ਵਿਚ ਚੋਪਰੀ ਬਤਾਉਂ ਵੀ ਰੱਦ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਰਹਿਮਾ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨੁਕਸ ਛਾਂਟਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਚੋਪਰੀ ਰਹਿਮੇ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਵੀ ਬੜਾ ਜੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਤਾਉਂ ਬਣਾਏ ਜਾਣ, ਪਰ ਉਹ ਭੌਠਿਆਂ ਵਰਗੀ ਗਰਮੀ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਸਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਜਗਾ ਡਰ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਰਹਿਮਾ ਵੀ ਚੋਪਰੀ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਆਪਣੀ ਸੁਰ ਬਦਲ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਬਤਾਉਂਅਂ ਦੀ ਗਰਮੀ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਠੀਕ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਤਾਉਂ ਖਾ ਕੇ ਆਪਣਾ ਢਿੱਡ ਕਿਉਂ ਸਾਜ਼ਨਾ ਹੈ। ਬਤਾਉਂਅਂ ਦੀ ਸਬਜ਼ੀ ਵੀ ਕੋਈ ਖਾਣ ਵਾਲੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ? ਅਸੀਂ ਜ਼ਰੂਰ ਭੌਠਿਆਂ ਦਾ ਥਾਲਣ ਆਪਣੇ ਢਿੱਡ ਵਿਚ ਸੁੱਟਦਾ ਹੈ? ਅਸੀਂ ਬਤਾਉਂ ਕਿਉਂ ਬਣਾਈ ਹੋਏ, ਸਾਡੇ ਢਿੱਡ ਕੋਈ ਤੰਦੂਰ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਭੌਠਿਆਂ ਨੂੰ ਦਫਾ ਕਰੋ, ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਕਾ ਕੇ ਨੁਕਸਾਨ ਪੁਚਾਉਣ ਵਾਲਾ ਕੰਮ ਕਿਉਂ ਕਰੀਏ। ਇਹ ਤਾਂ ਕਾਲੇ ਹਬਸ਼ੀ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਘਰ ਕਿਉਂ ਵਾਕਿਆ ਜਾਵੇ? ਅਸੀਂ ਕਾਲਿਆਂ ਦੇ ਮਗਰ ਕਿਉਂ ਉਡਾਰੀਆਂ ਮਾਰੀਏ? ਜਦ ਕਿ ਸਾਡੀਆਂ ਤਾਂ ਤਾਕਤਵਰ ਅਮਰੀਕਾ ਤੇ ਗੋਰਿਆਂ ਨਾਲ ਯਾਰੀਆਂ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ।

ਅਥੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ—ਭੌਠਿਆਂ—ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਕਾਉਣ ਵਾਲੇ ਭੋਠੇ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਅੱਗ ਬਲਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਾਲਣਾ—ਸਬਜ਼ੀ। ਸਾਬੀਏ—ਗਾਲਤ ਕੰਮ ਕਰੀਏ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 8. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਗ) ਚੋਪਰੀ : ਵੱਧ-ਵੱਧ ਬੋਲਣਾ ਏਂ ਐਵੇਂ ਬੜਬੋਲਿਆ।

ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਤੋਂ ਜਾ ਵੂੰ ਸਿਆਸਤਾਂ ਨੂੰ ਫੋਲਿਆ।

ਦੂਜੇ ਦੀ ਵੀ ਸੁਣ ਕੁਝ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਵੀ ਕਹਿਣ ਦੇ।

ਹਕੂਮਤਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਵੂੰ ਹਕੂਮਤਾਂ ਤੇ ਰਹਿਣ ਦੇ।

ਚੰਗਾ ਫੇਰ ਬੁੱਝ ਭਲਾ ਮੇਰਾ ਕੀਹ ਖਿਆਲ ਏ?

ਰਹਿਮਾ : ਬੁੱਝ ਲਈ ਏ ਚੋਪਰੀ ਜੀ ਛੋਲਿਆਂ ਦੀ ਦਾਲ ਏ।

ਊੰਤਰ—ਪ੍ਰਸੰਗ—ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਅਨਵਰ ਮਸੂਦ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਅੱਜ ਕੀਹ ਪਕਾਈਏ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਵਾਰਤਾਲਾਪੀ ਤੇ ਮਜਾਹੀਆ ਸੈਲੀ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਮਾਲਕ ਚੋਪਰੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਨੋਕਰ ਰਹਿਮੇ ਵਿਚ ਕੁੱਝ ਪਕਾ ਕੇ ਖਾਣ ਹੀ ਸਲਾਹ ਭਿੰਡੀਆਂ, ਕਰੇਲੇ ਤੇ ਬਤਾਉਂ ਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੋਈ ਆਖਰ ਛੋਲਿਆਂ ਦੀ ਦਾਲ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਰਹਿਮੇ ਦਾ ਇੱਕੋ ਸਾਹੇ ਤਿੰਨਾਂ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਦੇ ਅਨੁਠੇ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਅਤੇ ਮਾਲਕ ਦੀ ਬਦਲੀ ਰਾਏ ਤੇ ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਨੁਕਸ ਕੱਢਣ 'ਤੇ ਇਕ ਦਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਨ ਸੰਬੰਧੀ ਦਿੱਤੀਆਂ ਤਿੱਖੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਦੀ ਤਹਿ ਵਿਚ ਮਾਲਕ-ਨੋਕਰ ਦੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਮਜਾਹੀਆ ਤੇ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਦਾਸਤਾਨ ਸਮਾਨਾਂਤਰ ਤੁਰਦੀ ਹੈ।

ਇਹ ਸਤਗਾਂ ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਚੋਪਰੀ ਰਹਿਮੇ ਨੂੰ ਬੜਬੋਲਾ ਕਹਿ ਕੇ ਚੁੱਪ ਕਰਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਰਹਿਮਾ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਮਝ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਛੋਲਿਆਂ ਦੀ ਦਾਲ ਖਾਣੀ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਜਦੋਂ ਰਹਿਮਾ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਾਲਿਆਂ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਕਿ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅਮਰੀਕਾ ਨਾਲ ਯਾਰੀਆਂ ਹਨ, ਤਾਂ ਚੋਪਰੀ ਉਸਨੂੰ ਕਿਡਕਦਾ ਹੋਇਆ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਵੱਧ-ਵੱਧ ਕੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਤੋਂ ਚਲਦਾ-ਚਲਦਾ ਸਿਆਸਤ ਨੂੰ ਫੋਲਣ ਤਕ ਜਾ ਪਹੁੰਚਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਦੂਜੇ ਦੀ ਵੀ ਸੁਣੇ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਕੁੱਝ ਕਹਿਣ ਦੇਵੇ। ਉਹ ਹਕੂਮਤਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਹਕੂਮਤਾਂ ਉੱਤੇ ਹੀ ਰਹਿਣ ਦੇਵੇ। ਉਹ ਸਿਆਸੀ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਢੱਡ ਕੇ ਇਹ ਬੁੱਝੇ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਕੀ ਪਕਾਉਣ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੈ। ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਰਹਿਮਾ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਮਝ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦਾ ਖਿਆਲ ਛੋਲਿਆਂ ਦੀ ਦਾਲ ਪਕਾਉਣ ਦਾ ਹੈ।

ਅਥੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ—ਬੜਬੋਲਿਆ—ਬਹੁਤ ਬੋਲਣ ਵਾਲਿਆ। ਹਕੂਮਤਾਂ—ਸਰਕਾਰਾਂ, ਸਿਆਸਤ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 9. 'ਅੱਜ ਕੀਹ ਪਕਾਈਏ' ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਵਿਸਾ-ਵਸੜ੍ਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰੋ ਤੇ ਆਪਣਾ ਹੁੰਗਾਰਾ ਲਿਖੋ।

ਜਾਂ

'ਅੱਜ ਕੀਹ ਪਕਾਈਏ' ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਆਏ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਸਾਰ ਲਿਖੋ।

ਊੰਤਰ—'ਅੱਜ ਕੀਹ ਪਕਾਈਏ' ਕਵਿਤਾ ਅਨਵਰ ਮਸੂਦ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਹ ਵਾਰਤਾਲਾਪੀ ਸੈਲੀ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਇਕ ਮਜਾਹੀਆ ਤੇ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਿਕ ਕਵਿਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਵਿਸਾ ਘਰ ਵਿਚ ਕੁੱਝ ਪਕਾਉਣ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਮਾਲਿਕ ਤੇ

ਨੌਕਰ ਦੀ ਗੱਲਬਾਤ ਹੈ, ਜੋ ਭਿੰਡੀਆਂ, ਕਰੋਲਿਆਂ ਤੇ ਬਤਾਉਂਅਂ ਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੋਈ ਸਿਆਸਤ ਵਲ ਗੋੜਾ ਮਾਰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਅੱਤੇ ਛੋਲਿਆਂ ਦੀ ਦਾਲ 'ਤੇ ਮੁੱਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਮਾਲਕ ਤੇ ਨੌਕਰ ਦੇ ਸੰਬੰਧਾਂ, ਨੌਕਰ ਦੀ ਜੀ-ਹਜ਼ੂਰੀ, ਮਾਲਕ ਦੀ ਗੱਲ ਵਿਚ ਸੁਰ ਨਾਲ ਸੁਰ ਮਿਲਾਉਣ ਦਾ ਦਿਲਚਸਪ ਉਲੇਖ ਵੀ ਹੈ ਨਾਲ ਹੀ ਆਮ ਜਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤਲਕਾਂ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹਨ।

ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਮਾਲਕ ਚੋਪਰੀ ਆਪਣੇ ਨੌਕਰ ਰਹਿਮੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਖਾਣ ਲਈ ਕੁੱਝ ਬਣਾਉਣ ਸੰਬੰਧੀ ਉਸ ਦੀ ਰਾਏ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਅਪੀਨਗੀ ਨਾਲ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਮਜ਼ਾਲ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਬਾਰੇ ਆਪਣੀ ਕੋਈ ਰਾਏ ਦੇਵੇ। ਚੋਪਰੀ ਭਿੰਡੀਆਂ ਖਾਣ ਦਾ ਚਸਕਾ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਰਹਿਮਾ ਉਸ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਤਾਰੀਫ ਕਰਦਿਆਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਨਾ ਉਸ ਦੇ ਦਿਲ ਦੀ ਗੱਲ ਥੁੱਕੀ ਹੈ। ਉਹ ਵੀ ਅੱਜ ਭਿੰਡੀਆਂ ਹੀ ਬਣਾਉਣੀਆਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਜੇਕਰ ਲੂੰਅਂ ਵਾਲੀਆਂ, ਉੱਗਲ-ਉੱਗਲ ਲੰਮੀਆਂ, ਹਰੀਆਂ ਕਚੂਰ ਤੇ ਕੂਲੀਆਂ ਭਿੰਡੀਆਂ ਬੱਕਰੇ ਦੀ ਪੁੱਠ ਦੀਆਂ ਥੋਟੀਆਂ ਗਰਮ ਮਸਾਲਾ ਪਾ ਕੇ ਬਣਾਈਆਂ ਹੋਣ, ਨਾਲ ਤੰਦੂਰ ਦੀਆਂ ਰੋਟੀਆਂ, ਮੱਖਣ ਦਾ ਪੇੜਾ ਤੇ ਲੱਸੀ ਦਾ ਪਿਆਲਾ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਖਾਣ ਦਾ ਸੁਆਦ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਿੰਡੀਆਂ ਬਣਾਉਣੀਆਂ ਵੀ ਕੋਈ-ਕੋਈ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਅੱਜ ਕਰਾਰੀਆਂ ਭਿੰਡੀਆਂ ਹੀ ਬਣਾਵੇਗਾ।

ਰਹਿਮੇ ਵਲੋਂ ਭਿੰਡੀਆਂ ਦੀ ਤਾਰੀਫ ਸੁਣ ਕੇ ਚੋਪਰੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਭਿੰਡੀਆਂ ਭਾਵੇਂ ਕਿੰਨੀਆਂ ਚੰਗੀਆਂ ਹੋਣ, ਪਰ ਉਹ ਲੇਸਦਾਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਰਹਿਮਾ ਆਪਣੀ ਸੁਰ ਬਦਲ ਕੇ ਭਿੰਡੀਆਂ ਨੂੰ ਨਿਦਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਹ ਲਸੂੜੀਆਂ ਕਿਉਂ ਬਣਾਉਣੀਆਂ ਹਨ? ਹੋਰ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਥੋੜ੍ਹੀਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਾਨੂੰ ਭਿੰਡੀਆਂ ਦੀ ਲੇਸ ਦੀ ਹਵਾਤ ਲੈਣ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਹੈ? ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਤਾਂ ਬੰਦਾ ਸਰੋਸ ਪੀ ਲਵੇ।

ਰਹਿਮੇ ਦੀ ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਚੋਪਰੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਅੱਜ ਜੜੀ ਮਨਾਉਣ ਲਈ ਕਰੋਲੇ ਬਣਾਉਣ। ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਰਹਿਮਾ ਚੋਪਰੀ ਦੇ ਕਰੋਲੇ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਖਿਆਲ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕਰਦਿਆਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਰੋਲਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਦੀ ਕੋਈ ਸਬਜ਼ੀ ਨਹੀਂ। ਕਰੋਲਿਆਂ ਦਾ ਨਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਗੰਢਿਆਂ ਤੇ ਟਮਾਟਰਾਂ ਦਾ ਕੁਤਰਾ ਕਰ ਕੇ ਮਸਾਲਾ ਕਰੋਲਿਆਂ ਵਿਚ ਭਰਿਆ ਹੋਵੇ ਤੇ ਉਹ ਘਰ ਦੇ ਪਿਛਿ ਵਿਚ ਭੁੰਨੇ ਹੋਣ, ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਦੀ ਕੋਈ ਸੁਆਦਲੀ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।

ਕਰੋਲਿਆਂ ਦੇ ਸੁਆਦ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਦਿਆਂ ਚੋਪਰੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਜਗ ਕੋੜੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਰਹਿਮਾ ਵੀ ਕਰੋਲਿਆਂ ਦੀ ਨਿਦਿਆ ਕਰਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੁੜੱਤਣ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਧਰੇਕ, ਨਿਮ, ਜਹਿਰ, ਚਰਾਇਤਾ, ਤੁੰਮੇ ਤੇ ਕੁਨੀਨ ਨਾਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਰੋਲੇ ਖਾ ਕੇ ਤਾਂ ਪਿਆਸ ਹੀ ਨਹੀਂ ਮਿਟਦੀ।

ਕਰੋਲਿਆਂ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਨ ਮਗਾਰੋਂ ਚੋਪਰੀ ਬਤਾਉਂ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਰਹਿਮਾ ਉਸ ਦੇ ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਤਾਰੀਫ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਬਤਾਉਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਜਾਇਕੇਦਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਤਾਉਂ ਚੋਲ ਬਣਾ ਲੈਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਚੋਪਰੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਗਰਮ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਰਹਿਮਾ ਭੌਠਿਆਂ ਵਰਗੀ ਗਰਮੀ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਬਤਾਉਂਅਂ ਦੀ ਨਿਦਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਹਬਸ਼ੀ ਕਾਹਨੂੰ ਘਰ ਵਾੜਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਤਾਂ ਅਮਰੀਕਾ ਨਾਲ ਯਾਗੀਆਂ ਹਨ।

ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਚੋਪਰੀ ਉਸ ਨੂੰ ਬੜਬੋਲਾ ਕਹਿ ਕੇ ਵਧ-ਵਧ ਕੇ ਗੱਲ ਕਰਨ ਤੋਂ ਰੋਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਐਵੇਂ ਵਾਧੂ ਬੋਲਦਾ-ਬੋਲਦਾ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਤੋਂ ਸਿਆਸਤਾਂ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਹਕੂਮਤਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹਕੂਮਤਾਂ ਤਕ ਹੀ ਰਹਿਣ ਦੇਵੇ ਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਕੁੱਝ ਕਹਿਣ ਦੇਵੇ। ਫਿਰ ਉਹ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਉਹ ਬੁੱਝੇ ਕਿ ਉਹ ਕੀ ਪਕਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਰਹਿਮਾ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝ ਲੱਗ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਛੋਲਿਆਂ ਦੀ ਦਾਲ ਬਣਾਉਣੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਸੰਖੇਪ ਉੱਤਰ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1. 'ਅੱਜ ਕੀਹ ਪਕਾਈਏ' ਕਵਿਤਾ ਕਿਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ਾ ਕੀ ਹੈ?

ਉੱਤਰ—'ਅੱਜ ਕੀਹ ਪਕਾਈਏ' ਕਵਿਤਾ ਅਨਵਰ ਮਸੂਦ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਇਕ ਮਾਲਕ ਅਤੇ ਨੌਕਰ ਦੀ ਮਜ਼ਾਹੀਆ ਗੱਲਬਾਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਹ ਖਾਣ ਲਈ ਕੁੱਝ ਪਕਾਉਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਭਿੰਡੀਆਂ, ਕਰੋਲਿਆਂ ਤੇ ਬਤਾਉਂਅਂ ਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੋਈ ਛੋਲਿਆਂ ਦੀ ਦਾਲ ਤਕ ਜਾ ਪੁੱਜਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਮਾਲਕ ਤੇ ਨੌਕਰ ਦੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਸੂਬਦਮ, ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਤੇ ਮਜ਼ਾਹੀਆ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 2. 'ਅੱਜ ਕੀਹ ਪਕਾਈਏ' ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਕਾਵਿ-ਸੈਲੀ ਬਾਰੇ ਦੱਸੋ ।

(Pbi. Uni. 2018)

ਉੱਤਰ—ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਕਾਵਿ-ਸੈਲੀ ਨਾਟਕੀ, ਮਜ਼ਾਹੀਆ ਤੇ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਿਕ ਹੈ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 3. ਕਵੀ ਨੇ ਭਿੰਡੀ ਦੀ ਸਬਜ਼ੀ ਦੀਆਂ ਕੀ ਚੰਗੀਆਂ ਤੇ ਮਾੜੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦੱਸੀਆਂ ਹਨ ?

ਉੱਤਰ—ਕਵੀ ਨੇ ਭਿੰਡੀ ਦੀ ਸਬਜ਼ੀ ਦੀਆਂ ਚੰਗੀਆਂ ਤੇ ਮਾੜੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਚੋਧਰੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਨੋਕਰ ਰਹਿਮੇ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਅਖਵਾਈਆਂ ਹਨ । ਇਸ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਅਨੁਸਾਰ ਲੂਆਂ ਵਾਲੀ, ਲੰਮੀ-ਲੰਮੀ, ਹਰੀ ਕੜੂਰ, ਸੋਹਣੀ, ਕੂਲੀ ਤੇ ਥੱਕਰੇ ਦੀ ਪੁੱਠ ਦੀਆਂ ਬੋਟੀਆਂ ਵਿਚ ਬਣਾਈ ਹੋਈ ਭਿੰਡੀ ਦੇ ਨਾਲ ਜੇਕਰ ਮੱਖਣ ਦਾ ਪੇੜਾ, ਤੰਦੂਰ ਦੀਆਂ ਰੋਟੀਆਂ ਤੇ ਲੱਮੀ ਦਾ ਪਿਆਲਾ ਹੁੰਦੇ, ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਸੁਆਦਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਦਾ ਮਾੜਾ ਪੱਖ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਲਸੂੜੀਆਂ ਤੇ ਸਰੋਸ ਵਰਗੀ ਲੇਸ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 4. ਕਵੀ ਨੇ ਕਰੇਲੇ ਦੀ ਸਬਜ਼ੀ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਭੈਂਡੀ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ?

ਉੱਤਰ—ਕਵੀ ਨੇ ਕਰੇਲੇ ਦੀ ਸਬਜ਼ੀ ਨੂੰ ਇਸ ਵਿਚ ਡੇਕ, ਨਿਮ, ਜਹਿਰ, ਚਰਾਇਤੇ, ਤੁਮੇ, ਕੁਨੀਨ ਤੇ ਜ਼ਹਿਰ ਵਰਗੀ ਕੁੜੱਣ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਭੈਂਡੀ ਦੱਸਿਆ ਹੈ । ਇਸਨੂੰ ਖਾਣ ਮਨਾਰੇ ਜੀਭ ਸੁੱਕਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਪਿਆਸ ਬੁਝਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 5. ਕਵੀ ਨੇ ਬਤਾਉਂਦੇ ਕੀ ਗੁਣ ਤੇ ਕੀ ਅੰਗੁਣ ਬਿਆਨ ਕੀਤੇ ਹਨ ?

ਉੱਤਰ—ਕਵੀ ਨੇ ਬਤਾਉਂਦੇ ਗੁਣ-ਅੰਗੁਣ ਚੋਪਰੀ ਤੇ ਰਹੀਮੇ ਦੀ ਗੱਲਬਾਤ ਨਾਲ ਦਰਸਾਏ ਹਨ । ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ ਬਤਾਉਂਦਾ ਦਾ ਆਪਣਾ ਹੀ ਸੁਆਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਵਰਗੀ ਜਾਇਕੇਦਾਰ ਹੋਰ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ । ਇਹ ਚੌਲ ਪਾ ਵੇਂ ਵੀ ਬਣਾਏ ਤੇ ਸਵਾਦ ਨਾਲ ਖਾਧੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਪਰੰਤੂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਾੜਾ ਪੱਖ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਗਰਮ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਢਿੱਡ ਵਿਚ ਅੱਗ ਲਾਉਂਦੇ ਹਨ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 6. ਪ੍ਰਸੰਗ ਦੱਸ ਕੇ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

ਵੱਧ ਵੱਧ ਬੇਲਣਾ ਦੇਂ ਐਵੇਂ ਬੜਬੋਲਿਆ ।

ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਤੋਂ ਜਾ ਤੂੰ ਸਿਆਸਤਾਂ ਨੂੰ ਫੋਲਿਆ ।

ਦੂਜੇ ਦੀ ਵੀ ਸੁਣ ਕੁਝ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਵੀ ਕਹਿਣ ਦੇ ।

ਹਕੂਮਤਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਹਕੂਮਤਾਂ ਤੇ ਕਹਿਣ ਦੇ ।

ਉੱਤਰ—(ਨੋਟ—ਦੇਖੋ ਪਹਿਲੇ ਸਹਿਆਂ ਵਿਚ ਇਸ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ।)

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 7. 'ਅੱਜ ਕੀਹ ਪਕਾਈਏ' ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਭਾਵ ਲਿਖੋ । (Pbi. Uni. 2019)

ਉੱਤਰ—ਨੋਕਰ ਆਮ ਕਰਕੇ ਮਾਲਕਾਂ ਦੀ ਸੁਰ ਨਾਲ ਸੁਰ ਮਿਲਾਉਂਦੇ ਹਨ । ਜੇਕਰ ਮਾਲਕ ਦਿਨ ਨੂੰ ਰਾਤ ਤੇ ਗਾਤ ਨੂੰ ਦਿਨ ਆਖਣ, ਤਾਂ ਨੋਕਰ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਆਖਦੇ ਹਨ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 8. 'ਅੱਜ ਕੀਹ ਪਕਾਈਏ' ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਿਹੜੇ ਪਾਤਰਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਗੱਲਬਾਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ?

(Pbi. Uni. 2019)

ਉੱਤਰ—ਚੋਪਰੀ (ਮਾਲਕ) ਤੇ ਠੋਕਰ ਵਿਚਕਾਰ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 9. 'ਅਨਵਰ ਮਸੂਦ' ਦੀ ਕਿਹੜੀ ਕਵਿਤਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ ?

ਉੱਤਰ—'ਅੱਜ ਕੀਹ ਪਕਾਈਏ' ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 10. 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਕਿਹੜੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਕਵੀ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ ?

(Pbi. Uni. 2018, 19)

ਉੱਤਰ—ਅਨਵਰ ਮਸੂਦ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ—ਅਵਤਾਰ ਜੰਡਿਆਲਵੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਲਈ ਉਸ ਦੇ ਯੋਗਦਾਨ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕਰੋ ।

ਉੱਤਰ—ਅਵਤਾਰ ਜੰਡਿਆਲਵੀ ਦਾ ਜਨਮ 1937 ਈ. ਵਿਚ ਪਿਤਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੌਰ ਦੇ ਘਰ ਵਿੱਡੀ ਜੰਡਿਆਲਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਜਲੰਧਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਦੇ ਤਿੰਨ ਭਗਾ ਤੇ ਪੰਜ ਭੈਣਾਂ ਸਨ। ਘਰ ਵਿਚ ਵੱਡਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਘਰ ਦੀਆਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਨਾਲ ਨਿਭਾਉਣਾ ਪਿਆ। ਕੁੱਝ ਚਿਰ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਨੋਕਰੀ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ 1970 ਵਿਚ ਉਹ ਇੰਗਲੈਂਡ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਕਾਫ਼ੀ ਮੁਸ਼ਕਤ ਵਾਲੀਆਂ ਨੋਕਰੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਤੇ ਕਾਫ਼ੀ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੈਰਾਂ ਉੱਤੇ ਖੜਾ ਕੀਤਾ ।

ਅਵਤਾਰ ਨੂੰ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਣ ਦਾ ਸੋਕ ਆਰੰਭ ਤੋਂ ਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਕੱਪਰ ਛੱਲਾਂ' ਉਸ ਦੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਛਾਪ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਇੰਗਲੈਂਡ ਪਰਵਾਸ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਦੇ ਦੋ ਹੋਰ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਛੱਪੇ—'ਮੇਰੇ ਪਰਤ ਆਉਣ ਤਕ' ਅਤੇ 'ਅਸੀਂ ਕਾਲੇ ਲੋਕ ਸਹੀਏ' ।

'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਸੰਪਾਦਕ ਅਨੁਸਾਰ, 'ਉਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਇਨਸਾਨ ਦੀ ਅਚੂਕ ਮਾਨਵੀ ਸਰੋਕਾਰਤਾ' ਅਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਦਰਦੀਲੇ ਪਰ ਅਣਖੀਲੇ ਜੀਵਨ-ਸੰਗਰਾਮ ਦੀ ਭਰਪੂਰ ਬਾਤ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਕਾਵਿ-ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸੈਲੀ ਅਨੂਪਮ ਸੁਹਜ-ਸੰਜਾਮ ਤੇ ਸਲੀਕੇ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਸ ਦੀ ਆਂਤਰਿਕ ਸੁਰਤਾਲ ਤੇ ਬਾਹਰੀ ਤਰਤੀਬ ਬਾਕਮਾਲ ਹੈ। ਮੰਤ੍ਰੀ ਹੋਈ ਸੂਰ ਤੇ ਬਹੁਪੁੰਨੀ ਕਾਵਿਕਤਾ ਅਵਤਾਰ ਕਾਵਿ ਦਾ ਹਾਸਲ ਹੈ। ਅਨੁਭਵ ਦੀ ਤਾਜ਼ਗੀ, ਉਚੇਰੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਮੌਲਿਕਤਾ ਤੇ ਗਹਿਰਾਈ ਉਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਮੀਗੀ ਗੁਣ ਹਨ। ਉਸ ਨੇ ਘੱਟ ਲਿਖਿਆ, ਪਰ ਜਾਨਦਾਰ ਲਿਖਿਆ ।'

ਉਹ ਸੁਸ਼ੀਲ ਦੁਸਾਂਝ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਉੱਚ-ਮਿਆਰੀ, ਸਰਬਾਂਗੀ ਤੇ ਵੱਡ ਅਕਾਰੀ ਚੌਮਾਹੀ ਰਸਾਲਾ 'ਹੁਣ' ਛਾਪਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਕ ਭੈੜੀ ਬਿਮਾਰੀ ਦਾ ਜਿਕਾਰ ਹੋ ਕੇ ਉਹ 20 ਅਗਸਤ, 2013 ਨੂੰ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਿਆ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਦੇਣ ਸਾਨਾਮੱਤੀ ਤੇ ਪ੍ਰਸੰਸਾਰੋਗ ਹੈ ।

ਬਲੈਕ ਬਾਅ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ੴ) ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਇੱਲਾਂ

ਫੇਰ ਮੰਡਲਾਈਆਂ ।

ਬਲੈਕ ਬਾਅ ... ਬਲੈਕ ਬਾਅ ...

ਚਿਰ ਹੋਇਆ ਇਹ ਇੱਲਾਂ

ਆਈਆਂ ਸਨ ਏਸੀਆ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ।

ਚੁਗ ਗਈਆਂ ਸਨ,

ਅਫਰੀਕਾ ਦੀਆਂ ਖਾਣਾਂ ।

ਲੱਭ, ਲਿਤਾੜ ਆਈਆਂ ਸਨ

ਨਵੀਂ, ਨਵੀਂ ਦੁਨੀਆਂ ।

ਬੁਝਾ ਆਈਆਂ ਸਨ,

ਹੁਸੀਨ ਸਹਿਰਾਂ ਦੇ ਹੁਸੀਨ

ਦਰਵਾਜਿਆਂ 'ਚ ਜਗਦੇ ਚਿਰਾਗ ।

ਤੇ ਰੱਜੇ ਹੋਏ ਢਿੱਡ ਵਿਚੋਂ

ਚੀਕ ਨਿਕਲੀ ਸੀ ।

ਬਲੈਕ ਬਾਅ ਬਲੈਕ ਬਾਅ ।

ਊੱਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ- ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਅਵਤਾਰ ਜੰਡਿਆਲਵੀ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਬਲੈਕ ਬਾਅ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵੀ ਨੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿਚ ਨਸਲਵਾਦੀ ਗੋਰਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਪੇਦਾ ਕੀਤੀ ਨਸਲਵਾਦੀ ਨਫਰਤ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਏਸ਼ੀਆ ਤੇ ਅਫ਼ਰੀਕਾ ਦੀ ਲੁੱਟ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਏਸ਼ੀਆਈ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜਾਗ੍ਰਤ ਹੋਣ ਸੰਬੰਧੀ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ— ਕਵੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੋਰਿਆਂ ਵਲੋਂ ਏਸ਼ੀਆਈ-ਅਫ਼ਰੀਕੀ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਗਾਲੂ ਵਜੋਂ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਥਦ 'ਬਲੈਕ ਬਾਅ' ਦੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਕੱਢਦੀਆਂ ਥਸਤੀਵਾਦੀ ਤੇ ਨਸਲਵਾਦੀ ਇੱਲਾਂ ਫਿਰ ਸਾਡੇ ਸਿਰਾਂ 'ਤੇ ਪ੍ਰੰਮ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਕਾਫ਼ੀ ਚਿਰ ਥੀਤ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਇਹ ਇੱਲਾਂ ਨਵੀਂ-ਨਵੀਂ ਦੁਨੀਆ ਲੱਭਦਿਆਂ ਏਸ਼ੀਆ ਦੇ ਮੈਦਾਨਾਂ ਵਿਚ ਆਈਆਂ ਸਨ ਤੇ ਸਭ ਕੁੱਝ ਚੁਗ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਇਹ ਅਫ਼ਰੀਕਾ ਦੀਆਂ ਖਣਿਜ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀਆਂ ਖਾਣਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਲੱਭ ਕੇ ਤੇ ਲਿਤਾਵ ਕੇ ਚਲੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਇਹ ਏਸ਼ੀਆ ਅਤੇ ਅਫ਼ਰੀਕਾ ਦੇ ਹੁਸ਼ੀਨ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਵਿਚ ਜਗਦੇ ਚਿਹਾਗਾ ਬੁਝਾ ਆਈਆਂ ਸਨ। ਫਿਰ ਲੁੱਟ ਦੇ ਮਾਲ ਨਾਲ ਰੱਜੇ ਹੋਏ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿੱਡ ਵਿਚ 'ਬਲੈਕ ਬਾਅ ਬਲੈਕ ਬਾਅ' ਦੀ ਨਸਲਵਾਦੀ ਗੀਕ ਨਿਕਲੀ ਸੀ।

ਔਖੇ ਸਥਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ—ਬਲੈਕ ਬਾਅ—ਬਲੈਕ ਬਾਸਟਰਡ; ਗੋਰਿਆਂ ਵਲੋਂ ਏਸ਼ੀਆਈ ਤੇ ਅਫ਼ਰੀਕੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਗਾਲੂ ਕੱਢਣ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸਥਦ। ਚਿਰਾਗਾ—ਦੀਵੇ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 2. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਅ) ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਦੇ ਸੱਪ,

ਫੇਰ ਢੂਕਾਰੇ ।

ਬਲੈਕ ਬਾਅ ਬਲੈਕ ਬਾਅ ।

ਇਹ ਸੱਪ ਸਾਡੇ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ

ਡੰਗਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ।

ਤੇ ਸਾਡੇ ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਨਾਇਲਨ

ਦੀਆਂ ਚਿੱਟੀਆਂ ਰੱਸੀਆਂ ਨਾਲ

ਨੂੰ ਕੇ ਬੰਨ੍ਹਣਾ ।

ਤੇ ਸਾਡੇ ਦਿਲਾ ਵਿਚ

ਬਰਛ ਵਰਗਾ ਠੰਡਾ

ਕੁੱਝ ਭਰ ਦੇਣਾ ।

ਊੱਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ- ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਅਵਤਾਰ ਜੰਡਿਆਲਵੀ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਬਲੈਕ ਬਾਅ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵੀ ਨੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿਚ ਨਸਲਵਾਦੀ ਗੋਰਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਪੇਦਾ ਕੀਤੀ ਨਸਲਵਾਦੀ ਨਫਰਤ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਏਸ਼ੀਆ ਤੇ ਅਫ਼ਰੀਕਾ ਦੀ ਲੁੱਟ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਏਸ਼ੀਆਈ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜਾਗ੍ਰਤ ਹੋਣ ਸੰਬੰਧੀ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਨਸਲਵਾਦੀ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਦੇ ਸੱਪ 'ਬਲੈਕ ਬਾਅ ਬਲੈਕ ਬਾਅ' ਦੇ ਢੂਕਾਰੇ ਮਾਰਨ ਲੱਗੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਡੇ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਡੰਗਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਜੋ ਆਸੀਂ ਕਿਸੇ ਪਾਸੇ ਜਾ ਨਾ ਸਕੀਏ। ਇਹ ਸਾਡੇ ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਨਾਇਲਨ ਦੀਆਂ ਚਿੱਟੀਆਂ ਰੱਸੀਆਂ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਡੇ ਦਿਲਾ ਵਿਚ ਬਰਛ ਵਰਗਾ ਕੁੱਝ ਰੱਖ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਅਸਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਬਣਾ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਔਖੇ ਸਥਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ—ਨੂੰ ਕੇ—ਬਹੁਤ ਘੁੱਟ ਕੇ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 3. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਇ) ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਦੇ ਹੰਟਰ

ਫੇਰ ਊੱਲਹੇ ।

ਬਲੈਕ ਬਾਅ ਬਲੈਕ ਬਾਅ ।

ਇਹ ਸਾਡੇ ਨੰਗਿਆਂ ਪਿੰਡਿਆਂ

ਤੇ ਵਰ੍ਹਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ।
 ਤੇ ਪਸੂਆਂ ਵਾਂਗ ਹੱਕ ਦੇਣਾ
 ਬਾਂਝ ਖੇਤੀਆਂ ਵੱਲ ।
 ‘‘ਗੋਅ ਬੈਕ... ਗੋਅ ਬੈਕ’’
 ਆਪਣੀਆਂ ਝੁੱਗੀਆਂ ਵੱਲ
 ਮੂੰਹ ਕਰੋ ।
 ਪਿਛਲਖੁਰੀ ਤੁਰੋ, ਪਿਛਲਖੁਰੀ ਤੁਰੋ ।

ਉੱਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ- ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ ‘ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ’ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਅਵਤਾਰ ਜੰਡਿਆਲਵੀ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ‘ਬਲੈਕ ਬਾਅ ...’ ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵੀ ਨੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿਚ ਨਸਲਵਾਦੀ ਗੋਰਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਨਸਲਵਾਦੀ ਨਫਰਤ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਏਸ਼ੀਆ ਤੇ ਅਫਗੀਕਾ ਦੀ ਲੁੱਟ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਏਸ਼ੀਆਈ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜਾਗ੍ਰਤ ਹੋਣ ਸੰਬੰਧੀ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਨਸਲਵਾਦੀ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਦੇ ਹੁੰਟਰ ਸਾਨੂੰ ਹੀਣੇ ਦਰਸਾਉਣ ਅਤੇ ਡਰਾਉਣ ਲਈ ‘ਬਲੈਕ ਬਾਅ ... ਬਲੈਕ ਬਾਅ’ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਫਿਰ ਉੱਲੰਘੇ । ਇਹ ਸਾਡੇ ਨੌਗਿਆਂ ਪਿੰਡਿਆਂ ਉੱਤੇ ਵਰ੍ਹਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਲੁੱਟ-ਪੁੱਟ ਕੇ ਬਾਂਝ ਬਣਾਈਆਂ ਸਾਡੀਆਂ ਖੇਤੀਆਂ ਵਲ ਹੱਕ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਕਹਿ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਅਸੀਂ ਵਾਪਸ ਪਿਛਲਖੁਰੀ ਆਪਣੀਆਂ ਝੁੱਗੀਆਂ ਵਲ ਮੂੰਹ ਕਰ ਕੇ ਚਲੋ ਜਾਈਏ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਨਾ ਰਹੀਏ ।

ਔਖੇ ਸਥਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ—ਗੋਅ ਬੈਕ—ਵਾਪਸ ਜਾਓ । ਪਿਛਲਖੁਰੀ—ਪਿੱਛੇ ਵਲ ਤੁਰਨਾ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 4. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਸ) ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਦੀ ਤਲਖੀ,
 ਸਾਡੇ ਬਿਸਤਰਿਆਂ ਤੇ
 ਚੜ੍ਹ ਬੈਠੀ ।
 ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਦੇ ਦੰਦ,
 ਸਾਡੇ ਭੰਗੂਤਿਆਂ ਵਲ ਵਧੇ ।
 ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਦੇ ਕੰਡੇ
 ਸਾਡੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ‘ਚ
 ਆ ਰੜਕੇ ।
 ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਦੀ ਚਿੱਟੀ ਰੇਤ
 ਸਾਡੇ ਕੰਨਾਂ ‘ਚ ਉਤਰਨ ਲੱਗੀ ।
 ਬਲੈਕ ਬਾਅ ਬਲੈਕ ਬਾਅ ।

ਉੱਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ- ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ ‘ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ’ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਅਵਤਾਰ ਜੰਡਿਆਲਵੀ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ‘ਬਲੈਕ ਬਾਅ ...’ ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵੀ ਨੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿਚ ਨਸਲਵਾਦੀ ਗੋਰਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਨਸਲਵਾਦੀ ਨਫਰਤ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਏਸ਼ੀਆ ਤੇ ਅਫਗੀਕਾ ਦੀ ਲੁੱਟ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਏਸ਼ੀਆਈ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜਾਗ੍ਰਤ ਹੋਣ ਸੰਬੰਧੀ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਕਵੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਸਲਵਾਦੀ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਦੀ ਤਲਖੀ ਸਾਡੇ ਬਿਸਤਰਿਆਂ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹ ਬੈਠੀ ਅਹਥਾਤ ਇਸ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਚੈਨ ਦੀ ਨੀਂਦ ਨਾ ਮੌਣ ਦਿੱਤਾ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਦੇ ਦੰਦ ਸਾਡੇ ਪੰਘੂੜਿਆਂ ਵਿਚ ਖੇਡ ਰਹੇ ਬੌਚਿਆਂ ਵਲ ਵਧੇ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਡੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮਤਰੇ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿੱਤਾ । ਇਹ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਸਾਡੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਕੰਡੇ ਬਣ ਕੇ ਰੜਕਣ ਲੱਗੀਆਂ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚਿੱਟੀ ਰੇਤ ਸਾਡੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ‘ਬਲੈਕ ਬਾਅ ਬਲੈਕ ਬਾਅ’ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਵੜਨ ਲਗੀ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਡੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਬੇਚੈਨ ਕਰ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 5. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਹ) ਕਿਸੇ ਨੇ ਸਾਡੇ ‘ਚੋ’ ਕਿਹਾ,
 ‘ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਦਾ ਕੀ ਹੈ ?
 ਇਹ ਤਾਂ ਚਿੜੀਆਂ ਦੇ ਕੁੰਡਾਂ

ਵਾਂਗ ਪਲ 'ਚ ਉੱਡ ਜਾਣਗੀਆਂ ।
 ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਦਾ ਕੀ ਹੈ ?
 ਤੁਹਾਡੇ ਕੰਨ ਛੇਤੀ ਹੀ
 ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਦੀ ਹੋ ਜਾਣਗੇ ।'
 ਪਰ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਦੇ ਜਾਨਣਹਾਰੇ,
 ਤਾਂ ਖੂਬ ਵਾਕਫ ਸਨ
 ਆਪਣੀ ਖੁਰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ
 ਸਰਦਾਰੀ ਤੋਂ ।
 ਸਾਡੀਆਂ ਛਾਤੀਆਂ ਦੇ ਹੇਠ ਕਰਕੇ,
 ਲਾਲ ਸੂਹੇ ਹੋ ਰਹੇ,
 ਵਲਵਲਿਆਂ ਤੋਂ ।

ਉੱਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ- ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਅਵਤਾਰ ਜੰਡਿਆਲਵੀ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਬਲੈਕ ਬਾਅ ...' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵੀ ਨੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿਚ ਨਸਲਵਾਦੀ ਗੋਰਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਐਣ ਕੀਤੀ ਨਸਲਵਾਦੀ ਨਫਰਤ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਏਸ਼ੀਆ ਤੇ ਅਫਗੀਕਾ ਦੀ ਲੁੱਟ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਏਸ਼ੀਆਈ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜਾਗ੍ਰਤ ਹੋਣ ਸੰਬੰਧੀ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ।

ਵਿਆਖਿਆ- ਕਵੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਕੋਈ ਉਦਾਰਵਾਦੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਡਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ । ਇਹ ਤਾਂ ਚਿੜੀਆਂ ਦੇ ਬੁੰਡਾਂ ਵਾਂਗ ਪਲ ਵਿਚ ਹੀ ਉੱਡ ਜਾਣਗੀਆਂ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰੋ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣਨ ਰਈ ਤੁਹਾਡੇ ਕੰਨ ਬਹੁਤ ਛੇਤੀ ਆਦੀ ਹੋ ਜਾਣਗੇ, ਪਰੰਤੁ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਦੀ ਹਕੀਕਤ ਜਾਣਨ ਵਾਲੇ ਆਪਣੀ ਖੁਰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸਨਾਰੀ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੂ ਸਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਆਪਣੀਆਂ ਛਾਤੀਆਂ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਲਾਲ ਸੂਹੇ ਹੋ ਰਹੇ ਵਲਵਲਿਆਂ ਦਾ ਵੀ ਖੂਬ ਪਤਾ ਸੀ । ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਤਿਆਰ ਹੋਣ ਲੱਗੇ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 6. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :-

(ਕ) ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਦਾ ਉੱਡ
 ਆਖਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ,
 ਬਲੈਕ ਬਾਅ ਬਲੈਕ ਬਾਅ
 ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਬੁਲ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਤਲਵਾਰਾਂ
 ਖਲੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ।
 ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਭੁਝ
 ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ

ਬਾਅ ਬਾਅ ਬਾਅ ਬਾਅਸਟਰਡ ।

ਉੱਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ- ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਅਵਤਾਰ ਜੰਡਿਆਲਵੀ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਬਲੈਕ ਬਾਅ ...' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵੀ ਨੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿਚ ਨਸਲਵਾਦੀ ਗੋਰਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਐਣ ਕੀਤੀ ਨਸਲਵਾਦੀ ਨਫਰਤ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਏਸ਼ੀਆ ਤੇ ਅਫਗੀਕਾ ਦੀ ਲੁੱਟ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਏਸ਼ੀਆਈ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜਾਗ੍ਰਤ ਹੋਣ ਸੰਬੰਧੀ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ।

ਵਿਆਖਿਆ- ਕਵੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਨਸਲਵਾਦੀ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਦਾ ਬੁੰਡ 'ਬਲੈਕ ਬਾਅ ... ਬਲੈਕ ਬਾਅ' ਕਹਿਣ ਸ਼ਹਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਡੇ ਬੁਲ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਵੀ ਤਣ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬੁਝ ਆਸਹੀ ਅਵਾਜ਼ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ, 'ਬਾਅ.... ਬਾਅ ਬਾਅ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਬਾਅਸਟਰਡ ਅਰਥਾਤ ਹਰਾਮਜ਼ਾਦੇ ਹਨ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 7. 'ਬਲੈਕ ਬਾਅ...' ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਵਿਸਾ-ਵਸਤੂ ਲਿਖੋ ਤੇ ਆਪਣਾ ਹੁੰਗਾਰਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰੋ ।

'ਬਲੈਕ ਬਾਅ ...' ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਆਏ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਸਾਰ ਲਿਖੋ ।
ਉੱਤਰ- 'ਬਲੈਕ ਬਾਅ ...' ਕਵਿਤਾ ਪਰਵਾਸੀ ਕਵੀ ਅਵਤਾਰ ਜੰਡਿਆਲਵੀ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ । ਇਸ ਵਿਚ ਉਸਨੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿਚ ਨਸਲਵਾਦੀ ਗੋਰਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਫੇਲਾਈ ਜਾ ਰਹੀ ਨਸਲਵਾਦੀ ਨਫਰਤ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਏਸ਼ੀਆਈ

ਤੇ ਅਫ਼ਰੀਕੀ ਮੁਲਕਾਂ ਦੀ ਲੁੱਟ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਸਲਵਾਦ ਵਿਰੁੱਧ ਏਸ਼ਿਆਈ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜਾਹਿਤ ਹੋਣ ਸੰਬੰਧੀ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਕਵੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਸਲਵਾਦੀ ਇੱਲਾਂ 'ਬਲੈਕ ਥਾਅ ... ਬਲੈਕ ਥਾਅ' ਕਰਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਏਸ਼ਿਆਈ-ਅਫ਼ਰੀਕੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਨਸਲਵਾਦੀ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ 'ਤੇ ਘੁੰਮ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਕਾਫ਼ੀ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਇੱਲਾਂ ਨੇ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਰੂਪ ਪਾਰ ਕੇ ਏਸ਼ੀਆ ਦੇ ਮੈਦਾਨਾਂ ਤੇ ਅਫ਼ਰੀਕਾ ਦੀਆਂ ਖਾਣਾਂ ਨੂੰ ਮੁਖ ਲੁੱਟਿਆ ਸੀ ਤੇ ਉੱਥੇ ਹੁਸ਼ੀਨ ਸਹਿਜਾ ਦੇ ਹੁਸ਼ੀਨ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਉਪਰ ਜਗਦੇ ਚਿਗਾਗਾ ਬੁਝਾ ਆਏ ਸਨ। ਉੱਥੋਂ ਦੀ ਲੁੱਟ ਨਾਲ ਰੱਜੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਛਿੱਡਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨਸਲਵਾਦੀ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚੀਕ ਨਿਕਲਣ ਲੱਗੀ।

ਇਹ ਨਸਲਵਾਦੀ ਸੱਪ ਫੁੱਕਾਰੇ ਮਾਰਦੇ ਹੋਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਡੰਗ ਮਾਰਨੇ ਅਤੇ ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਨਾਇਲਨ ਦੀਆਂ ਰੱਸੀਆਂ ਨਾਲ ਨੂੰ ਜ਼ਦੂ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਬਰਫ ਵਰਗਾ ਠੰਡਾ ਕੁੱਝ ਭਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਸਿਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਬਣਾ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਦੇ ਹੰਟਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨੰਗਿਆਂ ਪਿੰਡਿਆਂ ਉੱਤੇ ਵਰ੍ਵਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਲੁੱਟ ਨਾਲ ਥਾਂਭ ਕੀਤੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਖੇਤੀਆਂ ਵਲ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਜਾਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨੀਂਦ ਖਰਾਬ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਤੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਖਤਰੇ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੰਡੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਰੜਕ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਚਿੱਟੀ ਰੇਤ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਵੜਨ ਲੱਗੀ ਹੈ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਉਦਾਰਵਾਦੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਸਲਵਾਦੀ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸਹਿ ਲੈਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੁ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਾਣਕਾਰ ਆਪਣੀ ਖੁਰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸਰਦਾਰੀ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਬਰਦਾਰ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਹਿੱਕਾਂ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਲਾਲ ਸੂਹਾ ਗੁੱਸਾ ਭਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਨਸਲਵਾਦੀ 'ਬਲੈਕ ਥਾਅ ..., ਬਲੈਕ ਥਾਅ' ਕਹਿਣ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਅੱਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਚਿੱਖੀਆਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਵੀ ਤਣ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਮੇਕਵੇਂ ਜਵਾਬ ਵਿਚ ਕਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ, 'ਥਾਅ... ਥਾਅ.... ਥਾਅ... ਥਾਸਟਰਡ'।

ਸੰਖੇਪ ਉੱਤਰ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1. 'ਬਲੈਕ ਥਾਅ ...' ਕਹਿਤਾ ਕਿਸ ਕਵੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਕੀ ਹੈ ?

ਉੱਤਰ—'ਬਲੈਕ ਥਾਅ ...' ਕਹਿਤਾ ਅਵਤਾਰ ਜੰਡਿਆਲਵੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿਚ ਨਸਲਵਾਦੀਆਂ ਦੀ ਏਸ਼ੀਅਨ-ਅਫ਼ਰੀਕਨ ਲੋਕਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਨਫਰਤ ਹੈ, ਜਿਸਨੇ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੁ ਹੁਣ ਉਹ ਨਸਲਵਾਦੀਆਂ ਦੀਆਂ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਚੁੱਪ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੇ, ਸਗੋਂ ਗਾਲ੍ਹੁ ਦਾ ਜਵਾਬ ਗਾਲ੍ਹੁ ਨਾਲ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 2. 'ਬਲੈਕ ਥਾਅ ...' ਤੋਂ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ ?

ਉੱਤਰ—'ਬਲੈਕ ਥਾਅ' 'ਬਲੈਕ ਥਾਸਟਰਡ' ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਰੂਪ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ, 'ਕਾਲਾ ਹੁਰਾਫ਼ੀ' ਗੋਰੇ ਲੋਕ ਕਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਗਾਲ੍ਹੁ ਕੱਢਣ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਨਫਰਤ ਫੈਲਾਉਣ ਲਈ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 3. ਕਵੀ ਨੇ 'ਇੱਲਾਂ' ਸ਼ਬਦ ਕਿਸ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਹੈ ?

ਉੱਤਰ—ਕਵੀ ਨੇ 'ਇੱਲਾਂ' ਸ਼ਬਦ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਤੇ ਨਸਲਵਾਦੀ ਗੋਰਿਆਂ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ਉਦੇ 'ਇੱਲਾਂ' ਇਕ ਮਾਸਖੇਰਾ ਪੰਫੀ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 4. 'ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਦੇ ਸੱਪ' ਕੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ?

ਉੱਤਰ—'ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਦੇ ਸੱਪ' ਪਰਵਾਸੀ ਏਸ਼ਿਆਈ ਤੇ ਅਫ਼ਰੀਕੀ ਮੁਲਕਾਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਡੰਗ ਮਾਰ ਕੇ ਸਾਹ-ਸੱਤਹੀਣ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 5. 'ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਦੇ ਜਾਨਣਹਾਰ' ਕਿਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਵਾਕਫ ਸਨ ?

ਉੱਤਰ—'ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਦੇ ਜਾਨਣਹਾਰ' ਆਪਣੀ ਖੁਰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸਰਦਾਰੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਨਸਲਵਾਦ ਵਿਰੁੱਧ ਭੜਕ ਰਹੇ ਗੁਸੇ ਤੋਂ ਵਾਕਫ ਸਨ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 6. 'ਗੋਅ ਥੈਕ, ਗੋਅ ਥੈਕ' ਤੁਕ ਦੇ ਅਰਥ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰੋ।

ਉੱਤਰ—ਨਸਲਵਾਦੀ ਗੋਰੇ ਏਸ਼ਿਆਈ ਤੇ ਅਫ਼ਰੀਕੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਆਏ ਦੇਖ ਕੇ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲਈ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹਨ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 7. ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਦਾ ਝੂੰਡ
ਆਖਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ,
'ਬਲੈਕ ਬਾਅ ਬਲੈਕ ਬਾਅ',
ਸਾਡੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਤਲਵਾਰਾਂ
ਖਲੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ।
ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ
ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ
ਬਾਅ ਬਾਅ ... ਬਾਅ ਬਾਅਸਟਰਡ ।

ਊੰਤਰ-ਨੈਟ-ਦੇਖੋ ਪਹਿਲੇ ਸਫ਼ਿਆਂ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਇਸ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 8. 'ਬਲੈਕ ਬਾਅ....' ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਕੌਂਦਰੀ (ਅੰਤ੍ਰੀਵ) ਭਾਵ ਲਿਖੋ ।

ਊੰਤਰ-ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿਚ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਨਮਲਵਾਦੀ ਲੋਕ ਏਸ਼ਿਆਈ ਤੇ ਅਫ਼ਰੀਕੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ 'ਬਲੈਕ ਬਾਅ' ਕਹਿ ਕੇ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢਦੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਨਫਰਤ ਵੇਲਾਉਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਜਾਣ, ਜਦ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਏਸ਼ਿਆਈ ਤੇ ਅਫ਼ਰੀਕੀ ਮੁਲਕਾਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟ ਕੇ ਹੀ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਹੈ । ਅੱਜ ਏਸ਼ੀਆ ਦੇ ਲੋਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਫਰਤ ਦਾ ਮੋੜਵਾਂ ਜਵਾਬ ਦੇ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 9. ਅਫ਼ਰਾਰ ਜੰਡਿਆਲਈ ਦੀ ਕਿਹੜੀ ਕਵਿਤਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ ?

ਊੰਤਰ-'ਬਲੈਕ ਬਾਅ.....।'

ਪ੍ਰਸਨ-ਮੁਖਵਿੰਦਰ ਕੰਬੋਜ ਦੇ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਲਈ ਉਸ ਦੇ ਯੋਗਦਾਨ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕਰੋ।

(Pbi. Uni. 2017)

ਉੱਤਰ-ਪ੍ਰੇ: ਮੁਖਵਿੰਦਰ ਦਾ ਜਨਮ 11 ਦਸੰਬਰ, 1952 ਨੂੰ ਸ: ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਸਵਰਨ ਕੌਰ ਦੇ ਘਰ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਲੇਪੀ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। 1955 ਈ: ਵਿਚ ਉਹ ਸਾਹਪੁਰ, ਤਹਿਸੀਲ ਨਕੋਦਰ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਜਲੰਧਰ ਵਿਚ ਜਾ ਵਿਸ਼ੇ। ਉਹ ਕਿਤੇ ਇਕ ਥਾਂ ਟਿਕ ਕੇ ਪੜ੍ਹਾਈ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਬੀ.ਏ. ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਸਰਕਾਰੀ ਕਾਲਜ, ਮੁਕਤਸਰ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕਾਲਜ, ਨਕੋਦਰ ਵਿਚੋਂ ਪੂਰੀ ਕੀਤੀ। ਐਮ.ਏ. ਪੰਜਾਬੀ ਉਸਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ ਤੋਂ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਨੇ ਪੀ-ਐਂ-ਡੀ. ਕਰਨ ਲਈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਬੱਚੇ ਰੀਸਰਚ ਸਕਾਲਰ ਕੰਮ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ, ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਕੰਮ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਰਹਿ ਗਿਆ ਤੇ ਉਹ ਕਰਿਸਚੀਅਨ ਥੋਰੰਗ ਕਾਲਜ, ਬਟਾਲੇ ਵਿਚ ਲੈਕਚਰਾਤ ਲੱਗ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਉਸ ਨੇ ਸਿਵਾਲਿਕ ਕਾਲਜ, ਨਯਾ ਨੰਗਲ ਵਿਚ ਨੇਕਰੀ ਕੀਤੀ ਤੇ ਫਿਰ ਉਹ ਅਮਰੀਕਾ ਚਲਾ ਗਿਆ।

ਸਾਹਿਤ ਰਚਨਾ ਦਾ ਸੌਕ ਉਸ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹਦੀ ਜਵਾਨੀ ਵਿਚ ਹੀ ਲੱਗ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਪਾਸ ਨਾਲ ਕਾਫ਼ੀ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਸੰਬੰਧ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸਾਹਿਤਕ ਗੁਰੂ ਮੰਨਦਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਦੋ ਸਾਹਿਤਕ ਰਸਾਲੇ 'ਸਿਆਜ਼' ਅਤੇ 'ਹੋਰ' ਕੱਢੇ। ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਉਹ ਭਾਸ਼ਨ-ਕਲਾ ਦਾ ਮਾਹਿਰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੋਟੀਦਾਰਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਕੋਈ 60 ਸੀਲਡਾਂ ਜਿੱਤੀਆਂ। ਉਸ ਨੂੰ ਬਾਬੀਨਿਗ ਦਾ ਸੌਕ ਵੀ ਸੀ।

ਅਮਰੀਕਾ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪੈਰ ਜਮਾਉਣ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਕਈ ਪਾਪੜ ਵੇਲੇ। ਉਹ ਅੱਜ-ਕਲੁ ਕੈਲੀਫੋਰਨੀਆਂ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦਿੱਤੇ :—

'ਨਵੇਂ ਸੂਰਜ', 'ਜਾਗਦੇ ਅੱਖਰ' ਅਤੇ 'ਇੱਕੋ ਜਿਹਾ ਦੁੱਖ' ? ਉਸ ਦੀ ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ 'ਉਮਰ ਦੇ ਇਸ ਮੇੜ ਤੀਬ' ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਛਪੀ ਹੈ।

'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਸੰਪਾਦਕਾਂ ਅਨੁਸਾਰ, ''ਕਵਿਤਾ ਉਹ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਵੀ ਲਿਖਦਾ ਸੀ। ਅਮਰੀਕਾ ਜਾ ਕੇ ਉਸਨੇ ਇਸ ਸੌਕ ਨੂੰ, ਸਗੋਂ ਹੋਰ ਪ੍ਰਚੰਡ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਪਰਵਾਸੀ ਮਨੁੱਖ ਵਲੋਂ ਬਨਾਨੇ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਹੰਦਾਈ ਜਾ ਰਹੀ ਥੇਵਸੀ, ਉਦਾਸੀ, ਉਦਰੇਵੇਂ ਤੇ ਸੰਤਾਪ ਦੀ ਭਾਵਕਤਾ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਪਿੱਛੇ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਮੇਜ਼ਬਾਨ ਮੁਲਕ ਦੀ ਧੋਂਸ, ਧੋਂਸਾਹੀ, ਨਸਲੀ ਵਿਡਕਰੇ ਤੇ ਹੋਰ ਅਨਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਿਆ, ਮਹਿਸੂਸਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਪ੍ਰਤਿ ਉਚੇਰੀ ਸੰਵਾਦੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਵੰਗਾਰਵੀ ਮਾਨਵਵਾਈ ਸੁਰ ਅਲਾਪੀ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਨਕਸਲਬਾਡੀ ਲਹਿਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਆਪਣੀ ਜੀਵਨ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਅਮਰੀਕਾ ਪਹਿਵੇਸ਼ ਵਿਚ ਪੁਨਰ-ਪਰਿਭਾਸਤ, ਪੁਨਰ-ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਸੁਰ ਅਤੇ ਸਾਰ ਨੂੰ ਵੱਡੇ ਮੇੜ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਕਵਿਤਾ, ਘੁਟਨ, ਵਿਸਾਦ, ਹੋਰਵੇ, ਜਥਮੀ ਹਚਿੰ, ਅਹਿਸਾਸ-ਕਮਤਰੀ ਨੂੰ ਤਜਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਖੁੱਲਵੇਂ-ਜੀਵਨ ਪੱਖੀ ਅਮਰੀਕੀ ਮਾਹੌਲ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਸਦੀ ਸਾਮਰਾਜੀ ਲੇਟੂ ਧੋਂਸ, ਸੋਸਣਕਾਰੀ ਆਰਥਿਕ-ਸਮਾਜਿਕ-ਰਾਜਸੀ ਤੰਤਰ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਦੀ ਤੇ ਨਸਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਕਾਵਿ-ਵਿਅੰਗ ਤੇ ਉਪਹਾਸ ਉਸਦੀ ਕਾਵਿ-ਵਿਧੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹਥਿਆਰ ਹਨ। ਅਮਰੀਕੀ ਸੁਪਨੇਹਾਰ ਜੀਵਨ-ਸੈਲੀ ਦੇ ਅਸਲ ਹੀਜ-ਪਿਆਜ ਤੇ ਕਰਾਰਾ ਪਰਹਾਰ ਤੇ ਵਧੀਆ ਵਿਅੰਗ ਉਸਦੀ ਨਿਵੇਕਲੀ ਕਾਵਿ-ਸਕਤੀ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਕਵਿਤਾ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਗਏ ਪਰਿਵਾਰ, ਰਿਸਤੇਦਾਰਾਂ ਨਾਲ ਪਰਵਾਸੀ ਦੇ ਦੋਹਰੇ-ਦੋਗਲੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਹਕੀਕਤ ਤੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਛੁੱਧੇ ਲਗਾਓ, ਪਰ ਨਸਤਰੀ ਚੋਭ ਨਾਲ ਫਰੋਲ ਕੇ 'ਲੁਕਵੇਂ ਮੁਆਦ' ਨੂੰ ਬਾਖੂਬੀ ਨਸਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ-ਭਾਰਤ ਪ੍ਰਤਿ ਉਸਦਾ ਲਗਾਓ ਪਰ ਦੁਖਦਾਈ ਭਾਵ ਪਰਵਾਸੀ ਦੀ ਅਟੱਲ ਹੋਂਦ ਤੇ ਹੋਣੀ ਦੇ ਵਿਕਰਾਲ ਸਵਾਲ ਵਾਂਗ ਨਿਰੰਤਰ ਹੁੰਜਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ; ਜਗ ਦੇਖੋ :—

'ਮੇਰੀ ਕਵਿਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੁਹਜ ਸਵਾਦਾਂ ਦੀ

ਜੂਠੀ ਥਾਲੀ ਵਿਚ ਥੈਠਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਇਸ ਸਭ ਕਾਸੇ ਨੂੰ 'ਹਉ ਪਰੇ', ਆਖ

ਸਫ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਅਖੇਤੀ ਪਿਆਰ ਚਾਸਣੀ ਨਾਲ ਪਲੀਤ ਕੀਤਾ।

ਤੇ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਕਿ ਮੇਰੀ ਕਵਿਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਸਾਲਿਆਂ 'ਚ ਛੁਪੇ
ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਸਹੀਦਾਂ' ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤੀ 'ਚ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ
ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਡਰੇ ਹੋਏ ਅੰਦਰਲੇ ਹਨੇਰੇ ਨੂੰ
ਅਖੰਡੀ ਬਿੰਬਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਦੀ ਕਥਰਗਾਹ ਵਿਚ ਸੁਆ ਦਿੱਤਾ
ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਲਹੂ ਲੁਹਾਨ ਪਿੰਡੇ ਨੂੰ
ਕਿਰਿਕਿਆਂ 'ਚ ਵੰਡਣ ਦਾ ਸੁੱਭ ਕਾਰਜ ਕੀਤਾ ।'

ਦੋਬਾਰੀ, ਹਕੀਕਤ ਬਿਆਨੀ ਪੱਖੇ ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਬੇਲਿਹਾਜ਼ਾ ਸਟਾਈਲ ਹੈ। ਲੋਕ-ਜੀਵਨ ਦੀ ਸੂਖਮ, ਭਾਵਪੂਰਤ ਇਨਕਲਾਬੀ
ਤੋਂ ਉਸਟੀ ਅਨੁਠੀ ਕਾਵਿ-ਕਲਪਨਾ ਤੇ ਲੋਕ-ਪੱਖੀ ਵਿਚਾਰਪਾਗਾ ਦੀ ਸੋਹਟੀ ਕੰਨਸੇ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਲੋਕ-ਜੀਵਨ ਦੇ ਆਮ
ਵਾਡੇ ਵਿਚੋਂ ਨਵੇਂ ਅਫੋਹ ਬਿੰਬ-ਚਿਨ੍ਹ ਸਿਰਜ ਸਕਣ ਦੀ ਉਸ ਵਿਚ ਨਿਆਰੀ ਸਮਰੱਥਾ ਹੈ। ਸੁਸਕਤ ਕਾਵਿ-ਭਾਸ਼ਾ ਉਸਦਾ
ਅਮੁੰਤਾ ਹਾਸਲ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ-ਕਥਾ

ਪ੍ਰਤੀ 1. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਅ) ਕਿਨਾ ਚਾਅ ਜਿਹਾ ਸੀ ਤੈਨੂੰ ਅਜਾਈ ਦਾ
ਕਿ ਤੂੰ ਬਉਰਾ ਹੋਇਆ ਖੂਹ ਦੀ ਗਾਧੀ ਨੂੰ ਹੀ ਗੀਤ ਸਮਝ ਕੈਠਾ
ਸੁਕੇ ਹੋਏ ਗੋਰੇ ਦੀ ਹੁੰਮਕ ਤੈਨੂੰ ਲੈਵੰਡਰ ਲਗਦੀ ਸੀ
ਪਾਣੀ ਦੀਆਂ ਟਿੰਡਾਂ ਜੇ ਇਤਿਹਾਸ ਹੁੰਦੀਆਂ ਤਾਂ ਦੱਸ ਸਕਦੀਆਂ
ਤੇਰੀ ਹਿੱਕ 'ਚ ਮਚਲ ਰਹੇ ਠਗਾਮਿਆਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼
ਤੇਰੇ ਲਈ ਦਿਨ ਉਦੋਂ ਤੇਰੀ ਪਤਨੀ ਦੇ ਘੱਗਰੇ ਦੀ ਲੌਣ ਵਰਗਾ ਸੀ
ਤੇ ਰਾਤ ਜਥੇਬੰਦ ਹਕੀਕਤਾਂ ਦੀ ਸੱਜਗੀ ਗੁੰਨ੍ਹੀ ਤੌਣ ਵਰਗੀ ਸੀ
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਲੇਥਣ ਲਾਉਣਾ ਤੈਨੂੰ ਕਿਨਾ ਸੁਖਦਾਈ ਲਗਦਾ ਸੀ ।

ਇੱਤੜ-ਪ੍ਰਸੰਗ—ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਕੰਬੋਜ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਪੰਜਾਬ-
ਜ਼' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ 1947 ਤੋਂ ਹੁਣ ਤਕ ਦੇ ਬਦਲਦੇ ਰਸਾਲੀ, ਆਰਥਿਕ ਤੇ
ਲੋੜਿਕ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦੀ ਤ੍ਰਾਮਦਿਕ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਉਲੇਖ ਹੈ। ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਅਜਾਈ ਮਿਲਣ ਉੱਤੇ ਆਮ ਬੰਦੇ ਦੇ ਖੁਸ਼ ਹੋਣ,
ਛੱਦੀ ਦੇ ਤਕਾਦਲੇ ਤੇ ਉਜਾਡੇ ਦੇ ਦੁਖਾਂਤ, ਸੱਤਾ ਉੱਤੇ ਕਾਥਸ ਹੋਏ ਲੀਡਰਾਂ ਵਲੋਂ ਅਜਾਈ ਦੇ ਸਹੀਦਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ
ਤੋਂ ਕਰਨ, ਜਗੀਰਦਾਰਾਂ ਤੇ ਰਾਠਾਂ ਦੀਆਂ ਪੱਧਰਾਂ ਹੋਣ, ਖੇਤੀਬਾਡੀ, ਆਵਾਜਾਈ ਤੇ ਹੋਰ ਖੇਤਰਾਂ ਦਾ ਮਾਲੀਨੀਕਰਨ ਹੋਣ
ਤੋਂ ਵਾਰਕ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਨਾਲ ਢੋਟੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਤੇ ਕਿੱਤਾਕਾਰਾਂ ਦੇ ਪੰਦਿਆਂ ਦੇ ਚੋੜ-ਚੂਪੱਟ ਹੋਣ, ਹਰੀ ਵ੍ਰਾਂਤੀ ਦੇ ਥੋੜ੍ਹ-
ਥੋੜ੍ਹੇ ਫੁਲਕੁਲੇ, ਧਰਮ ਨੂੰ ਮੁਦਗਰਚੀ ਲਈ ਵਰਤਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸਕਤੀਆਂ ਦੇ ਉਭਾਰ, ਦਹਿਸਤ-ਗਰਦੀ ਦੇ ਪਸਾਰ ਤੇ
ਗੁਣੋਗਰਤ ਦੇ ਸਿਲਸਿਲੇ, ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਮਚੀ ਕਤਲੇਅਮ, ਕਵੀਆਂ ਦੇ ਨਿਰਪੱਖ ਨਾ ਗਹਿਣ ਤੇ ਸਹੀਦਾਂ ਦੇ ਨਾਵਾਂ 'ਤੇ
ਹੇਠ ਭਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਚੋਟ ਤੇ ਵਿਅੰਗ ਦਾ ਨਿਸਾਨ ਬਣਾਇਆ ਹੈ।

ਇਥੋਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਅਜਾਈ ਮਿਲਣ ਸਮੇਂ ਆਮ ਬੰਦੇ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਚਿਕਰ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਕਵੀ ਆਮ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੈਨੂੰ 1947 ਵਿਚ ਅਜਾਈ ਮਿਲ ਜਾਣ ਦਾ ਕਿਨਾ ਚਾਅ ਸੀ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ
ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਹੋਇਆ ਤੂੰ ਖੂਹ ਦੀ ਗਾਧੀ ਨੂੰ ਹੀ ਗੀਤ ਸਮਝ ਕੈਠਾ ਸੀ ਅਤੇ ਤੈਨੂੰ ਸੁਕੇ ਗੋਰੇ ਦੀ ਹੁੰਮਕ ਲੈਵੰਡਰ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਣ
ਥੀ। ਜੇਕਰ ਪਾਣੀ ਦੀਆਂ ਟਿੰਡਾਂ ਇਤਿਹਾਸ ਹੁੰਦੀਆਂ, ਤਾਂ ਉਹ ਤੇਰੀ ਹਿੱਕ ਵਿਚ ਮਚਲਦੇ ਗੀਤਾਂ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਥਾਰੇ ਦੱਸ
ਕੋਈ ਸਨ। ਉਹ ਦਿਨ ਤੇਰੇ ਲਈ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਦੇ ਘੱਗਰੇ ਦੀ ਲੌਣ ਵਰਗਾ ਸੋਹਣਾ ਸੀ ਤੇ ਰਾਤ ਜਥੇਬੰਦ ਹਕੀਕਤਾਂ
ਤੇ ਸੱਜਗੀ ਗੁੰਨ੍ਹੀ ਹੋਈ ਤੌਣ ਵਰਗੀ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੱਲਾਂ-ਥਾਤਾਂ ਦਾ ਪਲੇਥਣ ਲਾਉਣਾ ਤੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸੁਖਦਾਇਕ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ
ਸੀ।

ਔਰ ਸਥਲਾਂ ਦੇ ਅਰਥ—ਬਉਰਾ—ਚੁੱਲਾ। ਲੈਵੰਡਰ—ਖੁਸ਼ਬੂਦਾਰ ਤੇਲ। ਠਗਾਮਿਆਂ—ਗੀਤਾਂ। ਲੌਣ—ਪ੍ਰੇਰੇ ਉੱਤੇ ਲੱਗੀ
ਗਿਆਵੀਸੀ ਪੱਟੀ। ਹਕੀਕਤਾਂ—ਅਸਲੀਅਤਾਂ। ਟੋਣ—ਗੁੰਝਿਆ ਤੇ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਆਟਾ। ਪਲੇਥਣ—ਆਟੇ ਦੇ ਪੇਤੇ ਨੂੰ
ਲੈਣਾ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਸੁੱਗਾ ਆਟਾ।

ਪ੍ਰਤੀ 2. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਅ) ਢੰਗਾਰ ਚਾਰਦੇ ਹੋਏ ਤੇਰੇ ਪੈਰ
ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਸੂਲਾਂ ਤੋਂ ਕਿਨਾ ਅਟਿੱਜ਼ ਰਹੇ ਸਨ ਮੇਰੇ ਯਾਰ

ਤੈਨੂੰ ਤਾਂ ਇਹ ਵੀ ਪਤਾ ਨਾ ਚੱਲਿਆ
 ਕਿ ਜਾਂਦੇ ਸਾਮੇਂ ਰਾਣੀ ਦੇ ਉਹ ਚਿੱਟੇ ਬਾਂਦਰ
 ਕਿਉ ਤੇਰੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਇਰਫਾਨ ਹਬੀਬ ਨੂੰ ਹੀ ਹਲਾਲ ਕਰ ਗਏ
 ਤੇ ਬਾਂਦੇ ਉਜੜ ਕੇ ਆਏ ਦੁੱਬੀ ਚੱਥਾਂ ਦਾ ਲਾਣਾ
 ਤੈਨੂੰ ਓਪਰੇ ਦੇਸ ਦਾ ਪਰਦੇਸੀ ਲਗਦਾ ਸੀ ।

ਊੱਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ-ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਕੰਬੋਜ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਪੰਜਾਬ-ਕਥਾ' ਵਿੱਚ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ 1947 ਤੋਂ ਹੁਣ ਤਕ ਦੇ ਬਦਲਦੇ ਰਾਜਸੀ, ਆਰਥਿਕ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸ਼ਦਿਕ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਉਲੇਖ ਹੈ । ਦੇਸ ਨੂੰ ਅਜਾਦੀ ਮਿਲਣ ਉੱਤੇ ਆਮ ਬੰਦੇ ਦੇ ਭੁਸ ਹੋਣ, ਅਥਾਦੀ ਦੇ ਤਬਾਦਲੇ ਤੇ ਉਜਾੜੇ ਦੇ ਦੁਖਾਂਤ, ਸੱਤਾ ਉੱਤੇ ਕਾਥਜ ਹੋਏ ਲੀਡਰਾਂ ਵਲੋਂ ਅਜਾਦੀ ਦੇ ਸਹੀਦਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਨਕਾਰਨ, ਜਗੀਰਦਾਰਾਂ ਤੇ ਕਾਠਾਂ ਦੀਆਂ ਪੌਂ-ਬਾਗਾਂ ਹੋਣ, ਖੇਤੀਬਾੜੀ, ਆਵਾਜਾਈ ਤੇ ਹੋਰ ਖੇਤਰਾਂ ਦਾ ਮਸ਼ੀਨੀਕਰਨ ਹੋਣ ਤੇ ਵਪਾਰਕ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਨਾਲ ਛੋਟੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਤੇ ਕਿੱਤਾਕਾਰਾਂ ਦੇ ਧੰਦਿਆਂ ਦੇ ਚੌੜ-ਚੁਪੱਟ ਹੋਣ, ਹਰੀ ਝ੍ਰਾਂਤੀ ਦੇ ਥੋੜ੍ਹ-ਚਿਰੇ ਬੁਲਬੁਲੇ, ਧਰਮ ਨੂੰ ਖੁਦਗਰਜ਼ੀ ਲਈ ਵਰਤਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੇ ਉਭਾਰ, ਦਹਿਸਤ-ਗਰਦੀ ਦੇ ਪਸਾਰ ਤੇ ਬਤਲੇਗਾਰਤ ਦੇ ਸਿਲਸਿਲੇ, ਇੱਲੀ ਵਿਚ ਮਦੀ ਬਤਲੇਆਮ, ਕਵੀਆਂ ਦੇ ਨਿਰਪੱਖ ਨਾ ਰਹਿਣ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਨਾਂਵਾਂ 'ਤੇ ਵਪਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਚੋਟ ਤੇ ਵਿਅੰਗ ਦਾ ਨਿਆਨ ਬਣਾਇਆ ਹੈ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਕਵੀ ਦੇਸ ਦੀ ਵੰਡ ਤੇ ਅਥਾਦੀ ਦੇ ਤਬਾਦਲੇ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ।

ਵਿਆਖਿਆ-ਕਵੀ ਆਮ ਥੰਡੇ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਡੰਗਰ ਚਾਰਦਿਆਂ ਤੇਰੇ ਪਿਰ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਸੂਲਾਂ ਦੀਆਂ ਚੇਡਾਂ ਤੋਂ ਥੱਡੇ ਰਹੇ ਸਨ । ਤੈਨੂੰ ਅਜਾਦੀ ਮਿਲਣ ਸਮੇਂ ਪਤਾ ਹੀ ਨਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਮਹਾਰਾਣੀ ਵਿਕਟੋਰੀਆ ਦੇ ਵਾਰਸ ਚਿੱਟੇ ਬਾਂਦਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਜਾਂਦੇ ਹੋਏ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਧਰਮ ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਵੰਡ ਕਰ ਕੇ ਤੇਰੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਇਰਫਾਨ ਹਬੀਬ ਨੂੰ ਹਲਾਲ ਕਰ ਕੇ ਸੁੱਟ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਬਾਰ ਤੋਂ ਉਜੜ ਕੇ ਆਏ ਦੁੱਬੀ ਚੱਥਾ' ਦਾ ਲਾਣਾ ਤੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਉਪਰੇ ਦੇਸ ਤੋਂ ਆਇਆ ਪਰਦੇਸੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ।

ਅਥੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ—ਸੂਲਾਂ—ਲੇਮੇ ਸਿੱਧੇ ਕੰਡੇ, ਜੋ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਕਿੱਕਰਾਂ ਨੂੰ ਲੱਗੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਹਲਾਲ ਕਰ ਗਏ—ਮਾਰ ਕੇ ਸੁੱਟ ਗਏ । ਬਾਰੋਂ—ਜੰਗਲੀ ਇਲਾਕੇ ਤੋਂ । ਦੁੱਬੀ ਚੱਥ—ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਟੱਥਹ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਅੱਲ 'ਦੁੱਬੀ-ਚੱਥ' ਪਾਈ ਹੋਈ ਸੀ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 3. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਦ) ਤੈਨੂੰ ਤਾਂ ਸਾਇਦ ਯਾਦ ਵੀ ਨਾ ਹੋਵੇ
 ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਕਿੰਨਾ ਅਸਹਿ ਸੀ ਜਵ੍ਹਾਂ ਵਾਲੇ ਦੀ ਬਾਰ ਛੁੱਡਲੀ
 ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਦੇ ਰਟਣ
 ਉਗ ਜੰਗਲ ਨੂੰ ਸੁਆਰਦੇ ਅਗ ਵੀ ਜ਼ਖਮੀ ਸਨ
 ਤੇਰੇ ਭਾਣੇ ਤੇ ਟੇਬਾ ਟੇਕ ਸਿੰਘ ਇਕ ਘੁੰਮਦਾ ਰਕਾਟ ਸੀ
 ਜੀਹਦੀ ਘਸੀ ਹੋਈ ਆਵਾਜ਼ ਕੇਵਲ ਦੱਸ ਸਕਦੀ ਸੀ
 ਉਧਰ ਰਹਿ ਗਈ ਬਾਜ਼ਿਆਂ ਦੀ ਕਿੰਦਰ ਦੀ ਕਹਾਣੀ
 ਤੇ ਛੱਡੀ ਚਾਚਰ ਚੱਕ ਕੋਲ ਮਾਰੇ ਗਏ ਤਾਏ ਬਿਸ਼ਨੇ ਦੀ ਲਾਸ਼
 ਕਿਉ ਅਰਦਾਸ ਨੂੰ ਤਗਸਦੀ ਪੰਡੀਆਂ ਦੀ ਭੇਂਟ ਹੋ ਗਈ ਸੀ
 ਜਦੋਂ ਕਿ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੋਂ ਉਹ ਐਲਾਨ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ
 'ਹਮ ਨੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲੀ ਬਿਨਾਂ ਏਕ ਖੂਨ ਦਾ ਕਰਗਾ ਬਹਾਏ' ।

ਊੱਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ-ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਕੰਬੋਜ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਪੰਜਾਬ-ਕਥਾ' ਵਿੱਚ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ 1947 ਤੋਂ ਹੁਣ ਤਕ ਦੇ ਬਦਲਦੇ ਰਾਜਸੀ, ਆਰਥਿਕ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸ਼ਦਿਕ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਉਲੇਖ ਹੈ । ਦੇਸ ਨੂੰ ਅਜਾਦੀ ਮਿਲਣ ਉੱਤੇ ਆਮ ਥੰਡੇ ਦੇ ਭੁਸ ਹੋਣ, ਅਥਾਦੀ ਦੇ ਤਬਾਦਲੇ ਤੇ ਉਜਾੜੇ ਦੇ ਦੁਖਾਂਤ, ਸੱਤਾ ਉੱਤੇ ਕਾਥਜ ਹੋਏ ਲੀਡਰਾਂ ਵਲੋਂ ਅਜਾਦੀ ਦੇ ਸਹੀਦਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਨਕਾਰਨ, ਜਗੀਰਦਾਰਾਂ ਤੇ ਗਾਠਾਂ ਦੀਆਂ ਪੌਂ-ਬਾਗਾਂ ਹੋਣ, ਖੇਤੀਬਾੜੀ, ਆਵਾਜਾਈ ਤੇ ਹੋਰ ਖੇਤਰਾਂ ਦਾ ਮਸ਼ੀਨੀਕਰਨ ਹੋਣ ਤੇ ਵਪਾਰਕ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਨਾਲ ਛੋਟੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਤੇ ਕਿੱਤਾਕਾਰਾਂ ਦੇ ਧੰਦਿਆਂ ਦੇ ਚੌੜ-ਚੁਪੱਟ ਹੋਣ, ਹਰੀ ਝ੍ਰਾਂਤੀ ਦੇ ਥੋੜ੍ਹ-ਚਿਰੇ ਬੁਲਬੁਲੇ, ਧਰਮ ਨੂੰ ਖੁਦਗਰਜ਼ੀ ਲਈ ਵਰਤਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੇ ਉਭਾਰ, ਦਹਿਸਤ-ਗਰਦੀ ਦੇ ਪਸਾਰ ਤੇ

ਭਤਲੋਗਾਰਤ ਦੇ ਮਿਲਮਿਲੇ, ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਮਹੀਨੇ ਕਤਲੇਆਮ, ਕਵੀਆਂ ਦੇ ਨਿਰਪੱਖ ਨਾ ਰਹਿਣ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਨਾਂਵਾਂ 'ਤੇ ਵਾਪਰ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਚੋਟ ਤੇ ਵਿਅੰਗ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਇਆ ਹੈ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਕਵੀ ਅਜਾਦੀ ਮਿਲਣ ਸਮੇਂ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵੰਡ ਤੇ ਅਬਾਦੀ ਤੇ ਤਬਾਦਲੇ ਦੇ ਦੁਪਦਾਇਕ ਸਿੱਟਿਆਂ ਦਾ ਪਿਕਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਕਵੀ ਆਮ ਥੇਏ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੈਨੂੰ ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਯਾਦ ਹੀ ਨਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਜੜ੍ਹਾਂ ਵਾਲੇ ਦੀ ਬਾਰ ਛੱਡਣੀ ਕਿੰਨੀ ਅੱਪੀ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੋਂਦਾ ਉੱਤੇ ਜੰਗਲਾਂ ਨੂੰ ਵੱਡ ਕੇ ਜਾਰੀ ਨੂੰ ਖੇਤੀ ਜੋਗ ਬਣਾਉਇਆਂ ਅਜੇ ਵੀ ਜਾਮ ਸਨ ਤੇ ਰੱਟਣ ਪਏ ਹੋਏ ਸਨ । ਤੇਰੇ ਲਈ ਤਾਂ ਭਾਰਤ-ਪਾਕਿ ਸਰਹੱਦ ਉਤਲਾ ਪਿੰਡ, ਟੋਭਾ ਟੇਕ ਸਿੰਘ ਇਕ ਘੁੰਮਦਾ ਰਕਾਟ ਸੀ, ਜਿਸਦੀ ਘਸੀ ਹੋਈ ਅਵਾਜ਼ ਕੇਵਲ ਉਜਾੜੇ ਸਮੇਂ ਬਾਜ਼ਵਿਆਂ ਦੀ ਉਧਰ ਰਹਿ ਗਈ ਪੀ ਕਿੰਦਰ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਟੱਸਦੀ ਸੀ ਜਾਂ ਇਹ ਦੱਸਦੀ ਸੀ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਛੱਡੀ ਚਾਦਰ ਚੱਕ ਕੋਲ ਮਾਰੇ ਗਏ ਤਾਏ ਬਿਸ਼ਨੇ ਦੀ ਲਾਜ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਅੰਤਮ ਅਰਦਾਸ ਲਈ ਤਰਸਦਿਆਂ ਪੰਫੀ (ਗਿਰਭਾਂ ਆਦਿ) ਖਾ ਗਏ ਸਨ । ਪਰ ਇਸ ਸਮੇਂ ਸਾਡੇ ਲੀਡਰ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੋਂ ਐਲਾਨ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਅਸੀਂ ਅਜਾਦੀ ਇਕ ਵੀ ਖੂਨ ਦਾ ਕਤਰਾ ਵਹਾਏ ਬਿਨਾਂ ਲਈ ਹੈ ।

ਔਪੋ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ—ਜੜ੍ਹਾਂ ਵਾਲਾ—ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦਾ ਇਕ ਕਸਥਾ । ਟੋਭਾ ਟੇਕ ਸਿੰਘ—ਟੋਭਾ ਟੇਕ ਸਿੰਘ ਭਾਰਤ-ਪਾਕਿ ਸਰਹੱਦ ਦੇ ਨੇੜੇ ਦਾ ਇਕ ਕਸਥਾ, ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਮਹਾਰੋਂ ਛੱਸਲਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪੇਤਰ ਵਿਚ ਹੈ, ਜਾਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ । ਇਸ ਬਾਰੇ ਸਾਮਾਦਰ ਹਮਨ ਮੰਟੇ ਦੀ ਲਿਖੀ ਕਹਾਣੀ ਸੰਸਾਰ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਧਰਮ ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਏਸ਼-ਵੰਡ ਉੱਤੇ ਕਰਾਰਾ ਵਿਅੰਗ ਕੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਰਕਾਟ—ਰਿਕਾਰਡ, ਤਵਾ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਰੀਤ ਆਦਿ ਰਿਕਾਰਡ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ । ਛੱਡੀ ਚਾਦਰ ਚੱਕ—ਬਾਰ ਦਾ ਇਕ ਪਿੰਡ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 4. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਸ) ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਤੇ ਐਨ ਯਾਦ ਹੈ

ਫਾਸੀ 'ਤੇ ਲਟਕੇ ਹੋਏ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਥੇਲ ਕਿਵ ਸਾਨੂੰ ਹਲੂਣਦੇ ਰਹੇ ਸਨ
ਸਰਾਂਕਾ ਕਈ ਵੇਰ ਰਾਤ ਬਰਾਤੇ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਉਦਾ ਰਿਹਾ
ਸਤਲੁਜ ਦਰਿਆ ਜ਼ਬਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ
ਰਾਤਾਂ ਦੀ ਚੁੱਪ ਵਿਚੋਂ ਸਾਨੂੰ ਵੰਗਾਰਦਾ ਰਿਹਾ
ਪਰ ਪਿੰਡ ਸਨ ਕਿ ਸਦਾ ਸੁੱਤੇ ਜਹੇ ਰਹੇ
ਤੇ ਸਹਿਰ ਨਸ਼ਿਉਂ ਟੁੱਟੇ ਅਮਲੀ ਢਾਂਗ ਭਿਗਦੇ ਜਹੇ ਰਹੇ ।

ਉੱਤਰ—ਪ੍ਰਸੰਗ—ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਕੰਬੋਜ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਪੰਜਾਬ-ਕਥਾ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ 1947 ਤੋਂ ਹੁਣ ਤਕ ਦੇ ਬਦਲਦੇ ਰਾਜਸੀ, ਆਰਥਿਕ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦੀ ਤ੍ਰਾਮਦਿਕ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਉਲੇਖ ਹੈ । ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਅਜਾਦੀ ਮਿਲਣ ਉੱਤੇ ਆਮ ਥੇਏ ਦੇ ਖੂਸ ਹੋਣ, ਅਬਾਦੀ ਦੇ ਤਬਾਦਲੇ ਤੇ ਉਜਾੜੇ ਦੇ ਦੁਖਾਤ, ਸੱਤਾ ਉੱਤੇ ਕਾਬਜ਼ ਹੋਏ ਲੀਡਰਾਂ ਵਲੋਂ ਅਜਾਦੀ ਦੇ ਸਹੀਦਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਨਕਾਰਨ, ਜਗੀਰਦਾਰਾਂ ਤੇ ਰਾਠਾਂ ਦੀਆਂ ਪੌਂਥਾਂ ਹੋਣ, ਖੇਤੀਬਾਦੀ ਆਵਾਜਾਈ ਤੇ ਹੋਰ ਖੇਤਰਾਂ ਦਾ ਮਸ਼ੀਨੀਕਰਨ ਹੈਣ ਤੇ ਵਪਰਕ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਨਾਲ ਛੋਟੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਤੇ ਗਿੱਤਾਕਾਹਾਂ ਦੇ ਪੰਦਿਆਂ ਦੇ ਚੌੜ-ਚੁਪੱਟ ਹੋਣ, ਹਰੀ ਝਾਂਤੀ ਦੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਬੁਲਬੁਲੇ, ਧਰਮ ਨੂੰ ਖੁਦਗਾਰਜੀ ਲਈ ਵਰਤਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੇ ਉਡਾਨ, ਦਹਿਜ਼ਤ ਗਾਰਦੀ ਦੇ ਪਸਾਰ ਤੇ ਕਲੋਗਾਰਤ ਦੇ ਮਿਲਮਿਲੇ, ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਮਹੀਨੇ ਕਤਲੇਆਮ, ਕਵੀਆਂ ਦੇ ਨਿਰਪੱਖ ਨਾ ਰਹਿਣ ਤੇ ਸਹੀਦਾਂ ਦੇ ਨਾਂਵਾਂ 'ਤੇ ਵਾਪਰ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਚੋਟ ਤੇ ਵਿਅੰਗ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਇਆ ਹੈ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਕਵੀ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸੱਤਾ ਉੱਤੇ ਕਾਬਜ਼ ਹੋਏ ਲੀਡਰਾਂ ਦੁਆਹਾ ਸਹੀਦਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਨਕਾਰਨ ਉੱਤੇ ਦੁੱਖ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਕਵੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਜਾਦੀ ਮਿਲਣ ਸਮੇਂ ਸੱਤਾ ਸੰਭਾਲਣ ਵਾਲੇ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਥੇਸੱਕ ਸਹੀਦਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਨਕਾਰ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਯਾਦ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫਾਸੀ ਉੱਤੇ ਲਟਕੀ ਹੋਈ ਸ: ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਥੇਲ ਉਸਨੂੰ ਅਜਾਦੀ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਹਲੂਣਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਇਹੋ ਹਲੂਣਾ ਦੇਣ ਲਈ ਸਹੀਦ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸਰਭਾ ਰਤ-ਬਰਾਤੇ ਉਸਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਆਉਦਾ ਰਿਹਾ । ਅਜਾਦੀ ਦੇ ਸਹੀਦਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦਾ ਗੁਆਹ ਸਤਲੁਜ ਦਰਿਆ ਹੈ ਗਤਾਂ ਦੀ ਚੁੱਪ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਜਾਦੀ ਦਾ ਸੰਘਰਸ਼ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣ ਲਈ ਵੰਗਾਰਦਾ ਰਿਹਾ, ਪਰੰਤੂ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਅਜਿਹੇ ਫ਼ਿ ਇਹ ਸੁੱਤੇ ਹੀ ਰਹੇ ਤੇ ਸਹਿਰਾਂ ਦਾ ਹਾਲ ਨਸ਼ਿਉਂ ਟੁੱਟੇ ਅਮਲੀ ਦੇ ਭਿਗਣ ਵਰਗਾ ਸੀ ।

ਔਪੋ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ—ਸਰਾਂਕਾ—ਸਹੀਦ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸਰਭਾ, ਅਜਾਦੀ ਦਾ ਇਕ ਗਾਦਰੀ ਯੋਧਾ ਜੋ ਕੇਵਲ 19 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਫਾਸੀ ਹੜ੍ਹ ਗਿਆ ਸੀ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 5. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਹ) ਹਗਿਮੰਦਰ ਤਾਂ ਉਦੋਂ ਵੀ ਜਥਮੀ ਸੀ
 ਪਰ ਉਹਦੇ ਸਿਸਕਦੇ ਬੋਲਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼
 ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਰਾਠਾਂ ਦੀਆਂ ਹਵੇਲੀਆਂ ਹੇਠ ਨੌਪੀ ਰਹੀ
 ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਤਾਂ ਸਭ ਅੱਛਾ ਸੀ
 ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖੇਤ ਬੱਤੀ ਸਟੈਂਡਰਡ ਏਕੜ ਵੇਲੇ ਵੀ
 ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਘੋੜਿਆਂ ਵਾਂਗ ਦਨਦਨਾਉਂਦੇ ਰਹੇ
 ਤੇ ਮੰਡੀਆਂ ਵਿਚ ਭਾਅ ਦੇ ਖੁੰਢੇ ਹਥਿਆਰ
 ਬਾਬਾ ਬੂੜਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹਿੱਕ ਹੀ ਵਿੱਨ੍ਹਦੇ ਰਹੇ ।

ਉੱਤਰ—ਪ੍ਰਸੰਗ—ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਕੰਬੋਜ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਪੰਜਾਬ-ਕਥਾ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ 1947 ਤੋਂ ਹੁਣ ਤਕ ਦੇ ਬਦਲਦੇ ਰਾਜਸ਼ੀ, ਆਰਥਿਕ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸ਼ਦਿਕ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਉਲੇਖ ਹੈ । ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਅਜਾਦੀ ਮਿਲਣ ਉੱਤੇ ਆਮ ਬੰਦੇ ਦੇ ਖੁਸ਼ ਹੋਣ, ਅਥਾਦੀ ਦੇ ਤਬਾਦਲੇ ਤੇ ਉਜਾਕੇ ਦੇ ਦੁਖਾਂਤ, ਸੱਤਾ ਉੱਤੇ ਕਾਬਜ਼ ਹੋਏ ਲੀਡਰਾਂ ਵਲੋਂ ਅਜਾਦੀ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਨਕਾਰਨ, ਜਗੀਰਦਾਰਾਂ ਤੇ ਰਾਠਾਂ ਦੀਆਂ ਪੌਂ-ਬਾਰਾਂ ਹੋਣ, ਪੇਤੀਬਾੜੀ, ਆਵਾਜਾਈ ਤੇ ਹੋਰ ਖੇਤਰਾਂ ਦਾ ਮਸ਼ੀਨੀਕਰਨ ਹੋਣ ਤੇ ਵਪਾਰਕ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਨਾਲ ਛੋਟੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਤੇ ਕਿੱਤਾਕਾਰਾਂ ਦੇ ਧੰਦਿਆਂ ਦੇ ਚੋੜ-ਜੁਪੱਟ ਹੋਣ, ਹਰੀ ਝ੍ਰਾਂਤੀ ਦੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਬੁਲਬੁਲੇ, ਧਰਮ ਨੂੰ ਖੁਦਗਰਜੀ ਲਈ ਵਰਤਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੇ ਉਭਾਰ, ਦਹਿਸਤ-ਗਰਦੀ ਦੇ ਪਸਾਰ ਤੇ ਕਤਲੋਗਾਰਤ ਦੇ ਸਿਲਸਿਲੇ, ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਮਚੀ ਕਤਲੇਅਾਮ, ਕਵੀਆਂ ਦੇ ਨਿਰਪੱਖ ਨਾ ਰਹਿਣ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਨਾਂਵਾਂ ਤੇ ਵਪਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਚੋਟ ਤੇ ਵਿਅੰਗ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਇਆ ਹੈ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਕਵੀ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਜਾਦੀ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਜਗੀਰਦਾਰਾਂ ਤੇ ਰਾਠਾਂ ਦੀਆਂ ਪੌਂ-ਬਾਰਾਂ ਰਹੀਆਂ ਤੇ ਕਿਰਤੀ-ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਦੇ ਘੁਲਾਟੀਏ ਕਾਂ ਬੂੜਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹਿੱਕ ਵਿੱਨ੍ਹ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਕਵੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਜਾਦੀ ਮਿਲਣ ਸਮੇਂ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਧਰਮ ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਤੇ ਭਾਰਤੀ ਸਿਆਸਤਦਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਦੇਸ਼-ਵੰਡ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਫਿਰਕੂ ਫਸਾਦ ਕਰਾਏ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਸਭ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਹਗਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਉਦੋਂ ਵੀ ਜਥਮੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਦੇ ਸਿਸਕਦੇ ਬੋਲਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵੱਡੇ ਜ਼ਿਮੀਦਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਹਵੇਲੀਆਂ ਵਿਚ ਦੱਬ ਗਈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਵਿਗਿਆਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਸਭ ਕੁੱਝ ਠੀਕ ਸੀ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖੇਤ ਉਦੋਂ ਵੀ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਘੋੜਿਆਂ ਵਾਂਗ ਦਨਦਨਾਉਂਦੇ ਦੂਰ-ਦੂਰ ਤਕ ਛੈਲੇ ਰਹੇ, ਜਦੋਂ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ 32 ਸਟੈਂਡਰਡ ਏਕੜ ਲੈਂਡ ਸੀਲਿੰਗ ਕਾਨੂੰਨ ਲਾਗੂ ਸੀ । ਇਸ ਸਮੇਂ ਕਿਸਾਨ ਦੀ ਫਸਲ ਦੇ ਭਾਅ ਨੂੰ ਮੰਡੀ ਵਿਚ ਸੀਮਿਤ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਖੁੰਢੇ ਹਥਿਆਰ ਕਿਰਤੀ-ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਲਈ ਲੜਨ ਵਾਲੇ ਕਾਂ ਬਾਬਾ ਬੂੜਾ ਸਿੰਘ ਵਰਗਿਆਂ ਦੀ ਹਿੱਕ ਨੂੰ ਵਿੱਨ੍ਹਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੇਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਭਾਰਦੇ ਰਹੇ ।

ਅੰਖੇ ਸਥਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ—ਰਾਠ—ਵੱਡੇ ਜ਼ਿਮੀਦਾਰ, ਜਗੀਰਦਾਰ । ਦਨਦਨਾਉਂਦੇ—ਖਿਨਾਂ ਰੋਕ-ਟੋਕ ਲਲਕਾਰਦੇ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 6. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਕ) ਤੂੰ ਕਦੋਂ ਤਕ ਰਹੋਗਾ ਭਾਲਦਾ ਆਜਾਦੀ ਦੇ ਅਰਥ
 ਟੁੱਟੀ ਹੋਈ ਪੰਜਾਲੀ ਤੇ ਖੁੰਢੀ ਹੋਈ ਦਾਤਰੀ ਕੋਲੋਂ
 ਤੈਨੂੰ ਤੇ ਪਤਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਚੱਲਿਆ
 ਕਿ ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬਲਦ ਕਿਥ ਹੋਲੀ-ਹੋਲੀ ਹਾਰ ਗਏ
 ਵਿਰਕਾਂ ਦੇ ਟਰੈਕਟਰ ਕੋਲੋਂ
 ਕਿ ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਲਈ ਅੱਜ-ਕਲੂ
 ਮੰਡੀ 'ਚ ਬਹੁਕਰਾਂ ਫੇਰਨਾ ਕਿਨਾ ਦੁਖਦਾਈ ਹੈ
 ਕਿ ਹਰੀਏ ਮੇਰੀ ਦੀ ਖੋਲ-ਯੋਝੀ ਦੀ ਜੁੱਤੀ
 ਕਿਨਾ ਕੁ ਚਿਰ ਠਹਿਰ ਸਕਦੀ ਸੀ
 ਬਾਟਾ ਅੜੇ ਕਰੋਨਾ ਦੇ ਸਸਤੇ ਮਾਲ ਸਾਹਵੇ
 ਜੀਹਨੂੰ ਟੀ.ਵੀ. ਦੀ ਫਸਲ 'ਚ ਚੁਆਨ ਹੋਏ ਜੁਆਕਾਂ ਨੇ
 ਅੰਤਾਂ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਦਿੱਤਾ

ਅਤੇ ਰਿਕਸੇ ਹਾਰ ਹੀ ਗਏ ਥ੍ਰੀ-ਵੀਲੂਰਾਂ ਤੋਂ
ਤੇ ਮੁਣਸੀ ਦੇ ਟਾਂਗੇ ਦੀ ਲਾਖੀ ਘੋੜੀ
ਕਦੋਂ ਦੀ ਹੱਡਾ-ਰੋੜੀ ਦਾ ਸਿਕਾਰ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ
ਕਿਸੇਰ ਭੁਮਾਰ ਅਤੇ ਟੀ.ਵੀ. ਦੇ ਹੜ੍ਹ ਨੇ ਖਾ ਹੀ ਲਿਆ
ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੋਰ ਦੇ ਤਵਿਆਂ ਦਾ ਹਰਾ-ਹਰਾ ਬੂਰ
ਬਿਹਾਰ ਦੇ ਭਈਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਕਦੇ ਕੈਨੇਡਾ ਸੀ
ਅੱਜ-ਕਲੁ ਪਾਗਲ ਹਨੇਰੇ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਸਿਰ ਪੈਰਾਂ 'ਚ ਲੁਕੇ ਕੇ
ਰਾਤ ਦੀਆਂ ਡਰੀਆਂ ਪੈੜਾਂ ਨੂੰ ਬਿਸਤਰੇ 'ਚ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ
ਪਟਨੇ ਦੀ ਭੁੱਖੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਹੀ ਮਹਿਛੂਜ਼ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ।

ਊਂਡਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ-ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਕੌਬੋਜ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਪੰਜਾਬ-ਕਥਾ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ 1947 ਤੋਂ ਹੁਣ ਤਕ ਦੇ ਬਦਲਦੇ ਗਾਜਸੀ, ਆਰਥਿਕ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦੀ ਕ੍ਰਾਸਦਿਕ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਉਲੇਖ ਹੈ । ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਅਜਾਦੀ ਮਿਲਣ ਉੱਤੇ ਆਮ ਬਿਦੇ ਦੇ ਖੁਸ਼ ਹੋਣ, ਅਥਾਦੀ ਦੇ ਤਥਾਦਲੇ ਤੇ ਉਜਾਝੇ ਦੇ ਦੁਖਾਂਤ, ਸੱਤਾ ਉੱਤੇ ਕਾਬਜ਼ ਹੋਏ ਲੀਡਰਾਂ ਵਲੋਂ ਅਜਾਦੀ ਦੇ ਸਹੀਦਾਂ ਦੀਆਂ ਭੁਰਬਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਨਕਾਰਨ, ਜਗੀਰਦਾਰਾਂ ਤੇ ਕਾਠਾਂ ਦੀਆਂ ਪੈਂ-ਬਾਰਾਂ ਹੋਣ, ਖੇਤੀਬਾੜੀ, ਆਵਾਜਾਈ ਤੇ ਹੋਰ ਖੇਤਰਾਂ ਦਾ ਮਸ਼ੀਨੀਕਰਨ ਹੋਣ ਤੇ ਵਪਾਰਕ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਨਾਲ ਛੋਟੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਤੇ ਕਿੱਤਾਕਾਰਾਂ ਦੇ ਧੰਡ-ਚੁਪੱਟ ਹੋਣ, ਹਰੀ ਝ੍ਰਾਂਤੀ ਦੇ ਥੋੜ੍ਹੀ-ਬੁਲਬੁਲੇ, ਧਰਮ ਨੂੰ ਖੁਦਗਰਜ਼ੀ ਲਈ ਵਰਤਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੇ ਉਭਾਰ, ਦਹਿਸਤ-ਗਰਦੀ ਦੇ ਪਸਾਰ ਤੇ ਕਤਕੇਗਾਰਤ ਦੇ ਸਿਲਸਿਲੇ, ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਮਚੀ ਕਤਲੇਅਾਮ, ਕਵੀਆਂ ਦੇ ਨਿਰਪੱਖ ਨਾ ਰਹਿਣ ਤੇ ਸਹੀਦਾਂ ਦੇ ਨਾਂਵਾਂ 'ਤੇ ਵਪਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਚੋਟ ਤੇ ਵਿਅੰਗ ਦਾ ਨਿਸਾਨਾ ਬਣਾਇਆ ਹੈ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਕਵੀ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਖੇਤੀਬਾੜੀ, ਆਵਾਜਾਈ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਕਿੱਤਿਆਂ ਦੇ ਮਸ਼ੀਨੀਕਰਨ ਕਿਸਾਨਾਂ ਤੇ ਆਮ ਕਿੱਤਾਕਾਰਾਂ ਉੱਪਰ ਪਦੇ ਦੁਸ-ਪ੍ਰਭਾਵ ਦਾ ਚਿਕਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ।

ਵਿਆਖਿਆ-ਕਵੀ ਆਮ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੂੰ ਆਪਣੀ ਟੁੱਟੀ ਹੋਈ ਪੰਜਾਲੀ ਤੇ ਖੁੱਝੀ ਹੋਈ ਦਾਤਰੀ ਕੋਲੋਂ ਕਦੋਂ ਤਕ ਅਜਾਦੀ ਦੇ ਅਰਥ ਭਾਲਦਾ ਰਹੇਂਗਾ । ਤੈਨੂੰ ਤਾਂ ਇਹ ਪਤਾ ਹੀ ਨਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਛੋਟੇ ਜਿਮੀਦਾਰ ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬਲਦ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੈਸੇ ਵਾਲੇ ਵਿਰਕਾਂ ਦੇ ਟਰੈਕਟਰ ਅੱਗੇ ਹਾਰ ਗਏ ਹਨ ਤੇ ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬੇਜ਼ਮੀਨੇ ਹੋਏ ਮੁੰਡਿਆਂ ਲਈ ਮੰਡੀ ਵਿਚ ਝੜ੍ਹ ਫੇਰਨੇ ਕਿਨੇ ਦੁਖਦਾਈ ਹਨ । ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਰੀਏ ਮੇਚੀ ਦੀ ਖੱਲ-ਧੋੜੀ ਦੀ ਜੁੜੀ ਥਾਟਾ ਤੇ ਕਰੋਨਾ ਵਰਗੀਆਂ ਕੰਪਨੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਟੀ.ਵੀ. ਦੀ ਇਸਤਿਹਾਰਬਾਣੀ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ ਜੁਆਨ ਹੋਏ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਤਿਕਾਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਦੇ ਸਸਤੇ ਮਾਲ ਸਾਹਮਣੇ ਕਿਨਾ ਚਿਰ ਠਹਿਰ ਸਕਦੀ ਸੀ । ਤੈਨੂੰ ਤਾਂ ਇਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਥ੍ਰੀ-ਵੀਲੂਰਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਰਿਕਸੇ ਕਿਉਂ ਹਾਰ ਗਏ ਹਨ ਤੇ ਮੁਨਸੀ ਦੇ ਟਾਂਗੇ ਦੀ ਲਾਖੀ ਘੋੜੀ ਕਦੋਂ ਦੀ ਮਰ ਕੇ ਹੱਡਾ-ਰੋੜੀ ਦਾ ਬਿਕਾਰ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ । ਤੈਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ ਕਿ ਟੀ.ਵੀ. ਅਤੇ ਕਿਸੇਰ ਭੁਮਾਰ ਦੇ ਗਾਣਿਆਂ ਨੇ ਹੜ੍ਹ ਨੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੋਰ ਦੇ ਗੀਤਾਂ ਦੇ ਤਵਿਆਂ ਦਾ ਹਰਾ-ਭਰਾ ਬੂਰ ਖਾ ਕੇ ਮੁਕਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ । ਤੈਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਬਿਹਾਰ ਦੇ ਭਈਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਕਦੇ ਕੈਨੇਡਾ ਸੀ, ਇਥੋਂ ਦੇ ਦਹਿਸਤਗਰਦੀ ਦੇ ਪਾਗਲ ਹਨੇਰੇ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਸਿਰ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਲੁਕੇ ਕੇ ਤੇ ਗਤ ਦੀਆਂ ਡਰੀਆਂ ਪੈੜਾਂ ਨੂੰ ਬਿਸਤਰਿਆਂ ਵਿਚ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਵਾਪਸ ਚਲੇ ਗਏ ਹਨ ਤੇ ਉਹ ਪਟਨੇ ਦੀ ਭੁੱਖੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਹੀ ਆਪਣੇ ਲਈ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਸਮਝ ਰਹੇ ਹਨ ।

ਔਖੇ ਸਥਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ-ਬਹੁਕਰ-ਬਾਜੂ । ਖੱਲ-ਧੋੜੀ-ਮੋਟਾ ਚਮੜਾ । ਟੀ.ਵੀ. ਦੀ ਫਸਲ-ਟੀ.ਵੀ. ਦੇ ਸੀਰੀਅਲਾਂ ਤੇ ਇਸਤਿਹਾਰਬਾਣੀ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ ਵੱਡੇ ਹੋਏ । ਮਹਿਛੂਜ਼-ਸੁਰੱਖਿਅਤ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 7. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ੴ) ਇਹ ਕਮਾਲ ਸੀ ਮੇਰੇ ਯਾਰ

ਕਿ ਬਦਲਦੇ ਹੋਏ ਖੂਹਾਂ ਤੋਂ ਟਿਉਥਵੈਲਾਂ ਨੇ

ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਮੁਹਾਂਦਰਾ ਹੀ ਬਦਲ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ

ਕਿ ਹਰੀ ਝ੍ਰਾਂਤੀ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੇਸਵਾ ਵਾਂਗ ਭੋਗਿਆ

ਕਾਤਲਾਂ ਤੇ ਜੁੜੀਦਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਹਵੇਲੀਆਂ ਪਿੰਡਾਂ ਤੋਂ ਤੁਰ ਕੇ

ਰਾਜਪਾਨੀ ਦੀਆਂ ਨਿਉਨ ਬੱਤੀਆਂ 'ਚ ਸਮਾ ਗਈਆਂ

ਤੇ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਿਚ ਤਾਂ ਅੰਤਾਂ ਦਾ ਪਾਣੀ ਹੈ
 ਕੀ ਹੋਇਆ ਜੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦਾ ਪਾਣੀ ਸੱਤ ਤੋਂ ਸੱਤਰ ਛੁੱਟ ਚਲੇ ਗਿਆ
 'ਸਥਰ ਕਰ' ਕਿ ਗੜ੍ਹਮਾਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਖੇਤ ਦਾ ਮੁੱਲ ਨੱਥੇ ਰੁਪੈ ਪਿਆ
 'ਸੰਤੋਖ ਕਰ' ਜੇ ਖਦਾਂ ਦੇ ਭਾਅ ਤਿੱਗਣੇ ਹੋ ਗਏ
 ਅੱਜ ਤੱਕ ਇਹੀ ਤਾਂ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਮੇਰੇ ਯਾਰ ।

ਉੱਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ- ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਕੰਬੋਜ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਪੰਜਾਬ-ਕਥਾ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ 1947 ਤੋਂ ਹੁਣ ਤਕ ਦੇ ਬਦਲਦੇ ਰਾਜਸੀ, ਆਰਥਿਕ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸ਼ਿਕ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਉਲੇਖ ਹੈ । ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਅਜਾਈ ਮਿਲਣ ਉੱਤੇ ਆਮ ਬੰਦੇ ਦੇ ਖੁਸ਼ ਹੋਣ, ਅਥਾਦੀ ਦੇ ਤਬਾਦਲੇ ਤੇ ਉਜਾੜੇ ਦੇ ਦੁਖਾਂਤ, ਸੱਤਾ ਉੱਤੇ ਕਾਬਜ਼ ਹੋਏ ਲੀਡਰਾਂ ਵਲੋਂ ਅਜਾਈ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਨਕਾਰਨ, ਜਗੀਰਦਾਰਾਂ ਤੇ ਕਾਠਾਂ ਦੀਆਂ ਪੌਂ-ਬਾਗਾਂ ਹੋਣ, ਖੇਤੀਬਾੜੀ, ਆਵਾਜਾਈ ਤੇ ਹੋਰ ਖੇਤਰਾਂ ਦਾ ਮਸੀਨੀਕਰਨ ਹੋਣ ਤੇ ਵਪਾਰਕ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਨਾਲ ਛੋਟੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਤੇ ਕਿੱਤਾਕਾਰਾਂ ਦੇ ਧੰਦਿਆਂ ਦੇ ਚੌੜ-ਚੁਪੱਟ ਹੋਣ, ਹਰੀ ਕੂਂਡੀ ਦੇ ਬੋੜ੍ਹ, ਚਿਰੇ ਬੁਲਬੁਲੇ, ਪਰਮ ਨੂੰ ਖੁਦਗਰਜੀ ਲਈ ਵਰਤਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੇ ਉਭਾਰ, ਦਹਿਸਤ-ਗਾਰਦੀ ਦੇ ਪਸਾਰ ਤੇ ਕਤਲੇਗਾਰਤ ਦੇ ਸਿਲਸਿਲੇ, ਹਿੱਲੀ ਵਿਚ ਮਚੀ ਕਤਲੇਅਾਮ, ਕਵੀਆਂ ਦੇ ਨਿਰਪੱਖ ਨਾ ਰਹਿਣ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਤੇ ਵਪਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਚੋਟ ਤੇ ਵਿਅੰਗ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਇਆ ਹੈ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਹਰੀ ਕੂਂਡੀ ਦੇ ਬੁਲਬੁਲੇ ਤੋਂ ਉਸਦੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਧਰਤੀ ਹੇਠਲੇ ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਖੇਤੀ ਦੀ ਲਾਗਤ ਉੱਤੇ ਪਏ ਦੂਸ਼-ਪ੍ਰਭਾਵ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ।

ਵਿਆਖਿਆ- ਕਵੀ ਆਮ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕਮਾਲ ਦੀ ਗੱਲ ਸੀ ਕਿ ਖੂਹਾਂ ਤੋਂ ਬਦਲ ਕੇ ਸੂਰੂ ਹੋਏ ਟਿਉਬਵੈਲਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਮੁਹਾੰਦਿਗਾ ਹੀ ਬਦਲ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਇਨਕਲਾਬੀ ਲਹਿਰਾਂ ਦੇ ਕਾਤਲਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੁੰਡੀਦਾਰ ਵੱਡੇ ਜ਼ਿਮੰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਹਰੀ ਕੂਂਡੀ ਨੂੰ ਵੇਸਵਾ ਵਾਂਗ ਭੋਗਿਆ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਹਵੇਲੀਆਂ ਪਿੰਡਾਂ ਤੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਰਾਜਧਾਨੀ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੀਆਂ ਨਿਊਨ ਬੱਤੀਆਂ ਨਾਲ ਇਕਾਇਕ ਹੋ ਗਈਆਂ । ਹੁਣ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਿਚ ਤਾਂ ਬੇਅੰਤ ਪਾਣੀ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਪਿੰਡਾਂ ਦਾ ਪਾਣੀ ਜਿੱਥੇ ਸੱਤ ਛੁੱਟ ਜਮੀਨ ਹੇਠ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਹੁਣ ਸੱਤਰ ਛੁੱਟ ਬੱਲੇ ਚਲਾ ਗਿਆ ਹੈ । ਆਮ ਕਿਸਾਨ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਤੇ ਸਥਰ ਕਰ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੜ੍ਹਮਾਰ ਤੋਂ ਮਹਰੋਂ ਉਸਦੇ ਖੇਤ ਦੀ ਫਸਲ ਦਾ ਮੁੱਲ ਕੇਵਲ 90 ਰੁਪਏ ਹੀ ਪਿਆ । ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਸੰਤੋਖ ਕਰ ਕੇ ਜਰ ਲੈਣੇ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਫਸਲ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਖਾਦਾਂ ਦੇ ਮੁੱਲ ਤਿਗੁਣੇ ਹੋ ਗਏ । ਕਵੀ ਆਮ ਸਧਾਰਨ ਕਿਸਾਨ ਨੂੰ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਦਾ ਇਹੋ ਕੁਝ ਹੀ ਕਰਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਸਭ ਕਾਸੇ ਤੋਂ ਅਵੇਸਲਾ ਹੀ ਰਿਹਾ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 8. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਜ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਗ) ਉੱਧਰ ਸਵੇਰ ਦੀ ਚੁੱਪ 'ਚ ਸਰੋਵਰ ਰੇ ਰਿਹਾ ਹੈ
 ਬੇਠੀਆ ਦੇ ਬੂਰੂ ਲੁਮਲਾ ਗਏ ਹਨ
 ਮੁੰਹ-ਬਾਖੇ ਵਿਚ ਬਦਾ ਕੁਝ ਰਹੱਸਮਈ ਹੈ ...
 ਪਿੰਡਾਂ ਤੇ ਸਹਿਜਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਉਂ ਦਾਹੜੀਆਂ 'ਚ ਹਉਕਾ ਉਭਹਿਆ
 'ਪਰਮ ਸੰਕਟ ਵਿਚ ਹੈ, ਪੰਥ ਭਤਰੇ ਵਿਚ ਹੈ'
 ਅਤੇ ਅਸਮਾਨ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਚਿਰ ਖਲੂਰ ਸਕਦਾ ਸੀ
 ਛੁੱਬ ਰਹੇ ਸੂਰਜ ਦੀ ਲਾਲ ਟਾਕੀ ਨੂੰ
 ਜਦੋਂ ਕਿ ਗਤੀ ਦੇ ਦਨਦਨਾਉਂਦੇ ਪੌੜੇ
 ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਚਾਰ ਚੁਫੇਰੇ ਘੋਰੀ ਖੜ੍ਹੇ ਸਨ ।

ਉੱਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ- ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਕੰਬੋਜ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਪੰਜਾਬ-ਕਥਾ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ 1947 ਤੋਂ ਹੁਣ ਤਕ ਦੇ ਬਦਲਦੇ ਰਾਜਸੀ, ਆਰਥਿਕ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸ਼ਿਕ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਉਲੇਖ ਹੈ । ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਅਜਾਈ ਮਿਲਣ ਉੱਤੇ ਆਮ ਬੰਦੇ ਦੇ ਖੁਸ਼ ਹੋਣ, ਅਥਾਦੀ ਦੇ ਤਬਾਦਲੇ ਤੇ ਉਜਾੜੇ ਦੇ ਦੁਖਾਂਤ, ਸੱਤਾ ਉੱਤੇ ਕਾਬਜ਼ ਹੋਏ ਲੀਡਰਾਂ ਵਲੋਂ ਅਜਾਈ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਨਕਾਰਨ, ਜਗੀਰਦਾਰਾਂ ਤੇ ਹਾਠਾਂ ਦੀਆਂ ਪੌਂ-ਬਾਗਾਂ ਹੋਣ, ਖੇਤੀਬਾੜੀ, ਆਵਾਜਾਈ ਤੇ ਹੋਰ ਖੇਤਰਾਂ ਦਾ ਮਸੀਨੀਕਰਨ ਹੋਣ ਤੇ ਵਪਾਰਕ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਨਾਲ ਛੋਟੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਤੇ ਕਿੱਤਾਕਾਰਾਂ ਦੇ ਧੰਦਿਆਂ ਦੇ ਚੌੜ-ਚੁਪੱਟ ਹੋਣ, ਹਰੀ ਕੂਂਡੀ ਦੇ ਬੋੜ੍ਹ

ਇਹ ਬੁਲਬੁਲੇ, ਪਰਮ ਨੂੰ ਖੁਦਗਰਜੀ ਲਈ ਵਰਤਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੇ ਉਭਾਰ, ਦਹਿਸਤ-ਗਰਦੀ ਦੇ ਪਸਾਰ ਤੇ ਕਤਲੋਗਾਰਤ ਦੇ ਸਿਲਾਮਿਲੇ, ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਮਚੀ ਕਤਲੋਅਮ, ਕਵੀਆਂ ਦੇ ਨਿਰਪੱਖ ਨਾ ਰਹਿਣ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਨਾਂਵਾਂ 'ਤੇ ਵਧਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਚੋਟ ਤੇ ਵਿਅੰਗ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਇਆ ਹੈ ।

ਇਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਕਵੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਸਿਆਸਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਕਵੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਧਰ ਸਵੇਰ ਦੀ ਪੁੱਪ ਵਿਚ ਪਵਿੱਤਰ ਸਰੋਵਰ ਦੂਖੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਥੇਰੀਆਂ ਨੂੰ ਲੱਗੇ ਬੂਰ ਕੁਮਲਾ ਗਏ ਹਨ । ਸਵੇਰੇ ਮੂੰਹ-ਹਨੇਰੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਬੜਾ ਰਹ੍ਯਸਮਾਈ ਹੈ । ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀਆਂ ਦਾਹੜੀਆਂ ਵਿਚ ਇਕ ਹਉਕਾ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਧਰਮ ਖਤਰੇ ਵਿਚ ਹੈ, ਪੰਥ ਖਤਰੇ ਵਿਚ ਹੈ । ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਅਸਮਾਨ ਕਿਨਾ ਭੁਚਿਰ ਛੁੱਥ ਰਹੇ ਸੂਰਜ ਦੀ ਲਾਲ ਟਿੱਕੀ ਨੂੰ ਰੋਕ ਕੇ ਰੱਖ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਜਦਕਿ ਹਰਕਤ ਦੇ ਘੋੜੇ ਲਲਕਾਹਦੇ ਹੋਏ ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਚੁਫੇਰੇ ਤੋਂ ਘੇਰੀ ਥੜੇ ਸਨ ।

ਅੱਖੇ ਸਥਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ—ਮੂੰਹ-ਖਾਖਰੇ—ਮੂੰਹ-ਹਨੇਰੇ । ਖਲੂਰ—ਖੜਾ ਕਰਨਾ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 9. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਪਿਆ ਕਰੋ :—

(ਅ) ਅਸੀਂ ਕਦੇ ਵੀ ਹਾਰ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਸਕਦੇ

ਜੇ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਮੇਰੇ ਸ਼ਾਇਰ
ਪਰ ਤੂੰ ਤਾਂ ਮੁੱਤਾ ਹੀ ਰਿਹਾ ਹੈ ਹੁਣ ਤਕ
ਜਦੋਂ ਕਿ ਦੁਸ਼ਮਣ ਹਥਿਆਰਾਂ ਨਾਲ ਲੈਸ ਖੜਾ ਹੈ
ਊਂਝ ਇਹ ਕਮਾਲ ਸੀ ਮੇਰੇ ਸ਼ਾਇਰ
ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਦੰਗਿਆਂ 'ਚ ਮਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦੇਪ
ਤੇਰੀ ਕਲਮ ਲਹੂ ਦੇ ਅੱਖਰੂ ਰੋਈ
ਤੇ ਤੇਰਾ ਇੰਝ ਕਰਨਾ ਜਾਇਜ਼ ਵੀ ਸੀ ਮੇਰੇ ਸ਼ਾਇਰ
ਪਰ ਦੇਸ਼ 'ਚ ਮਰੇ ਬਾਕੀ ਦੇ ਸਾਧਾਰਨ ਲੋਕ
ਕੀ ਤੇਰੇ ਲਈ ਸਿਰਫ ਖਬਰਾਂ ਦੀ ਬੁਰਕੀ ਸਨ
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤੂੰ ਨਾਸਤੇ ਦੀ ਮੇਜ਼ 'ਤੇ ਹੀ ਵਿਲਕਦੇ ਛੱਡ ਗਿਆ
ਕੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੁਨ ਦਾ ਰੰਗ ਏਨਾ ਪਤਲਾ ਸੀ
ਕਿ ਉਹ ਤੇਰੀ ਕਮਲ ਦਾ ਰੁਦਨ ਨਾ ਬਣ ਸਕੇ ।

ਉੱਤਰ—ਪ੍ਰਸੰਗ—ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਕੰਬੋਜ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਪੰਜਾਬ-ਕਥਾ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ 1947 ਤੋਂ ਹੁਣ ਤਕ ਦੇ ਬਦਲਦੇ ਰਾਜਸ਼ੀ, ਆਗਿਥਕ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦਿਕ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਉਲੇਖ ਹੈ । ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਅਜਾਈ ਮਿਲਣ ਉੱਤੇ ਆਮ ਥਿਏ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਹ ਹੋਣੇ, ਅਬਾਈ ਦੇ ਤਬਾਦਲੇ ਤੇ ਉਜਾੜੇ ਦੇ ਦੁਖਾਂਤ, ਸੱਤਾ ਉੱਤੇ ਕਾਬਜ਼ ਹੋਏ ਲੀਡਰਾਂ ਵਲੋਂ ਅਜਾਈ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਨਕਾਰਨ, ਜਗੀਰਦਾਰਾਂ ਤੇ ਰਾਠਾਂ ਦੀਆਂ ਪੌਂ-ਬਾਹਾਂ ਹੋਣ, ਖੇਤੀਬਾੜੀ, ਆਵਾਜਾਈ ਤੇ ਹੋਰ ਖੇਤਰਾਂ ਦਾ ਮਾਸੀਨੀਕਰਨ ਹੋਣ ਤੇ ਵਧਾਰਕ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਨਾਲ ਛੋਟੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਤੇ ਕਿੱਤਾਕਾਰਾਂ ਦੇ ਧੰਨਿਆਂ ਦੇ ਦੌੜ-ਚੁਪੱਟ ਹੋਣ, ਹਰੀ ਝੜ੍ਹਾਂ ਦੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਚਿਰੇ ਬੁਲਬੁਲੇ, ਧਰਮ ਨੂੰ ਖੁਦਗਰਜੀ ਲਈ ਵਰਤਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੇ ਉਭਾਰ, ਦਹਿਸਤ-ਗਰਦੀ ਦੇ ਪਸਾਰ ਤੇ ਕਤਲੋਗਾਰਤ ਦੇ ਸਿਲਾਮਿਲੇ, ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਮਚੀ ਕਤਲੋਅਮ, ਕਵੀਆਂ ਦੇ ਨਿਰਪੱਖ ਨਾ ਰਹਿਣ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਨਾਂਵਾਂ 'ਤੇ ਵਧਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਚੋਟ ਤੇ ਵਿਅੰਗ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਇਆ ਹੈ ।

ਇਹ ਸਤਰਾਂ ਕਵੀ ਆਪਣੇ ਮਿੱਤਰ ਸਾਂਹੀਰ ਨੂੰ ਸੰਖੋਧਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸਨੇ ਦਹਿਸਤ-ਗਰਦੀ ਵਿਚ ਹੋਏ ਕਤਲਾਂ ਦੀ ਨਿਖੇਪੀ ਵਿਚ ਉਸਦਾ ਨਿਰਪੱਖ ਹੋ ਕੇ ਸਾਥ ਨਾ ਦਿੱਤਾ ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਕਵੀ ਆਪਣੇ ਸ਼ਾਇਰ ਮਿੱਤਰ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਤੁਰਦਾ; ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਕਦੇ ਵੀ ਹਾਰ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਸਕਦੇ । ਪਰ ਤੂੰ ਹੁਣ ਤੱਕ ਬੇਖਬਰ ਹੀ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਦਕਿ ਦੁਸ਼ਮਣ ਹਥਿਆਰਾਂ ਨਾਲ ਲੈਸ ਖੜਾ ਹੈ । ਉਂਝ ਇਹ ਕਮਾਲ ਦੀ ਗੱਲ ਸੀ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਦੰਗਿਆਂ ਵਿਚ ਮਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਤੇਰੀ ਕਲਮ ਲਹੂ ਦੇ ਅੱਖਰੂ ਰੋਈ ਸੀ ਤੇ ਤੇਰਾ ਇੰਝ ਕਰਨਾ ਠੀਕ ਵੀ ਸੀ, ਪਰਤੂੰ ਕੀ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਜੇ ਬਾਕੀ ਲੋਕ ਮਰੇ ਸਨ ਉਹ ਤੇਰੇ ਲਈ ਖਬਰਾਂ ਦੀ ਬੁਰਕੀ ਹੀ ਸਨ । ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖਬਰ ਤੂੰ ਸਵੇਰੇ ਨਾਸਤਾ ਖਾਂਦਿਆਂ ਪੜ੍ਹਨ ਸਮੇਂ ਮੇਜ਼ ਦੇ ਉੱਤੇ ਹੀ ਛੱਡ ਕੇ ਚਲਾ ਗਿਆ ਸੈਂ, ਕੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖੂਨ ਇੰਨਾ ਪਤਲਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਤੇਰੇ ਲਈ ਰੁਦਨ ਕਰਨ ਦਾ ਕਾਰਨ ਨਾ ਬਣੇ ?

ਔਖੇ ਸਥਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ—ਸ਼ਾਇਰ—ਕਵੀ। ਇੱਲੀ ਦੰਗੇ—1984 ਵਿਚ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਹੋਏ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਤਲ। ਭੁਦਨ—ਰੋਗ। ਕੁਰਲਾਉਣਾ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 10. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਭ) ਨਾਨਕ ਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਬਚਿੰਗ ਸ਼ਾਇਰ ਸੀ
ਜੇ 'ਏਤੀ ਮਾਰ ਪਈ ਕੁਰਲਾਣੈ' ਹੋਕਾ ਦਿੰਦਾ ਰਿਹਾ
ਪਰ ਤੂੰ ਤੇ ਜਜ਼ਬਿਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਵੰਡ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਮੇਰੇ ਸ਼ਾਇਰ
ਦੱਸ ਭਲਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤੇਰਾ ਕੀ ਵਿਗਾੜਿਆ ਸੀ
ਇਸੇ ਲਈ ਮੇਰੇ ਸ਼ਾਇਰ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ
ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵੀ ਵਾਸਤਾ ਰੱਖਾਂ
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਕਾਤਲ ਸਥਦ ਦੇ ਭਾਵ-ਵਾਚਕ ਬਣ ਗਏ ਹਨ
ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਭਾੜੇ ਦੀਆਂ ਸੰਗੀਨਾਂ ਨੂੰ
ਇਹ ਸਰਕਾਰ ਤਮਗਿਆਂ ਨਾਲ ਸਜਾਉਂਦੀ ਹੈ।

ਉੱਤਰ—ਪ੍ਰਸੰਗ—ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਕੰਥੇਜ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਪੰਜਾਬ-ਕਥਾ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ 1947 ਤੋਂ ਹੁਣ ਤਕ ਦੇ ਬਦਲਦੇ ਰਾਜਸੀ, ਆਹਿਖਿਕ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦੀ ਝੁਸ਼ਦਿਕ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਉਲੇਖ ਹੈ। ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਅਜਾਈ ਮਿਲਣ ਉੱਤੇ ਆਮ ਬੰਦੇ ਦੇ ਖੁਸ਼ ਹੋਣ, ਅਥਾਦੀ ਦੇ ਤਬਾਦਲੇ ਤੇ ਉਜਾੜੇ ਦੇ ਦੁਖਾਂਤ, ਸੱਤਾ ਉੱਤੇ ਕਾਬਜ਼ ਹੋਏ ਲੀਡਰਾਂ ਵਲੋਂ ਅਜਾਈ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਨਕਾਰਨ, ਜਗੀਰਦਾਰਾਂ ਤੇ ਰਾਠਾਂ ਦੀਆਂ ਪੌ-ਬਾਰਾਂ ਹੋਣ, ਖੇਤੀਬਾੜੀ, ਆਵਾਜਾਈ ਤੇ ਹੋਰ ਖੇਤਰਾਂ ਦਾ ਮਸ਼ੀਨੀਕਰਨ ਹੋਣ ਤੇ ਵਪਾਰਕ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਨਾਲ ਛੋਟੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਤੇ ਕਿੱਤਾਕਾਰਾਂ ਦੇ ਪੰਦਿਆਂ ਦੇ ਚੋੜ-ਚੁਪੱਟ ਹੋਣ, ਹਰੀ ਝਾਂਤੀ ਦੇ ਕੇਵੇਂ ਚਿਹੋ ਬੁਲਖੁਲੇ, ਧਰਮ ਨੂੰ ਖੁਦਗਰਜੀ ਲਈ ਵਰਤਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸਕਤੀਆਂ ਦੇ ਉਭਾਰ, ਦਹਿਸਤ-ਗਹਦੀ ਦੇ ਪਸਾਰ ਤੇ ਕਤਲੋਗਾਰਤ ਦੇ ਸਿਲਸਿਲੇ, ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਮਚੀ ਕਤਲੇਅਾਮ, ਕਵੀਆਂ ਦੇ ਨਿਰਪੱਖ ਨਾ ਰਹਿਣ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਨਾਂਵਾਂ 'ਤੇ ਵਪਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਚੋਟ ਤੇ ਵਿਅੰਗਾ ਦਾ ਨਿਸਾਨ ਬਣਾਇਆ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਕਵੀ ਦਹਿਸਤਵਾਦ ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਕਤਲਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਆਪਣੀ ਪੁਜੀਬਨ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਕਵੀ ਆਪਣੇ ਮਿੱਤਰ ਸ਼ਾਇਰ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਸ਼ਾਇਦ ਬਚਿੰਗ ਸ਼ਾਇਰ ਸੀ, ਜੇ ਸਭ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਦੁੱਖ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦਿਆਂ ਏਤੀ ਮਾਰ ਪਈ ਕੁਰਲਾਣੈ' ਦਾ ਹੋਕਾ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪਰੰਤੂ ਹੇ ਮੇਰੇ ਦੋਸਤ, ਤੂੰ ਤਾਂ ਜਜ਼ਬਿਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਵੰਡ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਡਲਾ ਦੱਸ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਜਿਹੜੇ ਹੋਰ ਲੋਕ ਮਰੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤੇਰਾ ਕੀ ਵਿਗਾੜਿਆ ਸੀ? ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਕਿ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਬਣਾ ਕੇ ਰੱਖਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਕਾਤਲ ਸਥਦ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਾਉਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਭਾੜੇ ਦੀਆਂ ਸੰਗੀਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸਰਕਾਰ ਤਮਗਿਆਂ ਨਾਲ ਸਜਾ ਰਹੀ ਹੈ।

ਔਖੇ ਸਥਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ—ਭਾਵ-ਵਾਚਕ—ਭਾਵ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਾਉਣ ਵਾਲਾ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 11. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਚ) ਮੇਰੀ ਕਵਿਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੁਹਜ ਸਵਾਦਾਂ ਦੀ
ਜੂਠੀ ਥਾਲੀ ਵਿਚ ਬੈਠਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਦੀ ਹੈ
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਇਸ ਸਭ ਕਾਮੇ ਨੂੰ 'ਹਉ ਪਰ੍ਹੇ' ਆਖ
ਸਫ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਅਖੋਤੀ ਪਿਆਰ ਚਾਸਨੀ ਨਾਲ ਪਲੀਤ ਕੀਤਾ
ਤੇ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਮੇਰੀ ਕਵਿਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਸਾਲਿਆਂ 'ਚ ਛੁਪੇ
ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਸ਼ਹੀਦਾਂ' ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਵਿਕਰੀ 'ਚ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ
ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਡਰੇ ਹੋਏ ਅੰਦਰਲੇ ਹਨੋਰੇ ਨੂੰ
ਅਖੋਤੀ ਬਿੰਬਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਦੀ ਕਬਰਗਾਹ 'ਚ ਸੁਆ ਦਿੱਤਾ
ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਲਹੂ ਲੁਹਾਨ ਪਿੰਡੇ ਨੂੰ
ਫਿਰਕਿਆਂ 'ਚ ਵੰਡਣ ਦਾ ਸੁਭ ਕਾਰਜ ਕੀਤਾ।

ਉੱਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ—ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਕੰਬੋਜ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਪੰਜਾਬ-ਵਾਹਾ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ 1947 ਤੋਂ ਹੁਣ ਤਕ ਦੇ ਬਦਲਦੇ ਰਾਜਸੀ, ਆਰਥਿਕ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦੀ ਤ੍ਰਾਮਦਿਕ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਉਲੇਖ ਹੈ। ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਅਜਾਦੀ ਮਿਲਣ ਉੱਤੇ ਆਮ ਥੰਦੇ ਦੇ ਖੁਸ਼ ਹੋਣ, ਅਜਾਦੀ ਦੇ ਤਬਾਦਲੇ ਤੇ ਉਜਾਝੇ ਦੇ ਦੁਖਾਂਤ, ਸੱਤਾ ਉੱਤੇ ਕਾਬਜ਼ ਹੋਏ ਲੀਡਰਾਂ ਵਲੋਂ ਅਜਾਦੀ ਲਈ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀਆਂ ਭੁਵਨੀਆਂ ਨੂੰ ਨਕਾਰਨ, ਜਗੀਰਦਾਰਾਂ ਤੇ ਰਾਠਾਂ ਦੀਆਂ ਪੌਂ-ਬਾਰਾਂ ਹੋਣ, ਖੇਤੀਬਾੜੀ, ਆਵਾਜਾਈ ਤੇ ਹੋਰ ਖੇਤਰਾਂ ਦਾ ਮਸ਼ਿਨੀਕਰਨ ਹੋਣ ਤੇ ਵਪਾਰਕ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਨਾਲ ਛੋਟੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਤੇ ਕਿੱਤਾਕਾਰਾਂ ਦੇ ਧੰਦਿਆਂ ਦੇ ਚੌੜ-ਚੁਪੱਟ ਹੋਣ, ਹੁਣੀ ਕੂਝੀ ਦੇ ਥੋੜ੍ਹੁ-ਚਿਰੇ ਬੁਲਬੁਲੇ, ਧਰਮ ਨੂੰ ਖੁਦਗਰਜੀ ਲਈ ਵਰਤਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੇ ਉਭਾਰ, ਦਹਿਸਤ-ਗਾਰਦੀ ਦੇ ਪਸਾਰ ਤੇ ਕਤਲੋਗਾਰਤ ਦੇ ਸਿਲਸਿਲੇ, ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਮਚੀ ਕਤਲੇਆਮ, ਕਵੀਆਂ ਦੇ ਨਿਰਪੱਖ ਨਾ ਰਹਿਣ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਨਨਾਂ 'ਤੇ ਵਪਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਚੋਟ ਤੇ ਵਿਅੰਗ ਦਾ ਨਿਸਾਨਾ ਬਣਾਇਆ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਕਵੀ ਦਹਿਸਤਗਾਰਦੀ ਦੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਧਿਰਾਂ ਤੇ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਸੰਬੰਧੀ ਸਥਿਤੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਕਵੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੀ ਕਵਿਤਾ ਇੱਨ੍ਹਾਂ ਸੁਹਜ-ਸਵਾਦਾਂ ਦੀ ਜੂਠੀ-ਬਾਲੀ ਵਿਚ ਬੈਠਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰਦੀ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਸਭ ਕਾਸੇ ਨੂੰ 'ਹਉ ਪਰੋ' ਕਹਿ ਕੇ ਸਫ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਅਖੋਤੀ ਪਿਆਰ ਦੀ ਚਾਸਣੀ ਨਾਲ ਰੰਦੇ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਹ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਕਿ ਉਸਦੀ ਕਵਿਤਾ ਇੱਨ੍ਹਾਂ ਰਸਾਇਆਂ ਵਿਚ ਛੁਪੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਹੀਦਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਵਿੱਕਰੀ ਵਿਚ ਹਵਾ ਕਰਨ ਲਈ ਵਰਤਿਆ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰਲੇ ਹਨੇਰੇ ਨੂੰ ਅਖੋਤੀ ਬਿੱਥਾ ਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਦੇ ਕਬਰਸਤਾਨ ਵਿਚ ਸੁਲਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਲਹੂ-ਲੁਹਾਨ ਪਿੰਡੇ ਨੂੰ ਛਿਰਕਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡਣ ਦਾ ਸੁੱਭ ਕੰਮ ਕੀਤਾ।

ਔਥੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ—ਪਲੀਤ—ਗੰਦਾ। ਪ੍ਰਤੀਕ—ਚਿੰਨ੍ਹ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 12. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਙ) ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਾਇਰਾਂ ਨਾਲ ਕਲਾਮ ਕਰਨਾ

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਜੀਭਾਂ ਪੰਜਾਬ ਕਤਲਾਂ ਵੇਲੇ ਟੁੱਕੀਆਂ ਰਹੀਆਂ

ਭਾਵੇਂ ਹਾਲ ਦੀ ਘੜੀ ਅਸੀਂ ਜਿੱਤ ਨਾ ਸਕੀਏ

ਪਰ ਸਾਡੇ ਵਕਤ ਦੇ ਪੰਜੇ ਵਿਚ ਅਜੇ ਗੈਰਤ ਜਿੰਦਾ ਹੈ

ਜੇ ਕਵਿਤਾ ਤੇ ਵਿਸੇ-ਵਸੜ੍ਹ ਦੇ ਖੇਤ ਦੀ ਰਖਵਾਲੀ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ

ਜੇ ਅਜੇ ਵੀ ਸੁਹਾਗ ਸਕਦੀ ਹੈ ਇਸ ਕੋਲਾਜ਼ ਵਿਰੋਧ ਨੂੰ

ਬਿਨਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਹੁੰਡੇ ਹੋਏ ਬਲਦ ਮੰਗਣ ਤੋਂ

ਬਿਨਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਹੁੰਡੇ ਹੋਏ ਬਲਦ ਮੰਗਣ ਤੋਂ ।

ਉੱਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ—ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਕੰਬੋਜ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਪੰਜਾਬ-ਵਾਹਾ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ 1947 ਤੋਂ ਹੁਣ ਤਕ ਦੇ ਬਦਲਦੇ ਰਾਜਸੀ, ਆਰਥਿਕ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦੀ ਤ੍ਰਾਮਦਿਕ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਉਲੇਖ ਹੈ। ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਅਜਾਦੀ ਮਿਲਣ ਉੱਤੇ ਆਮ ਥੰਦੇ ਦੇ ਖੁਸ਼ ਹੋਣ, ਅਖਾਈ ਦੇ ਤਬਾਦਲੇ ਤੇ ਉਜਾਝੇ ਦੇ ਦੁਖਾਂਤ, ਸੱਤਾ ਉੱਤੇ ਕਾਬਜ਼ ਹੋਏ ਲੀਡਰਾਂ ਵਲੋਂ ਅਜਾਦੀ ਲਈ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀਆਂ ਭੁਵਨੀਆਂ ਨੂੰ ਨਕਾਰਨ, ਜਗੀਰਦਾਰਾਂ ਤੇ ਰਾਠਾਂ ਦੀਆਂ ਪੌਂ-ਬਾਰਾਂ ਹੋਣ, ਖੇਤੀਬਾੜੀ, ਆਵਾਜਾਈ ਤੇ ਹੋਰ ਖੇਤਰਾਂ ਦਾ ਮਸ਼ਿਨੀਕਰਨ ਹੋਣ ਤੇ ਵਪਾਰਕ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਨਾਲ ਛੋਟੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਤੇ ਕਿੱਤਾਕਾਰਾਂ ਦੇ ਧੰਦਿਆਂ ਦੇ ਚੌੜ-ਚੁਪੱਟ ਹੋਣ, ਹੁਣੀ ਕੂਝੀ ਦੇ ਥੋੜ੍ਹੁ-ਚਿਰੇ ਬੁਲਬੁਲੇ, ਧਰਮ ਨੂੰ ਖੁਦਗਰਜੀ ਲਈ ਵਰਤਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੇ ਉਭਾਰ, ਦਹਿਸਤ-ਗਾਰਦੀ ਦੇ ਪਸਾਰ ਤੇ ਕਤਲੋਗਾਰਤ ਦੇ ਸਿਲਸਿਲੇ, ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਮਚੀ ਕਤਲੇਆਮ, ਕਵੀਆਂ ਦੇ ਨਿਰਪੱਖ ਨਾ ਰਹਿਣ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਨਨਾਂ 'ਤੇ ਵਪਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਚੋਟ ਤੇ ਵਿਅੰਗ ਦਾ ਨਿਸਾਨਾ ਬਣਾਇਆ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਕਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਾਇਰਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਆਪਣੇ ਰੁਖ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਕਤਲਾਂ ਸਮੇਂ ਚੁੱਪ ਰਹੀਆਂ। ਕਵੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬੇਸ਼ਕ ਉਸਦੀ ਵਿਚਾਰਘਾਰਾ ਵਾਲੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਹਾਲ ਦੀ ਘੜੀ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਾ ਹੋ ਸਕੇ, ਪਰੰਤੂ ਸਾਡੇ ਵਕਤ ਦੇ ਪੰਜੇ ਵਿਚ ਅਜੇ ਗੈਰਤ ਜਿਉਂਦੀ ਹੈ, ਜੇ ਕਿ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਵਿਸਾ-ਵਸੜ੍ਹ ਦੇ

ਲਿਆਖਿਆ—ਕਵੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਾਇਰਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਜੀਭਾਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਕਤਲਾਂ ਸਮੇਂ ਚੁੱਪ ਰਹੀਆਂ। ਕਵੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬੇਸ਼ਕ ਉਸਦੀ ਵਿਚਾਰਘਾਰਾ ਵਾਲੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਹਾਲ ਦੀ ਘੜੀ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਾ ਹੋ ਸਕੇ, ਪਰੰਤੂ ਸਾਡੇ ਵਕਤ ਦੇ ਪੰਜੇ ਵਿਚ ਅਜੇ ਗੈਰਤ ਜਿਉਂਦੀ ਹੈ, ਜੇ ਕਿ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਵਿਸਾ-ਵਸੜ੍ਹ ਦੇ

ਖੇਤ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ ਤੇ ਅਜੇ ਵੀ ਉਸ ਕੋਲਾਜ-ਵਿਰੋਧ ਦੇ ਟਿੱਬਿਆਂ ਨੂੰ ਸੁਹਾਗ ਕੇ ਪੱਧਰੇ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੋਏ ਬਲਦ ਅਹਥਾਤ ਵਿਚਾਰ ਮੰਗਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ।

ਐਥੇ ਬਥਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ—ਕਲਾਮ ਕਰਨਾ—ਗੱਲ ਕਰਨਾ। ਜੀਭਾਂ ਟੁੱਕੀਆਂ ਜਾਣਾ—ਬੋਲ ਨਾ ਸਕਣਾ। ਗੈਰਤ—ਅਲੁਖ, ਸੈਮਾਨ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 13. 'ਪੰਜਾਬ ਕਥਾ' ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ-ਵਸਤੂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰੋ ਤੇ ਆਪਣਾ ਹੁੰਗਾਰਾ ਲਿਖੋ।

ਜਾਂ

'ਪੰਜਾਬ ਕਥਾ' ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਆਏ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਸਾਰ ਲਿਖੋ।

ਉੱਤਰ—'ਪੰਜਾਬ ਕਥਾ' ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਕੌਰੋਜ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਵਿਦੇਹੀ ਭਾਵ ਅੰਕਿਤ ਹਨ। ਇਸ ਵਿਚ ਉਸਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ 1947 ਤੋਂ ਹੁਣ ਤਕ ਦੇ ਬਦਲਦੇ ਰਾਜਸੀ, ਆਰਥਿਕ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦੀ ਤ੍ਰਾਮਦਿਕ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਜਾਦੀ ਦਾ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਚਾਅ ਸੀ। ਆਮ ਬੰਦੇ ਨੇ ਅਜਾਦੀ ਮਿਲਣ ਉੱਤੇ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ੀ ਅਤੇ ਸੁਖ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੇ ਇਹ ਨਾ ਸਮਝਿਆ ਕਿ ਜਾਂਦੇ ਹੋਏ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦੇਸ ਦੀ ਵੰਡ ਕਰ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਢੂਜੇ ਧਰਮ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਹਲਾਲ ਕਰ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਕਰ ਗਏ ਹਨ। ਇਧਰ ਬਾਰੋਂ ਉਜੜ ਕੇ ਆਏ ਟੋਂਥਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਓਪਰੇ ਲੱਗੇ ਸਨ। ਉਜੜਨ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬਾਰ ਛੱਡਣੀ ਬਹੁਤ ਅੰਧੀ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਖਤ ਮਿਹਨਤ ਕਰ ਕੇ ਜੰਗਲਾਂ ਨੂੰ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਵਾਲੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਵਿਚ ਬਦਲਿਆ ਸੀ। ਅਥਾਦੀ ਦੇ ਤਬਾਦਲੇ ਕਾਰਨ ਫੈਲੇ ਫਿਰੂਬ-ਫਸਾਦਾਂ ਵਿਚ ਧੀਆਂ-ਭੈਣਾਂ ਰੁਲ ਗਈਆਂ ਸਨ ਤੇ ਮੁਗਦਿਆਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਜਾਨਵਰ ਖਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਪਰ ਉਧਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲੀਡਰਾਂ ਨੂੰ ਮੱਤਾ ਮਿਲੀ ਸੀ, ਉਹ ਕਹਿ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਜਾਦੀ ਖੂਨ ਦਾ ਇਕ ਕਤਰਾ ਵਹਾਏ ਬਿਨਾਂ ਲਈ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰੇਰਨ-ਸੈਤ ਸਹੀਦਾਂ ਸ: ਭਰਾਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸਹਾਡੇ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਨਕਾਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਇਸ ਸਮੇਂ ਸਰਬ-ਸਾਂਝਾ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵੀ ਜ਼ਖਮੀ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਦਾ ਦੁੱਖ ਰਾਠ-ਜਥੇਦਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਹਵੇਲੀਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਦੱਥ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 30 ਸਟੈਂਡਰਡ ਏਕੜ ਜ਼ਮੀਨ-ਗੀਲਿੰਗ ਹੋਣ 'ਤੇ ਵੀ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਿਆ।

ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਆਵਾਜਾਈ ਤੇ ਹੋਰ ਕਿੱਤਿਆਂ ਦਾ ਮਸ਼ਨੀਕਰਨ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਵਰਗੇ ਨਿਮਨ ਕਿਸਾਨ ਦੀ ਬਲਦਾਂ ਦੀ ਜੋੜੀ ਤਕੜੇ ਵਿਕਾਂ ਦੇ ਟਰੈਕਟਰ ਅੰਗੇ ਹਾਰ ਗਈ ਸੀ ਤੇ ਉਸਦੇ ਮੁੰਡੇ ਮੰਡੀ ਵਿਚ ਛਾੜ੍ਹ ਫੇਰਨ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲੱਗੇ ਸਨ। ਹਰੀਏ ਮੇਚੀ ਦੀ ਖੱਲ-ਧੱਕੀ ਦੀ ਜੁੱਤੀ ਦੀ ਬਾਟਾ ਤੇ ਕਰੋਨਾ ਦੇ ਸਸਤੇ ਮਾਲ ਅੰਗੇ ਕੋਈ ਕੀਮਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰੱਖ ਰਹੀ। ਟੀ.ਵੀ. ਦੀ ਫਸਲ ਦੀ ਪੰਦਾ ਹੋਈ ਨੌਜਵਾਨ ਨਸਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਪਸੰਦ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਥੀ-ਵੀਲੂਰਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਰਿਕਾਰੇ ਤੇ ਟਾਂਗੇ ਦਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਿਸੇਰ ਕੁਮਾਰ ਦੇ ਗਾਣਿਆਂ ਤੇ ਟੀ.ਵੀ. ਦੇ ਹੜ੍ਹ ਨੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੰਰ ਦੇ ਗਾਹੇ ਦੇਖ ਲਏ ਸਨ ਤੇ ਦਹਿਸਤ-ਗਰਦੀ ਦੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿਚ ਬਿਹਾਰ ਦੇ ਭਈਏ ਭਰਦੇ ਪੰਜਾਬ ਛੱਡ ਕੇ ਪਟਨੇ ਦੀ ਭੁੱਖ ਵਿਚ ਹੀ ਸੁਗੋਖਿਆ ਮਹਿਛੂਜ ਕਰਨ ਲੱਗੇ ਸਨ। ਖੂਹਾਂ ਦੀ 'ਕਾ' ਟਿਊਬਵੈਲਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਮੁਹਾਂਦਰਾ ਹੀ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਹੜ੍ਹ ਜ਼ਾਂਤੀ ਨੇ ਪਨੀ ਚਿਮੀਦਾਰਾਂ ਤੇ ਨਿਮਨ ਕਿਸਾਨੀ ਦੇ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਚੁੰਡੀਦਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਹਵੇਲੀਆਂ ਨੂੰ ਰਾਜਪਾਨੀ ਦੀਆਂ ਕੋਠੀਆਂ ਵਿਚ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਜਿੱਥੇ ਪਾਣੀ ਬਖੇਰਾ ਸੀ, ਪਰ ਪਿਛਾਂ ਦਾ ਪਾਣੀ ਸੱਤ ਤੋਂ ਲਹਿ ਕੇ ਸੱਤਰ ਛੁਟ ਹੇਠ ਚਲਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਿਸਾਨ ਦੀ ਗਤੇਮਾਰ ਦੇ ਸਿਕਾਰ ਖੇਤ ਦੀ ਫਸਲ ਕੇਵਲ 90 ਰੂਪਏ ਦੀ ਹੀ ਰਹਿ ਗਈ ਸੀ, ਪਰ ਭਾਦਾਂ ਦੇ ਭਾਖ ਤਿੱਗੁਣੇ ਹੋ ਗਏ ਸਨ।

ਇਸ ਸਮੇਂ 'ਧਰਮ ਖਤਰੇ ਵਿਚ', 'ਪੰਥ ਖਤਰੇ ਵਿਚ' ਦਾ ਨਾਅਰਾ ਲੱਗਣ ਲੱਗਾ ਤੇ ਕੁੱਝ ਸਥਿਤੀਆਂ ਨੇ ਦਹਿਸਤ-ਗਰਦੀ ਤੇ ਕਤਲਾਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਕਵੀ ਨੂੰ ਸ਼ਕਾਇਤ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸਮੇਂ ਉਸਦੇ ਮਿੱਤਰ ਸ਼ਾਇਰ ਨੇ ਉਸਦਾ ਸਾਥ ਲੈ ਦਿੱਤਾ। ਮਿੱਤਰ ਦੀ ਕਲਾਮ ਨੇ ਦਿੱਲੀ-ਦੰਗਿਆਂ ਵਿਚ ਮਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਤਾਂ ਅੱਖਰੂ ਕੇਰੇ, ਪਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਜਿਹੜੇ ਸਧਾਰਨ ਲੋਕ ਮਰੇ ਸਨ, ਉਹ ਉਸ ਲਈ ਸਿਰਫ਼ ਖਬਰਾਂ ਹੀ ਰਹੇ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ 'ਏਤੀ ਮਾਰ ਪਈ ਕੁਰਲਾਣੇ' ਦਾ ਹੋਰਾਂ ਇੱਤਾ ਸੀ, ਪਰ ਸਾਡੇ ਸ਼ਾਇਰ ਨੇ ਜਜ਼ਬਿਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਵੰਡ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਕਵੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵਾਸਤਾ ਨਹੀਂ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਕਾਤਲ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਭਾਵਵਾਚਕ ਬਣ ਗਏ ਹਨ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵਾਸਤਾ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਭਾਵੇਂ ਦੀਆਂ ਸੰਗੀਨਾਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਸਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਛਪਾਉਣੀ ਚਾਹੁੰਦਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਹੀਦਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਵਿੱਕਰੀ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਵਰਤਿਆਂ ਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਲਹੂ-ਲੁਹਾਨ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਫਿਰਕਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡਣ ਦਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਾਇਰਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਰੱਖਣੇ ਚਾਹੁੰਦਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਜੀਭਾਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਕਤਲਾਂ ਸਮੇਂ ਚੁੱਪ ਸਨ।

ਕਵੀ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਹਾਲ ਦੀ ਘੜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਚਾਰਪਾਰਾ ਦੀ ਜਿੱਤ ਨਹੀਂ ਹੋਈ, ਪਰੰਤੁ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਗੈਰਤ ਜੇ ਜਿੱਟਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਵਿਸੇ-ਵਸੜ੍ਹ ਦੇ ਖੇਤ ਦੀ ਰਖਵਾਲੀ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ ਤੇ ਬਿਨਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਥੱਕੇ ਹੋਏ ਸਾਧਨ ਵਿਵਿਆਂ ਉਸਦੇ ਕੋਲਾਜ ਵਿਕੋਧ ਨੂੰ ਸੁਹਾਗਾ ਫੇਰ ਕੇ ਪੱਧਰਾ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਫੇਰ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਇਹ ਵਿਸਾ ਇਕ ਸੱਚੇ-ਸੁਚੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਆਪਣੀ ਮਾਤ-ਭੂਮੀ ਲਈ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਫੁਲ ਦੇ ਨਾਲ ਇਸਦੀ ਦੁਰਦਸ਼ਾ, ਉਜਾਡੇ ਤੇ ਮਾਝੇ ਤੰਤਰ ਨੂੰ ਵੀ ਜਥਾਨ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

ਸੰਖੇਪ ਉੱਤਰ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1. 'ਪੰਜਾਬ-ਕਥਾ' ਕਵਿਤਾ ਕਿਸ ਕਵੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ? ਇਸਦਾ ਵਿਸਾ ਵੀ ਦੱਸੋ।

ਉੱਤਰ- 'ਪੰਜਾਬ-ਕਥਾ' ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਕੌਰੇਜ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਵਿਸਾ 1947 ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹੁਣ ਤਕ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਜਸ਼ਦਿਕ ਬਹਾਣੀ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 2. 'ਪੰਜਾਬ-ਕਥਾ' ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵੀ ਅਜਾਦੀ ਬਾਰੇ ਕੀ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ?

ਉੱਤਰ- ਕਵੀ ਅਨੁਸਾਰ ਅਜਾਦੀ ਸਮੇਂ ਆਮ ਲੋਕ ਖੁਸ਼ ਸਨ, ਪਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਧਰਮ ਦੇ ਆਪਾਰ 'ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵੰਡ ਫੜ ਕੇ ਇਧਰਲੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਅਬਾਦੀ ਨੂੰ ਹਲਾਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਉਧਰੋਂ ਬਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਉਜ਼ਜ਼ਨਾ ਪਿਆ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉੱਥੇ ਸਖਤ ਮਿਹਨਤਾਂ ਕਰ ਕੇ ਜੰਗਲਾਂ ਦੀ ਜਮੀਨ ਖੇਤੀ ਹੇਠ ਲਿਆਂਦੀ ਸੀ। ਅਬਾਦੀ ਦੇ ਤੁਲਾਲੇ ਸਮੇਂ ਹੋਏ ਫਿਰਕੂ ਛਸਾਦਾਂ ਕਾਰਨ ਧੀਆਂ-ਭੈਣਾਂ ਰੁਲ ਗਈਆਂ ਤੇ ਲਾਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਜਾਨਵਰ ਖਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਧਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਸੌਤਾ ਆਈ ਸੀ ਉਹ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਨਕਾਰ ਕੇ ਕਹਿ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਜਾਦੀ ਬਿਨਾਂ ਖੂਨ ਦਾ ਲਗ ਵਹਾਏ ਲਈ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 3. ਕਵੀ ਦੇਸ਼-ਵੰਡ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ?

ਉੱਤਰ- ਕਵੀ ਦੇਸ਼-ਵੰਡ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਬੜੇ ਦੂੱਖ ਭਰੇ ਭਾਵਾਂ ਨਾਲ ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਦੇਸ਼-ਵੰਡ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਰਾਣੀ ਦੇ ਚਿੱਟੇ ਬਾਂਦਰ ਕਹਿ ਕੇ ਆਪਣੀ ਨਫਰਤ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵੰਡ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਧਰਲੇ ਪੰਡਿਆਂ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਹਲਾਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਤੇ ਉਧਰੋਂ ਬਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉਜ਼ਜ਼ ਕੇ ਆਏ ਲੋਕ ਇਧਰਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਚਿਪਰੇ ਜਾਪਦੇ ਸਨ। ਫਿਰਕੂ ਛਸਾਦਾਂ ਕਾਰਨ ਧੀਆਂ-ਭੈਣਾਂ ਰੁਲ ਗਈਆਂ ਸਨ ਤੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਜਾਨਵਰ ਖਾ ਰਹੇ ਸਨ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 4. ਆਪੁਨਿਕੀਕਰਨ ਨੇ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਵਸਤਾਂ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਨਿਗਲਿਆ?

ਉੱਤਰ- ਆਪੁਨਿਕੀਕਰਨ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਪੁਰਾਤਨ ਬਲਦਾਂ ਵਾਲੇ ਹਲ ਦੀ ਥਾਂ ਟਰੈਕਟਰ ਚੱਲਣ ਲੱਗੇ ਤੇ ਨਿਮਨ ਕਿਸਾਨ ਲੋਹੀਣੇ ਹੋ ਕੇ ਮੰਡੀਆਂ ਵਿਚ ਬਹੁਕਰ ਫੇਰਨ ਲੱਗੇ। ਮੇਚੀ ਦੀ ਪੱਲ-ਯੋਂਗੀ ਦੀ ਜੁੜੀ ਨੂੰ ਬਾਟਾ ਤੇ ਕਰੋਨਾ ਦੇ ਸਸਤੇ ਮਾਲ ਨੇ ਨਿਗਲ ਲਿਆ ਤੇ ਥੀ-ਵੀਲੂਰਾਂ ਨੇ ਰਿਕਸ਼ੇ ਤੇ ਟਾਂਗੇ ਦੇ ਕਿੱਤੇ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਕਿਸੋਰ ਕੁਮਾਰ ਦੇ ਗਾਣਿਆਂ ਤੇ ਰੀ. ਸੀ. ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੇਰ ਦੀ ਲੋਕ-ਗਾਇਕੀ ਮੁਖਮ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 5. ਕਵੀ ਦਿੱਲੀ ਦੰਗਿਆਂ ਬਾਰੇ ਕੀ ਦੱਸਦਾ ਹੈ?

ਉੱਤਰ- ਕਵੀ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੇ ਮਿੱਤਰ ਸ਼ਾਇਰ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਦੰਗਿਆਂ ਵਿਚ ਹੋਏ ਕਤਲਾਂ ਨੇ ਚੜ੍ਹਰ ਹਲੂਣਿਆਂ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਰੁਦਨ ਨਾ ਗੇਤਾ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 6. ਕਵਿਤਾ ਅਤੇ ਸ਼ਾਇਰਾਂ ਬਾਰੇ ਕਵੀ ਦੇ ਕੀ ਵਿਚਾਰ ਹਨ?

ਉੱਤਰ- ਕਵੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੀ ਕਵਿਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੁਹਜ ਸੁਆਦਾਂ ਦੀ ਜੂਠੀ ਬਾਲੀ ਵਿਚ ਬੈਠਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਦੁਖਾਤ ਨੂੰ 'ਹਉ ਪਰੇ' ਆਖ ਕੇ ਸਡਿਆਂ ਨੂੰ ਅਖੋਤੀ ਪਿਆਰ ਦੀ ਚਾਸਣੀ ਨਾਲ ਪਲੀਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਸਾਇਨਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਛਪਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 'ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਨਾਂ' ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਵਿੱਕਰੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਲਹੂ-ਲੁਹਨ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਫਿਰਕਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ। ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਾਇਰਾਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਰੱਖਣੇ ਚਾਹੁੰਦਾ, ਜਿਹੜੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਕਤਲਾਂ ਸਮੇਂ ਚੁੱਪ ਰਹੇ ਸਨ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 7. ਪ੍ਰਸੰਗ ਦੱਸ ਕੇ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ:-

ਤੂੰ ਕਦੋਂ ਤਕ ਰਹੋਂਗਾ ਭਾਲਦਾ ਆਜਾਦੀ ਦੇ ਅਰਥ
ਟੁੱਟੀ ਹੋਈ ਪੰਜਾਲੀ ਤੇ ਬੁਢੀ ਹੋਈ ਦਾਤਰੀ ਕੋਲੋਂ

ਤੈਨੂੰ ਤੇ ਪਤਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਚੌਲਿਆ ।

ਕਿ ਕੂੜ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬਲਦ ਕਿਥ ਹੋਲੀ ਹੋਲੀ ਹਾਰ ਗਏ ।

ਊੱਤਰ—(ਨੇਟ—ਦੇਖੋ ਪਹਿਲੇ ਸਹਿਆਂ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਇਸ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ।)

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 8. 'ਪੰਜਾਬ-ਕਥਾ' ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ (ਅੰਭ੍ਰੀਵ) ਭਾਵ ਲਿਖੋ ।

ਜਾਂ

'ਪੰਜਾਬ ਕਥਾ' ਵਿਚ ਕਵੀ ਨੇ ਕੀ ਕਿਹਾ ਹੈ ?

(Pbi. Uni. 2019)

ਊੱਤਰ—ਪੰਜਾਬ ਨਾਲ ਅਜਾਦੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਪੇਖਾ ਹੋਇਆ ਤੇ ਮਗਰੋਂ ਇੱਥੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਏ ਆਪੁਨਿਕੀਕਰਨ ਨੇ ਇੱਥੇ ਦੀ ਨਿਮਨ-ਕਿਸਾਨੀ ਤੇ ਹੱਥੀਂ ਕੰਮ ਕਰਕੇ ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਕਾਰੋਬਾਰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤੇ । ਹਰੀ ਝ੍ਰਾਂਤੀ ਨੇ ਪਨੀ ਜ਼ਿਮੀਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਖੁਸ਼ਗਾਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਜ਼ਮੀਨ ਹੇਠਲੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਤਲ ਬਹੂਤ ਹੇਠਾਂ ਚਲਾ ਗਿਆ ਤੇ ਖੇਤੀ-ਲਾਗਤ ਦੀ ਮਹਿੰਗਾਈ ਤੇ ਕੁਦਰਤ ਦੀਆਂ ਮਾਰਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਲੱਕ ਤੋਵਨ ਲੱਗੀਆਂ । ਧਰਮ ਪ੍ਰਤਰੇ ਵਿਚ ਹੋਣ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਹਿਸਤ-ਗਰਦੀ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਗਈਆਂ ਤੇ ਕਤਲ ਹੋਣ ਲੱਗੇ । ਸਾਡੇ ਸ਼ਾਇਰ ਵੀ ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਪੱਖਪਾਤੀ ਰਹੇ । ਕਈ ਰਸਾਲਿਆਂ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਵਿੱਕਰੀ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਵਰਤਿਆ । ਕਵੀ ਸ਼ੁਹਜ-ਸਵਾਦਾਂ ਬਾਰੇ ਆਪ ਭੁੱਝ ਨਹੀਂ ਲਿਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਤੇ ਨਾ ਪੱਖਪਾਤੀ ਸ਼ਾਇਰਾਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 9. ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਕੰਖੇਜ ਦੀ ਕਿਹੜੀ ਕਵਿਤਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ ?

ਊੱਤਰ—'ਪੰਜਾਬ-ਕਥਾ' ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ—ਜਸਵੰਤ ਦੀਦ ਦੇ ਜੀਵਨ, ਰਚਨਾ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਲਈ ਯੋਗਦਾਨ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕਰੋ।

ਊੰਤਰ—ਸਮਕਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਜਸਵੰਤ ਦੀਦ ਇਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਤੇ ਵਿਲੱਖਣ ਕਵੀ ਹੈ। ਉਹ ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਵਰਤਮਾਨ ਲਾਘੂ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਅਜੀਬ ਮਾਨਸਿਕ-ਸਰੀਰਕ ਇੱਛਾਵਾਂ, ਦੋਗਲੇਪਣ ਤੇ ਹੋਰ ਵਿਸ਼ੇਗਤੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਨਿੱਗਰ ਸਮਾਜਿਕ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਵਿੰਗਾ-ਵਿਧੀ ਰਾਹੀਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸਾਇਰ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਜਨਮ 11 ਮਾਰਚ, 1954 ਨੂੰ ਸ. ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਸ਼ਾਹਕੋਟ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਜਲੰਧਰ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਉਸਨੇ ਸ਼ਾਹਕੋਟ ਤੋਂ ਹਾਇਰ ਸੈਕੰਡਰੀ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੈਸ਼ਨਲ ਕਾਲਜ ਨਕੋਦਰ ਤੋਂ ਸੀ.ਏ. ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਤੋਂ ਐੱਮ. ਏ. ਤੇ ਐੱਮ. ਡਿਲ ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਤੋਂ ਪੀ-ਐੱਚ. ਡੀ. ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਅੱਜ-ਕਲੁਕ ਉਹ ਸਹਾਇਕ ਸਟੇਸ਼ਨ ਡਾਈਰੈਕਟਰ ਦੁਰਦਰਸ਼ਨ ਕੇਂਦਰ, ਜਲੰਧਰ ਵਿਖੇ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਟੀ.ਵੀ. ਵਾਸਤੇ 50 ਤੋਂ ਵੱਧ ਡਾਕਮੈਂਟਰੀ ਫਿਲਮਾਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ।

ਉਸਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ :

1. ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ—‘ਬੱਚੇ ਤੋਂ ਡਰਦੀ ਕਵਿਤਾ’ (1984), ‘ਅਚਨਚੇਤ’ (1990), ‘ਆਵਾਜ਼ ਆਏਗੀ ਅਜੇ’ (1996), ‘ਪੁੰਡੀ’ (2000), ‘ਕਮੰਡਲ’ (2004) ਤੇ ‘ਆਵਾਗਾਮਨ’।
2. ਕਹਾਣੀ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ—‘ਇਕ ਲੁਪ ਯਾਦਾਂ ਦੀ’ (1970)।
3. ਵਾਰਤਕ ਰਚਨਾ—‘ਧਰਤੀ ਹੋਰ ਪਰੇ’ (2008)।

ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉਸਨੇ ਚਾਰ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦਾ ਅਨੁਵਾਦ ਤੇ ਸੰਪਾਦਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ‘ਕਮੰਡਲ’ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਉੱਤੇ ਉਸਨੂੰ 2007 ਵਿਚ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ, ਪੁਰਸਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਪ੍ਰੋ. ਮੌਹਨ ਸਿੰਘ ਐਵਾਰਡ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ ਵਲੋਂ ਉਸਨੂੰ ਸੋਮਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵੀ ਪੁਰਸਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ।

ਜਸਵੰਤ ਦੀਦ ਦੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਅਸਲ ਵਿਚ ਸੈ-ਹੋਂਦ ਦੀ ਪੁਮਾਣਿਕ ਸੋਝੀ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਅਤੇ ਦੰਭਪੂਰਨ ਹੋਂਦ ਦੇ ਵਿੰਗਾ ਦੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਪੁਮਾਣਿਕ ਸੋਝੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਸਰੋਕਾਰ ਜੀਉਦੇ-ਜਾਗਦੇ ਯਥਾਰਥ ਅਤੇ ਸੱਚ ਦੇ ਦਿਸਦੇ ਅਣ-ਦਿਸਦੇ ਧਾਰਤਾਂ ਦੇ ਪਰਸਪਰ ਭੇੜ ਅਤੇ ਇਸ ਭੇੜ ਤੋਂ ਉਤਪੰਨ ਮੂਲ ਤਰਕ ਦੀ ਕਸ਼ੀਦਗੀ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਕਾਵਿ-ਵਿਧੀ ਵਿਚ ਅਗਨਕ ਇਕ ਤਿੱਖਾ ਭੱਟਕਾ, ਇਕ ਅਣਮੋਚਿਆ ਮੋੜਾ, ਸਮੁੱਚੇ ਉਸਰ ਰਹੇ ਕਾਵਿਕ ਪੈਟਰਨ ਨੂੰ ਮੂਲੋਂ ਨਵੀਂ ਨੁਹਾਰ ਦੇ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਮਰੋੜਾ ਦੀਦ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਵਕੂਫ਼ਕਤੀ ਵਿਧੀ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ। ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਖੇਡ ਆਮ ਪੰਜਾਬੀ-ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੈ। ਉਹ ਨਜ਼ਮ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸ਼ਨਿਕ ਵਿਧੀ ਨਾਲ ਉਸਾਰਦਾ ਹੋਇਆ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਵਿਚ ਸੰਕੇ ਨੂੰ ਇਉਂ ਗੁੰਦਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਾਵਿਕ ਵਿਉਤ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਭਾਵੀ ਸਰਲ ਸਤਹੀ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਸਹਿਜ ਭਾ ਮਨਫ਼ੀ ਹੁੰਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅਜਥ ਵਿਸਤਾਰ ਦੀਆਂ ਪਰਤਾਂ ਖੁੱਲ੍ਹਦੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਹ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਜੁੜਵੇਂ ਵਿਰੋਧੀ ਜੁੱਟ ਉਸਾਰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਉਸਦੇ ਇਸ ਅੰਤਰਸਾਰ ਨੂੰ ਸੰਚਾਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਨੂੰ ਸੁਹਜ ਵੀ ਬਖਸ਼ਦੇ ਹਨ ਤੇ ਛੁੱਧਾਈ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਵੀ। ਬੁੱਪ, ਖਾਮੋਸ਼ੀ/ਚੀਕ, ਉਡੀਕ/ਬਕਾਨ, ਅਡੋਲ/ਟੇਢ, ਰੂਹ/ਜਿਸਮ, ਬੰਦਾ/ਅੰਰਤ/ਬੀਵੀ, ਇਕੱਲਤਾ/ਬੀੜ ਇਸੇ ਕਾਵਿ ਪੈਗਡਾਓਈਮ ਦੇ ਮੂਲ ਵਿਰੋਧੀ ਜੁੱਟ ਹਨ। ਉਸਦੇ ਕਾਵਿ-ਸੰਚਾਰ ਦੀਆਂ ਦੇ ਮੂਲ ਜੁਗਤਾਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਮੂਲਕਤਾ ਅਤੇ ਮੈਮੂਲਕਤਾ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਸਦੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਵਿਚ ਸੁੰਦਰ ਸੁਮੇਲ ਹੈ। ਅਜੇਕੀ ਧੁਗ ਸੰਵੇਦਨਾ ਦੇ ਅਛੋਹ, ਅਲੋਕਾਰ ਤੇ ਵਰਜਿਤ ਪਰ ਅਲਘਪੂਰਨ, ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਵਿੰਗਾਮੂਲਕ ਮੁਹਾਵਰੇ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਉਸਦੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਸੰਭਣ ਲਈ ਉਸਦੀ ਵਿੰਗਾ-ਵਿਧੀ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

ਭਾਣਜੇ ਦੀ ਵਲੈਤ ਫੇਰੀ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ੴ) ‘ਇੰਡੀਆ ਨਰਕ ਹੈ’

ਚੌਥੇ ਪੈੱਗ ਨਾਲ ਉਹ ਇਹ ਫਿਕਰ ਦੁਹਰਾਉਂਦੇ ਨੇ

ਮੈਂ ਕੁਝ ਕਹਿਣਾ ਚਹੁੰਦਾ, ਚੁੱਪ ਹਾਂ
 ਇੱਕ ਐੱਨ, ਆਰ, ਆਈ, ਚਿਹਰਾ ਬੋਲਦਾ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਕਮੀਨੇ ਹੋ ।
 ਸਾਡੀਆਂ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਦੱਬਦੇ, ਗਿਸਵਤਾਂ ਖਾਂਦੇ
 ਗੰਦਗੀ 'ਚ ਰਹਿੰਦੇ ਨਰਕ ਭੋਗਦੇ ਹੋ ।
 ਅਸੀਂ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਸਵਰਗ ਬਨਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ
 ਤੁਸੀਂ ਬਣਨ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ ।

ਊੱਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ- ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਜਸਵੰਤ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਭਾਣਜੇ ਦੀ ਵਲੈਤ ਫੇਰੀ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਅੰਤਰ-ਸੰਵਾਦ ਰਾਹੀਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਕਰੂਪ ਚਿਹਰੇ ਅਤੇ ਪੁੱਠੀ ਪਰਵਾਸੀ ਅਹੰ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੌਹਰੇ ਕਿਰਦਾਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਭਾਰਤ ਪ੍ਰਤੀ ਘ੍ਰੰਣਾ ਭਰੇ ਵਿਚਾਰ ਅੰਕਿਤ ਹਨ ।
ਵਿਆਖਿਆ- ਕਵੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਮਹਿਡਲ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਹੈ । ਚੌਥਾ ਪੈਂਗ
 ਪੀਣ ਨਾਲ ਉਹ ਇਹ ਛਿਕਰਾ ਦੂਹਰਾਉਂਦੇ ਹਨ, 'ਇੰਡੀਆ ਨਰਕ ਹੈ ।' ਕਵੀ ਕੁੱਝ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਜੁੱਪ
 ਹੈ । ਇਕ ਪਰਵਾਸੀ ਚਿਹਰਾ ਬੋਲਦਾ ਹੈ, 'ਤੁਸੀਂ ਕਮੀਨੇ ਹੋ । ਸਾਡੀਆਂ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਦੱਬਦੇ, ਗਿਸਵਤਾਂ ਖਾਂਦੇ, ਗੰਦਗੀ ਵਿਚ
 ਰਹਿੰਦੇ ਤੇ ਨਰਕ ਭੋਗਦੇ ਹੋ ।' ਉਹ ਹੋਰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਸਵਰਗ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਹ
 (ਭਾਰਤੀ) ਬਣਨ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 2. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :-

(ਅ) ਢੂਜਾ ਆਖਦਾ ਹੈ—

ਅਸੀਂ ਕੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ? ਕਿੱਲਿਆਂ ਦੇ ਕਿੱਲੇ ਖਰੀਦੇ
 ਸਾਰਾ ਟੱਬਰ ਐੱਧਰ ਸੈੱਟ ਕੀਤਾ
 ਤੇ ਹੁਣ ਕੋਈ ਬਾਤ ਨਹੀਂ ਪੁੱਛਦਾ !
 ਤੇ ਭਾਈ ਸਾਹਬ ਤੁਸੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ ਕਿ ਇੰਡੀਆ ਨਰਕ ਨਹੀਂ ।
 ਗੁੱਸਾ ਠੰਡਾ ਹੋ ਕੇ ਬੋਲਦਾ ਹੈ—
 ਭਾਈ ਸਾਥੁ ! ਦੋ ਕੱਪੜਿਆਂ 'ਚ ਆਏ ਸੀ ਕਾਲੇ ਭੂਤ ਸਾਂ
 ਹੁਣ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਾਡੇ ਨੋਕਰ ਨੇ
 ਮਿਲੀਅਨ ਪੌੜ ਦੀ ਆਪਣੀ ਕੋਠੀ ਹੈ
 ਘਰ ਵਿਚ ਹੋਟਲ ਵਰਗੀ ਬਾਰ ਹੈ ਸਵਿਮਿੰਗ ਪੂਲ ਹੈ
 ਪਰ ਏਥੋਂ ਛੁੱਬਣ ਦੀ ਵਿਹਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ ।

ਊੱਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ- ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਜਸਵੰਤ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਭਾਣਜੇ ਦੀ ਵਲੈਤ ਫੇਰੀ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਅੰਤਰ-ਸੰਵਾਦ ਰਾਹੀਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਕਰੂਪ ਚਿਹਰੇ ਅਤੇ ਪੁੱਠੀ ਪਰਵਾਸੀ ਅਹੰ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੌਹਰੇ ਕਿਰਦਾਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਪਰਵਾਸੀ ਦਾ ਆਪਣੇ ਭਾਰਤੀ ਸੰਬੰਧੀਆਂ ਬਾਰੇ ਗੁੱਸਾ ਦਰਜ ਹੈ ।

ਵਿਆਖਿਆ- ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਮਹਿਡਲ ਵਿਚ ਬੈਠਿਆ ਇਕ ਹੋਰ ਪਰਵਾਸੀ ਕਵੀ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਭਾਰਤ ਲਈ ਕੀ
 ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਇੱਥੋਂ ਪੈਸੇ ਕਮਾ ਕੇ ਉੱਥੇ ਕਿੱਲਿਆਂ ਦੇ ਕਿੱਲੇ ਜ਼ਮੀਨ ਖਰੀਦੀ । ਸਾਰੇ ਟੱਬਰ ਦੇ ਜੀਆਂ ਨੂੰ ਇਧਰ ਲਿਆ
 ਕੇ ਵਿਸਾਇਆ, ਪਰ ਹੁਣ ਕੋਈ ਬਾਤ ਨਹੀਂ ਪੁੱਛਦਾ । ਉਹ ਕਵੀ ਨੂੰ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਇੰਨੇ ਬੁਰੇ ਹੋਣ ਦੇ
 ਬਾਵਜੂਦ ਉਹ ਇਹ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ ਕਿ ਇੰਡੀਆ ਨਰਕ ਹੈ । ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਿਆਂ ਉਸਦਾ ਗੁੱਸਾ ਕੁੱਝ ਠੰਡਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ
 ਹੈ ਤੇ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਦੋ ਕੱਪੜਿਆਂ ਵਿਚ ਇੰਡੀਆ ਤੋਂ ਆਇਆ ਸੀ । ਉਹ ਆਪ ਕਾਲਾ ਭੂਤ ਦਿਸਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਹੁਣ
 ਅੰਗਰੇਜ਼ ਉਸਦੇ ਨੋਕਰ ਹਨ । ਇਸ ਵੇਲੇ ਉਸ ਕੋਲ ਇਕ ਮਿਲੀਅਨ ਪੌੜ ਦੀ ਕੋਠੀ ਹੈ । ਘਰ ਵਿਚ ਹੋਟਲ ਵਰਗੀ ਬਾਰ
 ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ । ਇਸ ਵਿਚ ਸਵਿਮਿੰਗ ਪੂਲ ਵੀ ਹੈ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰੁਝੇਵਾਂ ਇੰਨਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਵਿਚ ਛੁੱਬਣ ਦੀ ਵਿਹਲ ਨਹੀਂ
 ਮਿਲਦੀ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 3. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :-

(ਅ) ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਉਲੜਣਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ
 ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਕਰਦਾ ਕਹਿਣ ਹੀ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇੰਡੀਆ ਨਰਕ ਹੈ

ਕਿ ਮੈਂ ਉਸਦੀਆਂ ਉਲੜੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ 'ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਦੌੜਦਾ ਹਾਂ
ਪਰ ਤੀਜਾ ਮੈਨੂੰ ਘੇਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ

—ਇਹ ਜੋ ਭਾਈ ਸਾਹਬ ਤੁਸੀਂ ਏਥੋਂ ਫਿਰਦੇ ਹੋ, ਸਾਡੀ ਮੇਹਰਬਾਨੀ ਹੈ
ਇਹ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਉੱਥੋਂ ਵੀ ਐਸ ਕਰਦੇ ਹੋ, ਸਾਡੀ ਮੇਹਰਬਾਨੀ ਹੈ
ਇੰਡੀਆ ਤਾਂ ਕੁੱਤਾ ਮੁਲਕ ਹੈ ।
ਮੈਂ ਥੋੜਾ ਤਿਲਮਿਲਾਉਂਦਾ ਹਾਂ

ਊੱਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ—ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਜਸਵੰਤ ਦੀਦ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਭਾਣਜੇ ਦੀ ਵਲੈਤ ਫੇਰੀ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਅੰਤਰ-ਸੰਵਾਦ ਰਾਹੀਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਕਰੂਪ ਚਿਹਰੇ ਅਤੇ ਪੁੱਠੀ ਪਰਵਾਸੀ ਅਹੰ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੋਹਰੇ ਕਿਰਦਾਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਹੋਰ ਪਰਵਾਸੀ ਭਾਰਤੀ ਦਾ ਕਥਨ ਦਰਜ ਹੈ ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਕਵੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੀ ਵੱਡੀ ਕੋਠੀ ਤੇ ਸਵਿਮਿਗ ਪੂਲ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਪਰਵਾਸੀ ਆਪਣੀਆਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਉਲੜਣਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਤੱਕਦਾ ਹੋਇਆ ਇਹ ਕਹਿਣ ਹੀ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇੰਡੀਆ ਨਰਕ ਹੈ ਕਿ ਉਹ (ਕਵੀ) ਉਸਦੀਆਂ ਉਲੜੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇੰਨੇ ਨੂੰ ਇਕ ਹੋਰ ਪਰਵਾਸੀ ਉਸਨੂੰ ਘੇਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਜਿਹੜਾ ਇੱਥੇ (ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿਚ) ਪੁੰਮ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਸਭ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੀ ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਹੈ । ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਹ ਇੰਡੀਆ ਵਿਚ ਜਿਹੜੀ ਐਸ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਹੈ । ਉਸਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਕਿ 'ਇੰਡੀਆ ਕੁੱਤਾ ਮੁਲਕ ਹੈ', ਕਵੀ ਥੋੜਾ ਤੜ੍ਹਫਦਾ ਹੈ ।

ਔਪੇ ਸਥਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ—ਤਿਲਮਲਾਉਂਦਾ—ਤੜ੍ਹਫਦਾ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 4. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਸ) —ਤੇ ਭਾਈ ਸਾਬ ਤੁਸੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ

ਕਿ ਮਾਂ ਨੂੰ ਗਾਲ ਨਾ ਕੱਢੋ ।

... ਏਹੋ ਜਹੀ ਮਾਂ ਦੀ ...

ਮਤਰੇਈ ਚੰਗੀ ਹੈ ਜੀਹਨੇ ਨਵੀਂ ਜਿਦਰਗੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ

ਐਸ ਕਰਦੇ ਹਾਂ

ਤੇ ਇਹ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ ਨ ਕਿ ਸਾਡੀ ਔਲਾਦ ਹੱਥੋਂ ਨਿਕਲ ਗਈ ਹੈ

ਇਹ ਪੈਸੇ ਅਸੀਂ ਕੀਹਦੇ ਲਈ ਜੋੜਦੇ ਹਾਂ

ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਅਸੀਂ ਕਿਸ ਲਈ ਥੋਲਦੇ ਹਾਂ

ਕਿ ਇੰਡੀਆ ਵੱਲ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਕਿਉਂ ਦੋੜਦੇ ਹਾਂ ... ?

... ਤੇ ਉਸਦੇ ਗਲੇ 'ਚ ਕੋਈ ਭੁੱਬ ਫਸਦੀ ਹੈ, ਆਵਾਜ਼ ਡੋਲਦੀ ਹੈ —

—ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੱਸਾਂ ਭਾਈ ਸਾਬ ਕਿ ਇੰਡੀਆ ਨਰਕ ਹੈ ।

(Pbi. Uni. 2016)

ਊੱਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ—ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਜਸਵੰਤ ਦੀਦ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਭਾਣਜੇ ਦੀ ਵਲੈਤ ਫੇਰੀ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ-ਸੰਵਾਦ ਰਾਹੀਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਕਰੂਪ ਚਿਹਰੇ ਅਤੇ ਪੁੱਠੀ ਪਰਵਾਸੀ ਅਹੰ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੋਹਰੇ ਕਿਰਦਾਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਪਰਵਾਸੀ ਦਾ ਗੁੱਸਾ ਦਰਜ ਹੈ ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਇਕ ਪਰਵਾਸੀ ਕਵੀ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ (ਕਵੀ) ਆਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇੰਡੀਆ ਸਾਡੀ ਮਾਂ ਹੈ । ਇਸਨੂੰ ਨਵੀਂ ਜਿਦਰਗੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ । ਇੱਥੇ ਅਸੀਂ ਐਸ ਕਰਦੇ ਹਾਂ । ਉਹ ਨਾਲ ਹੀ ਕਵੀ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਉਹ ਇਹ ਆਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੀ ਔਲਾਦ ਹੱਥੋਂ ਨਿਕਲ ਗਈ ਹੈ । ਇਹ ਪੈਸੇ ਅਸੀਂ ਕਿਸ ਲਈ ਜੋੜਦੇ ਹਾਂ? ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਕਿਉਂ ਥੋਲਦੇ ਹਾਂ? ਤੇ ਅਸੀਂ ਇੰਡੀਆ ਵਲ ਕਿਉਂ ਦੋੜਦੇ ਹਾਂ? ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਿਆਂ ਉਸਦੇ ਗਲੇ ਵਿਚ ਭੁੱਬ ਫਸ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਡੋਲਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸਲ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇੰਡੀਆ ਨਰਕ ਹੈ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 5. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਹ) ਅਗਲਾ ਥੋਲਦਾ ਹੈ—ਲੈ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ

ਮੈਂ ਇੰਡੀਆ ਲਈ ਕੋਈ ਚੰਗੀ ਸਰਵਿਸ ਕਰਨੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ

ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਚ ਗਾਰੀਬ-ਗੁਰਬੇ
ਵਿਧਵਾਵਾਂ ਦੀ ਮਦਤ ਕਰਨੀ ਅੰਨ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਕੈਪ ਲਾਉਣੇ
25 ਹਜ਼ਾਰ ਪੈਂਡ ਭੇਜ ਚੁੱਕੇ ਹਾਂ
ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ ਕਿ ਆਸੀਂ ਮੁਲਕ ਲਈ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ।
ਤੇ ਫੇਰ ਉਪਰੋਂ ਤੁਸੀਂ ਮੰਨਦੇ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇੰਡੀਆ ਨਰਕ ਹੈ ।

ਊੰਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ- ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਜਸਵੰਤ ਦੀਦ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਭਾਣਜੇ ਦੁ
ਵਲੈਤ ਫੇਰੀ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ-ਸੰਵਾਦ
ਰਾਹੀਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਕਰੂਪ ਚਿਹਰੇ ਅਤੇ ਪੁੱਠੀ ਪਰਵਾਸੀ ਅਹੁੰ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੋਹਰੇ ਕਿਰਦਾਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਗਾਂ ਵਿਚ ਚੈਰਿਟੀ ਸਰਵਿਸ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਇਕ ਪਰਵਾਸੀ ਦਾ ਕਥਨ ਦਰਜ ਹੈ ।
ਵਿਆਖਿਆ— ਕਵੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੇ-ਤਿੰਨ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਗੱਲ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਅਗਲਾ ਪਰਵਾਸੀ ਉਸਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ
ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇੰਡੀਆ ਵਿਚ ਚੈਰਿਟੀ ਸਰਵਿਸ ਕਰਨੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਗਾਰੀਬ-ਗੁਰਬੇ ਤੇ ਵਿਧਵਾਵਾਂ ਦੁ
ਮੱਦਦ ਕਰਨੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਉਹ ਅੰਨ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਕੈਪ ਵੀ ਲਾਉਣੇ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਮੰਤਵ ਲਈ ਉਸਨੇ 25 ਹਜ਼ਾਰ ਭਾਜ਼
ਭੇਜੇ ਹਨ, ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ ਕਿ ਆਸੀਂ ਆਪਣੇ ਮੁਲਕ ਲਈ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਤੇ ਫਿਰ ਉਪਰੋਂ ਇਹ ਨਹੀਂ ਮੰਨੇ ਕਿ
ਇੰਡੀਆ ਨਰਕ ਹੈ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 6. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਕ) ਭਾਈ ਸੇਥੁ ਤੁਹਾਡੇ ਵਾਂਗੀ
ਸਾਡਾ ਵੀ ਇੱਕ ਭਾਣਜਾ ਹੈ
ਉਹ ਇੰਡੀਆ 'ਚ ਈ ਐਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ... ਨਿੱਤ ਨਵੀਆਂ ਲਾਉਂਦਾ-ਬੁਝਾਉਂਦਾ ਹੈ
ਬੋਡੇ ਵਰਗੇ ਕੜੇ-ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਅਨਾਮ-ਸਨਾਮ ਦਵਾਉਂਦਾ ਹੈ
ਪਰ ਉਹ ਵੀ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇੰਡੀਆ ਨਰਕ ਹੈ ।
ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਭਾਈ ਸਾਭ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ ਕਿ

ਊੰਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ- ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਜਸਵੰਤ ਦੀਦ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਭਾਣਜੇ ਦੀ
ਵਲੈਤ ਫੇਰੀ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ-ਸੰਵਾਦ
ਰਾਹੀਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਕਰੂਪ ਚਿਹਰੇ ਅਤੇ ਪੁੱਠੀ ਪਰਵਾਸੀ ਅਹੁੰ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੋਹਰੇ ਕਿਰਦਾਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ।

ਇਹ ਸਤਗਾਂ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਚੈਰਿਟੀ ਸਰਵਿਸ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪਰਵਾਸੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ ।

ਵਿਆਖਿਆ— ਚੈਰਿਟੀ ਸਰਵਿਸ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਪਰਵਾਸੀ ਭਾਰਤੀ, ਕਵੀ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਵਰਗਾ ਉਸਦਾ ਵੀ ਇੱਕ
ਭਾਣਜਾ ਹੈ । ਉਹ ਇੰਡੀਆ ਵਿਚ ਐਸ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਉਹ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਨਵੀਆਂ ਲਾਉਂਦਾ-ਬੁਝਾਉਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਵਰਗੇ
ਕੜੇ-ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਅਨਾਮ-ਸਨਾਮ ਵੀ ਦੁਆਉਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਉਹ (ਭਾਣਜਾ) ਤਾਂ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇੰਡੀਆ ਨਰਕ ਹੈ, ਪਰਿਵੱ
ਉਹ (ਕਵੀ) ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ ਕਿ ਇੰਡੀਆ ਨਰਕ ਹੈ ?

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 7. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਖ) ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਗੀਤ ਦੀ ਇੱਕ ਧੁਨ ਬਣਨ ਲਗਦੀ ਹੈ
ਕਿ ਇੰਡੀਆ ਨਰਕ ਹੈ
ਕਿ ਇੰਡੀਆ ਨਰਕ ਹੈ
ਬੱਲੇ ਬੱਲੇ ਸਾਵਾ ਸਾਵਾ ਕਿ ਇੰਡੀਆ ਨਰਕ ਹੈ ...
ਉਹ ਇਸ ਬਣ ਰਹੀ ਧੁਨ ਦੇ ਨਾ ਇੱਕ ਇੱਕ ਗਾੜਾ ਪੈਂਗ ਹੋਰ ਪਾਉਂਦੇ ਨੇ
ਭੰਗੜਾ ਬੀਟ ਦੀ ਸੀ.ਡੀ. ਚਲਾਉਂਦੇ ਨੇ
ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਨਚਾਉਂਦੇ ਨੇ
—ਭਾਈ ਸਾ... ਬ... ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਐਸ ਕਰਦੇ ਹਾਂ
ਛੋਟੀ ਜਹੀ ਸਿੰਦਰੀ ਹੈ... ਖਾਓ ਪੀਓ ਤੇ ...
ਹੋਰ ਏਥੋਂ ਲੈ ਕੀ ਜਾਣਾ
ਖਾਓ ਪੀਓ ਐਸ ਕਰੋ ਕਮਰਾ ਗੁੰਜਦਾ ਹੈ ।

ਊੰਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ- ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਜਸਵੰਤ ਦੀਦ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਭਾਣਜੇ ਦੀ
ਵਲੈਤ ਫੇਰੀ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ-ਸੰਵਾਦ

ਤੁਹੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਕਰੂਪ ਚਿਹਰੇ ਅਤੇ ਪੁੱਠੀ ਪਰਵਾਸੀ ਅਹੰ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੋਹਰੇ ਕਿਰਦਾਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਵਿਆਖਿਆ—ਕਵੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਚੈਰਿਟੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪਰਵਾਸੀ ਭਾਰਤੀ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਉਸਦੇ ਲਈ ਰੀਤ ਦੀ ਇਕ ਪੁਨ ਬਣਨ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ— “ਕਿ ਇੰਡੀਆ ਨਰਕ ਹੈ, ਕਿ ਇੰਡੀਆ ਨਰਕ ਹੈ। ਬੱਸੇ-ਬੱਸੇ ਸਾਵਾ ਸਾਵਾ ... ਕਿ ਇੰਡੀਆ ਨਰਕ ਹੈ ।” ਹੁਣ ਸਾਰੇ ਇਸ ਬਣ ਰਹੀ ਪੁਨ ਦੇ ਨਾ ਉੱਤੇ ਇਕ ਗਾੜਾ ਲੰਗ ਪੈਂਗ ਹੋਰ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਭੰਗੜਾ ਬੀਟ ਦੀ ਸੀ.ਡੀ. ਚਲਾਉਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਭਾਈ ਜਾਹਿਬ, ਆਸੀਂ ਤਾਂ ਐਸ ਭਰਦੇ ਹਾਂ । ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਜਿੰਦਗੀ ਹੈ—ਖਾਓ-ਪੀਓ ਤੇ ਐਸ ਕਰੋ । ਹੋਰ ਇਥੋਂ ਕੀ ਲੈ ਜਾਣਾ ਹੈ । ਇਸ ਪੁਨ ਨਾਲ ਕਮਰਾ ਗੁੰਮਦਾ ਹੈ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 8. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਗ) ਚੈਰਿਟੀ ਵਾਲਾ ਆਖਦਾ ਹੈ

ਲਈ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਜਲਵਾ ਦਿਖਾਉਂਦਾ ਹਾਂ
ਇੰਡੀਆ ਚ ਆਪਣੀ ਮਸੂਕ ਨਾਲ ਤੁਹਾਡੀ ਗੱਲ ਕਰਾਉਂਦਾ ਹਾਂ ।
ਉਹ ਨਸੇ ਚ ਧੁੱਤ ਮੇਥਾਇਲ ਤੇ ਨੰਬਰ ਘੁਮਾਉਂਦਾ ਹੈ
ਅੱਗੋਂ ਇੰਡੀਆ ਕੁੱਝ ਬੋਲਦੀ ਹੈ
ਉਹ ਹੱਸਦਾ ਹੈ ਤੇ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ—ਤੂੰ ਸਾਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦੀ ਹੈ ?
ਭਖੀ ਮਹਿਡਿਲ ਠਹਾਰੇ ਮਾਰਕੇ ਹੋਂਦੀ ਹੈ
ਮੈਂ ਫਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਮੁਸਕਰਾਉਂਦਾ ਹਾਂ
ਮੇਰੇ ਮੌਦੇ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਉਹ ਆਖਦੇ ਨੇ—ਹੁਣ ਦੱਸੋ ਭਾਈ ਸਾਥ
ਤੁਸੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ ਕਿ ਇੰਡੀਆ ਨਰਕ ਨਹੀਂ ?
ਹਾਸਾ ਅਨੇਕਾਂ ਮੁਲਕਾਂ ਦੇ ਬੀਚਾਂ ਤੋਂ ਦੀ ਉੜਦਾ
ਮੇਰੇ ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਆਣ ਛਿੱਗਦਾ ਹੈ ।

ਉੱਤਰ—ਪ੍ਰਸੰਗ—ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ ‘ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾ’ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਜਸਵੰਤ ਦੀਦ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ‘ਭਾਣਜੇ ਦੀ ਫਲੈਤ ਫੇਨੀ’ ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ-ਸੰਵਾਦ ਰਹੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਕਰੂਪ ਚਿਹਰੇ ਅਤੇ ਪੁੱਠੀ ਪਰਵਾਸੀ ਅਹੰ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੋਹਰੇ ਕਿਰਦਾਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਨਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਚੈਰਿਟੀ ਸਰਵਿਸ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪਰਵਾਸੀ ਭਾਰਤੀ ਨਾਲ ਹੈ ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਭੰਗੜੇ ਦੀ ਬੀਟ ਉੱਤੇ ਨੱਚਦਿਆਂ-ਨੱਚਦਿਆਂ ਚੈਰਿਟੀ ਸਰਵਿਸ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਪਰਵਾਸੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਜਲਵਾ ਦਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ । ਉਹ ਇੰਡੀਆ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਮਸੂਕ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਾਉਂਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਉਹ ਨਸੇ ਵਿਚ ਧੁੱਤ ਹੋਇਆ ਮੇਥਾਇਲ ਨੰਬਰ ਘੁਮਾਉਂਦਾ ਹੈ । ਅੱਗੋਂ ਇੰਡੀਆ ਤੋਂ ਕੋਈ ਬੋਲਦੀ ਹੈ । ਉਹ ਅੱਗੋਂ ਹੱਦਾ ਹੋਇਆ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦੀ ਹੈ । ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ ਭਖੀ ਹੋਈ ਮਹਿਡਿਲ ਠਹਾਰੇ ਮਾਰ ਕੇ ਹੱਸਦੀ ਹੈ । ਕਵੀ ਫਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਮੁਸਕਰਾਉਂਦਾ ਹੈ । ਉਸਦੇ ਮੌਦੇ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਉਹ ਪੁੱਛਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹੁਣ ਉਹ ਦੱਸੋ ਕਿ ਇੰਡੀਆ ਨਰਕ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ । ਇਸ ਸਮੇਂ ਬਹੁਤੇ ਸਾਰੇ ਮੁਲਕਾਂ ਦੇ ਬੀਚਾਂ ਤੋਂ ਉੱਡਦਾ ਹਾਸਾ ਕਵੀ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਉੱਤੇ ਆ ਛਿੱਗਦਾ ਹੈ ।

ਅੱਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ—ਜਲਵਾ—ਨਜ਼ਾਰਾ । ਮਸੂਕ—ਪ੍ਰੇਮਿਕਾ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 9. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ—

(ਘ) ਚੈਰਟੀ ਵਾਲਾ ਲੜੀ ਜੋਬਦਾ ਹੈ—

—ਭਾਈ ਸਾਥ ਏਸ ਨੂੰ ਮਿਲਿਓ ਜਾ ਕੇ
ਸਭ ਕੁੱਝ ਕੁੱਲ ਜਾਉਂਗੇ
ਇਹ ਵਿਚਾਰੀ ਵਿਧਵਾ ਹੈ
ਮੈਂ ਇੰਡੀਆ ਦੇ ਗਾਹੀਥ-ਗੁਰਬੇ ਵਿਧਵਾਵਾਂ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹਾਂ
ਚੈਰਟੀ ਹੈ....
ਵੱਡੇ ਭਾਈ ਸਾਡੇ ਨੇ ਇਸ ਵਾਰੀ ਸਰਪੰਚੀ ਲੜੀ ਹੈ
ਅਗਲੀ ਵਾਰੀ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਟਿਕਟ ਭਰਨੀ ਹੈ
ਆਸੀਂ ਤਾਂ ਇੰਡੀਆ ਲਈ ਜਾਨ ਦੇਣੀ ਹੈ

ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੀ ਮਦਤ ਕਰਨੀ ਹੈ
ਸਾਡੀ ਚੈਰਟੀ ਤੇ ਫਿਲਮ ਬਨਾਉਣੀ ਹੈ
ਪ੍ਰਮੋਟ ਕਰਨਾ ਹੈ

ਊੱਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ- ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਜਸਵੰਤ ਦੀਦ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਭਾਣਜੇ ਦੀ ਵਲੈਤ ਫੇਰੀ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਅੰਤਰ-ਸੰਵਾਦ ਰਾਹੀਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਕਰੂਪ ਚਿਹਰੇ ਅਤੇ ਪੁੱਠੀ ਪਰਵਾਸੀ ਅਹੰ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੋਹਰੇ ਕਿਰਦਾਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਚੈਰਿਟੀ ਵਾਲੇ ਨਾਲ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ- ਚੈਰਿਟੀ ਸਰਵਿਸ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਪਰਵਾਸੀ ਗੱਲ ਦੀ ਲੜੀ ਜੋੜਦਾ ਹੋਇਆ ਕਵੀ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇੰਡੀਆ ਜਾ ਕੇ ਉਸਦੀ ਮਾਸੂਕ ਨੂੰ ਮਿਲੇਗਾ, ਤਾਂ ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਭੁੱਲ ਜਾਵੇਗਾ। ਉਹ ਵਿਚਾਰੀ ਵਿਧਵਾ ਹੈ। ਉਹ ਇੰਡੀਆ ਦੇ ਗ਼ਰੀਬ-ਗੁਰਖਿਆਂ ਤੇ ਵਿਧਵਾਵਾਂ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਵੱਡਾ ਭਰਾ ਉੱਥੇ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਰ ਉਸਨੇ ਸਰਪੰਚੀ ਦੀ ਚੋਣ ਲੜਨੀ ਹੈ। ਅਗਲੀ ਵਾਰੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਟਿਕਟ ਭਰਨੀ ਹੈ। ਉਹ ਤਾਂ ਇੰਡੀਆ ਲਈ ਜਾਨ ਦੇਵੇਗਾ। ਉਹ ਕਵੀ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਉਸਦੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਉਸਦੀ ਮੱਦਦ ਕਰੇ। ਉਹ ਉਸਦੀ ਚੈਰਿਟੀ ਉੱਤੇ ਫਿਲਮ ਬਣਾ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਪ੍ਰਮੋਟ ਕਰੇ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 10. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

- (ਛ) ਅਚਾਨਕ ਕੋਈ ਭੰਗਾੜੇ ਦੀ ਬੀਟ ਚੁੱਕਦਾ ਹੈ
ਸਾਰੇ ਮੈਨੂੰ ਜੱਫੀ 'ਚ ਲੈ ਕੇ ਨੱਚਦੇ ਨੇ
ਕਾਲੀ ਰਾਤ ਧਮਕਦੀ ਹੈ
ਕੋਈ ਅਚਾਨਕ ਰੋ ਪਿਆ ਹੈ ...
ਨੱਚ ਰਹੇ ਨੇ ... ਰੋ ਰਹੇ ...
ਜਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਹੱਸ ਰਹੇ।

ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਬਣ ਰਹੇ ਰੀਤ ਦੀ ਧੁਨ ਉਲੜਦੀ ਹੈ।

ਊੱਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ- ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਜਸਵੰਤ ਦੀਦ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਭਾਣਜੇ ਦੀ ਵਲੈਤ ਫੇਰੀ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਅੰਤਰ-ਸੰਵਾਦ ਰਾਹੀਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਕਰੂਪ ਚਿਹਰੇ ਅਤੇ ਪੁੱਠੀ ਪਰਵਾਸੀ ਅਹੰ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੋਹਰੇ ਕਿਰਦਾਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਕਵੀ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਮਹਿਛਲ ਦੇ ਅੰਤਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ- ਕਵੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਚਾਨਕ ਕੋਈ ਭੰਗਾੜੇ ਦੀ ਬੀਟ ਚੁੱਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਾਰੇ ਉਸਨੂੰ ਜੱਫੀ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਨੱਚਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਕਾਲੀ ਰਾਤ ਪਸਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅਚਾਨਕ ਕੋਈ ਰੋਂਦਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਨੱਚ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਰੋਣ ਦੀ ਵੀ ਤੇ ਹੱਸਣ ਦੀ ਵੀ ਅਵਾਜ਼ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਕਵੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਰੀਤ ਦੀ ਧੁਨ ਉਲੜਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 11. 'ਭਾਣਜੇ ਦੀ ਵਲੈਤ ਫੇਰੀ' ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ-ਵਸਤੂ ਸੱਚਾਤ ਕਰੋ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਆਪਣਾ ਹੁੰਗਾਰਾ ਵੀ ਲਿਖੋ।

(Pbi. Uni. 2019)

ਜਾਂ

'ਭਾਣਜੇ ਦੀ ਵਲੈਤ ਫੇਰੀ' ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਆਏ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਸਾਰ ਲਿਖੋ।

ਊੱਤਰ- 'ਭਾਣਜੇ ਦੀ ਵਲੈਤ ਫੇਰੀ' ਕਵਿਤਾ ਜਸਵੰਤ ਦੀਦ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵੀ ਨੇ ਬੜੇ ਦਿਲਚਸਪੀ ਭਰੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਭਾਰਤ ਲਈ ਘੁੱਲਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਰਹੇ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਹਉਮੈ ਭਰੇ ਤੇ ਦੋਹਰੇ ਚਰਿੱਤਰ ਨੂੰ ਬੜੇ ਵਿਅੰਗਾਤਮਿਕ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਕਵੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕੁਝ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਸਰਾਬ ਦੀ ਮਹਿਛਲ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਚੋਥੇ ਪੈੱਗ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਉਹ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਇਹ ਵਾਕ ਢੂਹਗਾ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਇੰਡੀਆ ਨਹ ਕਰ ਹੈ। ਕਵੀ ਕੁਝ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਚੁੱਪ ਸੀ। ਇਕ ਪਰਵਾਸੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤੀ ਕਮੀਨੇ ਹਨ। ਉਹ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੀਆਂ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਦੱਬਦੇ, ਰਿਸ਼ਵਤਾਂ ਖਾਦੇ ਤੇ ਗੰਦਰੀ ਵਿਚ ਗਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਨਰਕ ਭੇਗਦੇ ਹਨ। ਪਰਵਾਸੀ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਸਵਰਗ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਹ ਬਣਨ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ।

ਇਕ ਹੋਰ ਪਰਵਾਸੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਕਿੱਲਿਆਂ ਦੇ ਕਿੱਲੇ ਜਾਂਗਿਨ ਖੁੱਬੀਦੀ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਟੱਬਰ ਨੂੰ ਇਧਰ ਲਿਆ ਕੇ ਮੈਂਟ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੁ ਹੁਣ ਕੋਈ ਬਾਤ ਨਹੀਂ ਪੁੱਛਦਾ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਮੰਨਦਾ ਪਏਗਾ ਕਿ ਇੰਡੀਆ ਨਰਕ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਉਸਦਾ ਗੁੱਸਾ ਕੁਝ ਠੰਢਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿਚ ਦੋ ਕੱਪਤਿਆਂ ਵਿਚ ਆਇਆ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਕਾਲਾ ਭੂਤ ਸੀ, ਪਰ ਅੱਜ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਉਸਦੇ ਨੌਕਰ ਹਨ। ਮਿਲੀਅਨ ਪੈਂਡ ਟੀ ਉਸਦੀ ਕੋਠੀ ਹੈ। ਉਸ ਵਿਚ ਹੋਟਲਾਂ ਵਰਗੀ ਥਾਰ ਹੈ ਤੇ ਸਹਿਮਿੰਗ ਪੂਲ ਹੈ, ਪਰ ਰੁਕੇਵਿਆਂ ਕਾਰਨ ਉਸਨੂੰ ਉਸ ਵਿਚ ਫੁੱਬਣ ਲਈ ਵਿਹਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ।

ਇਸ ਪਿੱਛੋਂ ਇਕ ਤੀਜਾ ਪਰਵਾਸੀ ਕਵੀ ਨੂੰ ਘੇਰ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੀ ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ। ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਹੀ ਐਸ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਇੰਡੀਆ ਨੂੰ 'ਭੂਤਾ' ਮੁਲਕ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸਨੂੰ ਬਹੁਤ ਕਰਨਾ ਕਵੀ ਲਈ ਅੰਖਾ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੱਛੋਂ ਉਹ ਪਰਵਾਸੀ ਕਵੀ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇੰਡੀਆ ਸਾਡੀ ਮਾਂ ਹੈ, ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਗਾਲੂ ਨਾ ਕੱਢਣ, ਪਰੰਤੁ ਉਸਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਤਰੇਈ ਮਾਂ ਚੰਗੀ ਹੈ, ਜਿਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਜਿਦਗੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅੰਲਾਦ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ? ਉਹ ਪੈਸੇ ਕਿਸ ਲਈ ਜੋੜਦੇ ਹਨ? ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਕਿਉਂ ਬੋਲਦੇ ਹਨ? ਤੇ ਇੰਡੀਆ ਵੱਲ ਕਿਉਂ ਦੋੜਦੇ ਹਨ? ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਿਆਂ ਉਸਦਾ ਗਾਲਾ ਭਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਸਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇੰਡੀਆ ਨਰਕ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹੇ ਨੂੰ ਇਕ ਹੋਰ ਪਰਵਾਸੀ ਕਵੀ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇੰਡੀਆ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਗਾਰੀਬ-ਗੁਰਬੇ, ਵਿਧਵਾਵਾਂ ਤੇ ਅੰਨ੍ਹਿਆਂ ਲਈ ਚੈਰਿਟੀ ਸਰਵਿਸ ਕਰਨੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੇ 25 ਹਜ਼ਾਰ ਪੈਂਡ ਭੇਜੇ ਹਨ। ਇਸ ਤ੍ਰ੍ਯਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਹ (ਕਵੀ) ਮੰਨਦਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇੰਡੀਆ ਨਰਕ ਹੈ। ਫਿਰ ਉਹ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇੰਡੀਆ ਵਿਚ ਉਸਦਾ ਇਕ ਭਾਣਜਾ ਹੈ, ਜੋ ਖੂਬ ਐਸ ਕਰਦਾ ਤੇ ਨਿੱਤ ਨਵੀਆਂ ਲਾਉਂਦਾ-ਬੁਝਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਉਸ ਵਰਗੇ ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਇਨਾਮ-ਸਨਾਮ ਵੀ ਦ੍ਰਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਵੀ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇੰਡੀਆ ਨਰਕ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ (ਕਵੀ) ਇਹ ਗੱਲ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ?

ਇਨ੍ਹੇ ਨੂੰ ਕਵੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਇਕ ਧੁਨ ਬਣਨ ਲਗਦੀ ਹੈ, 'ਕਿ ਇੰਡੀਆ ਨਰਕ ਹੈ? ਬੱਲੇ ਬੱਲੇ ਸਾਵਾ ਸਾਵਾ ਕਿ ਇੰਡੀਆ ਨਰਕ ਹੈ?' ਉਹ ਸਾਰੇ ਇਸ ਬਣ ਰਹੀ ਧੁਨ ਉੱਤੇ ਇਕ ਗਾੜ੍ਹ ਪੈਂਗ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਭੰਗਜ਼ਾ ਬੀਟ ਉੱਤੇ ਸੀ.ੳ. ਚਲਾ ਕੇ ਕਵੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਨਚਾਉਣ ਲਗਦੇ ਹਨ ਤੇ ਗਾਉਂਦੇ ਹਨ, 'ਖਾਂਓ-ਪੀਓ ਐਸ ਕਰੋ ਮਿੱਤਰੇ'।

ਚੈਰਿਟੀ ਵਾਲਾ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇੰਡੀਆ ਵਿਚਲੀ ਆਪਣੀ ਮਾਸੂਕ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨ ਦਾ ਨਜ਼ਾਰਾ ਇਖਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਮੋਬਾਈਲ ਉੱਤੇ ਨੇੜਰ ਮਿਲਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਅੱਗੋਂ ਬੋਲਣ ਵਾਲੀ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਫਾਦ ਕਹਦੀ ਹੈ।

ਸਾਰੀ ਮਹਿਡਲ ਠਹਾਰੇ ਮਾਰ ਕੇ ਹੱਸਦੀ ਹੈ। ਚੈਰਿਟੀ ਵਾਲਾ ਉਸਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇੰਡੀਆ ਜਾ ਕੇ ਉਸਦੀ ਮਾਸੂਕ ਨੂੰ ਮਿਲੇ। ਉਸਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਉਹ ਸਭ ਕੁੱਝ ਭੁੱਲ ਜਾਵੇਗਾ। ਉਹ ਵਿਚਾਰੀ ਵਿਧਵਾ ਹੈ। ਉਹ ਹੋਰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਐਤਕੀ ਉਸਦੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਨੇ ਸਰਪੰਚੀ ਲੜਨੀ ਹੈ ਤੇ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਟਿਕਟ ਲੈਣੀ ਹੈ। ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੱਦਦ ਕਰੇ ਤੇ ਫਿਲਮ ਬਣਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚੈਰਿਟੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮੇਟ ਕਰੇ।

ਇਸ ਪਿੱਛੋਂ ਸਾਰੇ ਕਵੀ ਨੂੰ ਜੱਫੀ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਨੌਚਦੇ ਹਨ। ਰਾਤ ਰੂੰਘੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਵੀ ਹੈ। ਅਚਾਨਕ ਕਿਸੇ ਦੇ ਰੋਣ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਸਾਰੇ ਨੌਚ ਰਹੇ ਹਨ। ਪਰ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਹੱਸਣ ਦੀ ਵੀ ਤੇ ਰੋਣ ਦੀ ਵੀ ਅਵਾਜ਼ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵੀ ਨੇ ਪਰਵਾਸੀ ਭਾਰਤੀਆਂ ਦੀ ਉਲੜੀ ਹੋਈ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇ ਦੇ ਹੁੱਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਵਿਅੰਗਾਤਮਿਕ ਵੀ ਹੈ ਤੇ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਿਕ ਵੀ।

ਸੰਖੇਪ ਉੱਤਰ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1. 'ਭਾਣਜੇ ਦੀ ਵਲੋਤ ਫੇਰੀ' ਕਵਿਤਾ ਕਿਸ ਕਵੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ? ਇਸਦਾ ਵਿਸ਼ਾ-ਵਸਤੂ ਕੀ ਹੈ?

ਉੱਤਰ—ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਜਸਵੰਤ ਦੀਦ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਪਰਵਾਸੀ ਭਾਰਤੀਆਂ ਦੇ ਇੰਡੀਆ ਪ੍ਰਤੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਦਾ ਦੇਗਲਾਪਨ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 2. ਐਨ.ਆਰ.ਆਈ. ਲਈ ਇੰਡੀਆ ਨਰਕ ਕਿਉਂ ਹੈ ?

(Pbi. Uni. 2018)

ਊੱਤਰ—ਕਿਉਂਕਿ ਪਿੱਛੇ ਰਹੇ ਭਾਰਤੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਜਾਇਦਾਤਾਂ ਦੱਬ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਰਿਸਵਤਾਂ ਲੈਂਦੇ ਤੇ ਗੰਦਗੀ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 3. ਐਨ.ਆਰ.ਆਈ. ਭਾਰਤੀਆਂ ਦੇ ਚਰਿੱਤਰ ਥਾਰੇ ਕੀ ਸੋਚਦੇ ਹਨ ?

ਊੱਤਰ—ਐਨ.ਆਰ.ਆਈ. ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਰਿਸਵਤਖੇਤਰ, ਅਕ੍ਰਿਤਘਣ ਅਤੇ ਧੋਖੇਬਾਜ਼ ਸਮਝਦੇ ਹਨ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 4. ਐਨ.ਆਰ.ਆਈ. ਭਾਰਤ ਲਈ ਚੈਰਿਟੀ ਸਰਵਿਸ ਥਾਰੇ ਕੀ ਆਖਦਾ ਹੈ ?

ਊੱਤਰ—ਐਨ.ਆਰ.ਆਈ. ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਗਰੀਬ-ਗੁਰਬੇ ਤੇ ਵਿਪਵਾਵਾਂ ਲਈ ਚੈਰਿਟੀ ਸਰਵਿਸ ਕਰਨੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਅੰਨ੍ਹਿਆਂ ਲਈ ਕੈਪ ਵੀ ਲਾਉਣੇ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਮੰਤਵ ਲਈ ਉਸਨੇ 25 ਹਜ਼ਾਰ ਡਾਲਰ ਵੀ ਭੇਜੇ ਹਨ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 5. ਕਵੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕਿਸ ਗੀਤ ਦੀ ਧੁਨ ਬਣਨ ਲਗਦੀ ਹੈ ?

ਊੱਤਰ—‘ਕਿ ਭਾਰਤ ਨਰਕ ਹੈ, ਕਿ ਇੰਡੀਆ ਨਰਕ ਹੈ।’

ਬੱਲੇ ਬੱਲੇ ... ਸਾਵਾ ਸਾਵਾ ਕਿ ਇੰਡੀਆ ਨਰਕ ਹੈ।’

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 6. ਕਵੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਬਣ ਰਹੇ ਗੀਤ ਦੀ ਧੁਨ ਕਿਉਂ ਉਲ਼ਲਙਘਣ ਲਗਦੀ ਹੈ ?

ਊੱਤਰ—ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਨੱਚਦੇ ਹੋਏ ਪਰਵਾਸੀ ਉਸਨੂੰ ਰੋਂਦੇ ਵੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਹੱਸਦੇ ਵੀ, ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਅੰਦਰ ਬਣ ਰਹੇ ਗੀਤ ਦੀ ਧੁਨ ਉਲ਼ਲਙਘਣ ਲਗਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਣ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਪਰਵਾਸੀ ਇਸ ਗੱਲ ਉੱਤੇ ਰੋਂਦੇ ਵੀ ਹਨ ਤੇ ਹੱਸਦੇ ਵੀ ਹਨ, ਤਾਂ ਇਸ ਵਿਚਲਾ ਭਾਵ ਹਕੀਕਤ ਨਹੀਂ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਤੇ ‘ਇੰਡੀਆ ਸਚਮੁੱਚ ਨਰਕ ਨਹੀਂ।’

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 7. ਪ੍ਰਸੰਗ ਦੱਸ ਕੇ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

ਤੁਸੀਂ ਕਮੀਨੇ ਹੋ !

ਸਾਡੀਆਂ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਦੱਬਦੇ

ਰਿਸਵਤਾਂ ਖਾਂਦੇ,

ਗੰਦਗੀ 'ਚ ਰਹਿੰਦੇ ਨਰਕ ਭੋਗਦੇ ਹੋ।

ਊੱਤਰ—(ਨੋਟ—ਦੇਖੋ ਪਹਿਲੇ ਸਫ਼ਿਆਂ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਇਸ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ।)

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 8. ‘ਭਾਣਜੇ ਦੀ ਵਲੈਤ ਫੇਰੀ’ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਭਾਵ ਲਿਖੋ।

(Pbi. Uni. 2019)

ਊੱਤਰ—ਪਰਵਾਸੀ ਬੇਸ਼ਕ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਭ੍ਰਿਸਟਾਚਾਰ ਤੇ ਗੰਦਗੀ ਦਾ ਮੁਲਕ ਸਮਝ ਕੇ ਨਫਰਤ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਪਰੰਤੂ ਉਹ ਅੰਦਰੋਂ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 9. ਜਸਵੰਤ ਦੀਦ ਦੀ ਕਿਹੜੀ ਕਵਿਤਾ ‘ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ’ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ ?

(Pbi. Uni. 2019)

ਊੱਤਰ—‘ਭਾਣਜੇ ਦੀ ਵਲੈਤ ਫੇਰੀ।’

ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਵਨੀਤਾ ਦੇ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਲਈ ਉਸਦੇ ਯੋਗਦਾਨ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰੋ ।

ਉੱਤਰ-ਵਨੀਤਾ ਦਾ ਜਨਮ 7 ਅਕਤੂਬਰ, 1954 ਨੂੰ ਸ: ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਸੁਰਜੀਤ ਕੌਰ ਦੀ ਭੁੱਖੋ-ਖੋਮੁਤਸਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ । 1974 ਵਿਚ ਉਸਦਾ ਵਿਆਹ ਸ: ਦਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਮਨਚੰਦਾ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਉਹ ਦਿੱਲੀ ਜਾ ਵਸੀ । ਉਸਨੇ ਐੱਮ.ਏ. ਪੰਜਾਬੀ ਦਿੱਲੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਪੂਜੀਸ਼ਨ ਲੈ ਕੇ ਪਾਸ ਕੀਤੀ । ਇਸ ਪਿੱਛੋਂ ਉਸਨੇ ਐੱਮ. ਫਿਲ ਤੇ ਪੀ-ਐੱਚ.ਡੀ. ਦੀਆਂ ਡਿਗਰੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ ।

ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਣ ਦਾ ਸੌਕ ਵਨੀਤਾ ਨੂੰ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਸੀ । ਉਹ ਹੁਣ ਤਕ ਕੋਈ 40 ਪੁਸਤਕਾਂ ਛਾਪਵਾ ਚੁੱਕੀ ਹੈ । ਉਸਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਛੇ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦਿੱਤੇ ਹਨ । ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਹੇਠ ਦਿੱਤੇ ਹਨ-

'ਸੁਪਨਿਆਂ ਦੀ ਪਰਾਡੀ', 'ਹਰੀਆਂ ਛਾਂਵਾਂ ਦੀ ਕਬਰ', ਬੋਲ ਅਲਾਧਾਂ, 'ਮੰਦਰ ਸਪਤਕ', 'ਖਰਜ ਨਾਦ', 'ਕਾਲ ਪਹਿਰ ਤੇ ਘੜੀਆਂ' ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉਸਨੇ ਆਲੋਚਨਾ ਦੀਆਂ ਸੱਤ ਪੁਸਤਕਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ । ਸੰਪਾਦਨਾ ਤੇ ਅਨੁਵਾਦ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਵੀ ਉਸਨੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਪੰਜਾਬੀ ਅਕਾਦਮੀ ਦਿੱਲੀ ਵਲੋਂ ਉਸਦੀਆਂ ਦੇ ਪੁਸਤਕਾਂ ਨੂੰ ਪੁਰਸਕਾਰ ਮਿਲ ਚੁੱਕੇ ਹਨ । ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ ਵਲੋਂ ਉਸਨੂੰ ਸਾਲ 2006 ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰਲੇ ਲੇਖਕ ਦਾ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਐਵਾਰਡ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ । ਪੰਜਾਬੀ ਅਕਾਦਮੀ ਦਿੱਲੀ ਵਲੋਂ ਸਾਲ 2010 ਵਿਚ ਉਸਨੂੰ 'ਕਾਲ ਪਹਿਰ ਘੜੀਆਂ' ਕਾਵਿ-ਪੁਸਤਕ ਉੱਤੇ ਪੁਸ਼ਟਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ । 2011 ਵਿਚ ਉਸਨੂੰ ਇਸੇ ਪੁਸਤਕ ਉੱਤੇ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ ਪੁਰਸਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ । 2009 ਵਿਚ ਉਸਨੂੰ ਅਨੁਵਾਦ ਬਦਲੇ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ ਪੁਰਸਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ।

'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਸੰਪਾਦਕਾਂ ਅਨੁਸਾਰ, ਉਸਦੀ ਕਵਿਤਾ ਆਧੁਨਿਕ ਤੇ ਉੱਤਰ-ਆਧੁਨਿਕ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਅੰਤ ਦੀ ਸੰਵੇਦਨਾ, ਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਨਵੀਨ ਆਕਾਂਖਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਭਰਪੂਰ ਸਾਵੀ ਸੋਭਿ ਤੋਂ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ । ਉਹ ਅੰਤੇ ਯੁਗ ਵਰਤਾਗਿਆਂ, ਔਰਤ ਹੋਂਦ ਦੇ ਮਸਲਿਆਂ ਅਤੇ ਗੁੰਭਲਦਾਰ ਯਥਾਰਥਾਂ ਦੇ ਮੂਲ ਸੰਦਰਭਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ-ਪਹਾਨਣ ਵਾਲੀ ਕਵਿਤਰੀ ਹੈ । ਉਸਨੇ ਸਥੂਲ ਤੇ ਸੂਖਮ, ਹਕੀਕੀ ਤੇ ਚਾਹਤੀ ਪਰਤਾਂ-ਪਾਸਾਰਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਤੇ ਸੁਜੱਗ ਔਰਤ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਤੀਖਿਆ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਕਾਵਿਕ ਮੁਹਾਵਰੇ ਵਿਚ ਰੂਪਾਂਵਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਉਸਦੀ ਕਵਿਤਾ ਗਹਿਰ-ਗੰਭੀਰ ਤੇ ਲੋਝੀ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਬਾਵਾਸਤਾ ਹੈ । ਉਹ ਉੱਚੇ ਸੁਰ ਦੀ ਸ਼ਾਇਰਾ ਨਹੀਂ, ਨਾ ਹੀ ਉਹ ਔਰਤ ਦੀ ਇਕਹਰੀ, ਇਕਪੱਖੀ ਯਾਦਿਤੀ ਹੈ । ਉਹ ਔਰਤ ਦੀ ਹਸਤੀ ਦੇ ਮੂਲ ਮਸਲਿਆਂ ਪ੍ਰਤਿ ਚੇਤਨ ਹੈ । ਉਸਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਔਰਤ ਦੀ ਬੇਕਦਰੀ, ਝੋੜ, ਅਨਿਆਂ ਤੇ ਵੰਚਿਤਾਵਾਂ ਦਾ ਮਨਟੁਬਵਾਂ ਬਿਆਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਇਕ ਜੁਮੇਵਾਰਾਨਾ ਸਾਵੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ।

"ਉਸਨੇ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖੀ ਹੈ । ਇਸ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਕਾਵਿਕ ਦਾਰੋਮਦਾਰ ਇਕ ਅੰਤਰੀਵ ਰਿਦਮ, ਸਥਾਨ ਦੀ ਗੈਰ-ਨਿਰੰਤਰ ਸੁਰਤਾਲ ਅਤੇ ਅਛੋਹ ਕਾਵਿ-ਬਿੰਬਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਘਾੜਤ ਹੈ । ਵਨੀਤਾ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਮੂਲ ਸਥਾਵਲੀ ਦਾ ਢੁੱਕਵਾਂ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਸੀ ਮੁਹਾਰਤ ਦਾ ਮੁਜਾਹਰਾ ਕਰਦੀ ਹੈ । ਸਾਮਿਆਕ ਮਸਲਿਆਂ ਸੰਦਰਭਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਵਿਸਾਲ ਤੇ ਵਿਆਪਕ ਪੁੱਠ ਦੇ ਕੇ ਸੀਮਤ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਵਸੀਹ ਕਰ ਜਾਣ ਦੀ ਉਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਚੰਗੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ । ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚਲੀ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਸਤਰਬੰਦੀ, ਕਾਵਿਕ ਰਿਦਮ ਦੀ ਨਿਰੰਤਰ ਵਿਕਸਿਤ ਥੀਮਕ ਪੈਟਰਨ ਵਿਚ ਬੁਣਤੀ ਤੇ ਅਰਥਸ਼ੀਲ ਕਾਵਿਕ ਗੁਲਾਬੀ ਉਸਦੀ ਕਾਵਿ ਸਿਰਜਣਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗੁਣ ਹੈ । ਇਹ ਸੰਘਣੀ ਬੁਣਤੀ ਲੋੜੀਂਦੇ ਦੁਹਰਾਓ ਤੇ ਦੇਖਚੁੰਨੀ ਨੂੰ ਸਹਿਜ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਾਵਿਕ ਮੁਹਾਵਰੇ ਦਾ ਅੰਗ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ ।"

ਅਹੱਲਿਆ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸਾਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ੴ) ਹੇ ਗੋਤਮ !

ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ ਸੀ

ਰਾਤ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਦਾ ਜਸ਼ਨ
ਮੇਰੇ ਲਈ ਸਰਾਪ ਬਣ ਜਾਣਾ ਸੀ
'ਇੰਦਰ' ਦੀਆਂ ਸਾਜਿਸ਼ਾਂ ਨੇ
ਮੇਰਾ ਹੀ ਘਰ ਲੁੱਟ ਜਾਣਾ ਸੀ
ਸਾਜਿਸ਼ਾਂ 'ਚ ਖਿਰੇ
ਕੁੱਕੜ ਨੇ ਵੀ ਇੰਦਰ ਦਾ ਦਾਣਾ ਖਾਣਾ ਸੀ
ਦਾਣਾ ਖਾ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬਾਂਗ ਦੇਣੀ ਸੀ

(Pbi. Uni. 2019)

ਊੱਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ- ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਵਨੀਤਾ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਅਹੌਲਿਆ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵਿਕ੍ਰਿ ਪੁਰਾਣੇ ਵਿਚ ਵਰਣਿਤ ਅਹੌਲਿਆ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕਥਾ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਮਿਥਿਹਾਸਿਕ ਯੁਗ ਤੋਂ ਅੱਜ ਦੇ ਯੁਗ ਤਕ ਬਦਲੀ ਨਾਗੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਮੰਥਨ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਪਤੀ-ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੇ ਪਤੀਬੂਡਾ ਪਤਨੀ ਦੇ ਬਿੰਬ ਨੂੰ ਭੇਗ ਕਰਦਿਆਂ ਮਰਦ-ਅੰਤਰ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਦਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਸੰਬੰਧਨੀ ਸੈਲੀ ਵਿਚ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਅਹੌਲਿਆ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਗੌਤਮ ਨੂੰ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਅਹੌਲਿਆ—ਅਹੌਲਿਆ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਗੌਤਮ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ ਕਿ ਰਾਤ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਜਿਹੜਾ ਜਸ਼ਨ ਉਹ ਇੰਦਰ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪਤੀ ਸਮਝ ਕੇ ਮਨਾ ਰਹੀ ਸੀ, ਉਸਨੇ ਉਸ ਲਈ ਸਰਾਪ ਬਣ ਜਾਣਾ ਸੀ ਤੇ ਇੰਦਰ ਦੀਆਂ ਸਾਜਿਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਉਸਦਾ ਘਰ ਹੀ ਰੁੱਟਿਆ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਸਾਜਿਸ਼ਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਚੁੱਕੇ ਕੁੱਕੜ ਨੇ ਵੀ ਇੰਦਰ ਦਾ ਪਾਇਆ ਦਾਣਾ ਖਾ ਲੈਣਾ ਸੀ ਤੇ ਖਾਣਾ ਖਾ ਕੇ ਇੰਦਰ ਦੀ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸਨੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬਾਂਗ ਦੇਣੀ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਵੇਰ ਹੋਣ ਦਾ ਭੁਲੇਖਾ ਖਾ ਕੇ ਤੇਨੂੰ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਨਦੀ ਉੱਤੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਤੇਰ ਦੇਣਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਜੋ ਤੇਰੇ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ ਇੰਦਰ ਮੇਰੀ ਸੇਜ ਮਾਣ ਸਕੇ।

ਔਥੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ—ਅਹੌਲਿਆ—ਅਹੌਲਿਆ—ਅਹੌਲਿਆ ਇਕ ਮਿਥਿਹਾਸਿਕ ਪਾਤਰ ਹੈ। ਉਹ ਗੌਤਮ ਦੀ ਪਤਨੀ ਸੀ। ਪੁਰਾਣਾ ਅਨੁਸਾਰ ਬ੍ਰਹਮਾ ਨੇ ਅਹੌਲਿਆ ਇਸਤਰੀਆਂ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰ ਇਸਤਰੀ ਬਣਾਈ। ਇਹ ਗੌਤਮ ਦੀ ਪਤਨੀ ਸੀ, ਜਿਸਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਉੱਪਰ ਇੰਦਰ ਮੇਹਿਤ ਸੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਉਸਨੇ ਸਾਜਿਸ਼ ਰਚੀ, ਜਿਸ ਅਨੁਸਾਰ ਚੰਦਰਮਾ ਨੇ ਕੁੱਕੜ ਬਣ ਕੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬਾਂਗ ਦਿੱਤੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਗੌਤਮ ਨੇ ਸਮਝਿਆ ਕਿ ਸਵੇਰ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਅਗੋਤਾ ਹੀ ਉੱਠ ਕੇ ਨਦੀ ਉੱਤੇ ਨਹਾਉਣ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਅੱਗੋਂ ਨਦੀ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਜੇ ਤਾਂ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਹੈ। ਉਹ ਵਾਪਸ ਆਪਣੇ ਆਸ਼ਰਮ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਦੇਖੇ ਕਿ ਇੰਦਰ ਕੀ ਭੁਕਰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਗੌਤਮ ਘਰ ਵਾਪਸ ਪਰਤਿਆ, ਤਾਂ ਉਹ ਇੰਦਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰੋਂ ਨਿਕਲਦਾ ਦੇਖ ਕੇ ਕ੍ਰੋਧਿਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸਨੇ ਅਹੌਲਿਆ ਨੂੰ ਸ਼ਿਲਾ (ਪੱਥਰ) ਬਣ ਜਾਣ ਦਾ ਸਰਾਪ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਇੰਦਰ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ ਉੱਪਰ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਭਗ-ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੋਣ ਦਾ ਸਰਾਪ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਨੇ ਚੰਦਰਮਾ ਨੂੰ ਖਈ ਰੋਗ ਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਗੌਤਮ ਨੇ ਅਹੌਲਿਆ ਨੂੰ ਸ਼ਿਲਾ ਬਣਾ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਦ ਤਕ ਤ੍ਰੈਤਾ ਯੁਗ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਦੇ ਅਵਤਾਰ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ, ਉਹ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਈ ਰਹੋਗੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚਰਨ-ਛੋਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਮੁਕਤੀ ਹੋਵੇਗੀ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 2. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਅ) ਪਰ ਗੌਤਮ !

ਇਕ ਕੰਡਾ ਤੇਰੇ ਸਰਾਪੇ ਮੂੰਹੋਂ
ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਵਿਨ੍ਹੁਦਾ ਰਿਹਾ
ਕੀ ਤੈਨੂੰ ਜਾਗ ਆਉਣ 'ਤੇ
ਸਰਘੀ ਵੇਲਾ
ਚੰਨ
ਨਦੀ
ਨੀਦ
ਜਾ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਕਤ-ਚਾਲ ਦਾ
ਅਹਿਸਾਸ ਨਾ ਹੋਇਆ ?

ਚੁਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ-ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਵਨੀਤਾ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਅਹੌਲਿਆ' ਵਿੱਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵਿਤੀ ਪੁਰਾਣਾ ਵਿਚ ਵਰਣਿਤ ਅਹੌਲਿਆ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕਥਾ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵੱਚ ਮਿਥਿਹਾਮਿਕ ਯੁਗ ਤੋਂ ਅੱਜ ਦੇ ਯੁਗ ਤਕ ਬਦਲੀ ਨਾਗੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਮੰਥਨ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਪਤੀ-ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੇ ਪਤੀਥੂਤਾ ਪਤਨੀ ਦੇ ਬਿੰਬ ਨੂੰ ਭੇਗ ਕਰਦਿਆਂ ਮਰਦ-ਅੱਗੜ ਦੇ ਰਿਸਤੇ ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਸੰਬੰਧਨੀ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚ ਹੈ।

ਇਹ ਸਤਰਾਂ ਅਹੌਲਿਆ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਗੋਤਮ ਨੂੰ ਸੰਬੰਧਨ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਅਹੌਲਿਆ—ਅਹੌਲਿਆ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਗੋਤਮ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੇ ਸਰਾਪ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲਿਆ ਇਕ ਕੰਡਾ ਉਸਦੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਵਿਨੁਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਜਦੋਂ ਉਹ ਸਾਜਿਸ਼ੀ ਕੁੱਕੜ ਦੀ ਥਾਂਗ ਨਾਲ ਸਵੇਰ ਹੋਣ ਦਾ ਭੁਲੇਖਾ ਖਾ ਕੇ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਿਆ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਰਘੀ ਵੇਲੇ, ਚੰਦ ਦੀ ਸਥਿਤੀ, ਨਦੀ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਅੰਪਣੀ ਅੱਧ-ਵੱਗਲਿਓਂ ਟੁੱਟੀ ਨੀਂਦ ਤੋਂ ਉਸਨੂੰ ਵਕਤ ਦੀ ਚਾਲ ਦਾ ਬਿਲਕੁਲ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਗਾ ਕਿ ਅਜੇ ਰਾਤ ਬਹੁਤੀ ਨਹੀਂ ਥੀਤੀ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 3. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ੳ) ਤੂੰ ਤਾਂ ਰਿਸੀਵਰ ਸੀ ਨਾ ਗੋਤਮ ?

ਤਾਂ ਫਿਰ ਕਿੱਥੇ ਗਈ ਤੇਰੀ ਤੀਜੀ ਅੱਖ ਉਸ ਵਕਤ ?

ਕਿੱਥੇ ਗਏ ਸਨ ਉਸ ਵਕਤ ਤੇਰੀ ਭਗਤੀ

ਜਪ ਤਪ ਤੇ ਸਤ

ਜੋ ਤੂੰ ਪਰਣਾ ਚੁੱਕੀ

ਇਕ ਸੁੱਤੀ ਨਦੀ ਨੂੰ ਛੱਡ

ਚਲਾ ਗਾਇਓਂ ਦੂਜੀ ਨਦੀ ਦੇ ਘਾਟ ਨੂੰ ।

ਚੁਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ-ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਵਨੀਤਾ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਅਹੌਲਿਆ' ਵਿੱਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵਿਤੀ ਪੁਰਾਣਾ ਵਿਚ ਵਰਣਿਤ ਅਹੌਲਿਆ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕਥਾ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵੱਚ ਮਿਥਿਹਾਮਿਕ ਯੁਗ ਤੋਂ ਅੱਜ ਦੇ ਯੁਗ ਤਕ ਬਦਲੀ ਨਾਗੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਮੰਥਨ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਪਤੀ-ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੇ ਪਤੀਥੂਤਾ ਪਤਨੀ ਦੇ ਬਿੰਬ ਨੂੰ ਭੇਗ ਕਰਦਿਆਂ ਮਰਦ-ਅੱਗੜ ਦੇ ਰਿਸਤੇ ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਸੰਬੰਧਨੀ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਅਹੌਲਿਆ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਗੋਤਮ ਦੇ ਸਾਜਿਸ਼ੀ ਕੁੱਕੜ ਦੀ ਥਾਂਗ ਤੋਂ ਭੁਲੇਖਾ ਖਾ ਕੇ ਘਰੋਂ ਨਦੀ ਉੱਤੇ ਇਸਨਾਨ ਲਈ ਨਿਕਲ ਜਾਣ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਚਿੰਨ੍ਹ ਲਾਉਂਦੀ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਅਹੌਲਿਆ—ਗੋਤਮ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਉਹ ਕੁੱਕੜ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੀ ਅਗੋਤੀ ਥਾਂਗ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਸਵੇਰ ਐਂਦੀ ਸਮਝ ਕੇ ਘਰੋਂ ਨਿਕਲ ਤੁਰਿਆ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਸਰਘੀ ਵੇਲੇ, ਚੰਦ ਦੀ ਸਥਿਤੀ, ਨਦੀ ਤੇ ਆਪਣੀ ਨੀਂਦ ਦੇ ਅੱਧ-ਵਿਚਲਿਓਂ ਟੁੱਟਣ ਕਰਕੇ ਵਕਤ ਦੀ ਚਾਲ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਨਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਅਜੇ ਰਾਤ ਬਹੁਤ ਨਹੀਂ ਥੀਤੀ? ਫਿਰ ਉਹ ਤਾਂ ਕਿਥੇ ਰਿਸੀ ਸੀ। ਉਹ ਜਾਣੀ-ਜਾਣ ਸੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਸਦੀ ਅੰਤਰ-ਗਿਆਨ ਵਾਲੀ ਤੀਜੀ ਅੱਖ ਕਿੱਥੇ ਸੀ? ਉਸ ਵੇਲੇ ਇਸਦੀ ਭਗਤੀ, ਜਪ, ਤਪ ਅਤੇ ਸਤ ਕਿੱਥੇ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਇਕ ਵਿਆਹੀ ਤੇ ਸੁੱਤੀ ਨਦੀ ਰੂਪ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਇਸਨਾਨ ਕਰਨਾ ਛੱਡ ਕੇ ਦੂਜੀ ਨਦੀ ਦੇ ਘਾਟ ਉੱਤੇ ਚਲਾ ਗਿਆ?

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 4. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ੴ) ਅਜੇ ਤਾਂ ਚੇਖੀ ਰਾਤ ਸੀ

ਮੈਂ ਤਾਂ ਤੇਰਾ ਹੀ ਆਨੰਦ ਸਾਂ ਮਾਣਦੀ

ਕਿ ਤੂੰ ਉੱਠ ਚੱਲਿਓਂ ਸੁੱਤੀ ਨੂੰ ਛੱਡ

ਅਛੋਪਲੇ ਚੋਰੀ ਚੋਰੀ ਹੋਰ ਇਕ ਨਦੀ ਇਸਨਾਨ ਲਈ

ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਇਹ ਤੇਰੀ ਚਾਲ ਸੀ ਕਿ ਸਾਜਿਸ਼

ਕਿ ਆ ਗਿਓਂ ਬਣ ਦੇਵਤਾ ਇੰਦਰ
 ਅਲਮਸਤੀਆਂ ਦੇ ਭੋਗ ਭੋਗਣ ਉਪਰੰਤ
 ਜਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਜਾਗ ਆਈ, ਹੋਸ਼ ਆਈ
 ਤਾਂ ਅੰਗਾਂ ਨੂੰ ਪਰ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਸੀ ਹੋਇਆ
 ਉਸੇ ਪਲ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰੋਂ ਸਭ ਕੁਝ ਸੀ ਮੋਇਆ
 ਸਰਾਪੀ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਕਾਇਆ
 ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੋਂ ਹੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਗਈ ।

ਊੱਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ- ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਵਨੀਤਾ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਅਹੌਲਿਆ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵਿਤੀ ਪੁਰਾਣਾ ਵਿਚ ਵਰਣਿਤ ਅਹੌਲਿਆ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕਥਾ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਮਿਥਿਹਾਸਿਕ ਯੁਗ ਤੋਂ ਅੱਜ ਦੇ ਯੁਗ ਤਕ ਬਦਲੀ ਨਾਗੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਮੰਥਨ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਪਤੀ-ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੇ ਪਤੀਬ੍ਰਤਾ ਪਤਨੀ ਦੇ ਬਿੰਬ ਨੂੰ ਭੰਗ ਕਰਦਿਆਂ ਮਰਦ-ਔਰਤ ਦੇ ਰਿਸਤੇ ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ । ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਸੰਬੰਧਨੀ ਸੈਲੀ ਵਿਚ ਹੈ ।

ਇਹ ਸਤਗਾਂ ਅਹੌਲਿਆ ਵਲੋਂ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਗੋਤਮ ਨੂੰ ਕਹੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ, ਜਿਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਇੰਦਰ ਨਾਲ ਸੇਜ ਸਾਂਝੀ ਕਰਦਿਆਂ ਦੇਖ ਕੇ ਸਰਾਪ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ।

ਵਿਆਖਿਆ- ਅਹੌਲਿਆ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਗੋਤਮ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਅਜੇ ਰਾਤ ਕਾਫੀ ਸੀ । ਉਹ ਤਾਂ ਸੁੱਤੀ ਹੋਈ ਉਸਦੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਅਨੰਦ ਹੀ ਮਾਣ ਰਹੀ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਅਛੋਪਲੇ ਚੇਰੀ-ਚੇਰੀ ਇਕ ਹੋਰ ਨਦੀ ਦਾ ਇਸਨਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਨਿਕਲ ਗਿਆ । ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਇਹ ਉਸਦੀ ਚਾਲ ਸੀ ਜਾਂ ਸਾਜ਼ਿਸ । ਸਾਇਦ ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਇੰਦਰ ਦੇਵਤਾ ਬਣ ਕੇ ਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ । ਉਸ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਦਾ ਮਸਤੀ ਭਰਿਆ ਭੋਗ ਭੋਗਣ ਉਪਰੰਤ ਜਦੋਂ ਉਸਨੂੰ ਜਾਗ ਆਉਣ 'ਤੇ ਜਗ ਹੋਸ਼ ਆਈ, ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਗਾਂ ਨਾਲ ਛੋਹੇ ਪਰਾਏ ਅੰਗਾਂ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ । ਉਸਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਤਾਂ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਹੀ ਉਸਦਾ ਸਭ ਕੁਝ ਮਰ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਉਸਦੀ ਕਾਇਆ ਸਰਾਪੀ ਗਈ ਸੀ । ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਹੀ ਉਸਦਾ ਆਪਣਾ ਆਪ ਉਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਿਹਾ ।

ਅੱਖੇ ਸਥਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ—ਅਛੋਪਲੇ—ਅਚਾਨਕ, ਦੱਖੇ ਪੈਰੀ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 5. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਹ) ਪਰ ਅਛੋਪਸ ਤਾਂ ਇਹ ਕਿ ਗੋਤਮ
 ਉਮਰਾਂ ਦਾ ਸਾਥ ਨਿਭਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ
 ਇਕ ਢੂਜੇ 'ਚ ਸਮਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ
 ਅਰਪਨਾਗੋਸ਼ਵਰ ਰੂਪ ਹੋ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ
 ਤੂੰ ਰਿਖੀਮਨ ਦੇ ਹੰਕਾਰੇ ਤੇ ਹਉਮੈ ਤੋਂ
 ਮੁਕਤ ਨਾ ਹੋਇਓ
 ਤੇ ਅੱਗ ਦਾ ਲਾਂਬੂ ਬਣਿਆ
 ਸਰਾਪਦਾ ਗਇਓ
 ਕਦੇ ਮੈਨੂੰ ... ਕਦੇ ਸਰਘੀ ਵੇਲੇ ਨੂੰ ... !
 ਕੁੱਕੜ... ! ਚੰਨ ! ਤੇ ਕਦੇ ਨਦੀ ਨੂੰ ... !

ਊੱਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ- ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਵਨੀਤਾ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਅਹੌਲਿਆ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵਿਤੀ ਪੁਰਾਣਾ ਵਿਚ ਵਰਣਿਤ ਅਹੌਲਿਆ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕਥਾ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਮਿਥਿਹਾਸਿਕ ਯੁਗ ਤੋਂ ਅੱਜ ਦੇ ਯੁਗ ਤਕ ਬਦਲੀ ਨਾਗੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਮੰਥਨ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਪਤੀ-ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੇ ਪਤੀਬ੍ਰਤਾ ਪਤਨੀ ਦੇ ਬਿੰਬ ਨੂੰ ਭੰਗ ਕਰਦਿਆਂ ਮਰਦ-ਔਰਤ ਦੇ ਰਿਸਤੇ ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ । ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਸੰਬੰਧਨੀ ਸੈਲੀ ਵਿਚ ਹੈ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਗਾਂ ਵਿੱਚ ਅਹੌਲਿਆ ਗੋਤਮ ਵਲੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸੋਚੇ-ਸਮਝੇ ਸਰਾਪ ਦੇਣ ਉੱਤੇ ਢੁੱਖ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੀ ਹੈ ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਅਹੋਲਿਆ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਗੱਤਮ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਢੁੱਖ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੁਆਰਾ ਉਸ ਨਾਲ ਉਮਰ ਦਾ ਸਾਥ ਨਿਭਾਉਣ, ਇਕ-ਜੂਜੇ ਵਿਚ ਸਮਾ ਕੇ ਅੱਧੀ ਨਾਰੀ ਤੇ ਅੱਧਾ ਨਰ ਬਣ ਜਾਣ ਮਗਾਰੋਂ ਵੀ ਉਹ ਗਿਸੀ-ਮਨ ਦੇ ਹੰਕਾਰ ਤੇ ਹਉਮੈਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਨਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਿਆ ਤੇ ਉਹ ਕਦੇ ਉਸਨੂੰ, ਕਦੇ ਸਰਘੀ ਨੂੰ, ਕਦੇ ਕੁੱਕੜ, ਕਦੇ ਚੰਦ ਤੇ ਕਦੇ ਨਦੀ ਨੂੰ ਸਰਾਪ ਦਾ ਲਾਂਘੂ ਲਾਉਂਦਾ ਗਿਆ।

ਔਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ—ਅਰਧਨਾਗੋਸ਼ਵਰ—ਅੱਧਾ ਨਾਰੀ ਤੇ ਅੱਧਾ ਮਰਦ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 6. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਕ) ਹੇ ਇੰਦਰ !

ਭੁਲੇਖਿਆਂ ਨਾਲ ਜਿਸਮ ਤਾਂ ਪਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਨੇ

ਪਰ ਨਹੀਂ ਜਿੱਤਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਅੰਰਤ ਦਾ ਮਨ

ਹੇ ਗੱਤਮ !

ਬੇਜਕੀਨੀ ਨਾਲ ਸਰਾਪ ਤਾਂ ਦਿੱਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਨੇ

ਵਰ ਨਹੀਂ ।

ਊੰਤਰ—ਪ੍ਰਸੰਗ—ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਵਨੀਤਾ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਅਹੋਲਿਆ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵਿਤੀ ਪੁਰਾਣਾਂ ਵਿਚ ਵਰਣਿਤ ਅਹੋਲਿਆ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕਥਾ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਮਿਥਿਹਾਸਿਕ ਯੁਗ ਤੋਂ ਅੱਜ ਦੇ ਯੁਗ ਤਕ ਬਦਲੀ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਮੰਥਨ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਪਤੀ-ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੇ ਪਤੀਬ੍ਰਤਾ ਪਤਨੀ ਦੇ ਬਿੰਬ ਨੂੰ ਭੇਗ ਕਰਦਿਆਂ ਮਰਦ-ਅੰਰਤ ਦੇ ਰਿਸਤੇ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਸੰਬੋਧਨੀ ਸੈਲੀ ਵਿਚ ਹੈ।

ਇਹ ਸਤਗਾਂ ਅਹੋਲਿਆ ਵਲੋਂ ਇੰਦਰ ਤੇ ਗੱਤਮ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਹਨ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਆਪਣਾ ਪੱਖ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਅਹੋਲਿਆ ਗੱਤਮ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦਿਆਂ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਭੁਲੇਖਾ ਪਾ ਕੇ ਕੋਈ ਮਰਦ-ਅੰਰਤ ਦਾ ਜਿਸਮ ਤਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਿੱਤ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਸਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਫੂੰ ਦੀ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਤ੍ਰਿਸਕਾਰ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਅਹੋਲਿਆ ਗੱਤਮ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਅਸਲ ਵਿਚ ਉਸਨੂੰ ਉਸਦੇ ਪਤੀਬ੍ਰਤਾ ਧਰਮ ਉੱਤੇ ਯਕੀਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬੇ-ਯਕੀਨੀ ਵਿਚ ਹੀ ਕੋਈ ਸਰਾਪ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਵਰ ਨਹੀਂ। ਜੇਕਰ ਉਸਨੂੰ ਉਸ ਉੱਤੇ ਯਕੀਨ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਸਰਾਪ ਨਾ ਦਿੰਦਾ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 7. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਖ) ਤਾਂ ਫਿਰ ਤੇਰੇ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲੇ ਬਚਨ ਨੇ

ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਮਰਦ ਨੇ ਭਲਾ ਮੈਨੂੰ

ਕੀ ਤਾਰਨਾ ਸੀ ? ਜਾਂ ਕਰਨਾ ਸੀ ਸਰਾਪ ਮੁਕਤ ?

ਸਤਜੁਗ ਤੋਂ ਭਾਵੇਂ

ਤ੍ਰੇਤਾ ਆਵੇ ਜਾਂ ਦੁਆਪਰ

ਕਿਸੇ ਮਰਿਆਦਾ ਪੁਰਸ਼ੇਤਮ ਨੇ ਭਲਾ

ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਪਾਰ ਲੰਘਾਉਣਾ ਸੀ ... ?

ਜੇ ਰਾਮ ਨੇ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਤਾਰਨਾ ਹੁੰਦਾ

ਤਾਂ ਸੀਤਾ ਹੀ ਭਲਾ ਕਿਉਂ

ਸਮਾਉਂਦੀ ਧਰਤੀ 'ਚ ।

ਊੰਤਰ—ਪ੍ਰਸੰਗ—ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਵਨੀਤਾ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਅਹੋਲਿਆ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵਿਤੀ ਪੁਰਾਣਾਂ ਵਿਚ ਵਰਣਿਤ ਅਹੋਲਿਆ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕਥਾ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਮਿਥਿਹਾਸਿਕ ਯੁਗ ਤੋਂ ਅੱਜ ਦੇ ਯੁਗ ਤਕ ਬਦਲੀ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਮੰਥਨ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਪਤੀ-ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੇ

ਪਤੀਬ੍ਰਤਾ ਪਤਨੀ ਦੇ ਬਿੰਬ ਨੂੰ ਭੰਗ ਕਰਦਿਆਂ ਮਰਦ-ਔਰਤ ਦੇ ਰਿਸਤੇ ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਸੰਬੋਧਨੀ ਸੈਲੀ ਵਿਚ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਅਹੋਲਿਆ ਗੋਤਮ ਦੇ ਬਚਨਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰਾਰਥਕ ਕਰਾਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਅਹੋਲਿਆ ਗੋਤਮ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਾ ਉਹ ਦਿੱਬ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਾਲਾ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਉਸਦੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਯਕੀਨ ਸੀ। ਉਸ ਵਿਚ ਹੀਕਾਰ ਤੇ ਹਉਮੈ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਸਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲੇ ਬਚਨ ਨੇ ਜਾਂ ਉਸ ਵਰਗੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਮਰਦ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਕੀ ਤਾਰਨਾ ਜਾਂ ਸਰਾਪ-ਮੁਕਤ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਜੁਗ ਭਾਵੇਂ ਸਤਜੁਗ ਹੋਵੇ, ਤ੍ਰੇਤਾ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਦੁਆਪੁਰ, ਕੋਈ ਮਰਯਾਦਾ ਪੁਰਸ਼ੋਤਮ ਉਸਨੂੰ ਪਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੰਘਾ ਸਕਦਾ। ਜੇਕਰ ਉਸਦੀ ਮੁਕਤੀ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਹੀ ਹੋਣੀ ਹੁੰਦੀ, ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਸੀਤਾ ਕਿਉਂ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਸਮਾਉਂਦੀ?

ਅੱਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ—ਸਤਜੁਗ, ਤ੍ਰੇਤਾ ਤੇ ਦੁਆਪੁਰ—ਹਿੰਦੂ ਪਰਮ ਵਿਚ ਚਾਰ ਜੁਗ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ—ਸਤਜੁਗ, ਤ੍ਰੇਤਾ, ਦੁਆਪੁਰ ਤੇ ਕਲਜੁਗ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਤਿੰਨ ਜੁਗ ਬੀਤ ਚੁੱਕੇ ਹਨ ਤੇ ਚੌਥਾ ਕਲਜੁਗ ਚਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮਰਯਾਦਾ ਪੁਰਸ਼ੋਤਮ—ਮਰਯਾਦਾ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਉੱਤਮ ਪੁਰਖ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 8. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਗ) ਹੇ ਗੋਤਮ !

ਹੋਈ ਹਾਂ ਮੈਂ ਸਰਾਪ ਮੁਕਤ
ਆਪਣੇ ਅੰਦਰਲੇ ਵਿਸਫੋਟ ਨਾਲ
ਨਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਚਰਨ ਛੋਹ ਨਾਲ
ਹੋਈ ਹਾਂ ਮੈਂ ਮੁਕਤ ਇਸ ਭਰਮ ਤੋਂ
ਕਿ ਤੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਪਤੀ ਹੈਂ ਤੇ ਮੈਂ ਪਤੀਬ੍ਰਤਾ ਪਤਨੀ ।

ਊੱਤਰ—ਪ੍ਰਸੰਗ—ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਵਣੀਤਾ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਅਹੋਲਿਆ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵਿਤੀ ਪੁਰਾਣਾਂ ਵਿਚ ਵਰਣਿਤ ਅਹੋਲਿਆ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕਥਾ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਮਿਥਿਹਾਸਿਕ ਯੁਗ ਤੋਂ ਅੱਜ ਦੇ ਯੁਗ ਤਕ ਬਦਲੀ ਨਾਗੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਮੰਨਨ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਪਤੀ-ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੇ ਪਤੀਬ੍ਰਤਾ ਪਤਨੀ ਦੇ ਬਿੰਬ ਨੂੰ ਭੰਗ ਕਰਦਿਆਂ ਮਰਦ-ਔਰਤ ਦੇ ਰਿਸਤੇ ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਸੰਬੋਧਨੀ ਸੈਲੀ ਵਿਚ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਅਹੋਲਿਆ ਆਪਣੀ ਸਥਿਤੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਅਹੋਲਿਆ ਗੋਤਮ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਮਰਯਾਦਾ ਪੁਰਸ਼ੋਤਮ ਦੇ ਪੈਰ ਦੀ ਛੋਹ ਨਾਲ ਸਰਾਪ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਨਹੀਂ ਹੋਈ, ਸਗੋਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰਲੇ ਵਿਸਫੋਟ ਨਾਲ ਹੋਈ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਅਸਲ ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਸਮਝ ਲੱਗ ਗਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਇਸ ਭਰਮ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦਾ ਪਤੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੈ ਜਾਂ ਉਹ ਉਸਦੀ ਪਤੀਬ੍ਰਤਾ ਪਤਨੀ ਹੈ। ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਥੇ-ਯਕੀਨੀ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 9. 'ਅਹੋਲਿਆ' ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਵਿਸਾ-ਵਸਤੂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰੋ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਆਪਣਾ ਹੁੰਗਾਰਾ ਲਿਖੋ। (Pbi. Uni. 2016)

ਜਾਂ

'ਅਹੋਲਿਆ' ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਆਏ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਸਾਰ ਲਿਖੋ।

ਊੱਤਰ—'ਅਹੋਲਿਆ' ਕਵਿਤਾ ਵਣੀਤਾ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਵਿਸਾ ਆਧੁਨਿਕ ਨਾਗੀ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਅਹੋਲਿਆ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਮਿਥਿਹਾਸਿਕ ਕਥਾ ਦਾ ਵਿਸਲੇਸ਼ਣ ਹੈ, ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਕਵਿਤੀ ਪਤੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੇ ਪਤੀਬ੍ਰਤਾ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਬਿੰਬ ਨੂੰ ਭੰਗ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਅਹੋਲਿਆ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਗੋਤਮ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ ਕਿ ਇੰਦਰ ਦੀ ਚਾਲ ਨਾਲ ਉਸਨੇ ਰਾਤ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਜਿਹੜਾ ਜਸ਼ਨ ਮਨਾਇਆ ਸੀ, ਉਸ ਨਾਲ ਉਸਦਾ ਘਰ ਲੁੱਟਿਆ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਇੰਦਰ ਦੀ ਚਾਲ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਕੇ ਚੰਦਰਮਾ ਨੇ ਕੁੱਕੜ ਬਣ ਕੇ ਉਸਦਾ ਪਾਇਆ ਦਾਣਾ ਖਾ ਕੇ ਬਾਂਗ ਇੱਤੀ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਵੇਰ ਹੋਣ ਦਾ ਭੁਲੇਖਾ ਖਾ ਕੇ ਉਸਦਾ ਪਤੀ ਘਰੋਂ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਤੇ ਇੰਦਰ ਉਸਦੇ ਪਤੀ ਦਾ ਰੂਪ ਪਾਰ ਕੇ ਉਸ ਨਾਲ ਸੇਜ ਸਾਂਝੀ ਕਰਨ ਲੱਗਾ।

ਇਸ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਛੁੱਝੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਦੇਖਦਿਆਂ ਅਹੋਲਿਆ ਗੋਤਮ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੇ ਸਰਾਪੇ ਮੁੰਹ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਿਆ ਇਕ ਕੰਡਾ ਉਸਨੂੰ ਜਹੂਰ ਵਿੱਠਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਉਸਨੂੰ ਇੰਦਰ ਦੀ ਚਾਲ ਕਾਰਨ ਕੁੱਕੜ ਦੀ ਬਾਂਗ ਨਾਲ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦਿਆਂ ਸਰਘੀ ਵੇਲੇ, ਚੰਦ ਦੀ ਸਥਿਤੀ, ਨਦੀ, ਆਪਣੀ ਅੱਧ-ਵਿਚਾਲਿਓਂ ਟੁੱਟੀ ਨੀਦ ਕਰਕੇ ਜਗ ਵੀ ਵਕਤ ਦੀ ਚਾਲ ਦਾ ਪਤਾ ਨਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਅਜੇ ਰਾਤ ਬਹੁਤੀ ਨਹੀਂ ਬੀਤੀ। ਫਿਰ ਉਹ ਤਾਂ ਰਿਸ਼ਾਵਰ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਅੰਤਰ-ਦਿਸ਼ਾਵੀ ਵਾਲੀ ਤੀਜੀ ਅੱਖ ਉਦੋਂ ਕਿੱਥੇ ਗਈ ਸੀ ਤੇ ਉਸਦੀ ਭਗਤੀ, ਜਪ, ਤਪ ਤੇ ਸਤ ਉਦੋਂ ਕਿੱਥੇ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਬਿਨਾਂ ਵਕਤ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕੀਤੇ ਵਿਆਹੀ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਸੁੱਤੀ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਨਦੀ ਵਿਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਅਜੇ ਹਾਤ ਕਾਢੀ ਬਾਕੀ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਉਸਦੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਅਨੰਦ ਮਾਣਦੀ ਸੁੱਤੀ ਪਈ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਅਛੇਪਲੇ ਚੋਰੀ-ਚੋਰੀ ਇਕ ਹੋਰ ਨਦੀ ਦਾ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਇਹ ਉਸਦੀ ਕੋਈ ਆਪਣੀ ਹੀ ਚਾਲ ਜਾਂ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਇੰਦਰ ਦੇਵਤਾ ਬਣ ਕੇ ਆ ਗਿਆ। ਪਰੰਤੂ ਜਦੋਂ ਉਸਨੂੰ ਜਾਗ ਆਉਣ ਤੇ ਪਰਾਏ ਮਰਦ ਦੇ ਅੰਗਾਂ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ, ਤਾਂ ਉਸ ਅੰਦਰੋਂ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਹੀ ਸਭ ਕੁੱਝ ਮਰ ਗਿਆ, ਉਸਦੀ ਕਾਇਆ ਤਾਂ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਹੀ ਸਰਾਪੀ ਗਈ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਅਛੇਸੇ ਸੀ ਕਿ ਉਮਰ ਭਰ ਦਾ ਸਾਥ ਨਿਭਾਉਣ ਤੇ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਵਿਚ ਸਮਾ ਜਾਣ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਉਸਦਾ ਰਿਖੀਮਨ ਹਉਮੈਂ ਤੇ ਹੋਕਾਰ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਨਾ ਹੋਇਆ ਤੇ ਉਹ ਸਰਘੀ ਵੇਲੇ, ਕੁੱਕੜ, ਚੰਦ ਤੇ ਨਦੀ ਆਦਿ ਸਭ ਨੂੰ ਸਰਾਪ ਦਾ ਲਾਂਘ੍ਯੂ ਲਾਉਂਦਾ ਚਲਾ ਗਿਆ।

ਅਹੋਲਿਆ ਇੰਦਰ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਵਰਗੇ ਭੁਲੇਖੇ ਨਾਲ ਇਸਤਰੀ ਦਾ ਜਿਸਮ ਤਾਂ ਪਾ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਪਰੰਤੂ ਮਨ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਦੇ। ਉਹ ਗੋਤਮ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਉਸਦੇ ਪਿਆਰ ਉੱਤੇ ਯਕੀਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਸਰਾਪ ਦਿੱਤਾ। ਸਰਾਪ ਬੇ-ਯਕੀਨੀ ਵਿਚ ਹੀ ਦਿੱਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਵਰ ਨਹੀਂ।

ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਉਹ ਸਮਝਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਉਸਦੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਹੀ ਉਸ ਉੱਤੇ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਕੋਈ ਹੋਰ ਮਰਦ ਤਾਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦਾ; ਇਸ ਲਈ ਯੁਗ ਭਾਵੇਂ ਸਭਜੁਗ ਹੁੰਦਾ, ਭ੍ਰੋਤਾ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂ ਦੁਆਪੁਰ। ਕੋਈ ਮਰਯਾਦਾ ਪੁਰਸ਼ਤਮ ਉਸਨੂੰ ਤਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦਾ। ਜੇਕਰ ਉਸਨੂੰ ਰਾਮ ਨੇ ਹੀ ਤਾਰਨਾ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ ਸੀਤਾ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਨਾ ਸਮਾਉਂਦੀ।

ਅਸਲ ਵਿਚ ਉਸਨੂੰ ਕਿਸੇ ਮਰਦ ਨੇ ਮੁਕਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰਲੇ ਵਿਸਫੇਟ ਨਾਲ ਮੁਕਤ ਹੋਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸਦਾ ਭਰਮ ਟੁੱਟ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਉਸਦਾ ਪਤੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਉਸਦੀ ਪਤੀਥਤਾ ਪਤਨੀ।

ਸੰਖੇਪ ਉੱਤਰ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1. 'ਅਹੋਲਿਆ' ਕਵਿਤਾ ਕਿਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ? ਇਸਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਬਾਰੇ ਵੀ ਦੱਸੋ।

ਉੱਤਰ- 'ਅਹੋਲਿਆ' ਕਵਿਤਾ ਵਨੀਤਾ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਆਧੁਨਿਕ ਨਾਰੀ ਦੇ ਦਿਸ਼ਾਵੀਣੇ ਤੋਂ ਅਹੋਲਿਆ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਮਿਥਿਹਾਸਿਕ ਕਥਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਨਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 2. ਅਹੋਲਿਆ ਕੌਣ ਸੀ?

(Pbi. Uni. 2018)

ਉੱਤਰ- (ਨੋਟ-ਦੇਖੋ ਪਹਿਲੇ ਸਾਫ਼ਿਆਂ ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਅੱਖੇ ਸਥਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ।)

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 3. ਗੋਤਮ ਰਿਸ਼ੀ ਨਦੀ ਦੇ ਘਾਟ ਤੇ ਨਹਾਉਣ ਲਈ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਹੀ ਕਿਉਂ ਉੱਠ ਕੇ ਚਲਾ ਗਿਆ ਸੀ?

ਉੱਤਰ- ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਇੰਦਰ ਦੀ ਚਾਲ ਸੀ। ਉਹ ਉਸਦੀ ਸੁੰਦਰ ਪਤਨੀ ਅਹੋਲਿਆ ਦੀ ਸੇਜ ਮਾਣਨੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਚੰਦਰਮਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਲਿਆ। ਚੰਦਰਮਾ ਨੇ ਕੁੱਕੜ ਰੂਪ ਧਾਰ ਕੇ ਇੰਦਰ ਦੀ ਚਾਲ ਅਨੁਸਾਰ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਹੀ ਬਾਂਗ ਦੇ ਦਿੱਤੀ। ਗੋਤਮ ਰਿਸ਼ੀ ਨੇ ਬਾਂਗ ਸੁਣ ਕੇ ਸਮਝਿਆ ਕਿ ਸਵੇਰ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਹੀ ਨਦੀ ਦੇ ਘਾਟ ਉੱਤੇ ਨਹਾਉਣ ਲਈ ਚਲਾ ਗਿਆ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 4. ਗੋਤਮ ਰਿਸ਼ੀ ਨੇ ਅਹੋਲਿਆ ਨੂੰ ਕੀ ਅਭਿਸ਼ਾਪ ਦਿੱਤਾ?

ਉੱਤਰ- ਗੋਤਮ ਰਿਸ਼ੀ ਨੇ ਅਹੋਲਿਆ ਨੂੰ ਸਿਲਾ ਬਣ ਜਾਣ ਦਾ ਅਭਿਸ਼ਾਪ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਭ੍ਰੋਤਾ ਯੁਗ ਵਿਚ ਸੀ ਰਾਮ ਦੀ ਚਰਨ ਛੋਹ, ਉਸਨੂੰ ਮੁਕਤ ਕਰੇਗੀ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 5. ਅਹੋਲਿਆ ਇਦਰ ਨੂੰ ਕੀ ਆਖਦੀ ਹੈ ?

ਉੱਤਰ—ਅਹੋਲਿਆ ਇਦਰ ਨੂੰ ਆਖਦੀ ਹੈ ਕਿ ਭੁਲੇਖਾ ਪਾ ਕੇ ਔਰਤ ਦੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਤਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਉਸਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 6. ਅਹੋਲਿਆ ਗੋਤਮ ਨੂੰ ਕੀ ਆਖਦੀ ਹੈ ?

ਉੱਤਰ—ਅਹੋਲਿਆ ਗੋਤਮ ਨੂੰ ਆਖਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਉਸਦੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਯਕੀਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਥੇ-ਯਕੀਨੀ ਕਰ ਕੇ ਹੀ ਕੋਈ ਸਰਾਪ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਵਰ ਨਹੀਂ । ਫਿਰ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਉਸਦੇ ਬਚਨ ਨਾਲ ਮਰਯਾਦਾ ਪੁਰਸ਼ੇਤਮ ਰਾਮ ਦੇ ਪੈਰ ਦੀ ਛੋਹ ਨਾਲ ਮੁਕਤ ਨਹੀਂ ਹੋਈ, ਸਗੋਂ ਅੰਦਰਲੇ ਵਿਸਫੋਟ ਨਾਲ ਹੋਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਇਸ ਭਰਮ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਪਤੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸਤਰੀ ਪਤੀਬ੍ਰਤਾ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 7. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

ਹੋਈ ਹਾਂ ਮੈਂ ਮੁਕਤ ਇਸ ਭਰਮ ਤੋਂ

ਕਿ ਤੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਪਤੀ ਹੈਂ ਤੇ ਮੈਂ ਪਤੀਵ੍ਰਤਾ-ਪਤਨੀ ।

ਉੱਤਰ—(ਨੋਟ—ਦੇਖੋ ਪਹਿਲੇ ਸਹਿਆਂ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਇਸ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ।)

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 8. 'ਅਹੋਲਿਆ' ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ (ਅੰਤੀਮ) ਭਾਵ ਲਿਖੋ ।

ਉੱਤਰ—ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਇਸ ਭਰਮ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦਾ ਪਤੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਆਪ ਪਤੀਬ੍ਰਤਾ ਪਤਨੀ ਹੈ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 9. ਵਨੀਤਾ ਦੀ ਕਿਹੜੀ ਕਵਿਤਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ ?

ਉੱਤਰ—'ਅਹੋਲਿਆ' ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ—ਦਰਸ਼ਨ ਬੁੱਟਰ ਦੇ ਜੀਵਨ ਤੇ ਉਸਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਲਈ ਯੋਗਦਾਨ ਬਾਰੇ ਸੰਖੇਪ ਚਰਚਾ ਕਰੋ ।

ਉਤਰ—ਦਰਸ਼ਨ ਬੁੱਟਰ ਦਾ ਜਨਮ 7 ਅਕਤੂਬਰ, 1954 ਨੂੰ ਸ: ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਮੁਖਤਿਆਰ ਕੌਰ ਦੀ ਭੁੱਖੇਂ ਪਿੜ੍ਹੀ, ਜਿਲ੍ਹਾ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਚ ਹੋਇਆ । ਉਸਨੇ ਐਮ. ਏ. ਪੰਜਾਬੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਐੰਡ ਸਿੰਘ ਬੈਕ ਵਿਚ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਰਿਹਾ । 2014 ਵਿਚ ਉਹ ਸੇਵਾ-ਮੁਕਤ ਹੋਇਆ ਤੇ ਅੱਜ-ਕਲ੍ਹੀ ਨਾਭੇ ਵਿਚ ਰਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਉਹ ਬੜਾ ਮਿੱਠਾ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਦਾ ਵਿਅਕਤੀ ਹੈ ।

ਬੁੱਟਰ ਨੇ ਹੁਣ ਤਕ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਛੇ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦਿੱਤੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ— ‘ਅੰਨ ਦੇ ਥੱਦਲ’, ‘ਸਲੂਧੀ ਹਵਾ’, ‘ਸਥਦ’, ‘ਸਹਿਰ ਤੇ ਰੇਤ’, ‘ਖੜਾਵਾਂ’, ‘ਦਰਦ ਮਜ਼ੀਠੀ’, ‘ਮਹਾਂ ਕੰਬਣੀ’ । ਉਸਦੀ ਚੋਣਵੀਂ-ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ‘ਆਟੇ ਦੇ ਦੀਵੇ’ 2015 ਵਿਚ ਛਪਿਆ ਹੈ । 2012 ਵਿਚ ਉਸਦੇ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ‘ਮਹਾਂ ਰੱਖਣੀ’ ਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ ਪੁਰਸਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ । ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉਸਨੂੰ ਭਾਸ਼ਾ-ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ ਵਲੋਂ 2006 ਵਿਚ ਸੋਮਣੀ ਕਵੀ ਪੁਰਸਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ।

‘ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ’ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਸੰਪਾਦਕਾਂ ਅਨੁਸਾਰ, ਬੁੱਟਰ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਅਤੇ ਸਮਕਾਲੀ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਦਾ ਇਕ ਨਿਆਹਾ ਸੰਵਾਦ ਹੈ; ਜਿਸਦੇ ਅੰਦਰਵਾਰ ਉੱਚ-ਇਨਸਾਨੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਤੇ ਕਾਇਨਾਤੀ ਰਿਦਮ ਹਿਕ ਨਵੇਂ ਸੁਰਤਾਲ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਬੁੱਟਰ ਦੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਮਹਿਜ਼ ਵਿਸ਼ਿਆਂ-ਮਸਲਿਆਂ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟਿੰਗ ਨਹੀਂ; ਇਹ ਇਕ ਸੁਲਭ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਮਨ ਦੀਆਂ ਉੱਚੀਆਂ-ਸੁੱਚੀਆਂ ਇਨਸਾਨੀ ਕੀਮਤਾਂ, ਤਕਾਜ਼ੀਆਂ, ਹੋਂਾਂ ਵਲੋਂ ਵਰਤਮਾਨ ਮਾੜੀਆਂ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਨਾਲ ਗਹਿਰ-ਗੰਭੀਰ ਪਰ ਸੁਹਾਤਮਕ ਸੰਵਾਦ ਹੈ । ਸੰਵਾਦਕ ਕਾਵੀ ਵਿਧੀ ਬੁੱਟਰ ਦੀ ਮਨਭਾਉਦੀ ਗਹਿ-ਜੁਗਤ ਹੈ । ਉਸਦੀ ਹਰੇਕ ਨਜ਼ਮ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਸੰਵਾਦਕ ਜੁਗਤ (ਮਨਬਰਨੀ, ਸਵੈਰਾਤ ਕਥਨ, ਦੋ ਪਾਤਰੀ ਸੰਵਾਦ) ਨੂੰ ਛੁਣ ਕੇ ਜਿੰਦਰੀ, ਸਮਾਜ, ਵਿਅਕਤੀ, ਮਨ ਦਾ ਮਾਨਨੇਖੇਜ਼ ਅੰਤਰ ਸੰਵਾਦ ਰਚਾ ਕੇ, ਸਮਾਨਾਂਤਰ ਦੋ ਭਿੜਦੇ ਯਥਾਰਥਾਂ ਸੰਗਝਾਸੂ ਤੇ ਗੁਰੂ ਦੋ ਪਾਤਰ ਸੰਵਾਦ ਵਾਲੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਜ਼ਿਕਰ ਯੋਗ ਹਨ ।

‘ਬੁੱਟਰ ਪਾਸ ਸਥੂਲ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਸੂਖਮ ਪੱਖਾਂ, ਪਾਸਾਂ ਨੂੰ ਬਹੀਕਬੀਨੀ ਨਾਲ ਪੁੱਖਣ ਤੇ ਸੁਸ਼ੱਕਤ ਕਾਵਿ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਸੰਚਾਰਨ ਦੀ ਵੱਡੀ ਮੁਹਾਰਤ ਹੈ । ਉਸਦੀ ਖੁਲ੍ਹੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਚਮਤਕਾਰੀ ਅਰਥ ਗਹਿਰਾਈਆਂ, ਨਵੀਆਂ ਰਮਜ਼ਾਂ ਤੇ ਇਕ ਦਿਲ-ਖੱਖੜੀ ਕਾਵਿਕ ਰਿਦਮ ਹਾਜ਼ਰ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ । ਉਸਦੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਭੋਗ ਵੀ ‘ਲਾਉਡ’ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਇਹ ਇਕ ਮਲੋਹਦੀ ਸਿੰਫਨੀ ਦੇ ਸੁਰਾਂ ਵਾਂਗ ਧੀਮੇ ਪਰ ਖਿੱਚਪਾਊ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਉਦੀਪਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ।’

ਮੈਂ ਸਮਾਂ ਹਾਂ...

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਾਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

- (ੴ) ਮੈਂ ਸਮਾਂ ਹਾਂ ...
 ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ
 ਤਸਦੀਕ ਕਰਾਂਗਾ ਹਜਾਰੀ ਨੂੰ
 ਜਿਉਂਦੇ ਜੀਅ
 ਹਸਤਾਖਰ ਕਿਵੇਂ ਕਰਾਂ
 ਕਾਹਲੇ ਕਾਹਲੇ ਸਾਹਾਂ 'ਤੇ
 ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਕੁਝ ਛਿਕਰ ਨੇ
 ਭਮੱਤਰੀ ਜਿਹੀ ਢੁੱਪ ਹੈ

ਸਦੀਆਂ ਦੀ ਕੰਡ
ਪਿੰਡੇ 'ਤੇ ਹੰਢਾਹ ਰਿਹਾ ਹਾਂ
ਸੱਤਯੁਗੀ ਗੱਲਾਂ
ਇਤਿਹਾਸ ਕੋਲ ਛੱਡ ਆਇਆ ਹਾਂ ।

ਊੱਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ- ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਦਰਸ਼ਨ ਬੁੱਟਰ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਮੈਂ ਸਮਾਂ ਹਾਂ.....' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵੀ ਇਤਿਹਾਸ, ਮਨੁੱਖੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ, ਮਨੁੱਖ ਸਿਰਜਿਤ ਕੁਦਰਤੀ ਝੋਪੀਆਂ ਅਤੇ ਖਪਤ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕਰਦਿਆਂ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਬਦਲ ਰਹੇ ਮਾਨਵੀ ਮੁੱਲਾਂ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਆਧੁਨਿਕ ਮਨੁੱਖੀ ਸਭਿਆਤਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਅੰਗ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਸਮੇਂ ਦੇ ਆਤਮ-ਕਥਨ ਦੇ ਰੂਪ ਹੈ ।

ਵਿਆਖਿਆ- ਸਮਾਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖੀ ਜਿੰਦਗੀ ਆਪਣੇ ਕਾਇਮ ਰਹਿਣ ਲਈ ਕੀ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਸਦੀ ਅੱਜ ਮੈਂ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਇਸਦਾ ਅੰਤ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ, ਤਾਂ ਹੀ ਸੈਂ ਇਸਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵ ਦਿਆਂਗਾ । ਅੱਜ ਦੇ ਆਪੇ ਧਾਪ ਤੇ ਖਪਤਕਾਰੀ ਯੁਗ ਵਿਚ ਜਿੰਦਗੀ ਕਾਹਲੇ-ਕਾਹਲੇ ਸਾਹ ਲੈ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸਦੇ ਜਿਉਂਦਿਆਂ ਮੈਂ ਇਸਦੇ ਮਹੱਤਵ ਨੂੰ ਸਾਮਝਣਾ ਮਨਜ਼ੂਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ । ਮੇਰੇ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਕੁੱਝ ਫਿਕਰ ਜ਼ਰੂਰ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਚੁਪ ਹਾਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਨੂੰ ਸੁੱਝ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਕੀ ਕਰਾਂ । ਮੈਂ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਵਾਪਰਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀ ਕੰਡ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡੇ ਊੱਤੇ ਭਲ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਤੇ ਮੈਂ ਸਤਿਯੁਗ ਦੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦੀਆਂ ਸੱਚ ਤੇ ਨੈਤਿਕਤਾ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਅੱਜ ਬਹੁਤ ਪਿੱਛੇ ਛੱਡ ਆਇਆ ਹਾਂ ।

ਅੱਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ—ਤਸਦੀਕ ਕਰਨਾ—ਗਵਾਹੀ ਦੇਣਾ, ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਕਰਨਾ । ਹਸਤਾਖਰ—ਦਸਤਖਤ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 2. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਅ) ਹੁਣ ਮੈਂ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਥਾਂ

ਗਰਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੋਵਾਂਗਾ

ਛਰਜ਼ਾਂ ਨੂੰ

ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਵਾਂਗ ਵਰਤਾਂਗਾ

ਸਫਰ ਦਰ ਸਫਰ

ਰਾਹਾਂ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰੀ ਹੋ ਜਾਵਾਂਗਾ

ਸੜਕ ਤੋਂ

ਪਲ ਪਲ ਹਾਦਸੇ ਚੁਗਾਂਗਾ

ਰਿਜਕ ਦੀ ਥਾਂ

ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ਖਰੀਦ ਕੇ ਘਰ ਮੁੜਾਂਗਾ ।

(Pbi. Uni. 2016, 17, 19)

ਊੱਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ- ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਦਰਸ਼ਨ ਬੁੱਟਰ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਮੈਂ ਸਮਾਂ ਹਾਂ.....' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵੀ ਇਤਿਹਾਸ, ਮਨੁੱਖੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ, ਮਨੁੱਖ ਸਿਰਜਿਤ ਕੁਦਰਤੀ ਝੋਪੀਆਂ ਅਤੇ ਖਪਤ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕਰਦਿਆਂ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਬਦਲ ਰਹੇ ਮਾਨਵੀ ਮੁੱਲਾਂ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਆਧੁਨਿਕ ਮਨੁੱਖੀ ਸਭਿਆਤਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਅੰਗ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਸਮੇਂ ਦੇ ਆਤਮ-ਕਥਨ ਦੇ ਰੂਪ ਹੈ ।

ਵਿਆਖਿਆ- ਸਮਾਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਜੇਕੇ ਆਪੇ-ਧਾਪ ਤੇ ਖਪਤਕਾਰੀ ਦੇ ਯੁਗ ਵਿਚ ਮੈਂ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਥਾਂ ਗਰਜ਼ਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰੇਗਾ ਤੇ ਛਰਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਵਾਂਗ ਵਰਤਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਾਂਗਾ । ਮੈਂ ਅੱਜ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਪਈਆਂ ਲੀਹਾ ਉੱਤੇ ਸਫਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰੀ ਹੋ ਕੇ ਸੜਕਾਂ ਉੱਤੇ ਪਲ-ਪਲ ਵਿਚ ਨਵੇਂ-ਨਵੇਂ ਹੋ ਰਹੇ ਹਾਦਸਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਗੁਜਰਦਾ ਹੋਇਆ ਰੋਟੀ ਦੀ ਥਾਂ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ਖਰੀਦ ਕੇ ਘਰ ਮੁੜਾਂਗਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਜ਼ਮਾਨਾ ਜੀਵਨ ਦੇ ਹਰ ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰਬਜ਼ੀ ਨਾਲ ਚਲਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ।

ਅੱਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ—ਗਰਜ਼ਾਂ—ਲੋੜਾਂ, ਮਤਲਬ, ਖੁਦਗਰਜੀ । ਹਾਦਸੇ—ਦੁਰਘਟਨਾਵਾਂ । ਰਿਜਕ—ਰੋਟੀ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 3. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਦ) ਮੈਂ ਸਮਾਂ ਹਾਂ ...

ਮੇਰੇ ਕੋਲੇ

ਲਕੀਰਾਂ ... ਤਕਦੀਰਾਂ ... ਤਦਬੀਰਾਂ ਨਹੀਂ
ਮਿਰਛ ਤਸਵੀਰਾਂ ਨੇ
ਮੈਂ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ...
ਛਾਂ ਰਹਿਤ ... ਰੁੱਖ
ਸਾਏ ਬਿਨਾਂ ... ਮਨੁੱਖ
ਰੰਗ-ਬਿਰੰਗੀ ਭੀੜ ਦੇ
ਬੇ-ਰੰਗ ਜਿਹੇ ਸੁਫ਼ਲੇ
ਬੇਚੈਨ ਰੁੱਤ ਦੀਆਂ ਤਲਖੀਆਂ
ਝੂਰਦੀਆਂ ਬਰੇਤਿਆਂ 'ਤੇ
ਸਹਿਰ ਕੋਲ
ਬਿਰਖ ਦੀ ਗੱਲ ਨਾ ਕਰੋ
ਸੜਕਾਂ ਨੂੰ
ਪੈੜਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਨਾ ਕਰਾਓ
ਅੱਗ ਖਾਣ ਵਾਲੇ
ਕਦੋਂ ਦੇ ਤੁਰ ਗਏ
ਬਰਫੀਲੀਆਂ ਵਾਦੀਆਂ ਵੱਲ ।

ਊਂਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ—ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਦਰਸ਼ਨ ਬੁੱਟਰ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਮੈਂ ਸਮਾਂ ਹਾਂ...' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵੀ ਇਤਿਹਾਸ, ਮਨੁੱਖੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ, ਮਨੁੱਖ ਸਿਰਜਿਤ ਕੁਦਰਤੀ ਸੌਂਕੀਆਂ ਅਤੇ ਖਪਤ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕਗਦਿਆਂ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਬਦਲ ਰਹੇ ਮਾਨਵੀ ਮੁੱਲਾਂ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਕਹਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਆਧੁਨਿਕ ਮਨੁੱਖੀ ਸਭਿਆਤਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਅੰਗ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਸਮੇਂ ਦੇ ਆਤਮ-ਕਥਨ ਦੇ ਰੂਪ ਹੈ ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਸਮਾਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਲਕੀਰਾਂ, ਤਕਦੀਰਾਂ ਤੇ ਤਦਬੀਰਾਂ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਛਾਂ-ਰਹਿਤ ਹੁੱਡ-ਮੁੱਡ ਹੋਏ ਰੁੱਖ ਦਿਸ ਰਹੇ ਹਨ । ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਵੀ ਆਪਣਾ ਕੋਈ ਥੱਭਵਾਂ ਵਿਅਕਤੀਤਵ ਨਹੀਂ । ਰੰਗ-ਫੰਗੀ ਭੀੜ ਬੇਰੰਗ ਜਿਹੇ ਸੁਪਨੇ ਲਈ ਵਿਰਦੀ ਹੈ । ਬੇਚੈਨ ਹੋਈ ਰੁੱਤ ਦੀਆਂ ਤਲਖੀਆਂ ਨਦੀਆਂ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਦੀ ਘਾਟ ਬਲੇ ਉੱਭਰੇ ਬਰੇਤਿਆਂ ਉੱਤੇ ਝੂਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ । ਸਹਿਰ ਕੋਲ ਕਿਸੇ ਰੁੱਖ ਦੇ ਹੋਣ ਦੀ ਤਾਂ ਗੱਲ ਹੀ ਨਾ ਕਰੋ । ਅੱਜ ਦੀਆਂ ਸੜਕਾਂ ਨੂੰ ਜਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਕਸ਼ਟ ਸਹਿ ਕੇ ਅੱਗੇ ਤੋਹਨ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਪੈੜਾਂ ਯਾਦ ਨਾ ਕਰਾਓ । ਅੱਜ ਤਾਂ ਉਹੋ ਜਿਹੇ ਮਿਹਨਤੀ ਤੇ ਕਸ਼ਟ ਸਹਿਣ ਵਾਲੇ ਥੰਦੇ ਕਦੋਂ ਦੇ ਕਿਤੇ ਬਰਫਾਨੀ ਵਾਦੀਆਂ ਵਿਚ ਆਰਾਮ ਕਰਨ ਲਈ ਚਲੇ ਗਏ ਜਾਪਦੇ ਹਨ ।

ਅਥੇ ਸਥਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ—ਲਕੀਰਾਂ—ਕਿਸਮਤ ਦੀਆਂ ਲੀਕਾਂ । ਤਦਬੀਰਾਂ—ਜੁਗਤਬੰਦੀਆਂ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 4. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਸ) ਮੈਂ ਸਮਾਂ ਹਾਂ ...

ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਕਿੱਥੇ ਹੈ ਵਕਤ

ਇਤਿਹਾਸ ਬਣਨ ਦਾ

ਇੰਨੀ ਵੀ ਵਿਹਲ ਨਹੀਂ

ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਸਫ਼ਰ ਦੀ ਸਲਾਮਤੀ ਲਈ

ਕਾਮਨਾ ਕਰਾਂ

ਹਿਜਰਤੀ ਪਲਾਂ ਵਿਚ

ਐਵੇਂ ਅੱਖਾਂ ਸਿੱਲ੍ਹੀਆਂ ਕਰਾਂ ।

ਊਂਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ—ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਸ਼ਨ ਬੁੱਟਰ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਮੈਂ ਸਮਾਂ ਹਾਂ...' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵੀ ਇਤਿਹਾਸ, ਮਨੁੱਖੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ, ਮਨੁੱਖ ਸਿਰਜਿਤ ਕੁਦਰਤੀ ਸੌਂਕੀਆਂ ਅਤੇ ਖਪਤ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕਗਦਿਆਂ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਬਦਲ ਰਹੇ ਮਾਨਵੀ ਮੁੱਲਾਂ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ

ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਆਧੁਨਿਕ ਮਨੁੱਖੀ ਸਭਿਆਤਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿੰਹੰਗ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਸਮੇਂ ਦੇ ਆਤਮ-ਕਥਨ ਦੇ ਰੂਪ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਸਮਾਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਕੋਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕੰਮ ਕਰਕੇ ਇਤਿਹਾਸ ਬਣਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ। ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਤਾਂ ਇੰਨੀ ਵੀ ਵਿਹਲ ਨਹੀਂ ਕਿ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਸਫਰ ਦੀ ਸਲਾਮਤੀ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਕਰ ਸਕਾਂ ਤੇ ਇੱਕ ਥਾਂ ਛੱਡ ਕੇ ਢੂਜੀ ਥਾਂ ਜਾਣ ਦੇ ਪਲਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਿੱਲ੍ਹੀਆਂ ਕਰ ਸਕਾਂ।

ਔਖੇ ਸਥਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ—ਹਿਜਰਤੀ—ਇਕ ਸਥਾਨ ਤੋਂ ਢੂਜੇ ਥਾਂ ਜਾਣ।

ਪ੍ਰਸਨ 5. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ੴ) ਹੁਣ ਮੈਂ ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਤੁਰਦਾ ਹਾਂ ...

ਤੇਜਾਬੀ ਬਾਰਸ਼ ਲਈ

ਆਹਰ ਕਰਦਾ ਹਾਂ

ਨਦੀਆਂ ਨੂੰ

ਰੇਤ ਹੋ ਜਾਣ ਲਈ ਆਖਦਾ ਹਾਂ

ਛੁੱਲਾਂ ਨੂੰ

ਸੁੱਕ ਜਾਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ

ਪੰਛੀਆਂ ਨੂੰ

ਛੁੜਕ ਜਾਣ ਦਾ ਸਰਾਪ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ

ਚੰਦ ਕੁ ਗਾਲੜ੍ਹਾਂ ਦੇ

ਬਿਆਨ ਕਲਮਬੱਧ ਕਰਦਾ ਹਾਂ

ਸੁੰਗਣ ਲਈ ...

ਬਾਰੂਦ ਦੀ ਗੰਧ ਭਾਲਦਾ ਹਾਂ

ਖਾਣ ਲਈ

ਅੱਗ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਕਰਦਾ ਹਾਂ

ਮੈਂ ਸਮਾਂ ਹਾਂ ...

ਮੈਂ ਸਮਾਂ ਹਾਂ ...

ਊੱਤਰ—ਪ੍ਰਸੰਗ—ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਦਰਸਨ ਬੁੱਟਰ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਮੈਂ ਸਮਾਂ ਹਾਂ...' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵੀ ਇਤਿਹਾਸ, ਮਨੁੱਖੀ ਗਿਸਤਿਆਂ, ਮਨੁੱਖ ਸਿਰਜਿਤ ਕੁਦਰਤੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਆਧੁਨਿਕ ਮਨੁੱਖੀ ਸਭਿਆਤਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿੰਹੰਗ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਸਮੇਂ ਦੇ ਆਤਮ-ਕਥਨ ਦੇ ਰੂਪ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਸਮਾਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਤੇਰਦਾ ਹਾਂ ਤੇ ਤੇਜਾਬੀ ਬਾਰਸ਼ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਇਸ ਊਦੇਸ਼ ਲਈ ਮੈਂ ਨਦੀਆਂ ਨੂੰ ਰੇਤ ਥਣ ਜਾਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ। ਛੁੱਲਾਂ ਨੂੰ ਸੁੱਕ ਜਾਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ। ਪੰਛੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕਦਮ ਮਰ ਕੇ ਧਰਤੀ ਊੰਤੇ ਡਿਗਣ ਦਾ ਸਰਾਪ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ ਤੇ ਕੁੱਝ ਕਾਟੇਆਂ ਦੇ ਬਿਆਨ ਲਿਖਦਾ ਹਾਂ। ਨਾਲ ਹੀ ਸੁੰਘਣ ਲਈ ਬਾਰੂਦ ਦੀ ਗੰਧ ਦੀ ਅਤੇ ਖਾਣ ਲਈ ਅੱਗ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।

ਔਖੇ ਸਥਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ—ਤੇਜਾਬੀ ਬਾਰਸ਼—ਬੱਦਲਾਂ ਵਿਚ ਜਹਿਰੀਲੀਆਂ ਹਵਾਵਾਂ ਦੇ ਮਿਲਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਰ੍ਹਨ ਵਾਲਾ

ਤੇਜਾਬੀ ਮਾਦੇ ਵਾਲਾ ਮੀਂਹ। ਆਹਰ—ਯਤਨ। ਚੰਦ ਕੁ—ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ। ਕਲਮਬੱਧ ਕਰਨਾ—ਲਿਖਣਾ।

ਪ੍ਰਸਨ 6. 'ਮੈਂ ਸਮਾਂ ਹਾਂ ...' ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ-ਵਸਤੂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰੋ ਤੇ ਆਪਣਾ ਹੁੰਗਾਰਾ ਲਿਖੋ।
ਜਾਂ

'ਮੈਂ ਸਮਾਂ ਹਾਂ ...' ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਆਏ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਸਾਰ ਲਿਖੋ।

ਊੱਤਰ—'ਮੈਂ ਸਮਾਂ ਹਾਂ ...' ਕਵਿਤਾ ਦਰਸਨ ਬੁੱਟਰ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਅਜੇਕੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖੀ ਗਿਸਤਿਆਂ ਵਿਚ ਨਿੱਘ ਦੀ ਘਾਟ, ਗ੍ਰਾਜ਼ਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਣਤਾ, ਖਪਤ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਚਲਨ ਅਤੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਨੂੰ ਗੰਧਲਾ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਵਿਨਾਸ ਵਲ ਵਧਦੀ ਹੋਈ ਮਨੁੱਖੀ ਸਭਿਆਤਾ ਨੂੰ ਕਵੀ ਨੇ ਵਿੰਹੰਗਾਤਮਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਸਮੇਂ ਦੇ ਆਤਮ-ਕਥਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੈ।

ਸਮਾਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ ਮਨੁੱਖੀ ਜਿੰਦਗੀ ਲਈ ਕਿਹੜੀ ਚੀਜ਼ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ, ਇਸਨੂੰ ਕੋਈ ਵੀ ਸਮਝਣ ਦਾ ਯਤਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਿਹਾ। ਉਹ ਇਸ ਜਿੰਦਗੀ ਦੇ ਖਤਮ ਹੋਣ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਹੀ ਇਸਦੇ ਮਹੱਤਵ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਕਰੇਗਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਹੇ-ਸਾਹ ਹੋ ਕੇ ਜਿਉਂ ਰਹੀ ਇਸ ਜਿੰਦਗੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਬਾਰੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਉਹ ਕੋਈ ਪ੍ਰਮਾਣ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਮੰਬੇਧੀ ਭੁੱਖ ਫਿਕਰ ਜ਼ਰੂਰ ਹਨ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਭੁੱਖ ਸਮਝ ਨਾ ਲਗਣ ਕਰਕੇ ਚੁੱਪ ਵਰਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਜੁਗਾਂ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀ ਕੰਡ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡੇ ਉੱਤੇ ਹੌਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਤਯੁਗੀ ਗੱਲਾਂ ਬਹੁਤ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਗਈਆਂ ਹਨ।

ਅੱਜ ਦੇ ਆਪੋ-ਧਾਪ ਤੇ ਖਪਤਕਾਰੀ ਯੁਗ ਵਿਚ ਰਿਸਤਿਆਂ ਦੀ ਥਾਂ ਗਾਰਜ਼ਾਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹਨ। ਫਰਜ਼ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਰਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਲੋਕ ਰਵਾਇਤੀ ਰਾਹਾਂ ਤੇ ਭੁਗਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਨਵੇਂ ਰਾਹ ਹਾਦਸਿਆਂ ਭਰਪੂਰ ਹਨ। ਅੱਜ ਰਿਜ਼ਕ ਦੀ ਥਾਂ ਬੰਦਾ ਇਸਤਿਹਾਰ ਖਰੀਦ ਕੇ ਘਰ ਮੁੜਦਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਉਸਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲਕੀਰਾਂ, ਤਕਦੀਰਾਂ ਤੇ ਤਦਬੀਰਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਤਸਵੀਰਾਂ ਹਨ। ਛਾਂ-ਰਹਿਤ ਤੇ ਵਿਅਕਤੀਤਵ-ਹਿਤ ਮਨੁੱਖ ਹਨ। ਰੁੱਤਾਂ ਬੇਚੈਨ ਹਨ, ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਰੁੱਖ ਇਸਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਅੱਜ ਮਿਹਨਤ ਤੇ ਕਸ਼ਟਾਂ ਦੀ ਅੱਗ ਖਾ ਕੇ ਜਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਤੋਗਨ ਵਾਲੇ ਤਾਂ ਕਿਤੇ ਬਰਫਾਨੀਆਂ ਵਾਦੀਆਂ ਵਿਚ ਅਗਭ ਕਰਨ ਲਈ ਚਲੇ ਗਏ ਜਾਪਦੇ ਹਨ।

ਅੱਜ ਹਰ ਪਾਸੇ ਕਾਹਲੀ ਪਈ ਹੋਈ ਹੈ। ਅੱਜ ਕਿਸੇ ਕੋਲ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸਫਰ ਦੀ ਸਲਾਮੀ ਲਈ ਸ਼ੁੱਭ ਕਾਮਨਾ ਕਹਿਣ ਜਾਂ ਹਿਜਰਤ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਅੱਖਾਂ ਸਿੱਲ੍ਹੀਆਂ ਕਰਨ ਦਾ ਵੀ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਇਸ ਤੋਂ ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਤੁਰਿਆ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਤੇਜ਼ਾਬੀ ਵਰਖਾ ਦੀ ਗੱਲ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਬਚਣਾ ਅੱਖਾਂ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਤਾਂ ਹੀ ਬਹਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਨਦੀਆਂ ਢੇਤ ਬਣ ਜਾਣ। ਇਸ ਵਿਚ ਰੁੱਖ ਤੇ ਫਲ ਸੁੱਕ-ਸੜ ਜਾਣਗੇ, ਪੰਛੀ ਫੁੜਕ-ਫੁੜਕ ਕੇ ਡਿਗ ਪੈਣਗੇ। ਚੰਦ ਕੁ ਗਾਲੁੜ ਬੇਸਕ ਬਚ ਜਾਣ। ਅਜੇਕੀ ਸਭਿਆਤਾ ਅੱਜ ਸਾਨੂੰ ਜੋ ਭੁੱਖ ਦੇ ਰਹੀ ਹੈ, ਇਸ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਸੁੰਘਣ ਲਈ ਬਹੁਦ ਦੀ ਗੰਧ ਮਿਲੇਗੀ ਤੇ ਖਾਣ ਲਈ ਅੱਗ।

ਸੰਖੇਪ ਉੱਤਰ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1. 'ਮੈਂ ਸਮਾਂ ਹਾਂ' ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਕਵੀ ਕੌਣ ਹੈ? ਇਸ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਬਾਰੇ ਵੀ ਦੱਸੋ।

ਉੱਤਰ—ਮੈਂ ਸਮਾਂ ਹਾਂ ... ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਕਵੀ ਦਰਸ਼ਨ ਬੁੱਟਰ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਵਿਸ਼ ਅਜੇਕੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖੀ ਰਿਸਤਿਆਂ ਦਾ ਘਾਣ, ਗਾਰਜ਼ਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ, ਖਪਤ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਚਲਨ ਅਤੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਨੂੰ ਗੰਧਲਾ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਵਿਨਾਸ਼ ਵਲ ਵਧ ਰਹੀ ਮਨੁੱਖੀ ਸਭਿਆਤਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 2. 'ਮੈਂ ਸਮਾਂ ਹਾਂ ...' ਤੋਂ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ?

(Pbi. Uni. 2018)

ਉੱਤਰ—ਇਸਦਾ ਭਾਵ ਅਜੇਕੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਤੇ ਵਰਤਾਗਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 3. ਸਮੇਂ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖੀ ਰਿਸਤਿਆਂ ਵਿਚ ਕੀ ਪਰਿਵਰਤਨ ਆਏ ਹਨ?

ਉੱਤਰ—ਸਮੇਂ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖੀ ਰਿਸਤਿਆਂ ਦਾ ਨਿੱਘ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਇਸਦੀ ਥਾਂ ਗਾਰਜ਼ਾਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੋ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਰਿਸਤਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਛਗਤ ਦੀ ਪਛਾਣ ਨਹੀਂ ਰਹੀ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 4. ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵੀ ਦੇ ਕੁਦਰਤ ਬਾਰੇ ਕੀ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਹਨ?

ਉੱਤਰ—ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵੀ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਪਸਰੇ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਕਾਰਨ ਰੁੱਖ ਬਹੁਤ ਘਟ ਗਏ ਹਨ। ਦਰਿਆਵਾਂ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਘਟਣ ਨਾਲ ਬਰੇਤੇ ਵਧ ਰਹੇ ਹਨ। ਤੇਜ਼ਾਬੀ ਵਰਖਾ ਦੇ ਖਤਰੇ ਮੰਡਰਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਰੁੱਖਾਂ, ਪੰਛੀਆਂ ਤੇ ਮਨੁੱਖਾਂ, ਸਭ ਦਾ ਵਿਨਾਸ਼ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਅੱਜ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਆਧਾਰ ਹਵਾ ਵਿਚ ਬਾਹੁਦ ਦੀ ਗੰਧ ਪ੍ਰਲੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 5. 'ਮੈਂ ਸਮਾਂ ਹਾਂ' ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਕਾਵਿ-ਸੈਲੀ ਬਾਰੇ ਚਾਨਣਾ ਪਾਓ।

ਉੱਤਰ—ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਸੈਲੀ ਆਤਮ-ਕਥਾਤਮਕ ਅਤੇ ਵਿਅੰਗਮਈ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਸਮੇਂ ਦਾ ਮਾਨਵੀਕਰਨ ਵੀ ਚੋਲਿਆ ਹੈ। ਮੰਕੇਤਾਤਮਕਤਾ ਤੇ ਵਿਅੰਗ ਇਸਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗੁਣ ਹਨ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 6. 'ਅੱਗ ਖਾਣ ਵਾਲੇ ਕਦੋਂ ਦੇ ਤੁਰ ਗਏ' ਤੋਂ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ?

ਉੱਤਰ—ਜਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਮਿਹਨਤ ਦਾ ਕਸ਼ਟ ਦੇ ਕੇ ਜਿਉਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਅੱਜ ਨਹੀਂ ਰਹੇ। ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਿਧਰੇ ਅਗਭ ਲਈ ਬਰਫਾਨੀ ਵਾਦੀਆਂ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ ਹਨ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 7. ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

ਸੁੰਘਣ ਲਈ
ਬਾਰੂਦ ਦੀ ਗੰਧ ਭਾਲਦਾ ਹਾਂ
ਖਾਣ ਲਈ
ਅੱਗ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਕਰਦਾ ਹਾਂ
ਮੈਂ ਸਮਾਂ ਹਾਂ

ਉੱਤਰ—(ਨੋਟ—ਦੇਖੋ ਪਹਿਲੇ ਸਥਿਆਂ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਇਸ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ।)

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 8. 'ਮੈਂ ਸਮਾਂ ਹਾਂ' ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ (ਅੰਦ੍ਰੀਵ) ਭਾਵ ਲਿਖੋ । (Pbi. Uni. 2019)

ਉੱਤਰ—ਵਰਤਮਾਨ ਸਮਾਂ ਮਨੁੱਖੀ ਜਿੰਦਗੀ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਗੋਲ੍ਹ ਰਿਹਾ । ਇਹ ਰਿਸਤਿਆਂ ਦੀ ਥਾਂ ਗਾਰਜ਼ਾਂ ਨੂੰ, ਛਰਜ਼ਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਤੇ ਰਵਾਇਤੀ ਰਾਹਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਨਵੇਂ ਹਾਦਸਿਆਂ ਭਰੇ ਰਾਹਾਂ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੱਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਵਿਚ ਆਪੋ-ਧਾਪੀ ਤੇ ਕਾਹਲੀ ਭਰੀ ਹੋਈ ਹੈ । ਇਸਨੇ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਤੇ ਇਸਦੇ ਭਿੰਨਕਰ ਰੂਪ ਤੇਜ਼ਾਬੀ ਵਰਖਾ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸੁੰਘਣ ਲਈ ਬੰਬਾਂ ਦੀ ਗੰਧ ਤੇ ਖਾਣ ਲਈ ਅੱਗ ਮਿਲ ਰਹੀ ਹੈ । ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਵਿਨਾਸ਼ ਵਲ ਵਧ ਰਿਹਾ ਦਿਖਾਈ ਦਿੱਦਾ ਹੈ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 9. ਦਰਸ਼ਨ ਬੁੱਟਰ ਦੀ ਕਿਹੜੀ ਕਵਿਤਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ ?

ਉੱਤਰ—'ਮੈਂ ਸਮਾਂ ਹਾਂ'

ਮੁਖਵਿੰਦਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1. ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੇ ਜੀਵਨ, ਰਚਨਾ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਲਈ ਉਸਦੇ ਯੋਗਦਾਨ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕਰੋ।
 ਉੱਤਰ-ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਆਪਣਿਕਤਮ ਕਵੀਆਂ ਵਿਚ ਮੌਲਿਕ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਵਾਲੀ ਕਵਿਤੀ ਹੈ। ਉਹ ਕੇਵਲ ਔਰਤ ਦੇ ਦੁੱਖਾਂ ਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਮਜ਼ਲੂਮ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਦੀ ਸੱਚੀ ਸੁਹਿਰਦ ਤੇ ਬੁਲੰਦ-ਸੁਰ ਅਵਾਜ਼ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਜਨਮ 11 ਦਸੰਬਰ, 1963 ਨੂੰ ਸ: ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਅਮਰਜੀਤ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ਪਿੰਡ ਸਦਰਪੁਰਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਮਾਪਿਆਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ 9ਵੀਂ ਜਮਾਤ ਵਿਚੋਂ ਪੜ੍ਹਨੇ ਹਟਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਸਤਾਰਾਂ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਉਸਦਾ ਫਿਲਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ 12 ਸਾਲ ਮਹਾਰੇਂ ਉਸਨੇ ਇਕ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਹੈਗਲਰ ਕਲਾਸਾਂ ਲਾ ਕੇ ਦਸਵੀਂ ਪਾਸ ਕੀਤੀ ਤੇ ਫਿਰ ਐਮ. ਏ. ਪੰਜਾਬੀ ਤਕ ਵਿੱਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਈ।

ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਣ ਦਾ ਸੌਂਕ ਉਸਨੂੰ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਹੀ ਸੀ, ਪਰਤ੍ਤੂ ਉਸਦੀ ਮਾਤਾ ਉਸਨੂੰ ਇਸ ਪੱਖ ਤੋਂ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੰਦੀ, ਸਗੋਂ ਉਸਦੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਕਾਪੀਆਂ ਪਾੜ ਦਿੰਦੀਆਂ, ਪਰ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਧੁਨ ਵਿਚ ਲਿਖਣਾ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ ਤੇ ਹੁਣ ਤਕ ਉਹ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਫਲਵਾ ਚੁੱਕੀ ਹੈ :—

'ਸੂਰਜ ਦੀ ਦਹਿਲੀਜ਼' (ਗਜ਼ਲ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ 1997), 'ਚਿਰਾਗਾਂ ਦੀ ਡਾਰ' (ਗਜ਼ਲ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ 1999), 'ਕਣੀਆਂ' (ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ 2000), 'ਪਤਤੜ 'ਚ ਪ੍ਰੇਗਰਦੇ ਪੱਤੇ' (ਗਜ਼ਲ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ 2002), 'ਧੁੱਪ ਦੀ ਚੁੰਨੀ' (ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ 2006), 'ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਨੌਂਗਾਂ ਦੀ ਲਾਟ' (ਗਜ਼ਲ ਸੰਗ੍ਰਹਿ 2008), 'ਪੁੰਨਿਆਂ' (ਗਜ਼ਲ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ 2010) ਅਤੇ 'ਚਿੜੀਆਂ' (ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ)।

ਇਹਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉਸਨੇ 'ਕੇਸਰ ਦੇ ਛਿੱਟੇ' (ਗਜ਼ਲ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ) ਅਤੇ 'ਰਿਸਤਿਆਂ ਦੀ ਰੰਗੋਲੀ' (ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ) ਫਲਵਾ ਹੋਵੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਗਜ਼ਲ ਅਤੇ ਚੋਣਵੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸੰਪਾਦਿਤ ਕੀਤੇ ਹਨ।

'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਸੰਪਾਦਕਾਂ ਅਨੁਸਾਰ, ''ਉਹ ਨਾਰੀ ਚੇਤਨਾ ਨਾਲ ਲਬਰੇਜ ਸ਼ਾਇਰਾ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਹਰ ਲਿਖਤ ਅੰਦਰ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜਿਕ ਸੰਰਚਨਾ ਦੇ ਮਰਦਾਵੇਂ ਸਰੂਪ ਦੀ ਸਿਆਸਤ ਨੌਰੀ ਹੁੰਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਨੌਰੀ ਦਮਨਕ੍ਰਿਤ ਧਿਰ ਵਜੋਂ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਤੇ ਅਸਤਿਤਵ ਦੇ ਮਸਲੇ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸਦੀ ਰਾਈਗੀ ਮੁਹੱਬਤੀ ਰਿਸਤਿਆਂ, ਔਰਤ ਮਰਦ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਰਿਸਤੇ ਅਤੇ ਸਿਰਜਣਾ ਨਾਲ ਭਰੀ ਪਈ ਹੈ। ਚੇਤਨ ਤੇ ਚਿੱਤਨਸ਼ੀਲ ਲੋਪਿਕਾਂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਸਮਕਾਲੀ ਵਿਸ਼ਵ ਅੰਦਰ ਵਾਪਰ ਰਹੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ-ਵੱਡੀਆਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਨੂੰ ਕਵਿਤਾ ਅੰਦਰ ਸਮੇਟਣਾ ਜਾਣਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਸਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਕਈ ਪਸਾਰ ਫੈਲਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਰੁਦਨ, ਭਾਵੁਕਤਾ ਜਾਂ ਵੈਣ ਦੀ ਮੁਦਰਾ ਵਿੱਚ ਕਵਿਤਾ ਨਹੀਂ ਰਚਦੀ, ਸਗੋਂ ਉਸਦੀ ਕਵਿਤਾ ਅੰਦਰ ਜਿਥੇ ਮੁਹੱਬਤ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਪ੍ਰਤਿਰੋਧ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਗਜ਼ਲਗੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਘੱਟ ਹਨ। ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨੇ ਇਕ ਗਜ਼ਲਗੇ ਵਜੋਂ ਸਿਰਜਣਾ ਹੀ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਨਾਰੀ ਗਜ਼ਲਗੇ ਵਜੋਂ ਸਥਾਪਿਤ ਵੀ ਹੋਈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸਨੇ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਮਰਦ-ਵਿਰੋਧੀ ਗਵਾਂ ਨੂੰ ਮਰਦ ਨਾਲ ਮੁਹੱਬਤੀ ਅਤੇ ਸੰਭੁਲਿਤ ਰਿਸਤੇ ਵਾਲੀ ਪੰਚ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।

''ਉਸਨੇ ਭੁੱਲ੍ਹੀ ਕਵਿਤਾ ਅਤੇ ਗਜ਼ਲ ਦੋਹਾਂ ਕਾਵਿ-ਗੁਪਾਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਨਾਲ ਨਿਭਾਇਆ ਹੈ। ਸਿਆਰ ਲਿਖਣ ਦੀ ਉਸ ਕੋਲ ਛੂੰਘੀ ਤੇ ਪ੍ਰਪੱਕ ਮੁਹਾਰਤ ਹੈ। ਲਫਜ਼ ਉਸਦੇ ਸਿਦਤੀ ਮਨੋਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਇਉਂ ਸੁਰਤਾਲ ਵਿਚ ਜਾਗਦੇ-ਨੱਚਦੇ ਚੁਬਾਨ ਇੱਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਆਪ-ਮੁਹਾਰਾ ਚਸ਼ਮਾ ਆਪਣੇ ਵੇਗ ਤੇ ਸੁਰਤਾਲ ਵਿਚ ਛੁੱਟ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਚੋਣ, ਤਰਤੀਬ ਤੇ ਉਸਦੇ ਸਹਿ-ਸੰਬੰਧ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਛੂੰਘੀ ਵੇਦਨਾ-ਸੰਵੇਦਨਾ, ਸਗੋਂ ਮਨ ਨੂੰ ਧੂਹ ਪਾਉਂਦੀ ਸੰਗੀਤਾਕਤਾ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਸਦੀ ਕਵਿਤਾ ਖਿਆਲਾਂ, ਕਥਨਾਂ ਦੇ ਬੋਲਲਪਨ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੈ।''

ਹੁਣ ਮਾਂ . . .

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(Pbi. Uni. 2018)

- (ੴ) ਹੁਣ ਮਾਂ ਬੁੱਢੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ
 ਐਨਕ ਦੇ ਮੋਟੇ ਸ਼ੀਸ਼ਿਆਂ ਪਿੱਛੇ

ਲਕੇ ਲਈਆਂ ਨੇ
 ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ
 ਸੁਪਨਹੀਣ ਅੱਖਾਂ
 ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ
 ਅਜ ਮੈਨੂੰ ਮਾਂ ਦੀ ਜਵਾਨੀ
 ਬਹੁਤ ਯਾਦ ਆ ਰਹੀ ਹੈ
 ਸੀਸੇ ਮੂਹਰੇ ਖੜ੍ਹ ਕੇ
 ਲੰਮੀ ਗੁੱਤ ਗੁੰਦਦੀ ਮਾਂ
 ਮਾਂ ਦਾ ਸਨੀਲ ਦਾ ਮੇਡੀਆਂ ਵਾਲਾ ਸੂਟ
 ਤਿੱਲੇ ਵਾਲੀ ਜੁੱਤੀ
 ਤੇ ਛਣ ਛਣ ਕਰਦੀਆਂ ਭਾਂਜਰਾਂ ।

(Pbi. Uni. 2016, 18)

ਉੱਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ—ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਸੁਖਵਿਦਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਹੁਣ ਮਾਂ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵਿਤੀ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਮਰਦ-ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਅੱਰਤ ਦੀਆਂ ਦਰਦਨਾਕ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਮਾਨ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਇਕ ਪਤੀ (ਮਰਦ) ਵਲੋਂ ਇਕ ਪਤਨੀ (ਅੱਰਤ) ਉੱਤੇ ਕੀਤੀਆਂ ਜ਼ਿਆਦਤੀਆਂ ਤੇ ਤਸੱਦਦ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਕਵਿਤੀ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਬੁੱਢੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ । ਉਸਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸੁਪਨਹੀਣ ਅੱਖਾਂ ਐਨਕ ਦੇ ਮੇਟੇ ਸੀਸ਼ਿਆਂ ਪਿੱਛੇ ਲੁਕੇ ਲਈਆਂ ਹਨ । ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ ਅੱਜ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦਾ ਜਵਾਨੀ ਦਾ ਸਮਾਂ ਬਹੁਤ ਯਾਦ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਉਦੋਂ ਮਾਂ ਸੀਸੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜ੍ਹੀ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੀ ਲੰਮੀ ਗੁੱਤ ਗੁੰਦਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ । ਮਾਂ ਨੇ ਸਨੀਲ ਦਾ ਮੇਡੀਆਂ ਵਾਲਾ ਸੂਟ ਪਾਇਆ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਉਸਦੇ ਪੇਰੀ ਤਿੱਲੇ ਵਾਲੀ ਜੁੱਤੀ ਪਾਈ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਤੇ ਉਸਦੀਆਂ ਭਾਂਜਰਾਂ ਛਣ-ਛਣ ਕਰਦੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 2. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਅ) ਯਾਦ ਆ ਰਹੀ ਹੈ

ਸਰਾਬੀ ਪਿਉ ਦੇ ਲਲਕਾਰਿਆਂ ਤੇ ਸਹਿਮੀ
 ਮਲੂਕ ਜਿਹੀ ਮਾਂ
 ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਯਾਦ ਆ ਰਹੀ ਹੈ
 ਮਾਂ ਦੀ ਗੀਤਾਂ ਵਾਲੀ ਕਾਪੀ
 ਜਿਸ ਨੂੰ ਮਾਂ
 ਬਹੁਤ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਰਖਦੀ ਸੀ
 ਪਰ ਹੋਲੀ ਹੋਲੀ ਵਧਣ ਲੱਗੀ
 ਮਾਂ ਦੇ ਗੀਤਾਂ ਵਾਲੀ ਕਾਪੀ ਨਹੀਂ ...
 ਮਾਂ ਦੀ ਕਬੀਲਦਾਰੀ ਤੇ ਚਿੱਤਾ
 ਹੋਰ ਉੱਚੀਆਂ ਹੋਣ ਲੱਗੀਆਂ
 ਪਿਉ ਦੀਆਂ ਬੜ੍ਹਕਾਂ
 ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਫਿਰਦੀਆਂ
 ਅਣਸੱਦੀਆਂ ਪਾਹੁਣੀਆਂ ਵਰਰੀਆਂ
 ਧੀਆਂ ਨੂੰ ਦੇਖ-ਦੇਖ ।

ਉੱਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ—ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਸੁਖਵਿਦਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਹੁਣ ਮਾਂ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵਿਤੀ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਮਰਦ-ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਅੱਰਤ ਦੀਆਂ ਦਰਦਨਾਕ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਮਾਨ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਇਕ ਪਤੀ (ਮਰਦ) ਵਲੋਂ ਇਕ ਪਤਨੀ (ਅੱਰਤ) ਉੱਤੇ ਕੀਤੀਆਂ ਜ਼ਿਆਦਤੀਆਂ ਤੇ ਤਸੱਦਦ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਕਵਿਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੀ ਜਵਾਨੀ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਆਪਣਾ ਸ਼ਰਾਬੀ ਪਿਛਿ ਯਾਦ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਕਲਕਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਉਸਦੀ ਮਲ੍ਹਕ ਜਿਹੀ ਮਾਂ ਸਹਿਮੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੀ ਗੀਤਾਂ ਵਾਲੀ ਕਾਪੀ ਯਾਦ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ ਕਿ ਹੋਲੀ-ਹੋਲੀ ਮਾਂ ਦੀ ਗੀਤਾਂ ਵਾਲੀ ਕਾਪੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਵਧੀ, ਸਗੋਂ ਉਸਦੀ ਕਬੀਲਦਾਰੀ ਤੇ ਚਿੱਤਾ, ਅਤੇ ਕਵਿਤੀ ਦੇ ਪਿਛਿ ਦੀਆਂ ਬੜ੍ਹਕਾਂ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਫਿਰਦੀਆਂ ਅਣਸੱਦੇ ਪ੍ਰਾਹੁਣਿਆਂ ਵਰਗੀਆਂ ਹੀਆਂ ਨੂੰ ਫਿਰਦੀਆਂ ਦੇਖ ਕੇ ਵਧਦੀਆਂ ਤੇ ਉੱਚੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਗਈਆਂ।

ਪ੍ਰਥਨ 3. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ੳ) ਹੋਲੀ ਹੋਲੀ

ਕੁਮਲਾਉਣ ਲੱਗੀ ਮਾਂ ਦੀ ਮਮਤਾ
ਹੋਲੀ ਹੋਲੀ
ਪਥਰਾਉਣ ਲੱਗੇ ਮਾਂ ਦੇ ਚਾਅ
ਰੁਲਣ ਲੱਗੀ
ਮਾਂ ਦੀ ਗੀਤਾਂ ਵਾਲੀ ਕਾਪੀ
ਬਿਖਰਨ ਲੱਗੀਆਂ
ਗੀਤਾਂ ਦੀਆਂ ਸਤਰਾਂ।

(Pbi. Uni. 2018)

ਉੱਤਰ—ਪ੍ਰਸੰਗ—ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਸੁਖਵਿਦਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਹੁਣ ਮਾਂ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵਿਤੀ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਮਰਦ-ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਔਰਤ ਦੀਆਂ ਦਰਦਨਾਕ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਦਿਸ਼ਟੀਮਾਨ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਇਕ ਪਤੀ (ਮਰਦ) ਵਲੋਂ ਇਕ ਪਤਨੀ (ਔਰਤ) ਉੱਤੇ ਕੀਤੀਆਂ ਜ਼ਿਆਦਤੀਆਂ ਤੇ ਤਸੱਦੂਦ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਕਵਿਤੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿਉ-ਜਿਉ ਮਾਂ ਦੀ ਕਬੀਲਦਾਰੀ ਤੇ ਧੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਚਿੱਤਾ ਤੇ ਸ਼ਰਾਬੀ ਪਤੀ ਦੀਆਂ ਬੜ੍ਹਕਾਂ ਵਧਦੀਆਂ ਗਈਆਂ, ਤਿਉ-ਤਿਉ ਉਸ ਦੀ ਮਮਤਾ ਕੁਮਲਾਉਂਦੀ ਗਈ, ਉਸਦੇ ਚਾਅ ਪਥਰਾਉਣ ਲੱਗੇ, ਉਸਦੀ ਗੀਤਾਂ ਵਾਲੀ ਕਾਪੀ ਰੁਲਣ ਲੱਗੀ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਗੀਤਾਂ ਦੀਆਂ ਸਤਰਾਂ ਬਿਖਰਨ ਲੱਗ ਪਈਆਂ।

ਪ੍ਰਥਨ 4. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ੴ) ਤੇੜ ਦਿੱਤੀਆਂ

ਮੇਰੇ ਅੜਬ ਪਿਉ ਨੇ
ਮਾਂ ਦੀ ਮਲ੍ਹਕ ਵੀਣੀ 'ਚੋ
ਕੱਚ ਦੀਆਂ ਵੰਗਾਂ
ਬਿਖਰ ਗਏ
ਜਿਦਰੀ ਦੇ ਰੋੜਾਂ ਵਾਲੇ ਰਾਹ ਵਿਚ
ਭਾਂਜਰਾਂ ਦੇ ਥੋਰ
ਮੰਗਤੀ ਨੂੰ ਦਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ
ਮਾਂ ਨੇ ਮੌਤੀਆਂ ਵਾਲਾ ਸੂਟ
ਫੇਰ ਮੈਂ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਤੱਕਿਆ
ਮਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ੀਸੇ ਮੂਹਰੇ ਖੜ੍ਹ ਕੇ
ਕੱਜਲੇ ਦੀ ਧਾਰ ਪਾਉਂਦਿਆਂ
ਫੇਰ ਕਦੇ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਆਈ
ਮਾਂ ਨੂੰ ਗੀਤਾਂ ਵਾਲੀ ਕਾਪੀ।

ਉੱਤਰ—ਪ੍ਰਸੰਗ—ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਸੁਖਵਿਦਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਹੁਣ ਮਾਂ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵਿਤੀ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਮਰਦ-ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਔਰਤ ਦੀਆਂ ਦਰਦਨਾਕ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਦਿਸ਼ਟੀਮਾਨ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਇਕ ਪਤੀ (ਮਰਦ) ਵਲੋਂ ਇਕ ਪਤਨੀ (ਔਰਤ) ਉੱਤੇ ਕੀਤੀਆਂ ਜ਼ਿਆਦਤੀਆਂ ਤੇ ਤਸੱਦੂਦ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਕਵਿਤ੍ਰੀ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੇ ਸ਼ਰਾਬੀ ਤੇ ਅੜ੍ਹਬ ਪਿਛਿ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਦੀ ਮਲੂਕ ਵੀਣੀ ਦੀਆਂ ਕੱਚ ਦੀਆਂ ਵੰਡਾਂ ਤੋੜ ਦਿੱਤੀਆਂ ਤੇ ਜਿੰਦਗੀ ਦੇ ਰੋੜਾਂ ਵਾਲੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਉਸਦੀਆਂ ਝਾੜਗਰਾਂ ਦੇ ਥੋਰ ਖਿੱਲਰ ਗਏ। ਮਾਂ ਨੇ ਸਠੀਲ ਦਾ ਮੇਡੀਆਂ ਵਾਲਾ ਸੂਟ ਵੀ ਕਿਸੇ ਮੰਗਤੀ ਨੂੰ ਦਾਨ ਵਿਚ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਉਸਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਸੀਸੇ ਮੁਹਰੇ ਖੜ੍ਹੀ ਹੋ ਕੇ ਕੱਜਲੇ ਦੀ ਧਾਰ ਪਾਉਂਦਿਆਂ ਨਾ ਦੇਖਿਆ। ਉਸਨੂੰ ਫੇਰ ਕਦੀ ਆਪਣੀ ਗੀਤਾਂ ਵਾਲੀ ਕਾਪੀ ਵੀ ਯਾਦ ਨਾ ਆਈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 5. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਹ) ਹੁਣ ਮਾਂ

ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਮੰਜੇ ਤੇ ਬੈਠੀ
ਡੌਰ ਭੌਰ ਝਾਕਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ
ਸੁਨੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵੱਲ
ਆਸ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ
ਉਸ ਦੀ ਕੋਈ ਧੀ
ਸਹੁਰਿਆਂ ਤੋਂ ਆਵੇ,
ਆ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਗਲ ਨੂੰ ਲਿਪਟ ਜਾਵੇ
ਉਸ ਦੇ ਅੱਖਰੂ ਪੂੰਝੇ
ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਜਖਮਾਂ 'ਤੇ
ਦਿਲਾਸੇ ਦੀ ਮਲੂਮ ਲਾਵੇ,
ਜਿਹਨਾਂ 'ਤੇ ਅਜੇ ਅੰਗੂਰ ਨਹੀਂ ਆਇਆ।

ਉੱਤਰ—ਪ੍ਰਸੰਗ—ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਹੁਣ ਮਾਂ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵਿਤ੍ਰੀ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਮਰਦ-ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਅੇਰਤ ਦੀਆਂ ਦਰਦਨਾਕ ਪ੍ਰਸਾਦਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਦਿਸ਼ਟੀਮਾਨ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਇਕ ਪਤੀ (ਮਰਦ) ਵਲੋਂ ਇਕ ਪਤਨੀ (ਅੇਰਤ) ਉੱਤੇ ਕੀਤੀਆਂ ਜ਼ਿਆਦਤੀਆਂ ਤੇ ਤਸੱਦਦ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ—ਕਵਿਤ੍ਰੀ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਨਿਰਾਸ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਮੰਜੀ ਉੱਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਡੌਰ-ਭੌਰ ਸੁਨੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵੱਲ ਝਾਕਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਆਸ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੀ ਕੋਈ ਧੀ ਸਹੁਰਿਆਂ ਤੋਂ ਆਵੇ ਤੇ ਆ ਕੇ ਉਸਦੇ ਗਲ ਨਾਲ ਲਿਪਟ ਜਾਵੇ। ਉਹ ਉਸਦੇ ਅੱਖਰੂ ਪੂੰਝੇ ਤੇ ਉਸਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜਖਮਾਂ ਉੱਤੇ ਦਿਲਾਸੇ ਦੀ ਮਲੂਮ ਲਾਵੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਅਜੇ ਅੰਗੂਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਇਆ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਾਜੀ ਹੋਣ ਦੀ ਆਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬੱਣੀ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 6. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਕ) ਪਰ ਨਹੀਂ

ਮੈਂ ਮਾਂ ਦੇ ਢੁੱਖਾਂ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਕੇ
ਭਾਵੁਕ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ
ਨਹੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਘੁੱਟ ਕੇ ਮਿਲਣਾ
ਨਹੀਂ ਉਸ ਦੇ ਗਲ ਲੱਗ ਕੇ ਰੋਣਾ
ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ
ਉਸ ਕਮਜ਼ੋਰ ਅੇਰਤ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ
ਜੋ ਆਪਣੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਨੂੰ
ਟੁੱਟਣੋਂ ਨਾ ਬਚਾ ਸਕੀ
ਜੋ ਆਪਣੀ ਜਵਾਨੀ ਨੂੰ
ਹੱਸ ਕੇ ਨਾ ਹੰਢਾ ਸਕੀ
ਜਿਸ ਦੀ ਲੰਮੀ ਗੁੱਤ
ਮੇਰੇ ਪਿਉ ਨੇ ਹਜ਼ਾਰ ਵਾਰ ਪੁੱਟੀ
ਜਿਸ ਦੀ ਹਰ ਸੱਪਰ

ਸੀਨੇ ਵਿਚ ਤੜੱਕ ਕਰ ਕੇ ਟੁੱਟੀ
ਜੋ ਗੋਰੀਆਂ ਗੱਲ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨੀਲ
ਪੁੰਡ ਵਿਚ ਛਪਾਉਂਦੀ ਰਹੀ,
ਤੇ ਸ਼ਰਾਬੀ ਪਤੀ ਦੇ ਜੁਲਮਾਂ ਤੇ
ਸਦਾ ਪਰਦੇ ਪਾਉਂਦੀ ਰਹੀ ।

ਊੱਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ— ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਹੁਣ ਮਾਂ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵਿਤੀ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਮਰਦ-ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਅੰਰਤ ਦੀਆਂ ਦਰਦਨਾਕ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਦਿਸ਼ਟੀਮਾਨ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਇਕ ਪਤੀ (ਮਰਦ) ਵਲੋਂ ਇਕ ਪਤਨੀ (ਅੰਰਤ) ਉੱਤੇ ਕੀਤੀਆਂ ਜਿਆਦਤੀਆਂ ਤੇ ਤਸੱਦਦ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ ।

ਵਿਆਖਿਆ— ਕਵਿਤੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਉਸਨੂੰ ਉੜੀਕ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਦਿਲਾਸੇ ਦੀ ਇੱਛਾ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਸੋਚਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਮਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਭਾਵੁਕ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ । ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਘੁੱਟ ਕੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲੇਗੀ ਤੇ ਉਸਦੇ ਗਲ ਲੱਗ ਕੇ ਰੋਏਗੀ ਨਹੀਂ । ਉਹ ਉਸ ਕਮਜ਼ੋਰ ਅੰਰਤ ਨਾਲ ਕੋਈ ਹਮਦਰਦੀ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗੀ, ਜਿਹੜੀ ਆਪਣੇ ਸੁਪਿਨਿਆਂ ਨੂੰ ਟੁੱਟਣੋਂ ਨਾ ਬਚਾ ਸਕੀ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਜਵਾਨੀ ਨੂੰ ਹੱਸ ਕੇ ਨਾ ਗੁਜ਼ਾਰ ਸਕੀ । ਜਿਸ ਦੀ ਲੰਮੀ ਗੁੱਤ ਉਸਦੇ (ਕਵਿਤੀ) ਦੇ ਪਿਛਿ ਨੇ ਹਜ਼ਾਰ ਵਾਰੀ ਪੁੱਟੀ, ਤੇ ਜਿਸਦੀ ਹਰ ਸੱਧਰ ਉਸਦੇ ਸੀਨੇ ਵਿਚ ਤੜੱਕ ਕਰ ਕੇ ਟੁੱਟਦੀ ਰਹੀ । ਜੋ ਅਪਣੀਆਂ ਗੋਰੀਆਂ ਗੱਲ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਪਿਛਿ ਦੀ ਕੁੱਟ-ਮਾਰ ਕਾਰਨ ਪਏ ਨੀਲ ਪੁੰਡ ਵਿਚ ਛੁਪਾ ਕੇ ਰੱਖਦੀ ਰਹੀ ਤੇ ਸ਼ਰਾਬੀ ਪਤੀ ਦੇ ਜੁਲਮਾਂ ਉੱਤੇ ਪਰਦੇ ਪਾਉਂਦੀ ਰਹੀ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 7. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ—

(ਖ) ਜਿਸ ਦੇ ਹੋਠਾਂ 'ਤੇ

ਕਦੇ ਵੀ ਦਿਲ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਨਾ ਆਈ
ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਨ-ਪਸੰਦ ਗੀਤ ਦੀ
ਇਕ ਵੀ ਸਤਰ ਨਾ ਗਾਈ
ਨਹੀਂ
ਮੈਂ ਭਾਵੁਕ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ
ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ ਉਸ ਦੇ ਅੱਖਰੂ ਪੁੰਝਣ
ਮੈਨੂੰ ਕਾਇਰਤਾ ਨਾਲ
ਕੋਈ ਹਮਦਰਦੀ ਨਹੀਂ ।

ਊੱਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ— ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਹੁਣ ਮਾਂ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵਿਤੀ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਮਰਦ-ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਅੰਰਤ ਦੀਆਂ ਦਰਦਨਾਕ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਦਿਸ਼ਟੀਮਾਨ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਇਕ ਪਤੀ (ਮਰਦ) ਵਲੋਂ ਇਕ ਪਤਨੀ (ਅੰਰਤ) ਉੱਤੇ ਕੀਤੀਆਂ ਜਿਆਦਤੀਆਂ ਤੇ ਤਸੱਦਦ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ ।

ਵਿਆਖਿਆ— ਕਵਿਤੀ ਸੋਚਦੀ ਹੈ ਕਿ ਬੇਸ਼ਕ ਉਸਦੀ ਨਿਰਾਸ ਤੇ ਉਦਾਸ ਮਾਂ ਉਸਨੂੰ ਦਿਲਾਸੇ ਲਈ ਉੜੀਕ ਰਹੀ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਭਾਵੁਕ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ, ਜੋ ਪਤੀ ਦੇ ਜੁਲਮਾਂ ਨੂੰ ਚੁੱਪ ਕਰ ਕੇ ਸਹਿੰਦੀ ਰਹੀ ਸੀ । ਉਹ ਸੋਚਦੀ ਹੈ, ਕਿ ਜਿਸ ਮਾਂ ਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਕਦੇ ਵੀ ਉਸਦੇ ਦਿਲ ਅੰਦਰਲੀ ਪੀੜ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਬਾਹਰ ਨਾ ਨਿਕਲੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਕਦੇ ਆਪਣੇ ਮਨ-ਪਸੰਦ ਦੇ ਗੀਤ ਦੀ ਇਕ ਸਤਰ ਵੀ ਨਾ ਗਾਈ, ਉਸਨੂੰ ਮਿਲਣ ਸਮੇਂ ਉਹ ਭਾਵੁਕ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ । ਉਹ ਉਸਦੇ ਅੱਖਰੂ ਪੁੰਝਣ ਨਹੀਂ ਜਾਵੇਗੀ । ਉਸਨੂੰ ਕਾਇਰਤਾ ਨਾਲ ਕੋਈ ਹਮਦਰਦੀ ਨਹੀਂ ।

ਐਥੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ—ਕਾਇਰਤਾ—ਭਰਪੇਕਪੁਣਾ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 8. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਗ) ਪਰ ਸਾਇਦ ...

ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੀ
ਕਾਇਰਤਾ ਤੋਂ ਹੀ ਮਿੱਖਿਆ ਹੈ ।
ਕਿ ਕਾਇਰ ਹੋਣਾ ਜੁਨਾਹ ਹੈ ...

ਗੁਨਾਹ ਹੈ :

ਆਪਣੀਆਂ ਹੁਸੀਨ ਸੱਪਰਾਂ
ਤੇ ਹੁਸੀਨ ਰੀਤਾਂ ਨੂੰ ਭੁਲ ਜਾਣਾ
ਮਹਿਜ਼ ਰੋਟੀ ਦੇ ਟੁਕੜਿਆਂ ਖਾਤਰ
ਹੀਰੇ ਜਿਹੀ ਜਿੰਦ ਦਾ ਭੁਲ ਜਾਣਾ ।

ਊੱਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ-ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਹੁਣ ਮਾਂ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵਿਤ੍ਰੀ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਮਰਦ-ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਅੰਰਤ ਦੀਆਂ ਦਰਦਨਾਕ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਮਾਨ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਇਕ ਪਤੀ (ਮਰਦ) ਵਲੋਂ ਇਕ ਪਤਨੀ (ਅੰਰਤ) ਉੱਤੇ ਕੀਤੀਆਂ ਜਿਆਦਤੀਆਂ ਤੇ ਤਸ਼ਦਦ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ ।

ਵਿਆਖਿਆ-ਕਵਿਤ੍ਰੀ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸੋਚ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਆਪਣੀ ਕਾਇਰ ਮਾਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਹਮਦਰਦੀ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗੀ ਜੋ ਕਿ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੇ ਜੂਲਮਾਂ ਨੂੰ ਚੁੱਪ ਕਰਕੇ ਸਹਿੰਦੀ ਰਹੀ, ਪਰ ਮਗਰੋਂ ਉਸਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਸੋਚ ਉੱਭਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਾਂਕਿਦ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੀ ਕਾਇਰਤਾ ਤੋਂ ਹੀ ਇਹ ਸਿੱਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਾਇਰ ਹੋਣਾ ਗੁਨਾਹ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਵੀ ਗੁਨਾਹ ਹੈ ਕਿ ਬੰਦਾ ਆਪਣੀਆਂ ਹੁਸੀਨ ਸੱਪਰਾਂ ਨੂੰ ਤੇ ਹੁਸੀਨ ਰੀਤਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਭੁਲ ਜਾਵੇ । ਸਿਰਫ਼ ਰੋਟੀ ਦੇ ਟੁਕੜਿਆਂ ਦੀ ਖਾਤਰ ਹੀਰੇ ਜਿਹੀ ਜਿੰਦ ਨੂੰ ਵੇਚ ਦੇਣਾ ਵੀ ਗੁਨਾਹ ਹੈ ।

ਔਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ—ਮਹਿਜ਼—ਸਿਰਫ਼ । ਭੁਲ ਜਾਣਾ—ਵਿਕ ਜਾਣਾ ।

ਪ੍ਰਸਨ 9. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਅ) ਗੁਨਾਹ ਹੈ :

ਆਪਣੀ ਸੋਹਣੀ ਗੁੱਤ ਨੂੰ
ਪਿਆਰ-ਹੀਣ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ
ਬਿਖਰ ਜਾਣ ਦੇਣਾ
ਸੰਪੂਰ ਨਾਲ ਲਿੱਬੜੀ ਹੋਈ ਬਰਛੀ ਨੂੰ
ਸੀਨੇ ਵਿਚ ਉੱਤਰ ਜਾਣ ਦੇਣਾ

ਗੁਨਾਹ ਹੈ :

ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਲੱਗੀ ਬਿੰਦੀ ਦੇ
ਦਾਇਰੇ ਵਿਚ ਸਿਮਟ ਜਾਣਾ
ਸੂਹੀ ਫੁਲਕਾਰੀ ਵਿਚ
ਲਾਸ਼ ਬਣ ਕੇ ਲਿਪਟ ਜਾਣਾ ।

ਊੱਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ-ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਹੁਣ ਮਾਂ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵਿਤ੍ਰੀ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਮਰਦ-ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਅੰਰਤ ਦੀਆਂ ਦਰਦਨਾਕ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਮਾਨ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਇਕ ਪਤੀ (ਮਰਦ) ਵਲੋਂ ਇਕ ਪਤਨੀ (ਅੰਰਤ) ਉੱਤੇ ਕੀਤੀਆਂ ਜਿਆਦਤੀਆਂ ਤੇ ਤਸ਼ਦਦ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ ।

ਵਿਆਖਿਆ-ਕਵਿਤ੍ਰੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੀ ਕਾਇਰਤਾ ਤੋਂ ਹੀ ਇਹ ਸਿੱਖਿਆ ਮਿਲੀ ਹੈ ਕਿ ਅੰਰਤ ਦਾ ਆਪਣੀ ਸੋਹਣੀ ਜਿਹੀ ਗੁੱਤ ਨੂੰ ਪਤੀ ਦੇ ਪਿਆਰ-ਹੀਣ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਬਿਖਰ ਜਾਣ ਦੇਣਾ ਗੁਨਾਹ ਹੈ । ਸੰਪੂਰ ਨਾਲ ਲਿੱਬੜੀ ਹੋਈ ਬਰਛੀ ਨੂੰ ਛਾਤੀ ਵਿਚ ਉੱਤਰ ਜਾਣ ਦੇਣਾ ਵੀ ਗੁਨਾਹ ਹੈ । ਮੱਥੇ ਉੱਤੇ ਲੱਗੀ ਬਿੰਦੀ ਦੀ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਗੁਲਾਈ ਵਿਰ ਸਿਮਟ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਣਾ, ਸੂਹੀ ਫੁਲਕਾਰੀ ਵਿਚ ਲਾਸ਼ ਬਣ ਕੇ ਲਿਪਟ ਜਾਣਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਹੱਕਾਂ ਲਈ ਨਾ ਲੜਨਾ ਵੀ ਗੁਨਾਹ ਹੈ ।

ਔਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ—ਦਾਇਰਾ—ਘੇਰਾ, ਗੁਲਾਈ ।

ਪ੍ਰਸਨ 10. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਭ) ਤੇ

ਮੇਰੀਆਂ ਆਂਦਰਾਂ 'ਚੋ'
ਮਾਂ ਦਾ ਢੁੱਧ ਉਥਾਲੇ ਖਾਣ ਲਗਦਾ ਹੈ

ਮੈਂ ਤੁਰ ਪੈਂਦੀ ਹਾਂ
 ਮਾਂ ਦੇ ਵਿਹੜੇ ਵੱਲ
 ਕਲਾਵੇ ਵਿਚ ਲੈਂਦੀ ਹਾਂ
 ਉਸ ਦੀ ਕੁਮਲਾ ਚੁੱਕੀ ਕਾਇਆ
 ਪੂੰਜਦੀ ਹਾਂ
 ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਟੋਇਆਂ 'ਚੋਂ
 ਡਬ-ਡਬਾਉਂਦੇ ਹੰਝੂ
 ਭਾਲਦੀ ਹਾਂ ਉਸ ਦੀ ਰੂਹ 'ਚੋਂ
 ਚਿਰਾਂ ਦੇ ਗੁਆਚੇ ਗੀਤ
 ਤੇ ਲਿਖਦੀ ਹਾਂ
 ਇਹਨਾਂ ਗੀਤਾਂ ਨੂੰ
 ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਓਂ
 ਆਪਣੀ ਕਾਪੀ ਤੇ ।

ਊੱਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ- ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਹੁਣ ਮਾਂ ...' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵਿਤੀ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਮਰਦ-ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਅੰਰਤ ਦੀਆਂ ਦਰਦਨਾਕ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਦਿਸ਼ਟੀਮਾਨ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਇਕ ਪਤੀ (ਮਰਦ) ਵਲੋਂ ਇਕ ਪਤਨੀ (ਅੰਰਤ) ਉੱਤੇ ਕੀਤੀਆਂ ਜਿਆਦਤੀਆਂ ਤੇ ਤਸੱਦਦ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ ।

ਵਿਆਖਿਆ— ਕਵਿਤੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਉਹ ਮਾਂ ਦੀ ਕਾਇਰਤਾ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਦਲੇਰੀ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸਦੀਆਂ ਆਂਦਰਾਂ ਵਿਚ ਮਾਂ ਦਾ ਦੁੱਖ ਉਬਾਲੇ ਖਾਣ ਲਗਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਉੱਠ ਕੇ ਮਾਂ ਦੇ ਵਿਹੜੇ ਵਲ ਤੁਰ ਪੈਂਦੀ ਹੈ । ਉਹ ਮਾਂ ਦੇ ਕੁਮਲਾ ਚੁੱਕੀ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਕਲਾਵੇ ਵਿਚ ਲੈ ਲੈਂਦੀ ਹੈ । ਉਹ ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਡਲੁਕਦੇ ਹੋਏ ਅੱਖਰੂਆਂ ਨੂੰ ਪੂੰਜਦੀ ਹੈ । ਉਹ ਉਸਦੀ ਰੂਹ ਵਿਚੋਂ ਚਿਰਾਂ ਦੇ ਗੁਆਚੇ ਹੋਏ ਗੀਤਾਂ ਨੂੰ ਲੱਭਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਾਪੀ ਵਿਚ ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਓਂ ਤੋਂ ਲਿਖਦੀ ਹੈ ।

ਪ੍ਰਥਨ 11. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

(ਚ) ਇਹ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਸੁਲਗਦੇ ਹੋਏ
 ਅੰਗਿਆਰਿਆਂ ਵਰਗੇ ਗੀਤ
 ਆਪਣੇ ਪਿਛੇ ਦੇ
 ਉਹਨਾਂ ਪਿਆਰ-ਹੀਣ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ
 ਰੱਖਣੇ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ ਮੈਂ
 ਜਿਹਨਾਂ ਨੇ ਖੋਲ ਲਈ ਸੀ
 ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਤੋਂ
 ਗੀਤਾਂ ਵਾਲੀ ਕਾਪੀ ।

ਊੱਤਰ-ਪ੍ਰਸੰਗ- ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਹੁਣ ਮਾਂ ...' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵਿਤੀ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਮਰਦ-ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਅੰਰਤ ਦੀਆਂ ਦਰਦਨਾਕ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਦਿਸ਼ਟੀਮਾਨ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਇਕ ਪਤੀ (ਮਰਦ) ਵਲੋਂ ਇਕ ਪਤਨੀ (ਅੰਰਤ) ਉੱਤੇ ਕੀਤੀਆਂ ਜਿਆਦਤੀਆਂ ਤੇ ਤਸੱਦਦ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ ।

ਵਿਆਖਿਆ— ਕਵਿਤੀ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਉਸਦੀ ਰੂਹ ਵਿਚੋਂ ਗੁਆਚੇ ਹੋਏ ਗੀਤ ਲੱਭ ਕੇ ਆਪਣੀ ਨਵੀਂ ਕਾਪੀ ਵਿਚ ਲਿਖਦੀ ਹੈ ਤੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਸੁਲਘਦੇ ਅੰਗਿਆਰਿਆਂ ਵਰਗੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੀਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿਛੇ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਿਆਰਹੀਨ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਰੱਖਣੇ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਤੋਂ ਉਸਦੇ ਗੀਤਾਂ ਵਾਲੀ ਕਾਪੀ ਖੋਲ ਲਈ ਸੀ ਤੇ ਉਸਦੀ ਉਸਨੂੰ ਉਸਦੇ ਸੁਹਜ-ਸੁਆਦਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਜਿੰਦਗੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਉਣ ਦਿੱਤੀ ।

ਪ੍ਰਥਨ 12. 'ਹੁਣ ਮਾਂ ...' ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ-ਵਸਤੂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰੋ ਤੇ ਆਪਣਾ ਹੁੰਗਾਰਾ ਲਿਖੋ ।

ਜਾਂ

ਹੁਣ ਮਾਂ' ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਆਏ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਸਾਰ ਲਿਖੋ ।

ਉੱਤਰ-'ਹੁਣ ਮਾਂ' ਕਵਿਤਾ ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ । ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਕਵਿਤੀ ਦੀ ਮਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਪਿਛੇਕੜ ਵਿਚ ਮਰਦ-ਪ੍ਰਾਣ ਭਾਗਤੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਅੱਗੇ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜਿਆਦਤੀਆਂ ਤੇ ਜੁਲਮਾਂ ਦਾ ਜਿਕਰ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਰਕੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਾ ਮਾਰ ਕੇ ਦਿਨ-ਕਟੀ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਜੇਕੀ ਜਾਗਿੜ ਅੱਗੇ ਬਹਦਾਸ਼ਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰੀ ਹੈ ।

ਕਵਿਤੀ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਬੁੱਢੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਤੇ ਉਸਦੀਆਂ ਸੁਪਨਹੀਣ ਅੱਖਾਂ ਐਨਕ ਦੇ ਮੇਟੇ ਸੀਸ਼ਿਆਂ ਪਿੱਛੇ ਲੁਕ ਗਈਆਂ ਹਨ । ਅੱਜ ਕਵਿਤੀ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਜਵਾਨੀ ਬਹੁਤ ਯਾਦ ਆ ਰਹੀ ਹੈ । ਜਵਾਨੀ ਵਿਚ ਉਹ ਸੀਸੇ ਅੱਗੇ ਖੜ੍ਹੀ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੀ ਲੰਮੀ ਗੁੱਤ ਗੁੰਦਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ । ਉਸਨੇ ਸਨੀਲ ਦਾ ਮੇਤੀਆਂ ਵਾਲਾ ਸੂਟ ਪਾਇਆ ਹੁੰਦਾ ਸੀ । ਉਸਦੇ ਪੈਰੀਂ ਤਿੱਲੇਦਾਰ ਜੁੱਤੀ ਤੇ ਝਾੜਗਰਾਂ ਛਣ-ਛਣ ਕਰਦੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ ।

ਉਸਨੂੰ ਯਾਦ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੀ ਮਲੂਕ ਜਿਹੀ ਮਾਂ ਉਸਦੇ ਸਰਾਬੀ ਪਿਛਿ ਦੇ ਲਲਕਾਰਿਆਂ ਅੱਗੇ ਸਹਿਮੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ । ਕਵਿਤੀ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੀ ਗੀਤਾਂ ਵਾਲੀ ਕਾਪੀ ਯਾਦ ਆਉਂਦੀ ਹੈ । ਹੋਲੀ-ਹੋਲੀ ਮਾਂ ਦੀ ਕਬੀਲਦਾਰੀ ਦੀ ਚਿਤਾ ਵਧਦੀ ਗਈ । ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਅਣਸੱਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਹੁਣੀਆਂ ਧੀਆਂ ਨੂੰ ਦੇਖ-ਦੇਖ ਕੇ ਉਸਦੇ ਪਿਛਿ ਦੀਆਂ ਬੜ੍ਹਕਾਂ ਵਧਦੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ । ਇਸ ਨਾਲ ਹੋਲੀ-ਹੋਲੀ ਮਾਂ ਦੀ ਮਮਤਾ ਕੁਮਲਾਉਂਦੀ ਗਈ, ਉਸਦੇ ਚਾਅ ਪਥਰਾਉਂਦੇ ਗਏ ਤੇ ਉਸਦੀ ਗੀਤਾਂ ਵਾਲੀ ਕਾਪੀ ਰੁਲਣ ਲੱਗ ਪਈ । ਉਸਦੇ ਅੜ੍ਹਥ ਪਿਛਿ ਨੇ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਦੀ ਵੀਣੀ ਵਿਚਲੀਆਂ ਕੱਚ ਦੀਆਂ ਵੰਡਾਂ ਤੋੜ ਦਿੱਤੀਆਂ । ਉਸਦੀਆਂ ਝਾੜਗਰਾਂ ਦੇ ਬੇਰ ਇਸ ਰੋੜਾਂ ਵਾਲੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਬਿਖਰ ਗਏ । ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਮੇਤੀਆਂ ਵਾਲਾ ਸੂਟ ਮੰਗਤੀ ਨੂੰ ਦਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ।

ਇਸ ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ 'ਕਵਿਤੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਸੀਸੇ ਮੂਹਰੇ ਖੜ੍ਹੀ ਹੋ ਕੇ ਕੱਜਲੇ ਦੀ ਧਾਰ ਪਾਉਂਦਿਆਂ ਕਦੀ ਨਾ ਦੇਖਿਆ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਕਦੇ ਆਪਣੀ ਗੀਤਾਂ ਵਾਲੀ ਕਾਪੀ ਦੀ ਯਾਦ ਆਈ ।

ਹੁਣ ਬੁੱਢੀ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਮਾਂ ਮੌਜੇ ਉੱਤੇ ਬੈਠੀ ਇਧਰ ਉਧਰ ਡੋਰ-ਡੋਰ ਝਾਕਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਆਸ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੀ ਕੋਈ ਧੀ ਸਹੂਰਿਆਂ ਤੋਂ ਆਵੇ ਤੇ ਉਸਦੇ ਗਲ ਨੂੰ ਲਿਪਟ ਕੇ ਉਸਦੇ ਅੱਖਰੂ ਪੂੰਝੇ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਜਖਮਾਂ ਉੱਤੇ ਦਿਲਾਸੇ ਦੀ ਮਲੂਮ ਲਾਵੇ ।

ਕਵਿਤੀ ਸੋਚਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੇ ਭਾਵੁਕ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਅਤੇ ਮਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਘੁੱਟ ਕੇ ਮਿਲਣਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਸਦੇ ਗਲ ਲੱਗ ਕੇ ਰੋਣਾ ਹੈ । ਉਹ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਕਿ ਉਸ ਕਮਜ਼ੋਰ ਅੱਗੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਹਮਦਰਦੀ ਕਰੇ, ਜੋ ਆਪਣੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਨੂੰ ਟੁੱਟਣ ਤੋਂ ਨਾ ਬਚਾ ਸਕੀ ਤੇ ਆਪਣੀ ਜਵਾਨੀ ਨੂੰ ਹੱਸ ਕੇ ਨਾ ਗੁਜਾਰ ਸਕੀ, ਜਿਸਦੀ ਲੰਮੀ ਗੁੱਤ ਉਸਦੇ ਪਿਛਿ ਨੇ ਹਜ਼ਾਰ ਵਾਰੀ ਪੁੱਟੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਹਰ ਸੱਧਰ ਉਸਦੇ ਸੀਨੇ ਵਿਚ ਹੀ ਟੁੱਟਦੀ ਰਹੀ ਤੇ ਜੋ ਆਪਣੀਆਂ ਗੋਰੀਆਂ ਗੱਲ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਸ਼ਰਾਬੀ ਪਿਛਿ ਦੇ ਜੁਲਮਾਂ ਕਰਕੇ ਪਏ ਨੀਲਾਂ ਨੂੰ ਘੁੰਡ ਵਿਚ ਛੁਪਾ ਕੇ ਉਸਦੀਆਂ ਜਿਆਦਤੀਆਂ ਉੱਤੇ ਪਰਦੇ ਪਾਉਂਦੀ ਰਹੀ ਤੇ ਜਿਸਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਕਦੇ ਵੀ ਉਸਦੇ ਦਿਲ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਨਾ ਆਈ, ਜਿਸਨੇ ਆਪਣੇ ਮਨ-ਪਸੰਦ ਗੀਤ ਕਦੇ ਵੀ ਨਾ ਗਾਏ । ਉਹ ਸੋਚਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਕਾਇਰ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗੀ ।

ਫਿਰ ਉਹ ਸੋਚਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਾਇਦ ਉਸਨੇ ਮਾਂ ਦੀ ਕਾਇਰਤਾ ਤੋਂ ਹੀ ਸਿੱਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਾਇਰ ਹੋਣਾ ਗੁਨਾਹ ਹੈ । ਆਪਣੀਆਂ ਹੁਸੀਨ ਸੱਪਰਾਂ ਤੇ ਹੁਸੀਨ ਗੀਤਾਂ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਜਾਣਾ ਗੁਨਾਹ ਹੈ । ਮਿਰਛ ਰੋਟੀ ਦੇ ਟੁਕੜਿਆਂ ਬਦਲੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵੇਚ ਦੇਣਾ ਗੁਨਾਹ ਹੈ । ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਆਪਣੀ ਸੋਹਣੀ ਗੁੱਤ ਨੂੰ ਪਿਆਰ-ਹੀਣ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਬਿਖਰ ਜਾਣ ਦੇਣਾ, ਸੰਪੂਰ ਨਾਲ ਲਿਖੜੀ ਬਰਛੀ ਨੂੰ ਸੀਨੇ ਵਿਚ ਉੱਤਰ ਜਾਣ ਦੇਣਾ ਤੇ ਸੂਹੀ ਫੁਲਕਾਰੀ ਵਿਚ ਲਾਸ ਬਣ ਕੇ ਲਿਪਟ ਜਾਣਾ ਵੀ ਗੁਨਾਹ ਹੈ ।

ਇਹ ਸੋਚਦਿਆਂ ਕਵਿਤੀ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਲਈ ਪਿਆਰ ਜਾਗਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਮਾਂ ਦੇ ਵਿਹੜੇ ਵਲ ਤੁਰ ਪੈਂਦੀ ਹੈ । ਉਹ ਉਸਦੀ ਕੁਮਲਾ ਚੁੱਕੀ ਕਾਇਆ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਲਾਵੇ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਉਸਦੇ ਡਲੂਕਦੇ ਅੱਖਰੂਆਂ ਨੂੰ ਪੂਲਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸਦੀ ਰੂਹ ਵਿਚੋਂ ਗੁਆਚੇ ਗੀਤ ਲੱਭ ਕੇ ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਓਂ ਆਪਣੀ ਕਾਪੀ ਵਿਚ ਲਿਖਦੀ ਹੈ । ਇਹ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਸੁਲਗਦੇ ਅੰਗਿਆਰਿਆਂ ਵਰਗੇ ਗੀਤ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਿਛਿ ਦੇ ਪਿਆਰ-ਹੀਨ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਰੱਖਣੇ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸਨੇ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਤੋਂ ਉਸ ਦੇ ਗੀਤਾਂ ਵਾਲੀ ਕਾਪੀ ਖੋ ਲਈ ਸੀ ।

ਸੰਖੇਪ ਉੱਤਰ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1. 'ਹੁਣ ਮਾਂ' ਕਵਿਤਾ ਕਿਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ ? ਇਸਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਵੀ ਦੱਸੋ । (Pbi. Uni. 2016)

ਉੱਤਰ- 'ਹੁਣ ਮਾਂ' ਕਵਿਤਾ ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ । ਇਸ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਕਵਿਤੀ ਦੀ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਵਿਚ ਮਰਦ-ਪ੍ਰਾਨ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਅੰਰਤ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀਆਂ ਵਧੀਕੀਆਂ ਤੋਂ ਜੁਲਮਾਂ ਦਾ ਜਿਕਰ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਰ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਾ ਮਾਰ ਕੇ ਜੀਵਨ ਜਿਊਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਜੋਕੀ ਜਾਗ੍ਰਤ ਅੰਰਤ ਬਹਦਾਸ਼ਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰੀ ਹੈ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 2. 'ਹੁਣ ਮਾਂ' ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਹੁਣ ਮਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀ ਹੈ ?

ਉੱਤਰ- ਹੁਣ ਮਾਂ ਬੁੱਢੀ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ । ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਉੱਤੇ ਮੇਟੇ-ਮੇਟੇ ਸ਼ੀਸ਼ਿਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਐਨਕਾਂ ਲੱਗੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ । ਉਹ ਮੰਜੇ ਉੱਤੇ ਬੈਠੀ ਡੌਰ-ਬੌਰ ਸੁੰਨੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵਲ ਵੇਖਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਆਸ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੀ ਕੋਈ ਧੀ ਸਹੂਲਿਆਂ ਤੋਂ ਆਵੇ । ਉਸਦੇ ਗਲ ਨਾਲ ਲਿਪਟ ਕੇ ਉਸਦੇ ਅੱਖਰੂ ਪੂੰਡੇ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਦਿਲਾਸਾ ਦੇਵੇ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 3. ਮਾਂ ਦੀਆਂ ਕਿਹੜੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਵਿਤੀ ਨੂੰ ਗੁਨਾਹ ਜਾਪਦੀਆਂ ਹਨ ?

ਉੱਤਰ- ਕਵਿਤੀ ਨੂੰ ਮਾਂ ਦਾ ਆਪਣੇ ਸ਼ਰਾਬੀ ਤੇ ਅੜ੍ਹਬ ਪਤੀ ਦੇ ਜੁਲਮਾਂ ਨੂੰ ਸਹਿਣਾ, ਮਹਿਜ਼ ਰੋਟੀ ਦੀ ਖਾਤਰ ਆਪਣੀਆਂ ਹੁਸੀਨ ਸੱਧਰਾਂ ਤੇ ਗੀਤਾਂ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਜਾਣਾ ਗੁਨਾਹ ਜਾਪਦਾ ਹੈ । ਉਸਨੂੰ ਮਾਂ ਦਾ ਪਿਆਰ-ਹੀਣ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਆਪ ਸੌਂਪਣਾ, ਇਕ ਫੋਟੇ ਜਿਹੇ ਦਾਇਰੇ ਵਿਚ ਸਿਮਰ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਣਾ ਤੇ ਲਾਜ਼ ਵਰਗਾ ਜੀਵਨ ਗੁਜ਼ਾਰਨਾ ਗੁਨਾਹ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 4. ਕਵਿਤੀ ਮਾਂ ਦੀ ਗੀਤਾਂ ਵਾਲੀ ਕਾਪੀ ਦਾ ਕੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ?

ਉੱਤਰ- ਕਵਿਤੀ ਇਹ ਕਾਪੀ ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਓਂ ਲਿਖ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਿਛੇ ਦੇ ਪਿਆਰ-ਹੀਣ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 5. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :—

ਪਰ ਸ਼ਾਇਦ,

ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੀ

ਕਾਇਰਤਾ ਤੋਂ ਹੀ ਸਿੱਖਿਆ ਹੈ

ਕਿ ਕਾਇਰ ਹੋਣਾ ਗੁਨਾਹ ਹੈ ।

ਉੱਤਰ—(ਨੋਟ—ਦੇਖੋ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਸਫ਼ਿਆਂ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਇਸ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ।)

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 6. 'ਹੁਣ ਮਾਂ' ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ (ਅੰਕੂਵ) ਭਾਵ ਲਿਖੋ ।

ਉੱਤਰ- ਸਾਡਾ ਮਰਦ-ਪ੍ਰਾਨ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਅੰਰਤ ਉੱਤੇ ਜੁਲਮ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸਦੀਆਂ ਸੱਧਰਾਂ ਦਾ ਘਾਣ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਆਮ ਕਰਕੇ ਅੰਰਤ ਇਹ ਸਭ ਕੁੱਝ ਚੁੱਪ ਕਰ ਕੇ ਸਹਿੰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਪਰੰਤੁ ਅਜੋਕੀ ਜਾਗ੍ਰਤ ਅੰਰਤ ਅਜਿਹਾ ਆਪਾ ਮਾਰਨ ਵਾਲਾ ਕਾਇਰਤਾ ਭਰਿਆ ਜੀਵਨ ਜਿਊਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰੀ ਹੈ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 7. 'ਹੁਣ ਮਾਂ' ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵਿਤੀ ਕੀ ਸੁਨੇਹਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ?

ਉੱਤਰ— ਅੰਰਤ ਨੂੰ ਇਸ ਮਰਦ-ਯੋਂਸ ਵਾਲੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਆਪਾ ਮਾਰਨ ਵਾਲਾ ਤੇ ਕਾਇਰਤਾ ਭਰਿਆ ਜੀਵਨ ਨਹੀਂ ਗੁਜ਼ਾਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 8. ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਕਿਹੜੀ ਕਵਿਤਾ 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ ?

ਉੱਤਰ— 'ਹੁਣ ਮਾਂ.....'

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 9. 'ਕਾਵਿ-ਲਹਿਰਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਕਿਹੜੀ-ਕਿਹੜੀ ਇਸਤਰੀ ਲੇਖਿਕਾ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੈ ?

(Pbi. Uni. 2018)

ਉੱਤਰ— ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ, ਵਨੀਤਾ ਤੇ ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ।